

ZAPISKI KUJAWSKO-DOBRYŃSKIE TOM 10

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

033480/1996/10

ISSN 1426-7136

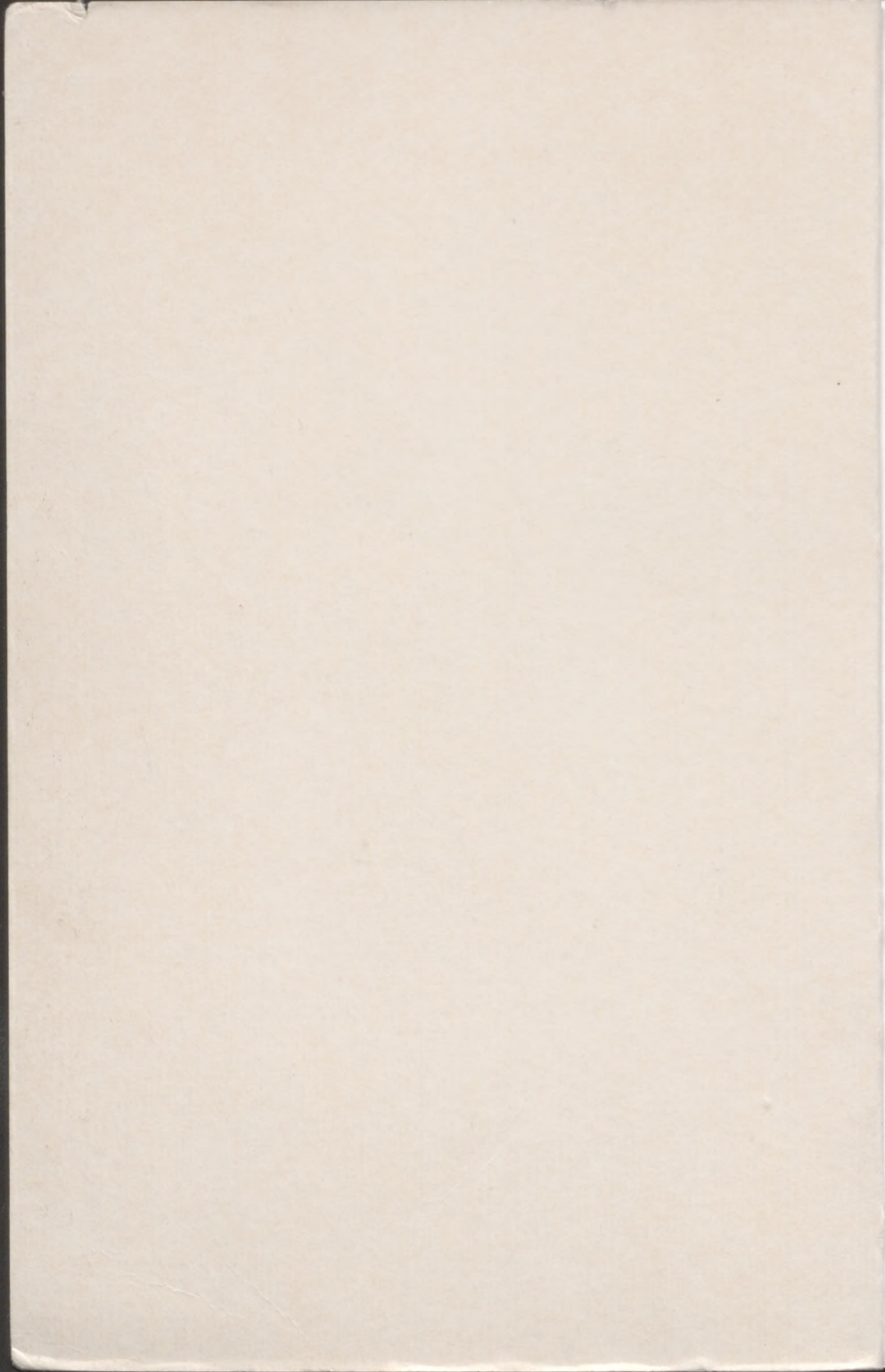

ZAPISKI KUJAWSKO DOBRZYŃSKIE

Tom 10

Województwo włocławskie
w XX-leciu 1975-1995

WŁOCŁAWSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
Włocławek 1996

033480/1990/10

ZAPISKI KUJAWSKO-DOBRZYŃSKIE

ZAPISKI

KUJAWSKO
DOBRZYŃSKIE

Tom 10 Województwo włocławskie
w XX-leciu 1975-1995

Włocławek 1996

ZAPISKI KRAJOWSKO-DOBRYNSKIE

033480/1996/10

H.S.

SPIS TREŚCI

ZAPISKI

KUJAWSKO DOBRZYŃSKIE

Tom 10 Województwo wrocławskie
w XX-leciu 1975-1995

Wrocław 1996

**WŁOCŁAWSKIE
TOWARZYSTWO
NAUKOWE**

RADA REDAKCYJNA

Stanisław L. Bagdziński
 Stefan Cackowski
 ks. Wojciech Frątczak
 Marianna Gruszczyńska
 Romualda Hankowska (zastępca przewodniczącego)
 Szymon Kubiak
 Marian Pawlak
 Stanisław Sterkowicz
 Bogdan Wawrzyniak
 Mieczysław Wojciechowski (przewodniczący)

KOMITET REDAKCYJNY

033480

Mieczysław Wojciechowski (redaktor)
 Romualda Hankowska (zastępca redaktora)
 Danuta Kuźnicka (sekretarz)

Wydano z pomocą finansową
 Komitetu Badań Naukowych w Warszawie
 oraz Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku

ISSN 1426-7136

Adres Redakcji
 87-800 Włocławek, Plac Wolności 20

W. 194/96

SPIS TREŚCI

Prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski - Członek Honorowy Włocławskiego Towarzystwa Naukowego	9
Przedmowa - MIECZYSLAW WOJCIECHOWSKI	12
Artykuły	
MARIANNA GRUSZCZYŃSKA Organizacja i funkcjonowanie organów administracji państwowej i samorządowej województwa włocławskiego w latach 1975-1995	15
ELŻBIETA GRZELAK, DANIELA SZYMAŃSKA, Przemiany demograficzne i osadnicze w województwie włocławskim w latach 1975-1995	41
HENRYK ROCHNOWSKI Przemysł województwa włocławskiego w latach 1975-1995	103
BOGDAN M. WAWRZYŃIAK Kierunki rozwoju rolnictwa województwa włocławskiego w latach 1975-1995	137
STANISŁAW L. BAGDZIŃSKI Województwo włocławskie w procesie transformacji ustroju ekonomicznego w latach 1989-1995	189
TADEUSZ REJMANOWSKI Ochrona zdrowia w XX-leciu województwa włocławskiego (1975-1995)	217
STANISŁAW LESZCZYŃSKI Kultura i sztuka w województwie włocławskim w latach 1975-1995	239

ANTONI CYBULSKI Literacki region	291
MIROSLAW KRAJEWSKI, ANTONI CYBULSKI Oświata i wychowanie w województwie włocławskim w latach 1975-1995	303
WIESLAW CYZMAN Przyroda województwa włocławskiego i jej ochrona w dwudziestoleciu 1975-1995	349
OLGA KRUT-HORONZIAK, EWA SZULC Wybrane zagadnienia z działalności służb konserwatorskich w XX-leciu województwa włocławskiego	397
GRZEGORZ OLERADZKI Sport i turystyka w województwie włocławskim w latach 1975-1995	423

Recenzje i omówienia

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1616-1620, Cz. 1, 2 (MARIAN PAWLAK)	457
M.M. Grzybowski i in., Osiek Rypiński. Dzieje parafii i gminy (MARIUSZ WOŁOS)	459
Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze (JADWIGA CHUDZIAKOWA)	463
Strategie rozwoju regionalnego województwa włocławskiego (WOJCIECH KOSIEDOWSKI)	464
Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy. Informator przyrodniczo-turystyczny (KAZIMIERZ BIAŁY)	467
Powstanie kościuszkowskie na Kujawach i Pomorzu Gdańskim (STANISŁAW ROSZAK)	470

- Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. T.46: Województwo wrocławskie 474
 (IRENA POPLAWSKA)
- Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian 475
 (RYSZARD KUKIER)
- Krystyna Sarnowska, Twarz. Wybór poezji 478
 (JANUSZ KRYSZAK)

Z życia Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego

- Działalność Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego w 1995 roku 483
 (STANISŁAW KUNIKOWSKI)

Bibliografia

- IRENEUSZ CZARCIŃSKI
 Bibliografia województwa wrocławskiego za rok 1994 519
- Bibliografia wydawnictw Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 1995 535

Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. T. 48. Województwo łódzkie

WYDAWCA

Główny Urząd Geodezyjno-Kartograficzny, Warszawa

Wydawnictwo Geograficzne, Warszawa

Wydawnictwo Naukowe, Warszawa

Złota Włoszaka Towarzystwa Naukowego

Wydawnictwo Włoszaka Towarzystwa Naukowego w 1955 r.

Wydawnictwo Włoszaka Towarzystwa Naukowego

Biografia

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

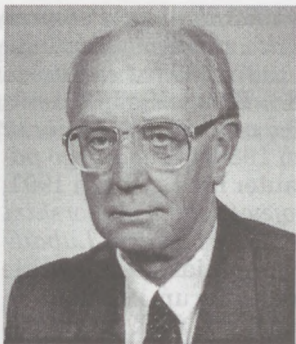
Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

Biografia Włodzisława Włoszaka

**PROF. DR HAB.
MIECZYŚLAW WOJCIECHOWSKI**

**Członek
Honorowy
Włocławskiego
Towarzystwa
Naukowego**

Urodził się 6 października 1934 r. w Starogardzie Gdańskim. W tym mieście ukończył szkołę podstawową (1949) oraz złożył egzamin dojrzałości w 1953 r. w Liceum Ogólnokształcącym dla Pracujących. W latach 1952-1953 pracował zawodowo w charakterze pracownika umysłowego w Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Starogardzie Gdańskim.

Studia historyczne odbył na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1953-1957, uzyskując tytuł magistra ze specjalnościami nauczycielską i archiwistyczną. Bezpośrednio po studiach krótko pracował w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku na stanowisku młodszego archiwisty, ale już w listopadzie 1957 r. przeniósł się do Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu - z uczelnią tą związał się na trwałe, po dzień dzisiejszy. W toruńskim Uniwersytecie zdobywał kolejne stopnie i-tytuły naukowe, od stopnia doktora nauk humanistycznych (1962) do stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie historii Polski i powszechnej XIX i XX w. (1979), aż po tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych (1987). Obecnie jest zatrudniony na UMK w Toruniu na stanowisku profesora zwyczajnego (od 1991). W przeszłości m.in. pełnił funkcje prodziekana ds. dydaktycznych na Wydziale Humanistycznym UMK (1975-1981) oraz dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki UMK (1981-1987). Aktualnie jest kierownikiem Zakładu Historii Polski i Powszechnej 1918-1944/1945 w tymże Instytucie.

Dorobek drukowany prof. Wojciechowskiego obejmuje łącznie 141 pozycji, w tym książki, obszerne studia, rozprawy, artykuły, recenzje, biografie i inne. Jest autorem, współautorem lub redaktorem następujących książek: *Z dziejów Rad Robotniczo-Żołnierskich w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918-1920* (wspólnie z W. Łu-

kaszewiczem i J. Staszewskim), Poznań 1962; *Powrót Pomorza do Polski 1918-1920*, Warszawa 1981; *Studia z dziejów ziemi dobrzyńskiej XV-XX wiek* (red.), Warszawa 1987; *100 lat ruchu robotniczego na Pomorzu* (współautor i red.), Toruń 1983; *Powrót. Dokumentacja ustanowienia suwerenności polskiej na Pomorzu 1918-1920* (wspólnie z J. Bełkotem), Toruń 1988; *Od obecnego państwa do niepodległego państwa* (współautor i red.), Toruń 1991; *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w województwie pomorskim 1920-1939* (współautor i red.), Toruń 1991; *Nowe Miasto Lubawskie. Zarys dziejów* (współautor i red.), Nowe Miasto Lubawskie 1992; *Armia Krajowa na Pomorzu* (współred.), Toruń 1993; *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX w.* (współautor i red.), Toruń 1993. W latach 1968-1980 był redaktorem wydawnictwa periodycznego "Acta Universitatis Nicolai Copernici" (Toruń). Od 1994 r. pełni funkcję zastępcy redaktora "Zapisek Historycznych" - organu Towarzystwa Naukowego w Toruniu. W swoich badaniach prof. Wojciechowski zajmuje się w głównej mierze historią Polski w XIX i XX w., ze szczególnym uwzględnieniem regionu wielkopolsko-pomorskiego i kujawskiego.

Bierze udział w życiu naukowym w kraju i zagranicą. Był referentem na sesjach naukowych w wielu ośrodkach naukowych w Polsce i zagranicą (Niemcy, Szwecja, Finlandia, Rosja, Łotwa, Estonia). Zasiadał w różnych strukturach Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, m.in.: w Komisji Historii Stosunków Międzynarodowych (od 1991); od 1993 r. jest członkiem Komitetu Nauk Historycznych PAN. W latach 1986-1990 był kierownikiem ogólnopolskiego Resortowego Programu Badań Podstawowych (RPBP III.21) pt. "Synteza dziejów polskiej myśli politycznej od połowy XVIII w. po współczesność". Bierze udział w charakterze członka w pracach zagranicznych instytucji naukowych: Deutsch-Polnische Kirchengeschichtskommission (Hannover) od 1990 r., Radzie Naukowej Centrum Badania Historii Litwy Zachodniej i Prus przy Uniwersytecie w Kłajpedzie - Litwa (jako jeden z dwóch polskich członków Rady) od 1992 r.

Z Włocławskim Towarzystwem Naukowym związał się od chwili jego powstania w 1979 r., w którym nieprzerwanie jest członkiem Zarządu. W latach 1979-1982 był wiceprezesem Towarzystwa zaś w latach 1982-1983 pełnił obowiązki prezesa. Od 1983 r. jest redaktorem naczelnym wydawnictw WTN. W 1993 r. został wybrany na redaktora "Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich". Był inicjatorem wielu przedsięwzięć naukowych i wydawniczych. Między innymi w 1991 r. pod redakcją prof. Mieczysława Wojciechowskiego ukazała się publikacja naukowa pt. *Zasłużeni dla Włocławka*. Był organizatorem i przewodniczącym kilku prestiżowych dla Towa-

rzystwa sesji i konferencji naukowych, takich jak: "Walka z okupantem hitlerowskim na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej" oraz "50-lecie Powstania Warszawskiego". W latach 1987-1989 reprezentował Włocławskie Towarzystwo Naukowe w Radzie Towarzystw Naukowych przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk.

W niniejszej pracy sformułowano po raz pierwszy na takie sposoby wstępny opis działalności Instytutu Włocławskiego w latach 1975-1995. Nie jest to opisanie całościowe na miniony okres, gdyż na taką syntezę jeszcze za wcześnie. Lacki fakt przybierał charakterystykę i ewidentnych niedostatków w różnych sferach życia województwa. Dążenie do przetrwania województwa przez przywrócenie pozostawionych dziedzin życia publicznego, działalności gospodarczej, kulturalnej i innej, pozwala przede wszystkim na stwierdzenie, że nie był to dla Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej okres stracony. Łącznie się sukcesy w wielu dziedzinach - co widac dowodem na przykladowe przedstawienie w niniejszej publikacji przez analizę - jest nie tylko dowodem na zmianę sytuacji, lecz i na sukcesy w 1975 r. o tworzeniu województwa włocławskiego, ale przede wszystkim dowodem na odrodzenie się regionu gospodarczego i kulturalnego, którego wyodrębnienie opierało się na mapie Rzeczypospolitej obecnie jest sprawą oczywistą.

Włocławskie Towarzystwo Naukowe powstało w 1979 r. i w okresie do 1995 r. rozwijało się wraz z całym regionem Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej. Oddając do ręk czytelników niniejszą publikację Włocławskie Towarzystwo Naukowe pragnie nie tylko uczcić dwudziestą rocznicę istnienia województwa włocławskiego, ale przede wszystkim wyrazić nadzieję, że niniejsze wykazanie na to duże osiągnięcia mieszczaków regionu, dzięki którym Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska kształtowały się jako samodzielny region w skali kraju.

Mieczysław Włocławski

PRZEDMOWA

W dniu 28 V 1975 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o dwustopniowym podziale administracyjnym kraju i kreowaniu nowych województw. Z dniem 1 VI 1975 r. rozpoczęło samodzielna egzystencję województwo wrocławskie - z wojewodą Pawłem Majewskim na czele. Utworzenie województwa wrocławskiego było przede wszystkim ze strony władz naczelnych państwa dowodem uznania dla mieszkańców Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej, z racji dotychczas uzyskanych sukcesów gospodarczych, społecznych i kulturalnych. Powołanie województwa wrocławskiego było dowodem także na istnienie ukształtowanego już - w obrębie dotychczas funkcjonującego województwa bydgoskiego - w dużym stopniu samodzielnego regionu, o wyraźnie zarysowanym profilu społeczno-gospodarczym. Te przesłanki legły u podstaw utworzenia odrębnego województwa wrocławskiego, przed którym w roku 1975 stanęła wielka szansa dalszego rozwoju, już w postaci samodzielnej, dużej jednostki administracyjnej, również wśród 49 województw rozpoczynających w tym roku swój start w samodzielność.

W niniejszej pracy sformułowano po raz pierwszy, na razie w sposób wstępny, ocenę dwudziestolecia istnienia województwa wrocławskiego w latach 1975-1995. Nie jest to spojrzenie całościowe na miniony okres, gdyż na taką syntezę jeszcze za wcześnie, lecz raczej próba rejestracji osiągnięć i ewidentnych niedostatków w różnych sferach życia województwa. Spojrzenie na przeszłość województwa przez pryzmat poszczególnych dziedzin życia publicznego, działalności gospodarczej, kulturalnej i innej, pozwala przede wszystkim na stwierdzenie, że nie był to dla Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej okres stracony. Liczące się sukcesy w wielu dziedzinach - co widać dowodnie na przykładzie prezentowanych w niniejszej publikacji prac analitycznych - jest nie tylko potwierdzeniem słuszności decyzji władz z 1975 r. o utworzeniu województwa wrocławskiego, ale przede wszystkim dowodem okrzepnięcia tego regionu gospodarczego i kulturowego, którego wyodrębniona obecność na mapie Rzeczypospolitej obecnie jest sprawą oczywistą.

Wrocławskie Towarzystwo Naukowe powstało w 1979 r. i w okresie do 1995 r. rozwijało się wraz z całym regionem Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej. Oddając do rąk czytelników niniejszą publikację, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe pragnie nie tylko uczcić dwudziestą rocznicę istnienia województwa wrocławskiego, z którym czuje się nierozzerwalnie związane, ale równocześnie wskazać na te duże osiągnięcia mieszkańców regionu, dzięki którym Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska zaistniały jako samodzielny region w skali kraju.

Mieczysław Wojciechowski

Marianna Gruszczyńska (Włochówk)

ORGANIZACJA
I FUNKCJONOWANIE ORGANÓW
ADMINISTRACJI
PAŃSTWOWEJ
I SAMORZĄDOWEJ
WOJEWÓDZTWA
WŁOCŁAWSKIEGO **ARTYKUŁY**
W LATACH 1975-1995

Na początku lat siedemdziesiątych ówczesne władze administracyjno-polityczne Polski rozpoczęły reformę terenowych organów władzy i administracji państwowej od zwiększenia uprawnień rad narodowych i likwidacji gromad - najniższych jednostek podziału terytorialnego.

W 1972 r. rady narodowe otrzymały uprawnienia organów władzy państwowej w gminach, miastach, dzielnicach wiejskich, wieś, powiatach i województwach¹. Wydana 25 XI 1972 r. ustawa o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych zmieniła dotychczasowy podział terenów wiejskich na gromady i osiedla, tworząc gminy jako podstawowe jednostki podziału administracyjno-gospodarczego. Organem władzy państwowej w powstających gminach była gminna rada narodowa, jej organem wykonawczym i zarządzającym oraz organem administracji państwowej - naczelnik gminy.

Następna ustawa z dnia 22 XI 1973 r. ustabiła terenowymi organami administracji państwowej: w województwach - wojewodów, w miastach - prezydentów lub naczelników miast; w powiatach - naczelników powiatu².

Następnym etapem reformy była likwidacja powiatów i wprowadzenie dwuletniego podziału administracyjnego państwa. Kształtowane przy Sejmie w dniu 28 V 1975 r. ustawa o dwuletnim podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, tworzyła jednostki administracyjne stop-

¹ Ustawa z dn. 25 XI 1972 r. o zmianie Konstytucji PRL, Dz.U. Nr 48, poz. 311.

² Dz.U. z 1972 r. Nr 48, poz. 312.

³ Dz.U. z 1973 r. Nr 47, poz. 375.

Marianna Gruszczyńska (Włocławek)

ORGANIZACJA I FUNKCJONOWANIE ORGANÓW ADMINISTRACJI PAŃSTWOWEJ I SAMORZĄDOWEJ WOJEWÓDZTWA WŁOCLAWSKIEGO W LATACH 1975-1995

Na początku lat siedemdziesiątych ówczesne władze administracyjno-polityczne Polski rozpoczęły reformę terenowych organów władzy i administracji państwowej od zwiększenia uprawnień rad narodowych i likwidacji gromad - najniższych jednostek podziału terytorialnego.

W 1972 r. rady narodowe otrzymały uprawnienia organów władzy państwowej w gminach, miastach, dzielnicach większych miast, powiatach i województwach¹. Wydana 29 XI 1972 r. ustawa o utworzeniu gmin i zmianie ustawy o radach narodowych znosiła dotychczasowy podział terenów wiejskich na gromady i osiedla, tworząc gminy jako podstawowe jednostki podziału administracyjno-gospodarczego². Organem władzy państwowej w powstających gminach była gminna rada narodowa, jej organem wykonawczym i zarządzającym oraz organem administracji państwowej - naczelnik gminy.

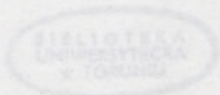
Kolejna ustawa z dnia 22 XI 1973 r. ustanawiała terenowymi organami administracji państwowej: w województwach - wojewodów, w miastach - prezydentów lub naczelników miast; w powiatach - naczelników powiatu³.

Następnym etapem reformy była likwidacja powiatów i wprowadzenie dwustopniowego podziału administracyjnego państwa. Uchwalona przez Sejm w dniu 28 V 1975 r. ustawa o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, tworzyła jednostki administracyjne stop-

¹ Ustawa z dn. 29 XI 1972 r. o zmianie Konstytucji PRL. Dz.U.Nr 49, poz. 311.

² Dz.U. z 1972 r. Nr 49, poz. 312.

³ Dz.U. z 1973 r. Nr 47, poz. 276.

nia podstawowego i wojewódzkiego⁴. Jednostkami stopnia podstawowego były gminy, miasta i dzielnice większych miast, a jednostkami stopnia wojewódzkiego - województwa.

W założeniu twórców ustawy, likwidacja powiatów i utworzenie większej liczby województw miało przyspieszyć rozwój społeczno-gospodarczy kraju oraz spowodować sprawniejsze zarządzanie gospodarką narodową.

W oparciu o tę ustawę, z dniem 1 VI 1975 r. utworzono województwo wrocławskie, z siedzibą wojewódzkich organów władzy i administracji państwowej we Wrocławiu⁵.

Skład terytorialny województwa wrocławskiego określony został w § 46 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 V 1975 r.⁶ W skład województwa wrocławskiego weszło 14 miast: Wrocławek, Aleksandrów Kujawski, Brześć Kujawski, Chodecz, Ciechocinek, Dobrzyń n. Wisłą, Izbica Kujawska, Kowal, Lipno, Lubień Kujawski, Lubraniec, Nieszawa, Radziejów, Rypin i 38 gmin: Bądkowo, Bobrowniki, Boniewo, Brześć Kujawski, Brzuze, Chocień, Chodecz, Chrostkowo, Czernikowo, Dobre, Dobrzyń n. Wisłą, Izbica Kujawska, Kikół, Kłotno, Koneck, Kowal, Lipno, Lubraniec, Lubanie, Lubień Kujawski, Nieszawa, Nowy Dwór, Osiecin, Piotrków Kujawski, Raciążek, Radziejów, Rogowo, Rypin, Skępe, Skrwilno, Służewo, Szpetal Górny, Tłuchowo, Topólka, Wielgie, Wrocławek, Zakrzewo, Zbójno.

Województwo wrocławskie utworzone zostało z części województwa bydgoskiego z powiatów: aleksandrowskiego, lipnowskiego, radziejowskiego (z wyjątkiem gminy Wierzbinek), powiatu rypińskiego z wyłączeniem gminy Osiek, Świdziebnia i Wąpielsk oraz z powiatu wrocławskiego z wyłączeniem miasta i gminy Przedecz. Ponadto do utworzonego województwa włączono gminę Zbójno z powiatu golubsko-dobrzyńskiego i miasta i gminy Izbica Kujawska z powiatu kolskiego województwa poznańskiego.

Na terenie utworzonego 1 VI 1975 r. województwa wrocławskiego działały już 43 jednostki administracyjne stopnia podstawowego, które powstały w latach 1972-1973; były to:

miasta: Wrocławek, Aleksandrów Kujawski, Ciechocinek, Lipno, Rypin;

miasto-gminy: Brześć Kujawski, Chodecz, Dobrzyń n. Wisłą, Izbica Kujawska, Kowal, Lubień Kujawski, Lubraniec, Nieszawa, Radziejów;

gminy: Bądkowo, Bobrowniki, Boniewo, Brzuze, Chocień, Chrost-

⁴ Dz.U. z 1975 r. Nr 16, poz. 91.

⁵ Ibid., art. 2 ust. 1 pkt 46.

⁶ Dz.U. z 1975 r. Nr 17, poz. 92.

kowo, Czernikowo, Dobre, Kikół, Kłotno, Koneck, Lipno, Lubanie, Nowy Dwór, Osiećciny, Piotrków Kujawski, Raciążek, Rogowo, Rypin, Skępe, Skrwilno, Służewo, Szpetal Górny, Tłuchowo, Topółka, Wielgie, Włocławek, Zakrzewo i Zbójno.

Już w następnym roku władze wojewódzkie, dążąc do stworzenia większych jednostek administracyjnych, doprowadziły do likwidacji 8 gmin. I tak z dniem 15 I 1976 r. zniesiono gminy Bobrowniki, Boniewo, Lubanie, Nowy Dwór, Kłotno i Zakrzewo⁷. Z dniem 24 VI 1976 r. zmieniono nazwę gminy Służewo na Aleksandrów Kujawski i zniesiono gminę Chrostkowo i Raciążek⁸. 1 IX 1979 r. nastąpiła zmiana nazwy gminy Szpetal na Fabianki⁹.

W latach następnych mieszkańcy zlikwidowanych gmin w licznych petycjach kierowanych do władz wojewódzkich i centralnych, doprowadzili do reaktywowania zlikwidowanych gmin. I tak z dniem 1 X 1982 r. przywrócono gminę Bobrowniki, Bytoń, Chrostkowo, Lubanie, Raciążek i Zakrzewo¹⁰, a z dniem 1 I 1984 r. reaktywowano gminę Baruchowo i Boniewo¹¹.

Kolejne zmiany w podziale administracyjnym kraju wprowadziła "Ustawa o samorządzie terytorialnym" z dnia 8 III 1990 r.¹² i Ustawa z dnia 22 III 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej¹³. Artykuł 49 Ustawy z dnia 22 III 1990 r. ustalał, że jednostkami zasadniczego podziału terytorialnego stopnia podstawowego są gminy. Natomiast jednostkami zasadniczego podziału terytorialnego dla wykonywania administracji rządowej jest województwo. Pomocniczą jednostką tego podziału jest rejon administracyjny, utworzony przez właściwego ministra do spraw administracji po zasięgnięciu opinii wojewody.

Na terenie województwa włocławskiego w momencie wejścia Ustawy działało 9 wspólnych jednostek podziału terytorialnego miasto-gmin, które w ciągu roku musiały dokonać wyboru, czy chcą tworzyć jedną gminę czy dwie oddzielne jednostki.

Decyzję o tworzeniu, łączeniu i znoszeniu gmin, ustalaniu ich granic i nazw oraz siedzib władz wydaje Rada Ministrów w drodze rozporządzenia po zasięgnięciu opinii mieszkańców gminy.

Na podstawie Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 XII 1990 r. z dniem 1 II 1991 r. połączono w gminę o nazwie Brześć

⁷ Dz.U. z 1976 r. Nr 1, poz. 10.

⁸ Dz.U. z 1976 r. Nr 24, poz. 143.

⁹ Dz.U. z 1979 r. Nr 20, poz. 119.

¹⁰ Dz.U. z 1981 r. Nr 26, poz. 139 i z 1982 r. Nr 23, poz. 166.

¹¹ Dz.U. z 1983 r. Nr 70, poz. 314.

¹² Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

¹³ Dz.U. z 1990 r. Nr 21, poz. 123.

Kujawski miasto Brześć Kujawski i gminę Brześć Kujawski, w gminę o nazwie Chodecz połączono miasto Chodecz i gminę Chodecz, w gminę o nazwie Dobrzyń n. Wisłą połączono miasto Dobrzyń n. Wisłą i gminę Dobrzyń n. Wisłą, w gminę o nazwie Izbica Kujawska połączono miasto Izbica Kujawska i gminę Izbica Kujawska oraz połączono gminę Lubień Kujawski i miasto Lubień Kujawski w gminę o nazwie Lubień Kujawski¹⁴. Z dniem 1 I 1992 r. połączona została gmina Lubraniec i miasto Lubraniec w gminę o nazwie Lubraniec¹⁵.

Tylko 3 miasto-gminy na terenie województwa wrocławskiego podzieliły się na dwie oddzielne jednostki terytorialne.

Z dniem 2 IV 1991 r. nastąpił rozdział miasto-gminy Kowal na gminę Kowal i miasto Kowal oraz miasto-gminy Nieszawa na miasto Nieszawa i gminę Waganiec¹⁶. Podział miasto-gminy Radziejów na miasto Radziejów i gminę Radziejów nastąpił 1 I 1992 r.¹⁷

Ustawa o samorządzie terytorialnym z 8 III 1990 r. nie regulowała w pełni nazewnictwa organów gmin. Ustawa ta ustalała, że w gminach położonych na obszarze miast, w których siedziba władz znajduje się w mieście, wszystkie organy określane są jako organy miasta, podobnie w gminach położonych poza obszarami miast, których siedziba władz nie znajduje się w mieście, wszystkie organy określane są jako organy gminy.

W ustawie tej pominięto nazewnictwo organów gmin powstałych w wyniku połączenia dwóch odrębnych jednostek terytorialnych, w których siedziba władz znajduje się w mieście położonym na terytorium danej gminy. Mimo faktycznego połączenia 6 miasto-gmin na terenie województwa w jednostki terytorialne gminy, w dalszym ciągu organy tych gmin używają nazwy "Miasto-gmina".

Dopuszczalność używania tego nazewnictwa zaakceptowana została również przez Pełnomocnika Rządu ds. Samorządu Terytorialnego w piśmie skierowanym do Delegatów z dnia 11 XII 1991 r.¹⁸

¹⁴ Dz.U. z 1991 r. Nr 3, poz. 12.

¹⁵ Dz.U. z 1991 r. Nr 87, poz. 362.

¹⁶ Dz.U. z 1991 r. Nr 2, poz. 9.

¹⁷ Dz.U. z 1991 r. Nr 87, poz. 397.

¹⁸ Wydział Organizacji i Nadzoru UW we Wrocławku, pismo Pełnomocnika Rządu ds. Samorządu Terytorialnego, gdzie zapisano "ze względu na brak wyraźnego ustalenia nazewnictwa pozostałych organów (powstałych z połączenia dwóch odrębnych jednostek podziału terytorialnego) wydaje się, że byłoby dopuszczalne, z uwagi na potrzebę odróżnienia tego rodzaju jednostek od gmin, o których mowa w pkt. 1, używanie w stosunku do nich określenia "gmina". Tym samym, dopuszczalne jest stosowanie dotychczasowej terminologii: burmistrz miasta i gminy, zarząd miasta i gminy, rada miejska (miasta), urząd miasta i gminy".

Od 1992 r. do chwili obecnej na terenie województwa wrocławskiego działa 46 jednostek administracyjnych stopnia podstawowego; są to:

miasta: Włocławek, Aleksandrów Kujawski, Ciechocinek, Kowal, Lipno, Nieszawa, Radziejów, Rypin;

miasto-gminy: Brześć Kujawski, Chodecz, Dobrzyń n. Wisłą, Lubień Kujawski, Lubraniec, Izbica Kujawska;

gminy: Aleksandrów Kujawski, Baruchowo, Bądkowo, Bobrowniki, Boniewo, Brzuze, Bytoń, Chocień, Chrostkowo, Czernikowo, Dobrze, Fabianki, Kikół, Koneck, Kowal, Lipno, Lubanie, Osiecin, Piotrków Kujawski, Raciążek, Radziejów, Rogowo, Rypin, Skępe, Skrwilno, Tłuchowo, Topólka, Waganiec, Wielgie, Włocławek, Zakrzewo i Zbójno.

Na terenie województwa wrocławskiego oprócz ww. jednostek stopnia podstawowego od 1991 r. istnieje 5 rejonów administracyjnych dla wykonywania administracji rządowej.

Na czele rejonów administracyjnych, zgodnie z Ustawą z dnia 22 III 1990 r. stoją urzędy rejonowe. Rozporządzenie Ministra - Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 1 VIII 1990 r. i 31 XII 1990 r. powołało na terenie województwa wrocławskiego następujące urzędy rejonowe¹⁹:

1. Urząd Rejonowy w Aleksandrowie Kujawskim dla gmin: Aleksandrów Kujawski, Bądkowo, Koneck, Nieszawa, Raciążek, Zakrzewo oraz miast: Aleksandrów Kujawski, Ciechocinek i Nieszawa;

2. Urząd Rejonowy w Lipnie dla gmin: Bobrowniki, Chrostkowo, Czernikowo, Dobrzyń n. Wisłą, Kikół, Lipno, Skępe, Tłuchowo, Wielgie i Zbójno oraz miast: Dobrzyń n. Wisłą i Lipno;

3. Urząd Rejonowy w Radziejowie dla gmin: Bytoń, Dobrze, Osiecin, Radziejów, Piotrków Kujawski i Topólka oraz miasta Radziejowa;

4. Urząd Rejonowy w Rypinie dla gmin: Brzuze, Rogowo, Rypin, Skrwilno oraz miasta Rypina;

5. Urząd Rejonowy we Włocławku dla gmin: Baruchowo, Boniewo, Brześć Kujawski, Chocień, Chodecz, Fabianki, Izbica Kujawska, Kowal, Lubanie, Lubień Kujawski, Lubraniec, Włocławek oraz miast: Brześć Kujawski, Chodecz, Izbica Kujawska, Kowal, Lubień Kujawski, Lubraniec, Włocławek.

¹⁹Dz.U. z 1990 r. Nr 54, poz. 316 i z 1991 r. Nr 3, poz. 16.

W chwili utworzenia województwa wrocławskiego działały rady narodowe stopnia podstawowego (miejskie, miejsko-gminne i gminne), wybrane w wyborach powszechnych przeprowadzonych w dniu 9 XII 1973 r.

Rady narodowe, w świetle obowiązującej ustawy, spełniały funkcje organów władzy państwowej i miały być "podstawowymi organami samorządu społecznego ludu pracującego miast i wsi"²¹.

Do podstawowych zadań rad narodowych wszystkich szczebli należało: uchwalanie wieloletnich i rocznych planów społeczno-gospodarczego rozwoju terenu, zgodnie z wytycznymi władz centralnych oraz koordynacja i kontrola tych planów (projekty tych planów przedstawiały radom terenowe organy administracji państwowej), uchwalanie corocznych budżetów na rok przyszły oraz kontrola ich wykonania, współpraca z kierownikami przedsiębiorstw i zakładów nie podporządkowanych radom w celu wykorzystania mocy produkcyjnych dla rozwoju regionu oraz koordynacja działalności spółdzielni i ich terenowych związków z działalnością państwowych przedsiębiorstw²².

W skład powołanej Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławku weszli radni dotychczasowej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy zamieszkali na terenie województwa wrocławskiego, członkowie dotychczasowych prezydów powiatowych rad narodowych i radni powiatowych rad narodowych. Liczbę radnych określiła Rada Państwa, w przypadku Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławku rada liczyła 96 radnych. Do rady ponadto wchodził przewodniczący rady i 3 jego zastępców wybranych na pierwszej sesji.

Pierwsza sesja Wojewódzkiej Rady Narodowej we Wrocławku odbyła się 19 VI 1975 r. z udziałem przedstawicieli centralnych władz państwowych. Na sesji tej w jawnym głosowaniu wybrano przewodniczącego WRN, którym został Edward Szymański - I Sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, ponadto wybrano 3 zastępców przewodniczącego i 7 przewodniczących komisji stałych WRN²³.

Wojewódzka Rada Narodowa we Wrocławku, zgodnie z art. 13 ustawy o radach narodowych, sprawowała nadzór i koordynowała działalność rad narodowych stopnia podstawowego; ponadto podejmowała działalność gospodarczą, społeczną i kulturalną obejmu-

²¹ Jednolity tekst ustawy o radach narodowych z 25 I 1958 r. opublikowany w Dz.U. z 1975 r. Nr 26, poz. 139.

²² Ibid., art. 9, 10, 11, 12 ustawy o radach narodowych.

²³ Archiwum Państwowe we Wrocławku, zespół akt: Wojewódzka Rada Narodowa we Wrocławku lata 1975-1990 sygn. tym. 3/1.

jącą teren całego województwa. Radni WRN opiniowali kandydatów na stanowisko wojewody.

Do podstawowych zadań miejskich rad narodowych należało z kolei prowadzenie gospodarki komunalnej oraz zaspokajanie potrzeb bytowych i kulturalnych mieszkańców miast.

Do zadań gminnych rad narodowych należało zapewnienie wzrostu i unowocześnienie produkcji rolnej, rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego gminy oraz zaspokojenie potrzeb bytowych ludności.

Organem wykonawczym każdej rady narodowej było prezydium rady, w skład którego wchodził wybrani na pierwszej sesji przewodniczący, jego zastępcy i przewodniczący komisji stałych.

Zgodnie z wytycznymi władz centralnych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przewodniczącymi rad narodowych wszystkich szczebli byli wybierani sekretarze komitetów terenowych PZPR. Łączenie funkcji sekretarza komitetu z funkcją przewodniczącego rad narodowych miało za zadanie wzmocnienie roli partii w terenie. Takie postępowanie często doprowadzało do tego, że działalność rady, zwłaszcza w gminie, utożsamiana była z działalnością komitetu gminnego PZPR. Dopiero wydarzenia społeczno-polityczne, które miały miejsce w kraju w latach 1980-1981 spowodowały zmianę polityki władz PZPR w stosunku do rad narodowych. W pierwszej kolejności polecono I sekretarzom komitetów PZPR, którzy sprawowali funkcje przewodniczących rad, rezygnację z tych stanowisk. Edward Szymański - I Sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR, który sprawował funkcję przewodniczącego WRN we Włocławku od początku jej działalności, złożył rezygnację 15 IV 1981 r.²⁴

Zadania nałożone na rady narodowe były realizowane na sesjach przy pomocy prezydium i komisji stałych rad narodowych oraz poprzez działalność radnych w terenie.

Do głównych zadań komisji stałych, które powoływane były na pierwszej sesji nowo wybranej rady, należało badanie i opracowywanie spraw zleconych przez radę lub jej prezydium, kontrolowanie wykonywanych uchwał rady i zarządzeń terenowych organów administracji państwowej, kontrola działalności podporządkowanych przedsiębiorstw, zakładów, instytucji oraz utrzymywanie stałej łączności z organizacjami społecznymi.

Liczba powoływanych komisji odpowiadała z zasady głównym zadaniom, które wykonywała rada narodowa. W latach 1975-1984 przy Wojewódzkiej Radzie Narodowej we Włocławku działało 7 komisji:

²⁴ Ibid., sygn. tym. 3/34.

1. Komisja gospodarki komunalnej, komunikacji i łączności,
2. Komisja rozwoju gospodarczego i zagospodarowania przestrzennego,
3. Komisja produkcji rolnej,
4. Komisja zaopatrzenia ludności i usług,
5. Komisja zdrowia, spraw socjalnych i ochrony środowiska,
6. Komisja wychowania, oświaty i kultury,
7. Komisja przestrzegania prawa i porządku publicznego.

Podobne komisje stałe tworzone były w tym okresie przez rady narodowe stopni podstawowych. Ich liczba uzależniona była od potrzeb rady.

W początkowym okresie kadencje rad narodowych stopnia podstawowego nie pokrywały się z kadencją wojewódzkich rad narodowych.

Kadencja pierwszej Wojewódzkiej Rady Narodowej we Włocławku trwała do dnia 19 III 1976 r., kiedy to na podstawie Ordynacji Wyborczej do Sejmu PRL i rad narodowych z 1976 r., przeprowadzono wybory do rad narodowych stopnia wojewódzkiego. W wyborach tych mieszkańcy województwa włocławskiego wybrali 120 radnych, podobnie jak w wyborach przeprowadzonych w dniu 23 III 1980 r.

Liczbę radnych stopnia podstawowego ustalała wojewódzka rada narodowa, biorąc za podstawę liczbę mieszkańców w jednostce administracyjnej. Na terenie województwa włocławskiego miejskie rady narodowe liczyły od 45-50 radnych, miasto Włocławek - 90 radnych, rady narodowe miast i gmin od 40-60 radnych, a gminne rady narodowe od 35-50 radnych.

Zgodnie z Ordynacją Wyborczą, kadencje rad narodowych trwały 4 lata, lecz 30 XII 1981 r. Rada Państwa podjęła uchwałę o odłożeniu terminu wyborów do rad narodowych stopnia podstawowego wybranych w dniu 5 II 1978 r. do "czasu powstania warunków umożliwiających ich przeprowadzenie w atmosferze spokoju społecznego i w duchu konstytucyjnych zasad PRL"²⁵.

W 1982 r. Rada Państwa podjęła uchwałę o ujednoczeniu terminu upływu kadencji rad narodowych stopnia podstawowego i wojewódzkiego. Dopiero 17 VI 1984 r. przeprowadzono wspólne wybory do rad narodowych stopnia wojewódzkiego i podstawowego. Następne wspólne wybory przeprowadzono 19 VI 1988 r.

20 VII 1983 r. Sejm uchwalił nową ustawę o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego, która znosiła dotychczas obowiązującą ustawę o radach narodowych z 1958 r.²⁶ Rady narodo-

²⁵ Dz.U. z 1981 r. Nr 32, poz. 181.

²⁶ Dz.U. z 1983 r. Nr 41, poz. 185.

we, oprócz dotychczasowych uprawnień organów władzy państwowej, otrzymały również uprawnienia organów samorządu terytorialnego. Ustawa ta tworzyła z organów samorządu mieszkańców i rad narodowych system samorządu terytorialnego.

W art. 3 Ustawy zapisano, że rady narodowe uczestniczą w kształtowaniu i realizacji polityki państwa: kierują całokształtem społeczno-gospodarczego i kulturalnego rozwoju na swoim terenie, wpływają na działalność wszystkich jednostek administracji i gospodarki oraz sprawują nad nimi kontrolę stosownie do przepisów niniejszej ustawy; działają na rzecz zaspokojenia potrzeb ludności, ochrony i wykorzystania zasobów gospodarczych i wartości kulturalnych terenu; urzeczywistniają zadania samorządu terytorialnego w jednostkach podziału terytorialnego państwa²⁷. Ustawa ta w porównaniu do ustawy z 1958 r. dawała radom narodowym większe uprawnienia w zakresie zarządzania, planowania i gospodarowania dochodami budżetów terenowych.

Zapisane w ustawie zadania rad narodowych nie mogły być jednak w pełni realizowane z powodu obowiązujących szczegółowych ustaw resortowych, które ograniczały kompetencje rad. Dopiero w okresie późniejszym Sejm wydał ustawy, które miały usprawnić działalność rad narodowych i ich organów wykonawczych.

Na podstawie ustawy z dnia 15 XI 1984 r., gminy otrzymały prawo tworzenia funduszy gminnych i funduszy miejskich, które mogły być przeznaczane na zaspokajanie potrzeb gospodarczych, socjalnych i kulturalnych mieszkańców gminy²⁸.

W 1986 r. rady narodowe i ich organy wykonawcze i zarządzające otrzymały prawo zarządzania mieniem gminnym położonym na terenie wsi i miasta²⁹. Od 1987 r. rady narodowe mogły przeprowadzać konsultacje społeczne i referenda w sprawach ważnych dla życia i działalności miasta i gminy³⁰.

Ustawa o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego z 1983 r., jak i późniejsze ustawy, nie przyniosły jednak istotnych rezultatów, bowiem nie zawierały przejrzystych rozwiązań merytorycznych. Próby zreformowania systemu rad narodowych i samorządu terytorialnego według ustawy z 1983 r., nie powiodły się również z powodu ówczesnych ograniczeń politycznych i gospodarczych na szczeblu podstawowym.

²⁷ Jednolity tekst ustawy z dn. 20 VII 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego opublikowany w Dz.U. z 1988 r. Nr 26, poz. 183.

²⁸ Dz.U. z 1984 r. Nr 52, poz. 269.

²⁹ Dz.U. z 1986 r. Nr 48, poz. 241. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 XII 1986 r. w sprawie zarządzania mieniem gminnym oraz warunków i trybu jego zbywania.

³⁰ Ustawa z dn. 6 V 1987 r. o konsultacjach społecznych i referendum. Dz.U. z 1987 r. Nr 14, poz. 83.

Istotne zmiany w systemie samorządu terytorialnego wprowadzone zostały dopiero w 1990 r. w wyniku ustaleń "okrągłego stołu" i wyniku wyborów z dnia 4 VI 1989 r.

Uchwalona przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 8 III 1990 r. ustawa o samorządzie terytorialnym dała mieszkańcom miast i gmin prawo tworzenia z mocy prawa wspólnot samorządowych³¹.

Przeprowadzone w dniu 27 V 1990 r. wybory do rad gmin według nowej Ordynacji Wyborczej do rad gmin, która uchwalona została 8 III 1990 r.³², zamykały 45-letni okres działania rad narodowych. Faktyczna działalność rad narodowych na terenie województwa wrocławskiego zamknięta została 30 IV 1990 r.

Ustawa z dnia 8 III 1990 r. o samorządzie terytorialnym, która jest w dalszym ciągu obowiązująca, ustalała, że mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową zwaną gminą. Do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, nie zastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów.

W art. 7 ww. Ustawy określono zadania, które mogą wykonywać gminy w celu zaspokojenia wspólnych potrzeb jej mieszkańców. W szczególności do zadań gminy należą sprawy: zagospodarowania przestrzennego, gospodarki terenami i ochrony środowiska, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymywania czystości oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i utylizacji odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą, lokalnego transportu, ochrony zdrowia i pomocy społecznej, komunalnego budownictwa mieszkaniowego, oświaty, w tym szkół podstawowych, przedszkoli i innych placówek oświatowo-wychowawczych, kultury i sportu, targowisk, zieleni komunalnej, cmentarzy komunalnych, porządku publicznego i ochrony przeciwpożarowej oraz utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych.

Ustawa ta daje mieszkańcom gmin prawo decydowania w wyżej wymienionych sprawach za pomocą wybranych w wyborach powszechnych rad gminnych i ich organów wykonawczych - zarządów.

Kadencja rady trwa 4 lata, liczba radnych uzależniona jest od liczby mieszkańców gminy.

³¹ Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

³² Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 96; Nr 17, poz. 101.

Pierwsze wybory do rad gmin, w oparciu o Ordynację Wyborczą z dnia 8 III 1990 r., przeprowadzone zostały 27 V 1990 r. Mieszkańcy 43 gmin województwa wrocławskiego wybrali radnych do 5 rad miejskich miast: Włocławka, Aleksandrowa Kujawskiego, Ciechocinka, Lipna, Rypina; 9 rad miasta i gminy: Brześć Kujawski, Chodecz, Dobrzyń n. Wisłą, Izbica Kujawska, Kowal, Lubień Kujawski, Lubraniec, Nieszawa, Radziejów i do 29 rad gmin: Aleksandrów Kujawski, Baruchowo, Bądkowo, Bobrowniki, Boniewo, Brzuze, Bytoń, Choceń, Chrostkowo, Czernikowo, Dobrze, Fabianki, Kikół, Koneck, Lipno, Lubanie, Osiećciny, Piotrków Kujawski, Raciążek, Rogowo, Rypin, Skępe, Skrwilno, Topółka, Tłuchowo, Wielgie, Włocławek, Zakrzewo, Zbójno.

Ustawa o samorządzie terytorialnym pozwalała mieszkańcom gmin po przeprowadzeniu konsultacji i na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów na rozdzielenie się wspólnie działających miejsko-gminnych rad. Na terenie województwa wrocławskiego z uprawnień tych skorzystały 3 miasto-gminy: Kowal, Nieszawa i Radziejów.

Z dniem 2 IV 1991 r. dokonano podziału wspólnej Rady Miasta i Gminy Kowal na Radę Miasta Kowal i Radę Gminy Kowal oraz Radę Miasta i Gminy Nieszawa na Radę Miasta Nieszawy i Radę Gminy Waganiec³³. Z dniem 1 I 1992 r. nastąpił podział wspólnej Rady Miasta i Gminy Radziejów na Radę Miasta Radziejów i Radę Gminy Radziejów³⁴.

Obecnie na terenie województwa wrocławskiego działa 46 rad gminnych, w tym 8 rad miejskich, 6 rad miasta i gminy i 32 rady gminne, które wybrane zostały w wyborach przeprowadzonych w dniu 19 VI 1994 r.

Rady gminne na terenie województwa wrocławskiego liczą od 15 do 24 radnych, wyjątek stanowi Rada Miasta Włocławka, która posiada 45 radnych.

Do głównych zadań rady gminy, zgodnie z art. 18 ust. 1 Ustawy o samorządzie terytorialnym należy: uchwalanie statutu gminy, wybór i odwoływanie zarządu, powoływanie i odwoływanie sekretarza oraz skarbnika gminy (który jest głównym księgowym budżetu), uchwalanie budżetu gminy, uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, uchwalanie programów gospodarczych, ustalanie zakresu działania sołectw, podejmowanie uchwał w sprawie podatków i opłat, podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych gminy, określanie wysokości sumy, do

³³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 27 XII 1990 r. w sprawie podziału wspólnych organów dla miast i sąsiadujących z nimi gmin oraz ustalenie granic, nazw gmin i ich siedzib. Dz.U. z 1991 r. Nr 2, poz. 9.

³⁴ Dz.U. z 1991 r. Nr 87, poz. 397.

której zarząd gminy może samodzielnie zaciągać zobowiązania, podejmowanie uchwał w sprawie przejmowania zadań z zakresu administracji rządowej itp.³⁵

Na pierwszym posiedzeniu rada gminy wybiera ze swego grona przewodniczącego i 1-3 zastępców w głosowaniu tajnym. Funkcji tych nie można łączyć ze stanowiskiem wójta, burmistrza lub prezydenta. Rada gminy może powoływać stałe i doraźne komisje do określonych zadań, ustalając ich przedmiot działania i skład osobowy.

Organem wykonawczym gminy jest zarząd składający się od 4 do 7 osób, wybieranych przez radnych w głosowaniu tajnym. W skład zarządu wchodzi: wójt albo burmistrz (prezydent miasta) jako przewodniczący zarządu, ich zastępcy oraz pozostali członkowie. Wójt lub burmistrz (prezydent miasta) wybierani są przez radę w oddzielnym głosowaniu, bezwzględną większością głosów, w obecności co najmniej 2/3 ustawowego składu rady.

Ustawa z dnia 8 III 1990 r. dała gminom samodzielność w zakresie gospodarowania mieniem komunalnym, na które składają się grunty, nieruchomości oraz przedsiębiorstwa komunalne. Rady gmin samodzielnie gospodarują dochodami gmin, na które m.in. składają się podatki, opłaty, dochody z majątku gminy, subwencje ogólne z budżetu centralnego, nadwyżki budżetowe z lat ubiegłych, dotacje celowe, zapisy, darowizny i inne dochody.

Od czasu wprowadzenia ustawy o samorządzie terytorialnym trwają ciągłe prace nad jej dostosowaniem do zachodzących w kraju zmian ustrojowo-prawnych i przemian społeczno-gospodarczych. Od 1990 r. do ustawy tej wprowadzono wiele zmian, które nie tylko usprawniają pracę rad gminnych, ale i umacniają pozycję gminy w systemie samorządu terytorialnego³⁶.

Ustawa o samorządzie terytorialnym pozwala tworzyć gminom związki i porozumienia komunalne w celu wspólnego wykonywania zadań oraz stowarzyszenia gmin, w celu wspierania idei samorządu terytorialnego³⁷.

Na szczeblu wojewódzkim rady gminne reprezentuje sejmik samorządowy. W skład sejmiku wchodzi delegaci wybierani przez rady gmin w głosowaniu tajnym. Liczba delegatów uzależniona jest od wielkości gminy.

³⁵ Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

³⁶ Dz.U. z 1990 r. Nr 34, poz. 199; Nr 43, poz. 253; Nr 89, poz. 518; z 1991 r. Nr 34, poz. 151; Nr 110, poz. 473; z 1992 r. Nr 6, poz. 20; Nr 50, poz. 229; Nr 84, poz. 426; Nr 110, poz. 499; Nr 97, poz. 486; z 1993 r. Nr 17, poz. 78; Nr 40, poz. 180; z 1994 r. Nr 1, poz. 3; Nr 18, poz. 69; Nr 86, poz. 397; Nr 105, poz. 509; Nr 109, poz. 527; Nr 113, poz. 550; 551; Nr 122, poz. 593.

³⁷ Rozdział 7 i 9 Ustawy o samorządzie terytorialnym z 8 III 1990 r. Dz.U. Nr 16, poz. 95.

W pierwszej sesji Sejmiku Samorządowego Województwa Włocławskiego, która odbyła się 25 VI 1990 r., udział wzięło 62 delegatów. Na pierwszej sesji Sejmik wybrał Prezydium, składające się z przewodniczącego (którym został Zbigniew Lewandowski), dwóch zastępców oraz 6 członków³⁸.

Do głównych zadań Sejmiku Samorządowego Województwa Włocławskiego, zgodnie z art. 77 Ustawy o samorządzie terytorialnym, należy: ocena działalności gmin i instytucji komunalnych na obszarze województwa, prowadzenie mediacji w sprawach spornych między gminami, podejmowanie uchwał w sprawach rozwiązania zarządu gminy w trybie określonym w art. 96 ust. 2, ocena działalności administracji rządowej, w tym opiniowanie kandydatów na wojewodów, występowanie z wnioskami o uchYLENIE zarządzeń wojewody naruszających interesy lokalne, reprezentowanie interesów gmin wobec administracji rządowej, powoływanie członków kolegium odwoławczego.

Przy Sejmiku Samorządowym Województwa Włocławskiego w 1990 r. powołano 4 komisje stałe, których zadaniem było wspomaganie pracy Sejmiku, były to: Komisja Polityki Regionalnej i Rozwoju Gospodarczego, Komisja Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Komisja Spraw Społecznych i Obywatelskich oraz Komisja Rewizyjna.

Po wyborach przeprowadzonych w dniu 19 VI 1994 r. rady gminne wybrały do Sejmiku 49 delegatów (po jednym delegacie z każdej gminy i 4 delegatów z Rady Miasta Włocławka).

Pierwsza sesja Sejmiku Samorządowego Województwa Włocławskiego II kadencji odbyła się 19 VII 1994 r. Przewodniczącym Sejmiku wybrany został Wojciech Obernikowicz. Podobnie jak podczas I kadencji, na pierwszej sesji delegaci wybrali Prezydium, w skład którego wszedł przewodniczący, 2 zastępców i 6 członków³⁹.

Przy Sejmiku II kadencji działa ponadto 6 komisji stałych, są to: Komisja Budżetowa; Rozwoju Gospodarczego i Polityki Regionalnej; Komisja Zdrowia, Opieki Społecznej i Porządku Publicznego; Komisja Oświaty, Kultury i Sportu; Komisja ds. Legislacyjnych, Regulaminowych i Skarg; Komisja Rolnictwa i Ochrony Środowiska oraz Komisja Rewizyjna.

Sejmik samorządowy nie jest nową formą reprezentacji społeczeństwa na szczeblu wojewódzkim, jaką do 1990 r. była wojewódzka rada narodowa. Uprawnienia sejmiku samorządowego są znacznie mniejsze w porównaniu do uprawnień wojewódzkich rad na-

³⁸ Protokół z I sesji Sejmiku Samorządowego Województwa Włocławskiego z dn. 25 VI 1990 r. w Biurze Sejmiku we Włocławku.

³⁹ Protokół z sesji Sejmiku z dn. 19 VII 1994 r. będący w posiadaniu Biura Sejmiku Samorządowego Województwa Włocławskiego.

rodowych. Do reformy samorządowej w 1990 r. wojewoda był organem wykonawczym wojewódzkiej rady narodowej /i jednocześnie przedstawicielem rządu/.

Obecnie wojewoda jest wyłącznie przedstawicielem rządu, a więc realizuje politykę gospodarczo-społeczną rządu, zgodnie z kierunkami wytyczonymi przez rząd. Ustawowy zapis, że "wojewoda współdziała z sejmikiem samorządowym w sprawach rozwoju społeczno-gospodarczego, przestrzennego i ochrony środowiska" jest enigmatyczny, bowiem nie określa form współdziałania.

Nawet uwzględniając ograniczenia polityczne przy kształtowaniu składu osobowego wojewódzkiej rady narodowej, można obecnie stwierdzić, że społeczeństwo nie posiada swojej reprezentacji na szczeblu wojewódzkim.

Organy administracji państwowej

Na czele utworzonego 1 VI 1975 r. województwa wrocławskiego stał Wojewoda Wrocławski. Pierwszym wojewodą, mianowanym przez Prezesa Rady Ministrów, został Paweł Majewski.

Wojewoda, w myśl zmienionej w dniu 28 V 1975 r. Ustawy o radach narodowych, był terenowym organem administracji państwowej stopnia wojewódzkiego. Organami administracji państwowej stopnia podstawowego byli: w miastach liczących ponad 50 tys. mieszkańców - prezydenci miast; w miastach do 50 tys. mieszkańców - naczelnicy miast; w gminie - naczelnik gminy; mieście i gminie, w których działała wspólna rada narodowa - naczelnik miasta i gminy⁴⁰.

Ustawa ta ustalała ponadto, że wojewodę i prezydenta miasta powołuje Prezes Rady Ministrów po zaopiniowaniu kandydata przez właściwą radę narodową, natomiast naczelnika miasta, gminy, miasta i gminy powołuje wojewoda, po zaopiniowaniu kandydata przez właściwą radę narodową.

Terenowe organy administracji państwowej były organami wykonawczymi i zarządzającymi rad narodowych i wykonywały zadania tych rad narodowych, ponadto realizowały wszystkie sprawy z zakresu administracji państwowej, nie zastrzeżone na rzecz innych organów.

Organizację terenowych organów administracji państwowej regulowało rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 V 1975 r., ustalające, że wojewodowie, prezydenci miast, naczelnicy miast i

⁴⁰ Art. 44 Ustawy o radach narodowych z 28 I 1958 r. - jednolity tekst ustawy w Dz.U. z 1975 r. Nr 26, poz. 139.

gmin wykonują powierzone im zadania przy pomocy podległych im urzędów⁴¹.

1 VI 1975 r. na terenie województwa włocławskiego działały 43 urzędy administracji państwowej stopnia podstawowego; były to: Urząd Miejski we Włocławku, na czele którego stał prezydent miasta, Urząd Miejski w Aleksandrowie Kujawskim, Ciechocinku, Lipnie i Rypinie, na czele których stali naczelnicy miast; Urząd Miasta i Gminy w Brześciu Kujawskim, Chodczu, Dobrzyniu n. Wisłą, Izbicy Kujawskiej, Kowalu, Lubieniu Kujawskim, Lubrańcu, Nieszawie, Radziejowie - na czele których stali naczelnicy miast i gmin: Urząd Gminy w Bądkowie, Bobrownikach, Boniewie, Brzuzem, Choceniu, Chrostkowie, Czernikowie, Dobrem, Kikole, Kłotnie, Konecku, Lipnie, Lubaniu, Nowym Dworze, Osiecinach, Piotrkowie Kujawskim, Raciążku, Rogowie, Rypinie, Skępem, Skrwilnie, Służewie, Szpetalu Górnym, Tłuchowie, Topólce, Wielgiem, Włocławku, Zakrzewie, Zbójnie - na czele tych urzędów stali naczelnicy gmin.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 V 1975 r. ustalało, że organizację każdego urzędu terenowego reguluje statut organizacyjny opracowany przez ten urząd i zatwierdzony przez organ nadrzędny.

Pracę i organizację Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku regulował statut organizacyjny wprowadzony Zarządzeniem nr 33/75 Wojewody Włocławskiego z dnia 15 VIII 1975 r.⁴² Merytoryczna treść statutu Urzędu uwzględniała wytyczne zawarte w zarządzeniu nr 2 Ministra Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska z dnia 12 VI 1975 r., w sprawie zakresu czynności wydziałów wchodzących w skład urzędów wojewódzkich.

W oparciu o to zarządzenie w Urzędzie Wojewódzkim we Włocławku powołano 20 wydziałów; były to:

- Biuro Organizacyjno-Prawne i Kadr,
- Biuro Wojewódzkiej Rady Narodowej,
- Wydział Kontroli i Instruktażu,
- Wojewódzka Komisja Planowania,
- Wydział Finansowy,
- Kuratorium Oświaty i Wychowania,
- Wydział Rolnictwa, Leśnictwa i Skupu,
- Wydział Spraw Wewnętrznych,
- Wydział Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska,
- Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej,

⁴¹ Dz.U. z 1975 r. Nr 17, poz. 93.

⁴² Ż e l a z e k M., Przekształcenia organizacji Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku w latach 1975-1990, praca magisterska na Wydziale Prawa i Administracji Zaocznego Studium Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 1991 r., s. 15.

- Wydział Handlu i Usług,
- Wydział Komunikacji,
- Wydział Kultury i Sztuki,
- Wydział Zatrudnienia i Spraw Socjalnych,
- Wydział do Spraw Wyznań,
- Wydział Budżetowo-Gospodarczy,
- Wydział Kultury Fizycznej i Turystyki,
- Wojewódzka Komenda Straży Pożarnych,
- Sekretariat Wojewódzkiego Komitetu Obrony,
- Wojewódzki Inspektorat Obrony Cywilnej.

Statut organizacyjny Urzędu określał czynności poszczególnych wydziałów, rodzaje spraw zastrzeżone przez wojewodę do własnej aprobaty i załatwiane przez dyrektorów wydziału z upoważnienia wojewody, określał wydziały, nad którymi nadzór sprawują wojewoda i wicewojewodowie.

Do osobistej aprobaty wojewody należały sprawy rozstrzygane na podstawie kompetencji zawartych w prawie ustrojowym (głównie w ustawie o radach narodowych) oraz sprawy, których źródłem kompetencji wojewody są przepisy prawa materialnego (administracyjnego, finansowego)⁴³.

Na podstawie prawa ustrojowego do osobistej aprobaty wojewody zastrzeżone były m. in.:

- ogólne kierownictwo i nadzór nad działalnością wszystkich stanowisk pracy w Urzędzie Wojewódzkim,
- wnoszenie spraw na porządek dzienny Wojewódzkiej Rady Narodowej,
- wydawanie przepisów prawnych powszechnie obowiązujących na określonym terenie,
- opiniowanie projektów ustaw oraz aktów normatywnych wydawanych przez Radę Ministrów lub Prezesa Rady Ministrów,
- wykonywanie szczególnych kompetencji organów administracji terytorialnej stopnia wojewódzkiego,
- powoływanie i odwoływanie dyrektorów wydziałów, ich zastępców i innych pracowników zatrudnionych na stanowiskach kierowniczych oraz przyjmowanie do pracy i rozwiązywanie stosunku pracy z pracownikami zatrudnionymi w wydziałach, z wyjątkiem pracowników obsługi,
- powoływanie i odwoływanie dyrektorów (kierowników), ich zastępców i głównych księgowych jednostek organizacyjnych nadzorowanych przez wojewodę lub z jego upoważnienia przez wicewojewodów,

⁴³ Ibid., s. 17-18.

- wykonywanie innych uprawnień z zakresu prawa pracy, zgodnie z obowiązującym w Urzędzie regulaminem pracy.

Szczegółowe prawa i obowiązki wojewody określało jednak rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 I 1978 r. w sprawie "statusu wojewody". Rozporządzenie to określało podstawowe prawa i obowiązki wojewody jako przedstawiciela rządu, organu wykonawczego i zarządzającego wojewódzkiej rady narodowej i terenowego organu administracji państwowej⁴⁴. W tym samym roku uregulowany został przez Radę Ministrów "status naczelnika gminy"⁴⁵.

Wojewoda Włocławski, oprócz utworzonego z dniem 1 VI 1975 r. Urzędu Wojewódzkiego, powołał w okresie późniejszym jednostki organizacyjne, które realizowały zadania szczegółowe z zakresu administracji państwowej. W latach 1975-1982 na podstawie zarządzeń Wojewody Włocławskiego na terenie województwa włocławskiego powstały następujące przedsiębiorstwa, zakłady, instytucje:⁴⁶

- Wojewódzka Dyrekcja Rozbudowy Miast i Osiedli Wiejskich we Włocławku (zarządzenie nr 5/75 z dn. 27 VI 1975 r.),
- Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej we Włocławku (zarządzenie nr 7/75 z dn. 30 VI 1975 r.)⁴⁷,
- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji we Włocławku (zarządzenie nr 12/75 z dn. 5 VII 1975 r.),
- Wojewódzki Zakład Weterynarii we Włocławku (zarządzenie nr 19/75 z dn. 17 VII 1975 r.),
- Wojewódzka Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna we Włocławku (zarządzenie nr 26/75 z dn. 5 IX 1975 r.),
- Wojewódzka Stacja Kwarantanny i Ochrony Roślin we Włocławku (zarządzenie nr 30/75 z dn. 7 IX 1975 r.),
- Wojewódzki Zarząd Inwestycji Rolniczych we Włocławku (zarządzenie nr 31/75 z dn. 7 IX 1975 r.),
- Wojewódzkie Biuro Geodezji i Kartografii we Włocławku (zarządzenie nr 38/75 z dn. 20 VIII 1975 r.),
- Wojewódzki Specjalistyczny Zespół Opieki Zdrowotnej, Gruźlicy i Chorób Płuc we Włocławku z siedzibną w Wieńcu (zarządzenie nr 8/76 z dn. 16 I 1976 r. i nr 56/76 z dn. 5 V 1976 r.),

⁴⁴ Dz.U. z 1978 r. Nr 2, poz. 4; zmiany do rozporządzenia patrz Dz.U. z 1979 r. Nr 17, poz. 108.

⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 18 VIII 1978 r. w sprawie "statusu naczelnika gminy" w Dz.U. Nr 20, poz. 88, zmiany do rozporządzenia patrz Dz.U. z 1979 r. Nr 17, poz. 108.

⁴⁶ Wydział Organizacji i Nadzoru Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku.

⁴⁷ Zniesione zarządzeniem Wojewody Włocławskiego nr 36/81 z dn. 28 X 1981 r.

- Wojewódzki Szpital Zespolony we Włocławku (zarządzenie nr 9/76 z dn. 16 I 1976 r. i 43/78 z dn. 25 IX 1978 r.)⁴⁸,
- Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej we Włocławku (zarządzenie nr 68/76 z dn. 15 VI 1976 r.),
- Włocławskie Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Turystyczne we Włocławku (zarządzenie nr 74/76 z dn. 30 VI 1976 r.),
- Biuro Wystaw Artystycznych we Włocławku (zarządzenie nr 91/76 z dn. 5 IX 1976 r.),
- Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego w Zarzeczewie (zarządzenie nr 57/77 z dn. 28 VI 1977 r.),
- Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego we Włocławku (zarządzenie nr 38/78 z dn. 5 IX 1978 r.),
- Biuro Badań i Ochrony Zabytków we Włocławku (zarządzenie nr 4/79 z dn. 8 I 1979 r.),
- Zarząd Gostyński-Włocławskiego Parku Krajobrazowego we Włocławku (zarządzenie nr 32/79 z dn. 29 IX 1979 r. i 33/79, 34/79).

Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów wydane w latach 1977-1980 szczegółowo określały rodzaje spraw należących do administracji państwowej, które załatwiane były przez wyżej wymienione zakłady, przedsiębiorstwa i instytucje⁴⁹.

Wydane 29 V 1979 r. rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie organizacji urzędów administracji państwowej, nie wносиło większych zmian do struktury organizacyjnej Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku⁵⁰.

W styczniu 1982 r. Wojewoda Włocławski utworzył w Urzędzie dwa dodatkowe wydziały: Wydział Przemysłu i Usług i Wydział Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej oraz zmienił nazwę Wydziału Handlu i Usług na Wydział Handlu, a Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska na Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Ponadto Wydział Kontroli i Instruktażu włączony został do Biura Organizacyjno-Prawnego⁵¹. Z dniem 1 listopada przy Urzędzie Wojewódzkim utworzony został Wydział Budownictwa.

Kolejna zmiana w wewnętrznej strukturze Urzędu Wojewódzkiego dotyczyła Wydziału Finansowego, który w 1983 r. przekazał

⁴⁸ Zarządzeniem Wojewody nr 42/81 z dn. 23 XI 1981 r. zmiana nazwy na Wojewódzki Szpital we Włocławku.

⁴⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 15 VIII 1977 r. "w sprawie określenia rodzajów spraw należących do administracji państwowej, które z upoważnienia terenowych organów administracji państwowej mogą załatwiać kierownicy terenowych zjednoczeń, przedsiębiorstw, zakładów i instytucji", Dz.U. z 1977 r. Nr 27, poz. 115; zmiany patrz Dz.U. z 1980 r. Nr 11, poz. 35, Dz.U. z 1980 r. Nr 26, poz. 108.

⁵⁰ Dz.U. z 1979 r. Nr 14, poz. 92; zmiana w Dz.U. z 1980 r. Nr 5, poz. 10; z 1980 r. Nr 17, poz. 61; z 1981 r. Nr 24; poz. 128; z 1982 r. Nr 12, poz. 93.

⁵¹ Ż e l a z e k M. - op. cit., s. 27-29.

część swoich kompetencji nowo utworzonym urządowi skarbowym i izbie skarbowej⁵².

Zmiany w działalności urzędów administracji państwowej stopnia wojewódzkiego i podstawowego wprowadzała Ustawa z dnia 20 VII 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego⁵³.

Ustawa ta ustalała, że terenowe organy administracji państwowej są organami wykonawczymi i zarządzającymi rad narodowych działających na określonym terytorium. Do właściwości tych organów należało prowadzenie działalności wykonawczo-zarządzającej, organizatorskiej i administracyjnej służącej realizacji zadań z zakresu administracji państwowej. Terenowe organy administracji państwowej były organami o właściwości ogólnej, bądź szczególnej.

Ustawa ta ustalała, że wojewoda pełni funkcje organów administracji państwowej o właściwości ogólnej, natomiast dyrektorzy wydziałów i kierownicy równorzędnych jednostek organizacyjnych wykonują ustalone w ustawach szczególnych kompetencje z zakresu administracji państwowej. Prezydenci miast, naczelnicy miast i gmin pełnią natomiast funkcje organów administracji państwowej o właściwościach ogólnych i szczególnych.

Ustawa z 20 VII 1983 r. upoważniała terenowe organy administracji państwowej do tworzenia przedsiębiorstw terenowych o działalności ogólnej i użyteczności publicznej. Wojewodowie, prezydenci miast, naczelnicy miast i gmin mogli wydawać zarządzenia zawierające przepisy prawa miejscowego, w szczególności jeśli były niezbędne dla ochrony życia lub zdrowia obywateli, bądź dla ochrony mienia lub zapewnienia bezpieczeństwa, ładu, spokoju i porządku publicznego.

Wprowadzony zarządzeniem Wojewody Włocławskiego nr 30/84 z dnia 18 VI 1984 r. "Regulamin organizacyjny Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku" powoływał przy wojewodzie Kolegium Wojewody jako organ doradczy i opiniodawczy⁵⁴. W skład Kolegium wchodził: wicewojewodowie, I Sekretarz Komitetu Zakładowego PZPR, przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Planowania, dyrektorzy Wydziału Organizacyjnego, Finansowego i Kontroli. Przedmiotem obrad Kolegium były programy i zadania wynikające z planu społeczno-gospodarczego, uchwał WRN oraz sprawy związane z funkcjonowaniem Urzędu.

⁵² Ustawa z dn. 29 XII 1982 r. "O urzędzie Ministra Finansów oraz urzędach i izbach skarbowych" w: Dz.U. z 1982 r. Nr 45, poz. 289.

⁵³ Dz.U. z 1983 r. Nr 41, poz. 185.

⁵⁴ "Regulamin Organizacyjny Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku", czerwiec 1984 r., s. 8.

Wojewoda Włocławski sprawował funkcje organu założycielskiego w stosunku do 17 przedsiębiorstw i zakładów działających na terenie województwa.

Regulamin ten dokonał ponadto kolejnych zmian w zakresie czynności poszczególnych wydziałów. W Urzędzie Wojewódzkim we Włocławku działało aż 27 wydziałów.

Z dniem 5 XII 1985 r. Wojewoda Włocławski powołał przy Urzędzie Wojewódzkim Sekretariat Wojewódzkiego Zespołu Poselskiego, którego zadaniem było m. in. organizowanie posiedzeń Wojewódzkiego Zespołu Poselskiego, organizowanie spotkań i dyżurów poselskich⁵⁵.

W 1988 r. nastąpiła kolejna zmiana w strukturze organizacyjnej Urzędu Wojewódzkiego. Nowy statut organizacyjny opracowany na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 12 XII 1987 r. w sprawie zasad organizacji i funkcjonowania urzędów terenowych organów administracji państwowej⁵⁶, wprowadzał m. in. stanowisko dyrektora Urzędu, którego zadaniem było zapewnienie sprawnego funkcjonowania Urzędu i warunków jego działania. Funkcję tę Wojewoda Włocławski powierzył dyrektorowi Wydziału Organizacyjno-Prawnego, Kadr i Kontroli.

Zmniejszeniu uległa w tym czasie liczba wydziałów w Urzędzie z 27 do 22. Nie oznaczało to, że zmniejszeniu uległ zakres wykonywanych przez Urząd zadań, lecz że zadania te rozdzielono między istniejące wydziały⁵⁷.

Istotne zmiany w funkcjonowaniu terenowych urzędów administracji państwowej stopnia wojewódzkiego i podstawowego wprowadziła Ustawa z dnia 8 III 1990 r. o samorządzie terytorialnym⁵⁸ i Ustawy z dnia 22 III 1990 r. o pracownikach samorządowych i o terenowych organach rządowej administracji ogólnej⁵⁹.

Ustawy te wprowadzały pojęcie organów administracji samorządowej i rządowej.

Art. 1 Ustawy o terenowych organach rządowej administracji ogólnej ustalał, że zadania administracji rządowej w terenie wykonują:

1. wojewodowie i podporządkowane im organy administracji ogólnej,
2. terenowe organy administracji podporządkowane bezpośrednio ministrom, jako organy administracji specjalnej,
3. organy gminy działające w ramach zadań specjalnych.

⁵⁵ Żelazek M. - op. cit., s. 33-34.

⁵⁶ Dz.U. z 1987 r. Nr 40, poz. 228.

⁵⁷ Żelazek M. - op. cit., s. 36-37.

⁵⁸ Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

⁵⁹ Dz.U. z 1990 r. Nr 21, poz. 123 i 124.

Szczegółowy podział zadań i kompetencji między organy gminy a organy administracji rządowej zawarty został w ustawie z dnia 17 V 1990 r.⁶⁰ W ustawie tej określono, jakie zadania i kompetencje dotychczasowych rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej przechodzą na organy gminy, tj. rady gmin i miast, zarządy gmin, miast, miast i gmin, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast, a jakie zadania mają wykonywać organa administracji rządowej, tj. urzędy wojewódzkie i rejonowe.

Ustawa o terenowych organach rządowej administracji ogólnej wprowadzona została łącznie z ustawą o samorządzie terytorialnym, co nastąpiło po przeprowadzeniu w dniu 27 V 1990 r. powszechnych wyborów do rad gminnych.

Od maja 1990 r. rolę organu administracji rządowej na terenie województwa wrocławskiego sprawuje Wojewoda Wrocławski i kierownicy urzędów rejonowych, natomiast organy gminy wykonują zadania administracji rządowej w ramach zadań specjalnych.

Wojewodę powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek Ministra-Szefa Urzędu Rady Ministrów po zasięgnięciu opinii sejmiku samorządowego.

Wojewoda jest na obszarze województwa przedstawicielem rządu, ponadto wykonuje nadzór nad organami samorządu terytorialnego w trybie i granicach określonych odrębnymi ustawami⁶¹.

Wojewoda jako przedstawiciel rządu:

- koordynuje działalność organów administracji rządowej działających na obszarze województwa w zakresie zgodności z polityką rządu,
- organizuje kontrolę wykonywania na obszarze województwa zadań administracji rządowej wynikających z ustaw oraz rozporządzeń, uchwał i zarządzeń naczelnych oraz centralnych organów administracji państwowej,
- zapewnia współdziałanie jednostek organizacyjnych działających na terenie województwa w zakresie utrzymania porządku publicznego, a także zapobiega klęskom żywiołowym oraz usuwania ich skutków,
- może przedstawiać pod obrady rządu projekty dokumentów rządowych w sprawach dotyczących województwa,
- realizuje zadania zlecone przez Radę Ministrów,
- reprezentuje rząd na uroczystościach państwowych i w trakcie przyjmowania wizyt oficjalnych składanych w województwie przez przedstawicieli państw obcych,

⁶⁰ Dz.U. z 1990 r. Nr 34, poz. 198.

⁶¹ Art. od 10 do 19 Ustawy o terenowych organach rządowej administracji ogólnej, Dz.U. z 1990 r. Nr 21, poz. 123.

- może żądać informacji i wyjaśnień od działających na obszarze województwa organów administracji specjalnej,
- zwołuje okresowe narady terenowych organów administracji rządowej z obszaru województwa w celu uzgodnienia ich współdziałania i realizacji polityki rządu,
- może w szczególnie uzasadnionych przypadkach wstrzymać na czas określony czynności każdego organu prowadzącego egzekucję administracyjną.

Wojewoda współdziała z sejmikiem samorządowym w sprawach rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego zagospodarowania województwa, ochrony środowiska oraz zaspokajania zbiorowych potrzeb społecznych. Wojewoda przedstawia sejmikowi, nie rzadziej niż dwa razy w roku, ogólną informację o swojej działalności, w tym w szczególności o wykonaniu nadzoru nad organami samorządu terytorialnego w województwie. Ponadto przedstawia sejmikowi do zaopiniowania projekty wydawanych przez siebie aktów prawa miejscowego, z wyłączeniem rozporządzeń porządkowych.

Wojewoda Włocławski wyżej wymienione zadania realizuje przy pomocy Urzędu Wojewódzkiego, którego działalność reguluje statut.

Wprowadzony zarządzeniem Wojewody Włocławskiego nr 50/90 z dnia 28 V 1990 r. statut Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku uwzględnił zadania wynikające ze sprawowania przez wojewodę funkcji:

1. przedstawiciela rządu na obszarze województwa włocławskiego,
2. organu nadzorującego organy samorządu terytorialnego,
3. terenowego organu rządowej administracji ogólnej stopnia wojewódzkiego,
4. organu nadzorującego rejonowe organy rządowej administracji ogólnej,
5. organu nadzorującego podporządkowane jednostki organizacyjne nie będące przedsiębiorstwami i instytucjami artystycznymi,
6. organu założycielskiego przedsiębiorstw państwowych i instytucji artystycznych,
7. organu stopnia wojewódzkiego w sprawach z zakresu obronności kraju.

Urząd Wojewódzki realizuje ponadto inne zadania nałożone na wojewodę przepisami ustaw szczególnych i aktów wydanych w celu ich wykonania⁶².

⁶² Statut Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku, Włocławek, maj 1990 r.

Wojewoda kieruje pracą Urzędu przy pomocy wicewojewody i dyrektora Urzędu Wojewódzkiego, zwanego "Dyrektorem Urzędu".

W skład Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku w 1990 r. weszło 14 wydziałów, część z nich w okresie późniejszym uległa połączeniu lub przekształceniu w samodzielne urzędy, jak np. Wojewódzkie Biuro Pracy czy Komenda Wojewódzkich Straży Pożarnych.

Obecną działalność Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku reguluje statut, wprowadzony zarządzeniem Wojewody Włocławskiego nr 37/94 z dnia 21 IV 1994 r. i zatwierdzony przez Ministra-Szefa Urzędu Rady Ministrów w dniu 26 IV 1994 r.⁶³

Urząd Wojewódzki we Włocławku składa się z 10 wydziałów oraz równorzędnych komórek organizacyjnych; są to:

1. Wydział Organizacji i Nadzoru,
2. Wydział Budżetowo-Gospodarczy,
3. Wydział Ochrony Środowiska,
4. Wydział Urbanistyki, Architektury i Nadzoru Budowlanego,
5. Wydział Geodezji, Kartografii i Gospodarki Gruntami,
6. Wydział Gospodarki i Przekształceń Własnościowych,
7. Wydział Rolnictwa i Infrastruktury Technicznej,
8. Wydział Zdrowia,
9. Wydział Spraw Obywatelskich, Kultury i Sportu,
10. Wojewódzki Inspektor Obrony Cywilnej.

Zakresy działania komórek organizacyjnych oraz tryb pracy Urzędu Wojewódzkiego każdorazowo określa "Regulamin Organizacyjny Urzędu Wojewódzkiego".

Organem opiniodawczo-doradczym wojewody jest Kolegium, w skład którego wchodzi: wicewojewoda, dyrektor Urzędu i dyrektorzy wydziałów.

Wojewoda Włocławski, zgodnie ze statutem, jest organem założycielskim 46 przedsiębiorstw państwowych, które w ostatnich latach postawione zostały w większości w stan likwidacji oraz nadzoruje 32 jednostki organizacyjne nie będące przedsiębiorstwami.

Oprócz Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku, funkcję organu rządowej administracji ogólnej na terenie województwa włocławskiego wykonują kierownicy urzędów rejonowych. Kierownika urzędu rejonowego i jego zastępcę powołuje i odwołuje wojewoda. Zakres spraw, które prowadzą urzędy rejonowe, określa ustawa z dnia 17 V 1990 r. i ustawy szczegółowe⁶⁴.

⁶³ Statut Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku, Włocławek, kwiecień 1994 r.

⁶⁴ Rozdział 2 Ustawy o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organami gminy a organami administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw. Dz.U. z 1990 r. Nr 34, poz. 198.

Kierownik urzędu rejonowego może, za zgodą wojewody, powierzyć prowadzenie niektórych spraw należących do jego właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych w pierwszej instancji, organom gminy położonej na obszarze działania urzędu a także kierownikom państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych funkcjonujących na obszarze działania tego urzędu⁶⁵.

Udzielanie zgody na zawieranie porozumień przez kierowników urzędów rejonowych, na mocy których określone zadania przekazywane organom gminy są ogłaszane w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

27 VIII 1990 r. rozpoczął działalność Urząd Rejonowy w Lipnie, Radziejowie, Rypinie i we Włocławku, a z dniem 1 I 1991 r. w Aleksandrowie Kujawskim.

Na terenie województwa włocławskiego, oprócz ww. urzędów rządowej administracji ogólnej, po wprowadzeniu ustawy o samorządzie terytorialnym z dn. 8 III 1990 r. działają urzędy miejskie, urzędy gminy, urzędy miast i gmin jako organy wykonawcze rad gminnych, które wykonują jednocześnie część spraw z zakresu administracji rządowej.

W ciągu 20 lat istnienia województwa włocławskiego działalność organów administracji państwowej i samorządowej uległa istotnym zmianom, zwłaszcza po wprowadzeniu ustawy o samorządzie terytorialnym. Rozpoczęte w pierwszym półroczu 1990 r. reformy doprowadziły do ukształtowania się organów samorządu terytorialnego w najniższej jednostce terytorialnej kraju, w gminie. Brak jednak jednolitej koncepcji ze strony sił politycznych na rolę państwa w zmieniających się stosunkach społeczno-politycznych, wpływa negatywnie na dalszą reformę organów administracji państwowej i ewentualne zmiany w terytorialnym podziale kraju.

Wśród proponowanych przez różne partie i ugrupowania polityczne zmian terytorialnych jest również propozycja likwidacji województw, które utworzone zostały w 1975 r. i powrót do powiatów sprzed 1 VI 1975 r.

⁶⁵ Art. 40 Ustawy o terenowych organach rządowej administracji ogólnej z dn. 22 III 1990 r. Dz.U. Nr 21, poz. 123.

Wojewodowie Włocławscy w latach 1975-1995⁶⁶

- Paweł Majewski** - od 1 VI 1975 r.
Edward Dobija - rekomendowany przez WRN dn. 28 VII 1977 r. (uchwała WRN nr VIII/36/77)
Roman Różycki - rekomendowany przez WRN w dn. 11 XI 1980 r. (uchwała WRN nr VI/19/80)
Tadeusz Gembicki - od 20 I 1983 r. do 28 II 1990 r. (zmarł)
Jan Szczepaniak - od 14 III 1990 r. do 15 VII 1991 r.
Sylwester Śmigiel - od 26 VIII 1991 r. do 15 I 1994 r.
Kazimierz Tułodziecki - od 16 I 1994 r. do 5 XII 1995 r.

Przewodniczący Wojewódzkich Rad Narodowych we Włocławku w latach 1975 - 1990

- Edward Szymański** - od 19 VI 1975 r. do 15 IV 1981 r.
Henryk Pychliński - od 15 IV 1981 r. do 27 VI 1984 r.
Henryk Czyżewski - od 27 VI 1984 r. do 30 IV 1990 r.

Przewodniczący Sejmików Samorządowych Województwa Włocławskiego w latach 1990-1995

- Zbigniew Lewandowski** - od 25 VI 1990 r. do 19 VII 1994 r.
Wojciech Obernikowicz - od 19 VII 1994 r. do chwili obecnej.

⁶⁶ Ustalenie dokładnych dat pełnienia funkcji przez wojewodów: P. Majewskiego, E. Dobiję i R. Różyckiego nie jest możliwe ze względu na brak materiałów w Urzędzie Wojewódzkim we Włocławku.

Elżbieta Grzelak, Daniela Szymańska (Toruń)

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE I OSADNICZE W WOJEWÓDZTWIE WŁOCŁAWSKIM W LATACH 1975 - 1995

Województwo wrocławskie można zaliczyć do obszarów Polski o stosunkowo niskim stopniu zaludnienia. Skupia ono zaledwie 1.13% ludności kraju (w końcu 1994 r. zamieszkiwały je 434 962 osoby). W skali Polski daje to 40. pozycję pod względem liczby ludności, tuż obok Ciechanowskiego i Słupskiego.

Nieco mniejsza od przeciętnej powierzchnia sprawia, że mimo ogólnie małej liczby mieszkańców, gęstość zaludnienia w województwie, wynosząca 99 osób na km² w 1994 r., nie odbiega radykalnie od średniej liczby 123 osób przypadających na 1 km² w Polsce. Pod tym względem województwo lokuje się już na 26. pozycji.

Współczesny układ stosunków demograficznych oraz przestrzenne rozmieszczenie jednostek osadniczych na tym obszarze jest wypadkową działania szeregu procesów o charakterze społecznym, ekonomicznym, polityczno-historycznym, modyfikujących badane zjawiska zarówno w przeszłości, jak i aktualnie. Ze względu na ich ogromną złożoność najistotniejszym zadaniem jest prześledzenie głównych tendencji w obrębie: zmian liczby ludności, wywołanych zarówno ruchem naturalnym jak i wędrownym, w strukturze ludności pod względem płci, wieku, wykształcenia i zatrudnienia, a także zanalizowanie rozwoju i aktualnego stanu sieci osadniczej. Rozpatrzenie wymienionych zjawisk i procesów w ujęciu dynamicznym, poczynając od 1975 r., tj. od momentu powstania województwa, z uwzględnieniem podziału na miasta i gminy, a także z wydzieleniem ośrodka centralnego - miasta Włocławka, pozwoli na przedstawienie możliwie wszechstronnego rozwoju ludnościowego i osadniczego województwa oraz na wyciągnięcie wniosków i dokonanie uogólnień dotyczących charakteru, źródeł i skutków pojawiających się tendencji.

I. STAN I STRUKTURA LUDNOŚCI WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO

I.1. Rozmieszczenie ludności

Zgodnie z szacunkowymi danymi Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego we Włocławku liczba ludności województwa na dzień 31 XII 1994 r. wynosiła 434 962 osoby. 47.7 % ogółu zamieszkiwało na obszarach miejskich, z tego aż 60.0% skupionych było w centralnym ośrodku, jaki stanowi miasto Włocławek. Obszary wiejskie w 1994 r. zamieszkiwało 228 648 osób, przy czym proporcja płci była w tym przypadku stosunkowo wyrównana, bowiem na 100 mężczyzn na wsi przypadało 100.4 kobiet (w miastach 110).

Największą liczbę ludności skupiają trzy gminy: Lipno (11 378 osób), Piotrków Kujawski (10 322 osoby) oraz Aleksandrów Kujawski (10 025), najmniejszą zaś gmina Raciążek (2890 osób), Bobrowniki (3118) i Chrostkowo (3279). Ludność miejska osiedlona jest w czternastu miastach województwa, przy czym najwięcej, pomijając Włocławek, osiedlonych jest w Rypinie (16 655 osób) i Lipnie (15 301). Najmniejszym pod tym względem miastem obszaru jest Lubień Kujawski liczący zaledwie 1394 mieszkańców.

Bieżący stan ludności województwa jest stosunkowo stabilny ze względu na charakterystyczny w ostatnich latach niewielki przyrost liczby ludności, zarówno w miastach, jak i na wsi. Szczegółowa interpretacja tego zjawiska zostanie przedstawiona w podrozdziale dotyczącym rozwoju ludności w latach 1975-1994, jednakże w tym miejscu istotne jest prześledzenie ogólnych tendencji, jakie miały miejsce w ostatnich dziesięcioleciach (tab.1).

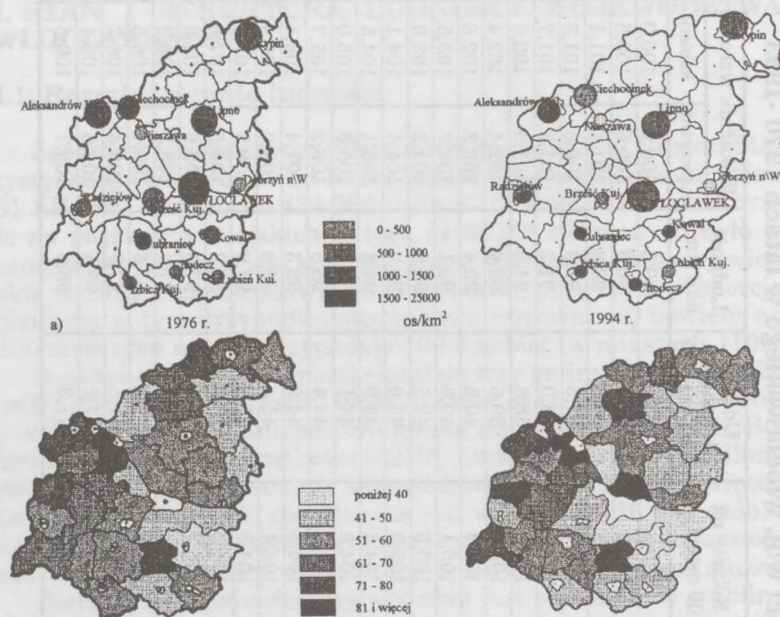
Do końca lat sześćdziesiątych można było zaobserwować trend wzrostowy, dotyczący zarówno liczby mieszkańców miast (o 20.3%), jak i wsi (o 4.3%). W latach siedemdziesiątych pojawia się zjawisko bardzo szybkiego przyrostu ludności w miastach (26.5%), przy jednoczesnym wyludnianiu obszarów wiejskich (-7.8%), co ma również miejsce w latach osiemdziesiątych, jednakże ze znacznie mniejszym natężeniem. Z kolei początek lat dziewięćdziesiątych cechuje się bardzo niewielkim przyrostem liczby ludności miejskiej (1.5%) i zbliżonym, również dodatnim przyrostem na obszarach wiejskich (1.1%).

Operowanie wyłącznie charakterystyką dotyczącą liczby ludności miast i gmin nie jest dostatecznie miarodajne, zatem konieczne jest zanalizowanie stanu gęstości zaludnienia (por. mapa 1). Wskaźnik ten różnicuje się bardzo silnie nie tylko w układzie miasto-wieś, lecz także w obrębie samych miast i gmin wiejskich. W końcu 1994 r. przeciętna gęstość zaludnienia dla obszaru całe-

Tabela 1. Wybrane dane dotyczące ludności woj. wrocławskiego w latach 1970 -1993

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasta	Wieś	Kobiety na 100 mężczyzn	Udział ludności miejskiej w %	Ludność na 1 km ²	Wskaźnik wzrostu	
	w tys.								mężczyźni	kobiety
1970	395,7	192,7	203,0	141,0	254,7	105,3	35,6	89,8	100,0	100,0
1971	397,8	193,8	204,0	143,8	254,0	105,3	36,1	90,3	100,6	100,5
1972	400,1	194,9	205,2	147,1	253,0	105,3	36,8	90,8	101,1	101,1
1973	399,8	194,2	205,6	149,9	249,9	105,9	37,5	90,8	100,8	101,3
1974	402,0	195,6	206,4	152,6	249,4	105,5	38,0	91,3	101,5	101,7
1975	403,3	196,3	207,0	156,6	246,7	105,5	38,8	91,6	101,9	102,0
1976	405,3	197,4	207,9	160,3	245,0	105,3	39,6	92,0	102,4	102,4
1977	406,8	198,1	208,7	164,1	242,7	105,3	40,3	92,4	102,8	102,8
1978	409,9	199,8	210,1	165,9	244,0	105,1	40,5	93,1	103,7	103,5
1979	411,7	200,8	210,9	174,9	236,8	105,0	42,5	93,5	104,2	103,9
1980	412,6	201,2	211,4	176,3	236,3	105,0	43,0	93,9	104,4	104,1
1981	414,6	202,5	212,1	179,5	235,1	104,8	43,6	94,4	105,1	104,5
1982	416,6	203,5	213,1	182,7	233,9	104,8	44,1	95,0	105,6	105,0
1983	419,3	204,7	214,6	185,7	233,6	104,3	44,4	95,8	106,2	105,7
1984	422,9	207,0	215,9	188,9	234,0	104,3	44,9	96,3	107,4	106,4
1985	425,1	208,1	217,0	191,6	233,5	104,4	45,4	96,8	108,0	106,9
1986	426,5	208,7	217,8	194,2	232,3	104,5	45,7	97,0	108,3	107,3
1987	427,6	209,1	218,5	196,3	231,3	104,6	46,2	97,2	108,5	107,6
1988	428,2	209,3	218,9	199,3	228,9	105,3	46,5	97,3	108,6	107,8
1989	428,6	208,7	219,9	200,2	228,4	105,4	46,9	97,4	108,3	108,3
1990	429,0	208,8	220,2	202,3	226,7	105,6	47,3	97,6	108,4	108,5
1991	429,5	208,8	220,7	203,7	225,8	105,8	47,5	97,7	108,4	108,7
1992	430,6	209,2	221,4	205,2	225,4	105,2	47,2	98,5	108,6	109,1
1993	433,5	211,3	222,2	204,9	228,6	105,2	47,3	98,6	109,7	109,5

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

Mapa 1. Gęstość zaludnienia w woj. wrocławskim w 1976 i 1994 r.
[a] w miastach, b) w gminach]

go województwa wynosiła 99 osób/km², przy czym w miastach osiągnęła 1235 os./km², na terenach wiejskich zaś około 54 os./km². Spośród miast najmniejsza gęstość zaludnienia, wynosząca zaledwie 465 os./km² występowała w Dobrzyniu n. Wisłą, najwyższa zaś w Chodczu: 1902 os./km². Gęstość obliczona dla Włocławka nie odbiegała zbytnio od średniej dla obszarów miejskich województwa i sięgała 1449 os./km², jednakże w Polsce wielkość ta dla miast liczących w 1993 r. 100 tys. i więcej ludności wynosiła 2074 os./km². Rozpiętość wskaźników na terenach wiejskich zamykała się w granicach 27 os./km² (gmina Włocławek) do 101 os./km² w sąsiadującej z Włocławkiem gminie Fabianki.

Stosunkowo gęsto zaludnione gminy zlokalizowane są w północno-zachodniej części województwa. Wśród nich najwyższe wskaźniki wykazują gminy: Raciążek (88 os./km²), Waganiec (85), Dobrze (83), czy Aleksandrów Kujawski (76). Poniżej średniej klasyfikują się obszary wiejskie leżące w południowej części województwa, jak gminy: Baruchowo (32), Kowal (40), Chodecz (41), Izbica

Kujawska (43) czy Lubień Kujawski (48).

Porównanie aktualnej gęstości zaludnienia ze stanem z 1976 r. jest stosunkowo trudne ze względu na przeprowadzone w międzyczasie zmiany w podziale administracyjnym. Można mimo to stwierdzić, iż generalne tendencje, podobnie jak i sam ogólny wskaźnik gęstości zaludnienia (w 1976 r. - 93 os./km², zaś w 1994 r. - 99 os./km²), nie uległy zbyt radykalnym zmianom. Na uwagę zasługuje także fakt, iż stosunkowo niską gęstością zaludnienia charakteryzują się obszary nowo powstałych gmin, jak Baruchowo (32 os./km²), Bobrowniki (32), Chrostkowo (44) czy Zakrzewo (52).

Istotny wpływ na stopień gęstości zaludnienia ma rozmieszczenie ludności. Mieszkańcy miast całego województwa, jak już wspomniano, stanowią łącznie liczbę 206.3 tys. osób, natomiast ludność zamieszkująca na wsi - 228.6 tys., z czego wynika, że obszary miejskie skupiają 47.7% ogółu mieszkańców. Pod koniec 1993 r. wskaźnik ten był nieco niższy (47.3%), co stawiało województwo na 33. pozycji w skali kraju, tuż obok Kieleckiego, Radomskiego i Skierniewickiego, dość znacznie poniżej średniej dla Polski - 61.8%. Odsetek ludności miejskiej zmieniał się w czasie dość niejednostajnie, odbiegając zwłaszcza po 1975 r. od tendencji krajowej. W latach 1965 - 1975 wzrósł o 5.3% (w Polsce o 6.0%), natomiast w latach 1975-1994 o 8.5% (w Polsce o 6.1%). Zjawisko to było związane ze zwiększaniem nakładów na inwestycje w utworzonym po 1975 r. województwie, a co za tym idzie, z rozwojem przemysłu, sieci infrastruktury technicznej, ekonomicznej i socjalnej, tworzeniem nowych inwestycji, zwłaszcza w centralnym ośrodku województwa - Wrocławku, a w konsekwencji napływem do miast siły roboczej z okolicznych wsi, a także z obszaru województw sąsiadujących.

I.2. Rozwój ludności w latach 1975-1994

Rozwój liczby ludności w województwie wrocławskim w latach 1975-1994 wykazuje stałą tendencję wzrostową, przy jednoczesnym zróżnicowaniu natężenia tempa zachodzących zmian (tab.2). Dziesięciolecie 1975-1985 cechuje stały przyrost o średnio 0.5% w skali roku, przy czym najszybszy wzrost liczby ludności - o 1.0% miał miejsce w 1983 r. Począwszy od drugiej połowy lat osiemdziesiątych szybkość przyrostu stale się zmniejsza, nawet do 0.1% w latach 1988-1990, jedynie wyjątek stanowi rok 1992, kiedy to średni roczny przyrost wyniósł aż 0.8%.

Tabela 2. Wskaźnik rocznego przyrostu liczby ludności woj. wrocławskiego i Polski

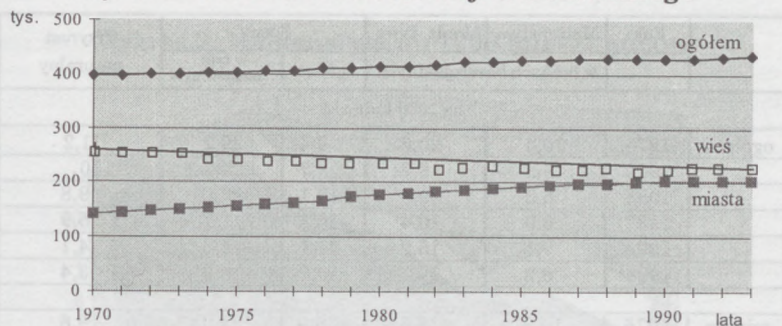
Rok	Ogółem		Miasta		Wieś	
	woj. wrocławskie	Polska	woj. wrocławskie	Polska	woj. wrocławskie	Polska
1975	0,3	1,0	2,9	2,9	-1,1	-1,3
1976	0,5	1,0	3,6	2,3	-0,6	-0,7
1977	0,4	0,9	2,7	2,6	-0,9	-1,3
1978	0,8	0,7	1,3	1,0	-0,5	0,3
1979	0,4	0,9	6,3	2,1	-2,8	-0,6
1980	0,5	0,9	2,2	1,8	-0,5	-0,4
1981	0,5	0,9	2,2	1,7	-0,5	-0,2
1982	0,6	0,9	2,2	1,5	-0,2	0,1
1983	1,0	0,9	2,2	1,2	0,3	0,5
1984	0,6	0,9	2,2	1,4	-0,3	0,0
1985	0,4	0,8	2,0	1,1	-0,4	0,2
1986	0,3	0,6	1,4	1,1	-0,3	-0,1
1987	0,3	0,5	1,7	1,1	-0,6	-0,4
1988	0,1	0,3	1,2	0,8	-0,5	-0,5
1989	0,1	0,4	1,5	1,0	-0,6	-0,5
1990	0,1	0,4	1,3	0,9	-0,6	-0,4
1991	0,2	0,3	1,0	0,6	-0,2	-0,1
1992	0,8	0,3	0,0	0,2	1,2	1,1
1993	0,2	0,2	0,6	0,5	-0,1	-0,1

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego, Rocznik Statystyczny Demografii 1994.

Opisane zmiany liczby ludności były zdeterminowane przede wszystkim przez stały spadek liczby urodzeń żywych w omawianym okresie, a także przez zahamowanie ruchu wędrownego. Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte charakteryzował zarówno wysoki napływ, jak i odpływ ludności, przy czym na skutek przewagi tego drugiego województwo traciło średnio 2-3 tys. osób rocznie. Na początku lat dziewięćdziesiątych zmniejszyła się istotnie skala ruchu wędrownego, choć jego saldo pozostawało nadal ujemne, na poziomie około 1 tys. osób. Z kolei stałą tendencją wzrostową aż do połowy lat osiemdziesiątych cechował się przyrost naturalny, kiedy to rozpoczął się dość wysoki spadek liczby urodzeń żywych, przy równoczesnym coraz wyższym udziale zgonów ogółem. Ze względu na zmniejszenie po 1982 r. skali ruchu wędrownego (zwłaszcza odpływu), a ograniczenie przyrostu naturalnego, dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych, największy przyrost rzeczywisty odnotowano w latach 1980-1985. Analizując ogólną zmianę liczby ludności, należy również zwrócić uwagę na

dysproporcje w zakresie przyrostu liczby mieszkańców miast i wsi (wykres 1).

Wykres 1. Liczba ludności woj. wrocławskiego

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego*.

Liczba ludności wiejskiej do 1991 r. stale zmniejszała się. Ostatnie lata wiążą się z jej niewielkim wzrostem i ustabilizowaniem, głównie za sprawą znacznie mniejszego odpływu mieszkańców wsi do miast i wolniejszego niż w miastach spadku przyrostu naturalnego.

Całkowity wzrost liczby ludności województwa jest więc wynikiem stałego i we wcześniejszych latach dość dynamicznego przyrostu rzeczywistego w miastach. W omawianym okresie wskaźnik wzrostu liczby ludności miejskiej wyniósł około 32% (w przypadku wsi był ujemny i osiągnął poziom -7.3%), w tym do połowy lat osiemdziesiątych około 26%. Przedział czasowy między 1985 r. a początkiem lat dziewięćdziesiątych cechował wyraźnie niższy wskaźnik wzrostu spowodowany głównie mniejszym napływem ludności do miast, spadkiem liczby urodzeń żywych i rosnącą liczbą zgonów.

Porównując procentowy roczny przyrost ludności w województwie wrocławskim i w Polsce (tab. 2), można stwierdzić, iż wzrost na omawianym obszarze jest niższy od średniej. Jednakże, dokonując analizy w kontekście podziału na miasto i wieś, widoczna jest charakterystyczna tendencja do wyższego niż przeciętnie w kraju przyrostu w miastach i gwałtowniejszego spadku liczby ludności na wsi. Przyczyny tego zjawiska zostały już wcześniej zasygnalizowane przy omawianiu zmian tempa urbanizacji po 1975 r., kiedy to nowo powstałe województwo weszło w fazę dość dynamicznego rozwoju, którego konsekwencją był wzrost migracji ze wsi do miast.

a) Ruch naturalny ludności

Tabela 3. Ruch naturalny ludności

	Rok	Małżeństwa	Urodz. żywe	Zgony		Przyrost naturalny
		w liczbach bezwzględnych	ogółem	ogółem	w tym niemowląt	
na 1000 ludności						
ogółem	1975	10,4	20,6	9,4	29,2	11,2
	1979	8,8	19,7	9,7	24,1	10
	1983	8,3	19,5	10,1	26,6	9,8
	1987	6,9	16,4	10,5	17,7	5,9
	1991	7,1	15,2	11,1	14,8	4,1
	1994	6,2	14,1	10,7	16,9	3,4
miasta	1975	10,3	18,5	8,9	34,8	9,6
	1979	9	18	9,3	24,8	8,7
	1983	8,5	18,4	9,7	21,4	8,7
	1987	6,9	14,5	9,6	18,8	4,9
	1991	6	13	10,4	13,9	2,6
	1994	5,7	12,1	9,3	14,8	2,8
wieś	1975	10,5	21,9	9,7	26,3	12,2
	1979	8,6	20,9	10	23,7	1,9
	1983	8,2	20,4	10,3	21,1	10,1
	1987	6,9	18	11,3	17,1	6,7
	1991	8,1	17,2	11,8	15,4	5,4
	1994	6,7	15,9	11,8	18,4	4,1

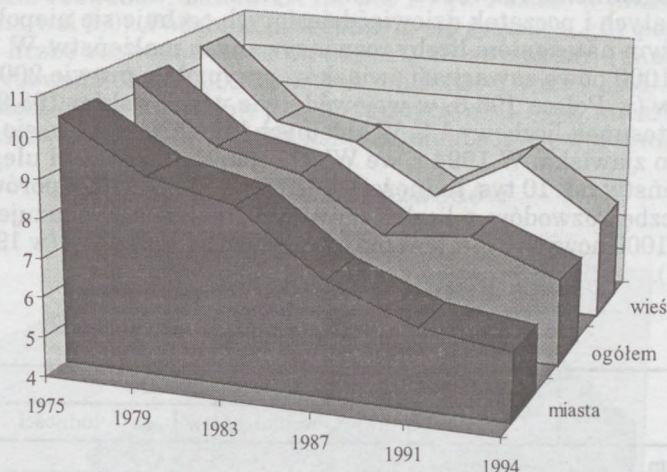
Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Włocławskiego.

Przedstawione wcześniej zmiany w stanie liczebnym ludności są, obok przeobrażeń w strukturze według wieku, płci czy stanu cywilnego, wynikiem przekształceń zachodzących w obrębie poszczególnych elementów ruchu naturalnego, na które składają się: zawieranie i rozwiązywanie związków małżeńskich oraz urodzenia i zgony. Ruch naturalny ludności województwa, począwszy od 1975 r. przedstawia tabela 3.

Małżeństwa. Charakterystycznym zjawiskiem jest stale malejąca liczba zawieranych małżeństw. Rozpatrując ten problem w szerszym zakresie czasowym można stwierdzić, iż od 1950 r. do połowy lat sześćdziesiątych następował systematyczny spadek liczby zawieranych małżeństw. W następnym dziesięcioleciu można było zaobserwować wyraźny wzrost wywołany wejściem w wiek dojrzały roczników urodzonych po wojnie. Od 1976 r. liczba za-

wieranych małżeństw maleje stale aż do dziś, co spowodowane jest zmniejszaniem się liczby ludności w wieku matrymonialnym (wykres 2).

Wykres 2. Małżeństwa na 1000 mieszkańców

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

Specyficzne jest również, iż istotnie spada wskaźnik zawieranych małżeństw, który odnosi liczbę nowo zawartych związków do liczby ludności w wieku 20 lat i więcej. We wspomnianym 1976 r. wskaźnik ten wyniósł 15,6‰, natomiast w 1994 r. już tylko 9,2‰. Na uwagę zasługuje także fakt, iż wskaźnik zawieranych małżeństw na 1000 mieszkańców zmalał między 1975 a 1994 r. o prawie połowę: z 10,4 do 6,2‰. W województwie wrocławskim wskaźnik liczby nowo zawartych małżeństw na 1000 ludności, w 1993 r. sięgający 6,3‰, znacznie przewyższał średnią dla Polski (5,4‰). Jego maksymalne wartości wynosiły: 6,7‰ w województwie konińskim, 6,4 w Ostrołęckiem i po 6,3 we Wrocławskim i Ciechanowskim. Najniższy poziom tego współczynnika charakterystyczny jest dla województw silnie zurbanizowanych, jak Katowickie (4,6‰) oraz Łódzkie i Warszawskie (po 4,9).

Począwszy od lat dziewięćdziesiątych można dostrzec pewne dysproporcje dotyczące zmian w liczbie małżeństw zawieranych w miastach i na wsi. W przypadku miast spadek jest stały i względnie jednostajny, natomiast na mieszkańców wsi przypada wy-

ższy wskaźnik zawieranych małżeństw, poza tym jest on dość niestabilny i wykazuje pewne wahania (w 1994 r. od 8.6 małżeństw na 1000 mieszkańców w Nieszawie do 2.6 w Chodczu oraz 5.8 we Włocławku, w przypadku gmin od 9.8 w gminie Radziejów do 3.6 w gminie Kowal).

Niezbędnym uzupełnieniem kwestii związków małżeńskich jest zagadnienie rozwodów (tab.4 i wykres 3). Koniec lat osiemdziesiątych i początek dziewięćdziesiątych cechuje się niepokojąco dużym natężeniem liczby rozwiązywanych małżeństw. W 1987 r. na 1000 nowo zawartych związków przypadało prawie 200 rozwodów (w Polsce 196.6, w województwie włocławskim 198.9), co daje stosunek liczbowy 1:5. W kolejnych latach zmniejsza się skala tego zjawiska. W 1994 r. we Włocławskim rozpadowi uległo 7 małżeństw na 10 tys. ludności (w 1975 r. - 9), jednakże porównując liczbę rozwodów z liczbą zawartych małżeństw okazuje się, że na 1000 nowych związków przypada aż 111.4 rozwodów (w 1975 r. - 86.7).

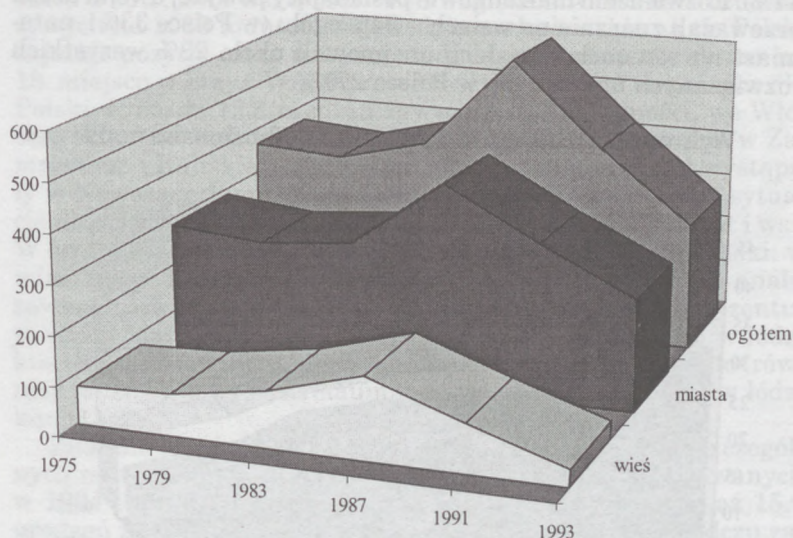
Tabela 4. **Rozwody**

	Ogółem	Na 1000	
		zawartych małżeństw	ludności
ogółem			
1975	364	86,7	1,44
1979	351	97,0	1,30
1983	400	112,7	1,41
1987	597	198,9	2,07
1991	422	135,5	1,44
1993	270	99,0	0,91
miasta			
1975	286	179,6	2,75
1979	266	174,9	2,25
1983	285	181,0	2,24
1987	428	313,8	3,23
1991	322	262,6	2,34
1993	232	197,1	1,65
wieś			
1975	78	29,9	0,52
1979	85	40,5	0,56
1983	115	58,3	0,73
1987	169	103,2	1,08
1991	100	52,9	6,46
1993	38	24,5	0,24

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Włocławskiego.

Wzrost natężenia rozwodów wykazuje bardzo swoistą specyfikę w ujęciu miasto - wieś. Można wręcz twierdzić, że dość powszechne rozwody stanowią pewien wyróżnik miejskiego stylu życia, bowiem ich wskaźnik obliczony na 10 tys. ludności był 3-6 razy wyższy w miastach niż na wsi. W 1993 r. dysproporcja ta była wyjątkowo wysoka: na 10 tys. mieszkańców miast przypadało 11.3 rozwodów, natomiast na wsi 1.7 (w Polsce w miastach 10.2, na wsi 3.0). Podobnie przedstawia się sytuacja, gdy porównamy liczbę rozwodów z nowo zawartymi związkami (miasto - 197.1 rozwodów na 1000 zawartych małżeństw, wieś - 24.5). Pod względem liczby rozwodów przypadających na 10 tys. mieszkańców miast, województwo wrocławskie zajmuje pozycję wyraźnie po-

Wykres 3. Liczba rozwodów

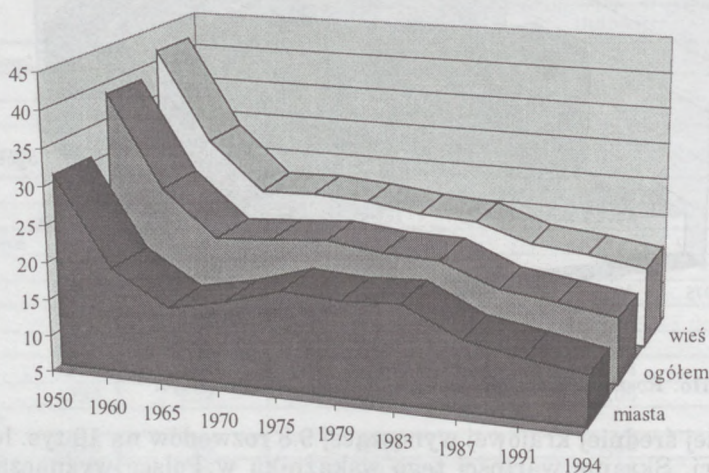
Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

wyżej średniej krajowej wynoszącej 9.8 rozwodów na 10 tys. ludności. Skrajne wartości tego wskaźnika w Polsce wyznaczają: Ciechanowskie (4.1) i Łódzkie (17.4). Wrocławskie na tym polu jest najbardziej zbliżone do Sieradzkiego (również 11.3) i Skiernewickiego (11.2). Wskaźnik rozwodów obliczony na 10 tys. ludności wiejskiej ze względu na ich najmniejszą liczbę (w 1993 r.), stawia województwo na korzystnej, piątej pozycji w kraju tuż obok Krakowskiego i Częstochowskiego (również po 1.7 rozwodów na

10 tys. ludności), bowiem średnia dla wszystkich województw wynosi 2.7. W województwie wrocławskim występuje nadwyżka liczby małżeństw zawartych nad rozwiązanymi. W 1993 r. w Polsce wartość ta była ujemna, mimo iż w poprzednich latach udział małżeństw zawartych przeważał. Jest to spowodowane szybszym tempem zmniejszania się liczby zawieranych związków w kraju i rosnącą liczbą zgonów, co powoduje rozwiązanie małżeństwa poprzez śmierć jednego ze współmałżonków.

Z zagadnieniem rozwodów związany jest bardzo istotny problem społeczny, jakim są małe dzieci osób rozwiedzionych. W 1993 r. średnia dzietność rozbitych rodzin w województwie wrocławskim wynosiła 1.51. Małżeństwa bezdziejne stanowiły w 1994 r. około 27% ogółu (29% w miastach, 22% na wsi), natomiast najwyższy odsetek rodziny z jednym dzieckiem (miasta 48%, wieś 44%). Rozwiedzeni małżonkowie posiadający powyżej dwójki dzieci przeważali znacznie na wsiach - 34% ogółu (w Polsce 33%), natomiast na terenach miejskich obejmowali około 23% wszystkich rozwiązyanych małżeństw (w Polsce 27%).

Wykres 4. Urodzenia żywe na 1000 mieszkańców

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

Urodzenia. Konsekwencją malejącej liczby zawieranych małżeństw są coraz niższe współczynniki urodzeń. Wynika to z mniejszego uprzywilejowania w systemie świadczeń i opieki społecznej z tytułu posiadania dzieci oraz z sytuacji na rynku pracy. Nie bez

znaczenia jest też zmiana modelu rodziny - odejście od wzorca wielodzietnego. Liczba urodzeń charakteryzuje się generalnie spadkiem (tab.3), jedynie w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych nastąpiło niewielkie odwrócenie tej tendencji. Między 1975 a 1994 r. liczba urodzeń zmniejszyła się o 25.2% (w Polsce o 23.4%), przy czym w miastach o 12.2% (w kraju o 19.2%), na wsiach o 32.0% (średnio na obszarach wiejskich wszystkich województw o 27.8%). Ciągłemu obniżeniu ulega wskaźnik urodzeń żywych na 1000 ludności (wykres 4). W 1975 r. wynosił 20.6 (w Polsce 21.0), a w 1994 r. już tylko 14.1 (w kraju 15.5). Mimo większego spadku liczby urodzeń na wsi, pozostaje on w tym przypadku nadal wyższy (15.9) niż w miastach (12.1). Znaczne ograniczenie wielkości wskaźnika urodzeń przypadało na drugą połowę lat osiemdziesiątych. Między 1983 a 1991 r. zmalał aż o 22%, z tego w miastach o 29%, a na wsi o 18%. Pod względem wskaźnika urodzeń żywych na 1000 ludności województwo wrocławskie na tle Polski zajmuje pozycję nieco powyżej średniej, co stawia ten obszar na 18. miejscu w kraju. W 1993 r. wartość powyższego wskaźnika dla Polski wynosiła 12.8 urodzeń żywych na 1000 ludności, we Wrocławskim natomiast 14.1 (podobne wartości zanotowano w Zamojskim i Kaliskim, przy czym maksymalne wartości wystąpiły w Nowosądeckim (17.1) i Łódzkim (9.0). Analogiczna sytuacja dotyczy wskaźnika rozpatrywanego oddzielnie dla miast i wsi. W tym wypadku sięga on również powyżej średniej dla Polski: w miastach - 11.1 (we Wrocławskim 11.8), a na wsi 15.5 (na analizowanym obszarze 16.1). Zbliżone wartości dla miast reprezentują województwa: płockie i rzeszowskie, przy skrajnych - w łódzkim (8.8) i łomżyńskim (14.6), dla wsi radomskie i siedleckie (również po 16.1), przy ekstremum w nowosądeckim (19.1) i w łódzkim (11.6).

Znaczne różnice pod tym względem dotyczą także poszczególnych miast i gmin województwa. Na terenach zurbanizowanych w 1994 r. maksymalną wartość odnotowano w Lipnie - aż 15.9 urodzeń żywych na 1000 mieszkańców, najniższą w Chodczu zaledwie 7.8 (we Wrocławku 11.8). Gminą o najwyższym w województwie współczynniku urodzeń były Bobrowniki (20.3), natomiast w Bądkowie był on najniższy i wynosił 12.2. Wynika z tego, że dysproporcje omawianego wskaźnika zarówno w miastach, jak i na wsi są znaczne.

Analizując współczynniki dzietności ogólnej (tab.4) w poszczególnych latach, można zaobserwować zjawisko stałego spadku liczby potencjalnie urodzonych dzieci przy ustalonym dla danego okresu współczynniku płodności. Dzietność kobiet w 1993 r. w województwie wrocławskim wynosiła 1.953 (w Polsce 1.847), podczas

gdy w 1980 r. jeszcze 2.406 (w całym kraju 2.276). Specyficzna jest również bardzo wysoka dysproporcja w wielkości tego współczynnika w miastach i na wsi, gdzie w 1993 r. osiągnął odpowiednio: 1.619 i 2.265. We wszystkich województwach w Polsce średnie wartości stanowiły: 1.588 (obszary zurbanizowane) i 2.273 (tereny wiejskie). Różnica ta jest wynikiem większej skłonności mieszkańców wsi do posiadania dziecka aniżeli mieszkańców miast. Porównując wielkości współczynnika dzietności ogólnej we wszystkich województwach, okazuje się, że najbardziej przybliżone wartości występują w Kieleckim (1.946) i Skierniewickim (1.934). Skrajne przedziały wyznaczają województwa: białkopodlaskie (2.390) i łódzkie (1.426). Zarówno wielkość współczynnika reprodukcji brutto, jak i współczynnika dynamiki demograficznej (tab.5) obliczona dla województwa wrocławskiego sięga powyżej średniej krajowej. W 1993 r. pierwszy z nich wynosił 0.950 (w Polsce 0.898), natomiast drugi 1.317 (średnio w kraju 1.261).

Tabela 5. Reprodukacja, dzietność i dynamika demograficzna ludności

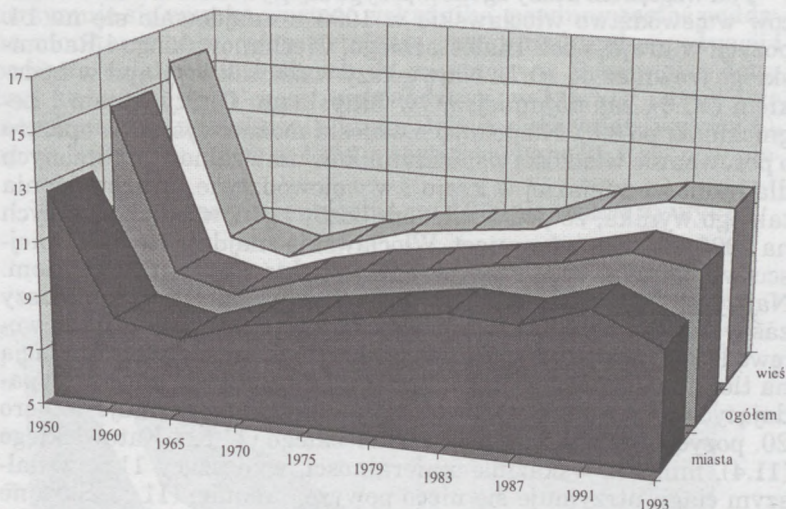
	Współczynnik reprodukcji brutto - ogółem					
	1975	1979	1983	1987	1991	1993
Wrocławskie	1,301	1,186	1,190	1,062	1,034	0,950
Polska	1,537	1,398	1,415	1,277	1,227	1,107
	Współczynnik dzietności ogólnej			Współczynnik dynamiki demograficznej		
	1980	1986	1992	1980	1986	1992
Wrocławskie	2,406	2,277	2,073	1,803	1,703	1,344
Polska	2,908	2,695	2,387	1,959	1,767	1,486

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego, Rocznik Statystyczny Demografii 1994.*

Podobnie jak w przypadku dzietności ogólnej i te wskaźniki wykazują stały spadek, co jest zgodne z ogólną tendencją w kraju. Ze względu na wielkość reprodukcji brutto województwo wrocławskie zajmowało w 1993 r. pozycję zbliżoną do Piotrkowskiego i Skierniewickiego. Ponownie pewne rozbieżności dotyczą obszarów miejskich (wielkość współczynnika sięga 0.787, przy średniej w Polsce 0.772) i wiejskich (1.103 - nieco poniżej średniej w kraju równej 1.107). Wartości wskaźnika dynamiki demograficznej zbliżone do jego wielkości odnotowanej we Wrocławskim osiągnęły

w 1993 r. województwa: białkopodlaskie (1.292) i tarnobrzesckie (1.330). Najniższy był on w Łódzkiem (0.663), zaś najwyższy w Nowosądeckim (1.193). Analogicznie jak poprzednie współczynniki, także i ten wykazuje wyraźne różnice w miastach i wsi. Na obu obszarach ich wartości w województwie przewyższają nieco średnią dla Polski i wynoszą: 1.203 - na obszarach miejskich i 1.404 na terenach wiejskich.

Wykres 5. Zgony na 1000 mieszkańców

Źródło: *Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego*.

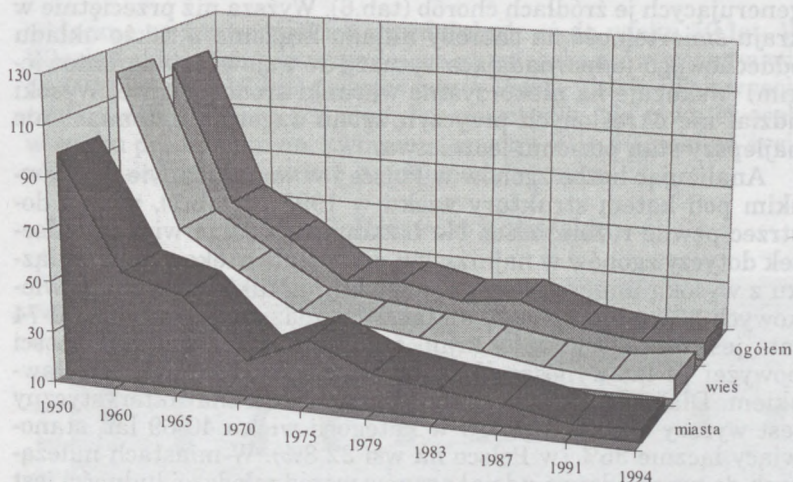
Zgony. Jak wynika z analizy danych statystycznych, współczynniki umieralności w województwie wrocławskim do 1950 r. były bardzo wysokie (wykres 5). Następnie wykazywały one spadek, utrzymując się jednak na względnie wyrównanym poziomie w dziesięcioleciu 1960-1970. Później znów ich wartości zwiększyły się i wykazują stały trend wzrostowy, który uległ zahamowaniu dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych. Zbliżony przebieg współczynnika umieralności dotyczy obszaru całej Polski, jednakże jego wielkość dla całego kraju była w rozpatrywanym okresie niższa niż w województwie wrocławskim. Największe dysproporcje wystąpiły w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, kiedy to liczba zgonów we Wrocławskim na 1000 mieszkańców wynosiła 14.8 (w 1950 r.), podczas gdy w Polsce 11.6, zaś dziesięć lat później 8.6 (w kraju 7.6). W kolejnym okresie różnice w wielkości

współczynnika między analizowanym obszarem a Polską ulegały zmniejszeniu, jednakże jak już wspomniano w województwie wrocławskim wskaźniki te w dalszym ciągu przewyższają średnią dla kraju. W 1994 r. liczba zgonów na 1000 mieszkańców województwa sięgała 10.7, podobnie jak w roku poprzednim, kiedy to współczynnik umieralności dla wszystkich województw był równy 10.2. Od 1975 r. wartość ta zwiększyła się we Wrocławskim z 9.4, co w liczbach bezwzględnych dało wzrost o 907 zgonów (z 3786 w 1975 r. do 4693 w 1994 r.).

Pod względem liczby zgonów przypadających na 1000 mieszkańców województwo wrocławskie w 1993 r. znajdowało się na 14. pozycji w kraju, obok Białostockiego, Ciechanowskiego i Radomskiego (również po 10.7). Największy wskaźnik wystąpił w Łódzkiem (13.6), zaś najmniejszy w Słupskim, Olsztyńskim i Legnickim (po 8.0). Niepokojące wnioski można wysnuć w oparciu o porównanie wielkości współczynników umieralności obliczonych dla ludności miejskiej w kraju i w województwie. Z zestawienia takiego wynika, że pod względem liczby zgonów przypadających na 1000 mieszkańców miast, Wrocławskie znajduje się na 7. miejscu w Polsce (w 1993 r.) wraz z Katowickim i Skierniewickim. Najwyższy wskaźnik odnotowano w Łódzkiem (13.7), najniższy zaś w Legnickim (6.7). Obszary wiejskie wchodzące w skład województwa charakteryzują się znacznie korzystniejszą sytuacją na tle kraju, bowiem przy uwzględnieniu liczby zgonów przypadających na 1000 mieszkańców wsi, Wrocławskie zajmuje dopiero 20. pozycję (w 1993 r.), obok Ostrołęckiego (11.6) i Katowickiego (11.4), mimo iż wskaźnik umieralności, wynoszący 11.5, w dalszym ciągu utrzymuje się nieco powyżej średniej (11.1). Skrajne wartości współczynnika wyznaczają w tym wypadku województwa: białostockie (15.3) i słupskie (7.8). Na osobną uwagę zasługuje specyfika zmian w obrębie współczynnika umieralności obserwowanego odrębnie dla miast i gmin. W miastach osiągnął on najniższą wartość w ostatnim dwudziestolecu tuż po utworzeniu województwa - w 1975 r. (8.9 zgonów na 1000 ludności), następnie wykazywał stałą tendencję wzrostową aż do początku lat dziewięćdziesiątych (w 1991 r. - 10.4), by w 1994 r. osiągnąć stan identyczny jak w 1979 r. (9.3). Na obszarach wiejskich od 1975 r., gdy współczynnik umieralności wynosił 9.7, obserwuje się stały trend rosnący do 1991 r. (11.8), następnie niewielki spadek (w 1993 r. - 11.5) i ponowny wzrost w 1994 r. do maksymalnego poziomu z 1991 r. Poziom analizowanego wskaźnika wykazuje znaczne zróżnicowanie w obrębie poszczególnych miast i gmin należących do województwa. Wśród miast największa liczba zgonów przypadająca na 1000 mieszkańców wystąpiła w Nieszawie (15.2) i Kowalu

(15.0), natomiast najmniejszą odnotowano w Lubieniu Kujawskim - zaledwie 7.1. Jeszcze większe dysproporcje dotyczyły gmin. Skrajne wartości wskaźnika wahały się tu między 18.6 w gminie Zakrzewo i 7.5 w gminie Topólka. Tak duże rozbieżności w przestrzennym rozkładzie współczynnika umieralności są z pewnością wynikiem ogólnego procesu starzenia się ludności. Jest to między innymi następstwem migracji, obejmujących ludzi młodych, należy również wiązać omawiane zjawisko z innymi elementami, takimi jak stan środowiska naturalnego, poziom opieki zdrowotnej czy warunki życia ludności. Tereny na których stale utrzymuje się wysoka wartość wskaźnika, powinny zostać poddane monitorowaniu, celem ustalenia przyczyn aktualnej sytuacji i podjęcia działań niezbędnych do jej poprawy. Powinno to dotyczyć zwłaszcza tych części województwa, w których notuje się niepokojąco duży wskaźnik umieralności niemowląt (wykres 6), np. w Lubrańcu, gdzie w 1994 r. zarejestrowano 76.9 zgonów nie-

Wykres 6. Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

mowląt na 1000 urodzeń żywych (przy średniej w miastach województwa 14.8 i dla obszarów miejskich w Polsce w 1993 r. 13.6), natomiast w gminach: Baruchowo (68.2), Lubień Kujawski (63.6) i Chocień (53.6), podczas gdy przeciętne współczynniki umieralności niemowląt na obszarach wiejskich wynosiły: w województwie -

18.4, w Polsce - 13.0. Należy również dodać, że w 1993 r. pod względem liczby zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych obszary miejskie województwa znajdowały się już na drugiej pozycji w kraju (ze średnią 17.6), zaraz po Łódzkiem (19.1), a przed Wrocławskim (17.1), Wałbrzyskiem (16.9) i Katowickim (15.5).

Tabela 6. Zgony na 10 tys. ludności wg przyczyn w 1993 r.

	Ogółem	Nowotwory	Choroby układu krążenia	Choroby układu oddechowego	Choroby układu trawienego	Wady rozwojowe	Przypadki nieokreślone	Urazy zewnętrzne
Polska	101,5	19,9	52,9	3,6	3,2	0,7	8	7,3
Włocławskie	108,2	19,8	54,9	4,1	3,4	0,6	12,5	7,3

Źródło: *Rocznik Statystyczny Demografii 1994.*

Najczęściej obserwowane przyczyny zgonów mogą świadczyć o generujących je źródłach chorób (tab.6). Wyższa niż przeciętnie w kraju śmiertelność na choroby układu krążenia a także układu oddechowego (odpowiadająca sytuacji w województwie katowickim) wskazuje na niekorzystne warunki środowiskowe. Wysoki udział nie określonych przyczyn zgonu sugeruje natomiast nie najlepszy stan poziomu lecznictwa.

Analizując liczbę zgonów w Polsce i w województwie włocławskim pod kątem struktury wieku w 1993 r. (tab.7), można dostrzec pewne rozbieżności. Na badanym obszarze większy odsetek dotyczy zgonów w najniższym przedziale wiekowym w związku z wysoką umieralnością niemowląt, a także w grupach wiekowych 25-34 lata oraz 40-49 lat. W przedziale wiekowym 50-74 lata jest on niższy niż w kraju o 2.2%, a zgony wśród ludności powyżej 74 lat wynoszą w Polsce 42.8% i 43.8% we Włocławskim. Dla obszarów wiejskich województwa charakterystyczny jest wyższy odsetek zgonów w kategorii wieku 40-69 lat, stanowiący łącznie 35% (w Polsce na wsi 32.8%). W miastach należących do województwa udział zgonów wśród młodszej ludności jest wyższy niż na terenach zurbanizowanych całego kraju. Różnice te

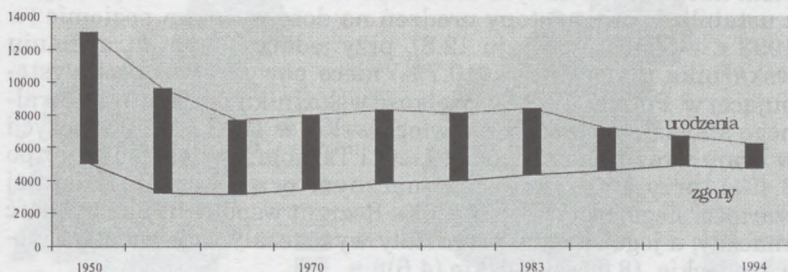
Tabela 7. Zgony wg wieku ludności w 1993 r.

		Ogółem	0-4 l.	5-19 l.	20-34 l.	35-49 l.	50-64 l.	65-79 l.	80 l. i więcej
Polska	ogółem	390 874	7615	3486	9213	31 939	77 670	137 581	123 370
	w %	100,0	1,9	0,9	2,3	8,1	19,9	35,1	31,5
Wrocławskie	ogółem	4696	98	41	131	412	843	1666	1505
	w %	100	2,1	0,8	2,8	8,7	17,9	35,4	32,0
Polska	wieś	165 664	3524	1548	4083	10 649	28 150	59 666	58 044
	w %	100	2,1	0,9	2,2	6,5	16,9	36,0	35,1
Wrocławskie	wieś	2679	54	19	74	192	471	949	920
	w %	100	2,0	0,7	2,7	7,2	17,6	35,4	34,4
Polska	miasta	22 510	4091	1938	5130	21 290	49 520	77 915	65 326
	w %	100	1,8	0,9	2,2	9,4	22,0	34,5	29,0
Wrocławskie	miasta	2017	44	22	57	220	372	717	585
	w %	100	2,2	1,1	2,8	10,9	18,4	35,4	29,0

Źródło: Rocznik Statystyczny Demografii 1994.

widoczne są we wszystkich przedziałach aż do wieku 50 lat. We Wrocławskim zgony przypadające na mieszkańców miast w wieku 0-49 lat dają 17.0%, podczas gdy w Polsce 14.3%. Tak wysoka umieralność, obejmująca nie tylko noworodki, ale również osoby w wieku produkcyjnym, zwłaszcza między 40. a 50. rokiem życia, wydaje się być zjawiskiem bardzo negatywnym.

Wykres 7. Przyrost naturalny

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

Przyrost naturalny. Odzwierciedleniem tempa wzrostu liczby ludności badanej populacji województwa wrocławskiego jest współczynnik przyrostu naturalnego (wykres 7), stanowiący efekt

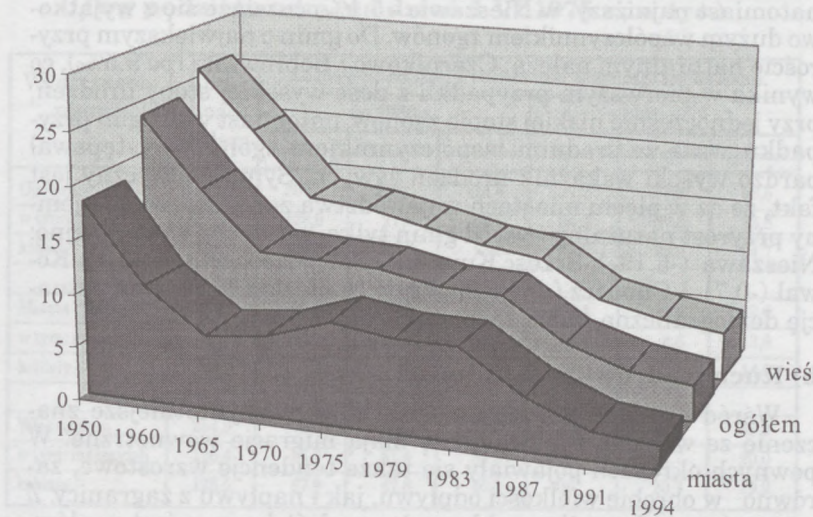
omówionych powyżej elementów ruchu naturalnego. Począwszy od 1950 r. można zaobserwować jego stały spadek. Bardzo gwałtownie zmniejszył się na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych: w 1950 r. wynosił 23.6‰ (w Polsce 19.1), natomiast w 1965 r. już tylko 11.6‰ (w kraju 10.0). W późniejszym okresie aż do początku lat osiemdziesiątych wskaźnik przyrostu wykazywał względnie jednostajny trend malejący (nieco wyższy spadek wystąpił po 1975 r.), co spowodowało osiągnięcie poziomu 9.8‰ w 1983 r. (w kraju 10.1). Kolejne lata charakteryzuje ponownie dość gwałtowny spadek jego wartości, specyficzny zwłaszcza dla drugiej połowy lat osiemdziesiątych. Przez ostatnie dwa lata można było stwierdzić ustabilizowanie przyrostu: w 1993 r. - 3.4‰ a w 1994 r. - 3.5‰ wokół wielkości nieco wyższej niż w kraju (w 1993 r. - 2.6‰).

Stan po 1960 r. był spowodowany utrzymywaniem się na względnie stałym poziomie zarówno stopy urodzeń, jak i zgonów. Od początku lat siedemdziesiątych stopa zgonów powoli rośnie. Niemniej jednak przyrost naturalny w województwie wrocławskim jest nieco większy niż w Polsce. W 1975 r. wynosił 11.2‰, zaś w 1978 r. 9.7‰, zaś średnio w kraju odpowiednio 10.2 i 9.7‰. Pod koniec lat siedemdziesiątych sytuacja jest już odwrotna, gdyż w Polsce wskaźnik przyrostu naturalnego zmniejsza się wolniej niż na omawianym obszarze i wynosi 10.3‰ w 1979 r. (w Włocławskiem 10.0‰), co utrzymuje się również w latach osiemdziesiątych. Powoduje to szybsze tempo wzrostu stopy zgonów w województwie wrocławskim aniżeli w Polsce (w 1987 r. wskaźnik zgonów w województwie sięgał 10.5‰, podczas gdy w kraju 10.1).

Początek lat dziewięćdziesiątych cechuje się wyższym przyrostem naturalnym na tym obszarze niż w Polsce, co związane jest z ustabilizowaniem stopy urodzeń na dość wysokim poziomie (w 1993 r. - 14.1‰, w kraju 12.8), przy jednoczesnym utrzymaniu wskaźnika umieralności (10.7‰) nieco powyżej wartości występującej w Polsce - 10.2‰. Wielkość wskaźnika przyrostu naturalnego stawiała województwo wrocławskie w 1993 r. na 26. pozycji w kraju wraz z Białkopodlaskiem i Tarnobrzeskiem (również po 3.4‰), przy stosunkowo nieznacznym przekroczeniu średniej wartości sięgającej w Polsce 2.6‰. Rozrzut współczynnika był dość znaczny, a jego skrajne przedziały wyznaczały województwa: nowosądeckie (8.4‰) i łódzkie (4.6).

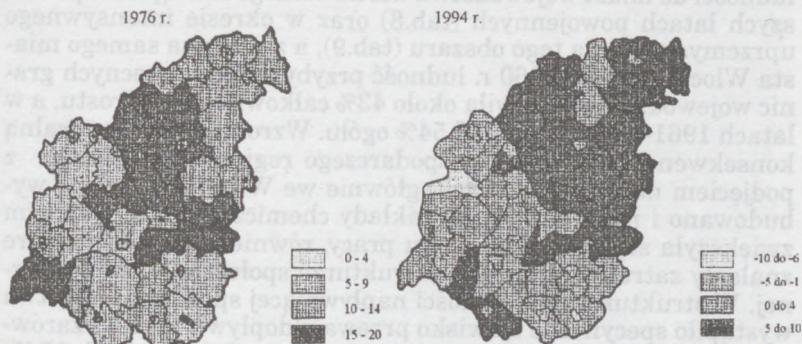
Zbliżona sytuacja dotyczy przyrostu naturalnego rozpatrywanego osobno w miastach i na wsi (wykres 8). Dla obszarów miejskich wynosił on w 1993 r. 2.0‰ (w Polsce 1.6), natomiast dla wsi 4.6‰ (w kraju 4.4). Na uwagę zasługuje także fakt, iż w 1994 r. w miastach zwiększył się do 2.8‰, a na wsi zmalał, zgodnie z obserwowaną tendencją, do 4.1‰.

Wykres 8. Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego.

Znaczne dysproporcje w poziomie współczynnika przyrostu naturalnego dotyczą poszczególnych miast i gmin województwa (mapa

Mapa 2. Przyrost naturalny w woj. wrocławskim w 1976 i 1994 r. (w promilach)

2). Spośród miast najwyższy wskaźnik odnotowano w 1994 r. w Lipnie - 6.1‰, głównie za sprawą bardzo wysokiej stopy urodzeń, natomiast najniższy w Nieszawie - 5.1‰, co wiąże się z wyjątkowo dużym współczynnikiem zgonów. Do gmin o największym przyroście naturalnym należą: Czernikowo i Bobrowniki (po 9.5‰), co wynika w pierwszym przypadku z dość wysokiej stopy urodzeń, przy jednocześnie niskiej stopie zgonów, natomiast w drugim przypadku wraz ze średnim współczynnikiem zgonów występował bardzo wysoki wskaźnik urodzeń żywych. Symptomatyczny jest fakt, że aż w pięciu miastach województwa zarejestrowano ujemny przyrost naturalny (wśród gmin tylko w trzech), są to kolejno: Nieszawa (-5.1‰), Brześć Kujawski(-1.7), Ciechocinek (-1.1), Kowal (-0.7) i Chodecz (-0.5). Sugeruje to niezbyt korzystną sytuację demograficzną miast tego obszaru.

b) Ruch wędrowniczy ludności

Wśród elementów ruchu wędrowniczego najistotniejsze znaczenie ze względu na swą skalę mają migracje wewnętrzne. W pewnych okresach pojawiały się także tendencje wzrostowe, zarówno w obrębie wielkości odpływu, jak i napływu z zagranicy. Z tego też powodu ogólne saldo ruchu wędrowniczego jest w głównej mierze wynikiem wewnętrznych przemieszczeń ludności, których główny kierunek przepływu wyznaczają migracje ze wsi do miast. Rezultatem tego procesu jest dodatnie saldo ruchu wędrowniczego w miastach a ujemne na wsi, mimo zachodzących zmian w rozmiarach przepływu. Szczególne nasilenie napływu ludności do miast województwa włocławskiego nastąpiło w pierwszych latach powojennych (tab.8) oraz w okresie intensywnego uprzemysławiania tego obszaru (tab.9), a zwłaszcza samego miasta Włocławka. Do 1960 r. ludność przybyła spoza obecnych granic województwa stanowiła około 43% całkowitego przyrostu, a w latach 1961-1970 już ponad 54% ogółu. Wzrost ten był naturalną konsekwencją ożywienia gospodarczego regionu, związanego z podjęciem nowych inwestycji, głównie we Włocławku, gdzie wzbudowano i rozbudowywano zakłady chemiczne. W ślad za tym zwiększyła się chłonność rynku pracy, również dla kobiet, które znalazły zatrudnienie w infrastrukturze społecznej i ekonomicznej. W strukturze płci ludności napływającej spoza województwa wystąpiło specyficzne zjawisko przewagi dopływu kobiet - zarówno do miast, jak i na wieś. Zaznaczyło się to silnie w latach 1945-1960, choć procesy te trwały nadal, pomimo ich znacznie mniejszego stopnia, w dziesięcioleciu 1961-1970 (*Województwo włocławskie. Monografia regionalna, Łódź-Włocławek 1982*).

Tabela 8. Ludność wg okresu i miejscowości aktualnego zamieszkania na terenie woj. wrocławskiego w 1970 r. (wg podziału adm. na dzień 1 VI 1975 r.; w tys.)

Wyszczególnienie	Ludność ogółem	Ludność mieszkająca w miejscowości aktualnego zamieszkania					
		do 1960 r.			1961-1970		
		razem	od urodzenia	napływowa	razem	od urodzenia	napływowa
Ogółem	395,6	267,9	153,5	114,4	127,7	59,2	68,5
w tym: mężczyźni	192,7	128,6	77,8	50,8	64,1	30,3	33,8
kobiety	202,9	139,3	75,7	63,6	63,6	28,9	34,7
Miasta ogółem	140,7	95,3	54,3	41,0	45,4	16,8	28,6
w tym: mężczyźni	66,3	43,9	26,4	17,5	22,4	8,6	13,8
kobiety	74,4	51,4	27,9	23,5	23,0	8,2	14,8
Wieś ogółem	254,9	172,6	99,2	73,4	82,3	42,4	39,9
w tym: mężczyźni	126,4	84,7	51,4	33,3	41,7	21,7	20,0
kobiety	128,5	87,9	47,8	40,1	40,6	20,7	19,9

Źródło: NSP z dn. 8 XII 1970 r., wyniki ostateczne; *Migracje ludności, Województwo bydgoskie*, z.41, Warszawa 1973.

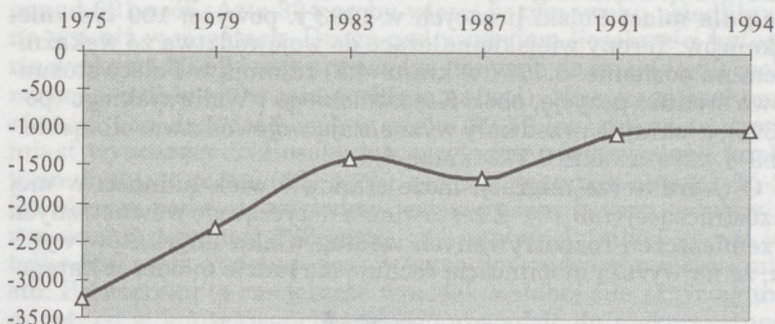
Tabela 9. Ruch wędrowniczy ludności

Wyszczególnienie	Napływ				Odływ				Saldo ruchu wędrowniczego
	razem	z miast	z wsi	z zagranicy	razem	do miast	do wsi	za granicę	
Ogółem 1975	10 645	3 259	7 378	8	13 907	8 907	4 999	1	-3 262
1979	10 430	3 824	6 583	23	12 746	7 781	4 948	17	-2 316
1983	8 490	2 964	5 519	7	9 882	5 613	4 176	93	-1 392
1987	7 836	2 445	5 373	18	9 503	5 460	3 861	182	-1 667
1991	5 340	1 859	3 449	32	6 405	3 860	2 479	66	-1 065
1993	4 951	1 779	3 123	49	5 969	3 479	2 441	49	-1 018
Miasta 1975	5 902	1 926	3 969	7	3 377	2 305	1 071	1	2 525
1979	5 384	1 986	3 381	17	3 633	2 337	1 282	14	1 751
1983	4 239	1 391	2 842	6	2 843	1 614	1 142	87	1 369
1987	4 063	1 214	2 831	18	2 564	1 427	958	179	1 499
1991	2 666	846	1 791	29	2 016	1 157	798	61	650
1993	2 353	743	1 575	35	2 048	1 151	848	49	305
Wieś 1975	4 743	1 333	3 409	1	10 530	6 602	3 928	0	-5 787
1979	5 046	1 838	3 202	6	9 113	5 444	3 666	3	-4 067
1983	4 251	1 573	2 677	1	7 039	5 999	3 034	6	-2 788
1987	3 773	1 231	2 542	0	6 939	4 033	2 903	3	-3 166
1991	2 674	1 013	1 658	3	4 389	2 703	1 681	5	-1 715
1993	2 598	1 036	1 548	14	3 921	2 328	1 593	0	-1 323

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Włocławskiego.

Czynnikiem alimentującym dla województwa włocławskiego było dodatnie saldo migracji, przede wszystkim w miastach. Zwiększenie liczby ludności do 1960 r. następowało głównie za sprawą przyrostu biologicznego, zaś po 1970 r. zarówno na skutek przyrostu biologicznego (45%), jak i alimentacji migracji (55%) wewnętrznej i zewnętrznej (*Województwo włocławskie. Monografia regionalna, Łódź-Włocławek, 1982*)

Wykres 9. Ogólne saldo migracji

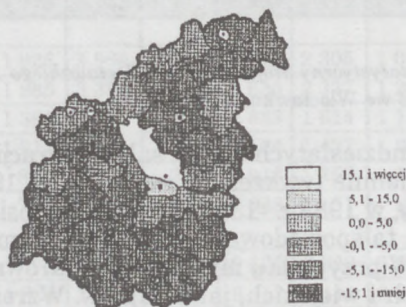
Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1977, 1994*; dane WUS we Wrocławku.

Od lat siedemdziesiątych ogólne saldo migracji ludności wykazuje wartości ujemne (wykres 9 i mapa 3). W 1975 r. wynosiło ono - 3262 osoby, w 1983 r. -1392, by w 1994 r. osiągnąć stan -698 osób. Tendencja ta spowodowana jest ciągłym zmniejszaniem się skali migracji. W przypadku miast maleje zarówno napływ z obszarów miejskich i wiejskich, jak i odpływ. Wzrost widoczny jest jedynie w imigracji zagranicznej (lata dziewięćdziesiąte). Podobna sytuacja dotyczy obszarów wiejskich, z których odpływ uległ bardzo gwałtownemu zahamowaniu (z 10 530 osób w 1975 r. do 3921 - w 1993 r.), natomiast obserwowany napływ z zagranicy ma wprawdzie mniejszy rozmiar niż w miastach, lecz po 1991 r. przewyższa wartość emigracji zagranicznej. Aktualny wskaźnik ogólnego salda migracji wynoszący w 1993 r. -2.3‰ stawia województwo wrocławskie na dość wysokiej, bo szóstej pozycji w kraju pod tym względem, łącznie z Siedleckim i Wrocławskim. Wartość ta dość istotnie przewyższa średnią dla Polski, równą 0.4‰, co wskazuje na wysoki odpływ ludności z tego obszaru. Ponieważ dominujący kierunek wyznaczają migracje ze wsi do miast, sugeruje to niewielką chłonność miast województwa. Wyższy współczynnik salda migracji niż we Wrocławskim dotyczy między innymi takich województw, jak: zamojskie (-3.3‰), ciechanowskie (-3.1) czy łomżyńskie (-2.8).

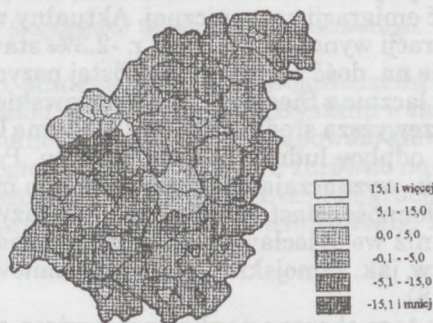
W miastach tego obszaru napływ przewyższa odpływ, jednak saldo migracji obliczone na 1000 ludności w 1993 r. było mniejsze niż przeciętnie w kraju (2.0‰) i wynosiło 1.5‰. Niższe wartości występowały jeszcze w jedenastu województwach, a w Katowic-

kiem i Wałbrzyskiem osiągnęły ujemne wartości, odpowiednio - 0.9 i -1.1‰. Saldo migracji we Włocławku (2.2‰) przekracza średnią dla miast Polski liczących w 1993 r. powyżej 100 tys. mieszkańców. Tereny wiejskie należące do województwa ze wskaźnikiem na poziomie -5.7‰ (w kraju -4.2) zajmują w Polsce stosunkowo średnią pozycję, obok Koszalińskiego i Wałbrzyskiego (po - 5.6‰), a skrajne przedziały wyznaczają województwa: elbląskie - 12.9 i warszawskie 0.7‰ (mapa 4).

O charakterze migracji może stanowić wiek ludności w niej uczestniczącej (tab.10). Z zestawienia dotyczącego wewnętrznych przemieszczeń rozpatrywanych według wieku migrantów wynika, że najwyższą mobilnością cechują się ludzie młodzi (z katego-

Mapa 3. Saldo migracji wewnętrznej na 1000 mieszkańców woj. włocławskiego w 1976 r.

Mapa 4. Saldo migracji wewnętrznej na 1000 mieszkańców woj. włocławskiego w 1994 r.

rii wiekowej 15-29 lat). Dość niepokojące jest w tej grupie zjawisko nadwyżki odpływu nad napływem, która w 1993 r. sięgała ponad 621 osób. Aż o 324 osoby więcej w tym wieku osiedliło się na wsi niż w miastach. Druga pod względem liczebności kategoria wiekowa 30-59 lat w przewadze imigruje do miast (o 82 osoby więcej osiedliły się w miastach niż na wsi). Na uwagę zasługuje również i to, że wśród osób w wieku 30-59 lat odpływ ze wsi do miast wynoszący 592 osoby jest względnie równoważony napływem do miast ze wsi (431 osób), zaś w kategorii wiekowej 15-29 lat różnica pod tym względem jest wyraźna, bowiem odpływ ze wsi do miast wynosi 962 osoby, zaś napływ do miast ze wsi już tylko 586 osób. Podobnie jest w wypadku migracji miasto - miasto. Potwierdza to raz jeszcze wniosek o słabej sile przyciągania miast, co w konsekwencji może doprowadzić do niekorzystnego postarzenia ludności miejskiej.

Tab. 10. Migracje wewnętrzne wg wieku ludności w nich uczestniczących

Grupa wiekowa	Napływ					Odpływ				
	Ogółem	Do miast		Na wieś		Ogółem	Z miast		Ze wsi	
		z miast	ze wsi	z miast	ze wsi		do miast	na wieś	do miast	na wieś
0-4 l.	689	99	239	135	216	784	128	112	325	219
5-14 l.	556	82	213	107	154	630	111	92	287	140
15-29 l.	1 994	249	586	383	776	2 615	465	341	962	847
30-59 l.	1 252	236	431	293	292	1 460	363	214	592	291
60 l. i więcej	411	77	106	118	110	431	84	89	162	96
Ogółem	4 902	743	1 575	1 036	1 548	5 920	1 151	848	2 328	1 593

Źródło: Rocznik Statystyczny Demografii 1994.

Świadczy o tym także przestrzenny rozkład współczynnika salda migracji rozpatrywany w poszczególnych miastach i gminach. Mimo ogólnej tendencji do nadwyżki napływu nad odpływem, cechującej obszary zurbanizowane, aż w czterech miastach województwa zanotowano ujemne saldo migracji stałej. Najwyższy, niezrównoważony imigracją odpływ wystąpił w 1994 r. w Kowalu, gdzie współczynnik salda migracji obliczony na 1000 mieszkańców wyniósł -7.7% . Dodatkowo zarejestrowano tu ujemnym wskaźnik przyrostu naturalnego (-0.7%). Kolejne miasta z ujemnym współczynnikiem salda migracji to: Lubień Kujawski (-6.4%), Dobrzyń n. Wisłą (-2.5) i Radziejów (-0.3), w których przyrost

naturalny jest zdecydowanie niewielki i nieznacznie tylko przewyższa ubytek ludności wywołany emigracją.

Saldo migracji stałej dla Włocławka przeliczone na 1000 mieszkańców stanowi zaledwie 1.3‰ (średnia dla miast 2.7), przy najniższej w porównaniu z pozostałymi obszarami zurbanizowanymi stopie napływu i odpływu. Miasta najsilniej przyciągające imigrantów w 1994 r. to: Nieszawa (42.6 zameldowań na 1000 mieszkańców), Brześć Kujawski (24.1), Izbica Kujawska (21.4) i Lubraniec (20.4). W pierwszym i ostatnim z nich współczynnik ogólnego salda migracji jest wysoki (wynosi odpowiednio 33.5 i 10.3‰). W pozostałych miastach wyższy napływ jest równoważony względnie dużym odpływem. Na terenach wiejskich, zgodnie z ogólną prawidłowością, obserwuje się ujemne współczynniki salda migracji. Jedynie w gminach: Aleksandrów Kujawski, Raciążek i Fabianki są one dodatnie i wynoszą odpowiednio: 2.7, 1.7, i 1.2‰. Najniższe wartości wystąpiły w gminach: Koneck (-17.6‰), Waganiec (-13.9) i Izbica Kujawska (-13.6), za sprawą znacznego odpływu ludności z tego obszaru. Porównując obecne współczynniki salda migracji (w 1994 r.) ze stanem z 1976 r. można dostrzec znaczne ograniczenie skali emigracji ze wsi z jednoczesnym wyraźnym zmniejszeniem napływu do miast, zwłaszcza do Włocławka (z 14.4‰ w 1976 r. do 1.6 w 1994 r.) i Rypina (z 28.3 do 3.6).

Jak już wcześniej zasygnalizowano, na początku lat dziewięćdziesiątych wystąpiło ożywienie w obrębie zewnętrznego ruchu wędrownego, a konkretnie w natężeniu imigracji zagranicznej. Co charakterystyczne, w 1993 r. saldo migracji zagranicznej było zerowe, bowiem napływ zrównoważył odpływ. Jest to o tyle specyficzne, że od lat 80 emigracja stale rosła, przewyższając znacznie imigrację. Wynika to z wystąpienia w ostatnim okresie niespotykanego dotąd zjawiska znacznego zainteresowania ze strony obcokrajowców pobytem czasowym i podjęciem pracy w Polsce. W województwie włocławskim od kwietnia 1991 r. do końca 1993 r. wydano 436 wiz pobytowych oraz udzielono w tym okresie 23 zezwoleń na podjęcie pracy (Marjański, 1994).

W skali Polski jest to jednak stosunkowo marginalny odsetek cudzoziemców, bowiem obszar województwa nie jest źródłem tak silnego przyciągania, jak inne rejony kraju, między innymi ze względu na niewielką chłonność rynku pracy, szczególnie w miastach, do których na ogół udaje się przeważająca część migrantów.

I.3. Struktura ludności województwa wrocławskiego i jej zmiany w latach 1975-1994

a) Struktura ludności według płci i wieku

Zmiany w strukturze ludności rozpatrywane pod kątem płci mają znaczenie nie tylko demograficzne, ale i społeczne. Wpływają one na kształtowanie się stosunków ekonomicznych (w zakresie zasobów siły roboczej) oraz wielkości i struktury funduszu spożycia. Przeobrażenia na tym polu szczególnie gwałtownie zachodziły w pierwszym okresie powojennym, kiedy to zmniejszały się dysproporcje liczbowe między mężczyznami i kobietami. W 1950 r. na terenie obecnego województwa wrocławskiego na 100 mężczyzn przypadało 113 kobiet. Na skutek naturalnych procesów demograficznych, które powodowały stopniowe zmniejszanie się wskaźnika feminizacji, w 1960 r. wartość ta spadła do 109, a dziesięć lat później do 105 i, z niewielkimi wahaniem, utrzymuje się na tym poziomie do dziś. Udział kobiet zamieszkujących obszar województwa w całej populacji najniższy stan osiągnął w latach osiemdziesiątych - około 104 kobiet na 100 mężczyzn, po czym na początku lat dziewięćdziesiątych wzrósł do 106, by od 1992 r. ponownie wrócić do poziomu 105 kobiet na 100 mężczyzn.

Zestawiając zmiany we współczynniku feminizacji w Polsce i w województwie wrocławskim okazuje się, że wartości wskaźnika są zbliżone, mimo iż w latach 1970-1975 (106 kobiet na 100 mężczyzn) i 1984-1986 (105) był on nieco wyższy niż w województwie (odpowiednio 105 i 104), natomiast w latach 1990-1992 niższy w Polsce (105 w kraju i 106 w województwie). Obecnie są one równe - po 105 kobiet na 100 mężczyzn. Na tle innych województw Włocławskie zajmuje pozycję środkową. Podobne wartości odnotowano w 1993 r. w Przemyskiem, Gdańskiem i Bielskiem (także po 105). Wskaźnik minimalny wynosił 100 kobiet na 100 mężczyzn (województwo łomżyńskie), zaś maksymalny 115 (województwo łódzkie).

Z analizy skumulowanego wskaźnika wzrostu w obrębie populacji mężczyzn i kobiet (tab.11) wynika, że nieznacznie wolniej zwiększa się liczba kobiet. Między 1970 a 1994 r. przyrost w tej grupie wyniósł 9.8% (w przypadku mężczyzn 10.0%). Charakterystyczne jest również, iż w przypadku kobiet do 1975 r. wskaźnik wzrostu zwiększał się szybciej, następnie przyrost liczby mężczyzn dominował, aż do drugiej połowy lat osiemdziesiątych, kiedy rozpatrywany wskaźnik w grupie mężczyzn znacznie zmniejszył tempo zmian (w 1988 r. był ujemny i wynosił -0.3% w stosunku do roku ubiegłego, zaś w latach 1989-1990 utrzymywał się na

niezmienionym poziomie), by już w 1992 r. osiągnąć roczny przyrost o 1.1%.

Przedstawione proporcje płci, podlegające wahaniom w poszczególnych okresach, kształtowane są zarówno przez czynniki demograficzne, jak i społeczne. Do pierwszych z nich należy zaliczyć większy udział urodzeń noworodków płci męskiej, przy jednocześnie wyższym wskaźniku umieralności zaznaczającym się w tej grupie, a także krótszą średnią długość trwania życia mężczyzn. Na zróżnicowanie współczynnika feminizacji według regionów wpływają ponadto ruchy migracyjne, które są akcelerowane w okresach przyspieszonej industrializacji, co jednak nie zaznaczyło się w województwie, bowiem proporcje płci w latach siedemdziesiątych nie uległy odkształceniu. Sugeruje to względnie wyrównany napływ zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Ewentualne odkształcenia w strukturze płci należy jednak rozpatrywać na poziomie podstawowym, porównując udziały w poszczególnych miastach i gminach. Obszary zurbanizowane i tereny wiejskie posiadają odmienną i specyficzną dla siebie proporcję liczby mężczyzn i kobiet. Zdecydowana przewaga kobiet występuje w miastach (w 1976 r. - 112 kobiet na 100 mężczyzn, w 1994 - 111), zaś na wsi liczba mężczyzn i kobiet jest generalnie wyrównana (w analogicznych latach 101 i 100). Prawidłowość ta dotyczy nie tylko analizowanego województwa, gdyż w miastach Polski w 1993 r. na 100 mężczyzn przypadało 109 kobiet (w 1976 r. - 108), a na wsi 100 (w 1976 r. - 102). Jest to konsekwencją specyfiki migracyjnej ludności wiejskiej do miast.

W 1994 r. najsilniej sfeminizowanym miastem w obrębie województwa włocławskiego był Ciechocinek (122.3 kobiet na 100 mężczyzn), a także Lubraniec (112.7) i Aleksandrów Kujawski (111.7). Najniższy odsetek kobiet odnotowano w Kowalu (101.3) i Dobrzyniu n. Wisłą (104.9), przy czym ujemne saldo migracji w tych miastach może sugerować, iż przyczyną takiego stanu jest odpływ mężczyzn. W przypadku obszarów wiejskich proporcje płci są zróżnicowane: od 106.6 kobiet na 100 mężczyzn w gminie Dobre do 96.0 w gminie Lubień Kujawski. Układ struktury płci jest także silnie sprzęgnięty z funkcjonalnym charakterem poszczególnych osiedli, czego przykładem jest Ciechocinek, miejscowość uzdrowiskowa, gdzie znaczna ilość miejsc pracy przeznaczona jest dla kobiet. Aby móc formułować szersze wnioski, należy jednak rozpatrywać łącznie wiek i płeć ludności.

Tabela 11. Ludność wg płci

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Wskaźnik wzrostu		Kobiety na 100 mężczyzn
	w tysiącach			mężczyźni	kobiety	
1970	395,7	192,7	203,0	100,0	100,0	105,3
1971	397,8	193,8	204,0	100,6	100,5	105,3
1972	400,1	194,9	205,2	101,1	101,1	105,3
1973	399,8	194,2	205,6	100,8	101,3	105,9
1974	402,0	195,6	206,4	101,5	101,7	105,5
1975	403,3	196,3	207,0	101,9	102,0	105,5
1976	405,3	197,4	207,9	102,4	102,4	105,3
1977	406,8	198,1	208,7	102,8	102,8	105,3
1978	409,9	199,8	210,0	103,7	103,5	105,1
1979	411,7	200,8	210,9	104,2	103,9	105,0
1980	412,6	201,2	211,4	104,4	104,1	105,0
1981	414,6	202,5	212,1	105,1	104,5	104,8
1982	416,6	203,5	213,1	105,6	105,0	104,8
1983	419,3	204,7	214,6	106,2	105,7	104,3
1984	422,9	207,0	215,9	107,4	106,4	104,3
1985	425,1	208,1	217,0	108,0	106,9	104,4
1986	426,5	208,7	217,8	108,3	107,3	104,5
1987	427,6	209,1	218,5	108,5	107,6	104,6
1988	428,2	209,3	218,9	108,6	107,8	105,3
1989	428,6	208,7	219,9	108,3	108,3	105,4
1990	429,0	208,8	220,2	108,4	108,5	105,6
1991	429,5	208,8	220,7	108,4	108,7	105,8
1992	430,6	209,2	221,4	108,6	109,1	105,2
1993	433,5	211,3	222,2	109,7	109,5	105,2
1994	434,9	212,0	222,9	110,0	109,8	105,0

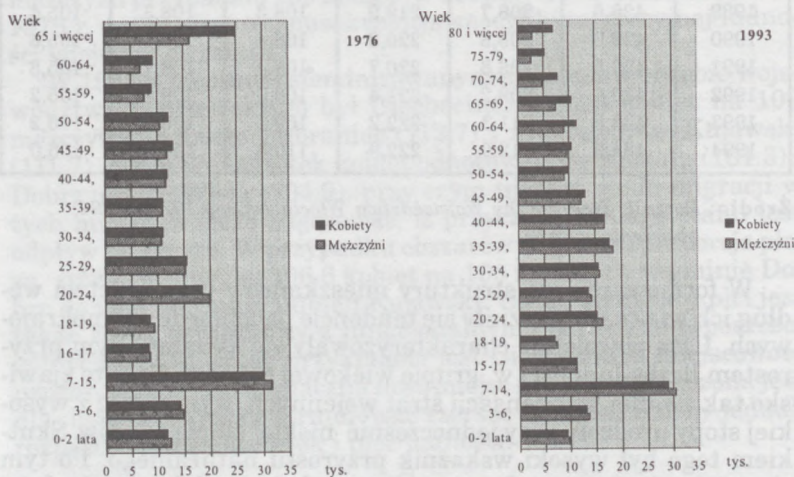
Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1977 i 1994;
obliczenia własne.

W formowaniu się struktury mieszkańców województwa według ich wieku uwidoczniły się tendencje podobne do ogólnokrajowych. Lata powojenne charakteryzowały się dynamicznym przyrostem liczby ludności w grupie wiekowej 0-14 lat. Było to zjawisko tak zwanej kompensacji strat wojennych, wynikające z wysokiej stopy urodzeń, przy jednocześnie niskiej stopie zgonów. Skutkiem tego był wysoki wskaźnik przyrostu naturalnego. Po tym okresie wyżu demograficznego rozpoczął się spadek udziału dzieci w ogólnej liczbie mieszkańców, jako rezultat zmniejszającego się przyrostu naturalnego wywołanego ograniczeniem liczby uro-

dzeń. Jednocześnie do 1960 r. malała liczba ludności dorosłej wśród ogółu mieszkańców, a później nieznacznie wzrosła, co wpłynęło na zwiększenie obciążenia ludności w wieku produkcyjnym. Najbardziej zdecydowany przyrost dotyczył ludności w wieku powyżej 60 lat. Kategoria ta wykazywała stałą tendencję wzrostu (w 1950 r. sięgała 9% a w 1975 r. 14.1% ogółu).

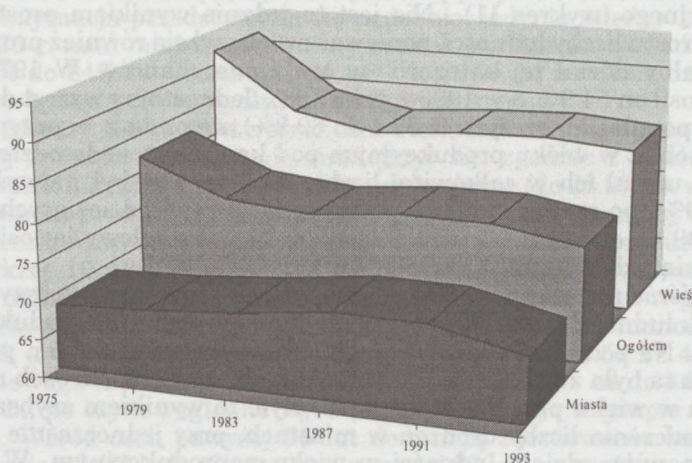
Układ płci i wieku ludności województwa w rok po jego utworzeniu przedstawia wykres 10. Wśród kolejnych roczników w wieku 0-29 lat przeważali mężczyźni, stanowiący 56.5% ogółu ludności tej płci (kobiety 51.2%). Zbliżony był udział obu płci w wieku 20-44 lat, a w grupie powyżej 45 roku życia większość stanowiły kobiety. W miastach sytuacja jest podobna, przy czym nadwyżka mężczyzn zaznacza się jeszcze w kategorii wiekowej 30-34 lata, natomiast udział kobiet rośnie wyraźnie począwszy od ludności powyżej 50 lat. Między obszarami miejskimi a wiejskimi występowała również znaczna dysproporcja, dotycząca odsetka dzieci w wieku 0-15 lat. Na terenach zurbanizowanych stanowiły one 24.9% ogółu (27.2% płeć męska i 22.9% - żeńska), zaś na wsi 30.4% (analogicznie 31.4 i 29.5%).

Wykres 10. Struktura wieku i płci ludności w 1976 i 1993 r.

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego: 1977, 1994.

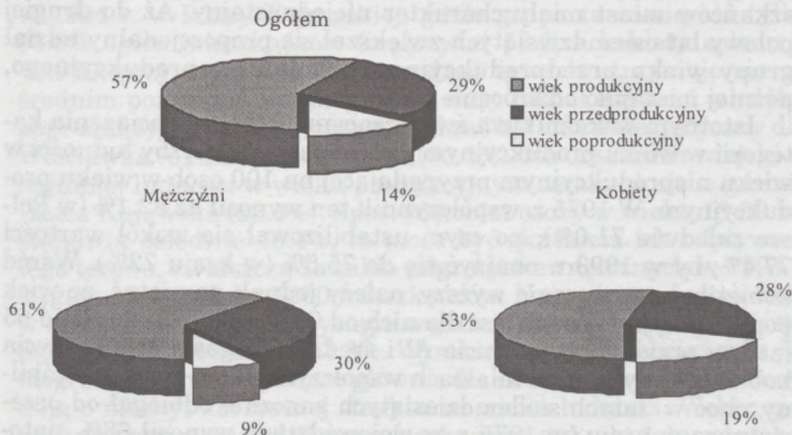
Wykres 11. Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym

Źródło: Roczniki Statystyczne WUS we Wrocławku.

Ponadto ludność w wieku powyżej 60 lat nieznacznie przeważała na wsi, gdzie obejmowała 14.3% ogółu (w miastach 13.6%). Procent kobiet w tej grupie wiekowej w miastach i na wsi był równy (po 16.3%).

Wykres 12. Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym. Stan w dniu 31 XII 1993 r.

Źródło: Dane WUS we Wrocławku.

Rozpatrując zmiany w strukturze wieku ludności, począwszy od 1975 r. można stwierdzić stałą progresję w grupie wieku produkcyjnego (wykres 11). Nie jest to jedynie wynikiem prostego przyrostu liczby ludności, ponieważ zwiększył się również proporcjonalny udział tej kategorii w ogóle mieszkańców. W 1975 r. wynosił on 54.9%, a w 1993 r. już 57.0%. Jednostajny wzrost dotyczył populacji mężczyzn (z 57.4 do 60.9%), natomiast w przypadku kobiet w wieku produkcyjnym pod koniec lat siedemdziesiątych udział ich w całkowitej liczbie osób tej płci był najwyższy (53.9%), po czym spadał do początku lat dziewięćdziesiątych, by w 1993 r. osiągnąć poziom zbliżony do stanu z połowy lat osiemdziesiątych (53.2%) (wykres 12).

Wśród mieszkańców miast obserwuje się wyraźnie wyższy odsetek ludności w wieku produkcyjnym niż w wieku nieprodukcyjnym. Na początku analizowanego okresu, to jest w 1975 r. przeważyła ta była związana z niższym niż na wsi procentem osób młodych w wieku przedprodukcyjnym. Było to wynikiem szybszego ograniczenia liczby urodzeń w miastach, przy jednocześnie wyrównanym udziale ludności w wieku poprodukcyjnym. W kolejnych latach odsetek mieszkańców miast w wieku produkcyjnym wykazywał nieznaczny spadek, po czym w 1993 r. osiągnął wielkość 59.3%, analogicznie jak w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. Na obszarach wiejskich zwiększył się wyraźnie między 1975 a 1983 r. z 52.1 do 54.9%, po czym oscylował wokół tej wielkości. Zmiany te spowodowane były na wsi jednostajnym wzrostem odsetka osób w wieku poprodukcyjnym i ograniczeniem kategorii ludności w wieku przedprodukcyjnym. W przypadku mieszkańców miast miały charakter niejednostajny. Aż do drugiej połowy lat osiemdziesiątych zwiększał się proporcjonalny udział grupy wieku przedprodukcyjnego, a mała poprodukcyjnego, później nastąpiło odwrócenie tej tendencji.

Istotnym wskaźnikiem świadczącym o stopniu obciążenia kategorii w wieku produkcyjnym jest zestawienie liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym przypadającej na 100 osób w wieku produkcyjnym. W 1975 r. współczynnik ten wynosił aż 82.1% (w Polsce zaledwie 71.0%), po czym ustabilizował się wokół wartości 77.4%, by w 1993 r. obniżyć się do 75.5% (w kraju 72%). Wśród kobiet był on znacznie wyższy, należy jednak pamiętać, że wiek poprodukcyjny liczony jest dla nich od 60 lat (dla mężczyzn od 65 lat - w przyjętym wariantcie A) i średnia długość trwania życia kobiet jest wyższa. W miastach współczynnik ten był dość stabilny, choć w latach siedemdziesiątych znacznie odbiegał od przeciętnego w kraju (w 1975 r. w województwie wynosił 68%, natomiast w Polsce 59%). W kolejnym okresie nastąpiło ich względne

wyrównanie, bowiem w Polsce zdecydowanie wzrósł do 66% w 1993 r. (we Wrocławskim zatrzymał się przy wartości 68.5%). Na wsi sytuacja przedstawiała się podobnie, jedynie między 1975 a 1979 r. miał miejsce gwałtowny spadek wielkości wskaźnika z 92% do 84% (w Polsce na wsi z 89 do 82%). Od lat osiemdziesiątych był on porównywalny ze średnim w kraju.

Między 1993 a 1994 r. struktura wieku ludności nie uległa większej zmianie. Nieznacznie zmniejszył się, zgodnie z tendencją, odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym (do 28.8%), a wzrósł w wieku produkcyjnym (do 57.3%). Szczegółową piramidę wieku mieszkańców województwa wrocławskiego w 1993 r. przedstawia wykres 10. Porównując ją ze stanem z 1976 r. można stwierdzić wyraźne postarzenie ludności. We wspomnianym roku w grupie wiekowej 0-29 lat mężczyźni stanowili 56.5% ogółu ludności tej płci, a w 1993 r. tylko 48.3%. Kobiety odpowiednio 51.2 i 43.8%. Przewaga mężczyzn utrzymuje się wśród ludności aż do 44 roku życia, po czym względne wyrównanie występuje w grupie 45-54 lat. Wśród osób powyżej 55 lat dominują zdecydowanie kobiety. Rośnie udział ludności starszej powyżej 60 lat, szczególnie wśród kobiet. W 1976 r. stanowiły one 16.3% wszystkich mieszkańek województwa, zaś w 1994 r. 18.9% (w grupie mężczyzn wzrost był mniejszy - z 11.7 do 12.8%).

Proporcje poszczególnych kategorii wiekowych w obrębie ludności zamieszkującej poszczególne miasta i gminy województwa, jako pochodna ruchu naturalnego i wędrownego, wykazują podobnie jak i one znaczne zróżnicowanie przestrzenne. W miastach najniższy udział ludności w wieku produkcyjnym wystąpił w 1994 r. w Izbicy Kujawskiej, gdzie grupa ta zawierała tylko 53.9% ogółu mieszkańców (mężczyźni 58.2, a kobiety zaledwie 49.9%), przy czym wskaźnik urodzeń żywych utrzymuje się na średnim poziomie, co wskazuje na duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym. Najwyższy udział zaś był charakterystyczny dla Wrocławka (61.2%) i Radziejowa (60.5%). Na obszarach wiejskich najmniej ludności w wieku produkcyjnym zamieszkuje w gminie Izbica Kujawska (52.4%). Spośród kobiet osoby w wieku 18-59 lat stanowią zaledwie 46.4%, co może być skutkiem ich odpływu z tego terenu, zwłaszcza że saldo migracji wewnętrznych w 1994 r. sięgało 13.4 osób na 1000 mieszkańców. Najwyższy odsetek osób w wieku produkcyjnym wystąpił w gminie Raciążek (58.9%). Wśród mężczyzn stanowili oni 63.8%. Wysokie wskaźniki obciążenia demograficznego, specyficzne głównie dla obszarów wiejskich, decydują o niezbyt korzystnej strukturze wieku ludności. Wobec zjawiska ograniczenia odpływu mieszkańców wsi, aktualny stan powinien okazać się względnie stabilny, zwłaszcza przy dość wyrów-

nanym poziomie współczynnika urodzeń żywych. Porównując wskaźniki starości demograficznej obliczone dla województwa i dla Polski, obrazujące odsetek ludności w wieku 65 lat i więcej, okazują się one zbliżone. Udział mieszkańców wsi w tym wieku zwiększył się we Włocławskim z 11.3% w 1980 r. (w Polsce z 11.7) do 12.5% w 1993 r., co odpowiada średniemu poziomowi dla wszystkich województw. Na terenach zurbanizowanych współczynniki te wynosiły odpowiednio: 9.9% (w kraju 8.9), zmniejszyły się w połowie lat osiemdziesiątych w wyniku bardzo wysokiej liczby urodzeń żywych w tym okresie, by w kolejnych latach zwiększyć się do 9.5 % w województwie i 9.6% w kraju. Najwyższy odsetek osób starszych zamieszkujących w miastach cechował województwa o wysokim stopniu zurbanizowania, jak: łódzkie (13.9%) czy warszawskie (13.0%). Znaczny udział ludności starszej zamieszkałej na wsi przypada na województwa, w których występuje duża koncentracja ludności na wsi, jak: białskopodlaskie (16.4%) czy zamojskie (16.2%). Generalnie zatem struktura mieszkańców województwa włocławskiego nie odbiega od przeciętnej dla Polski.

b) Struktura ludności według poziomu wykształcenia

Dane statystyczne dotyczące poziomu wykształcenia ludności otrzymanywane są podczas przeprowadzania Narodowych Spisów Powszechnych, dlatego ze względu na posiadane informacje możliwe jest przedstawienie stanu z 1988 r. Charakterystyczną cechą w strukturze mieszkańców (przy rozpatrywaniu grupy w wieku 15 lat i więcej) jest bardzo niski udział osób z wyższym wykształceniem, który wynosił zaledwie 3.5%, przy średniej w kraju 6.0%. W miastach odsetek ten był zdecydowanie wyższy (5.9%), a na wsi stanowił zaledwie 1.4%. Mimo powyższego okazuje się, że po porównaniu go z wartościami występującymi na obszarach zurbanizowanych pozostałych województw jest on stosunkowo niski, a podobny stan (6% i mniej ludności z tym wykształceniem) odnotowano tylko, obok Włocławskiego, w Piotrkowskim i Wałbrzyjskim. Zbliżona sytuacja ma miejsce na terenach wiejskich. Równie niski udział osób z wyższym wykształceniem na wsi (1.4% i mniej) zanotowano jeszcze w dziesięciu województwach Polski środkowo-wschodniej, z wyjątkiem Łódzkiego i Warszawskiego.

Liczebność kategorii osób posiadających średnie wykształcenie, w porównaniu z pozostałą ludnością w wieku 15 lat i starszą mniej drastycznie odbiega od średniej dla kraju 22.8% i wynosi w województwie 19.0% (w miastach 28.2, na wsi 10.9%). Jednakże pod tym względem Włocławskie również lokuje się na niskiej pozycji w Polsce. Osoby posiadające wykształcenie zasadnicze za-

wodowe stanowią 22.2% ogółu mieszkańców województwa (w Polsce 22.5%). Różnica między obszarami miejskimi a wiejskimi jest nieznaczna (w miastach 23.7, na wsi 20.8).

Z powyższego zestawienia wynika, iż najliczniejszą kategorię stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym, szczególnie na terenach wiejskich. Zaobserwować można też dość znaczne różnice w strukturze wykształcenia ludności miast i gmin województwa. Spośród miast najwyższy udział osób z wyższym i średnim wykształceniem przypadają na Ciechocinek (odpowiednio 8.9 i 32.5%), co, analogicznie jak w przypadku proporcji płci mieszkańców, wynika z funkcji tego miasta oraz Włocławek (6.7 i 29.5%). Najmniejszy odsetek osób z wyższym wykształceniem odnotowano w Brześciu Kujawskim i Kowalu - po 2.8%, przy czym średnie wykształcenie posiadało w tych miastach kolejno 20.5 i 19.7%.

Jak już wcześniej wspomniano, ludność wiejską cechuje generalnie niższy poziom wykształcenia związany między innymi z odpływem do miast osób lepiej wykształconych. W obrębie gmin struktura mieszkańców pod tym względem jest dość odmienna w poszczególnych z nich. Procent osób z wyższym wykształceniem waha się od 0.5% w gminie Izbica Kujawska i 0.8% w gminie Lubień Kujawski do 3.0% w gminie Skępe. Udział ludności ze średnim wykształceniem zamyka się w przedziale od 6.0% w gminie Izbica Kujawska (wykształcenie zasadnicze zawodowe posiada tu tylko 13.0%) do 15.8% w gminie Skępe.

Dość niepokojące może być porównanie udziału osób w wieku lat 15 i więcej według poziomu wykształcenia (w 1988 r.) biorących udział w migracjach międzywojewódzkich w latach 1979-1988. Wynika z niego, że we wszystkich kategoriach zaznacza się ujemne saldo migracji, jednakże szczególnie wysoki odsetek stanowi ludność z wykształceniem średnim - 29.5% emigrantów (przy 19.0% mieszkańców województwa w tej grupie) i wyższym - 5.3% (przy 3.5% osób z tym wykształceniem we Włocławskim). Odpływ ten może powodować hamowanie wzrostu liczby ludności lepiej wykształconej. Brak aktualnych danych dotyczących rozpatrywanego zagadnienia uniemożliwia uchwycenie tempa zachodzących na tym polu zmian. Mimo to generalna tendencja wzrostu udziału osób lepiej wykształconych jest z pewnością zachowana. Zgodne jest to z prognozą zmian w stanie i strukturze wykształcenia ludności w wieku 15-64 lat w dekadzie 1989-1998. Według niej struktura wykształcenia w analizowanej grupie wiekowej na koniec 1998 r. powinna być następująca: wykształcenie wyższe ukończone - 5.1%, policealne i średnie - 26.1%, zasadnicze zawodowe - 33.6%, podstawowe i mniej - 35.2%. Zweryfikowanie trafności prognozy i ocena bieżącego stanu będą możliwe dopie-

ro po uzyskaniu szczegółowych danych spisowych, jednakże trend do zdobywania coraz wyższego wykształcenia jest w ostatnich latach wyraźnie zauważalny i stymulowany rosnącą konkurencyjnością na rynku pracy.

c) Struktura zatrudnienia ludności

Zasadniczy charakter zmian w strukturze społeczno - zawodowej ludności województwa wynika z przeobrażeń społeczno - gospodarczych, jakie miały miejsce po drugiej wojnie światowej, oraz z zachodzącej aktualnie przebudowy systemowej państwa. W okresie powojennym i w późniejszych latach, aż do powstania województwa wrocławskiego nastąpiło ogólne zwiększenie liczby pracujących z 39.3 tys. w 1950 r. do 108.0 tys. w 1978 r. O dużej dynamice tego przyrostu świadczy wskaźnik wzrostu wynoszący 275%. Porównując liczbę zatrudnionych w 1950 i w 1978 r. w poszczególnych działach gospodarki narodowej, największe zmiany można zaobserwować w obrębie uspołecznionego rolnictwa i leśnictwa (o 735%), gospodarki komunalnej i mieszkaniowej (o 588%) oraz ochrony zdrowia i opieki społecznej (o 405%). Nieco niższy wzrost wykazało budownictwo (o 350%), natomiast w przypadku przemysłu sięgnął 225%, to jest poniżej średniej dla całej gospodarki uspołecznionej. Mimo to w ujęciu liczb bezwzględnych przemysł cechował się w tym okresie wyraźną dominacją i wraz z rolnictwem uspołecznionym i leśnictwem obejmował w 1978 r. prawie połowę ludności zatrudnionej w województwie (46.8%). Rzeczywisty udział aktywnych zawodowo w rolnictwie był znacznie wyższy, bowiem w gospodarce nie uspołecznionej, nie uwzględnionej w powyższym zestawieniu, dominuje rolnictwo. Pojęcie ludności rolniczej w gospodarstwach indywidualnych zostało uściślone dopiero na użytek spisu ludności z dnia 7 XII 1978 r., toteż o zmianach zatrudnienia w tym sektorze można wnioskować pośrednio z liczb ludności rolniczej. Jednym z ważniejszych czynników odpowiedzialnych za przekształcenia w poziomie czynnych zawodowo w rozpatrywanej kategorii było po 1975 r. znaczne doinwestowanie, zlokalizowanego głównie w miastach, przemysłu. Jego rozwój, a także i w konsekwencji pozostałej części nierolniczego rynku pracy, spowodował dynamiczny odpływ ludności z rolnictwa, jak już wcześniej wskazywano, z obszarów zlokalizowanych wokół miast województwa, a zwłaszcza jego stolicy, ku wspomnianym ośrodkom. Wyrazem tego było obniżenie się odsetka osób utrzymujących się z rolnictwa z 55.4% w 1950 r., poprzez 46.0 w 1975 r., do 39.5% w 1978 r. Podobną tendencję zarejestrowano w całej gospodarce narodowej, choć skala przemian była w

niej nieco większa. W omawianym okresie zaznaczył się również trend do wzrostu udziału kobiet wśród ogółu zatrudnionych. W 1950 r. stanowiły one zaledwie 34.1%, w 1970 r. - 36.6, a w 1975 r. już 41.8%. Najsilniej sfeminizowanymi działami gospodarki w 1978 r. były: oświata, nauka i kultura (75.6% zatrudnionych kobiet), ochrona zdrowia i opieka społeczna (75.4%), obrót towarowy (67.4%). Charakterystyczne jest również, że w drugim wymienionym sektorze wystąpił spadek udziału zatrudnionych kobiet, bowiem w 1950 r. stanowiły one 79.0%. Wynikiem postępującego procesu industrializacji województwa było zjawisko wchłonięcia znacznej liczby kobiet do pracy w przemyśle. Ich procent w 1975 r. do ogółu zatrudnionych w tym dziale ukształtował się na poziomie 46.1%, powyżej średniej odnotowanej w kraju 39.4%. Do 1977 r. wskaźnik ten obniżył się w województwie wrocławskim do 41.9%, w kraju zaś nieco się zwiększył (do 39.7%).

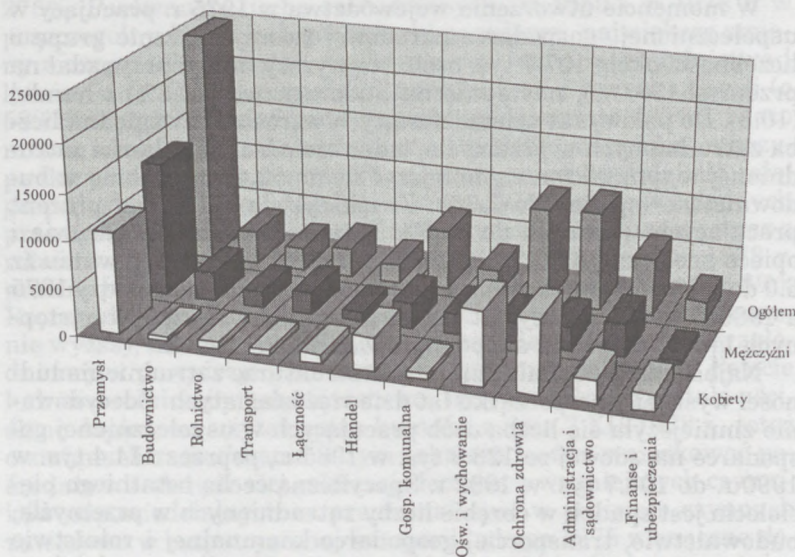
W momencie utworzenia województwa w 1975 r. pracujący w uspołecznionej gospodarce narodowej tworzyli łącznie grupę o liczebności około 107.7 tys. osób. Najwyższy udział przypadła na przemysł (36.0%), następnie na budownictwo (10.8%) i handel (10.3). Do połowy lat osiemdziesiątych wzrosła bezwzględna liczba zatrudnionych w przemyśle, jednakże odsetek ludności zatrudnionej w tym sektorze zmniejszył się do 32.4%, podobnie w budownictwie (spadek do 9.6%). Zwiększył się natomiast procent pracujących w handlu do 11.5%, a także w ochronie zdrowia i opiece społecznej (z 6.3 do 8.3%) oraz oświacie i wychowaniu (z 6.0 do 7.7%). W przypadku rolnictwa uspołecznionego między 1975 a 1980 r. wystąpił przyrost w nim zatrudnionych, zaś w następnych latach rozpoczął się pod tym względem spadek.

Najbardziej radykalne zmiany w strukturze zatrudnienia ludności wystąpiły na początku lat dziewięćdziesiątych. Zdecydowanie zmniejszyła się liczba osób pracujących w uspołecznionej gospodarce narodowej ze 123.9 tys. w 1985 r., poprzez 114.4 tys. w 1990 r. do 101.7 tys. w 1992 r. Specyficzną cechą ostatniego pięcioletnia jest spadek w obrębie liczby zatrudnionych w przemyśle, budownictwie, transporcie, gospodarce komunalnej i rolnictwie uspołecznionym (w 1980 r. - 14.9 tys. pracujących w tym dziale, a w 1992 r. zaledwie 4.3 tys.). Względnie ustabilizowany poziom charakterystyczny jest dla ochrony zdrowia i opieki społecznej, oświaty i wychowania oraz łączności. Bardzo wyraźnie zwiększyło się zatrudnienie w handlu - z 13.7 tys. w 1985 r. do 17.1 tys. w 1993 r. Zmiany te są spowodowane restrukturyzacją polskiej gospodarki i przejściem do funkcjonowania w warunkach wolnego rynku, w których struktura zatrudnienia rozpatrywana w aspekcie poszczególnych sektorów gospodarki wynika z realnego popy-

tu na siłę roboczą, a nie jest wynikiem centralnego sterowania.

Aktualny (na koniec 1994 r.) układ stanu zatrudnienia w gospodarce narodowej (z wyjątkiem rolnictwa indywidualnego) ludności zamieszkującej województwo wrocławskie przedstawia wykres 13. Najwyższy odsetek stanowią pracujący w przemyśle, bowiem aż 32.3% ogółu aktywnych zawodowo. Kolejne sektory skupiające znaczną liczbę mieszkańców stanowią: ochrona zdrowia i opieka społeczna (13.3%) oraz oświata i wychowanie (13.0%), a dalej handel (8.0%), a także administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości (7.8%).

Wykres 13. Pracujący w gospodarce narodowej z wyjątkiem rolnictwa indyw. i jednostek zatrudniających poniżej 5 osób. Stan w dniu 31 XII 1994 r.

Źródło: Dane WUS we Wrocławku.

Podobnie jak w poprzednich latach, poszczególne działy wykazują odmienny udział zatrudnionych mężczyzn i kobiet. Znaczny procent kobiet pracuje w przemyśle (43.2%), natomiast dominują one w takich gałęziach gospodarki, jak: finanse i ubezpieczenia (80.5%), oświata i wychowanie (78.8%) oraz ochrona zdrowia i opieka społeczna (76.3%). Najsilniej zmaskulinizowane działy sta-

nowią: budownictwo (87.1% mężczyzn), gospodarka komunalna (80.4%) i transport (79.9%). W pozostałych sektorach grupujących większą liczbę ludności, proporcje płci są względnie wyrównane.

Rozkład zatrudnionych w poszczególnych działach gospodarki wykazuje polaryzację w przestrzeni między miastem a wsią ze względu na lokalizację większości pozarolniczych gałęzi na obszarach zurbanizowanych, lecz również z powodu nierównomiernego rozwoju gospodarczego poszczególnych jednostek osadniczych.

Porównując stopę zatrudnionych w gospodarce narodowej, z wyłączeniem rolnictwa indywidualnego, na wsi i w miastach widoczna jest różnica (niższy wskaźnik na wsi) będąca głównie skutkiem pominięcia w liczbie pracujących osób utrzymujących się z pracy w rolnictwie indywidualnym. Znacznie istotniejsze jest więc osobne zestawienie współczynników na obszarach zurbanizowanych i na terenach wiejskich, które w obu przypadkach wykazują duże rozbieżności. W miastach udział zatrudnionych w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym waha się od 19.3% w Dobrzyniu n. Wisłą do 59.2% w Radziejowie, przy średniej 47.7%. Stopa zatrudnienia na wsi jest dość zmienna. Najniższy jej poziom odnotowano w gminach: Kowal (5.7%), Lubraniec (5.9) i Izbica Kujawska (6.7). Wartość tego wskaźnika znacznie przewyższająca średnią - 14.2% wystąpiła w gminach: Dobrze (33.0%), Brześć Kujawski (31.8) i Waganiec (25.1).

Właściwa interpretacja przytoczonych faktów wymaga uzupełnienia o przedstawienie skali problemu bezrobocia na analizowanym obszarze. Podstawowe dane dotyczące tego zagadnienia w ujęciu miast i gmin przedstawia tabela 12. Wśród miast w 1993 r. najwyższą stopę bezrobocia zarejestrowano w Nieszawie (28.2%), a także w Kowalu (26.0), Rypinie (24.8), Aleksandrowie Kujawskim (23.8) i Lipnie (23.4). Jeszcze wyższą wartość tego wskaźnika stwierdzono w gminie wiejskiej Bobrowniki (30.5%). Na pozostałych obszarach wiejskich wykazywała zmienny poziom (w gminie Baruchowo zaledwie 13.8%), oscylując jednak wokół wartości około 20%. W gminach miejskich we wszystkich z nich wielkość wskaźnika przekraczała 20%. Najniższy stan odnotowano w Ciechocinku - 20.1%, następnie we Wrocławku - 20.6 i Radziejowie - 20.7. Należy również nadmienić, iż Wrocławek wyróżnia się wśród miast Polski liczących powyżej 100 tys. mieszkańców najwyższym udziałem bezrobotnych w ludności w wieku produkcyjnym. Poruszone zagadnienie bezrobocia w województwie jest niezwykle istotne ze względu na jego skalę, bowiem stopa bezrobocia pod koniec 1994 r. wynosiła tu aż 21.7%, znacznie powyżej przeciętnej w Polsce na poziomie 16.0%. Ponadto wykazuje na analizowanym obszarze wyraźnie szybszą dynamikę zmian (wykres 14): w stycz-

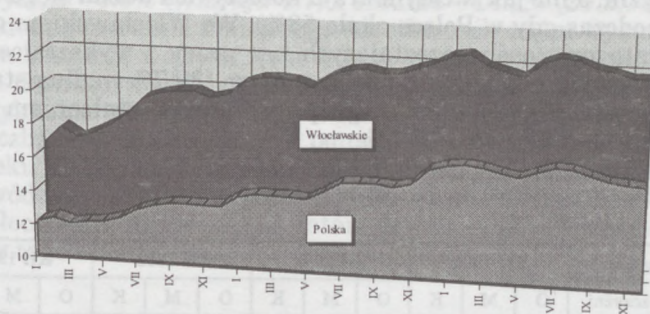
niu 1992 r. bezrobotni stanowili tu 16.3% ludności w wieku produkcyjnym, a w styczniu 1994 r. już 22.6% (w Polsce odpowiednio 12.1 i 16.7%).

Tabela 12. Bezrobotni zarejestrowani w urzędach pracy.
Stan w dniu 31 XII 1993 r.

Wyszczególnienie	Bezrobotni zarejestrowani				Stopa bezrobocia
	razem	w tym kobiety	absolwenci szkół ponadpodst.	posiadający prawo do zasiłku	
Włocławskie	49466	23305	2909	20246	20,0
Miasta					
Włocławek	15330	7715	765	5663	20,6
Aleksandrów Kuj.	1772	865	101	885	23,8
Ciechocinek	1302	583	68	671	20,1
Kowal	446	190	17	228	26,0
Lipno	2017	873	72	938	23,4
Nieszawa	310	162	5	149	28,2
Radziejów	725	340	59	411	20,7
Rypin	2345	1236	103	1099	24,8
Gminy miejsko-wiejskie					
Brześć Kujawski	1053	439	64	207	16,1
Chodecz	539	232	50	223	13,9
Dobrzyń nad Wisłą	931	370	86	427	19,5
Izbiца Kujawska	772	294	61	310	17,5
Lubień Kujawski	574	206	52	302	12,1
Lubraniec	1323	771	88	479	21,7
Gminy wiejskie					
Aleksandrów Kujawski	20027	9029	1319	98249	19,3
Baruchowo	216	101	25	141	13,8
Bądkowo	451	167	43	190	16,9
Bobrowniki	519	240	25	143	30,5
Boniewo	338	76	28	91	15,3
Brzuze	606	312	35	205	19,6
Bytów	336	146	24	142	15,6
Chocień	760	339	46	285	16,3
Chrostkowo	260	108	14	122	15,0
Czernikowo	719	346	44	318	16,9
Dobre	482	235	46	234	15,3
Fabianki	835	387	50	317	18,9
Kikół	761	347	56	289	19,6
Koneck	459	196	31	174	21,6
Kowal	369	153	45	193	14,0
Lipno	1198	492	70	408	19,4
Lubanie	447	201	29	200	16,7
Osięciny	747	360	75	328	15,5
Piotrków Kuj.	1195	557	86	637	21,1
Raciążek	381	179	18	176	22,7
Radziejów	632	153	38	188	14,3
Rogowo	660	303	35	253	24,1
Rypin	918	427	42	417	22,2
Skepe	782	372	39	321	18,2
Skrwilno	791	371	38	277	23,0
Tuchowo	393	181	41	197	16,0
Topółka	521	213	7	187	17,4
Waganiec	625	313	20	285	23,7
Wielgie	740	303	44	283	20,5
Włocławek	690	320	38	254	20,4
Zakrzewo	475	195	33	192	21,7
Zbójno	351	164	26	179	14,5

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego, 1994.

Wykres 14. Stopa bezrobocia w procentach aktywnych zawodowo

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce I - IV kwartał 1994;*

[w:] *Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 1995.

Wybrane dane dotyczące stanu bezrobocia w grudniu 1994 r. w Polsce oraz w województwie w układzie rejonowych urzędów pracy przedstawia tabela 13, natomiast charakterystykę demograficzną osób pozostających bez pracy zawiera tabela 14 i tabela 15.

Tabela 13. Wybrane dane o bezrobociu w Polsce i w woj. wrocławskim w układzie rejonowych urzędów pracy. Stan w XII 1994 r.

	Ogółem	Kobiety	Pozostający bez pracy powyżej 13 m-cy	Z wykształceniem zasadniczym zawodowym	Nie posiadający prawa do zasiłku
Polska	2838	1495	1255,2	1118,4	1415,3
Wrocławskie	48,3	22,8	23,7	18,6	26,5
Wrocławek	23,9	11,6	12,2	8,6	13,6
Aleksandrów Kuj.	6,4	3,0	2,8	3	3,2
Lipno	9,0	3,9	4,4	3,6	4,9
Radziejów	4,7	2,1	2,2	2	2,5
Rypin	4,3	2,2	2,1	1,3	2,2

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce I - IV kwartał 1994;*

[w:] *Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 1995.

Zestawiając strukturę płci, dostrzec można bardzo specyficzną sytuację, gdyż ponad połowa bezrobotnych w województwie to mężczyźni, a nie jak w całym kraju kobiety (ich udział sięga około 47%, podczas gdy w Polsce około 53%). We Włocławskim dominuje kategoria osób pozostających bez pracy z wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym (39,7% według stanu z 1994 r.), podczas gdy w Polsce grupa osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym - 39,5%.

Tabela 14. Bezrobotni wg płci

O - ogółem	XII 1991			XII 1992			XII 1993			XII 1994		
M - mężczyźni	O	M	K	O	M	K	O	M	K	O	M	K
K - kobiety	w tysiącach											
Polska	2155,6	1021,4	1134,1	2509,3	1170,5	1338,8	2889,6	1382,3	1507,3	2838,0	1343,0	1495,0
Włocławskie	36,8	19,4	17,4	44,0	22,6	21,4	49,5	26,2	23,3	48,3	25,5	22,8

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce I - IV kwartał 1994*;

[w:] *Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 1995.

Tabela 15. Bezrobotni wg poziomu wykształcenia i wieku

	Ogółem	Z wykształceniem					W wieku				
		wyższym	średnim zawodowym	średnim ogólnokształc.	zasadniczym zawodowym	podstaw. i niepełnym	do 24 l.	25-34 l.	35-44 l.	45-54 l.	55 l. i w.
Polska	w tysiącach										
XII 1993	2889,6	52,1	581,5	193,2	1131,2	931,6	995,0	824,7	729,1	284,2	56,6
III 1994	2950,1	51,1	581,1	193,2	1146,0	987,7	967,9	850,7	767,9	303,2	60,3
VI 1994	2933,0	48,7	618,6	221,9	115,8	928,0	1029,8	809,2	735,5	298,5	60,0
IX 1994	2915,7	51,0	611,7	224,2	1137,4	891,4	1065,0	783,9	713,8	294,9	58,2
XII 1994	2828,0	47,6	570,2	194,4	1118,4	907,5	981,5	777,7	718,3	302,4	58,1
Włocławskie	w tysiącach										
XII 1993	49,5	0,3	7,3	3,2	18,3	20,3	16,7	13,8	12,7	5,3	0,9
III 1994	49,3	0,3	7,1	3,1	18,2	20,7	16,2	13,9	12,8	5,5	0,9
VI 1994	50,1	0,4	7,9	3,6	18,4	19,7	17,6	13,4	12,6	5,5	0,9
IX 1994	49,6	0,4	7,9	3,6	18,8	19,0	17,8	13,1	12,3	5,5	0,9
XII 1994	48,3	0,3	7,2	3,1	18,6	19,2	16,5	13,1	12,4	5,5	0,9

Źródło: *Bezrobocie rejestrowane w Polsce I - IV kwartał 1994*;

[w:] *Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 1995.

Niższy udział bezrobotnych w województwie ma wykształcenie wyższe - 0.6% (w kraju 1.7) i średnie - 14.9% (20.2). Jest to wynikiem generalnie mniejszego odsetka osób o tym wykształceniu na obszarze województwa w porównaniu z obszarem całego kraju. Struktura wieku bezrobotnych w Polsce i województwie nie wykazuje większych odchyłeń i w obu przypadkach największą liczbę osób bez pracy, czyli ponad 1/3, stanowią ludzie młodzi w wieku do lat 24. Przedstawione dane dotyczące bezrobocia w województwie są dość niepokojące. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji we Wrocławku. Konieczne są zatem działania prowadzące do poprawy tego stanu.

II. SIEĆ OSADNICZA WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO

Terytorium obecnego województwa wrocławskiego należy do jednych z najstarszych obszarów osadniczych na ziemiach polskich. Począwszy od wczesnego średniowiecza aż do czasów współczesnych, występują tutaj intensywne procesy osadnicze. Doprowadziły one do wykształcenia gęstej i dość równomiernie rozmieszczonej sieci miast i osiedli wiejskich.

Układ przestrzenny średniowiecznej sieci miast kształtowały dwa czynniki: stopień zasiedlenia obszarów rolniczych i przebieg szlaków komunikacyjnych, wynikający z układu elementów naturalnych. Pierwszy czynnik warunkuje przede wszystkim zagęszczenie sieci miejskiej. Analizując zaś układ elementów naturalnych, podkreślić należy wyjątkowo korzystne położenie geograficzne omawianego obszaru. Wynika ono z bezpośredniego powiązania z ważną arterią wodną - Wisłą. Ten tranzytowy charakter terenu był niezmiernie ważnym czynnikiem rozwoju miast (Kwiatkowska, 1967).

Sieć miejska tego obszaru uformowała się w głównych zarysach już w średniowieczu. Na bazie istniejącej poprzednio sieci osad targowych od początku XIII w. zaczęły powstawać miasta lokacyjne. Najwięcej miast lokowano tu w XII i XIV w. i w żadnym następnym okresie proces umiastowienia nie był tak intensywny, jak w tym czasie (por. mapa 5).

Kolejna, XV-wieczna, faza tworzenia miast wiąże się z zagospodarowaniem nowych, mniej urodzajnych ziem nie objętych do tej pory procesami osadniczymi, dzięki czemu mogły powstawać nowe ośrodki miejskie, jak Bobrowniki, Nieszawa, Chodecz czy Skępe. W późniejszych okresach, aż do XIX w., liczba miast na tym terenie tak szybko już nie wzrastała. Wspomnieć należy rów-

niez, że przełom XVII i XVIII w. przyniósł miastom tego obszaru bardzo poważne zniszczenia. Upadek miast był tak znaczny, że jeszcze w drugiej połowie XVIII w. nie osiągnęły one liczby ludności sprzed 200 lat (Szczepkowski, 1977).

Mapa 5. Powstawanie miast w województwie włocławskim, toruńskim i bydgoskim (od XIII do XX w.)

Źródło: Szymańska, 1993.

Na czele miast znajdował się Włocławek i Brześć Kujawski. Tylko nieliczne miasta powstałe w XVIII w. weszły na trwałe do

sieci miejskiej tego obszaru. Ich powstanie związane jest ze zmianą warunków gospodarczych i urbanizacyjnych (Kikół, Piotrków Kujawski). Pod koniec XVIII w., jak już wspomniano, obserwuje się ciągłą stagnację, bądź też upadek wielu ośrodków, co w konsekwencji prowadzi do przerzedzenia sieci miejskiej na skutek zmniejszenia się liczby miast.

Wiek XIX przyniósł istotne zmiany w sieci osadniczej: wielu miastom, jako spuściznę ustroju feudalnego, odebrano prawa miejskie. Tracą je na przykład: Kikół, Skępe, Raciążek, Piotrków Kujawski, Lubraniec. Około 1850 r. największymi miastami były: Włocławek (poniżej 10 tys. mieszkańców) i Lipno (około 5 tys.). Kolejne nowe miasta powstały w XX w., przy czym jedynie Ciechocinek otrzymał prawa miejskie po raz pierwszy, natomiast Chodecz, Izbica Kujawska, Kowal, Radziejów, Lubień Kujawski i Lubraniec po raz wtóry (Szymańska, 1992).

Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że ożywiony proces miastotwórczy, jaki miał miejsce w średniowieczu, doprowadził do przesycenia (w stosunku do zasiedlonych obszarów wiejskich) przestrzeni miastami. Miasta, które nie posiadały dostatecznie dużego rynku miejscowego, ulegały szybciej degradacji w czasach kryzysów niż sąsiednie, konkurencyjne ośrodki (na przykład Kikół czy Piotrków Kujawski pozbawiono praw miejskich). Znaczny wpływ na rozwój bądź upadek wielu miast miał również układ szlaków komunikacyjnych. To on w pewnym stopniu korygował miejską sieć osadniczą, ponieważ miasta położone na uboczu ważnych szlaków handlowych (komunikacyjnych) stagnowały a często nawet podupadały. Selektywną rolę odegrała również w XIX i XX w. komunikacja kolejowa. Pozostawienie poza zasięgiem układu kolejowego miast rozwijających się dotychczas głównie w oparciu o czynniki rozwojowe, związane z położeniem nadwiślańskim - jak Ciechocinek, Nieszawa, Dobrzyń - spowodowało przyhamowanie ich rozwoju i stagnację trwającą niemal do II wojny światowej (Bańkowska, Umiński, 1977). Oddziaływanie wyżej wymienionych czynników, to jest stopnia zasiedlenia obszarów rolniczych i przebiegu szlaków komunikacyjnych, doprowadziło na omawianym obszarze do ukształtowania się w XIX w. dość regularnej sieci miast (Szymańska, 1993).

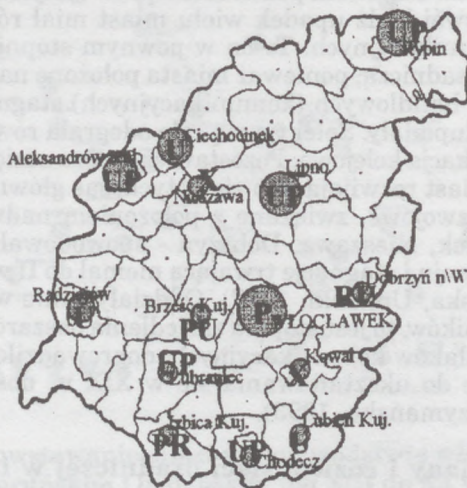
II.1. Przemiany i rozwój sieci osadniczej w latach 1975-1994

Charakter miast oraz ich rolę wobec zaplecza odzwierciedla przyjęty 4-stopniowy podział obowiązujący w ramach planu przestrzennego zagospodarowania kraju. W wyniku przeprowadzonej

reformy administracyjnej kraju po 1975 r. w obrębie granic województwa wrocławskiego znalazły się wszystkie rodzaje ośrodków, tj. jeden krajowy ośrodek rozwoju, cztery regionalne, cztery lokalne i dwadzieścia trzy gminne. Zgodnie z tym podziałem najwyższą pozycję uzyskał Wrocław jako siedziba władz województwa. Jest on jednym z krajowych ośrodków wzrostu, które wraz z aglomeracjami miejskimi tworzą trzon systemu osadniczego Polski.

Regionalne ośrodki wzrostu stanowiły miasta o funkcjach usługowych lub specjalistycznych, których zasięg oddziaływania obejmuje znaczną część obszaru województwa. Należały do nich: Aleksandrów Kujawski, Rypin i Lipno oraz miasto o wyspecjalizowanej funkcji uzdrowskiej - Ciechocinek. Trzeci z kolei szczebel reprezentują lokalne ośrodki wielofunkcyjne, obsługujące część obszaru województwa, do których w momencie utworzenia województwa zaliczono: Brześć Kujawski, Lubraniec, Lubień Kujawski i Radziejów. Pozostałe miasta stanowią wielofunkcyjne ośrodki obsługi gmin.

Zgodnie z przeprowadzoną przez Dziewońskiego i Jerczyńskiego (1977) typologią miast, tereny zurbanizowane województwa można określić jako ośrodki usługowo-przemysłowe (por. mapa 6). Je-

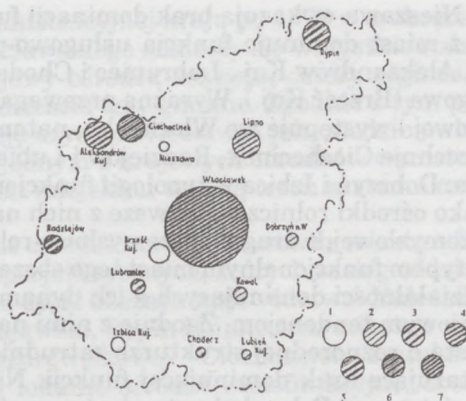

Mapa 6. Dominujące funkcje miast województwa wrocławskiego
 Typy funkcji: U - usługowa, P - przemysłowa, X - brak funkcji dominującej, UP - usługowo-przemysłowa, PU - przemysłowo-usługowa, PR - przemysłowo-rolnicza, RU - rolniczo-usługowa

dynie Kowal i Nieszawa wykazują brak dominacji funkcjonalnej. W większości z miast dominuje funkcja usługowo-przemysłowa (Lipno, Rypin, Aleksandrów Kuj., Lubraniec i Chodecz) lub przemysłowo-usługowa (Brześć Kuj.). Wyrażna przewaga jednej funkcji - przemysłowej - występuje we Wrocławku, natomiast usługowy charakter cechuje Ciechocinek, Radziejów i Lubień Kuj. Jedyne dwa miasta: Dobrzyń i Izbica w typologii funkcjonalnej klasyfikowane są jako ośrodki rolnicze. Pierwsze z nich należy do grupy rolniczo-przemysłowej, a drugie - przemysłowo-rolniczej. Związek pomiędzy typem funkcjonalnym miast tego obszaru, ze względu na rodzaj działalności dominujących a ich dynamiką rozwoju, odpowiada krajowym tendencjom. Zgodnie z nimi najwolniej rozwijały się miasta o różnorodnej strukturze zatrudnienia, a co za tym idzie wykazujące brak dominującej funkcji. Nieco korzystniejszy od przeciętnego w Polsce był natomiast wzrost osiedli przemysłowo-rolniczych i usługowo-przemysłowych, bowiem te, wraz ze wzrostem udziału zatrudnienia w rolnictwie, cechuje niższa dynamika rozwoju. Najbardziej dynamicznie rozwijającymi się kategoriami miast w Polsce były ośrodki przemysłowo-usługowe i usługowo-przemysłowe, co generalnie znajduje potwierdzenie na analizowanym obszarze, jedynie wyjątek stanowi Brześć Kuj. o funkcji przemysłowo-usługowej i ujemnym przyroście liczby ludności. Należy jednak nadmienić, iż najkorzystniejszy rozwój miast należących do tej klasy wielkościowej, jak Brześć Kuj., cechował ośrodki usługowo-przemysłowe, a nie przemysłowo-usługowe.

Nieco innego obrazu dostarcza rozpatrzenie struktury przestrzennej sieci osadniczej przy przyjęciu rangi miast wyznaczonej przez liczbę mieszkańców (tab. 16). Największe miasto województwa - Wrocław - zlokalizowane jest w dolinie Wisły. Wielkością swą spośród pozostałych miast województwa wyróżniał się jeszcze przed powszechnymi procesami industrializacji i urbanizacji.

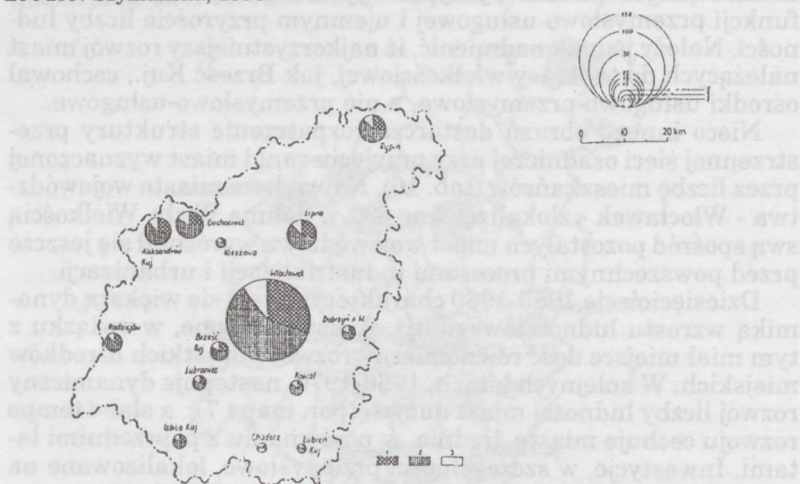
Dziesięciolecie 1950-1960 charakteryzowało się większą dynamiką wzrostu ludnościowego niż okresy następne, w związku z tym miał miejsce dość równomierny rozwój wszystkich ośrodków miejskich. W kolejnych latach, 1960-1970, następuje dynamiczny rozwój liczby ludności miast dużych (por. mapa 7), a słabe tempo rozwoju cechuje miasta średnie, w porównaniu z poprzednimi latami. Inwestycje, w szczególności przemysłowe, zlokalizowane na przełomie lat siedemdziesiątych, zwłaszcza we Wrocławku, przyczyniły się do wzrostu miasta pod względem ekonomicznym, ludnościowym i przestrzennym.

Mapa 7. Miasta województwa włocławskiego według wskaźnika dynamiki ludności w 1984 r. (rok 1960 = 100%)

1 - spadek liczby ludności, 2 - miasta stabilne - 100-110%, 3 - 110.1 - 120.0%, 4 - 130.1-140.0%, 5 - 140.1-150.0%, 6 - 160.1-170.0, 7 - powyżej 175%

Źródło: Szymańska, 1993.

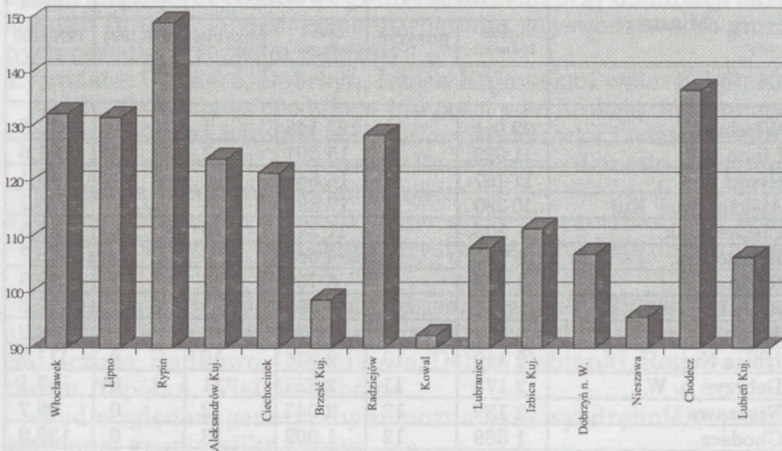

Mapa 8. Zróżnicowanie miast województwa włocławskiego pod względem demograficznym w 1984 r.

1 - wiek przedprodukcyjny, 2 - wiek produkcyjny, 3 - wiek poprodukcyjny

Źródło: Szymańska, 1993

Wykres 15. Przyrost liczby ludności miast w latach 1976-1994

Źródło: Roczniki Statystyczne WUS we Wrocławiu; obliczenia własne.

Dalszymi czynnikami stymulującymi ten wzrost były ruchy migracyjne, przyrost naturalny oraz zmiany administracyjne. W kolejnych latach nie zanotowano już tak dynamicznego wzrostu liczby ludności miast. Między 1976 a 1994 r. najwyższy przyrost w stanie mieszkańców odnotowano w Rypinie (aż o 49.1%), co spowodowało zwiększenie rangi tego miasta w województwie. W 1994 r. awansował on na drugą pozycję pod względem liczby ludności. Ponadto znaczny wzrost odnotowano w Chodczu o 36.9% (mimo to pozostał na przedostatniej lokacie w rankingu miast), we Wrocławiu - 32.5% i Lipnie - 31.6%. Najwyższy przyrost ludnościowy objął największe miasta województwa (wszystkie liczące powyżej 5 tys. mieszkańców) oraz wspomniany Chodecz.

Dynamika rozwoju miast województwa wrocławskiego odzwierciedla charakter jego powojennej industrializacji i urbanizacji. Polityka gospodarcza państwa skierowana była wówczas na rozwój niektórych starych okręgów przemysłowych lub nowo powstałych okręgów surowcowych. A zatem region ten znalazł się poza obszarem intensywnego uprzemysławiania (Szymańska, 1993). Chociaż w kilku ośrodkach nastąpiły znaczne inwestycje przemysłowe np. we Wrocławiu w latach siedemdziesiątych, co znalazło swoje odbicie nie tylko w dynamice rozwojowej poszczególnych miast, lecz także w charakterze przeobrażeń struktury sieci miejskiej.

Tabela 16. Ludność miast w 1976 i 1994 r.

Miasta	31 XII 1976		31 XII 1994		Zmiana pozycji	Przyrost l. ludności
	liczba ludności	pozycja	liczba ludności	pozycja	1976-1994	1976=100
Włocławek	92 911	1	123 148	1	0	132,5
Lipno	11 622	2	15 301	3	-1	131,6
Rypin	11 167	3	16 655	2	1	149,1
Aleksandrów Kuj.	10 380	4	12 895	4	0	124,2
Ciechocinek	9 256	5	11 243	5	0	121,5
Brześć Kuj.	4 723	6	4 661	6	-1	98,7
Radziejów	4 463	7	5 736	7	1	128,5
Kowal	3 248	8	2 999	9	-1	92,3
Lubraniec	3 024	9	3 271	8	1	108,2
Izbica Kuj.	2 449	10	2 735	10	0	111,7
Dobrzyń n. W.	2 173	11	2 327	11	0	107,1
Nieszawa	2 139	12	2 047	12	0	95,7
Chodecz	1 389	13	1 902	13	0	136,9
Lubień Kuj.	1 309	14	1 394	14	0	106,5

Źródło: *Roczniki Statystyczne WUS we Włocławku*; obliczenia własne.

Najwyraźniejszym przykładem awansu urbanizacyjnego jest Włocławek oraz Rypin i Radziejów, które przesunęły się pod względem rangi w górę w układzie wielkościowym miast tego obszaru (tab.16). W ostatnich latach przemiany na terenach zurbanizowanych uległy stagnacji związanej z przebudową modelu gospodarki. Miasta województwa nie są w stanie przyciągać z jednej strony ludności o wysokich kwalifikacjach, a z drugiej nowych inwestorów. Niektóre z nich odznaczają się nawet ujemnym saldem migracji, jak na przykład Kowal, w którym także przyrost liczby ludności między 1976 a 1994 r. był ujemny i wynosił -7,7%, co jest najwyższym spadkiem w województwie.

Odzwierciedleniem struktury miejskiej sieci osadniczej, której charakterystyczną cechą jest znaczna liczba małych miasteczek, poniżej 5 tys. mieszkańców, jest stosunkowo duży udział gmin zintegrowanych, posiadających wspólną władzę dla wsi i miasta (w 1975 r. 23,7%). Utworzenie wspólnej władzy dla obszaru miejskiego i wiejskiego stwarzało większe szanse rozwoju miasteczek poprzez zwiększenie ich bazy ekonomicznej (Kwiatkowska, 1976).

Do najliczniejszych należały wiejskie jednostki gminne, drugą dość liczną grupę stanowiły gminy z ludnością powyżej 9 tys. osób, jednakże po przeprowadzeniu kolejnych zmian w podziale administracyjnym województwa ich udział znacznie zmalał.

Sieć ośrodków obsługi gmin tworzą miejscowości o rozszerzonym wyposażeniu w urządzenia usługowe na potrzeby ludności swojej gminy oraz częściowo gmin sąsiednich, przy dominacji określonych funkcji. W momencie utworzenia województwa do gminnych ośrodków rozwoju należały:

1. miasta: Chodecz, Dobrzyń, Izbica Kujawska i wsie: Kikół, Koneck., Osiecin - z produkcją żywności jako funkcją dominującą;
2. miasto Kowal, ośrodek pomocniczy Włocławka i wieś Piotrków Kujawski, ośrodek pomocniczy Radziejowa z działalnością przemysłową jako funkcją dominującą;
3. miasto Nieszawa, ośrodek pomocniczy Ciechocinka oraz wsie Skępe i Skrwilno - z obsługą turystyki jako funkcją dominującą.

Ponadto sieć ośrodków obsługi gmin uzupełniały wsie gminne o podstawowym wyposażeniu w urządzenia usługowe, a mianowicie: Brzuze, Bądkowo, Czernikowo, Dobre, Fabianki, Rogowo, Tłuchowo, Topólka, Wielgie i Zbójno.

Pod względem genetycznym można było wyodrębnić w przedstawionej grupie kilka typów:

- ewolucyjne ośrodki usługowe, tj. miejscowości, które dzięki sprzyjającym okolicznościom zaczęły się intensywniej rozwijać od otaczających je wsi, przejmując stopniowo rolę nadrzędną. Proces krystalizowania się w nich funkcji nierolniczych miał charakter długotrwały. Powstawały one najczęściej w strefie słabnącego wpływu miast, gdzie skutkiem tego zrodziła się potrzeba zorganizowania lokalnego centrum usługowego. W ten sposób wykształciło się np. Czernikowo między Toruniem a Lipnem. Niektóre miejscowości, np. Skrwilno koło Rypina, na skutek położenia w sąsiedztwie słabo rozwiniętych miast, zachowały swą dominującą pozycję w stosunku do zaplecza i mało przekształconą, pierwotną strukturę przestrzenną. Ośrodki ponadlokalne kształtowały się dzięki korzystnym układom komunikacyjnym, jak np. Skępe, które zlokalizowane jest na przesmyku międzyjeziernym, w miejscu zbiegu dróg.

- ośrodki przemysłowe nowszego pochodzenia powstawały pod wpływem okresowo działających bodźców. Istotnym impulsem do ich rozwoju była m.in. budowa kolei. W rejonach gdzie sieć miast była słabiej rozwinięta, rolę centrów kolonizacyjnych przejęły większe wsie, zwykle dogodniej położone pod względem komunikacyjnym.

- część gminnych ośrodków zlokalizowana jest w miejscowościach, które okresowo posiadały prawo miejskie, w późniejszym okresie uległy jednak degradacji, a liczba ich mieszkańców jest zbliżona do przeciętnej na obszarach wiejskich. Większość z nich

liczy około 1000 mieszkańców, jedno nie osiąga tej wartości (Bobrowniki). Brak ekonomicznego uzasadnienia ich lokalizacji oraz jej przypadkowość zadecydowały o niemożności ich wykształcenia się w pełne organizmy miejskie. Zachowany majątek trwały oraz tradycyjnie utrzymująca się funkcja i urządzenia społeczno-gospodarcze, zwłaszcza w zakresie handlu i rzemiosła, stwarzają jednak korzystne warunki do przejęcia roli wiejskiego ośrodka gminnego. Różnice w poziomie rozwoju poszczególnych jednostek związane są z położeniem ich w sieci osadniczej i odległością od miast oraz z dostępnością komunikacyjną. Bobrowniki na przykład, choć są jedyną większą miejscowością w gminie, stagnowały z powodu ogólnego jej niedorozwoju, słabego zaludnienia i długo trwającej izolacji. Od chwili uzyskania bezpośredniego połączenia z Lipnem i Włocławkiem, istniejące dysproporcje zaczęły ulegać stopniowemu wyrównaniu. Natomiast Piotrków położony w żyznej okolicy i węzle dróg lokalnych, jak również przy głównych arteriach komunikacyjnych, jest znacznie lepiej wyposażony w usługi.

- przemysłowe ośrodki gminne można podzielić na dwa podtypy: z pierwotnie i wtórnie rozwiniętą funkcją przemysłową. Istnieje między nimi zasadnicza różnica w zakresie możliwości obsługi zaplecza. Miejscowości które zawdzięczają swój rozwój wyłącznie lokalizacji zakładu produkcyjnego, charakteryzuje większy stopień specjalizacji i mniej proporcjonalny rozwój usług. Natomiast te, w których funkcja przemysłowa rozwinęła się na bazie pierwotnie usługowej, mają wiele cech zbliżonych do ewolucyjnych ośrodków centralnych.

II.2. Struktura sieci osadniczej województwa włocławskiego

Sieć miejską województwa włocławskiego tworzy obecnie 14 miast (tab.17, 18, 19). Na jedno miasto przypada średnio 314 km² obszaru zaplecza, podczas gdy w całym kraju 384 km² (w 1992 r.). Fakt ten, jak również średnia odległość między miastami wyznaczona metodą najbliższego sąsiada, wynosząca zaledwie 13.5 km, świadczy o dużym zagęszczeniu sieci miast na tym obszarze. Zadecydowała o tym przeszłość historyczna, która wpłynęła na zróżnicowaną strukturę wielkościową, cechującą się dominacją miast małych: miasta do 5 tys. mieszkańców stanowią aż 57% ogólnej ich liczby, a ośrodki miejskie do 20 tys. - 92% i skupiają łącznie zaledwie ok 40% ludności miejskiej województwa (wszystkie miasta z wyjątkiem Włocławka). Cztery miasta nie przekroczyły liczby 2.5 tys. mieszkańców, a dalsze cztery - 5 tys. osób. Nie ma

tu w ogóle miast średniej wielkości (od 20-100 tys. mieszkańców). Są to więc jednostki osadnicze nie różniące się na ogół pod względem wielkości i jak wydaje się bazy społeczno - ekonomicznej od większych wsi tego obszaru.

Tabela 17. Miasta wg liczby ludności

Miasta	Ogółem	Z tego o liczbie ludności						
		poniżej 2500	2500-4999	5000-9999	10000-19999	20000-49999	50000-99999	100000-199999
a	14	4	4	1	4	-	-	1
b	100	3,7	6,6	3	26,8	-	-	59,9

a - liczba miast, b - udział w ludności miast w województwie (w %)

Źródło: Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym, GUS, Warszawa, 1993.

Tabela 18. Miasta wg powierzchni

	Miasta	Ogółem	Z tego o powierzchni w km ²				
			poniżej 5,0	5,0-19,9	20,0-49,0	50,0-99,9	100,0 i więcej
Wrocławskie	a	14	5	8	-	1	-
	b	100,0	5,4	43,7	-	50,9	-
Polska	a	836	100	443	206	60	27
	b	100,0	1,5	23,6	29,4	21,1	24,4

a - liczba miast; b - udział w powierzchni miast w województwie (w %)

Źródło: Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym, GUS, Warszawa 1993.

Tabela 19. Miasta wg gęstości zaludnienia

Miasta ogółem	Liczba ludności na 1 km ²			
	poniżej 200	200-499	500-999	1000-1999
14	-	2	3	9

Źródło: Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym, GUS, Warszawa 1993.

Niższa natomiast w stosunku do średniej krajowej jest gęstość sieci miast powyżej 20 tys. mieszkańców. W dalszym ciągu w tej grupie znajduje się tylko Włocławek. Brak miast o średniej wielkości świadczy o nieprawidłowym ukształtowaniu sieci miejskiej. Uwarunkowane jest to specyfiką struktury wielkościowej miast tego obszaru. Wśród miast dominują bowiem ośrodki małe do 15 tys. mieszkańców, które stanowią 79% ogólnej liczby miast i skupiają 75.2% ludności miejskiej obszaru. Największym miastem województwa jest Włocławek, który zamieszkuje 60% całej ludności miejskiej, podczas gdy w Polsce miasta o wielkości 100-200 tys. mieszkańców skupiają jedynie 12.5%.

W najmniejszych ośrodkach miejskich, liczących poniżej 2.5 tys. mieszkańców (Chodecz, Dobrzyń n. Wisłą, Lubień Kujawski i Nieszawa), ludność stanowi 3.7% mieszkańców miast województwa (w kraju średnio 0.6% w miastach tej wielkości). W większych ośrodkach, o wielkości 2.5-5 tys., mieszka 6.6% ogółu ludności miejskiej (w Polsce 2.7%). Wyższy od średniego udział dotyczy także grupy miast o wielkości 10-20 tys. - odpowiednio 26.8% we Włocławskiem i 10.5% w kraju (dane z XII 1992 r.).

Miejscowości wiejskie województwa (tab. 20, 21, 22) tworzy łącznie 1178 jednostek osadniczych, przy 56 851 osadach w Polsce stanowi to 2.1%. Przeciętnie na jedną z nich przypada zaledwie 191 mieszkańców (w kraju 256). Gminy miejsko-wiejskie województwa w 1992 r. posiadały łączną powierzchnię 818 km², a zamieszkiwało je 54 270 osób. Przeciętna gęstość zaludnienia była zatem niewielka i wynosiła 66 osób/km² (w Polsce 87). Gminy wiejskie o powierzchni 3437 km² i liczbie 187 049 mieszkańców cechowała średnia gęstość zaludnienia - 54 osoby/km² zbliżona do ogólnopolskiego stanu na wsi (53 osoby/km²). Wśród 32 gmin wiejskich aż 22 charakteryzowały się liczbą ludności przypadającą na 1 km² powierzchni zawartą w przedziale 50-99, pozostałe 10 znacznie niższą, między 25 a 50 osób/km².

**Tabela 20. Tereny wiejskie w gminach
wg gęstości zaludnienia**

Gminy mające tereny wiejskie	Liczba ludności na 1 km ²			
	poniżej 25	25-49	50-99	100-149
38	-	14	24	-

Źródło: Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym, GUS, Warszawa 1993.

Liczebność mieszkańców poszczególnych gmin posiadających w swym obrębie tereny wiejskie utrzymuje się na niskim poziomie. Aż 15 z nich na 38 zamieszkiwało poniżej 5 tys. ludności, kolejne 15 od 5 do 7.5 tysięcy. W sześciu gminach liczba ludności zamykała się w granicach 7.5-10 tys., a w dwu pozostałych nie przekraczała 12.5 tys.

Powierzchnia gmin miejsko-wiejskich i wiejskich wynosiła średnio od 50 do 150 km². Jednostki o obszarze w przedziale tych wartości stanowiły łącznie 80.8% powierzchni terenów wiejskich województwa. Należy zaznaczyć, że w Polsce obszary należące do tej kategorii wielkości tworzą tylko 48.7% terenów wiejskich kraju, a wyższy odsetek gminy o większej powierzchni. Przytoczone fakty świadczą o odmiennej niż w Polsce specyfice struktury osadniczej województwa. Różne też były przesłanki jej rozwoju rozpatrywane od lat powojennych.

Tabela 21. Tereny wiejskie w gminach wg liczby ludności

Gminy mające tereny wiejskie	Ogółem	Z tego o liczbie ludności			
		poniżej 5000	5000-7499	7500-9999	10000-12499
a	38	15	15	6	2
b	100	27,1	41,6	21,9	9,4

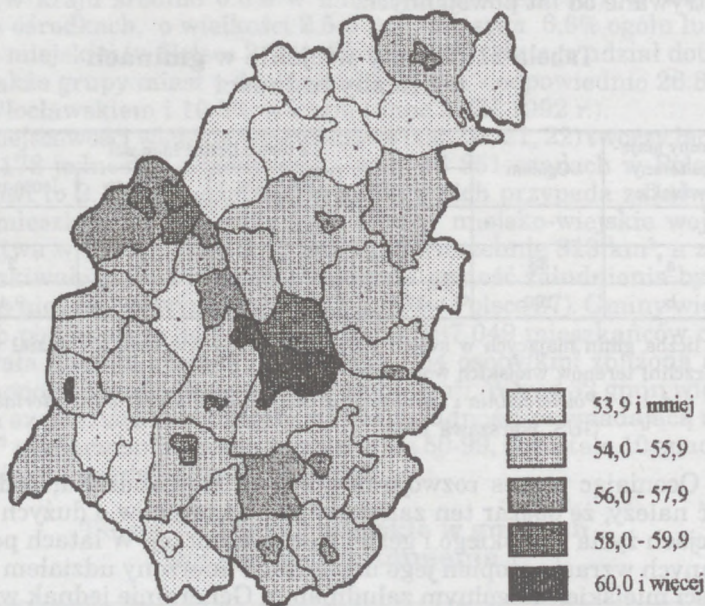
a - liczba gmin mających w swych granicach tereny wiejskie; b - udział w powierzchni terenów wiejskich województwa w %

Ź r ó d ł o : Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym, GUS, Warszawa 1993.

Oceniając proces rozwoju osadnictwa województwa, podkreślić należy, że obszar ten zaliczany jest do terenów o dużych tradycjach życia miejskiego i gęstej sieci osadniczej. W latach powojennych wzrasta stopień jego urbanizacji mierzony udziałem ludności miejskiej w ogólnym zaludnieniu. Generalnie jednak wskaźnik ludności mieszkającej w miastach, wynoszący 47.4% w 1992 r. jest znacznie niższy od średniej krajowej 62.1%. Struktura demograficzna mieszkańców została już omówiona powyżej, należy jednak wspomnieć, że niewielki udział ludności w wieku przedprodukcyjnym - por. mapa 8 i 9 - (znacznie niższy niż w sąsiadującym Bydgoskiem i Toruńskiem) wpływa na dynamikę przyrostu liczby ludności w miastach. W ośrodkach w których miał miejsce ubytek liczby mieszkańców lub stagnacja, obserwuje się niskie

wskaźniki ludności w wieku przedprodukcyjnym, a wysokie w wieku poprodukcyjnym. Między 1976 a 1994 r. zanotowano zmniejszenie liczby miast liczących do 5 tys. mieszkańców o jedno (z 9 do 8). Było to spowodowane zwiększeniem stanu liczebnego mieszkańców Radziejowa i przejściem tego miasta do kolejnej klasy wielkościowej miast.

W ten sposób zmniejszył się udział ludności miast małych (do 5 tys.) w ogólnej liczbie ludności miejskiej. Jak wynika z przedstawionej wyżej tabeli, liczba ludności charakteryzuje się tu słabą dynamiką wzrostu. W okresie 1976-1994 w trzech z nich zanotowano ujemny wzrost liczby mieszkańców, a w następnych trzech nie większy niż 10%.

Mapa 9. Ludność w wieku produkcyjnym (w%) w 1994 r.

Tabela 22. Tereny wiejskie w gminach wg powierzchni

	Gminy mające tereny wiejskie	Ogółem	Z tego o powierzchni w km ²				
			poniżej 50,0	50,0-99,9	100,0-149,9	150,0-199,9	200,0 i więcej
Wrocławskie	a	38	1	16	17	2	2
	b	100,0	0,8	30,1	50,7	8,2	10,2
Polska	a	2157	105	642	751	337	322
	b	100,0	1,4	17,3	31,4	19,8	30,1

a - liczba gmin mających w swych granicach tereny wiejskie; b - udział w powierzchni terenów wiejskich w województwie (w %)

Źródło: *Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym*, GUS, Warszawa 1993.

Reforma administracyjna wprowadzona w życie z dniem 1 I 1973 r. zapoczątkowała nowy etap w kształtowaniu się sieci osadniczej. Wynikło to z tendencji zorganizowania silnych jednostek, w pełni rozwiniętych i przygotowanych do realizowania zadań w zakresie obsługi wsi. Zachodzące zmiany dotyczyły głównie wiejskich siedzib gmin, których ranga w stosunku do pozostałych jednostek uległa wzmocnieniu dzięki koncentracji inwestycji. Równoległe z powyższym zjawiskiem zachodziły również i odwrotne procesy. Pominięcie szeregu tradycyjnie wykształconych ośrodków usługowych ze względu na mniej korzystne położenie w gminie wpłynęło na zahamowanie ich rozwoju i utratę poprzedniej pozycji.

Istotnym wnioskiem nasuwającym się z powyższej analizy jest również, nadmieniony już wcześniej, niedorozwój sieci miast tego obszaru, wyrażający się brakiem ośrodków zurbanizowanych średniej wielkości w przedziale od 20 do 100 tys. mieszkańców, co powodować może dysfunkcje w obrębie rozpatrywanej struktury.

BIBLIOGRAFIA

Bańkowska B., Umiński J., 1977; *Problemy rozwoju aglomeracji dolnej Wisły* [w:] Miasto, nr 6, PWE, Warszawa 1977.

Bezrobocie rejestrowane w Polsce I-IV kwartał 1994 [w:] *Informacje i opracowania statystyczne*, GUS, Warszawa 1995.

Dziewoński K., Jerczyński M., 1977; *Współczesne procesy urbanizacji w Polsce* [w:] *Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*. Statystyka Polski, nr 85, GUS, Warszawa 1977.

Galon R., Kwiatkowska E., 1977; *Tendencje kształtowania się osadnictwa wzdłuż dolnej Wisły* [w:] Miasto, nr 6, PWE, Warszawa 1977.

Holzer J. Z., 1980; *Demografia*, PWE, Warszawa 1980.

Informacje o Sytuacji Społeczno-Gospodarczej Województwa Włocławskiego, t: 1992-1993 i 1993-1994, WUS, Włocławek.

Kwiatkowska E., 1963; *Osadnictwo wiejskie ziemi dobrzyńskiej w świetle planów z XVIII i XIX w. i jego przemiany pod wpływem uwłaszczenia i parcelacji*, SSCT, vol. IV, nr 3, sectio c, UMK Toruń 1963.

Kwiatkowska E., 1976; *Ośrodki gminne województw: bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego*, AUNC, Geografia XII, z. 41, UMK, Toruń.

Ludność. Warunki mieszkaniowe. Miasto Włocławek. Województwo włocławskie [w:] *Materiały i opracowania statystyczne NSP z dn. 6 XII 1988*, GUS, Warszawa 1990.

Marjański M., 1994; *Zjawisko imigracji zagranicznej na obszarze województwa włocławskiego w kontekście nowych przemian ustrojowych*; maszynopis pracy magisterskiej, archiwum IG UMK, Toruń.

Powierzchnia i ludność oraz bezrobotni w przekroju terytorialnym [w:] *Materiały i opracowania statystyczne*, GUS, Warszawa 1993.

Poziom wykształcenia ludności Polski w latach 1970-1988 [w:] *Materiały i opracowania statystyczne NSP'88*, GUS, Warszawa 1991.

Struktura demograficzna i zawodowa oraz warunki mieszkaniowe ludności miejskiej w latach 1978-1988 [w:] *Materiały i opracowania statystyczne NSP'88*, GUS, Warszawa 1992.

Szymańska D., 1992; *Przemiany miejskiej sieci osadniczej województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego*, AUNC Geografia XXIV, zeszyt 82, UMK, Toruń.

Szymańska D., Grzelak E., 1995; *The phenomenon of foreign immigration in the context of new system changes (the example of Toruń, Bydgoszcz, Wrocław voivodships)* [w:] *Materiały konferencji: Socio-economic transformations of the old urban and industrial agglomerations in Poland on the background of other East-Central European countries*, Łódź 1994.

Rocznik Statystyczny Demografii. 1994. Roczniki Branżowe, GUS, Warszawa.

Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego (1977, 1979, 1981, 1984, 1986, 1987, 1989, 1990, 1991, 1992, 1994), WUS, Wrocław.

Województwo wrocławskie. Monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju, Łódź-Wrocław 1982.

Ze uwagami wstępnymi i wprowadzeniem przedstawiającymi w ogólnym zarysie główne kierunki rozwoju i przesłania przemysłowej osadniczej części artykułu stanowią analizę i sformułowane w oparciu o nią wyniki badań nad przekształcaniem w zakresie struktur wieńcowości, wielkościowej zakładu, geologicznej i przestrzennej przemysłu województwa.

Zakres czasowy i szerszość przeprowadzonych badań sformułowane są celami opracowania, a także niewielką liczbą danych statystycznych i ich ograniczoną dostępnością, jak również zastosowaniu zasad klasyfikacji przemysłu i obowiązującej do 1993 r. Klasyfikacji Gospodarki Narodowej (KGN) na Europejską Klasyfikację Działalności (EKD), co zdecydowanie utrudnia porównywanie danych.

Henryk Rochnowski (Toruń)

PRZEMYSŁ WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO W LATACH 1975-1995

Uwagi wstępne

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w ujęciu prospektywnym przemian oraz stanu przemysłu województwa wrocławskiego w początkach lat dziewięćdziesiątych, a także określenie niektórych jego pozytywnych uwarunkowań i barier rozwojowych^x. Istotnym celem jest również wskazanie różnicowanych tendencji zachodzących w uprzemysłowieniu województwa przed i po 1989 r., czyli w okresie socjalistycznej gospodarki centralnie planowanej i w pierwszych latach transformacji ustrojowej zmierzającej m.in. do gospodarki wolnorynkowej.

Po uwagach wstępnych i wprowadzeniu przedstawiającym w ogólnym zarysie główne kierunki rozwoju i przeobrażeń przemysłu, zasadniczą część artykułu stanowią analiza i sformułowane w oparciu o nią wyniki badań nad przekształceniami w zakresie struktur: własnościowej, wielkościowej zakładów, gałęziowej i przestrzennej przemysłu województwa.

Zakres czasowy i szczegółowość przeprowadzonych badań zdefiniowane są celami opracowania, a także niewielką liczbą danych statystycznych i ich ograniczoną dostępnością, jak również zmianami zasad klasyfikacji przemysłu z obowiązującej do 1993 r. Klasyfikacji Gospodarki Narodowej (KGN) na Europejską Klasyfikację Działalności (EKD), co zdecydowanie utrudnia porównywalność danych.

^x Niniejsze opracowanie stanowi do pewnego stopnia uzupełnienie, kontynuację i uaktualnienie treści zawartych w artykule H. Rochnowskiego, *Przemysł województwa wrocławskiego w latach 1975-1992*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie* T. 9, 1995, s. 171-196. Stąd niektóre problemy przemysłu województwa pominięto w obecnych badaniach.

I. OCENA PROCESU PRZEKSZTAŁCENÍ ORAZ STANU PRZEMYSŁU

Wprowadzenie

Przemysł jest to dział gospodarki narodowej obejmujący swą działalnością wydobywanie i przetwarzanie surowców mineralnych, rolniczych i leśnych, przy znaczącym udziale pracy zmechanizowanej i produkcji wielkoseryjnej służącej zaspokajaniu potrzeb wszystkich pozostałych działów gospodarki narodowej i indywidualnych odbiorców. Jego funkcjonowanie zapoczątkowane zostało w Anglii w końcu XVIII w. Jest to zatem jeden z młodszych, a zarazem najważniejszych działów gospodarki większości rozwiniętych ekonomicznie państw świata.

Na ziemiach polskich, w tym na terenie badanego regionu, pierwsze maszyny parowe, których datę zainstalowania przyjmuje się za początek przemysłu fabrycznego, pojawiły się około połowy XIX w. Już od swych narodzin przemysł wywoływał głębokie i wielorakie przemiany społeczno-gospodarcze. Na obszarze omawianego regionu okres najintensywniejszego uprzemysławiania, wyrażonego budową nowych i rozbudową starych fabryk, a w konsekwencji silnego wzrostu zatrudnienia i produkcji, przypadał na okres przełomu XIX i XX w. oraz na lata 1960-1980.

Zapoczątkowane w sierpniu 1980 r. przekształcenia o charakterze politycznym w Polsce znalazły swe odzwierciedlenie również w przemyśle regionu. Po wprowadzeniu stanu wojennego, na skutek zahamowania dopływu środków finansowych z państw zachodnich, a jednocześnie konieczności spłaty zaciągniętych w poprzednim dziesięcioleciu kredytów, które zresztą nie przyniosły spodziewanych rezultatów, w zasadniczy sposób ograniczone zostały środki inwestycyjne przeznaczone na przemysł. Co więcej, usilne domaganie się przez pracowników podwyżek płac spowodowało wydatkowanie na wynagrodzenia również znacznej części tych środków finansowych, które winny być przeznaczone na rozwój i modernizację zakładów. Równocześnie osłabienie więzi ekonomicznych w ramach RWPG oraz coraz szersze otwarcie na rynki światowe spowodowały napływ z zewnątrz konkurencyjnych wyrobów przemysłowych do Polski. Te okoliczności przyczyniły się z kolei do ograniczenia miejscowej produkcji, pociągając za sobą obniżenie poziomu zatrudnienia, a dalej spadek dochodów ludności utrzymującej się z pracy w przemyśle, co w dalszej konsekwencji obniżyło popyt na wyroby przemysłowe. Jakkolwiek zjawiska te odczuwalne były już w latach osiemdziesiątych, to nasilenie ich

tempa przypadają na pierwsze lata następnego dziesięciolecia.

W przemyśle regionu te niekorzystne tendencje uzewnętrzniły się m. in. w zahamowaniu nowych inwestycji, znacznym ograniczeniu modernizacji, dekapitalizacji majątku trwałego, zwłaszcza produkcyjnego, spadku jakości produkcji, a także w znacznym zmniejszeniu liczby zatrudnionych.

Zasadnicze przemiany ustrojowe oraz idące w ślad za nimi zmiany zasad polityki ekonomicznej państwa, które zapoczątkowane zostały jesienią 1989 r., spowodowały kolejne perturbacje w gospodarce, w tym szczególnie w przemyśle. Polegały one przede wszystkim na zmianie gospodarki z centralnie planowanej, zarządzanej i rozdzielczej na wolnorynkową oraz na zmianach zmierzających do przekształcenia struktury własnościowej z dotychczas zdecydowanie dominującej własności uspołecznionej w kierunku prywatyzacji. Zwłaszcza w początkowym okresie przekształceń procesy te, w powiązaniu z utratą dotychczasowych pewnych lecz mało wymagających rynków zbytu w byłych krajach socjalistycznych, otwarciem na konkurencyjny import towarów oraz niedostatkami krajowego kapitału inwestycyjnego, przyczyniły się do dalszej dekapitalizacji potencjału przemysłowego regionu.

1. Struktura własnościowa

Jednym z najbardziej zauważalnych, a zarazem bardzo ważnych merytorycznie aspektów procesu transformacji całej gospodarki narodowej, w tym przemysłu, jest proces przekształcania struktury własnościowej. Jej wyrazem jest zmiana proporcji znaczenia poszczególnych sektorów władania, czyli publicznego i prywatnego w strukturze potencjału przemysłowego. Po II wojnie światowej, do 1989 r. podstawową rolę w industrializacji Polski, podobnie zresztą jak w analizowanym województwie, odgrywał przemysł uspołeczniony, w tym głównie państwowy. Jakkolwiek obok niego formalnie funkcjonował również drobny przemysł prywatny reprezentowany przez nieliczne małe zakłady wytwórcze i prywatne rzemiosło przemysłowe, to ich znaczenie w strukturze własnościowej przemysłu było marginesowe. Wynikało to z podstawowych zasad ówczesnego ustroju politycznego, zdecydowanie ograniczającego własność prywatną, zwłaszcza w sferze produkcji materialnej. Niedocenianie społecznej i ekonomicznej roli drobnej, prywatnej wytwórczości w konsekwencji wywarło niekorzystny wpływ m.in. na zaopatrzenie rynku szczególnie w wyroby konsumpcyjne codziennego użytku oraz na stan i poziom obsługi ludności w zakresie usług produkcyjnych.

Niewielkie było też znaczenie spółdzielczości przemysłowej w

strukturze przemysłu uspołecznionego. Ilościowym odzwierciedleniem w tym zakresie, wyrażonym udziałem w liczbie zatrudnionych i wartości produkcji globalnej przemysłu województwa wrocławskiego, są dane statystyczne zamieszczone w tabelach 1 i 2, a pochodzące z: *Województwo wrocławskie. Monografia regionalna*, Łódź-Wrocław 1982, ss. 310 i 314.

Tabela 1. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym na terenie woj. wrocławskiego wg grup gałęzi i form własności w latach 1970-1978

Przemysł	Zatrudnienie											
	ogółem				przemysł państwowy			przemysł spółdzielczy				
	1970	1975	1978		1970	1975	1978	1970	1975	1978		
	tys.		tys.	1970 = 100	tys.		tys.	1970 = 100	tys.		tys.	1970 = 100
Paliwo-energetyczny	0,5	0,6	0,6	108	0,5	0,6	0,6	108	-	-	-	-
Elektromaszynowy	5,2	8,6	9,4	181	4,1	6,9	7,3	180	1,1	1,7	2,1	187
Chemiczny	1,7	3,9	4,2	252	1,6	3,9	4,2	246	0,1	0,0	0,0	10
Mineralny	2,7	2,6	3,0	110	2,5	2,4	2,9	113	0,2	0,2	0,1	66
Drzewno-papierniczy	4,0	4,2	4,0	99	3,7	3,7	3,5	94	0,3	0,5	0,5	186
Lekki	2,7	3,0	3,1	116	1,0	1,1	1,1	104	1,7	1,9	2,0	123
Spożywczy	8,3	9,2	8,6	103	5,6	5,6	5,0	90	2,7	3,6	3,6	130
Pozostałe gałęzie	0,6	1,2	1,6	264	0,2	0,6	0,5	260	0,4	0,6	1,1	150
Razem	25,7	33,3	34,5	134	19,2	24,9	25,0	130	6,5	8,4	9,5	146

Uwaga: Drobne nieścisłości z powodu zaokrągleń. Wskaźniki obliczone z liczb nie zaokrąglonych.

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1979. Obliczenia własne.

Zasadnicze zmiany ustrojowe jakie dokonały się w Polsce jesienią 1989 r., przejawiały się bardzo wyraźnie m. in. w zmianie podstawowych koncepcji dotyczących roli poszczególnych form własności w niemal wszystkich działach gospodarki narodowej, w tym również w przemyśle. Zmiany te uzasadnione były przede wszystkim przekonaniem o wyższości własności prywatnej większego potencjału przemysłowego nad własnością publiczną.

Według najnowszych danych, w 1994 r. na terenie województwa wrocławskiego funkcjonowało łącznie 288 dużych i średnich przedsiębiorstw przemysłowych (zatrudniających powyżej 5 osób), w tym 36 w sektorze publicznym i 252 w prywatnym.

Tabela 2. Produkcja globalna przemysłu uspołecznionego na terenie woj. wrocławskiego wg grup gałęzi i form własności w latach 1970-1978 oraz sprzedaż wyrobów i usług w latach 1970-1978 (mln zł)

Przemysł	Produkcja globalna ^b										
	ogółem			przemysł państwowy			przemysł spółdzielczy			Sprzedaż ^c	
	1970	1975	1978	1970	1975	1978	1970	1975	1978	1975	1978
Paliwo-energetyczny	310,5	678,3	403,9	310,5	678,3	403,9	-	-	-	-	-
Elektromaszynowy	1 065,9	3 191,6	3 731,9	882,9	2 786,7	3 731,9	183,0	404,9	564,8	3 037,5	3 855,4
Chemiczny	441,7	3 336,6	2 771,0	425,9	3 335,6	2 769,6	16,2	1,0	1,4	4 739,0	5 132,7
Mineralny	306,1	400,2	564,4	278,1	366,0	325,4	28,0	34,2	39,0	351,6	510,7
Drzewno-papierniczy	954,0	1 287,9	1 452,1	900,8	1 171,8	1 290,7	53,2	116,1	161,4	1 388,3	1 836,0
Lekki	395,8	643,8	687,2	157,7	231,8	192,4	238,1	412,0	494,8	655,1	670,9
Spożywczy	3 284,1	4 390,8	5 015,3	2 176,8	2 613,6	2 874,5	1 107,3	1 777,2	2 140,8	5 004,1	6 220,1
Pozostałe gałęzie ^a	409,5	699,6	700,6	47,9	104,3	134,3	361,6	595,3	566,3	447,1	589,1
Przemysł ogółem	7 167,6	14 628,8	15 326,4	5 180,2	11 288,1	11 357,9	1 987,4	3 340,7	3 986,5	15 614,6	18 807,7
1970 = 100	100,0	204,9	214	100,0	217,9	219	100,0	168,0	200	x	x

a. Głównie przemysł: utylizacyjny, paszowy i poligraficzny.

b. Według cen porównywalnych z I I 1971 r.

c. Według cen bieżących.

Źródło: Materiały informacyjne Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego we Wrocławku; *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1979*, Wrocław 1979. Opracowanie własne.

Jak wynika z danych statystycznych zamieszczonych w tabeli 3, w latach 1990-1994 na terenie województwa zaobserwować można istotne zmiany tempa i proporcji między tymi dwoma sektorami władania. W tym czasie, biorąc za kryterium zatrudnienie, liczba pracowników sektora publicznego zmniejszyła się z 21 104 do 11 008 osób, tzn. o blisko połowę, podczas gdy zatrudnienie w prywatnych zakładach przemysłowych zwiększyło się z 6351 do 12 141 osób, czyli prawie podwoiło się.

W konsekwencji tych przemian strukturalnych udział zatrudnionych w sektorze prywatnym w latach 1990-1994 wzrósł z 23,1% do 52,5%. Te korzystne tendencje, mimo krótkiego okresu transformacji spowodowały, że zatrudnieni w zakładach przemysłowych sektora prywatnego stanowią już większość pracowników przemysłowych województwa wrocławskiego.

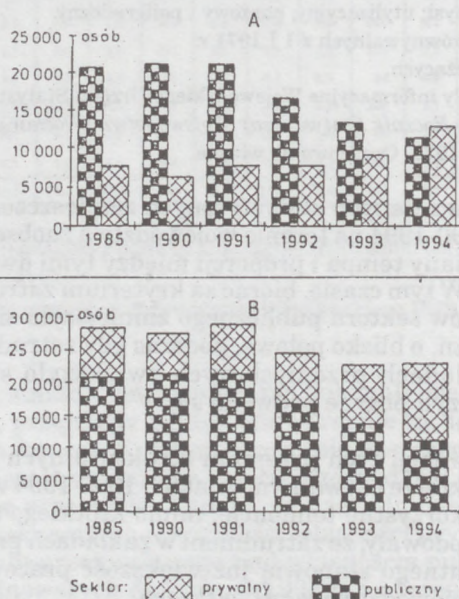
Tabela 3. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle wg sektorów

Sektory własności	1985	1990	1991	1992	1993	1994
	osób					
Ogółem	28 343	27 455	28 910	24 358	22 710	23 149
Publiczny	20 609	21 104	21 066	16 603	13 394	11 008
Prywatny	7 734	6 351	7 844	7 755	9 316	12 141

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego 1994*, s. 143, nie publikowanych danych WBPP we Włocławku.

Graficzną ilustrację tego problemu stanowią wykresy słupkowe prezentowane na rycinie 1. Przedstawiają one proporcje występujące między liczbą zatrudnionych w sektorze publicznym i

Ryc. 1. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle wg sektorów własności w latach 1985-1994

prywatnym (ryc. 1A) oraz udział każdego z nich w ogólnej liczbie pracowników przemysłu województwa włocławskiego (ryc. 1B).

Podobne wnioski można sformułować również na podstawie analizy danych statystycznych zawartych w tabeli 4. Przyjmując 1980 r. za 100, zauważyć można największy spadek ogólnej liczby zatrudnionych w przemyśle w 1985 r., po czym w 1990 r. nastąpił wzrost, aby od tego czasu wykazywany był systematyczny spadek zatrudnienia. Równocześnie od 1990 r. zbliżona tendencja występowała w sektorze publicznym, gdy tymczasem sektor prywatny charakteryzował się sukcesywnym wzrostem liczby pracowników.

Jeszcze wyraźniej wnioski te poparte są danymi porównawczymi obejmującymi lata 1985-1994.

Przeprowadzona analiza przeobrażeń struktury własnościowej przemysłu województwa uwzględniała tylko jedną cechę, a mianowicie liczbę zatrudnionych ogółem i w podziale na dwa sektory własności. Z braku odpowiednich, porównywalnych danych nie objęto badaniami m.in. dynamiki przemian w poszczególnych gałęziach, wzrostu wydajności pracy, kwalifikacji itp.

Tabela 4. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle wg form własności i grup zatrudnionych

Lata	Ogółem	Sektor ^{a/}	
		publiczny	prywatny
	1980 = 100		
1985	91,4	94,5	83,4
1990	95,2	98,9	81,6
1991	93,2	96,5	84,5
1992	78,6	76,0	83,5
1993	73,2	61,4	100,3
	1985 = 100		
1990	96,9	102,4	80,9
1993	80,2	65,0	120,5
	ROK POPRZEDNI = 100		
1985	95,1	100,6	83,0
1990	100,9	100,8	100,5
1991	105,3	99,8	125,4
1992	84,3	78,8	98,9
1993	93,2	80,7	120,1
	W ODSETKACH		
1985	100,0	72,7	27,3
1990	100,0	76,9	23,1
1993	100,0	59,0	41,0

a/ Dane dla 1991 r., 1992 i 1993 r. dotyczą jednostek zatrudniających powyżej 50 osób.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, WUS Wrocław 1995, s. 145.

Drugą cechą przemysłu uwzględnioną w badaniach struktury własnościowej jest wartość produkcji sprzedanej. Niestety, dane statystyczne za ostatnie lata określają tę cechę jedynie w cenach bieżących, co ze względu na zjawisko znacznej inflacji uniemożliwia przeprowadzenie badań w tym zakresie w ujęciu perspektywnym.

Tabela 5. Produkcja sprzedana przemysłu woj. wrocławskiego w 1993 r.

Grupy gałęzi przemysłu	Ogółem	Sektor		%
		publiczny	prywatny	
	w miliardach złotych			
Ogółem	9 381,7	5 969,9	3 411,8	100,0
Przemysł elektromaszynowy	1 358,8	1 054,9	303,9	14,5
Przemysł chemiczny	3 951,7	2 915,7	1 036,0	42,1
Przemysł mineralny	67,8	29,3	38,5	0,7
Przemysł drzewno-papier.	422,5	250,6	171,9	4,5
Przemysł lekki	341,1	5,3	335,8	3,6
Przemysł spożywczy	3 099,6	1 582,8	1 516,8	33,0
Pozostałe gałęzie przemysłu	140,2	131,3	8,9	1,6

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, WUS Wrocław 1995, s. 143.

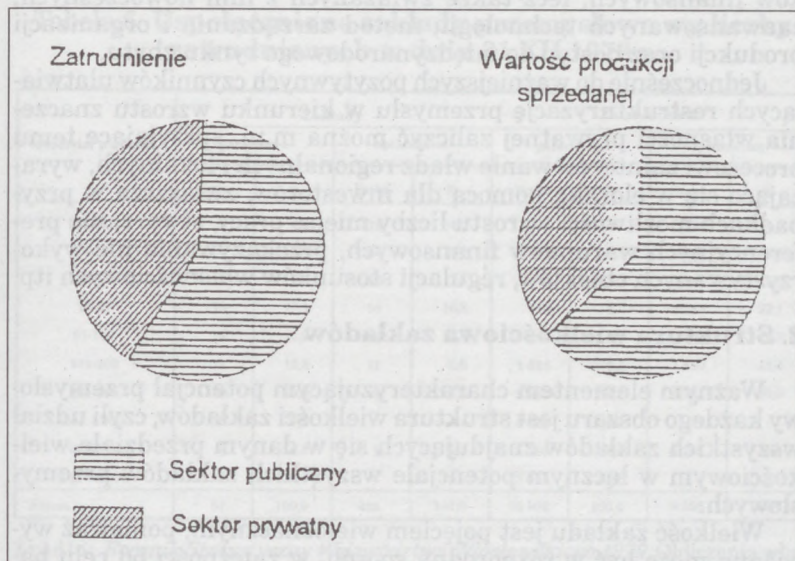
Jak wynika z informacji statystycznej zamieszczonej w powyższej tabeli, w ogólnej wartości produkcji sprzedanej przemysłu województwa wrocławskiego w 1993 r. udział sektora publicznego wynosił 63,6%, a sektora prywatnego 36,4%. Porównując znaczenie tych dwóch sektorów pod względem zatrudnienia i wartości produkcji, należy stwierdzić relatywny wyższy udział własności publicznej pod względem wartości produkcji aniżeli zatrudnienia.

Dość silnie natomiast zróżnicowana była rola poszczególnych form własności w zależności od grupy gałęzi przemysłu. Zdecydowana większość produkcji mierzonej jej wartością w przemyśle lekkim pochodziła z sektora prywatnego, który przeważał również w przemyśle mineralnym, a w spożywczym wartość produkcji sektora publicznego i prywatnego były zbliżone do siebie. Tymczasem w innych nie wymienionych gałęziach przemysłu nadal dominowała własność publiczna (tab. 5).

Reasumując problem przekształceń struktury własnościowej

przemysłu województwa wrocławskiego w początkach lat dziewięćdziesiątych można stwierdzić, iż występowały w tym czasie na ogół

Ryc. 2. Struktura zatrudnienia i produkcji sprzedanej wg sektorów własności w 1993 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych pochodzących z *Rocznika Statystycznego Województwa Wrocławskiego 1994*.

pozytywne tendencje zmierzające do znacznego wzrostu udziału sektora prywatnego. Niemniej jednak w 1993 r. nadal zarówno pod względem ogólnej liczby zatrudnionych 59,0% (w 1994 r. - 47,5%), jak i wartości produkcji sprzedanej (63,6%) w ogólnej strukturze własnościowej województwa wrocławskiego przeważał przemysł sektora publicznego (ryc. 2).

Jak się wydaje, do podstawowych barier ograniczających wyższe tempo przyrostu potencjału przemysłowego sektora prywatnego należą jego ograniczone możliwości finansowe. W minionym okresie nie występowały bowiem warunki do koncentracji kapitału prywatnego. Należy jednak sądzić, iż w krótkim czasie będzie się on systematycznie powiększał, co umożliwi inwestowanie zwłaszcza w małe i średniej wielkości zakłady, dając na ogół większe gwarancje prawidłowego wykorzystania środków aniżeli w przy-

padku kapitału państwowego. Dużą pozytywną rolę w tym zakresie mogą spełnić różnorodne sposoby prywatyzacji własności publicznej, w tym powszechna prywatyzacja i reprivatyzacja przemysłu. Istotną w tym zakresie rolę może spełnić także kapitał zagraniczny. W tym przypadku nie chodzi wyłącznie o napływ środków finansowych, lecz także związanych z nim nowoczesnych, zaawansowanych technologii, metod zarządzania i organizacji produkcji oraz dostęp do międzynarodowego rynku zbytu.

Jednocześnie do ważniejszych pozytywnych czynników ułatwiających restrukturyzację przemysłu w kierunku wzrostu znaczenia własności prywatnej zaliczyć można m.in. sprzyjające temu procesowi zainteresowanie władz regionalnych i lokalnych, wyrażające się wieloraką pomocą dla inwestorów, zwłaszcza w przypadkach możliwości wzrostu liczby miejsc pracy, stwarzanie preferencyjnych warunków finansowych, przekazywania nie wykorzystywanych obiektów, regulacji stosunków własnościowych itp.

2. Struktura wielkościowa zakładów

Ważnym elementem charakteryzującym potencjał przemysłowy każdego obszaru jest struktura wielkości zakładów, czyli udział wszystkich zakładów znajdujących się w danym przedziale wielkościowym w łącznym potencjale wszystkich zakładów przemysłowych.

Wielkość zakładu jest pojęciem wieloznacznym, ponieważ wyrażana może być w różnorodny sposób, w zależności od celu badań. Jako podstawową cechę w tym względzie przyjmuje się m.in. wartość produkcji, wartość majątku, powierzchnię, zużycie energii itp. Każda z nich posiada określone zalety i wady. W dotychczasowej literaturze ekonomicznej i praktyce gospodarczej najczęściej jednak stosowanym kryterium służącym do określenia wielkości jednostek gospodarczych jest liczba zatrudnionych. Jakkolwiek i ten miernik posiada swoje niedoskonałości przejawiające się m.in. w niewuwzględnianiu kwalifikacji pracowników, wydajności pracy, postępu technicznego itp., to jednak z uwagi na jego porównywalność branżową, czasową i przestrzenną jest on jak dotąd najpowszechniej wykorzystywany do badań w tym właśnie zakresie.

Podobnie jak różne są cechy określające wielkość zakładu, tak samo różnorodne są pełnione przez niego funkcje. Wydaje się, iż obok produkcyjnej jedną z najważniejszych jest funkcja społeczna. Z tego punktu widzenia można go traktować jako zbiór miejsc pracy, a w konsekwencji jako ważne źródło utrzymania ludności. Wielkość zakładu mierzona liczbą zatrudnionych, zwłaszcza o zbli-

zonym rodzaju działalności, jest także do pewnego stopnia wskaźnikiem charakteryzującym jego możliwości wytwórcze. Rola poszczególnych zakładów w zapleczu społecznym oraz ich znaczenie produkcyjne są więc pośrednio konsekwencją wielkości zatrudnienia.

Tabela 6. Uspołecznione zakłady przemysłowe wg liczby zatrudnionych w dniu 31 XII 1978 r.

Przedział wielkości	Zakłady				Zatrudnienie			
	państwowe		spółdzielcze		państwowe		spółdzielcze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
do 4	3	3,6	232	54,2	6	0,0	421	4,9
5-10	4	4,8	64	15,0	31	0,1	468	5,5
11-15	6	7,2	32	7,5	74	0,3	394	4,6
16-50	15	18,1	70	16,3	517	2,0	1 889	22,1
51-100	14	16,9	12	2,8	968	3,9	829	9,7
101-200	11	13,3	11	2,6	1 624	6,5	1 580	18,4
201-500	16	19,3	6	1,4	5 217	20,8	1 711	20,0
501-1 000	8	9,6	-	-	5 626	22,4	-	-
1 001-2 000	4	4,8	1	0,2	5 366	21,4	1 266	14,8
2 001-5 000	2	2,4	-	-	5 675	22,6	-	-
Razem	83	100,0	428	100,0	25 104	100,0	8 558	100,0

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1979*. Obliczenia własne. (z.) *Województwo wrocławskie, Łódź-Wrocław 1982*, s. 316.

Uogólniając, w okresie Polski Ludowej dominowała tendencja do budowy i rozbudowy przede wszystkim dużych zakładów, tzw. "gigantomania". Jak się wydaje, jedną z głównych przyczyn takiej właśnie polityki w tym zakresie były względy ekonomiczne wynikające z faktu aglomeracji czy inaczej dużej skali produkcji wpływającej do pewnego stopnia na obniżenie kosztów stałych. Ponadto szeroki, pewny rynek krajów socjalistycznych gwarantował zbyt masowej, standardowej produkcji dużych zakładów. Oczywiście korzyści wynikające z koncentracji technicznej produkcji pociągały za sobą wielorakie skutki negatywne. Przejawiały się one m.in. wydłużaniem odległości dojazdów do pracy, niewydolnością transportu, łącznościami, trudnościami w zaopatrzeniu w energię, wodę, degradacją środowiska naturalnego itp.

Strukturę wielkościową zakładów przemysłowych województwa wrocławskiego w 1978 r. ilustrują dane statystyczne zamieszczone w tabeli 6. Analiza zamieszczonych w niej informacji wska-

zuje, iż zakłady o największej liczbie zatrudnionych były we władaniu państwa, gdy tymczasem przemysł spółdzielczy reprezentowały przede wszystkim najmniejsze pod względem zatrudnienia przedsiębiorstwa (przemysł prywatny niemal nie istniał). Jednocześnie stosunkowo mała liczba dużych zakładów państwowych zdecydowanie dominowała w całym potencjale ówczesnego przemysłu wyrażonego liczbą zatrudnionych. Warto wspomnieć, że według danych pochodzących z 1980 r. zakłady przemysłowe w województwie wrocławskim zatrudniały przeciętnie 70 osób, z tym że w miastach 92 osoby, a na terenach wiejskich średnio 21 osób, czyli 4,4 raza mniej¹.

Jedną z najbardziej i najwcześniej zauważalnych zmian okresu transformacji gospodarki było pojawienie się już w początkach lat dziewięćdziesiątych bardzo licznych nowych podmiotów gospodarczych, reprezentujących różnorodne formy organizacyjne, jednak niemal wyłącznie własność prywatną. W 1993 r. na ogólną liczbę 5331 jednostek zarejestrowanych w systemie "REGON", sektor publiczny reprezentowało 239 jednostek, a prywatny aż 5092, czyli 95,5% ogólnej liczby. Zdecydowana większość z nich to jednostki bardzo małe, zatrudniające od jednej do kilku, kilkunastu osób. Brak danych o jednostkach małych (zatrudniających 1-5 osób) i średnich (6-50 osób), uniemożliwia szczegółową charakterystykę ich struktury wielkościowej.

Tymczasem w 1993 r. na terenie województwa wrocławskiego funkcjonowało łącznie 75 tzw. dużych przedsiębiorstw, które zatrudniały powyżej 50 pracowników. Porównując tę wielkość z liczbą przedsiębiorstw, które w 1978 r. zatrudniały ponad 50 osób (tab. 6) z takiej samej wielkości zakładami w 1993 r. (tab. 7), to ich liczba zmalała w tym czasie z 85 do 75, czyli o 10 zakładów.

Uogólniając wyniki analizy przeprowadzonej na podstawie informacji statystycznych zamieszczonych w tabeli 7, można stwierdzić, iż wraz ze wzrostem przeciętnego zatrudnienia w jednym zakładzie maleje ich liczba. W 1993 r. spośród 75 przedsiębiorstw przemysłowych funkcjonujących w województwie wrocławskim, a zatrudniających powyżej 50 osób, tylko 12 zatrudniało ponad 500 osób, w tym zaledwie 3 więcej aniżeli 1000 pracowników. Łącznie najwięcej, bo 31,9% ogółu pracujących skupiały zakłady o zatrudnieniu od 501 do 1000 osób oraz 25,8% przedsiębiorstw, w których wielkość zatrudnienia mieściła się w granicach 201-500 osób. Jeszcze inaczej kształtowało się znaczenie poszczególnych

¹ H. Rochnowski, *Zróznicowanie struktury gałęziowej i przestrzennej przemysłu miast i terenów wiejskich obszaru dolnej Wisły*, Toruń 1990, s. 237.

Tabela 7. Przedsiębiorstwa przemysłowe wg liczby zatrudnionych w 1993 r.

Przeciętna liczba zatrudnionych	Przedsiębiorstwa	Zatrudnienie przeciętne	Produkcja sprzedana w mld zł w bieżących cenach realizacji	Przedsiębiorstwa	Zatrudnienie przeciętne	Produkcja sprzedana
Ogółem	75	19 821	8 242,8	100,0	100,0	100,0
50	12	378	63,2	16,0	1,9	0,8
51-100	16	1 197	355,3	21,3	6,0	4,3
101-200	18	2 428	395,6	24,0	12,2	4,8
201-500	17	5 107	1 661,4	22,7	25,8	20,2
501-1000	9	6 314	2 810,9	12,0	31,9	34,1
1001-2000	2	2 086	858,6	2,7	10,5	10,4
2001 i więcej	1	2 311	2 097,8	1,3	11,7	25,4

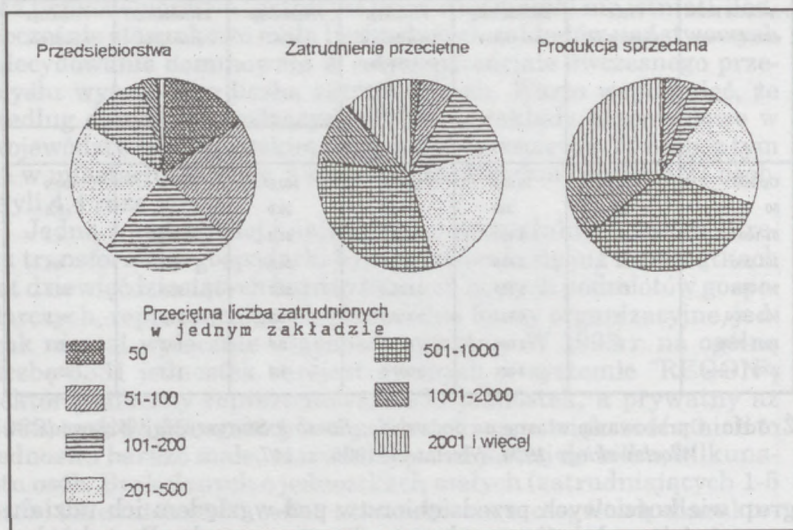
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, Wrocław 1995, s. 147.

grup wielkościowych przedsiębiorstw pod względem ich udziału w wartości produkcji sprzedanej całego przemysłu. Ponad jedna trzecia wartości produkcji sprzedanej przemysłu województwa wrocławskiego pochodziła z zakładów zatrudniających 501-1000 osób, natomiast aż jedna czwarta tylko z jednego zakładu - "Azotów". Mimo dużego, bo ponad 60-procentowego udziału w liczbie przedsiębiorstw zakładów zatrudniających do 200 osób, ich udział w ogólnym zatrudnieniu w przemyśle województwa wynosił około 20%, a w wartości produkcji sprzedanej zaledwie niespełna 10%.

Generalizując, w oparciu o przedstawioną analizę można stwierdzić, iż mniejsze zakłady odgrywają relatywnie większą rolę społeczną, natomiast przedsiębiorstwa większe spełniają dominującą funkcję produkcyjną. Graficzną ilustracją tego zagadnienia są wykresy przedstawione na rycinie 3.

Oceniając kierunki przemian struktury wielkościowej zakładów województwa wrocławskiego w początkach lat dziewięćdziesiątych, uznać je należy za właściwe. Jak wykazują bowiem doświadczenia krajów rozwiniętych gospodarczo, coraz bardziej znaczącą rolę w produkcji odgrywają tam właśnie małe i średniej wielkości zakłady. Wymagają one znacznie niższych nakładów inwestycyjnych aniżeli duże przedsiębiorstwa, co ma istotne znaczenie w warunkach finansowych województwa. W organizowaniu małych zakładów źródłem finansowania może być nawet stosunkowo

Ryc. 3. Struktura wielkościowa przemysłu wg liczby zatrudnionych w jednym zakładzie w 1993 r.

niewielki kapitał właściciela w postaci oszczędności i majątku, zwiększony kredytami bankowymi i u osób prywatnych. Są to zatem kapitały pozapaństwowe, które mogą być aktywizowane przez małe zakłady, a które bez ich uruchomienia pozostałyby produkcyjnie nie wykorzystane.

We współczesnej gospodarce rynkowej małe i średniej wielkości zakłady są źródłem systematycznego odnawiania produkcji, motorem wzrostu dynamiki i konkurencyjności produkcji. Mają one też dużo większe możliwości szybkiego reagowania na zmieniające się potrzeby rynku, wymagają niższych nakładów na modernizację, łatwiejsza jest w nich organizacja produkcji, niższe koszty zmienne. Ważnym atutem mniejszych przedsiębiorstw jest także dużo swobodniejsza ich lokalizacja w porównaniu z wielkimi przedsiębiorstwami. W sumie wpływa to na obniżenie kosztów jednego miejsca pracy.

Małe i średnie zakłady mogą prowadzić zarówno produkcję wyrobów tradycyjnych, jak również wyspecjalizowanych produktów wysokiej techniki.

Wydaje się, iż z przedstawionych powodów rozwój drobnych zakładów przemysłowych winien być jednym ze strategicznych kierunków transformacji przemysłu w województwie, tym bardziej,

że pozytywne tendencje w tym zakresie zostały już zapoczątkowane.

3. Struktura gałęziowa

Obok potencjału przemysłowego określonego globalnymi wielkościami charakteryzującymi łącznie przemysł danego obszaru, bardzo ważną cechą jest jego struktura gałęziowa. Wyraża ona bowiem rolę poszczególnych gałęzi w całym potencjale przemysłowym regionu, a pośrednio świadczy także o stopniu jego nowoczesności.

Struktura gałęziowa przemysłu omawianego województwa ukształtowana została z jednej strony pod wpływem określonych warunków naturalnych i społeczno-ekonomicznych występujących na tym terenie, z drugiej zaś wynika ze specyficznych wymagań lokalizacyjnych każdej z branż przemysłu i możliwości ich spełnienia na badanym obszarze.

Krótkie prześledzenie struktur gałęziowych przemysłu w ujęciu dynamicznym jest pewnym źródłem informacji o tradycjach danej gałęzi, strukturze zainwestowania, kwalifikacjach pracowników itp., które to dane mogą służyć wyjaśnieniom współczesnych zjawisk i być pomocne w formułowaniu propozycji przekształceń strukturalnych w przyszłości.

Proces istotnych przeobrażeń struktur gałęziowych przemysłu w kierunku wzrostu roli przemysłów wysokiej techniki, zapoczątkowany został w krajach rozwiniętych gospodarczo w latach siedemdziesiątych. W tym czasie w Polsce kontynuowano industrializację opartą na materiało-, surowco- i energochłonnym przemyśle "ciężkim", w tym wydobywczym, wstępnej fazie przetwarzania surowców, niektórych branż przemysłu mineralnego, chemicznego, środków produkcji itp. W sumie utrzymywało to dotychczasową strukturę gałęziową przemysłu polskiego i wywołało z kolei potrzebę dalszej rozbudowy energetyki, hutnictwa itp. Ten kierunek industrializacji preferowany był m.in. przez powiązania Polski z gospodarką krajów RWPG, a także polityką społeczną państwa gwarantującą wszystkim chętnym miejsca pracy. Przy jednoczesnym niedostatku odpowiednich środków inwestycyjnych wykorzystywano tradycyjne czynniki rozwoju produkcji, tj. liczną, lecz niedostosowaną do warunków rynkowych siłę roboczą, surowce, energię, maszyny i urządzenia o niskim standardzie technicznym i przestarzałe technologie.

Zmiany w strukturze gałęziowej przemysłu w latach 1990-1993 dokonywały się znacznie wolniej aniżeli w przypadku omówionych

Tabela 8. Przeciętne zatrudnienie wg sektorów i grup gałęzi przemysłu w latach 1985-1993

Grupy gałęzi przemysłu	1985	1990	1991	1992	1993
	w osobach				
Ogółem	28 343	27 455	28 910	24 358	22 710
sektor publiczny	20 609	21 104	21 066	16 603	13 394
sektor prywatny	7 734	6 351	7 844	7 755	9 316
Przemysł elektromaszynowy	8 669	7 572	8 380	6 868	5 593
Przemysł chemiczny	5 155	5 142	5 120	4 908	4 406
Przemysł mineralny	2 576	2 348	1 951	470	476
Przemysł drzewno-papierniczy	3 541	3 127	3 175	2 437	2 241
Przemysł lekki	2 014	2 137	2 770	2 446	2 932
Przemysł spożywczy	5 661	6 467	7 073	6 870	6 758
Pozostałe gałęzie przemysłu	727	662	441	358	304

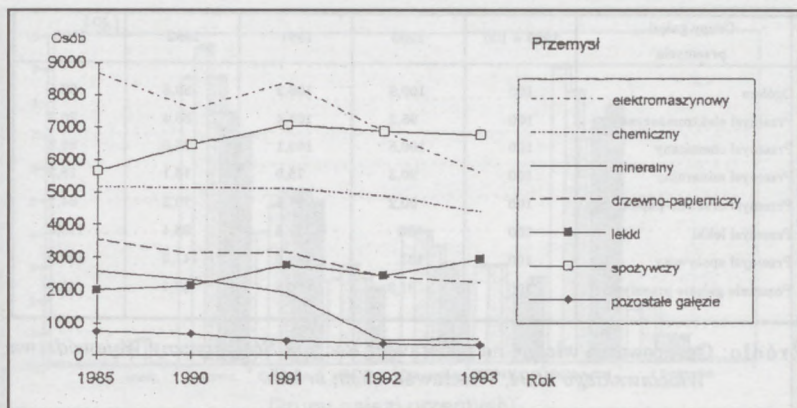
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego 1994*, Włocławek 1995, s. 144.

wcześniej struktur własnościowej i wielkościowej zakładów.

W województwie włocławskim w 1990 r. największe znaczenie w strukturze gałęziowej zatrudnienia w przemyśle posiadał przemysł elektromaszynowy, a kolejne miejsca zajmowały przemysły: spożywczy, chemiczny, mineralny i drzewno-papierniczy. Do 1993 r. jakkolwiek nie nastąpiły zasadnicze zmiany ilościowe (z wyjątkiem gwałtownego spadku zatrudnienia w przemyśle mineralnym), to zmieniła się nieco kolejność znaczenia poszczególnych gałęzi. W tymże roku najważniejszą rolę w strukturze gałęziowej pod względem zatrudnienia odgrywał przemysł spożywczy, a następnie elektromaszynowy, chemiczny, lekki i drzewno-papierniczy. Cztery najważniejsze gałęzie przemysłu w województwie włocławskim skupiały łącznie w 1990 r. ponad 70% ogółu pracowników przemysłu, a w 1993 r. aż około 85% zatrudnionych w przemyśle województwa. Na tej podstawie można stwierdzić, iż przemysł Włocławskiego charakteryzuje się stosunkowo wysokim stopniem specjalizacji gałęziowej przemysłu.

Graficzną ilustracją zachodzących przeobrażeń gałęziowych przemysłu w początkach lat dziewięćdziesiątych (z retrospekcją od 1985 r.), mierzonych liczbą zatrudnionych przedstawia rycyna 4.

Ryc. 4. Przeciętne zatrudnienie wg grup gałęzi przemysłu w latach 1989-1993

Tymczasem dane statystyczne zamieszczone w tabelach 9 i 10 prezentują dynamikę zmian przeciętnego zatrudnienia w poszczegól-

Tabela 9. Dynamika przeciętnego zatrudnienia w przemyśle wg grup gałęzi przemysłu w latach 1989-1993

Grupy gałęzi przemysłu	1990	1993		1990	1991	1992	1993	1986-1990	1991-1993
	1985 = 100	1990 = 100	1993 = 100	rok poprzedni = 100				Średnie roczne tempo wzrostu w %	
Ogółem	96,8	80,1	82,7	100,9	105,3	84,3	93,2	-0,7	-6,1
Przemysł elektromaszynowy	87,3	64,5	73,9	95,2	110,7	82,0	81,4	-1,3	-10,2
Przemysł chemiczny	99,8	85,2	85,8	100,5	99,6	95,9	89,8	0,0	-5,0
Przemysł mineralny	91,2	18,5	20,3	90,3	83,1	24,1	101,3	-1,8	-41,6
Przemysł drzewno-papierniczy	88,3	63,3	71,7	90,2	101,5	76,8	92,0	-2,5	-11,0
Przemysł lekki	106,1	145,6	137,2	86,0	129,6	88,3	119,9	-3,9	11,0
Przemysł spożywczy	114,2	119,4	104,5	133,0	109,4	97,1	98,4	2,7	1,5
Pozostałe gałęzie przemysłu	91,1	41,8	45,9	91,3	66,6	81,2	84,9	-1,9	-23,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, Wrocław 1995, s. 145.

Tabela 10. Dynamika przeciętnego zatrudnienia w przemyśle wg grup gałęzi przemysłu w latach 1989-1993

Grupy gałęzi przemysłu	1989 = 100	1990	1991	1992	1993
Ogółem	100	100,9	106,2	89,6	83,5
Przemysł elektromaszynowy	100	95,2	105,4	86,4	70,3
Przemysł chemiczny	100	100,5	100,1	96,0	86,2
Przemysł mineralny	100	90,3	75,0	18,1	18,3
Przemysł drzewno-papierniczy	100	90,2	91,6	70,3	64,7
Przemysł lekki	100	86	111,5	98,4	118,0
Przemysł spożywczy	100	133	145,5	141,3	139,0
Pozostałe gałęzie przemysłu	100	91,3	60,8	49,4	41,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego 1994*, Włocławek 1995, s. 145.

gólnych gałęziach przemysłu, z tym że wartości w tabeli 9 określają dynamikę w stosunku do roku poprzedniego, natomiast w tabeli 10 wszystkie dane z lat 1990-1993 porównywane są ze stanem każdej gałęzi w 1989 r.

Uogólniając, w analizowanym okresie największy wzrost znaczenia w strukturze gałęziowej zatrudnienia w przemyśle województwie włocławskim wykazywały przemysły spożywczy i lekki, co odbywało się przede wszystkim "kosztem" spadku roli innych gałęzi, a zwłaszcza przemysłu mineralnego. Wnioski te dotyczą analizy porównawczej struktur gałęziowych na początku i końcu badanego okresu. Z uwagi jednak na spore perturbacje występujące w przekształcaniach przemysłu na początku lat dziewięćdziesiątych, zmiany strukturalne zatrudnienia, i to często bardzo gwałtowne, dokonywały się również w kolejnych latach badanego okresu. Świadczą o tym szczegółowe dane statystyczne dla poszczególnych lat zamieszczone w powyższych tabelach, jak również sporządzone na ich podstawie wykresy.

Drugą cechą uwzględnioną w badaniach przekształceń struktury gałęziowej przemysłu województwa włocławskiego w latach 1990-1993 jest wartość produkcji sprzedanej przemysłu. Ze względu na konieczność posługiwania się w badaniach dynamicznych danymi porównywalnymi, wartość sprzedaży w latach 1989-1993 wyrażono według cen stałych z 1990 r.

Ryc. 5. Struktura gałęziowa zatrudnienia w przemyśle woj. wrocławskiego w latach 1975-92

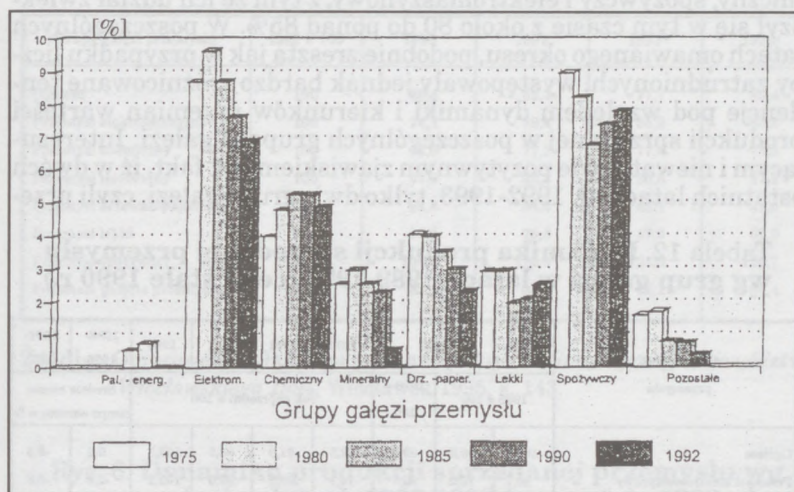

Tabela 11. Produkcja sprzedana przemysłu wg grup gałęzi w latach 1990-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Grupy gałęzi przemysłu	1990	1991	1992	1993	1985	1993
	w miliardach złotych				w odsetkach	
Ogółem	4 218,1	3 502,5	3 311,6	3 427,4	100	100
Przemysł elektromaszynowy	812,9	571,1	531,4	580,1	20,9	16,9
Przemysł chemiczny	1 801,5	1 443,8	1 448,4	1 466,1	27,9	42,8
Przemysł mineralny	85,9	37,8	18,4	16,4	3,7	0,5
Przemysł drzewno-papierniczy	291,6	194,7	162,5	147,7	9,6	4,3
Przemysł lekki	87,8	73,2	45,4	66,6	4,5	1,9
Przemysł spożywczy	1 072,2	1 151,4	1 076,2	1 114,3	32,1	32,5
Pozostałe gałęzie przemysłu	66,2	30,5	29,3	36,2	1,3	1,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, Wrocław 1995, s. 143.

Mimo iż w strukturze gałęziowej przemysłu, określonej udziałem poszczególnych grup gałęzi w wartości ogólnej produkcji sprzedanej przemysłu województwa wrocławskiego, najwyższy udział miały te przemysły, które odgrywały najważniejszą rolę również pod względem zatrudnienia, to jednak kolejność ich znaczenia była

nieceo inna. Zarówno w 1990 r., jak i 1993 r. największymi wartościami produkcji sprzedanej charakteryzowały się przemysły: chemiczny, spożywczy i elektromaszynowy, z tym że ich udział zwiększył się w tym czasie z około 80 do ponad 85%. W poszczególnych latach omawianego okresu, podobnie zresztą jak w przypadku liczby zatrudnionych, występowały jednak bardzo zróżnicowane tendencje pod względem dynamiki i kierunków przemian wartości produkcji sprzedanej w poszczególnych grupach gałęzi. Interesującym i niewątpliwie pozytywnym zjawiskiem jest fakt, iż w dwóch ostatnich latach, tj. 1992-1993, tylko dwie grupy gałęzi, czyli prze-

Tabela 12. Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Grupy gałęzi przemysłu	1990	1993		1990	1991	1992	1993	1986-1990	1991-1993
	1985 = 100	1990 = 100	1990 = 100	rok poprzedni = 100				Średnie roczne tempo wzrostu w %	
Ogółem	101,1	90,9	89,9	89,5	91,9	94,5	103,5	0,2	-3,5
Przemysł elektromaszynowy	86,7	70,0	80,7	74,7	79,5	93,0	109,2	-2,8	-6,9
Przemysł chemiczny	123,4	106,2	86,1	91,0	84,8	100,3	101,2	4,3	-4,9
Przemysł mineralny	90,0	25,1	27,9	97,8	64,2	48,7	89,1	-2,1	-37,9
Przemysł drzewno-papierniczy	74,0	45,4	61,4	66,8	80,9	83,5	90,9	-5,8	-15,3
Przemysł lekki	105,1	92,7	88,2	79,2	97,0	62,0	146,7	1,0	-4,1
Przemysł spożywczy	98,0	113,2	115,5	108,8	119,4	93,5	103,5	-0,4	4,9
Pozostałe gałęzie przemysłu	132,3	102,2	77,3	83,3	65,1	96,1	123,5	5,8	-8,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego 1994*, Włocławek 1995, s. 143.

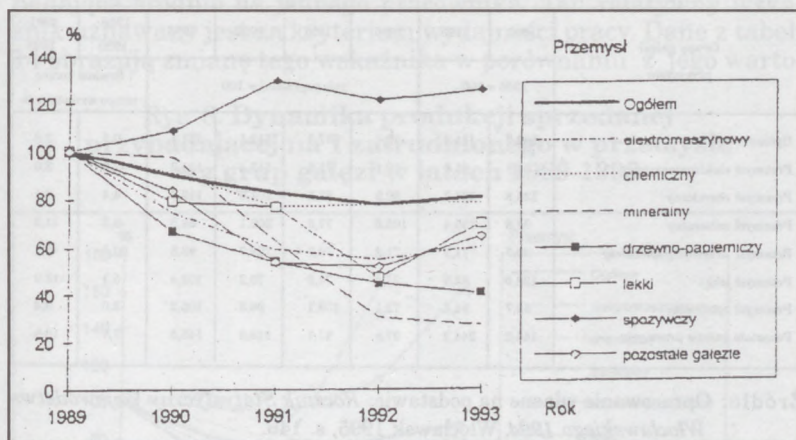
mysł mineralny i drzewno-papierniczy charakteryzowały się bezwzględny spadkiem wartości produkcji sprzedanej, podczas gdy wszystkie inne wykazywały w tym czasie jej wzrost. Szczegółów ze dane o dynamice przemian struktury gałęziowej, mierzonej wartością produkcji sprzedanej w latach 1989-1993 dokumentują informacje statystyczne zawarte w tabelach 12 i 13.

Tabela 13. Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Grupy gałęzi przemysłu	1989 = 100	1990	1991	1992	1993
Ogółem	100	89,5	82,3	77,7	80,4
Przemysł elektromaszynowy	100	74,7	59,4	55,2	60,3
Przemysł chemiczny	100	91,0	77,2	77,4	78,3
Przemysł mineralny	100	97,8	62,8	30,6	27,2
Przemysł drzewno-papierniczy	100	66,8	54,0	45,1	41,0
Przemysł lekki	100	79,2	76,8	47,6	69,9
Przemysł spożywczy	100	108,8	129,9	121,5	125,7
Pozostałe gałęzie przemysłu	100	83,3	54,2	52,1	64,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, Wrocław 1995, s. 143.

Ryc. 6. Dynamika produkcji sprzedanej przemysłu wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Potwierdzeniem sformułowanych wyżej wniosków są wykresy przedstawiające tendencje zmian wartości produkcji sprzedanej w latach 1989-1993, zamieszczone na rycinach 6 i 7.

Ryc. 7. Produkcja sprzedana przemysłu w miliardach zł wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

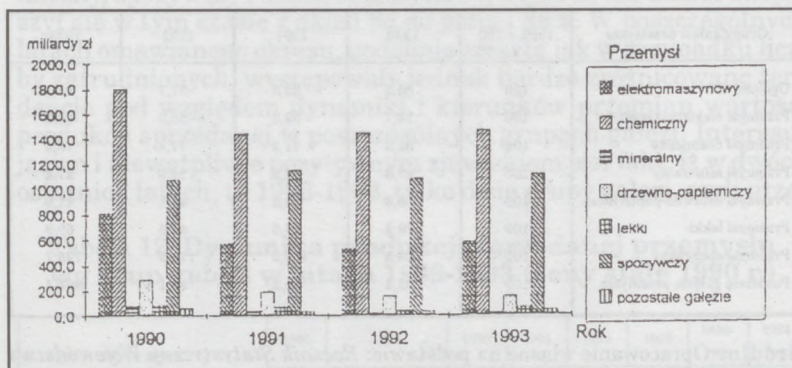

Tabela 14. Dynamika produkcji sprzedanej przypadającej na 1 zatrudnionego w przemyśle wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Grupy gałęzi przemysłu	1990	1993	1990	1991	1992	1993	1986-1990	1991-1993
	1985 = 100		rok poprzedni = 100				Średnie roczne tempo wzrostu w %	
Ogółem	102,7	111,8	82,4	87,3	112,1	111,1	0,5	2,8
Przemysł elektromaszynowy	87,5	95,8	70,1	71,8	113,4	134,2	-2,6	3,0
Przemysł chemiczny	123,8	124,7	90,5	85,1	104,6	112,7	4,4	0,1
Przemysł mineralny	98,6	135,4	105,6	77,3	202,1	88,0	-0,3	11,2
Przemysł drzewno-papierniczy	83,7	71,7	71,2	79,7	108,7	98,8	03,5	-5,1
Przemysł lekki	128,0	82,3	77,3	74,8	70,2	122,4	5,1	-13,9
Przemysł spożywczy	85,7	94,8	72,1	109,1	96,3	105,2	-3,0	3,4
Pozostałe gałęzie przemysłu	145,2	244,2	97,8	97,7	118,3	145,5	7,7	18,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego 1994*, Włocławek 1995, s. 146.

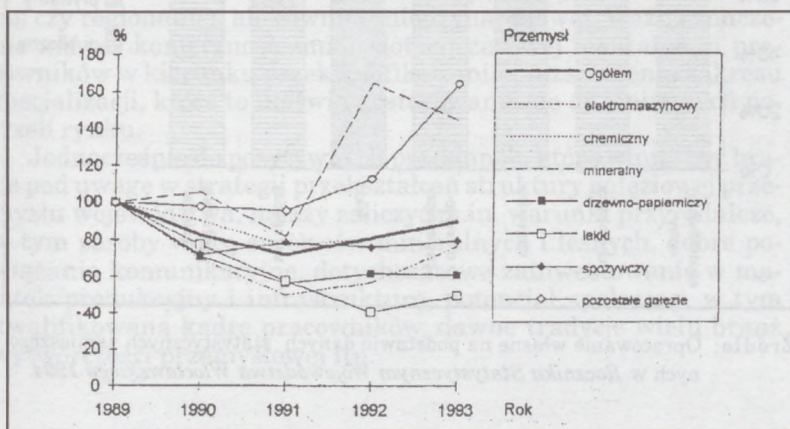
Tabela 15. Dynamika produkcji sprzedanej przypadającej na 1 zatrudnionego w przemyśle wg grup gałęzi w latach 1989-1993 (ceny stałe 1990 r.)

Grupy gałęzi	1989 = 100	1990	1991	1992	1993
Ogółem	100	82,4	71,9	80,6	89,6
Przemysł elektromaszynowy	100	70,1	50,3	57,1	76,6
Przemysł chemiczny	100	90,5	77,0	80,6	90,8
Przemysł mineralny	100	105,6	81,6	165,0	145,2
Przemysł drzewno-papierniczy	100	71,2	56,7	61,7	60,9
Przemysł lekki	100	77,3	57,8	40,6	49,7
Przemysł spożywczy	100	72,1	78,7	75,8	79,7
Pozostałe gałęzie przemysłu	100	97,8	95,6	113,0	164,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego 1994*, Wrocław 1995, s. 146.

Wskaźnikiem uwzględniającym jednocześnie dwie wcześniej omówione podstawowe cechy przemysłu, czyli liczbę zatrudnionych i wartość produkcji sprzedanej, jest wartość sprzedaży przypadająca średnio na jednego pracownika. Ten relatywny wskaźnik uznawany jest za kryterium wydajności pracy. Dane z tabeli 14 obrazują zmianę tego wskaźnika w porównaniu z jego warto-

Ryc. 8. Dynamika produkcji sprzedanej przypadającej na 1 zatrudnionego w przemyśle wg grup gałęzi w latach 1989-1993

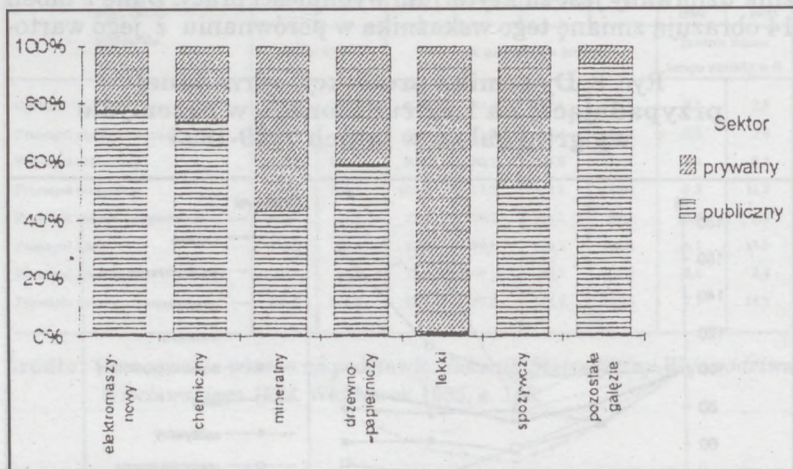
ścią w stosunku do poprzedniego roku (przyjętą za 100). Analiza danych z ostatniej kolumny wskazuje, iż w latach 1991-1993 wydajność pracy zmalała jedynie w przemyśle lekkim i drzewno-papierniczym, choć w dwóch ostatnich latach nastąpił wyraźny wzrost wydajności również w przemyśle lekkim.

Tymczasem informacje zamieszczone w tabeli 15, porównujące wartość produkcji sprzedanej przypadającej średnio na jednego zatrudnionego każdorazowo z jej stanem w 1989 r., są mniej optymistyczne. W 1993 r. była ona bowiem wyższa jedynie w pozostałych gałęziach i w przemyśle mineralnym. Sytuację tę można tłumaczyć m.in. znacznym spadkiem zatrudnienia w tych właśnie grupach gałęzi.

W sposób przejrzysty kierunki i dynamikę zmian wydajności pracy w poszczególnych gałęziach przedstawia rycina 8. Uogólniając, na jej podstawie można stwierdzić, iż największy regres pod omawianym względem wystąpił w 1991 r., po czym w większości gałęzi obserwować można trendy wzrostowe.

Obok przeobrażeń strukturalnych polegających na zmianie proporcji znaczenia poszczególnych grup gałęzi, mierzonej zarów-

Ryc. 9. Struktura produkcji sprzedanej przemysłu wg gałęzi i sektorów własności w 1994 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych zamieszczonych w *Roczniku Statystycznym Województwa Włocławskiego 1994*.

no liczbą zatrudnionych, jak i wartością produkcji sprzedanej w całym przemyśle województwa i poszczególnych jego gałęziach, zmieniała się także struktura własności. Jak wynika z analizy ryciny 9 największe zmiany w tym zakresie dokonały się w przemysłach lekkim i mineralnym, w mniejszym stopniu w drzewno-papierniczym oraz chemicznym i elektromaszynowym.

Wydaje się, iż właśnie te dane są najbardziej obiektywnymi wnioskami, jakie winny wynikać z przeprowadzonej w tym rozdziale analizy, a jednocześnie wskazywać na pożądane kierunki transformacji gałęziowej w przyszłości. Tendencje te dokonywały się bowiem w warunkach gospodarki wolnorynkowej, której potrzeby stają się jednym z najważniejszych czynników zapotrzebowania na dany asortyment produkcji. Jest to tym bardziej słuszne, że poglądy te zostały już do pewnego stopnia zweryfikowane kilkuletnimi doświadczeniami praktycznymi w warunkach "zdrowych" zasad ekonomicznych.

Jednocześnie należy też stwierdzić, iż wnioski te oparte są na dość ogólnych informacjach statystycznych, bo odnoszących się do całych grup gałęzi. Szczegółowe, lokalne badania obejmować winny również analizę tych tendencji na poziomie gałęzi, branż a nawet rodzajów wytwórczości przemysłowej.

Do podstawowych ograniczeń utrudniających tempo procesu przekształceń struktury gałęziowej można zaliczyć m.in. mniejszą podatność na zmiany zwłaszcza dużych przedsiębiorstw przemysłowych, w których koszty zmiany profilu i asortymentu produkcji są dużo większe aniżeli w małych i średniej wielkości zakładach. Istotne znaczenie ma też możliwość szybkiego reagowania na zmieniające się zapotrzebowanie rynku, zarówno pod względem asortymentu jak i jakości produkcji, nie tylko w skali lokalnej czy regionalnej, ale również międzynarodowej. Ważne znaczenie ma też konieczność zmian dotychczasowej mentalności pracowników w kierunku przekwalifikowania i rozszerzenia zakresu specjalizacji, które to ułatwią dostosowanie się do zmiennych potrzeb rynku.

Jednocześnie do pozytywnych przesłanek, które winny być brane pod uwagę w strategii przekształceń struktury gałęziowej przemysłu województwa, należy zaliczyć m.in. warunki przyrodnicze, w tym zasoby wody, surowców mineralnych i leśnych, dobre powiązania komunikacyjne, dotychczasowe zainwestowanie w majątek produkcyjny i infrastrukturę, potencjał społeczny, w tym kwalifikowaną kadrę pracowników, dawne tradycje wielu branż wytwórczości przemysłowej itp.

4. Struktura przestrzenna

Pod pojęciem struktury przestrzennej przemysłu należy rozumieć udział poszczególnych jednostek przestrzennych niższego rzędu w potencjale przemysłowym całego badanego obszaru. W tym przypadku analizowane będzie znaczenie każdej z gmin miejskich i wiejskich w przemyśle województwa. Inaczej mówiąc, chodzi o zbadanie rozmieszczenia przemysłu w przestrzeni oraz jego prawidłowości z punktu widzenia oddziaływania niektórych czynników lokalizacyjnych.

Ogólnemu tempu przemian przemysłu oraz kierunkom jego przeobrażeń w zakresie omówionych już struktur własnościowej, wielkościowej i gałęziowej towarzyszyły zmiany w jego rozmieszczeniu na obszarze regionu. Zmiany w strukturze przestrzennej dokonywały się jednak na ogół wolniej aniżeli przekształcenia wspomnianych struktur. Proces istotniejszych przeobrażeń w strukturze przestrzennej zakończony został w zasadzie w połowie lat siedemdziesiątych, do którego to okresu zakończono intensywną industrializację, wyrażającą się przede wszystkim budową dużych nowych fabryk. Jakkolwiek po 1975 r. dokonywały się pewne zmiany w rozmieszczeniu potencjału przemysłowego, to jednak zachodziły one niemal proporcjonalnie we wszystkich podstawowych jednostkach przestrzennych, które dotychczas były miejscem lokalizacji zakładów. Podstawową formą rozwoju przemysłu w latach 1975-1980 była bowiem modernizacja i rozbudowa istniejących już zakładów, co nie miało większego wpływu na zmianę ówczesnego rozmieszczenia przemysłu. Tymczasem od lat osiemdziesiątych, kiedy to nastąpił regres przemysłu i spadał jego potencjał wytwórczy, zjawisko to miało miejsce również w zakładach już funkcjonujących i stąd także nie wpływało na zasadnicze zmiany w strukturze przestrzennej przemysłu.

Analizując dane statystyczne zamieszczone w tabeli 16, można stwierdzić, iż w latach 1980-1994 liczba zatrudnionych w przemyśle województwa wrocławskiego zmniejszyła się z 35 727 do 25 827 osób, czyli o ponad jedną czwartą. W tym czasie w 16 jednostkach przestrzennych województwa liczba pracowników przemysłowych obniżyła się, natomiast w 23 wzrosła (w Radziejowie Kuj. nie zmieniła się).

Największy bezwzględny spadek miejsc pracy w przemyśle charakteryzował z reguły największe ośrodki miejskie, w tym zwłaszcza Wrocław. Równolegle, w tym samym czasie, relatywnie o największą liczbę stanowisk pracy w przemyśle wzbogaciły się mniejsze miasta i większe siedziby gmin wiejskich.

W zależności od tempa i kierunków zmian liczby pracowników w poszczególnych jednostkach przestrzennych, zmieniał się też ich udział w strukturze przestrzennej przemysłu województwa.

Ogólnie ujmując ten problem można stwierdzić, iż te gminy, w których spadek liczby zatrudnionych był relatywnie niższy aniżeli przeciętnie w całym województwie, zwiększyły w analizowanym okresie swój udział w strukturze przestrzennej przemysłu wrocławskiego. Należy dodać, że w latach 1980-1994 w ośmiu gminach wiejskich, które na początku tego okresu pozbawione były przemysłu, zorganizowano nowe miejsca pracy w tym dziale gospodarki.

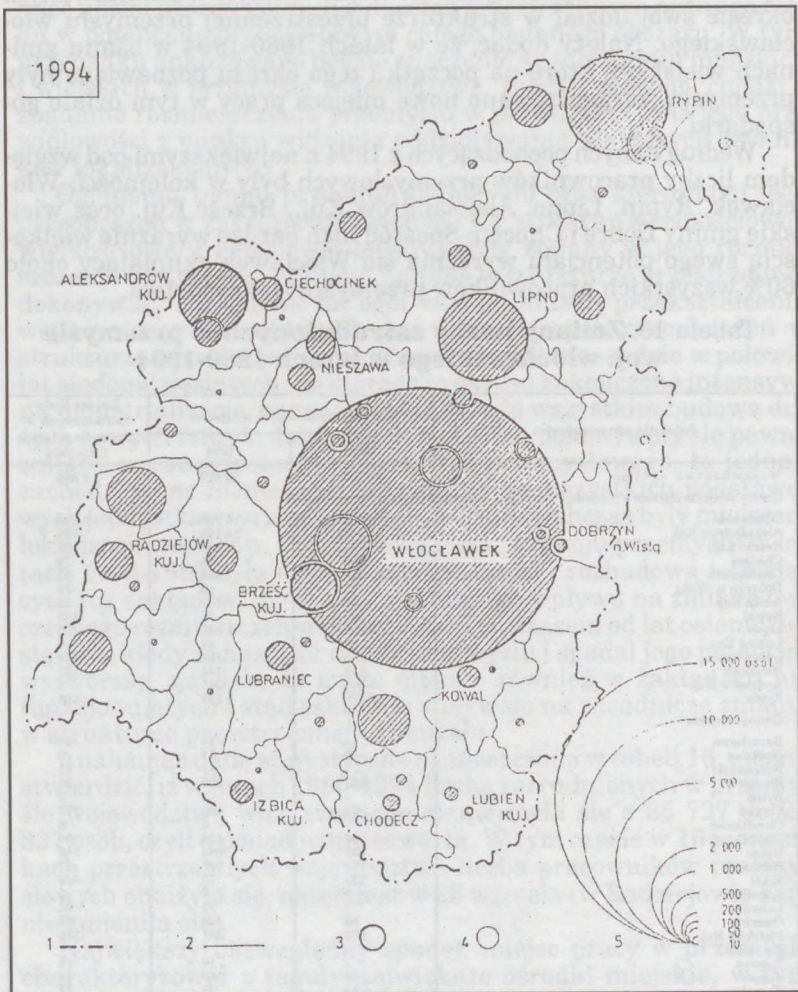
Według danych pochodzących z 1994 r. największymi pod względem liczby pracowników przemysłowych były w kolejności: Wrocławek, Rypin, Lipno, Aleksandrów Kuj., Brześć Kuj. oraz wiejskie gminy Dobre i Chocień. Spośród nich bardzo wyraźnie wielkością swego potencjału wyróżnia się Wrocławek skupiający około 60% wszystkich pracowników przemysłu województwa.

Tabela 16. Zmiany liczby zatrudnionych w przemyśle woj. wrocławskiego w latach 1980-1994

Jednostki administracyjne	Liczba zatrudnionych w latach:		Zmiany liczby zatrudnionych w przemyśle w latach 1980-1994
	1980	1994	
Województwo ogółem	35 722	25 827	- 9 895
Gminy miejskie (łącznie z jednoimiennymi gm. wiejskimi) i gm. miejsko-wiejskie			
Wrocławek	24 831	15 796	- 9 035
Aleksandrów Kuj.	1 249	1 123	-126
Brześć Kuj.	726	965	239
Chodecz	139	61	-78
Ciechoćciniek	253	162	-91
Dobrzyń n. Wisłą	57	42	-15
Izbiца Kuj.	82	102	20
Kowal	226	74	-152
Lipno	2 006	1 530	-476
Lubień Kuj.	52	46	-6
Lubraniec	182	152	-30
Nieszawa	171	144	-27
Radziejów Kuj.	315	315	0
Rypin	2 528	2 195	-333
Gminy wiejskie			
Baruchowo	-	14	14
Bądkowo	29	31	2
Bobrowniki	-	21	21
Brzuze	287	320	33
Bytoń	-	3	3
Chocień	862	587	-273
Chrostkowo	-	6	6
Czernikowo	64	123	59
Dobre	438	684	246
Fabianki	314	297	-17
Gikół	139	70	-69
Koneck	9	7	-2
Lubanie	-	22	22
Osięciny	86	148	62
Piotrków Kuj.	532	337	-195
Raciążek	-	7	7
Rogowo	-	16	16
Skepe	83	148	51
Skrwilno	14	28	14
Tuchowo	8	12	4
Topółka	11	5	-6
Wąganiec	-	116	116
Wielgie	6	52	44
Zakrzewo	-	33	33
Zbójno	23	16	-7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego*, WUS 1981; *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1994 r.*, WUS, Wrocław 1995.

Ryc. 10. Zatrudnienie w przemyśle woj. włocławskiego wg gmin w 1994 r.

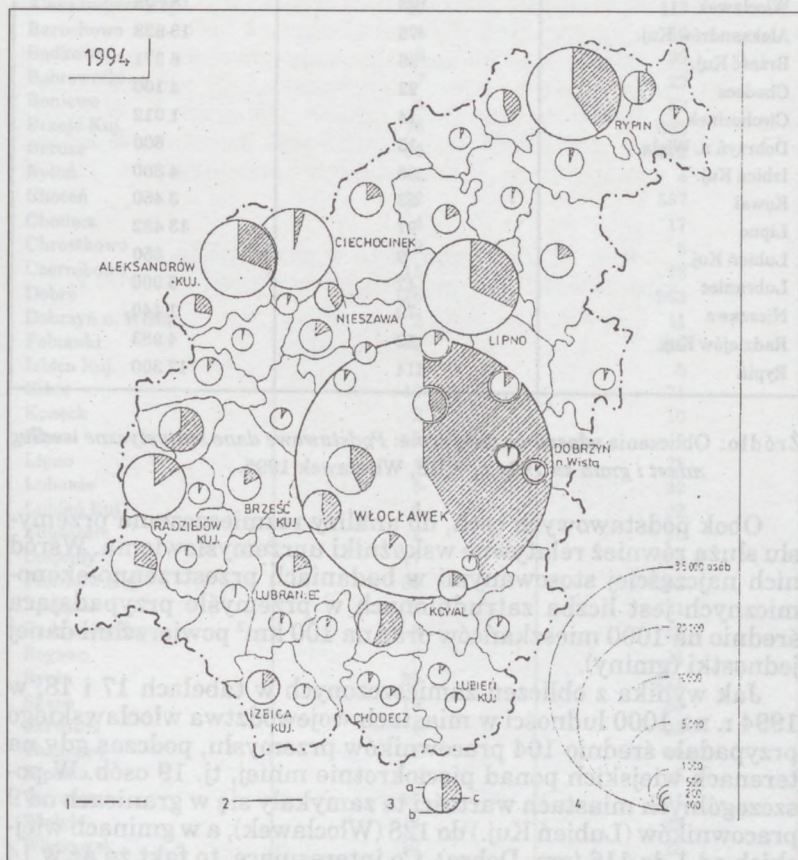

1 - granice województwa, 2 - granice gmin, 3 - miasta, 4 - gminy wiejskie, 5 - liczba zatrudnionych w przemyśle

Bezwzględne wielkości liczby zatrudnionych w przemyśle nie świadczą jednak o roli tego działu w strukturze gospodarczej da-

nej jednostki przestrzennej. Dobrym odzwierciedleniem znaczenia przemysłu jest natomiast jego udział w ogólnej liczbie pracujących we wszystkich działach gospodarki narodowej. Zjawisko to ilustruje zamieszczona poniżej rycina 11.

Ryc. 11. Zatrudnienie w gospodarce narodowej i w przemyśle woj. wrocławskiego w 1994 r.

1 - granice województwa, 2 - granice gmin, 3a - zatrudnienie w gospodarce narodowej w gm. wiejskich, 3b - zatrudnienie w gospodarce narodowej w miastach, 3c - udział zatrudnionych w przemyśle w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce narodowej, 4 - liczba zatrudnionych w gospodarce narodowej

Tabela 17. **Uprzemysłowienie miast woj. włocławskiego w 1994 r.**

Miasta	Zatrudnienie w przemyśle na:	
	1000 mieszkańców	100 km ²
Razem	104	12 889
Włocławek	128	18 509
Aleksandrów Kuj.	75	13 828
Brześć Kuj.	96	6 371
Chodecz	22	4 100
Ciechocinek	14	1 012
Dobrzyń n. Wisłą	13	600
Izbica Kuj.	35	4 800
Kowal	23	3 450
Lipno	97	13 482
Lubień Kuj.	9	650
Lubraniec	42	6 900
Nieszawa	70	1 440
Radziejów Kuj.	52	4 983
Rypin	114	17 300

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1994 r.*, WUS, Włocławek 1995.

Obok podstawowych cech, do analizy rozmieszczenia przemysłu służą również relatywne wskaźniki uprzemysłowienia. Wśród nich najczęściej stosowanymi w badaniach przestrzenno-ekonomicznych jest liczba zatrudnionych w przemyśle przypadająca średnio na 1000 mieszkańców oraz na 100 km² powierzchni danej jednostki (gminy).

Jak wynika z obliczeń zamieszczonych w tabelach 17 i 18, w 1994 r. na 1000 ludności w miastach województwa włocławskiego przypadało średnio 104 pracowników przemysłu, podczas gdy na terenach wiejskich ponad pięciokrotnie mniej, tj. 19 osób. W poszczególnych miastach wartości te zamykały się w granicach od 9 pracowników (Lubień Kuj.) do 128 (Włocławek), a w gminach wiejskich od 1 do 116 (gm. Dobre). Co interesujące, to fakt że aż w 14 gminach wiejskich poziom uprzemysłowienia wyrażony wspomnianym wyżej wskaźnikiem był wyższy aniżeli w mieście Lubień Kujawski.

Tabela 18. **Uprzemysłowienie gmin wiejskich woj. wrocławskiego w 1994 r.**

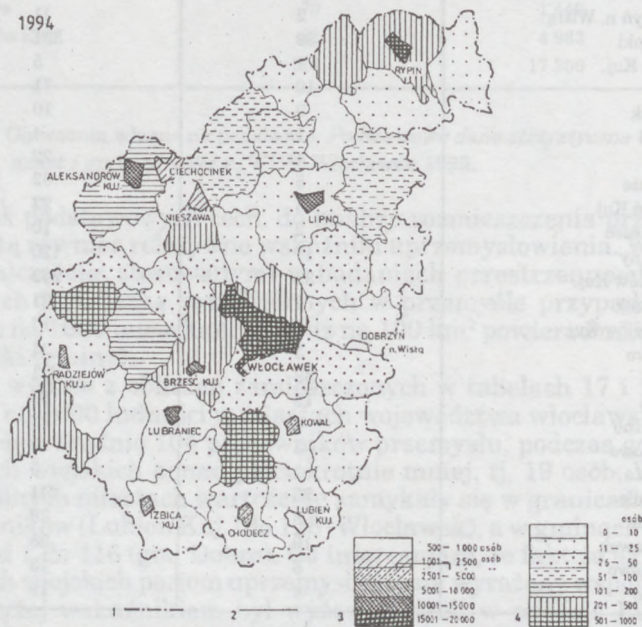
Gminy wiejskie	Zatrudnienie w przemyśle na:	
	1000 mieszkańców	100 km ²
Razem	19	102
Aleksandrów Kuj.	16	117
Baruchowo	4	13
Bądkowo	6	39
Bobrowniki	7	22
Boniewo	4	22
Brześć Kuj.	76	363
Brzuze	56	372
Bytoń	1	4
Chocień	72	587
Chodecz	4	17
Chrostkowo	2	8
Czernikowo	15	73
Dobre	116	963
Dobrzyń n. Wisłą	2	11
Fabianki	39	391
Izbica Kuj.	1	5
Kikół	10	71
Koneck	2	10
Kowal	1	4
Lipno	4	22
Lubanie	5	32
Lubień Kuj.	5	22
Lubraniec	2	10
Osięciny	17	120
Piotrków Kuj.	32	242
Raciążek	2	21
Radziejów Kuj.	3	17
Rogowo	3	11
Rypin	39	221
Skępe	19	83
Skrwilno	4	23
Tłuchowo	3	12
Topólka	1	5
Waganiec	25	211
Wielgie	8	39
Wrocławek	10	28
Zakrzewo	8	43
Zbójno	4	19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1994 r.*, WUS, Wrocław 1995.

Drugim wskaźnikiem, wykorzystanym w niniejszym opracowaniu do zbadania intensywności "nasycecia" przestrzeni przemysłem, jest liczba zatrudnionych w przemyśle przypadająca przeciętnie na 100 km² powierzchni gmin. W tymże samym roku średnia wartość tego wskaźnika w miastach była bardzo silnie zróżnicowana i wahała się od 650 osób (Lubień Kuj.) do 18 509 (Włocławek). Tymczasem w gminach wiejskich przeciętnie na 100 km² powierzchni w przemyśle pracowało 19 osób, z tym że w niektórych jedna osoba, a na przykład w gminie Dobre aż 116 osób.

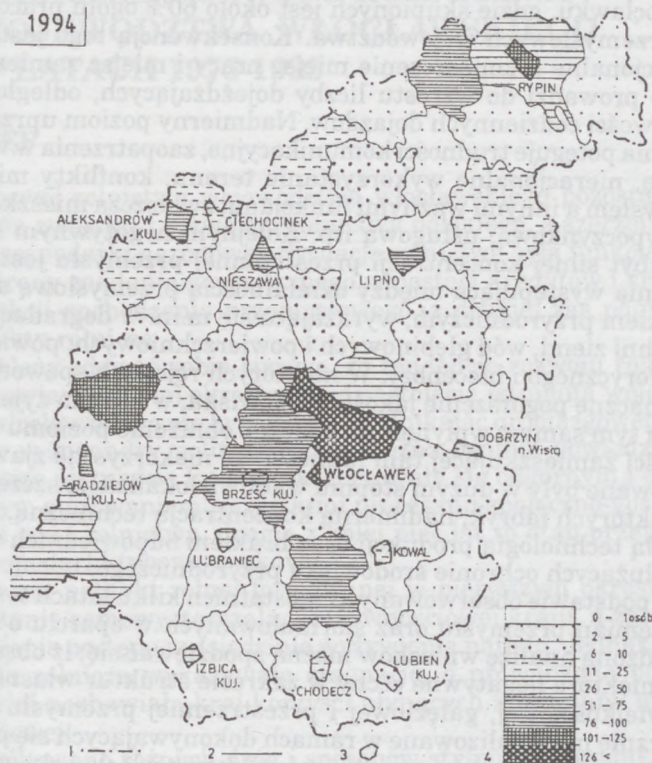
W sumie różnice w poziomach uprzemysłowienia miast i terenów wiejskich są dużo mniejsze w przypadku, gdy odnoszone są w stosunku do liczby mieszkańców aniżeli powierzchni. W konsekwencji można stwierdzić, iż przemysł jest działem gospodarki narodowej wykazującym wysoki stopień koncentracji terytorialnej.

Ryc. 12. Zatrudnienie w przemyśle woj. włocławskiego na 100 km² wg gmin w 1994 r.

1 - granice województwa, 2 - granice gmin wiejskich, 3 - liczba zatrudnionych w przemyśle na 100 km² w miastach, 4 - liczba zatrudnionych w przemyśle na 100 km² w gminach wiejskich

Ryc. 13. Zatrudnienie w przemyśle woj. wrocławskiego na 1000 ludności wg gmin w 1994 r.

1 - granice województwa, 2 - granice gmin wiejskich, 3 - granice miast, 4 - liczba zatrudnionych w przemyśle na 1000 ludności

Przeprowadzona na podstawie danych statystycznych i interpretacji rycin analiza wykazuje duże zróżnicowanie potencjału przemysłowego między poszczególnymi jednostkami administracyjnymi i zarazem przestrzennymi województwa wrocławskiego. Dywersyfikacja ta tylko do pewnego stopnia wydaje się właściwa i uzasadniona warunkami przyrodniczymi i społeczno-ekonomicznymi.

Uogólniając, za jedną z podstawowych negatywnych cech struktury przestrzennej przemysłu tego regionu należy uznać nadmierne jego skupienie terytorialne w większych miastach, a zwłaszcza we Włocławku, gdzie skupionych jest około 60% ogółu pracowników przemysłowych województwa. Konsekwencją tego jest nieproporcjonalne rozmieszczenie miejsc pracy i miejsc zamieszkania, co prowadzi do wzrostu liczby dojeżdżających, odległości i uciążliwości codziennych dojazdów. Nadmierny poziom uprzemysłowienia potęguje trudności komunikacyjne, zaopatrzenia w wodę, energię, nieracjonalne wykorzystanie terenu, konflikty między przemysłem a innymi ważnymi funkcjami, zwłaszcza mieszkaniową, wypoczynkową, usługową itp. Kolejnym negatywnym skutkiem zbyt silnej koncentracji przestrzennej przemysłu jest dysharmonia występująca między działalnością przemysłową a środowiskiem przyrodniczym, wyrażająca się m.in. w degradacji powierzchni ziemi, wód głębinowych i powierzchniowych, powietrza atmosferycznego i biocenozy. W niektórych rejonach spowodowało to znaczne pogorszenie jakości środowiska, w którym żyje człowiek, a tym samym wpłynęło na znaczne obniżenie poziomu zdrowotności zamieszkującej tam ludności. Te niekorzystne zjawiska potęgowane były w dużym stopniu wadliwą lokalizacją szczegółową niektórych fabryk, nadmierną koncentracją techniczną, przestarzałą technologią produkcji oraz brakiem odpowiednich urządzeń służących ochronie środowiska przyrodniczego.

Na podstawie obserwowanych w ostatnich kilku latach tendencji przemian przemysłu oraz sformułowanych w oparciu o przeprowadzoną analizę wniosków można spodziewać się, iż obserwowane niektóre negatywne cechy w zakresie struktur własnościowej, wielkościowej, gałęziowej i przestrzennej przemysłu będą skutecznie minimalizowane w ramach dokonywających się procesów restrukturyzacji przemysłu województwa włocławskiego.

Bogdan Marian Wawrzyniak (Bydgoszcz)

KIERUNKI ROZWOJU ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO W LATACH 1975-1995

WSTĘP

Rozwój rolnictwa województwa włocławskiego pozostawał w ścisłym związku z rozwojem rolnictwa polskiego, a szerzej biorąc całej gospodarki narodowej. Sytuacja rolnictwa była funkcją z jednej strony zasilania zewnętrznego w postaci kredytów i środków produkcji pochodzenia przemysłowego, z drugiej zaś popytu na produkty rolnicze.

Należy zdawać sobie sprawę, że tendencje rozwoju rolnictwa w omawianym tutaj okresie dwudziestolecia istnienia województwa włocławskiego nie były jednolite. Unikając drobiazgowego wnikania w meandry polityki rolnej można ogólnie powiedzieć, że pierwsze piętnaście lat charakteryzowały się odgórnym i drobiazgowym sterowaniem wszystkimi procesami społeczno-gospodarczymi wsi i rolnictwa, drugie z kolei pięć lat to etap przejściowy do gospodarki typowo rynkowej.

Celem polityki rolnej formowanej w pierwszym okresie było uzyskanie samowystarczalności żywnościowej kraju, a zatem zapewnienie postępu w dziedzinie wyżywienia narodu. Jednakże produkcja rolnicza wykazywała stagnację, a prowadzona polityka autarkii pozbawiała kraj korzyści płynących z wymiany międzynarodowej.

Próbowano różnych dróg i sposobów stymulacji produkcji rolniczej - od sposobów czysto politycznych poprzez społeczne zaangażowanie wsi i rolników, by dojść do bodźców ekonomicznych.

Na ogół można powiedzieć, że cechą dominującą był brak jednoznacznej i konsekwentnie realizowanej koncepcji rozwoju rolnictwa w długim okresie. Doraźne poczynania przyczyniały się co prawda do krótkookresowego ożywienia gospodarki żywnościowej, by potem wrócić do sytuacji wyjściowej.

Od 1990 r. mamy do czynienia z typową gospodarką rynkową, której charakterystyczną cechą było uwolnienie cen produktów pochodzenia przemysłowego, ograniczanie a potem likwidacja dotacji i udzielanie kredytów na normalnych, a nie preferencyjnych zasadach. W okresie transformacji rolnictwa do gospodarki rynkowej na wsi włocławskiej zachodziły ważne procesy, które wy-

znaczały wektory zachowań rolników wobec nowych wyzwań związanych z produkcją w zmienionych warunkach gospodarczych.

Rolnictwo województwa wrocławskiego staje współcześnie przed dwoma sprzecznymi ze sobą koniecznościami. Z jednej strony musi ono pokonać barierę niskiej efektywności, zmienić się wewnętrznie i poddać głębokim zmianom strukturalnym. Z drugiej strony powinno dostosować się do coraz bardziej wymagającego rynku rolnego. Równoległe z tymi procesami społecznymi będą zachodzić głębokie zmiany w środowisku wiejskim, zaś rynek rolny będzie deprecjonował słabszych rolników i rodził u nich poczucie zagrożenia.

Ostatnie lata przyniosły pogorszenie sytuacji dochodowej rolników województwa wrocławskiego. Spadek ich dochodów spowodował ogólne zubożenie społeczności wiejskiej. Na wieś wróciło wielu dawniejszych chłopo-robotników, którzy w pierwszej kolejności zostali zwolnieni z zakładów pracy. Zasilili oni i tak już „przeludnione” rodzinne gospodarstwa chłopskie, w których przez to spadła wyraźnie wydajność pracy liczona na jednego zatrudnionego.

Przejsięcie do pełnej gospodarki rynkowej wymaga zwiększenia umiejętności producentów rolnych oraz instytucji obsługi rolnictwa, niezależnie od ich form własnościowych i organizacyjnych. Ponadto należy przygotować rolników do sprostania warunkom konkurencji w sferze produkcji i ekonomiki. Bowiem bez dokładnej wiedzy w zakresie nowoczesnych zasad gospodarowania, funkcjonowania praw rynkowych oraz celów polityki gospodarczej, nie będzie możliwe bezkonfliktowe przejście od obecnego do zamierzonego stanu rolnictwa w ramach reformy gospodarczej.

I. CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTW ROLNYCH WEDŁUG FORM WŁADANIA

1. Indywidualne gospodarstwa rolne

Gospodarstwa rolne będące w dyspozycji rolników indywidualnych zawsze zajmowały około 90% areału ziemi uprawnej w województwie wrocławskim. Stanowiło to jeden z wyższych wskaźników w skali kraju i w przeszłości nie tym sektorem można było się chlubić.

Rodzinne gospodarstwa chłopskie wykazywały na ogół duże cechy trwałości, mimo prób utworzenia z nich spółdzielni produkcyjnej, a potem zespołów chłopskich czy wciągnięcia ich do kooperacji z sektorem uspołecznionym. Trwałość gospodarstw chłopskich opierała się na małej skali produkcji, a więc elastyczności ustala-

nia kierunków poczynań gospodarczych, korzystania z pracy własnej i rodziny, niskich progach podatku gruntowego i gwarantowaniu zbytu wszystkich wyprodukowanych surowców i towarów.

Polityka rolna wobec sektora indywidualnego w rolnictwie przeważnie cechowała się postawą ambiwalentną; z jednej strony trudno było wyżywić społeczeństwo bez indywidualnych gospodarstw rolnych, z drugiej zaś strony nie rezygnowano z próby uspołecznienia tego sektora.

Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat wszelkie próby przyspieszenia kursu na program tzw. socjalizacji sektora indywidualnego kończyły się przeważnie zmniejszeniem poziomu produkcji. Odpowiedzią rządu na spadek podaży na rynku rolnym było przyzwolenie na jakąś formę kredytu, korzystniejsze warunki skupu, większą dostawę środków produkcji pochodzenia przemysłowego. Uważano bowiem, że ekonomiczne i produkcyjne umocnienie gospodarstw chłopskich nie oddala ich od przeobrażeń typu socjalistycznego, lecz wręcz przeciwnie, gospodarstwa rozwojowe szybciej dojrzeją do kooperacji, a potem nawet do wyższych form własności (spółdzielczości produkcyjnej).

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zanotowano kryzys w rolnictwie, który w swej masie koncentrował się na sektorze indywidualnym. O kryzysie przesądziły dwa czynniki: wydatne zmniejszenie strumienia środków produkcji płynących do rolnictwa oraz wyczerpanie się siły bodźców ekonomicznych, co czyniło produkcję rolniczą mało opłacalną i pogłębiało ogólny marazm gospodarczy.

W omawianym okresie werbalnie zakładano równorzędne traktowanie wszystkich sektorów w rolnictwie, ale w gruncie rzeczy warunki ekonomiczne były korzystniejsze dla sektora uspołecznionego w postaci dotacji i kredytów, a ponadto skierowania tam strumienia środków produkcji (traktory i maszyny rolnicze). Opieranie zaś wzrostu produkcji rolniczej na imporcie pszenicy amerykańskiej okazało się polityką na krótką metę, która może przynieść sukcesy doraźne, ale nie rozwiąże problemów w układzie długoplanowym.

Od 1980 r. można mówić o nowej polityce rolnej, której założenia przedstawiały się następująco:

- rolnictwo polskie jest jedno, a jego trzon stanowią indywidualne gospodarstwa chłopskie, mające trwałe perspektywy rozwoju;
- potwierdzona zostaje nienaruszalność chłopskiej własności i prawo do jej dziedziczenia. Sprawa ta została uregulowana zapisem konstytucyjnym z 1983 r.;
- opowiedziano się za równoprawnym dla wszystkich gospodarstw rolnych zaopatrzeniem w środki inwestycyjne, środki produk-

- cji, kredyty i dostępnością innej pomocy ekonomicznej;
- uznano, że ziemia powinna trafić przede wszystkim do rąk najlepszych rolników, niezależnie od tego, do jakiego sektora należy. Stworzone zostaną dogodne możliwości zakupu ziemi i powiększania gospodarstw indywidualnych w normalnym obrocie wolnorynkowymi gruntami. Rolnikom będzie zagwarantowane prawo pierwokupu ziemi dzierżawionej (z PFZ) lub położonej w pobliżu ich gospodarstw;
- określono szerokie ramy odtworzenia i rozwoju samorządu rolniczego, wiejskiego i spółdzielczego, opierającego się na wieloletnich, historycznych doświadczeniach kółek rolniczych, zrzeszeń branżowych, spółdzielczości rolniczej;
- wprowadzono powszechne ubezpieczenia rolników (od 1983 r.), zgodnie z czym ubezpieczeniami objęto wszystkie osoby powyżej 16 lat, utrzymujące się z pracy w rolnictwie¹.

Wprowadzone zasady polityki rolnej oznaczały krok do przodu w porównaniu do poprzedniego okresu i stanowiły, że gospodarka chłopska uzyskała gwarancję trwałości i możliwości rozwojowe, w sensie powiększania swego areалу. Jednak taka wykładnia była raczej działaniem taktycznym (kryzys), a nie jednolitą strategią rozwoju. Okresy gwarancji dla gospodarki chłopskiej przychodziły zawsze po latach przesilen politycznych. Później powoli odstępowano od tej polityki, co z kolei prowadziło do kolejnych zakłóceń i kolejnych zwrotów w polityce rolnej. Ogólnie można powiedzieć, że obok deklaracji brak było jasnych koncepcji przebudowy rolnictwa, zarówno w zakresie struktur społeczno-ekonomicznych, jak i jego struktury produkcyjnej.

W strukturze agrarnej rolnictwa wrocławskiego zmiany do 1985 r. sprowadzały się głównie do spadku liczby gospodarstw indywidualnych z 46,0 tys. w 1976 r. do 40,1 tys. w 1985 r., czyli o 13%. Zmiany zmierzały do koncentracji ziemi w gospodarstwach największych, powyżej 20 ha, co należy traktować jako zjawisko ze wszech miar pożyteczne i zgodne z oczekiwaniami społecznymi.

Struktura agrarna odzwierciedlała siłę ekonomiczną gospodarstw, zaś poprawa tej struktury jest uwarunkowana następującymi czynnikami:

- przyczyny techniczne polegają na tym, że postęp techniczny wymusza koncentrację produkcji w rolnictwie, a dla jego efektywnego użycia potrzebna jest coraz większa skala produkcji;
- przyczyny ekonomiczne powodują, że powiększająca się rodzina rolnicza osiąga coraz mniejszy dochód do podziału.

¹A. Woś, *Podstawy nauki o polityce rolnej*, Warszawa 1987.

W gospodarce chłopskiej działają jednocześnie dwie sprzeczne ze sobą siły: sprzyjające koncentracji i dekoncentracji, czyli rozdrobnieniu. Współistnieją one ze sobą trwale, a obraz struktury agrarnej zależy od tego, która z tych sił jest dominująca. Wszędzie tam, gdzie udaje się sterować procesami przemian strukturalnych i gdzie do głosu dochodzą względy racjonalności ekonomicznej, mamy do czynienia z koncentracją własności ziemi i produkcji. Koncentracja jest więc określoną fazą rozwoju gospodarki chłopskiej i formą przystosowania się do nowego poziomu sił wytwórczych w rolnictwie.

Jednak przez dłuższy okres struktura agrarna wykazywała znaczne deformacje, polegające na petryfikacji określonego układu gospodarstw indywidualnych, które miały raczej tendencje do dzielenia się na mniejsze jednostki aniżeli powiększania.

Zmiany w sytuacji agrarnej nastąpiły na przełomie lat 1989/90, w momencie wprowadzenia gospodarki rynkowej. Był to jednocześnie okres szpans, jak i poważnych zagrożeń dla gospodarstw rodzinnych. Dla właścicieli gospodarstw prężnych i rozwojowych istniała szansa powiększenia arealu swojego gospodarstwa (grunty PGR, PFZ czy rolników przekazujących gospodarstwa) oraz ogólnej intensyfikacji produkcji. Z kolei dla właścicieli gospodarstw słabych i zagubionych w nowych realiach ekonomicznych oznaczało to dalszy spadek wielkości gospodarstwa i pogorszenie sytuacji społeczno-gospodarczej całej rodziny.

Wewnątrz rodzinnych gospodarstw rolnych województwa wrocławskiego zachodziły równolegle jak gdyby dwa procesy, których nie jest w stanie uchwycić oficjalna statystyka, a mianowicie procesy koncentracji i dekoncentracji gospodarstw. Zdecydowanie jednak silniejsze były tendencje do koncentracji ziemi, o czym świadczy zmniejszenie ogólnej liczby gospodarstw. Inaczej mówiąc, w proces koncentracji zaangażowanych było kilkakrotnie więcej gruntów niż w proces rozdrobnienia.

Można ocenić ten proces w ten sposób, że koncentracja ziemi jest kontynuacją kierunku obserwowanego od początku lat osiemdziesiątych. Natomiast rozdrabnianie gospodarstw jest zjawiskiem nowym i łączy się ściśle z sytuacją ogólnogospodarczą, a w szczególności z jej skutkami na rynku pracy i powiększającą się na terenach wiejskich grupą osób bezrobotnych lub nie w pełni zatrudnionych, co powoduje wzmożony nacisk ludności na ziemię².

W tej sytuacji podział lub zmniejszenie obszaru gospodarstwa jest sposobem zapewnienia bytu rodziny (brata, syna itp.) w przy-

²A. Szemberg, *Aktualne tendencje w przemianach struktury obszarowej gospodarki chłopskiej*, [w:] *Przemiany strukturalne w gospodarce żywnościowej regionu. Materiały konferencji naukowej*, Szczecin 1994.

padku utraty pracy zarobkowej, zabezpieczeniem ekonomicznym na ewentualność jej utraty lub formą organizacji warsztatu pracy dla usamodzielniających się członków rodziny, nie mających alternatywy poza rolnictwem.

Przemiany w strukturze obszarowej są pochodną dwóch procesów: ruchu gospodarstw i zmian obszarowych. Ruch gospodarstw był niewielki (9% uległo likwidacji i 4% utworzono nowych) i obie grupy koncentrują się w niskich przedziałach obszarowych. Z tych względów nie miał on decydującego znaczenia w zmianach strukturalnych. Głównym czynnikiem sprawczym były zmiany obszarowe, w których uczestniczyła prawie 1/4 gospodarstw i 11% użytkowników rolnych.

Bardzo wyraźne było dążenie rolników, aby ziemię zachować w rękach rodziny, a jeśli nie było to możliwe, nie należało pozbywać się jej na trwałe. Dlatego obrót rodzinny i oddzierzawczy to główne formy likwidacji gospodarstw.

Na przestrzeni ostatnich osiemnastu lat zmalała liczba gospodarstw indywidualnych w województwie wrocławskim z 46 tys. w 1976 r. do 34,5 tys. w 1994 r., czyli o 25%. W omawianym okresie za gospodarstwo rolne (od 1989 r.) zaczęto uważać warsztaty rolne liczące 1 ha gruntów przeliczeniowych, a nie jak przedtem 0,5 ha. Z samego tego tytułu spadła liczba gospodarstw rolnych w ujęciu statystycznym.

Przybyło gospodarstw w przedziale obszarowym od 2 do 5 ha, ale tylko w stosunku do 1990 r., natomiast w stosunku do 1976 r. pozostały te same relacje. Lekkie tendencje wzrostowe obserwuje się w przedziałach większych obszarowo, co pozytywnie świadczy o tendencji koncentracji ziemi (tab.1).

Wśród rolników zwiększających obszar dominowała argumentacja produkcyjno-ekonomiczna. Rolnicy ci powiększali obszar, aby zwiększyć produkcję i dochody, lepiej wykorzystać maszyny, uzyskać więcej własnej paszy itp. Pewne rozczarowanie wśród rolników spowodowała niska możliwość nabycia gruntów z byłych państwowych gospodarstw rolnych, które pozbywały się tylko enklaw i gruntów oddalonych, nie będących przydatnymi nowym właścicielom lub dzierżawcom.

Tabela 1. **Struktura agrarna gospodarstw indywidualnych (w %)**

Wyszczególnienie	1976	1980	1985	1990	1994
Liczba gospodarstw (w tys.)	46,0	42,0	40,1	36,1	34,5
Do 2 ha	16,1	17,6	16,8	14,7	9,3
2-5 ha	21,1	18,6	17,7	15,6	20,4
5-7 ha	18,6	15,8	15,0	13,8	17,3
7-10 ha	22,9	21,8	21,3	21,6	24,2
10-20 ha (10-15 ha)*	19,2	17,6	19,0	21,7	19,7
20 i więcej ha (15 i więcej ha)*	2,1	8,6	10,2	12,6	9,1

*Uwaga: od 1985 r. wprowadzono zmianę grupowania gospodarstw, tj. przekrój 10-15 ha i przekrój 15 ha i więcej.

Źródło: Dane Wydziału Rolnictwa Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławku.

O sile społeczno-ekonomicznej gospodarstw rolnych świadczy przeciętna ich wielkość. Średnia wielkość statystyczna jednego gospodarstwa indywidualnego w 1980 r. w województwie wrocławskim wynosiła 6,9 ha wobec 4,9 ha w skali kraju. W 1994 r. średnia ta wzrosła do 8,5 ha wobec 6,3 ha w skali całego kraju, co świadczy o pewnej poprawie struktury agrarnej tych gospodarstw.

Gospodarstwa małe - do 7 ha - stanowią pod względem liczebnym 16,2 tys. warsztatów rolnych, co w stosunku do 34,5 tys. ogółu gospodarstw w województwie odpowiada 46,9%. Natomiast gospodarstwa większe obszarowo, powyżej 7 ha, stanowią 18,3 tys. ogółu warsztatów rolnych (53,1%), ale zajmują ponad 70% wszystkich użytków rolnych w województwie (tab.2). Struktura agrarna w województwie wrocławskim jest znacznie korzystniejsza niż w skali całego kraju, ale nadal muszą następować procesy koncentracji ziemi, aby zbliżyć się do modelu „zdrowych” gospodarstw rodzinnych (farmerskich), zdolnych do wysokiej produkcji i konkurencji, jaka powstanie po przyłączeniu Polski do Unii Europejskiej.

Zdolność do stałego rozwoju (reprodukcja rozszerzona) wykazywały w zasadzie chłopskie gospodarstwa rolne w całym okresie powojennym, jednak względy doktrynalne hamowały te tendencje. W województwie wrocławskim indywidualne gospodarstwa rolne charakteryzowały się następującymi cechami:

Tabela 2. Charakterystyka obszarowa gospodarstw indywidualnych (1994)

Grupy obszarowe	Liczba gospodarstw w tys.	Procent gospodarstw w województwie	Procent gospodarstw w kraju
Ogółem	34,5	100,0	100,0
Do 2 ha	3,2	9,3	17,6
2-5 ha	7,0	20,4	35,3
5-7 ha	6,0	17,3	14,9
7-15 ha	8,4	24,2	14,9
10-15 ha	6,8	19,7	11,3
Pow. 15 ha	3,1	9,1	6,1
Przeciętna wielkość gospodar.	-	8,5	6,3

- gospodarstwa w zasadzie nie korzystają w procesie produkcji ze stałej najemnej siły roboczej. Są to gospodarstwa oparte na ogół na pracy rodziny, chociaż nie rezygnowano z pomocy rodziny mieskiej;
- gospodarstwa stanowiły jednocześnie miejsce pracy i życia rodziny i jest to istotna specyfika wyróżniająca wieś jako środowisko pracy;
- rolnik wraz z rodziną odpowiada za rezultaty swojej pracy i on sam ponosi ryzyko związane z prowadzeniem gospodarstwa.

Trudno bez pogłębionych badań orzec, kiedy rolnikowi pracowało się lepiej czy wygodniej - przed reformą rynkową, czy też po jej wprowadzeniu. Na ogół rolnik przedsiębiorczy i z tzw. kontaktami zupełnie dobrze radził sobie w dobie gospodarki nakazowo-rozdzielczej. A więc korzystał z przydziałów deficytowych środków produkcji, miał dostęp do asygnat (talony) na deficytowe maszyny rolnicze (ciągniki), uzyskiwał stosunkowo tani kredyt rolny, który był w części umarzony.

Po wprowadzeniu reform rynkowych mamy do czynienia z diametralnie odmienną sytuacją. Uwolnienie cen i zniesienie ich kontrolowania przez państwo, w powiązaniu z procesem likwidacji dotacji, spowodowało skokowy wzrost cen większości towarów i usług. Równocześnie restrykcyjna polityka finansowa, polegająca głównie na wysokim opodatkowaniu kredytów rolniczych, przyczyniła się do znacznego pogorszenia sytuacji ekonomicznej rodzin chłopskich.

Ocenia się, że już w początkowej fazie przechodzenia do gospodarki rynkowej wieś i rolnictwo znalazły się w trudniejszym położeniu niż gałęzie pozarolnicze. Zmniejszenie dochodów zarówno z produkcji rolniczej, jak i wskutek utraty pracy poza rolnictwem było przyczyną, że jedynymi dochodami okazywały się renty i emerytury rolnicze uzyskiwane z Kasy Rolniczych Ubezpieczeń Społecznych (KRUS).

Wśród problemów dostosowawczych jakie wyłoniły się w okresie transformacji, warto zwrócić uwagę na następujące:

- najbardziej powszechną formą było ograniczanie nakładów na produkcję i zmniejszanie lub likwidacja gałęzi produkcji o najniższej opłacalności (np. pogłowie bydła). Ta forma przystosowania do nowej sytuacji na rynku była więc wynikiem biernej raczej postawy rolnika i jego pośredniej zgody na spadek dochodu rodziny. Na dłuższą metę ta strategia prowadzi do erozji gospodarstw słabszych ekonomicznie i ich eliminacji z rynku. Oznacza zgodę na niepełne wykorzystanie potencjału ludzkiego i zaangażowanego kapitału w postaci budynków i maszyn;
- druga forma dostosowania się do zmian rynkowych dotyczyła niewielkiej liczby gospodarstw, prowadzonych głównie przez lepiej fachowo przygotowanych a przy tym młodszych rolników. Dokonywali oni zmian kierunków produkcji, wprowadzając uprawy lub hodowle bardziej opłacalne. Równocześnie zwiększali skalę produkcji w wybranej gałęzi i wprowadzali nową technologię. W kilkunastu większych gospodarstwach rolnych, ale o małych zasobach siły roboczej i dobrym wyposażeniu technicznym rezygnowano całkowicie z produkcji zwierzęcej i koncentrowano uwagę na intensywnej produkcji zbóż, rzepaku, buraków cukrowych, co przy wysokich plonach i dość znacznej skali produkcji zapewniało dostateczną opłacalność i dochody;
- trzecia forma przystosowania się do nowej sytuacji w gospodarstwach mniejszych polegała na generowaniu pozarolniczych źródeł dochodów w danym środowisku lokalnym. Jednakże znaczne ograniczenie w zatrudnieniu uniemożliwiało w szerszym zakresie ten proces. Mimo tych trudności pewna część rolników lub członków ich rodzin stworzyła sobie szanse zdobycia dodatkowych dochodów. Wśród nich można wymienić usługi mechaniczne na rzecz innych rolników, usługi transportowe, drobny handel wiejski i małą gastronomię, usługi budowlane, usługi instalatorskie i naprawcze.

Bardzo sporadyczne były przypadki domowego przetwarzania surowców rolnych dla odbiorców zewnętrznych i świadczenie usług turystycznych (agroturyzm). Występują nadal niedobory usług hydraulicznych oraz w zakresie naprawy sprzętu gospodarstwa domowego i elektroniki użytkowej na wsi.

2. Państwowe gospodarstwa rolne

Państwowe gospodarstwa rolne w przeszłości miały do odegrania swoistą rolę w procesie tzw. socjalizacji wsi. Pierwotnie stanowiły jedynie ośrodki postępu w rolnictwie, tzn. wdrażać do rolnictwa i sprawdzać nową technikę i technologię oraz miały produkować wysokiej jakości środki produkcji pochodzenia rolniczego, głównie nasiona i materiał zarodowy. Potem nałożono na PGR drugą funkcję, mianowicie rozwiązywanie podstawowych, strukturalnych problemów agrarnych, tzn. przejmowanie ziemi z gospodarki indywidualnej. Ta funkcja została nasilona w latach siedemdziesiątych w wyniku narastania problemu ludzi starych i bez następców. Niemniej istotną funkcją było powierzenie PGR zadania jako istotnego producenta artykułów rolnych.

Procesowi nakładania na PGR coraz to nowych zadań i funkcji towarzyszyły zjawiska związane z permanentną ich reorganizacją. W 1971 r. rozpoczęto etap koncentracji ziemi PGR jako przedsiębiorstw wielozakładowych, który doprowadził do powstania kombinatów rolnych. W ramach kombinatów dawne przedsiębiorstwa stały się zakładami na pełnym rozrachunku gospodarczym. Dyrekcje kombinatów spełniały rolę integracyjną i usługową w stosunku do pojedynczych zakładów. Przy nich tworzone jednocześnie jednostki obsługi inwestycyjnej i produkcyjnej grup przedsiębiorstw.

Od 1 VII 1981 r. w państwowych gospodarstwach rolnych zaczęto wprowadzać reformę gospodarczą. Właśnie PGR były tymi przedsiębiorstwami, w których najwcześniej zastosowano zasady reformy. Zgodnie z ogólnymi założeniami była ona oparta na ekonomicznej samodzielności przedsiębiorstw, samofinansowaniu ich rozwoju oraz na samorządzie załóg pracowniczych (tzw. trzy S). Reforma gospodarcza zniosła nakazowo-rozdzielczy system zarządzania jednostkami gospodarczymi w rolnictwie i wprowadziła system parametryczny, oparty na wymienionych „trzech S”. Zmieniło to zasadniczo warunki działania państwowych gospodarstw rolnych, które uzyskały znaczną samodzielność.

Znalazło to wyraz w następujących poczynaniach:

- zniesiono system dotacji i dopłat do rolniczej działalności produkcyjnej,
- przedsiębiorstwa samodzielnie ustalały kierunki i rozmiary produkcji rolniczej,
- oparto działalność gospodarczą na własnych środkach, uzupełnianych w miarę potrzeby kredytem bankowym,
- przyjęto zysk lub poprawę wyniku finansowego za kryterium oceny działalności oraz podstawę systemu premiowego,
- zaniechano interwencji państwa w gospodarkę przedsiębiorstw.

Państwo pozostawiło w swoich rękach jedynie decyzje dotyczące parametrów ekonomicznych regulujących działalność gospodarczą przedsiębiorstw. Natomiast sprawy dotyczące płac i premii dla pracowników, całego systemu motywacyjnego, zatrudnienia zostały zagwarantowane przedsiębiorstwom. Intencją reformy było m.in. zainteresowanie jednostek gospodarczych obniżeniem kosztów produkcji i zwiększeniem zysku, który stanowi główne źródło finansowania działalności bieżącej i rozwoju przedsiębiorstw. Miała ona również wyzwolić inicjatywę załóg pracowników i powszechne dążenie do racjonalizowania gospodarki.

Państwowe gospodarstwa rolne w województwie wrocławskim nie zajmowały zbyt dużego odsetka ogólnej powierzchni użytków rolnych. Ze swoim udziałem w wysokości 5,5% wobec 18,8% w skali kraju, zajmowały jedno z dalszych pozycji w stosunku do innych województw, jeśli chodzi o stopień uspołecznienia ziemi.

Przyjęta polityka powiększania obszaru PGR kosztem sektora indywidualnego zaowocowała w ten sposób, że areal ten wzrósł z 22,7 tys. ha w 1976 r. do najwyższego poziomu 25,5 tys. ha w 1980 r., by potem zanotować systematyczny spadek. PGR wkroczyły bowiem na drogę reform i przekształceń strukturalnych (tab.3).

Po powstaniu województwa wrocławskiego w 1975 r. stan posiadania sektora państwowego przedstawiał się następująco: Stacje Hodowli Roślin Ogrodniczych w Wagańcu, w Świętosławiu, Steklinie, Kazaniu i Wąsewie oraz Kombinat Gospodarstw Ogrodniczych w Nasięgniewie z gospodarstwami Fabianki i Dubielewo.

Kombinaty Państwowych Gospodarstw Rolnych reprezentowane były przez następujące jednostki organizacyjne:

1. Osiećciny z gospodarstwami Latkowo, Michałowo, Moszyce, Jarantowice, Seroczki i gorzelnie Czamanin i Kryszkowice,
2. Chodeczek z gospodarstwami Kamienna, Jarantowice i gorzelnia Lubień Kujawski,
3. Rypin z gospodarstwami Starorypin, Raszkowo, Sosnowo, Wielgie i Balin,
4. Karnkowo z gospodarstwem w Skępem,
5. Izbica Kujawska z gospodarstwem Hotel.

Państwowe gospodarstwa rolne województwa wrocławskiego podlegały administracyjnie i organizacyjnie Wojewódzkiemu Zjednoczeniu PGR w Bydgoszczy.

Stan taki trwał do lipca 1981 r., kiedy to dotychczas istniejące państwowe gospodarstwa rolne podległe Zjednoczeniu PGR w Bydgoszczy przekazano do Zjednoczenia Hodowli i Obrotu Zwierzętami Hodowanymi w Warszawie. W 1989 r. przekazano dwa

gospodarstwa, tj. w Steklinie i Kazaniu pod zarząd Wojewody Włocławskiego.

Państwowy sektor rolny w okresie gospodarki scentralizowanej, korzystając z dużo większej pomocy państwa (dotacje, tani i praktycznie nieograniczony dostęp do kredytów, dostęp do środków produkcji), będąc lepiej wyposażony w nowoczesne środki techniczne uzyskiwał dużo wyższą produkcję rolniczą z jednostki powierzchni niż rolnictwo indywidualne. Jednak koszty tej produkcji były na ogół wyższe niż w rolnictwie indywidualnym.

Odejsie od 1 I 1990 r. w polityce państwa od preferencyjnej w stosunku do państwowego sektora rolnego polityki finansowej w połączeniu z ukształtowanymi w latach 1990-1992 niekorzystnymi relacjami cen pomiędzy artykułami rolnymi a środkami produkcji, spowodowało raptowne pogorszenie wyników finansowych tego sektora.

Pogarszająca się sytuacja finansowo-ekonomiczna PGR spowodowała wzrost liczby jednostek, które traciły zdolność kredytową. Można więc uznać, że podstawową przyczyną podjęcia uregulowań prawnych pozwalających na rozpoczęcie procesu przekształceń i prywatyzacji PGR było przekonanie, że jest to jedyna droga poprawy efektywności produkcji prowadzonej na nieruchomościach rolnych Skarbu Państwa.

Pierwszą próbą rozwiązania trudnej sytuacji PGR było poddanie ich, jako przedsiębiorstw państwowych, przekształceniom prywatyzacyjnym w oparciu o ustawę z dnia 13 VII 1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. Działania te nie przyniosły jednak oczekiwanych efektów. Głównymi przeszkodami do wykorzystania przyjętych w ustawie rozwiązań okazały się bariery prawne i finansowe. Bariery prawne dotyczyły głównie ograniczeń w obrocie nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, natomiast barierą finansową była niska stopa zwrotu kapitału w rolnictwie.

W celu przyspieszenia przystosowania wielkotowarowej gospodarki rolnej do nowych warunków Sejm podjął 19 X 1991 r. ustawę o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw i powierzył realizację przekształceń własnościowych w rolnictwie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa³.

Ustawa z 1991 r., oprócz zadań dla Agencji jako gospodarza majątku Skarbu Państwa, określiła jednocześnie podstawowe zasady przekształceń własnościowych w dostosowaniu do specyfiki

³H. Antosiak, *Przekształcenia własnościowe w państwowym sektorze rolnym - próba oceny [w:] Przemiany własnościowe w rolnictwie. Międzynarodowa konferencja naukowa, Olsztyn 1993.*

rolnictwa. W ustawie określono tryb likwidacji państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej, przejmowania będącego w ich zarządzie mienia przez Agencję do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz podstawowe formy zagospodarowania tego mienia.

Tabela 3. Użytkowanie gruntów w państwowych gospodarstwach rolnych woj. wrocławskiego (w ha)

Wyszczególnienie	1976	1980	1985	1988	1993
Powierzchnia ogółem	22 752	25 582	24 700	19 347	13 685
w tym:					
- użytki rolne	15 704	18 175	17 497	17 539	11 547
- grunty orne	13 385	15 653	15 115	15 338	10 326
- sady	418	429	370	357	195
- łąki	1 072	1171	1 056	1 031	651
- pastwiska	829	922	956	813	375
Użytki rolne podległe	14 757	17 009	16 667	16 614	10 430
- CZ PGR (Minist. Rolnictwa)					
- resortom nierolniczym	697	694	830	1 255	1 117

Źródło: Dane *Roczników Statystycznych Województwa Wrocławskiego*.

Likwidacja osobowości prawnej byłych PGR umożliwiła urządzenie będącej w ich zarządzie przestrzeni rolniczej z jej wyposażeniem na nowych zasadach bez przeszkód prawnych w reorganizacji zarządzania nimi.

Po przejściu nieruchomości rolnych po zlikwidowanych PGR opracowany został program restrukturyzacyjny. Program ten polegał na zaprojektowaniu i przeprowadzeniu zmian w zakresie organizacji zarządzania jednostkami gospodarczymi łącznie z odpowiednimi zmianami struktury rzeczowej tych jednostek, określeniem ich przeznaczenia, statusu lub funkcji w nowym układzie gospodarczym.

Stan prawny sektora państwowego w rolnictwie po utworzeniu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w 1994 r. przedstawia się następująco: Osiećciny, Chodeczek, Izbica Kujawska, Świętosław i Wąsewo przejęte zostały przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddział w Warszawie.

Na bazie tych przedsiębiorstw powstały:

1. Ośrodek Hodowli Zarodowej Osiećciny Sp. z o.o.,
2. Stacja Hodowli Zarodowej „Plantica” Świętosław Sp. z o.o.

Na bazie Ośrodków Hodowli Zarodowej Chodeczek i Izbica Kujawska w najbliższym czasie powstaną Spółki Agencji Oddziału w Warszawie. W Wąsewie powstała spółka pracownicza, która wydzierżawiła to przedsiębiorstwo.

Ośrodki Hodowli Zarodowej Rypin, Karnkowo i Kombinat Nasiegniewo przejęła AWRSP w Bydgoszczy, która rozdysponowała majątek tych przedsiębiorstw poprzez wydzierżawienie podmiotom prywatnym oraz spółkom pracowniczym.

3. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP) są jedną z form wykorzystania ziemi i organizowania produkcji rolniczej. Zasięg działania RSP jest zbyt mały, aby mogły one odgrywać znaczącą rolę w rozwiązywaniu problemów wyżywienia kraju czy przebudowy ustroju rolnego. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne są żywym przykładem meandrów polityki rolnej, gdzie początkowo upatrywano w nich niemal wzorzec sposobu gospodarowania, by potem sprowadzić je do roli jednej z wielu dróg gospodarowania ziemią w rolnictwie.

Na terenie województwa wrocławskiego ze spółdzielni zorganizowanych w latach pięćdziesiątych w 1975 r. istniało 9 RSP, tj. Bachorzewo, Bielica, Dąbie Kujawskie, Głębocek, Lenie Wielkie, Plebanka, Stary Radziejów, Rybitwy i Wiktoryn.

W 1976 r. uchwałą Rady Ministrów wprowadzono specjalne przywileje dla organizowanych nowych spółdzielni. Przepisy te stały się zachętą do organizowania gospodarstw zespołowych przez rolników. W 1980 r. liczba spółdzielni produkcyjnych wzrosła do 26, a więc niemal potroiła się. Nowo powstające spółdzielnie produkcyjne powstawały na bazie opuszczonych czy podupadłych gospodarstw i na bazie gruntów PFZ. Ziemie te, często rozrzucone w promieniu kilkunastu kilometrów, a przy tym występujące w małych działkach były przyczyną trudności w ich funkcjonowaniu i podnosiły koszty produkcji. Zwraca uwagę fakt, że wkłady członkowskie w postaci ziemi były bardzo małe i na ogół nie przekraczały 10%.

Przykładowo w 1980 r. na stan 840 rodzin zrzeszonych, tylko 69 rodzin weszło do spółdzielni z własnymi gospodarstwami, co stanowiło 8,2%. W omawianym roku rolnicze spółdzielnie produkcyjne zajmowały powierzchnię 7,6 tys. ha, w tym 6,7 tys. ha użytków rolnych. Stanowiło to zaledwie 2,0% ogólnej powierzchni rolnej województwa. Ponad 62% użytków rolnych znajdowało się w V i VI, a więc najniższej klasie bonitacyjnej. Również średnia wielkość gospodarstw spółdzielczych wynosząca około 250 ha, nie

sprzyjała podnoszeniu efektywności gospodarowania.

W 1982 r. Sejm uchwalił „Prawo Spółdzielcze” umożliwiające realizację wielu postulatów spółdzielców i stwarzające podstawy do działalności w ramach reformy gospodarczej w oparciu o zasady samorządności, samodzielności i samofinansowania. RSP otrzymały też prawo wykupu posiadanych gruntów PFZ. Większość RSP złożyła wnioski w tej sprawie. Proces wykupu przebiegał jednak opieszale, ze względu na trudności w wykonywaniu dokumentacji geodezyjnej przed administracją państwową.

Na mocy wspomnianej ustawy „Prawo Spółdzielcze” rolnicze spółdzielnie produkcyjne uczyniono jednostkami w pełni samorządowymi. Zasada ta wyrażała się czynnym udziałem wszystkich członków we współrzędzeniu, a poprzez walne zgromadzenie i zarząd także w podejmowaniu decyzji produkcyjnych.

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne łączyły w sobie elementy rodzinnej gospodarki chłopskiej z zasadami spółdzielczymi, a więc miały pewne cechy spółki cywilnej i uspołecznionego gospodarstwa rolnego. W spółdzielniach produkcyjnych zachowały się pewne cechy gospodarki indywidualnej, takie jak praca całych rodzin, wspólne wykorzystanie środków produkcyjnych (ziemi, budynków, maszyn) wnoszonych jako wkłady do spółdzielni, a z drugiej strony miały cechy uspołecznionego przedsiębiorstwa (planowanie gospodarcze, prowadzenie rachunkowości i sprawozdawczości itp.).

Prawo spółdzielcze stanowiło, że walne zgromadzenie jest najwyższym organem spółdzielni, podejmującym ostateczne decyzje. Uczestnictwo dużej liczby osób w zarządzaniu zawsze kryje niebezpieczeństwo przedłużania okresu podejmowania decyzji i osłabienia jej skuteczności. Organizacja, zarządzanie i kierowanie w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych oparte było na jej wewnętrznych aktach prawnych, takich jak: statut, regulamin i uchwały walnego zgromadzenia.

Podstawy rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych opierały się na uzyskiwaniu dotacji państwowych oraz taniach i dogodnych kredytów, które następnie częściowo były umarzane. Ponadto poszukiwanie poprawy efektywności gospodarowania i zwiększania dochodowości gospodarstw skłaniało wiele RSP do rozwijania przetwórstwa rolno-spożywczego oraz działalności pozarolniczej.

Przechowalnią owoców i warzyw oraz kwaszeniem ogórków zajmowały się spółdzielnie w Plebance i Piasecznie, mieszalnią pasz Rybitwy i Wildno, przetwórstwem skór owczych - Liciszewy i Lubanie. Jednakże najbardziej powszechnymi zakładami produkcji pozarolniczej były grupy remontowo-budowlane, które występowały w ok.90% RSP. W kilku spółdzielniach działały bryga-

dy leśne oraz zespoły zajmujące się wyrobem toreb foliowych⁴.

Produkcja pozarolnicza pozwalała na stosowanie cen umownych na wytwarzane produkty i usługi, co tym bardziej uzasadniało zainteresowanie RSP tą działalnością. Krytycznie ocenia się tę działalność w świetle faktów, iż nie miały one do tego warunków, tj. własnego surowca, zasobów siły roboczej, pomieszczeń, sieci dystrybucji itp. Dążność do nadmiernego rozwoju produkcji pozarolniczej kosztem produkcji rolniczej była powodem, że w 1985 r. wpływy z tej działalności w 8 RSP przekroczyły 50% sprzedaży ogółem i dotyczyły następujących spółdzielni: Liciszewy (76%), Bycz (72%), Witoszyn (67%), Lubanie (67%), Bielica (59%), Głęboczek (55%), Jankowo (54%) i Osiecz (50%)⁵.

Chcąc ratować gospodarkę finansową, część spółdzielni podjęła decyzje o wyzbywaniu się części środków trwałych nieprzydatnych, czy nie w pełni wykorzystanych. W efekcie zmniejszyła się liczba zespołowych ciągników, przyczep, samochodów, środków transportowych, a nawet kombajnów. Doraźne korzyści poświęcano dla długofalowego rozwoju, ponieważ za sprzęt używany używano wówczas wyższe ceny niż za nowy.

W połowie lat osiemdziesiątych dało się zauważyć dużą polaryzację gospodarstw spółdzielczych. Na jednym biegunie umacniały się RSP mocne ekonomicznie i silne organizacyjnie, na drugim zaś rosła grupa spółdzielni słabych, osiagających coraz gorsze wyniki produkcyjne i finansowe. Kurczyły się dotacje i warunki udzielania kredytów. W związku z tym zachodził proces łączenia słabych spółdzielni z silniejszym partnerem, bądź też likwidacji niektórych spółdzielni.

Zmiany systemu społecznego i gospodarczego w Polsce zapoczątkowane w 1989 r. wpłynęły również na sytuację rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Od 1 I 1990 r. wprowadzono zasadę równouprawnienia wszystkich podmiotów gospodarczych i stąd uprzywilejowana dotychczas pozycja spółdzielni została zlikwidowana. Na tę nową sytuację zarządy spółdzielni nie były przygotowane pod względem kadrowym, ani finansowym, ani też organizacyjnym.

Jednak restrukturyzacja rolniczych spółdzielni produkcyjnych zasadniczo różniła się od restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych. Istota restrukturyzacji RSP sprowadzała się więc w zasadzie do przekształcenia gospodarstwa zespołowego w wielorodzinne gospodarstwo rolne. Wymusiło to na nich niezależność

⁴B. Lewandowska, Charakterystyka kadry inżynierjno-technicznej rolniczych spółdzielni produkcyjnych woj. wrocławskiego. Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR Bydgoszcz 1988.

⁵B. Lewandowska, op. cit.

i samodzielność w podejmowaniu decyzji służących interesom członków. Ponadto zlikwidowano struktury wyższego szczebla, w tym związki spółdzielcze szczebla centralnego i wojewódzkiego. Można ogólnie powiedzieć, że skutki społeczne restrukturyzacji spółdzielni rolniczych były na wsi mniej dotkliwe niż zmiany w sektorze państwowych gospodarstw rolnych. Niewielka i różnorodna skala produkcji zarówno rolniczej, jak i pozarolniczej pozwoliła spółdzielniom na szybkie dostosowanie się do potrzeb rynku. RSP od początku swojego istnienia znane były z podejmowania często kontrowersyjnych w opinii społecznej działań, które z rolnictwem niewiele miały do czynienia, ale przynosiły im wielkie dochody i stwarzały miejsca pracy dla wielu osób.

Rozwój rolniczych spółdzielni produkcyjnych nie był jednolity w poszczególnych latach i tak przed 1975 r. było już 9 RSP, a dalszy rozwój przedstawiał się następująco (tab.4):

- 1976 r. - 8 rolniczych spółdzielni produkcyjnych,
- 1977 r. - 2 rolnicze spółdzielnie produkcyjne,
- 1978 r. - 5 rolniczych spółdzielni produkcyjnych,
- 1979 r. - 3 rolnicze spółdzielnie produkcyjne,
- 1980 r. - 1 rolnicza spółdzielnia produkcyjna,
- 1984 r. - 1 rolnicza spółdzielnia produkcyjna.

Tabela 4. Wykaz rolniczych spółdzielni produkcyjnych według roku założenia

Spółdzielnie zorganizowane						
Przed 1975	1976	1977	1978	1979	1980	1984
Bachorzewo	Cieluchowo (Wildno)	Piaseczno	Rudzk Mały	Bogucin (Witoszyn)	Lubaty	Lipno
Bielica	Gnojno	Lówkowice	Jankowo	Psary		
Dąbie Kuj.	Kozy (Bycz)		Dębiany	Lubanie		
Głęboczek	Kochoń (Mokowo)		Kozjaty			
Lenie Wielkie	Liciszewy		Podgaj			
Opatowice (Stary Radziejów)	Lanięta (Osiecz Mały)					
Plebanka	Teodorowo					
Rybitwy	Zbrachlin					
Wiktoryn						

Źródło: Dane Banku Gospodarki Żywnościowej, Oddział Wojewódzki we Wrocławku.

Obserwując rozwój rolniczych spółdzielni produkcyjnych warto podkreślić, że ich powstanie nie odbywało się na bazie rodzinnych gospodarstw indywidualnych, jak stanowił statut, lecz w oparciu o ziemię z Państwowego Funduszu Ziemi lub o grunty zdawane za rentę czy emeryturę rolniczą. Przykładowo w 1975 r. na 191 rodzin zrzeszonych, było 19 rodzin posiadających przedtem własne gospodarstwo rolne (9,9%). W 1988 r. z kolei na 998 rodzin zrzeszonych w spółdzielni, były tylko 52 rodziny posiadające własne gospodarstwo rolne (5,2%).

Wielkość jednej rolniczej spółdzielni produkcyjnej nie była imponująca, jeśli porównać ją do olbrzymich kombinatów PGR. W 1975 r. średnia wielkość jednego gospodarstwa spółdzielczego wynosiła tylko 193 ha, by w 1988 r. wzrosnąć do 272 ha (tab.4a).

Tabela 4a. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne w woj. wrocławskim

Wyszczególnienie	1975	1980	1985	1988
Liczba spółdzielni	9	26	26	23
Rodziny zrzeszone w tym posiadające gospod. rolne	191 19	840 69	928 54	998 52
Członkowie spółdzielni	235	1 071	1 210	1 207
Powierzchnia ogólna w ha	2 000	7 572	7 091	7 091
grunty zespolowe	1 960	7 524	7 038	7 033
w tym: użytki rolne	1 740	6 727	6 279	6 251
grunty orne	1 425	5 803	5 369	5 401
działki przyzagrodowe	40	48	53	58
Średnia wielkość 1 RSP (w ha)	193,3	258,7	241,5	271,8

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Wrocławskiego za poszczególne lata.

Zmiany w stanie posiadania RSP zapoczątkowane zostały w 1978 r., kiedy to Teodorowo przyłączono do RSP Piaseczno.

Dalsze zmiany organizacyjne polegały na ogół na fuzji dwóch odrębnie istniejących spółdzielni i proces ten przebiegał następująco:

- 1982 - Gnojno przyłączono do RSP Rybitwy,
- 1987 - Głębozec przyłączono do RSP Liciszewy i Łówkowice do RSP Plebanka,
- 1988 - Wiktoryn przyłączono do RSP Witoszyn.

Kolejnym etapem była likwidacja spółdzielni produkcyjnych nie rokujących wyjścia z kryzysu ekonomiczno-gospodarczego. W

1990 r. uległa likwidacji RSP Psary, a w 1991 r. RSP Bycz. Rolnicy zrzeszeni w spółdzielni produkcyjnej Dębiany rozeszli się w 1991 r., nie ogłaszając ani procesu likwidacji, ani też upadłości swojego zrzeszenia. W latach 1992-1994 likwidacji uległy następujące rolnicze spółdzielnie produkcyjne: Bielica, Rybitwy, Wildno, Mokowo, Liciszewy, Piaseczno, Rudzk, Witoszyn i Lubanie. RSP Dąbie przekształciło się w spółkę z o.o. o nazwie „Natura”.

Obecnie pozostało tylko 9 rolniczych spółdzielni produkcyjnych, tj. Bachorzewo, Lenie Wielkie, Stary Radziejów, Plebanka, Osiecz Mały, Jankowo, Zbrachlin, Kozjaty i Podgaj.

II. DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI SPOŁECZNO-ZAWODOWYCH ROLNIKÓW

1. Kółka rolnicze

Tradycje organizowania ruchu chłopskiego sięgają połowy XIX wieku, kiedy to w 1862 r. w Piasecznie koło Gniewu powstało pierwsze kółko rolnicze na Pomorzu, a jednocześnie w kraju. Podobnie rzecz się miała na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej, gdzie rolnicy dążyli do oddolnego zakładania swojej reprezentacji, pozwalającej na wspólne artykułowanie żądań, a ponadto na podnoszenie kwalifikacji zawodowych.

Tak więc zorganizowane w 1975 r. nowe województwo wrocławskie w sensie ruchu kółkowego zastało pewien stan liczby kółek i ich członków, które należało przekształcić w sensie organizacyjnej zależności od władz wyższego szczebla. Trzeba przy tym pamiętać, że zniknęło jedno ogniwo zarządzania w postaci powiatu, a więc powiatowego związku kółek rolniczych (PZKR), które pełniło ważną funkcję koordynacyjną.

Zgodnie z uchwałą V Zjazdu Delegatów Kółek Rolniczych wprowadzono w październiku 1975 r. nowy statut, który miał dać początek zmianom na poszczególnych szczeblach tej organizacji. Podstawowym założeniem zmian statutowych było z jednej strony wzmocnienie funkcji kontrolno-nadzorczej organów samorządowych wobec spółdzielni kółek rolniczych (SKR), z drugiej zaś - zwiększenie samodzielności zarządów. Wprowadzone nowe zasady statutowe kółek rolniczych i ich jednostek wysunęły na pierwsze miejsce działalność gospodarczą.

Kółka rolnicze pozbawione inspirującej roli PZKR i wsparcia instruktorskiego powoli zamierały. Wojewódzki związek kółek rolniczych (WZKR) był dopiero w trakcie organizowania się i więcej go interesowały sprawy obsady stanowisk kierowniczych, aniżeli oddolne sprawy kółek rolniczych. Należy tutaj przypomnieć, że w

latach 1972-1973 zaczęły powstawać w gminach spółdzielnie kółek rolniczych (SKR), które przejęły od kółek rolniczych ciągniki i sprzęt rolniczy, tworząc przedsiębiorstwa usługowo-wytwórcze zrzeszające kółka rolnicze oraz inne osoby prawne związane z rolnictwem. A więc na spadek aktywności kółek rolniczych wpłynęły przynajmniej dwie grupy czynników; po pierwsze - zabranie im sprzętu rolniczego, który tworzyli z Funduszu Rozwoju Rolnictwa (FRR) i który był źródłem stałego zainteresowania zarządu KR oraz po drugie - brak pomocy inspirującej ze strony organów wyższego szczebla, do czego kółka rolnicze były przyzwyczajone. Kółka rolnicze pozbawione działalności gospodarczej nie były w stanie przeorientować swojej działalności. Nie umiały znaleźć się na innym gruncie, do czego nakłaniały nowe statuty kółek rolniczych.

W pierwszym okresie po 1975 r. sytuacja w działalności kółek rolniczych była mocno zróżnicowana. Tylko nieliczne kółka rolnicze o bogatych tradycjach i doświadczeniach, pomimo obiektywnych trudności, prowadziły względnie ożywioną działalność. Sprowadzała się ona do współdziałania w organizowaniu usług dla SKR, sporządzaniu harmonogramów prac polowych, czuwaniu nad ich prawidłową realizacją, sprawowaniu społecznego nadzoru nad działalnością zakładów usług mechanizacyjnych oraz pracą traktorzystów i brygad obsługujących wieś⁶. O skuteczności tej formy pracy samorządu chłopskiego świadczył dość sprawny w opinii rolników przebieg usług w kampanii żniwnej i wykopkowej oraz zmniejszająca się liczba zgłaszanych przez rolników uwag i interwencji.

Do nielicznych należały kółka rolnicze, które analizowały i oceniały wyniki produkcyjne osiągnięte przez wieś oraz swoje programy działania. Taką działalnością legitymowały się kółka w Borzyminie, Sułkowie, Świątnikach, Raciążku, Czermnie i Witoweżu.

Dla zaktywizowania kółek rolniczych a zwłaszcza ich funkcji kontrolnych wobec SKR wprowadzone zostały jako obowiązujące następujące zasady:

- przed każdą akcją w rolnictwie we wszystkich jednostkach usługowych SKR powinny być przeprowadzone społeczne przeglądy przez komisje składające się z prezesów kółek rolniczych oraz członków rady nadzorczej SKR i pracowników spółdzielni,
- wnioski i uwagi ze społecznych przeglądów powinny być przedmiotem posiedzeń rady SKR w kwestii docelowej realizacji przez dyrekcje SKR,

⁶Sprawozdanie WZKR we Włocławku z działalności kółek rolniczych. Maszynopis powielany, Włocławek 1979.

- samorząd kółek rolniczych (prezesi i członkowie zarządu) powinien posiadać pisemne upoważnienie do wszechstronnej kontroli w macierzystych jednostkach usługowych SKR.

Według statutu „kółka rolnicze miały być dobrowolną organizacją społeczno-gospodarczą zrzeszającą rolników, kobiety wiejskie, pracowników rolnictwa i osoby pracujące na rzecz rolnictwa, inspirującą do działania nad zwiększeniem i unowocześnieniem produkcji rolniczej oraz nad ogólnym rozwojem wsi w drodze kojarzenia indywidualnych wysiłków z wzajemną pomocą i współpracą”⁷.

Wydany w listopadzie 1980 r., a następnie przyjmowany na zebraniach kółek rolniczych nowy wzorcowy statut określa kółka rolnicze jako dobrowolną, niezależną i samorządną społeczno-zawodową organizację rolników pełniącą rolę związku zawodowego indywidualnych rolników⁸. Brzmienie tego statutu powstało w opozycji do powstających statutów związków zawodowych rolników indywidualnych „Solidarność”.

Jednocześnie przyjęto, że w ramach kółek rolniczych działają w oparciu o ich statuty koła gospodyń wiejskich (KGW), sekcje branżowe producentów rolnych oraz takie ogniwa, jak zespoły przysposobienia rolniczego (PR) lub zespoły młodych rolników.

Aby wypełnić lukę organizacyjną między kółkiem rolniczym a WZKR, w 1980 r. podjęto decyzję o powoływaniu gminnych związków kółek i organizacji rolniczych. Rozwiązania te zyskały akceptację tylko części rolników. Do końca 1980 r. we wszystkich kółkach rolniczych odbyły się walne zebrania sprawozdawczo-programowe, na których rozpatrywano przyjęcie nowego statutu, przyjmowano uchwały o przystąpieniu na członków gminnych związków kółek oraz wybierano delegatów na gminne zjazdy i uchwalono programy działań na rok 1981. Frekwencja na zebraniach kształtowała się w granicach 55-92%⁹. W 181 kółkach walne zebrania były powtarzane z uwagi na brak wymaganej frekwencji.

Ogólnie biorąc, w 1980 r. na liczbę 741 kółek rolniczych w 694 (93,6%) przyjęto nowy statut. W trakcie trwających zebrań sprawozdawczo-programowych kółek rolniczych poddano ostrej krytyce dotychczasową działalność kółek i ich związków, a szczególnie występujące ograniczenia w funkcjonowaniu samorządu. Po-

⁷Wzorcowy statut kółka rolniczego, Warszawa 1975.

⁸Statut kółka rolniczego (wzorcowy), Warszawa 1980.

⁹J. Lewandowski, Działalność społeczno-zawodowa kółek rolniczych i ich związków w latach 1975-1981 (na przykładzie woj. wrocławskiego). Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR, Bydgoszcz 1982.

stulowano o nadanie organizacji kółek rolniczych uprawnień zapewniających wpływ samorządu kółkowego na:

- kształtowanie założeń polityki rolnej i instrumentów ich realizacji, a w szczególności systemu cen skupu produktów rolniczych, cen środków produkcji i usług, zasad systemu kontraktacji i organizacji zbytu produktów, polityki kredytowej i finansowej oraz ubezpieczeniowej wobec wsi;
- kierunek obrotu i zagospodarowania ziemi, a zwłaszcza ziemi wypadającej z produkcji gospodarstw indywidualnych oraz znajdującej się w zasobach Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ);
- zasady rozdziału deficytowych środków produkcji, szczególnie ciągników i maszyn rolniczych, pasz, węgla i materiałów budowlanych oraz na kierunki rozwoju usług i systemu obsługi rolnictwa indywidualnego przez instytucje i organizacje rolnicze działające na wsi;
- warunki socjalno-bytowe, mieszkaniowe, kulturalno-oświatowe ludności wiejskiej;
- gospodarowanie środkami Funduszu Rozwoju Rolnictwa.

Nie wszyscy rolnicy podzielali takie poglądy. Dość powszechna była krytyka prowadzonej „na gwałt” odnowy w kółkach rolniczych¹⁰. Proces odbudowywania autorytetu kółek rolniczych w środowisku wiejskim utrudniał fakt, że odbywał się on według z góry narzuconego scenariusza (CZKR), a organizatorami zebrzań byli pracownicy administracji ostro krytykowanych SKR i WZKR we Włocławku. Pogląd wielu rolników, że kółka rolnicze nie powinny pełnić roli związku zawodowego, wynikał między innymi z faktu, że 50-70% członków kółek rolniczych wstąpiło do Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność Chłopska” i Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność”.

Można ogólnie stwierdzić, że chociaż proces odnowy w kółkach rolniczych był przeprowadzony pod względem organizacyjnym poprawnie, to jednak w rzeczywistości nie spowodował przywrócenia dawniejszego autorytetu kółek rolniczych wśród rolników. Wielu rolników jednak pozostawało w kółkach rolniczych, głównie z obawy przed ograniczeniem dla nich usług świadczonych przez SKR. Spór wewnątrz kółek rolniczych toczył się o przyszły ich kształt i charakter oraz ich rolę w środowisku wiejskim.

W 1982 r. ukazała się ustawa o społeczno-zawodowych organizacjach rolników, która dawała rolnikom dużą niezależność zarówno od organów administracji państwowej, jak i od społecznych

¹⁰J. Lewandowski, op.cit.

jednostek organizacyjnych. Jednocześnie ustawa ta ustaliła, że organizacjami społeczno-zawodowymi rolników są:

- kółka rolnicze,
- koła gospodyń wiejskich,
- rolnicze zrzeszenia branżowe,
- związki rolników, kółek i organizacji rolniczych,
- związki rolniczych zrzeszeń branżowych.

Wprowadzenie tak szerokiej formuły organizacyjnej miało przyczynić się do rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych oraz wzrostu ich produkcji, zapewnienia opłacalności produkcji rolniczej i należytego wyposażenia rolnictwa w środki produkcji. Ponadto kółka rolnicze miały troszczyć się o wysoką rangę zawodu rolnika a także o poprawę warunków życia i pracy ludności wiejskiej.

Prawa zawarte w ustawie z 1982 r. miały jedynie charakter postulatyczny i uchwałodawczy, bez możliwości egzekwowania przyjętych wniosków i uchwał. Pozycja rolnika wobec zjawisk zachodzących na wsi i w rolnictwie często przybierała postać biernego obserwatora, bez możliwości realnego wpływu na powstałą sytuację społeczno-gospodarczą.

W 1983 r. zgodnie z treścią ustawy o społeczno-zawodowych organizacjach rolników po raz kolejny zmieniono statut kółka rolniczego. W nowym statucie jako podstawowy cel wymieniono reprezentowanie i obronę społeczno-zawodowych interesów rolniczego środowiska wiejskiego przez:

- wpływanie na obrót i gospodarkę ziemią, sprzedaż gruntów PFZ, ochronę i rozwój indywidualnych gospodarstw rolnych;
- współdziałanie w kształtowaniu decyzji lokalnych władz w zakresie ochrony gruntów rolnych, gospodarki wodnej, hodowli, ochrony środowiska naturalnego;
- przeprowadzanie przez upoważnionych przedstawicieli społecznej kontroli skupu produktów rolnych;
- podejmowanie interwencji w sprawach indywidualnych członków i ogółu rolników w przypadku przewlekłego lub krzywdzącego ich załatwienia.

Należy zauważyć, że ze statutu kółka rolniczego zniknęły tak silnie eksponowane w minionych latach zadania w dziedzinie socjalistycznej modernizacji rolnictwa. Nie wynikało to jednak z metamorfozy organizacji kółkowej, ale ze zmian w polityce rolnej. Nadal wprawdzie obowiązywała konstytucyjna zasada, zgodnie z którą PRL dąży do socjalistycznej przebudowy rolnictwa, to jednak z drugiej strony w tejże samej konstytucji wprowadzono zapis o trwałości rodzinnych gospodarstw rolnych. Uchylono przy tym szereg aktów prawnych, które naruszały zasadę trwałości

owych gospodarstw. Państwo nadal sprzyjało rozwojowi uspołecznionych form gospodarowania na wsi, ale jednocześnie pogodziło się z istnieniem indywidualnych gospodarstw rolnych. W związku z tym działalność kółek rolniczych skupiała się na realizacji celów gospodarczych i społeczno-zawodowych.

Przyznanie kółkom rolniczym roli jedynego reprezentanta i obrońcy społeczno-zawodowych interesów rolników nie oznaczało, że organizacja ta spełnia zadania o charakterze statutowym skutecznie. Wręcz przeciwnie, praktyka dowodziła, iż rolnicy nadal nie mieli właściwej reprezentacji swoich społeczno-zawodowych interesów. Składało się na to kilka przyczyn. Po pierwsze, można było zaobserwować dużą pasywność organizacji kółkowych, ponieważ bardzo anemicznie walczyły one o owe interesy. Ponadto postulaty i zadania kółek nie były brane pod uwagę, gdyż uprawnienia ich sprowadzały się do opiniowania i wnioskowania. Po drugie, kółka rolnicze straciły poparcie i zaufanie rolników indywidualnych, czego dobitnym dowodem był znaczny spadek ich członków (tab.5).

Wreszcie należy wskazać na sprzeczność w samej organizacji kółkowej. Wiele skarg rolników dotyczyło działalności gospodarczej tej organizacji, realizowanej przez SKR. Trudno więc mówić o właściwej reprezentacji i obronie interesów rolników indywidualnych, skoro owa obrona sprowadzała się do postępowania wewnątrzorganizacyjnego, a właściwie do występowania przeciw samemu sobie, to znaczy pionu samorządowego do pionu gospodarczego organizacji kółkowej.

Od momentu reaktywowania działalności kółek rolniczych w 1957 r. mocną ich stroną miała być działalność gospodarcza, realizowana początkowo poprzez zespołową mechanizację. Gwarantem tej działalności miał być Fundusz Rozwoju Rolnictwa (FRR), którego środki gromadzone od 1959 r. na specjalnych kontach miały przyczynić się do zakupu maszyn i narzędzi rolniczych, z myślą o użytkowaniu przez wszystkich rolników danej wsi.

Obserwacja poczynąń zarządów kółek rolniczych w zakresie eksploatacji sprzętu, a zwłaszcza brak fachowego personelu i nadzoru księgowego były powodem powołania w 1965 r. tzw. międzykółkowych baz maszynowych (MBM). Jeszcze wyższym stopniem integracji tych poczynąń było powołanie w 1973 r. spółdzielni kółek rolniczych (SKR), które powstały w każdej gminie. W ten sposób stopniowo kółka rolnicze coraz bardziej zaczęły się upodabniać do przedsiębiorstw. Po prostu kółka rolnicze miały tworzyć materialną bazę zwiększania sektora uspołecznionego w rolnictwie, a egzemplifikacją tych poczynąń było tworzenie zespołowych gospodarstw rolnych (ZGR) kółek rolniczych.

**Tabela 5. Członkowie kółek rolniczych
w woj. wrocławskim**

Rok	Kółka rolnicze	Członkowie kółek rolniczych	Średnio członków na 1 kółko rolnicze
1975	785	22 352	28,5
1977	743	24 894	33,5
1980	741	23 835	32,2
1983	753	25 841	34,3
1987	756	19 097	25,3
1992	720	11 650	16,2

Źródło: Dane Wojewódzkiego Związku Rolników, Kółek i Organizacji Rolniczych we Wrocławku.

Wraz z utworzeniem spółdzielni kółek rolniczych kółka zatraciły wszelkie cechy organizacji chłopskiej, stając się podmiotami martwymi i podporządkowanymi całkowicie tym spółdzielniom. Spełniając funkcje nadzorcze nad kółkami SKR-y całkowicie zdominowały działalność organizacji kółkowej.

Przyjęcie kursu na rozbudowę sektora spółdzielczego w rolnictwie spowodowało, że wbrew interesom rolników indywidualnych owe spółdzielnie stały się instrumentem pośredniej socjalizacji wsi. W pierwszym przypadku chodziło o stworzenie warunków do zespołowego gospodarowania, w drugim zaś do zagospodarowania gruntów wypadających z rolnictwa (ZGR).

Mimo teoretycznie samorządowego charakteru, rolnicy nie mieli realnego wpływu na funkcjonowanie tych spółdzielni. W gruncie rzeczy SKR-y upodobniły się do przedsiębiorstw państwowych, na czele których stał dyrektor.

W województwie wrocławskim było 38 spółdzielni kółek rolniczych, które działały we wszystkich gminach. SKR-y świadczyły usługi sprzętowe, maszynowe, transportowe i warsztatowe, a wzrost etatyzacji był między innymi powodem ciągłego narastania kosztów obsługi wsi. Jeśli do tego dodamy sezonowość prac w rolnictwie, to wówczas jasne się staje, że SKR-y coraz częściej poszukiwały pozarolniczych form działalności gospodarczej (całokrajowej), ze szkodą dla właściwego rolnictwa.

W latach 1983-1989 14 spółdzielni kółek rolniczych prowadziło zespołowe gospodarstwa rolne, w tym 7 ZGR zarówno produkcję roślinną, jak i zwierzęcą. Zespołowe gospodarstwa rolne użytkowały w 1983 r. 2613 ha użytków rolnych, by ten areał spadł w

1987 r. do 1826 ha. Zmniejszenie się powierzchni gruntów było spowodowane koniecznością pozbycia się gruntów oddalonych od bazy, rozdrobnionych, niskiej jakości itp. Potrzeba zabezpieczenia pasz dla posiadanych ferm i tuczarni spowodowała, że w produkcji roślinnej dominowała uprawa zbóż (70% struktury zasiewów) oraz okopowe (20%).

Przemiany w rolnictwie zapoczątkowane w 1989 r. spowodowały, że w pierwszej kolejności zlikwidowano wszystkie zespoły gospodarstwa rolne, a potem stopniowo także spółdzielnie kółek rolniczych. Przykładowo w 1993 r. na stan 38 SKR zlikwidowanych zostało już 17 (44,7%) spółdzielni, by potem stopniowo likwidować wszystkie spółdzielnie kółek rolniczych.

2. Koła gospodyń wiejskich

Integralną część działalności kółek rolniczych zawsze stanowiły koła gospodyń wiejskich (KGW), przy czym raz opierały swoje struktury o statut KR, innym razem miały niezależny statut i formy organizacyjne.

Działalność kół gospodyń wiejskich zawsze zmierzała do aktywizacji kobiet w wypełnianiu ich zawodowych funkcji w gospodarstwie domowym i rolnym, do wzmocnienia istotnych funkcji rodzinnych i wychowawczych oraz podnoszenia poziomu i wzbogacania społeczno-wychowawczej roli w środowisku wiejskim.

Statut kół gospodyń wiejskich był na ogół na tyle szeroki i otwarty, że pozwalał na podejmowanie wielu przedsięwzięć o charakterze organizacyjnym, oświatowym, kulturalnym i gospodarczym. Początkowo preferowano dwa podstawowe kierunki działania, a mianowicie ogólnospołeczny i kulturalno-oświatowy. Potem poszerzono formy oddziaływania o usługi związane z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego, jak wypożyczalnie sprzętu, punkty pomocy gospodarczej. Kolejnym etapem było przechodzenie od gospodarstwa domowego do gospodarstwa rolnego i związane z tym przedsięwzięcia dotyczące obejścia domu i gospodarstwa (ogródki przydomowe), odchowu drobnego inwentarza (rozprowadzanie piskląt), czy też podejmowane próby rozszerzania działalności o zespołową produkcję rolniczą.

Głównym celem i zadaniem KGW jest przekazywanie rodzinie wiejskiej jak największego zasobu wiedzy i umiejętności dotyczących racjonalnej organizacji gospodarstwa domowego oraz wpływanie na rozwój tych usług, które usprawniają prowadzenie gospodarstwa domowego i skracają czas pracy kobiety. Dążność do wyczerpania wolnego czasu owocuje tym, że można go więcej

przeznaczyć na wychowanie dzieci, podnoszenie własnych kwalifikacji zawodowych, na rozrywki kulturalne i wypoczynek.

W działalności kół gospodyń wiejskich daje się wyodrębnić kilka etapów. W pierwszym okresie można wyróżnić dwa podstawowe kierunki działania, tj. ogólnospołeczny i kulturalno-oświatowy. Na tym etapie koła gospodyń wiejskich prowadziły następujące formy działalności:

- organizowanie kursów z zakresu gospodarstwa domowego,
- prowadzenie dziecińców w okresie akcji żniwnej,
- udział kobiet w czynach społecznych,
- organizowanie dochodowych zabaw i imprez.

W drugim etapie podejmowane były działania mające na celu działalność usługową na rzecz kobiet wiejskich. Były to usługi zarówno na rzecz gospodarstwa domowego (wypożyczalnia sprzętu, punkty pomocy gospodarczej), jak również wypożyczalnie drobnego sprzętu rolniczego, zespoły odchów drobiu, zespoły uprawy inspektowe i szklarniowe, zespoły chów zwierząt gospodarskich¹¹.

Ważnym obszarem zainteresowań kół gospodyń wiejskich była działalność oświatowo-szkoleniowa. W ramach niej organizowano różnego rodzaju kursy, pokazy, konkursy i pogadanki. Zadania te realizowano przy współudziale ośrodków „Nowoczesna Gospodyni” oraz punktów pomocy gospodarczej, które prowadziły również szkolenia specjalistyczne dotyczące racjonalnego żywienia rodziny, konserwacji i przechowywania warzyw i owoców oraz racjonalnego prowadzenia gospodarki finansowej.

Dużą popularnością wśród gospodyń wiejskich cieszyły się wystawy i pokazy środków chemicznych potrzebnych w gospodarstwie domowym, urządzeń wewnątrz mieszkalnych oraz sprzętu mechanicznego, połączone z demonstracją. Wiele gospodyń wiejskich uczestniczyło w kursach kroju i szycia, haftu, dziewiarstwa ręcznego, gotowania i pieczenia.

Aktywność społeczno-zawodowa kobiet zrzeszonych w KGW częstokroć przewyższała aktywność rolników należących do kółek rolniczych, które pozbawione sprzętu mechanicznego (oddanego do SKR) straciły temat do rozmów i chęć podejmowania innych zadań. Tymczasem z inicjatywy KGW zrodziło się zespołowe współzawodnictwo znane powszechnie pod hasłem: „więcej owoców, warzyw i kwiatów”. Realizacja konkursowych zadań przyczyniła się do upowszechnienia i wprowadzenia do uprawy większej ilości nowych gatunków warzyw i roślin jagodowych, do wzrostu

¹¹E. Garlicka, Działalność kół gospodyń wiejskich na terenie woj. wrocławskiego. Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR, Bydgoszcz 1990.

zainteresowania wiedzą z zakresu technologii produkcji warzyw i owoców, a tym samym wpływała na podniesienie rangi i znaczenia tej dziedziny produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych. Poprzez te konkursy zagrody wiejskie stawały się piękniejsze, a przy tym poprawił się ich wygląd i estetyka. Obecnie coraz więcej gospodarstw na wsi wrocławskiej może poszczycić się pięknie utrzymanymi ogródkami przydomowymi, z roślinami iglastymi i bylinami, które są prawdziwą ozdobą tych zagród. W latach 1984-1988 do konkursu „Więcej owoców, warzyw i kwiatów” przystąpiły 623 zespoły z liczbą 4261 członkiń KGW¹².

W produkcji zwierzęcej rozwinęły się również w skali masowej zespołowe działania kobiet w zakresie odchowu cieląt, zwłaszcza w konkursie pod hasłem „Więcej mleka wysokiej jakości”. Dzięki prowadzonemu konkursowi zaznaczał się w gospodarstwach uczestniczek znaczny postęp w produkcji bydła i mleka. Mechanizowanie obór, stosowanie zasad higieny i racjonalnego żywienia bydła wpłynęło na podniesienie ogólnego poziomu w tej dziedzinie produkcji w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

W latach 1984-1988 w konkursie „Więcej mleka wysokiej jakości” uczestniczyło 155 zespołów i 1452 członkinie KGW.

Wymienienie wszystkich poczynań członkiń KGW przekracza ramy niniejszego opracowania, tym niemniej tytułem próby można wymienić następujące grupy problemów:

a) w ramach gospodarstwa domowego:

- instalacje nowoczesnych urządzeń służących do przyrządzania posiłków - piece gazowe, bieżąca woda, lodówki, zamrażarki, roboty kuchenne, miksery, zmywarki itp.,
- instalacje służące higienie domowników - centralne ogrzewanie, łazienki, ubikacje wewnątrz domu, szamba, pralki, pralnie, maszyny do szycia itp.,
- przechodzenie na system żywienia wynikający z norm, z zachowaniem odpowiednich proporcji między tłuszczami, białkami, węglowodanami i witaminami,
- metody pozyskiwania własnych produktów i ich właściwego przechowywania poprzez zaprawy, konserwację, zamrażanie, kopcowanie produktów, sposoby gromadzenia zapasów żywności itp.;

b) w ramach gospodarstwa rolnego:

- instalacje urządzeń ułatwiających obsługę inwentarza żywego - godojarki, poidła, zgarniacze obornika, automatyczne karmiki, mie-szarki do pasz, wózki paszowe itp.,

¹²Protokoły z posiedzeń Wojewódzkiej Rady KGW we Wrocławku.

- organizowanie pokazów, wystaw, konkursów, demonstracji, kursów, szkoleń służących podnoszeniu kwalifikacji zawodowych kobiet wiejskich.

W organizacji wymienionych i nie wymienionych poczynań członkiń kół gospodyń wiejskich uczestniczyły instruktorki KGW zatrudnione przez spółdzielnie kółek rolniczych oraz specjalistki ds. wiejskiego gospodarstwa domowego (wgd) zatrudnione początkowo przez urzędy gminne, od 1982 r. przez WOPR, a obecnie (1991 r.) ODR w Zarzeczewie.

Do czynności zawodowych instruktorki KGW jako pracownika SKR należało:

- upowszechnianie rozwoju kół gospodyń wiejskich i pozyskiwanie coraz nowych członkiń,
- programowanie i planowanie działalności w środowisku kobiet wiejskich w kontekście ich potrzeb i oczekiwań,
- inspirowanie form pracy kół gospodyń wiejskich odpowiadających społecznym i gospodarczym potrzebom wsi oraz opracowywanie wskazówek dotyczących praktycznej realizacji zadań przez ogniwa samorządowe,
- organizowanie współdziałania z instytucjami społecznymi i gospodarczymi wsi w celu zapewnienia niezbędnej pomocy specjalistycznej w pracach kół gospodyń wiejskich,
- prowadzenie ewidencji KGW i rejestru podejmowanych prac.

Można ogólnie powiedzieć, że wymienione czynności sprowadzały się do funkcji organizatorsko-instruktażowych i oświatowo-szkoleniowych. Rola instruktorki polegała głównie na trafnym doborze tematów pracy oraz określeniu skutecznych sposobów ich wykonania.

Organizując pomoc dla kół gospodyń wiejskich, instruktorki najczęściej przyjmowały na swoje barki wiele funkcji wykonawczych, zwalniając od nich zarząd koła, co oceniano jako postępowanie niewłaściwe, np. przygotowywały wykazy dzieci do dziecińców, rozwożyły pisklęta, osobiście lustrowały prace konkursowe, zbierały pieniądze na wycieczki itp. Tymczasem instruktorka powinna omówić sposoby zorganizowania pracy z Zarządem KGW i grupą kobiet zainteresowanych tą problematyką. Metoda taka powinna zmierzać do wychowywania działaczek, uczenia ich samodzielności, przygotowania do przyszłej pracy społecznej.

Nieco inną rolę zawodową spełniały specjalistki ds. wgd, które swoje czynności doradcze spełniały nie tylko w stosunku do członkiń KGW, ale całych społeczności lokalnych.

Wśród bardziej szczegółowych zadań specjalistek wgd można wymienić:

- organizowanie przykładowych wiejskich gospodarstw domowych,

- organizowanie kursów i pokazów w zakresie podnoszenia zawodowych kwalifikacji kobiet i dziewcząt wiejskich,
- unowocześnianie pracy gospodyń wiejskich,
- przetwórstwo i przechowywalność produktów rolnych dla potrzeb rodziny,
- racjonalne żywienie rodziny,
- profilaktykę i higienę,
- wychowanie w rodzinie, organizowanie sezonowych form opieki nad dziećmi,
- współdziałanie w organizowaniu i upowszechnianiu usług dla potrzeb gospodarstwa domowego.

Jak z powyższego wynika, zakresy pracy i obowiązków instruktoerek KGW i specjalistek wgd w części pokrywają się, a nawet dublują. Jednakże ten pozorny nadmiar doradczyń na rzecz kobiet wiejskich jest tylko iluzoryczny, ponieważ stanowiska instruktoerek KGW zostały zlikwidowane w pierwszej kolejności w miarę likwidacji SKR. Podobny los spotkał specjalistki wgd dawniejszego WOPR, gdyż spośród 38 takich stanowisk terenowych zostało tylko 7.

W okresie lat 1975-1992 ogólna liczba kół gospodyń wiejskich wzrosła z 837 do 910 (o 8,7%), lecz liczba członkiń KGW spadła z 34,6 tys. do 28,5 tys., czyli o 21,4% (tab.6). Równoległe z tym procesem spadała również liczba członkiń przypadających na 1 koło, odpowiednio z 41,3 do 31,3 osoby.

Koła gospodyń wiejskich mają szczyt popularności i inicjatywy za sobą. Zmieniły się radykalnie warunki funkcjonowania gospodarstwa domowego, pojawiła się obfitość technicznych środków wyposażenia mieszkań, poprawiła się łączność ze światem zewnętrznym (telewizja, telefony), wzrosła świadomość potrzeb w zakresie wychowania i wyżywienia rodziny i tylko zasoby finansowe limitują zachowanie się poszczególnych rodzin wiejskich.

Tabela 6. **Rozwój organizacyjny kół gospodyń wiejskich**

Rok	Liczba KGW	Liczba członkiń	Średnio członkiń na I koło
1975	837	34 576	41,3
1977	852	37 955	44,5
1981	872	38 821	44,5
1984	888	35 660	40,1
1986	899	37 851	42,1
1988	910	35 936	39,5
1990	910	31 832	35,0
1992	910	28 500	31,3

Źródło: Dane WZRKiOR we Wrocławku.

III. SYSTEM SZKOLNICTWA I POZASZKOLNEJ OŚWIATY ROLNICZEJ W WOJEWÓDZTWIE WŁOCŁAWSKIM

1. Szkolnictwo rolnicze

Zasadnicze i średnie szkoły rolnicze są istotnym czynnikiem przygotowania kadr fachowych dla ważnego segmentu gospodarki narodowej, jakim jest rolnictwo i gospodarka żywnościowa, który obejmuje około 30% zatrudnionych w województwie wrocławskim. Według T. Wieczorka średnie szkoły rolnicze były najbardziej ustabilizowaną formą kształcenia rolniczego w Polsce. Dysponowały na ogół dobrą bazą materialno-dydaktyczną i odpowiednio przygotowaną kadrą nauczycielską¹³. Stosowano szerokoprofilowe przygotowanie zawodowe poprzez realizację takich przedmiotów, jak: produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, mechanizacja rolnictwa, ekonomika i organizacja rolnictwa, doradztwo rolnicze itp. Tak szerokie kształcenie umożliwiało spełnianie różnorodnych funkcji w procesie produkcji rolniczej, przy czym zakres stanowisk, które mogli obejmować absolwenci, był dość szeroki, - od pracy we własnym gospodarstwie, poprzez funkcje zawodowe w państwowych gospodarstwach rolniczych, rolniczych spółdzielniach produkcyjnych, przemyśle rolno-spożywczym oraz usługach rolniczych.

¹³T. Wieczorek, *Przydatność zawodowa absolwentów techników rolniczych*, Warszawa 1992.

Celem kształcenia zawodowego w szkołach rolniczych było:

- wyposażenie uczniów w odpowiedni zasób wiedzy ogólnorolniczej i specjalistycznej niezbędnej do wykonywania przyszłego zawodu i dalszego doskonalenia zawodowego;
- kształtowanie umiejętności i sprawności potrzebnych do wykonywania zawodu rolnika;
- kształtowanie cech osobowych niezbędnych w stosunkach międzyludzkich, a także przy współdziałaniu w pracy.

Podstawową formą nauczania w szkołach rolniczych są lekcje, a w przedmiotach zawodowych - zajęcia praktyczne i praktyki zawodowe. Do realizacji lekcji i innych zajęć w szkołach organizuje się odpowiednie pracownie przedmiotowe.

Początkowo w zawodach rolniczych kształcono młodzież w 13 szkołach podporządkowanych resortowi rolnictwa. Wśród nich 7 funkcjonowało jako szkoły wyżej zorganizowane, to znaczy w szkołach tych prowadzono naukę o różnych typach programowych i różnych stopniach organizacyjnych, np. obok 5-letnich średnich szkół rolniczych istniały 3-letnie technika rolnicze na podbudowie zasadniczych szkół rolniczych, a także szkoły pomaturalne, zasadnicze szkoły rolnicze itp. Do szkół wyżej zorganizowanych należał Zespół Szkół Ogrodniczych w Aleksandrowie Kujawskim i Nadrożu oraz Zespoły Szkół Rolniczych w Wymyślinie, Przemystce, Starym Brześciu, Lubrańcu-Marysinie oraz w Dobrzyniu n. Wisłą.

Niektóre zespoły szkół rolniczych posiadały w rejonie swego oddziaływania filie, i tak:

- Aleksandrów Kujawski - filie w Zakrzewie i Przybranowie
- Przemystka - filia w Piotrkowie Kujawskim,
- Wymyślin - filie w Radomicach, Woli i Tłuchowie,
- Stary Brześć - filia w Jaranowie,
- Nadroź - filia w Wielgiem.

Obok pełnoprofilowych średnich szkół rolniczych, istniało 6 zasadniczych szkół rolniczych, jako szkoły środowiskowe, ale prowadzące samodzielnie administrację szkolną. Do tych szkół należały następujące jednostki:

- Zasadnicza Szkoła Rolnicza i Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa w Chodczu
- Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Kowalu,
- Zasadnicza Szkoła Rolnicza we Włocławku,
- Zasadnicza Szkoła Rolnicza i Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa w Rypinie,
- Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Izbicy Kujawskiej,
- Zasadnicza Szkoła Rolnicza i Liceum Rolnicze w Nieszawie.

Według badań S. Jęcki zadania dydaktyczne w szkołach średnich w 1981/82 r. realizowało 228 nauczycieli, w tym 178 z wykształceniem wyższym (78,1%). Obok nauczycieli o rodowodzie ogólnokształcącym (j.polski, matematyka, chemia, fizyka, historia itp.) było 109 nauczycieli zawodu rolnictwa, w tym 87 (79,8%) z wykształceniem wyższym¹⁴. Kadra pedagogiczna była w miarę ustabilizowana, bowiem większość nauczycieli posiadała 10 - letni staż pracy w szkolnictwie.

W 1981/82 r. w szkołach rolniczych resortu rolnictwa naukę pobierało 4211 uczniów, w tym 3461 uczniów w zespołach szkół rolniczych (82,2%) oraz 750 uczniów (17,8%) w zasadniczych szkołach rolniczych.

Obok kształcenia stacjonarnego w typowych szkołach rolniczych na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zaczęto poszukiwać innych form kształcenia. Taką próbą innego spojrzenia na klasyczne technikum rolnicze były licea rolnicze jako sposób integracji kształcenia ogólnego i zawodowego. Licea te zapewniały uczniom zdobycie kwalifikacji zawodowych na poziomie szkoły zasadniczej i pełnego, średniego wykształcenia ogólnego. Program 4-letniego liceum rolniczego obejmował przedmioty ogólnokształcące w nieco mniejszym wymiarze niż w liceum ogólnokształcącym oraz zawodowe, takie same jak w zasadniczej szkole rolniczej. Absolwenci liceów rolniczych otrzymywali świadectwo ukończenia szkoły średniej i uprawnienia kwalifikowanego rolnika. Dawały prawo ubiegania się o przyjęcie do szkół wyższych.

Poza liceami rolniczymi, osoby zainteresowane mogły zdobywać wykształcenie fachowe w policealnych studiach rolniczych dla pracujących prowadzonych systemem zaocznym i wieczorowym. Były przeznaczone dla absolwentów liceów ogólnokształcących pracujących na wsi, a także dla absolwentów techników rolniczych, którzy na przykład pracowali na stanowiskach instruktorów wiejskiego gospodarstwa domowego i pragnęli uzupełnić swoje wykształcenie z tego zakresu. Nauka trwała 2 lata (4 semestry). Absolwenci otrzymywali tytuł technika odpowiedniej specjalności.

Wysoki nabór do szkół rolniczych, jaki zanotowano na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, przeszedł już do historii. Władze oświatowe nie mogły być obojętne na nowe zjawiska zachodzące w gospodarce narodowej, zwłaszcza w rolnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. Skurczył się radykalnie rynek pracy dla absolwentów poprzez przekształcenia w sektorze państwo-

¹⁴S. Jęcka, Rola zasadniczych szkół rolniczych w procesie przygotowania kadr fachowych (na przykładzie woj. wrocławskiego). Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR, Bydgoszcz 1983.

wych gospodarstw rolnych, spółdzielczości rolniczej, związkach kółek rolniczych i szeroko rozumianej obsłudze rolnictwa. Stąd też preferowane dotychczas wąskie zawody i specjalności musiały zostać zastąpione zawodami szerokoprofilowymi, głównie z myślą o dostosowaniu ich do potrzeb regionu, które dają zatrudnienie w realiach gospodarki rynkowej. Zaczęto stopniowo wprowadzać do planów nauczania w klasach IV i V techników rolniczych przedmioty specjalizujące, które dawały możliwość szybkiego przeorientowania się w miarę wyłaniających się oczekiwań i potrzeb środowiska.

Od 1990 r. w związku z zapowiedzią przez MRiGŻ wprowadzenia nowych programów nauczania szerokoprofilowych, zostało nasilone doksztalcanie nauczycieli przedmiotów zawodowych poprzez kierowanie ich na kursy podyplomowe, kwalifikacyjne, seminaria naukowe itp. Dotyczyło to około 300 nauczycieli zatrudnionych w szkołach rolniczych województwa wrocławskiego (tab.7).

Praktycznie wszyscy nauczyciele ukończyli różne formy wyżej wymienionego kształcenia z zakresu jednego, a nawet dwu przedmiotów zawodowych¹⁵. Dotyczyło to głównie podstaw technologii produkcji roślinnej, zwierzęcej, wiejskiego gospodarstwa domowego, rachunkowości rolnej, agroturystyki, informatyki, obsługi komputerów, opracowywania biznesplanów, mechanizacji rolnictwa, języków obcych i inne. Część nauczycieli kontynuuje doksztalcanie w celu uzyskania pełnego wykształcenia magisterskiego. Kilkunastu nauczycieli zdobyło różne stopnie specjalizacji zawodowej z produkcji roślinnej, organizacji i zarządzania, mechanizacji rolnictwa itp.

Tabela 7. Nauczyciele szkół rolniczych woj.wrocławskiego

Wyszczególnienie	1975		1995	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Ogółem	167	100,0	300	100,0
w tym: z wykształceniem wyższym magisterskim	63	37,7	230	76,7
z wykształceniem wyższym zawodowym	40	23,9	29	9,7
z wykształceniem średnim lub SN	64	38,4	41	13,6

Źródło: Dane Wydziału Rolnictwa UW we Wrocławku.

¹⁵T. Wieczorek, *Tendencje rozwoju szkolnictwa rolniczego w Polsce (1944-1990)* Międzynarodowy Ośrodek Metodyczny Akademii Rolniczych, Warszawa 1990.

W omawianym dwudziestolecu rozwoju szkolnictwa rolniczego w województwie wrocławskim odnotowano istotny i znaczący postęp wyrażający się wzrostem we wszystkich wskaźnikach obrazujących stan szkół i uczniów. Zobrazować to zjawisko można porównując dwa skrajne lata, a mianowicie rok 1975 i 1995, co obrazuje poniższe zestawienie (tab.8):

	<u>1975</u>	<u>1995</u>	<u>Procent wzrostu</u>
- liczba oddziałów	88	167	189,7
- liczba uczniów	2201	4301	195,4
- liczba absolwentów	743	951	128,0
- liczba nauczycieli	167	300	179,6

W międzyczasie funkcjonowały jeszcze inne szkoły rolnicze, które wywodziły się ze szkół przysposobienia rolniczego, utworzone przed 1975 r. w różnych miejscowościach byłych powiatów, a które uległy likwidacji lub zostały przeniesione do większych zespołów szkół rolniczych.

Do takich można zaliczyć:

- Szkołę Przysposobienia Rolniczego w Zbrachlinie, która powstała w 1959 r., a w 1980 r. została przeniesiona do Nieszawy. Szkołę tę ukończyło 352 uczniów;
- Szkołę Przysposobienia Rolniczego w Nieszawie, która powstała w 1961 r. i funkcjonowała do 1987 r. Ukończyło ją 463 absolwentów. Od 1983 r. była to Zasadnicza Szkoła Rolnicza;
- Szkołę Przysposobienia Rolniczego i Zasadniczą Szkołę Rolniczą w Zakrzewie. W latach 1959-1989 ukończyło ją 611 absolwentów;
- Szkołę Przysposobienia Rolniczego w Kościelnej Wsi. Ukończyło ją 193 uczniów. Funkcjonowała od września 1966 r. do czerwca 1976 r.;
- 4-letnie Rolnicze Liceum Zawodowe w Nieszawie w latach 1979-1984. Ukończyło je 52 absolwentów;
- 3-letnie Średnie Studium Zawodowe w Nieszawie. W latach 1980-1984 ukończyło je 17 absolwentów;
- 3-letnie Średnie Studium Zawodowe dla pracujących na podbudowie szkoły podstawowej - zawód rolnik - w Kowalu. W latach 1976-1994 ukończyło je 400 absolwentów.

Aktualnie wszystkie szkoły zawodowe i technika są szkołami szerokokoprowalnymi, jedynie licea zawodowe o specjalności wiejskie gospodarstwo domowe i szkoły dla dorosłych prowadzone są według dokumentacji programowych z 1982 r.

W zawodzie technik - rolnik szkoły województwa wrocławskiego wybierają następujący przedmiot specjalizujący:

- rynek rolny,
- obsługa ruchu turystycznego na wsi,
- podstawy agrobiznesu.

Z kolei w zawodzie technik - ogrodnik uczniowie mogą wybrać następujący przedmiot specjalizujący:

- ekologia,
- biodynamika,
- zielarstwo,
- rośliny ozdobne,
- zagospodarowanie terenów zieleni.

W obu tych zawodach w kształceniu praktycznym zróżnicowano część tematyki w zależności od płci uczniów. I tak dla dziewcząt część zajęć dotyczy zagadnień z zakresu wiejskiego gospodarstwa domowego zamiast mechanizacji, a dla chłopców poszerzone zajęcia techniczne. Na przykład w zawodzie technik technologii żywności w ZSR w Rypinie wybrano przedmioty specjalizacyjne z zakresu przetwórstwa mleka, zboża i mięsa. Z kolei w zawodzie technik ekonomista - specjalność rachunkowość i rynek rolny.

Tabela 8. Stan szkolnictwa rolniczego w woj. wrocławskim

Szkoła	1975				1995			
	Oddziałów	Uczniów	Absolwentów	Nauczycieli	Oddziałów	Uczniów	Absolwentów	Nauczycieli
Aleksandrów Kuj.	9	242	80	22	21	567	155	42
Chodecz	4	112	45	15	7	181	26	23
Dobrzyń n. Wisłą	2	41	18	4	13	349	73	23
Izbica Kuj.	2	49	23	2	3	79	20	3
Kowal	4	96	46	7	14	381	80	22
Lubraniec - Marysin	5	126	29	7	10	284	54	14
Nadróż	6	147	67	13	9	243	46	23
Przemystka	15	367	63	27	22	620	144	40
Rypin	5	107	47	7	12	313	54	14
St. Brześć	6	136	63	14	17	419	86	31
Tłuchowo	2	38	20	5	3	58	20	6
Wrocławek	4	102	46	7	9	213	50	12
Wymyślin	24	638	196	37	23	598	143	47
Razem	88	2201	743	167	163	4301	951	300

Źródło: Dane Wydziału Rolnictwa UW we Wrocławku.

W zawodach robotniczych część szkół rolniczych kształcących w typowym zawodzie rolnik została w ciągu ostatnich lat zmniejszona o około 18 oddziałów, a w ich miejsce powstały szkoły kształcące w zawodach nierobotniczych, jak licea ekonomiczne, technika technologii żywności czy też licea zawodowe.

Zmieniono również profil kształcenia w zasadniczych szkołach rolniczych, który ukierunkowano z myślą o potrzebach przemysłu rolno-spożywczego. Na przykład ZSR we Wrocławku przygotowuje operatora maszyn i urządzeń ze specjalizacji przetwórstwa owocowo-warzywnego i mleczarstwa.

Poczynając od 1991 r. podjęto działania, które powodują:

- dostosowanie sieci i kierunków kształcenia dla potrzeb regionalnych województwa,
- dokonano zmian w zawodach i specjalnościach, poprzez wdrażanie nowo opracowanych planów i programów nauczania,
- przeprowadzono zmiany w doskonaleniu nauczycieli, mające na celu przygotowanie ich do realizacji nowych programów,
- dokonanie zmian w organizacji praktycznej nauki zawodu i gospodarstw szkolnych.

2. Pozaszkolna oświata rolnicza

Znaczną rolę na wsi - obok szkolnictwa rolniczego - odgrywa pozaszkolna oświata rolnicza. W ramach niej podejmowano szeroką gamę poczynań rozpoczynając od pogadarek, szkoleń, spotkań lektorskich, poprzez pokazy, demonstracje, lustracje a na kursach kwalifikacyjnych, które dają konkretne uprawnienia zawodowe, kończąc. Ranga pozaszkolnej oświaty rośnie w sytuacji niedostatków szkolnictwa, przejmując na siebie rolę rekompensaty czy uzupełnień braków występujących w sferze kształcenia stacjonarnego.

Pozaszkolna oświata odgrywa znaczną rolę w stosunku do wsi i rolnictwa, ponieważ jest to środowisko o niższym stopniu skolaryzacji, które zdobyło wykształcenie w szkołach wiejskich reprezentujących niższy stopień edukacyjny, a poza tym znaczny odsetek mieszkańców wsi kończy swoje wykształcenie na poziomie szkoły podstawowej. Stąd wynika postulat ciągłego doksztalcania i doskonalenia zawodowego, jako czynnika towarzyszącego rolnikowi przez całe jego życie zawodowe.

Pozaszkolną oświatę rolniczą możemy traktować jako system wychowania społeczno-zawodowego rolników, w którym łączy się doskonalenie kwalifikacji fachowych z aktywizowaniem postawy zawodowej i społecznej. Pozaszkolna oświata rolnicza stanowi więc

odpowiedni system edukacyjny skierowany - poza rolnikami - do kobiet i młodzieży wiejskiej, który przygotowuje do życia i pracy na wsi, a jednocześnie wyposaża ich w wiedzę i innowacje rolnicze, niezbędne do kierowania warsztatem rolnym. Z uwagi na fakt występowania zróżnicowanych form i odmiennych zasad dydaktycznych oraz metod nauczania, mamy do czynienia z całym bogactwem celów i treści kształcenia.

Terenem oddziaływania pozaszkolnej oświaty rolniczej jest wieś, na ogół rozproszona terytorialnie, z całą paletą oczekiwań oświatowych i potrzeb z zakresu upowszechniania postępu rolniczego. Potrzeby oświatowe wynikają nie tylko z faktu, że następują ciągle zmiany w technologii produkcji roślinnej i zwierzęcej, mechanizacji czy budownictwie, ale także z tego tytułu, iż rolnicy mają coraz częściej do czynienia z chemią (środki ochrony roślin, nawozy mineralne), ekologią, automatyzacją a nawet elektroniką (komputery).

Stąd też tematyka i organizacja pozaszkolnej oświaty rolniczej ulegała określonej zmianie, od form masowych i powszechnych jakie notowano na początku powstania województwa do form specjalistycznych i wybranych środowiskowo, na ogół adresowanych do konkretnych odbiorców.

Uległ też zmianie rolnik jako podmiot oddziaływania oświatowego, a szerzej biorąc uległo daleko idącej polaryzacji środowisko lokalne. Z jednej strony mamy do czynienia z rolnikami łaknącymi wiedzy i postępu rolniczego, nie stroniącymi od żadnych form spotkań z lektorami, z drugiej zaś strony istnieje duży odłam rolników biernych i głuchych na wyzwania nowoczesności, który dobrze się czuje z tradycyjnymi sposobami postępowania w gospodarstwie.

Z ofertą oświatową w stosunku do wsi i rolnictwa zawsze występowało dużo instytucji i organizacji rolniczych, jak przykładowo spółdzielczość mleczarska walcząca o wysoką jakość mleka, kółka rolnicze i spółdzielnie kółek rolniczych borykające się z problemami mechanizacji rolnictwa, związki i zrzeszenia branżowe broniące partykularnych interesów producentów, każdy w swojej dziedzinie (producenci roślin okopowych - buraki cukrowe, roślin oleistych - rzepak, producenci trzody chlewnej, bydła, owiec itp.). Z drugiej strony dużo również było lektorów i wykładowców szkoleń rolniczych, pracowników etatowych tych organizacji rolniczych, na ogół osób z wyższym wykształceniem rolniczym, ale bez przygotowania pedagogicznego. Jeśli do tego dodamy kadrę doradców WOPR (ODR), którzy także odpowiedzialni byli za kształcenie zawodowe rolników, to wówczas okaże się, że oferta (podaż) przekraczała możliwości odbiorców (popyt).

W miarę jak ulegały zmianie realia gospodarki rynkowej, a wiele organizacji rolniczych straciło rozmach sprzed lat dziewięćdziesiątych oraz nastąpiły poważne redukcje etatów, skurczyła się także oferta oświatowa i możliwości realizacji wielu tradycyjnych form z zakresu pozaszkolnej oświaty rolniczej. Rolę wiodącą zaczął spełniać dawniejszy Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego, a obecnie Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie, jako główny koordynator poczynań i na tym polu oświatowym.

Wśród poczynań oświatowych można wymienić szkolenia masowe rolników, kursy kwalifikacyjne, wszechnicę wiedzy rolniczej, szkolenia kobiet wiejskich, olimpiady rolnicze itp. Szkolenia masowe rolników są jedną z najbardziej popularnych form pozaszkolnej oświaty rolniczej, stosowanych od dość dawna. Są to szkolenia jesienno-zimowe. Odbywają się one w ustalonych punktach szkoleniowych na terenie każdej gminy. Lektorami są głównie specjaliści ODR, jak również służba doradcza innych instytucji znająca dobrze specyfikę produkcyjną danej wsi¹⁶. Tematyka szkoleń ma dwojaki charakter. Jedne należy traktować jako obligatoryjne, przysyłane przez resort rolnictwa, drugie zaś wynikające z potrzeb terenu. Szkolenia masowe propagowane są za pośrednictwem afiszy, ogłoszeń, kurend oraz zawiadomień umieszczanych w miejscach najczęściej uczęszczanych przez rolników (tab.9).

Na terenie województwa wrocławskiego wprowadzono nowy system szkolenia - wszechnicę wiedzy rolniczej. Są to cykle szkoleń specjalistycznych organizowanych w każdej gminie. Miejscem szkoleń są siedziby urzędów gmin. Każda wszechnica obejmuje 3-6 tematów szkoleniowych dostosowanych do potrzeb danej gminy. Lektorami są najlepsi specjaliści zakładowi ODR w Zarzeczewie oraz specjaliści poszczególnych branż rolniczych. Tego typu szkolenia cieszą się dość dużym uznaniem wśród rolników. Lektorzy posługują się środkami dydaktycznymi w postaci przezroczy, slajdów, rzutników, sprzętu video itp.

¹⁶A. Górską, Rozwój pozaszkolnych form oświaty rolniczej w latach 1985-1990 (na przykładzie woj. wrocławskiego). Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR, Bydgoszcz 1992.

Tabela 9. **Pozaszkolna oświata rolnicza w woj. wrocławskim**

Rok	Szkozenia masowe		Wszechnica wiedzy roln.		Olimpiada wiedzy rolniczej (uczestnicy)	Olimpiada młodych producentów roln. (uczestn.)
	Liczba szkoleń	Liczba uczestników	Liczba szkoleń	Liczba uczestników		
1985/86	2 148	24 719	252	7 639	30	21
1986/87	2 274	28 590	310	10 031	29	20
1987/88	2 980	35 805	215	5 958	28	19
1988/89	2 696	22 495	209	6 787	29	20
1989/90	1 445	15 680	77	1 719	30	18

Źródło: Dane ODR Zarzeczewo.

Olimpiady rolnicze to forma konkursu przeznaczanego dla ludzi wyróżniających się określonymi umiejętnościami, sprawnością lub wiedzą. Początkowo były one organizowane przez WOPR przy współudziale ZMW. Obecnie ODR prowadzi je samodzielnie. Bardzo cennym walorem olimpiad rolniczych jest nie tylko pobudzenie do samokształcenia, ale również łączenie zachęty do podnoszenia kwalifikacji z dobrze przygotowaną rozrywką z okazji zawodów.

Współcześnie pozaszkolna oświata rolnicza straciła wiele ze swego blasku jako źródło wiedzy, sprawności i umiejętności rolniczych. Różne są tego przyczyny. Z jednej strony nie wymaga się ustawowo udokumentowanych świadectwem uprawnień do przejmowania gospodarstw po rodzicach, do dziedziczenia lub kupna gospodarstwa. Z drugiej strony ograniczono lub zlikwidowano dotacje na szkolenia, skurczyła się liczba lektorów na skutek redukcji etatów i zmianie uległ sposób promowania nowych rozwiązań. Obecnie dużą rolę odgrywają wystawy i „otwarte dni”, gdzie bezpośredni producenci oferują swoje wyroby i chwalą zalety, dokumentując to odpowiednią oprawą audiowizualną. Poważną rolę odgrywają środki masowego przekazu, a zwłaszcza telewizja, gdzie operując jednocześnie słowem i obrazem uzyskuje się dużą efektywność, i to w masowej skali.

3. Przesposobienie rolnicze młodzieży wiejskiej

Przesposobienie rolnicze sięga tradycją lat międzywojennych, ale apogeum tego rozwoju zanotowano na początku lat sześćdziesiątych. Zawsze związane było integralnie z kółkami rolniczymi,

przy czym za stronę fachową ich działalności odpowiedzialny był instruktor PR zatrudniony w powiatowym związku kółek rolniczych, zaś za stronę organizacyjną i propagandową Związek Młodzieży Wiejskiej.

W 1975 r. zlikwidowano powiaty, a jednocześnie stanowiska instruktorów PR. Zespoły PR pozbawione zostały pomocy finansowej i merytorycznej i stąd zaczęły wykazywać tendencję spadkową.

W 1979 r. przysposobienie rolnicze przekazano ze związków kółek rolniczych pod bezpośredni nadzór WOPR w Zarzeczewie. U podstaw decyzji o tym przekazaniu legło przekonanie, że kadra doradców terenowych będzie najlepiej predysponowana do pełnienia funkcji opiekunów zespołów PR.

W 1980 r. zaproponowano przejście z dotychczasowego trzystopniowego kształcenia na system dwustopniowy. W ten sposób chciano zespoły upodobnić do kursów kwalifikowanych na odpowiednie tytuły zawodowe, które stanowiły formę konkurencyjną wobec zespołów i odciągały młodych ludzi od bardziej trudnych (samokształcenie) i uciążliwych (3 lata) form zdobywania wiedzy zawodowej.

Podstawowym ogniwem PR jest zespół składający się z kilku chłopców i dziewcząt zwanych uczestnikami, na czele którego stoi przodownik. Nauka w zespole to zdobywanie tzw. sprawności rolniczej, przy czym I stopień sprawności rolniczej przeznaczony był na blok związany z produkcją roślinną, a II stopień - blok produkcji zwierzęcej.

Proces kształcenia w zespołach wzmacniają konsultacje, kursy specjalistyczne, wycieczki dydaktyczne i rywalizacja między uczestnikami. Formy te okazały się atrakcyjne, ponieważ zdobywanie wiedzy tą drogą odbywało się bez odrywania od prac w gospodarstwie rodzicielskim. Podstawą tego systemu jest studiowanie książek, broszur oraz czasopism rolniczych. Dwa razy w tygodniu odbywały się zajęcia samokształceniowe, które trwały po 4 godziny. Prace samokształcenia kierowanego nadzorują doradcy terenowi WOPR (ODR), którzy jednocześnie pełnią funkcje opiekunów zespołów.

Zespoły przysposobienia rolniczego organizowane są dla młodzieży, która:

- ukończyła szkołę podstawową i nie ma możliwości dalszej nauki w szkole ponadpodstawowej,
- pracuje w gospodarstwie rolnym własnym lub rodziców,
- jest w wieku powyżej 18 lat.

W uzasadnionych przypadkach do zespołu przysposobienia rolniczego może być przyjęta, za zgodą kierownika oddziału oświaty

rolniczej, osoba poniżej 18 lat, jeśli nie ma warunków do podjęcia nauki w szkole.

Przed przysposobieniem rolniczym stawia się do spełnienia przynajmniej trzy cele: oświatowy, gospodarczy i społeczny. Celem oświatowym jest wyposażenie młodego rolnika w podstawowy zasób wiedzy niezbędnej do prowadzenia gospodarstwa indywidualnego. Cel gospodarczy to zdobycie umiejętności technicznych i organizacyjnych niezbędnych do przeobrażenia warsztatów rolnych w jednostki przystosowane do zmieniających się warunków ekonomiczno-produkcyjnych. I wreszcie cel społeczny to przygotowanie młodych rolników do zawodu i do życia, ukształtowanie ludzi aktywnych, wrażliwych na potrzeby środowiska, zdolnych do podejmowania trafnych decyzji, ponoszenia ryzyka, gotowych do wprowadzenia w produkcji osiągnięć nauki i techniki, a ponadto odczuwających potrzebę dalszego doksztalcenia się i samodoskonalenia.

Z kolei przed WOPR (ODR) jako organizatorem pracy zespołów PR postawiono następujące zadania:

- organizowanie we współpracy z innymi instytucjami i organizacjami rolniczymi zespołów PR dla wszystkich młodych rolników bez przygotowania zawodowego, pracujących w gospodarstwach rolnych;
- organizowanie szkolenia teoretycznego i praktycznego w formach określonych programem i zapewnienie środków na jego sfinansowanie;
- systematyczny nadzór nad pracą zespołów, zwłaszcza nad realizacją programu nauczania;
- zapewnienie materiałów i pomocy dydaktycznych niezbędnych do prowadzenia nauczania;
- doskonalenie opiekunów zespołów PR w zakresie wiedzy i umiejętności pedagogicznych¹⁷.

Absolwenci zespołów przysposobienia rolniczego powinni osiągnąć taki poziom wiadomości i umiejętności, jaki jest niezbędny w samodzielnym prowadzeniu gospodarstwa lub przy zatrudnieniu na stanowisku pracy w zakładzie, gdzie wymagane jest zasadnicze wykształcenie rolnicze. Ponadto absolwent powinien wykazać się umiejętnością powiązania wiadomości teoretycznych z praktyką, posiadać umiejętność i nawyk samodzielnego zdobywania potrzebnych wiadomości, w celu dalszego samokształcenia oraz wprowadzania postępu w produkcji rolniczej.

Zespoły przysposobienia rolniczego w województwie wrocławskim, jak zresztą w całym kraju, miały w omawianym okresie

¹⁷A. Górnska, op. cit.

tendencję spadkową. Wśród czynników deprecjonujących rolę pozaszkolnego kształcenia młodzieży wiejskiej należy wymienić rezygnację przez Ministerstwo Rolnictwa z wykształcenia fachowego jako warunku objęcia gospodarstwa po rodzicach (wystarczy staż pracy w rolnictwie), wprowadzenie instytucji kursów na tytuły kwalifikacyjne w rolnictwie (np. tytuł rolnika wykwalifikowanego), które odbywały się w formie mniej uciążliwych kursów, a nie samokształcenia oraz ogólny spadek zapotrzebowania środowiska na szkolenia, wobec rozwoju wszechobecných środków masowego przekazu.

W latach 1977-1990 liczba zespołów i uczestników uległa poważnej redukcji (10-krotnej) ze 116 do 14 zespołów i z 2111 uczestników do 167 (tab.10).

Współcześnie przysposobienie rolnicze ulega określonym przemianom w postaci klubów młodych rolników czy też klubów 4H.

Tabela 10. Zespoły przysposobienia rolniczego

Rok	I stopnia		II stopnia		III stopnia		Razem	
	Zespo- łów	Uczest- ników	Zespo- łów	Uczest- ników	Zespo- łów	Uczest- ników	Zespo- łów	Uczest- ników
1977/78	29	421	34	673	53	1017	116	2111
1978/79	11	203	30	528	32	515	73	1246
1979/80	55	1159	11	189	27	511	93	1859
1980/81	21	336	51	927	11	187	83	1450
1981/82	18	319	19	280	-	-	37	636
1982/83	36	768	17	274	-	-	53	1042
1983/84	30	649	35	590	-	-	65	1239
1984/85	26	526	30	526	-	-	56	1052
1985/86	28	494	26	377	-	-	54	871
1986/87	29	437	27	393	-	-	56	830
1987/88	23	327	28	376	-	-	51	703
1988/89	16	280	22	217	-	-	38	551
1989/90	6	58	8	109	-	-	14	167

Źródło: Dane WOPR w Zarzeczewie.

IV. UPOWSZECHNIANIE POSTĘPU W ROLNICTWIE

1. Powstanie Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego w Zarzeczewie

Nowy podział administracyjny kraju dał asumpt do instytucjonalnego spojrzenia na postęp rolniczy. W 1975 r. Rada Ministrów podjęła uchwałę o przekształceniu dotychczasowych rejonowych rolniczych zakładów doświadczalnych (RRZD) w nowe jednostki organizacyjne pod nazwą wojewódzkie ośrodki postępu rolniczego (WOPR). Nowe województwa były pozbawione ośrodków i proces tworzenia przebiegał etapowo, poprzez filie do samodzielnych jednostek¹⁸.

Początek WOPR w Zarzeczewie dała filia WOPR w Minikowie (województwo bydgoskie). Zgodnie z decyzją Wojewody Włocławskiego do jej utworzenia zobowiązany został dyrektor Minikowa. Działalność miano rozpocząć z dniem 1 VII 1976 r. Bazę stanowił budynek szkoły podstawowej w Zarzeczewie.

Powołanie nowego ośrodka napotykało na szereg trudności związanych z adaptacją istniejącego budynku do nowych potrzeb, formalnym jego przekazaniem na rzecz resortu rolnictwa, budową utwardzonej drogi dojazdowej, przedłużeniem linii komunikacyjnej autobusu miejskiego, trudnościami etatowymi, niskimi dotacjami itp. Powyższe trudności opóźniły rozpoczęcie działalności do dnia 1 I 1977 r. Jednocześnie z dniem tym powołano kierownika filii, który był również głównym specjalistą i pozostałych pracowników, w tym 5 rejonowych specjalistów ds. produkcji zwierzęcej, 5 rejonowych specjalistów ds. produkcji roślinnej, 1 specjalistę ds. ekonomiki i organizacji rolnictwa, 2 inspektorów ds. pozaszkolnej oświaty rolniczej, 3 pracowników ośrodka szkolenia kursowego, 4 pracowników działu administracyjno-gospodarczego. Razem stanowiło to 20 zatrudnionych, w tym 16 specjalistów, przy czym 15 legitymowało się ukończeniem wyższych studiów rolniczych, a 1 osoba studiów nauczycielskich o kierunku rolniczym¹⁹.

Do najważniejszych zadań nowo powołanego ośrodka zaliczono:

- adaptowanie postępu, prac naukowo-badawczych i osiągnięć przodującej praktyki do warunków przyrodniczo-ekonomicznych wo-

¹⁸B. Wawrzyniak, *Doradztwo rolnicze. Cz. I. Rozwój służby rolnej i doradczej w Polsce*, Włocławek 1991.

¹⁹P. Szterk, *Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego w Zarzeczewie w latach 1977-1986*. Maszynopis pracy magisterskiej, Biblioteka ATR, Bydgoszcz 1987.

- jewództwa oraz wdrażanie i upowszechnianie ich w produkcji rolniczej;
- prowadzenie poradnictwa i instruktażu dla gminnej służby rolnej oraz innych służb instruktorskich w zakresie innowacji rolniczych;
 - organizowanie i prowadzenie gospodarstw zajmujących się wdrażaniem nowych technologii i upowszechnianiem postępu w rolnictwie;
 - organizowanie i koordynowanie całokształtu prac związanych z pozaszkolną oświatą rolniczą;
 - prowadzenie ośrodka szkolenia kursowego.

W początkowym okresie działalności filia nie była w stanie organizować tak nakreślonych zadań z jednakowym natężeniem we wszystkich kierunkach. Na czoło wysunęła się działalność ośrodka szkolenia kursowego, które w tym czasie nastawione było na specjalizację gospodarstw. Rozpoczęto wówczas również organizację gospodarstw wdrożeniowych i przykładowych.

W zakresie upowszechniania postępu rolniczego województwo wrocławskie podzielono na 5 rejonów, które odpowiadały dawnym powiatom, tj. Włocławek, Lipno, Aleksandrów Kujawski, Radziejów i Rypin.

Powstaniu w 1977 r. samodzielnego WOPR-u w Zarzeczewie towarzyszyło przekazanie jako ośrodka produkcyjnego gospodarstwa przyszkolnego Zespołu Szkół Rolniczych w Starym Brześciu, o łącznej powierzchni 258 ha. Jednocześnie zmianie uległa struktura organizacyjna WOPR. Z chwilą jego powstania zwiększyła się liczba pracowników do 47 osób.

WOPR w pierwszym okresie charakteryzował się trzystopniową strukturą organizacyjną, która obejmowała:

- dyrekcję,
- zespół specjalistów zakładowych (branżowych),
- zespół specjalistów rejonowych.

W międzyczasie powołano dodatkowo jeden rejon pracy doradczej w Chodczu.

Na przełomie lat 1981/82 zapadły ważne decyzje o przekazaniu części gminnej służby rolnej do WOPR. U podstaw tych decyzji legło przeświadczenie, że bez zerwania formalnych i rzeczywistych związków z urzędami gmin trudno będzie uwolnić tę służbę od czynności administracyjnych. Wśród innych argumentów przemawiających za reorganizacją gminnej służby rolnej wymieniono niedostateczną pomoc doradczą na rzecz indywidualnych gospodarstw rolnych oraz utrudnienia wynikające z połączenia funkcji doradczych, administracyjnych i instruktorskich.

W 1982 r. WOPR w Zarzeczewie przejął znaczną grupę doradców spośród kadry gminnej służby rolnej. Zaszła więc konieczność zmiany organizacji pracy w terenie poprzez rozbudowę rejonów pracy doradczej z dotychczasowych 6 do 12. Każdy rejon obejmował teraz teren 3-4 gmin, zaś rejon Brześć Kujawski tylko 2 gminy.

Pracą w każdym rejonie kierował kierownik rejonu. W swoim obszarze działania miał za zadanie współpracować z ówczesnymi naczelnikami gmin, związkami i zrzeszeniami branżowymi oraz instytucjami pracującymi na rzecz rolnictwa.

Od tego czasu licząc, ogólnie zatrudnienie w WOPR Zarzeczewo wzrosło z 77 osób w 1977 r. do 357 osób w 1983 r., w tym 174 osoby (48,7%) były zatrudnione bezpośrednio w terenie (w rejonach).

Praca doradcza polegała na tym, że każdy doradca obejmował swym zasięgiem 4-8 sołectw. Był zobowiązany do objęcia doradztwem indywidualnym lub tzw. bezpośrednim doradztwem 20-30 gospodarstw rolnych, przy ogólnie przypadających na jednego doradcę 376 gospodarstwach indywidualnych. Ponadto musiał on zorganizować w każdym sołectwie przynajmniej po jednym gospodarstwie przykładowym, gdzie odbywały się pokazy, demonstracje, lustracje itp.

W każdym sołectwie doradca miał ustalony punkt kontaktowy, w którym przebywał w określonym dniu i o stałej godzinie podanej do publicznej wiadomości. Obok doradztwa indywidualnego organizował doradztwo grupowe i masowe w formie szkoleń rolniczych, odwiedzin sąsiedzkich, pogadanek, pokazów, wycieczek specjalistycznych i konkursów.

Inaczej wyglądała praca na poziomie dyrekcji WOPR, gdzie specjaliści branżowi odpowiedzialni za poszczególne gałęzie produkcji, obok doradztwa na rzecz pracowników terenowych, prowadzili konferencje naukowo-techniczne, seminaria specjalistyczne, wystawy, olimpiady, „Dni Otwartych Drzwi” i inne poczynania o charakterze ponadlokalnym.

W ramach działalności wdrożeniowej dążono do adaptacji zakończonych wyników badań do konkretnych warunków glebowo-klimatycznych rejonu mającego być miejscem ich zastosowania. Prace adaptacyjne w gospodarstwach wdrożeniowych prowadzone były pod bezpośrednim nadzorem specjalistów WOPR. Liczba gospodarstw wdrożeniowych sukcesywnie wzrastała z 36 w 1977 r. do 69 w 1985 r. Z reguły na obiekty wdrożeniowe wybierano gospodarstwa produkujące i to możliwie pod każdym względem. Gospodarstwa wdrożeniowe, obok zadań związanych z wprowadzaniem postępu rolniczego, stanowiły również bazę dydaktycz-

na dla doradców WOPR, specjalistów instytucji branżowych i rzeszy producentów rolnych.

Upowszechnianie postępu to kolejne zadanie stawiane przed WOPR-em. Upowszechnianie postępu to swoisty proces rozprzeczania wśród producentów rolnych tych wszystkich innowacji rolniczych, które znalazły pozytywne odzwierciedlenie w procesie wdrażania i przylegają do danych konkretnych warunków strukturalnych i gospodarczych. Upowszechnianie odbywało się w formie demonstracji, pokazów, konkursów, wycieczek i innych form, zaś głównymi obiektami służącymi temu celowi były gospodarstwa przykładowe.

Ważną dziedziną działalności WOPR w Zarzeczewie było podnoszenie kwalifikacji młodzieży, rolników i kobiet wiejskich. Zadania te były realizowane poprzez różne formy szkoleń teoretycznych w okresie jesienno-zimowym, jak i zajęć praktycznych w okresie wiosenno-letnim.

2. Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie

Równoległe z procesem wprowadzania reformy gospodarczej do rolnictwa zachodziły określone zmiany w systemie doradztwa rolniczego. Powstały one głównie w wyniku krytycznych uwag producentów rolnych, którzy oczekiwali innego rodzaju porad fachowych w stosunku do poprzedniego okresu.

Od 1 I 1991 r. począwszy, dotychczasowy WOPR przekształcony został w Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie. Istota tego przekształcenia polegała na uspołecznieniu doradztwa rolniczego, na oddzieleniu gospodarstwa rolnego w Starym Brześciu od zadań „czysto” doradczych i znacznej redukcji personelu doradczego.

Do zadań ODR należy:

- a) prowadzenie doradztwa rolniczego w zakresie:
 - efektywnych technologii produkcji rolniczej,
 - zarządzania rodzinnym gospodarstwem rolnym,
 - funkcjonowania wiejskiego gospodarstwa domowego i rozwiązywania jego problemów socjalno-bytowych,
 - poszukiwania alternatywnych źródeł dochodów rodzin wiejskich i pobudzania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich;
- b) wdrażanie i upowszechnianie wyników badań naukowych do praktyki rolniczej;
- c) doskonalenie zawodowe ludności rolniczej;
- d) współpraca z młodzieżą rolniczą²⁰.

²⁰E. Chyłek, B. Węgrzynowicz, *Ocena funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w Polsce*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1994, nr 3/4.

Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie jest jednostką budżetową wojewody i utrzymuje się ze środków będących w jego dyspozycji. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej jest z kolei inicjatorem i koordynatorem zmian systemowych i dotuje działalność ODR w zakresie zadań uznanych za priorytetowe dla rolnictwa w danym roku. Podstawą uzyskania dotacji jest opracowanie wniosku programu doradczego (minigrantu). Przyznane środki przekazywane są w formie zmian budżetowych do budżetu wojewody. Ten stan utrudnia właściwy przepływ środków finansowych do ODR kierowanych przez MRiGŻ na realizację określonych zadań, uniemożliwiając w konsekwencji niejednokrotnie ich terminową realizację.

Reorganizacja doradztwa rolniczego przeprowadzona na przełomie 1990/91 r. pociągnęła za sobą istotne zmiany w obsadzie kadry doradczej w kierunku zmniejszenia stanu zatrudnienia. Ogólna liczba doradców spadła z 283 osób w 1990 r. do 99 osób w 1993 r., czyli 2,8-krotnie. Największa redukcja objęła specjalistów terenowych, a więc doradców pracujących bezpośrednio na wsi - odpowiednio z 239 osób do 65 osób, czyli prawie 4-krotnie. Jednocześnie zmniejszeniu uległa liczba rejonów pracy doradczej z 12 do 7 i obecnie znajdują się one w następujących miejscowościach: Kowalu, Radziejowie, Służewie, Lubrańcu, Lipnie, Rypinie i we Włocławku. Obecnie jeden rejon pracy doradczej obejmuje ponad 5 gmin, zaś średnio na jednego doradcę terenowego przypada 541 gospodarstw indywidualnych (poprzednio 160). W tym sensie uległy znacznemu pogorszeniu warunki pracy służby doradczej (tab.11).

Tabela 11. Zmiany stanu zatrudnienia kadry doradczej ODR Zarzeczewo

Wyszczególnienie	1990	1993
Liczba doradców	283	99
w tym: zakładowych	24	15
Doradców terenowych	239	65
Rejony pracy doradczej	12	7
Liczba gmin w rejonie	3,2	5,4
Gminy - ogółem	38	38
Średnio na 1 gminę doradców terenowych	6,3	1,7
Gospodarstw indywidualnych (w tys.)	38,3	35,2
Średnio gospodarstw na 1 doradcę terenowego	160	541

Tak znaczne zmniejszenie kadry doradczej, przy pozostawieniu na tym samym poziomie zadań stojących przed ODR, a nawet jego zwiększeniu, zmusiło kierownictwo do reorientacji poczynań na polu upowszechniania postępu rolniczego. Za cel priorytetowy uznano rozbudowę banku informacji marketingowej w Zarzeczewie z wykorzystaniem techniki komputerowej oraz profesjonalnego oprogramowania z zakresu ekonomiki rolnictwa i tworzenia bazy danych²¹. Z banku tego w coraz większym zakresie korzystają rolnicy, uzyskując informacje o możliwościach kontraktacji, rynkach zbytu, możliwości zakupu określonych towarów. Ważnym elementem w pracy doradczej jest przekazywanie informacji o możliwościach kredytowych i pomoc w przekształceniu gospodarstw.

Do ważnych zadań doradców należy opiniowanie wniosków kredytowych i opracowywanie biznesplanów w związku z działalnością Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Poczynania te bardzo absorbują doradców i ograniczają zakres obowiązków zawodowych wynikający z pragmatyki służbowej.

Prowadzona przez ODR w Zarzeczewie działalność szkoleniowa ma charakter specjalistyczny. Obejmuje ona głównie organizowanie konferencji i seminariów wojewódzkich, jak również szkoleń przeprowadzanych w gminach. Tematyka tej działalności jest bardzo szeroka i obejmuje różnorodne zagadnienia, zgodnie z aktualnym zapotrzebowaniem.

²¹Informacje o rolnictwie województwa wrocławskiego, ODR Zarzeczewo 1993.

Dużym zainteresowaniem wśród rolników cieszą się zawsze szkolenia o charakterze praktycznym, dotyczące np. obsługi określonego sprzętu, wykonania określonych prac lub zabiegów.

Niezmiernie istotnym elementem w pracy ODR jest popularyzowanie wiedzy rolniczej. W tym celu organizuje się corocznie "Dni Otwartych Drzwi", w czasie których kilka tysięcy rolników zapoznaje się z nowościami z zakresu rolnictwa, nowoczesną techniką i technologią, nowymi preparatami i środkami ochrony roślin.

Doskonaleniu podlegają także doradcy rolniczy. Największym uznaniem cieszyły się kursy związane z zagadnieniami ekonomiki i organizacji produkcji rolniczej w warunkach gospodarki rynkowej, marketingu, wykorzystania technik komputerowych w doradztwie rolniczym. Doradcy odczuwają potrzebę doskonalenia zawodowego z zakresu przetwórstwa rolno-spożywczego, funkcjonowania zespołowych form działalności gospodarczej, rozwijania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w aspekcie wielofunkcyjnego rozwoju wsi oraz współpracy z młodzieżą. Za mało jest kursów z zakresu technologii produkcji rolniczej oraz metodyki pracy doradczej. Istnieje również pilna potrzeba przeprowadzenia szkoleń doradców oraz członków społecznych rad doradztwa rolniczego na temat zagadnień związanych z integracją Polski z Unią Europejską.

Z chwilą reorganizacji ODR w Zarzeczewie nastąpił znaczny proces uspołecznienia doradztwa rolniczego. W tym celu powołano społeczną radę doradztwa rolniczego, która składa się z przedstawicieli rolników wywodzących się z odpowiednich gmin. Rada ma charakter doradczy i opiniodawczy i zbiera się w pełnym składzie co najmniej dwa razy do roku. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej postawiło natomiast wymóg obowiązkowej akceptacji przez społeczną radę doradztwa rolniczego projektów zadań zleconych z zakresu doradztwa, finansowanych ze środków MRiGŻ. Działalność społecznej rady pozwoliła na zaplanowanie pracy Ośrodka Doradztwa Rolniczego zgodnie z oczekiwaniami i potrzebami rolników na danym terenie oraz określenie priorytetów szkoleniowych.

Zmiany zapoczątkowane w 1991 r. dokonały przebudowy systemu doradztwa rolniczego. Brak jednak regulacji prawnej związanej z pozycją ODR, jego finansowaniem, kompetencjami i zwłaszcza brak ustawy o upowszechnianiu postępu w rolnictwie powoduje, że potencjał ludzki i inicjatywy oddolne rolników nie są w pełni wykorzystane. Jest to niezbędne, jeśli uświadomimy sobie, że rolnictwo jest największą barierą uniemożliwiającą szybkie wejście Polski do Unii Europejskiej.

ZAKOŃCZENIE

W okresie dwudziestolecia funkcjonowania rolnictwa w ramach województwa wrocławskiego zaszły zmiany o charakterze przełomowym, które wycisnęły swoje określone piętno na charakterze wytwórczości rolniczej. W okresie transformacji rolnictwa do gospodarki rynkowej należy odnotować całkowity zanik jednego sektora w rolnictwie, a mianowicie przedsiębiorstw państwowych gospodarstw rolnych. Rodzinne gospodarstwa chłopskie znalazły swoje potwierdzenie jako jednostki produkcyjne najbardziej odpowiadające idei gospodarki rynkowej, poprzez swoją elastyczność i zdolność do stałego rozwoju. Specyficzne cechy reprodukcyjne gospodarstw rodzinnych wynikają z tego, że są one nie tylko prywatnym warsztatem pracy, ale również miejscem i sposobem życia rodziny wiejskiej.

Rodzinne gospodarstwa rolne w województwie wrocławskim charakteryzują się tym, że w zasadzie nie korzystały w procesie produkcji ze stałej najemnej siły roboczej. Były to gospodarstwa oparte na pracy całej rodziny, zaś rolnik jako producent suwerenny i wolny w swoich decyzjach produkcyjnych.

W okresie transformacji gospodarstw rodzinnych do gospodarki rynkowej na wsi wrocławskiej pojawiały się pytania na temat zakresu, skali i natężenia procesów dostosowawczych. W minionych latach bowiem sukces gospodarowania uzależniony był głównie od dostępu do deficytowych środków produkcji i taniego kredytu. Przy nieograniczonych wręcz możliwościach zbytu wystarczało jedynie wyprodukować artykuły rolne, aby uzyskać dobre wyniki ekonomiczne.

W warunkach gospodarki rynkowej, przy narastającej konkurencji między poszczególnymi podmiotami gospodarczymi, dobre chęci i intuicja rolników nie dawały gwarancji uzyskania wystarczającego dochodu rolniczego. Zachodziła zatem konieczność adaptacji nowoczesnych metod gospodarowania i działań ekonomicznych, a także tworzenia systemów i norm obowiązujących w krajach Europy Zachodniej.

Już w początkowej fazie przechodzenia do gospodarki rynkowej wieś i rolnictwo województwa wrocławskiego znalazły się w trudniejszym położeniu niż gałęzie pozarolnicze. Zmniejszenie dochodów zarówno z produkcji rolniczej, jak i wskutek utraty pracy poza rolnictwem było przyczyną, że rodziny wiejskie musiały przemyśleć swoje strategie działania.

W tych bardzo trudnych warunkach rolnicy województwa wrocławskiego musieli poszukiwać dróg i możliwości przetrwania, złagodzenia swego pogarszającego się położenia, a bardziej przedsię-

biorczy dokonywali zmian dotychczasowego sposobu prowadzenia gospodarstwa. Mimo małej elastyczności rolnictwa jako gałęzi produkcji oraz kilkudziesięciu lat dyrektywnego sterowania, ogólnie ustalonego systemu cen, planowania skupu i subwencji, rolnicy na ogół dość szybko dostosowali się do systemu rynkowego.

Główne elementy przystosowania się do wyraźnych sygnałów płynących z rynku, które wystąpiły w większości gospodarstw omawianego województwa, to obniżenie nakładów na zakup nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, pasz treściwych oraz nasion kwalifikowanych. Oznaczało to obniżenie realnych kosztów, ale także spowodowało obniżenie poziomu produkcji, co wobec trudności zbytu wielu surowców rolnych oraz ich niskich cen, z punktu widzenia rolnika było uzasadnione.

W badaniach związanych z procesami dostosowawczymi w rodzinnych gospodarstwach chłopskich przechodzących od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki typowo rynkowej, kluczowym problemem będzie szukanie odpowiedzi na pytania, czy gospodarstwa te mają jeszcze szanse rozwojowe, a jeśli tak, to w jakim zakresie i tempie ten rozwój będzie się dokonywał. Nie ulega wątpliwości, że struktura agrarna rolnictwa województwa wrocławskiego jest nadmiernie rozdrobniona, a wielkość zagrody chłopskiej i stan rodziny nie pozwalają na snuce wizji rozwoju na przyszłość. Muszą nastąpić radykalne, lecz niezbyt szybkie zmiany tej sytuacji w kierunku grupowania gospodarstw w większe jednostki o charakterze farmerskim, zdolne do samodzielnego rozwoju o stałym trendzie wzrostu i doskonalenia wytwórczości rolniczej.

Pozostaje pytanie, co z gospodarstwami wyzbywającymi się ziemi na rzecz sąsiadów, które przyjmą postać „rezydencji” bez zaplecza rolniczego. Temu kierunkowi myślenia musi sprzyjać idea wsi wielofunkcyjnych, zdolnych do wykreowania alternatywnych źródeł dochodów w postaci usług, drobnego przemysłu rolno-spożywczego, agroturystyki czy doskonalenia produkcji ekologicznej.

Wieś wrocławska, jak zresztą rolnictwo całego kraju stoi dopiero przed wielkim wyzwaniem związanym z wejściem do Unii Europejskiej.

Stanisław Leszek Bagdziński (Włocławek)

WOJEWÓDZTWO WŁOCŁAWSKIE W PROCESIE TRANSFORMACJI USTROJU EKONOMICZNEGO W LATACH 1989-1995

WSTĘP

W XX-lecie województwa włocławskiego, rejestrując najważniejsze wydarzenia, dokonując bilansu zmian w sferze społecznej i gospodarczej nie można nie podjąć próby oceny procesu transformacji systemowej, po przełomie politycznym i gospodarczym w 1989 r. Z obszernego wachlarza zagadnień - jak się wydaje - szczególnie zainteresowanie budzą przemiany ekonomiczno-społeczne, ściślej, zaawansowanie procesu przejścia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej centralnie zarządzanej do gospodarki rynkowej. Analizie zostały poddane problemy przekształceń własnościowych, rozwoju sektora prywatnego, napływu kapitału zagranicznego, bezrobocia itp., a więc te, które są charakterystyczne dla procesu transformacji ustroju ekonomicznego. Analizę wykonano w układzie - województwo włocławskie na tle kraju, co umożliwiło wysunięcie ważnych wniosków informujących o miejscu województwa w procesie przemian, a także takich, które mogą być wykorzystane w polityce regionalnej. Trafna diagnoza stanu istniejącego, aczkolwiek nasuwa sporo trudności ze względu na złożoność procesów, umożliwi adekwatne określenie kierunków wykorzystania posiadanych przez region czynników rozwoju. Ważniejsze z nich to: zasoby pracy, wysoka bonitacja gleb, położenie województwa w strefie centralnej kraju oraz istniejący majątek produkcyjny, który jednak w znaczącym stopniu należy poddać restrukturyzacji.

1. PRZEKSZTAŁCENIA SYSTEMU GOSPODARCZEGO

1.1. Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych

Uwzględniając dziedzictwo gospodarki socjalistycznej i dotychczasowy przebieg i skutki transformacji, można przyjąć, że przekształcenia własnościowe istniejących przed 1990 r. przedsiębiorstw państwowych, obok powstawania nowych prywatnych jednostek gospodarczych, były i są zwornikiem procesu przejścia do gospodarki rynkowej. O ile w dziedzinie handlu i usług prywatyzacja przebiegała bez większych zakłóceń, to w przemyśle proces ten rozpoczął się ze znacznym opóźnieniem w stosunku do pierwszych pozytywnych efektów programu stabilizacyjnego¹. Ocena o przewlekaniu przekształceń własnościowych w przemyśle jest zasadna także obecnie, co nie pozostaje bez wpływu na przebieg procesu transformacji, w tym zwłaszcza restrukturyzację wewnętrzną ważnych podmiotów gospodarczych, efektywność funkcjonowania gospodarki, wzrost konfliktów społecznych zagrażających procesowi reform itp.

Tabela 1. Przebieg prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w okresie od 1 VIII 1990 do 31 XII 1993 r.

A. Stan w dniu 31 XII 1993	B. % do ogółu przedsięb.	Liczba przeds. państw.	Przedsiębiorstwa państwowe zakwalifikowane do prywatyzacji prowadzące dział. pozaroln.				PGR przejęte do zasobów WRSP
			/4+7/	/5+6/	prywatyzowane kapitałowo	prywatyzowane przez likwidację	
1	2	3	4	5	6	7	
POLSKA	A	8441	3871	2521	522	1999	1350
	B	100,0	45,6	29,9	6,2	23,7	15,7
woj. wrocławskie	A	88	31	24	3	21	7
	B	100,0	36,0	27,8	3,5	24,4	8,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Ministerstwa Przekształceń Własnościowych.

Przekształceniami prywatyzacyjnymi do końca 1993 r. objęto blisko połowę przedsiębiorstw państwowych², przyjmując za punkt

¹ S. L. B a g d z i ń s k i, *Polityka regionalna w procesie przejścia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej*, [w:] Studia Regionalne i Lokalne, z. 1 (34), Warszawa 1991, s. 151.

² W materiałach MPW i rocznikach statystycznych występują tu pewne różnice.

odniesienia liczbę 8441 jednostek istniejących w dniu 1 VIII 1990 r., z których na mocy ustawy z 13 VII 1990 r. do prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych zakwalifikowano 2521 jednostek. Przekształcenia własnościowe w ujęciu regionalnym wskazują na wyraźne zróżnicowanie udziału procedur kapitałowych, likwidacji w celu prywatyzacji i likwidacji upadłościowych. Dominują procedury likwidacyjne. Korzystniej proces ten przebiega w odniesieniu do przedsiębiorstw, gdzie organem założycielskim jest wojewoda.

Forma przekształceń własnościowych ma oczywiście wpływ na późniejsze funkcjonowanie jednostki. Przedsiębiorstwa państwowe likwidowane o lepszej kondycji ekonomicznej, najczęściej cechowała większa inicjatywa załóg, co sprzyjało pełniejszemu wykorzystaniu majątku produkcyjnego i w mniejszym zakresie stymulowało wzrost bezrobocia, bowiem w nowo powstałych spółkach znajduje zatrudnienie większość dotychczasowych pracowników. Natomiast związana z upadłością przedsiębiorstw sprzedaż majątku oznacza najczęściej masowe zwolnienia dotychczasowych załóg i prowadzi często do wysokiego bezrobocia. Poza tym, ze względu na trudności w efektywnym zagospodarowaniu niechcianego majątku, proces przekształceń własnościowych przebiega bardzo wolno, jak np. w nowo wybudowanym zakładzie fajansu przy ul. Plockiej.

Dotychczasowy bilans w ujęciu wartościowym przekształceń własnościowych przedsiębiorstw państwowych pozarolniczych w ramach prywatyzacji kapitałowej oraz likwidacyjnej potwierdza, że jesteśmy tu dopiero na początku drogi, co ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Wartość majątku dotychczas sprywatyzowanego przedsiębiorstw pozarolniczych - stan na 31 XII 1993 r.

Wyszczególnienie	Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw pozarolniczych na 31 XII 1990 w mld zł	Wartość majątku dotychczas sprywatyzowanych przedsiębiorstw pozarolniczych		
		w mld zł	Polska = 100	w stosunku do wartości środków trwałych w % /3:2/
1	2	3	4	5
POLSKA	1 859 428,7	23 259,3	100,0	1,25
woj. wrocławskie	15 463,8	199,2	0,9	1,3

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS (roczniki statystyczne) oraz Ministerstwa Przekształceń Własnościowych.

Zaawansowanie procesu prywatyzacji - jak wynika z tabeli - kształtuje się na poziomie średniej krajowej. W wielu województwach wskaźniki te są o wiele wyższe. Oprócz przykładów negatywnych, nie brak i pozytywnych, jak np. przekształcenia w Kujawskiej Fabryce Farb i Lakierów oraz Kujawskiej Fabryce Koncentratów Spożywczych we Włocławku. Na uwagę zasługują także następujące zjawiska:

- nieco wyższy niż średnio w kraju odsetek przedsiębiorstw upadających: w województwie włocławskim 12, na ogólną liczbę 689 w kraju;
- wyższy udział przedsiębiorstw objętych postępowaniem naprawczym: w województwie włocławskim 6, na ogólną liczbę 375 jednostek w kraju, co raczej można ocenić pozytywnie.

Konieczność przyspieszenia procesów prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w przemyśle jest oczywista. Proces ten nie może jednak prowadzić do ich masowego upadku, co stymulowałoby jednocześnie procesy stagnacji województw i miast. Problem przekształceń własnościowych i restrukturyzacji - o co od kilku lat się postuluje - należy analizować równolegle w układzie terytorialnym i globalnym³. Brak podejścia regionalnego hamuje pożądane procesy i wpływa ograniczająco na efektywność funkcjonowania gospodarki.

Oceniając proces przekształceń własnościowych w ujęciu regionalnym, można już wysunąć generalny wniosek, że istniejąca struktura przestrzenna przemysłu będzie się utrzymywała, rozpiętości regionalne nie będą maleć, ale zjawiskiem pozytywnym są korzystne zmiany jakościowe w potencjale przemysłowym.

1.2. Rozwój sektora prywatnego

1.2.1. Jednostki gospodarcze (bez zakładów osób fizycznych)

W nowym systemie zapoczątkowany został szybki rozwój prywatnych spółek prawa handlowego (głównie z ograniczoną odpowiedzialnością) a także spółek z udziałem kapitału zagranicznego, tzw. joint-venture. Sytuację w analizowanych województwach na tle kraju obrazuje poniższa tabela.

³ S. L. B a g d z i ń s k i, *Polityka regionalna w procesie przejścia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej*, [w:] *Studia Regionalne i Lokalne*, z. 1 (34), Warszawa 1991, s. 150.

Tabela 3. Jednostki gospodarcze sektora prywatnego zarejestrowane w systemie REGON - bez zakładów osób fizycznych

A/ 31 XII 1989 B/ 31 XII 1993		Spółki prawa handlowego		Spółdzielnie
		prywatne	joint - venture	
POLSKA	A	10 420	396	10 621
	B	66 457	15 053	19 746
- Włocławskie	A	109	0	138
	B	536	40	250

Źródło: *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarczych*, Warszawa 1994, 1993, 1992. Informacja o przebiegu procesów prywatyzacji i o zmianach w strukturze podmiotowej gospodarki w układzie terytorialnym CUP, Departament Polityki Przestrzennej i Regionalnej.

Rozwój spółek prawa handlowego prywatnych w województwie jest skromniejszy niż średnio w kraju. Podobnie należy ocenić przyrost spółek typu joint-venture, jeśli przyjąć za punkt odniesienia udział potencjału demograficznego i przemysłowego województw w kraju. Szczególnie niekorzystnie, na tle innych województw i średniej krajowej, kształtuje się tu sytuacja w województwie wrocławskim.

1.2.2. Rozwój zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą

Dla pomyślnej realizacji procesu transformacji systemowej i ukształtowania się dojrzałej gospodarki rynkowej, a także przeciwdziałania wysokiemu bezrobociu, nie dające się przecenić znaczenie ma rozwój przedsiębiorczości indywidualnej. Dobrym wskaźnikiem obrazującym to zagadnienie jest rozwój małych (zatrudniających do 5 osób) zakładów osób fizycznych, które stanowiły dominującą grupę wśród nowych jednostek prywatnych.

Tabela 4. Liczba zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą

Wyszczególnienie	1989			1993			Dynamika
	Ogółem	na 1000 mieszk.		Ogółem	na 1000 mieszk.		1993
		Liczba	Polska = 100		Liczba	Polska = 100	1089
POLSKA	845 677	22,2	100,0	1 625 640	42,2	100,0	192,2
- woj. wrocławskie	8 411	19,6	88,3	14 971	34,5	81,7	178,0

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych WUS, systemu REGON.

W województwie wrocławskim rozwój prywatnych zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne w przeliczeniu na 1000 mieszkańców jest niższy od średniej krajowej. Niekorzystną sytuację pogłębia fakt, iż dynamika przyrostu zakładów jest tu znacznie niższa od krajowej. Bliższa analiza zagadnienia wskazuje na dalsze negatywne cechy rozwoju przedsiębiorczości prywatnej. Dotyczą one niekorzystnych zmian w strukturze tej grupy podmiotów gospodarczych, o czym informuje tabela 5.

Tabela 5. Liczba zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne wg działów gospodarki narodowej w latach 1990-1993

Działy gospodarki narodowej	Województwo wrocławskie		
	Liczba zakładów		%
	1990	1993	
- przemysł	2 970	2 331	78,5
- budownictwo	2 181	1 853	85,0
- transport i łączność	524	672	128,2
- handel i gastronomia	4 052	7 912	195,3
- usługi materialne	894	1 299	145,3
- usługi niematerialne	845	2 186	258,0
razem	11 466	16 253	141,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Urzędów Skarbowych.

Ogólny wzrost liczby zakładów oczywiście jest pozytywny, natomiast zmiany w strukturze należy ocenić negatywnie. Zmniejszenie liczby zakładów przemysłowych i budowlanych wskazuje na osłabienie roli rozwoju lokalnego i czynników endogenicznych w procesie transformacji, które powinny stanowić ważną podstawę restrukturyzacji gospodarki regionalnej. Krytyczną ocenę do-

datkowo uzasadnia fakt, że wzrostowi liczby zakładów w handlu i gastronomii nie towarzyszy wzrost zatrudnienia, co oczywiście niekorzystnie wpływa na utrwalanie wysokiej stopy bezrobocia. Np. w województwie wrocławskim liczba zakładów w handlu i gastronomii wzrosła blisko dwukrotnie, natomiast zatrudnienie zmalało z 5574 osób do 3065 osób⁴. Problem wymaga dalszej analizy i wyjaśnienia, porównując te dane z informacjami za 1994 r., sporządzonymi już wedle Europejskiej Klasyfikacji Działalności (EKD). Okazuje się bowiem, że w 1994 r. - możliwe, że wynika to z ogólnego ożywienia gospodarczego - miał miejsce przyrost liczby zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne, także w działalności produkcyjnej i budownictwie, co przedstawiono w tabeli 6.

Tabela 6. Zakłady osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wg sekcji EKD

Wyszczególnienie	Ogółem	w tym						
		działalność produ- cyjna	budowni- ctwo	transport, łączność, gospod. magazyjno- wa	handel i naprawy	handel i restauracje	pośredni- ctwo finansowe	obsługa nieru- chomości
a. 31 XII 1993								
b. 31 XII 1994								
c. 1993 = 100								
POLSKA a	1 625 640	255 485	166 483	151 694	739 774	51 003	5 079	125 867
b	1 718 381	259 047	173 398	153 952	776 039	53 517	9 361	153 932
c	105,7	101,4	104,2	101,5	104,9	104,9	184,3	122,3
woj.								
wrocławskie a	14 971	2 051	1 694	1 226	7 610	529	18	950
b	16 735	2 187	1 790	1 352	8 634	582	35	1 147
c	111,8	106,6	105,7	110,3	113,5	110,0	194,4	120,7

Źródło: *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w roku 1994*, Warszawa 1995.

W kontekście wyników analizy przedstawionej w tabelach 4, 5 i 6 można wysunąć wniosek, iż województwo wrocławskie odrabia zaległości w rozwoju sektora prywatnego z lat poprzednich. Możliwe, że dane zawarte w tabeli 6 raczej wskazują na uporządkowanie statystyki regionalnej w tym zakresie, natomiast relatywnie skromniejszy rozwój tego sektora gospodarki na tle kraju jest zjawiskiem trwałym i wymaga skuteczniejszych instrumentów pobudzania rozwoju zakładów prowadzonych przez osoby fizyczne.

⁴ Wg danych Urzędu Skarbowego we Wrocławku.

1.2.3. Absorpcja kapitału zagranicznego

Szybki wzrost spółek z udziałem kapitału zagranicznego przyczynił się do napływu środków zagranicznych, aczkolwiek z reguły w spółki joint-venture angażowany jest kapitał nie przekraczający najczęściej 100 tys. USD. Brak pełnej statystyki w tej dziedzinie, ze względu na konieczność dochowania tajemnicy handlowej, nie tworzy możliwości kompleksowej analizy zagadnienia. Można jednak na podstawie dostępnych materiałów dokonać oceny i przedstawić adekwatne dla analizowanego problemu wnioski.

Rozmieszczenie kapitału zagranicznego spółek z jego udziałem charakteryzuje się w kraju podobną koncentracją przestrzenną co liczba tych spółek. Najniższa koncentracja występuje wzdłuż wschodniej granicy kraju oraz w środkowej Polsce. Wzrósł stopień koncentracji - jeszcze w marcu 1993 r. w 5 województwach o najwyższym udziale skupione było 63,2% kapitału zagranicznego, to w kwietniu 1994 r. już 76,9%⁵. Bardzo wyraziście ilustruje to zjawisko wskaźnik wartości tego kapitału przypadający na 1 zatrudnionego w gospodarce narodowej. Silne zróżnicowanie przestrzenne obrazuje rozpiętość wskaźników skrajnych, która w 1994 r. wynosiła 1200% do 1,2% w stosunku do średniej krajowej, a w 1993 r. - 600% do 3%.

Wielkość zainwestowanego kapitału zagranicznego w województwie na tle kraju przedstawia tabela 7.

Tabela 7. Kapitał zagraniczny zainwestowany wg stanu na 31 XII 1993 r. w USD

Wyszczególnienie a/ liczby bezwzględne b/ Polska = 100	w tys. USD	USD na 1 mieszkańca
POLSKA a	2 828,0	73,5
b	100,0 %	100,0 %
- woj. wrocławskie a	1,7	3,9
b	0,1 %	5,3 %

Źródło: Szacunki na podstawie materiałów CUP, Agencji Inwestycji Zagranicznych, Ministerstwa Przekształceń Własnościowych Delegatura w Toruniu, artykuły w prasie.

⁵ CUP, *Procesy prywatyzacji i zmiany struktury podmiotowej gospodarki w układzie przestrzennym w 1993 roku*, Warszawa 1994, s. 18.

Udział Włocławskiego kształtuje się znacznie poniżej średniej krajowej, które pod tym względem w kwietniu 1994 r. uplasowało się na ostatnim miejscu w kraju.

Z oceny licznych badań i publikacji w tej dziedzinie wynika, że województwo wrocławskie ze wskaźnikiem 0,21 znalazło się w ostatniej grupie województw "E" (liczącej 13 jednostek, na 5. miejscu od końca), o najniższej atrakcyjności i najwyższym wskaźniku ryzyka inwestycyjnego⁶.

1.2.4. Rozwój instytucji wspierających biznes (business environment)

Cechą charakterystyczną gospodarki rynkowej jest skuteczne funkcjonowanie instytucji wspierających biznes. Są to: banki, agencje rozwoju regionalnego i lokalnego, fundacje, instytucje doradcze, izby przemysłowo-handlowe, ośrodki innowacji i promocji itp. Mają one często znaczący wpływ na zachowania przestrzenne podmiotów gospodarczych, efektywne wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju regionu oraz przyciąganie zagranicznych kapitałów. Analizowane zagadnienie ilustrują poniższe tabele. W województwie wrocławskim nie działa żadna z central banku, liczba oddziałów i filii wynosi 16, a banków spółdzielczych - 31. Funkcjonuje w województwie wrocławskim Agencja Rozwoju Regionalnego i Izba Przemysłowo-Handlowa.

Tabela 8. **Zatrudnienie w instytucjach finansowych i ubezpieczeniowych**

Województwo	Liczba zatrudn. 31 XII 1989	Liczba zatrudn. w 1992 r.		Liczba zatrudn. 30 VI 1993	Dynamika 1993 1989
		Ogółem	w tym sektor % prywatny		
POLSKA	148 900	198 358	22,8	216 930	145,7
- Włocławskie	1 689	1 937	34,2	2 803	165,9

Źródło: Dane CUP, GUS - *Zatrudnienie w Gospodarce Narodowej 1992, Stan i ruch zatrudnionych w Gospodarce Narodowej*, Warszawa 1993.

Pod względem infrastruktury bankowej i instytucji wspomagających small business województwo odstaje od średniej krajowej. Nieco lepiej przedstawia się sytuacja w zakresie zatrudnie-

⁶ Wg Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową.

nia w instytucjach finansowych i ubezpieczeniowych. Na podkreślenie zasługuje większy niż średnio w kraju udział zatrudnienia w sektorze prywatnym w tych instytucjach w województwie wrocławskim.

1.2.5. Nakłady inwestycyjne i budownictwo mieszkaniowe

Działalność inwestycyjna w województwie wrocławskim potwierdza wyniki analiz o skromniejszym zaawansowaniu procesu transformacji w porównaniu ze średnią krajową.

Tabela 9. Dynamika nakładów inwestycyjnych w latach 1989-1992 - ceny stałe 1990 r.

Wyszczególnienie a/ 1991/1990 b/ 1992/1991 c/ 1992/1989	Ogółem	W sferze prod. materia- lnej	W sferze prod. niemate- rialnej	S e k t o r		
				publiczny	prywatny	
POLSKA	a/	93,8	91,6	97,9	69,4	191,7
	b/	100,7	104,0	94,7	95,3	108,6
	c/	84,7	82,6	89,9	59,3	187,7
- Wrocławskie	a/	86,5	79,8	103,5	72,1	121,7
	b/	87,6	80,3	101,9	89,1	85,5
	c/	71,5	62,6	91,6	61,5	94,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych Województw z lat 1990, 1991, 1992, 1993.*

Z dynamiki dla okresu 1992/1989 wynika, że w nakładach inwestycyjnych nie osiągnięto jeszcze poziomu z 1989 r. Niepokój musi budzić sytuacja, że inwestycje w sektorze prywatnym w 1992 r. nie osiągnęły jeszcze nakładów z 1989 r., w 1992 r. były mniejsze niż w 1991 r., a jedynie wzrost wystąpił w 1991 r. w porównaniu z 1990 r. W przeliczeniu na 1 mieszkańca poziom inwestycji w województwie jest niższy niż przeciętnie dla kraju, gdy tymczasem jeszcze kilka lat temu sytuacja była odwrotna. Na szczególną uwagę zasługuje załamanie się inwestowania w rolnictwie, które do niedawna angażowało znaczne środki inwestycyjne. Podobnie należy ocenić spadek liczby mieszkań oddawanych do użytku.

Tabela 10. Mieszkania oddane do użytku w latach 1989-1993

Wyszczególnienie a/ ogółem b/ prywatne		1989	1992	1992	1993	1993
				1989		%
POLSKA	a/	150 159	132 969	88,6	85 898	67,6
	b/	54 943	36 863	87,1	32 590	87,5
- Włocławskie	a/	1 716	1 451	85,0	813	56,0
	b/	613	502	81,8	383	27,7

Źródło: *Gospodarka mieszkaniowa w 1989 r.*, Warszawa 1990, *Gospodarka mieszkaniowa w 1992 r.*, Warszawa 1993, Biuletyn Statystyczny GUS 12/1993.

Dotkliwy spadek budownictwa w województwie wrocławskim potwierdzają dane nie tylko z tabeli 10, ale i tabeli 11.

Tabela 11. Liczba oddawanych mieszkań na 1000 ludności

Wyszczególnienie	Liczba oddanych mieszkań	
	1989	1990
POLSKA	3,95	2,23
- Włocławskie	4,00	1,87

Źródło: Obliczenia własne na podstawie *Roczników Statystycznych Województw 1990, 1991*.

2. SKUTKI PROCESU TRANSFORMACJI

2.1. Rynek pracy, zmiany w liczbie ludności i zatrudnieniu oraz charakterystyka zbiorowości bezrobotnych

Podobnie jak w całym kraju, w analizowanych województwach wzrasta ludność w wieku produkcyjnym - we Włocławskim odpowiednio z 56,4 do 56,7%. W latach 1988-1992 wzrasta także (do ogółu ludności) grupa ludności zawodowo czynnej w województwie wrocławskim odpowiednio z 48,0% do 51,5%. Podobnie wzrasta odsetek ludności zawodowo czynnej do ludności w wieku produkcyjnym. Są to zjawiska pozytywne.

Tabela 12. Liczba ludności i migracje
w latach 1988/89 - 1993

a/ 1988 ludność 1989 migracja b/ 1993 ludność migracja	Ludność ogółem w tys. osób	Saldo migracji		
		ogółem	w miastach	na wsi
POLSKA	a/ 37 884,7 b/ 38 459,0	x x	+ 139 780 + 59 903	- 139 790 - 59 903
- Włocławskie	a/ 427,0 b/ 433,5	- 1 832 - 1 018	+ 1 129 + 319	- 2 961 - 1 337

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województw*, Warszawa 1989 i 1994.

Niskie saldo dodatnie migracji do miast województwa włocławskiego świadczy o malejącej pojemności komunalnej miast oraz braku miejsc pracy, co nie pozostanie bez wpływu na dalsze przemiany strukturalne.

W latach 1989-1992 dokonały się podstawowe zmiany w strukturze zatrudnienia według form własności i działów gospodarki narodowej.

Tabela 13. Pracujący w gospodarce narodowej
wg form własności w tys. osób

a/ 1989 b/ 1992 c/ 1992 % 1989	Ogółem	W tym poza rolni- ctwem	Sektor publiczny		Sektor prywatny	
			Razem	w tym poza rolni- ctwem	Razem	w tym poza rolni- ctwem
POLSKA	a/ 17 558,0 b/ 15 052,2 c/ 85,7	12 567,7 10 574,7 84,4	11 709,4 6 453,6 55,1	10 787,6 6 181,8 57,3	5 848,6 8 598,6 147,0	1 780,0 4 392,9 246,8
- Włocławskie	a/ 192,2 b/ 166,8 c/ 86,8	112,1 93,0 82,3	107,3 52,5 48,9	96,6 49,9 51,6	84,9 114,3 134,7	15,4 43,2 278,7

Źródło: *Pracujący w gospodarce narodowej w 1992 r.*, Praca 1990, Warszawa 1991. *Pracujący w jednostkach małych w 1992 r.*, Warszawa 1993.

Zatrudnienie w sektorze prywatnym, poza rolnictwem, w dwóch pierwszych latach procesu transformacji wzrosło przeszło dwu-

krotnie. Wysoki przyrost miejsc pracy miał miejsce w województwie wrocławskim, aczkolwiek należy pamiętać o tym, że wskaźnik zatrudnienia w tym sektorze na 1000 ludności jest w dalszym ciągu niezadowalający, na tle średniej dla kraju. Zatrudnienie w rolnictwie zmniejszy się⁷, aczkolwiek w mniejszym stopniu niż w kraju. W Polsce z 5003, 5 do 3904,4 tys. osób, tj. o 22,0%; w województwie wrocławskim z 81,3 do 80,4 tys. osób, tj. o 2,1%.

Znacznie niższy spadek zatrudnienia w rolnictwie w województwie wrocławskim wiąże się z dominującą prywatną własnością gruntów w tym województwie.

Dla oceny procesu transformacji istotne są także zmiany w strukturze zatrudnienia poza rolnictwem.

Tabela 14. Struktura pracujących poza rolnictwem wg działów gospodarki narodowej

Działy gospodarki narodowej	Polska		woj. wrocławskie	
	1986	1992	1986	1992
- przemysł	38,7	35,5	31,4	33,4
- budownictwo	11,8	9,7	13,2	10,8
- transport i łączność	8,7	7,1	6,9	4,9
- handel	12,1	14,7	14,3	15,6
- gospodarka mieszkaniowa	1,3	1,2	0,8	1,0
- oświata i wychowanie	7,2	9,6	8,1	9,9
- ochrona zdrowia i opieka społeczna	6,0	7,9	9,6	10,9
- pozostałe	14,2	14,3	15,7	13,5
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: *Produkt krajowy brutto i dochody ludności według województw w 1992*, Warszawa 1994, s. 430.

Kierunek zmian struktury zatrudnionych poza rolnictwem w Polsce i w województwie jest zbliżony. Wyjątek stanowi tu zwiększony udział pracujących w przemyśle w województwie wrocławskim, co przy mniejszym zaawansowaniu procesów przekształceń własnościowych, wskazuje na skromniejszy postęp w racjonalizacji zatrudnienia w tym dziale gospodarki wojewódzkiej.

Zmiany w potencjale demograficznym województwa, poziomie zatrudnienia w sektorze publicznym i skromnym rozwoju sektora prywatnego znalazły wyraz w narastającym bezrobociu. Jest to zjawisko nieuniknione w procesie przejścia od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej, jako wynik polityki struktural-

⁷ *Roczniki Statystyczne Województw*, Warszawa 1990 i 1994.

nej, której celem jest ukształtowanie nowych podstaw efektywnego rozwoju gospodarczego.

Tabela 15. **Stopa bezrobocia w procentach czynnych zawodowo**

Wyszczególnienie	31 XII 1990	31 XII 1991	31 XII 1992	31 XII 1993	31 XII 1994
POLSKA	6,1	11,4	13,6	15,7	16,0
- Włocławskie	7,9	16,5	19,7	21,9	21,7

Źródło: *Regionalne zróżnicowanie rynku pracy w Polsce w latach 1989-1993*, Warszawa 1995, s. 178. *Bezrobocie rejestrowane w Polsce kwartał I-IV*, Warszawa 1995, s. 51.

Stopa bezrobocia w województwie rośnie szybciej niż średniow kraju. Pozytywnym zjawiskiem jest spadek stopy bezrobocia w województwie włocławskim w końcu 1994 r., aczkolwiek w dalszym ciągu ten poziom bezrobocia można uznać za katastrofalny.

Wniosek uzasadnia stopa bezrobocia określona w stosunku do grupy zawodowo czynnych poza rolnictwem. W końcu 1993 r. w kraju wynosiła ona 20,1%, w województwie włocławskim aż 31,7%. Świadczy to o łagodzącej funkcji rolnictwa, która daje obecnie zatrudnienie większej liczbie osób niż to wynika z potrzeb. Zróżnicowanie przestrzenne bezrobocia na lokalnych rynkach pracy jest znaczne. Najwyższe wskaźniki osiągają tu rejony zatrudnienia o znacznej koncentracji przemysłu, zwłaszcza przemysłów o wysokim współczynniku specjalizacji, tj. najczęściej tradycyjnych i schyłkowych.

Województwo włocławskie

Stopa bezrobocia w %
w rejonach na 31 XII 1994 r.

Ogółem	21,7
w tym:	
- Włocławek	22,8
- Aleksandrów Kuj.	22,4
- Lipno	21,5
- Radziejów	18,6
- Rypin	19,8

Z analizy narastania zjawiska bezrobocia w województwie włocławskim na tle kraju można wysunąć następujące wnioski:

- jak się wydaje, województwo na trwałe opuściło grupę jednostek o maksymalnej stopie bezrobocia, w której znajdowało się w 1990 r., mimo że w dalszym ciągu stopa bezrobocia jest wyższa od średniej krajowej;
- na liście rankingowej województw wg stopy bezrobocia w 1990 r. województwo wrocławskie zajmowało 2. pozycję, natomiast w 1993 r. - 10.;
- wskaźnik nowo zarejestrowanych w grudniu 1993 r. był niższy niż średnio w kraju: Włocławskie - 5,2, kraj - 5,4;
- wskaźnik szans zakończenia bezrobocia w grudniu 1993 r. był wyższy od wskaźnika krajowego.

Można tu wysunąć wniosek, że polityka przeciwdziałania bezrobociu przyniosła pozytywne i lepsze niż średnio w kraju wyniki. Budzi natomiast niepokój wyższy od krajowego wskaźnik udziału bezrobotnych pozostających bez pracy ponad 1 rok. W kraju wskaźnik ten wynosi 44,8% ogółu bezrobotnych, a w województwie wrocławskim 47,1%. Podobnie przedstawia się udział bezrobotnych bez prawa do zasiłku w stosunku do ogółu bezrobotnych. W Polsce wynosił on w 1993 r. 51,7%, a we Włocławskiem 59,1%, co jednak świadczy o bardziej rygorystycznym działaniu służb zatrudnienia.

Dla polityki przeciwdziałania bezrobociu istotny jest także udział kobiet i absolwentów w zbiorowości bezrobotnych.

Tabela 16. Udział kobiet i absolwentów w grupie bezrobotnych w procentach

Wyszczególnienie		31 XII 1990	31 XII 1991	31 XII 1992	31 XII 1993
a/ udział kobiet					
b/ " absolwentów					
POLSKA	a/	50,9	52,6	53,4	52,2
	b/	14,6	10,3	7,4	7,1
- Włocławskie	a/	51,3	47,3	48,6	47,1
	b/	15,6	10,4	7,0	5,9

Źródło: Obliczenia własne na podstawie materiałów Wojewódzkich Urzędów Pracy.

Dla pełnej oceny sytuacji na rynku pracy należy przedstawić udział zatrudnionych według kwalifikacji w ogólnej liczbie zatrudnionych.

Tabela 17. Pracujący pełnozatrudnieni wg poziomu wykształcenia w latach 1986-1992 w tys. osób

A. 1986 B. 1992		Ogółem	w tym z wykształceniem			
			wyższym	policealnym i średnim zawodowym	średnim ogólno- kształcącym	zasadniczym zawodowym
POLSKA	A	11210,4	1068,1	2677,8	711,0	3062,4
	B	7888,4	1003,7	2178,3	498,7	2387,7
- Włocławskie	A	105,2	6,8	23,9	7,8	26,9
	B	69,1	6,8	18,7	5,0	19,7

Źródło: *Produkt krajowy brutto i dochody ludności według województw w 1992 r.*, Warszawa 1994, s. 407.

Liczba zatrudnionych z wyższym wykształceniem nie wzrasta zarówno w województwie, jak i w kraju, aczkolwiek udział osób tej grupy w ogólnym zatrudnieniu (które zmniejszyło się) wzrasta. Bliższa analiza zagadnienia ujawnia jednak nieprawidłowości. Liczba absolwentów którzy po raz pierwszy podjęli pracę w 1993 r., w województwie włocławskim wynosiła zaledwie 179⁸, co jest relatywnie bardzo niekorzystne w stosunku do liczby zatrudnionych ogółem. W województwie włocławskim także niekorzystnie kształtuje się wskaźnik skolaryzacji uczniów szkół ponadpodstawowych⁹.

	Wskaźnik skolaryzacji w % ludności w wieku 15 - 18 lat		
	licea ogólne	szkoły zawodowe zasadnicze	średnie
POLSKA	24,1	29,8	26,7
- Włocławskie	21,2	31,3	20,6

Nieźle natomiast wyglądają wskaźniki nauki języków obcych w stosunku do liczby uczniów.

⁸ *Rocznik Statystyczny Województw*, Warszawa 1994, s. 116.

⁹ *Ibid.*

2.2. Udział województwa w PKB

Produkt krajowy brutto poza rolnictwem na 1 pracującego w 1992 r. w porównaniu z 1986 r. wzrasta, ale w dalszym ciągu kształtuje się poniżej średniej krajowej¹⁰.

	1986	1992
POLSKA	100,0	100,0
- Włocławskie	73,6	85,5

Wzrost ten dotyczy zwłaszcza przemysłu, transportu i handlu (w budownictwie nastąpił znaczny regres), dzięki temu województwa utrzymywały swoją pozycję z 1986 r. w tworzeniu PKB - Włocławskie 0,8%.

Mniej korzystnie przedstawia się sytuacja przy wyznaczaniu produktu krajowego brutto w cenach czynników produkcji.

Tabela 18. Produkt krajowy brutto w cenach czynników produkcji

Wyszczególnienie	Na 1 mieszkańca		Na 1 km ²	
	1986	1992	1986	1992
POLSKA	100,0	100,0	100,0	100,0
- Włocławskie	80,1	76,2	64,8	60,7

Źródło: PKB i dochody, s. 408.

Udział rolnictwa w strukturze produktu krajowego brutto spada w kraju z 12,8% w 1986 r. do 6,8% w 1992 r., a w województwie wrocławskim z 32,5% do 13,5%. Zmniejsza się również udział przemysłu i budownictwa, natomiast rośnie szybko udział handlu i innych niektórych działów gospodarki narodowej.

Znaczący dla przekształceń strukturalnych jest rosnący udział sektora prywatnego w PKB. W Polsce w 1993 r. wynosił on 47,3%, a we Włocławskim 62,3%, co daje województwu 10. lokatę w kraju, a jest głównie wynikiem wysokiej produktywności prywatnego rolnictwa.

¹⁰ Produkt Krajowy Brutto i Dochody Ludności według województw, Warszawa 1995, s. 426.

3. Synteza zmian - Włocławskie w nowej typologii województw po 4 latach transformacji

Proces transformacji w ujęciu przestrzennym doczekał się już kilku ważnych opracowań¹¹. Województwa bydgoskie, toruńskie i włocławskie najczęściej były zakwalifikowane do grupy tzw. regionów pozostałych, wyróżniano natomiast województwa wiodące lub o zakłóconych procesach transformacji. Z wykonanej wyżej analizy wynika, że różnice są znacznie większe, tak pod względem dotychczasowego zaawansowania procesu transformacji, jak i zdolności do jego kontynuowania i przełamywania barier restrukturyzacji, której generalny cel to radykalna poprawa efektywności gospodarowania, którą można osiągnąć poprzez ukształtowanie nowej struktury gospodarki regionalnej. Sformułowanie wniosków końcowych poprzedzono zestawieniem niektórych wskaźników charakteryzujących proces transformacji i jego skutki w województwie na tle kraju.

Z ważnych wskaźników w porównaniu ze średnią krajową godnych odnotowania wymienić należy:

- wyższy od średniej krajowej (spadek do 1986 r.) PKB na 1 mieszkańca w cenach czynników produkcji;
- wyższy udział sektora prywatnego w PKB w 1992 r. ogółem i poza rolnictwem, co głównie zawdzięczamy dominującej pozycji rolnictwa indywidualnego;
- wyższa dynamika produkcji sprzedanej przemysłu w 1993 r. w stosunku do 1989 r.: kraj - 73,7%, województwo - 74,0%;
- niższa dynamika nakładów inwestycyjnych w 1993 r. w porównaniu z 1989 r.: kraj - 86,8%, województwo - 53,7%;
- wyższy stopień zużycia środków trwałych w przedsiębiorstwach: kraj - 44,3%, województwo - 46,3%;
- wyższa produkcja towarowa w rolnictwie: 109,9% w stosunku do średniej krajowej;
- wyższy udział gospodarstw o pow. 15 ha: kraj - 6,0%, województwo - 9,1%, ale powstają również gospodarstwa do 2,0 ha - około 20% nowo powstałych;
- niższy udział kapitału zagranicznego w spółkach na 1 mieszkańca, tylko 21% średniej krajowej;
- niższy udział zatrudnionych na 1000 ludności w zakładach osób fizycznych: kraj - 54,2, województwo - 44,0 osób/1000 M;
- niższe dochody osobiste na 1 mieszkańca, a wyższe świadczenia

¹¹ M.in. A. P y s z k o w s k i, *Polityka regionalna w okresie transformacji polskiej gospodarki*, Biuletyn KPZK PAN, z. 164, s. 83-115; J. S z l a c h t a, *Rozwój regionalny Polski w warunkach transformacji gospodarczej*, Warszawa 1993; *Raport CUP polityki regionalnej państwa*, Warszawa 1994.

- społeczne: dochody 87,2% średniej krajowej, świadczenia 183,4%;
- wyższy udział ludności w wieku produkcyjnym;
- wyższa stopa bezrobocia niż w kraju, ale szybciej malejąca, bo w 1993 r. utworzono więcej miejsc pracy.

Aczkolwiek przebieg procesu transformacji i jego skutki na tle kraju są zróżnicowane, to jednak należy podkreślić, iż województwo wrocławskie proces transformacji znosi ciężej.

Istotny jest tu potencjał do kontynuowania procesu transformacji. Zatrudnienie w przemysłach tradycyjnych i surowcowych w województwie wrocławskim jest znaczne i przekracza 20%. Poziom wydajności pracy w województwie wrocławskim zbliżył się dopiero do 90% stanu z 1989 r. Województwo wrocławskie nie przekroczyło jeszcze poziomu produkcji z 1990 r. Można w województwie wrocławskim odnotować kształtowanie się rejonów depresji społecznej, których źródłem są ukształtowane w przeszłości struktury ekonomiczno-przestrzenne. Jeśli dodamy do tego niedostatek kadr wykwalifikowanych i małą atrakcyjność województwa dla inwestorów, to można sformułować generalne wnioski:

- województwo wrocławskie, mimo względnie zrównoważonej struktury społeczno-ekonomicznej i średniego poziomu rozwoju, nie jest w stanie samodzielnie kontynuować procesu transformacji. Bliższa analiza zjawisk wskazuje na pojawienie się procesów opisanych w teorii kumulatywnej przyczynowości polegających na wymywaniu czynników rozwoju w stopniu szybszym niż w ich napływie do województwa. Potwierdza to odpływ kadr wykwalifikowanych oraz brak napływu kapitału;
- województwo wrocławskie jest pozbawione dużych problemów restrukturyzacyjnych, jak np. Śląsk, Wałbrzych, Łódź, województwa północne o przewadze państwowej własności rolnej. Zaawansowanie procesów dostosowawczych na tle kraju można wstępnie ocenić jako średnie. Niektóre działy wymagają głębszej restrukturyzacji (niektóre duże przedsiębiorstwa przemysłowe), niepokoi zmniejszenie liczby prywatnych przedsiębiorstw przemysłowych i budowlanych prowadzonych przez osoby fizyczne (tj. o zatrudnieniu do 5 osób), znaczny odsetek nowo powstałych gospodarstw do 5 ha oraz słaby rozwój miejsc pracy pozarolniczej na terenach wiejskich.

Końcowym fragmentem analizy procesu transformacji ustroju ekonomicznego było przedstawienie sytuacji w województwie wrocławskim na tle innych województw makroregionu środkowo-zachodniego¹². Zaletą tego podejścia metodycznego jest okoliczność,

¹² Do makroregionu środkowo-zachodniego zaliczone są województwa: bydgoskie, kaliskie, konińskie, leszczyńskie, pilskie, poznańskie, toruńskie i wrocławskie.

iż są to województwa bardzo zróżnicowane pod względem rozwoju gospodarczego i jego struktury, stąd też ocena sytuacji przy zastosowaniu metod ekonometrycznych umożliwiłaby bardziej jednoznaczne wskazanie miejsca regionu wrocławskiego w analizowanym procesie.

Do oceny przyjęto 13 cech diagnostycznych, które charakteryzują zarówno stan gospodarki regionalnej, jak i proces transformacji ustroju ekonomicznego. Są to:

1. kapitał zagraniczny w kapitale zakładowym spółek przypadający na 1 mieszkańca w dniu 31 XII 1993 r.,
2. PKB¹³ na 1 mieszkańca w cenach czynników produkcji,
3. udział sektora prywatnego w PKB w 1992 r.,
4. dynamika produkcji sprzedaży przemysłu według cen stałych 1993/1989,
5. dynamika nakładów inwestycyjnych według cen stałych 1993/1989,
6. pracujący w rolnictwie w 1993 r. na 100 ha użytków rolnych,
7. zakłady zarejestrowane w systemie "Regon" na 1000 mieszkańców,
8. udział sektora prywatnego w sprzedaży wyrobów i usług na 30 VI 1994 r.,
9. udział pracujących w sektorze III w procentach zatrudnionych ogółem,
10. stopa bezrobocia (procent do zawodowo czynnych),
11. nowo utworzone miejsca pracy na 1000 pracujących w 1993 r.,
12. dochody osobiste w 1992 r. na 1 mieszkańca,
13. stopień zużycia maszyn i urządzeń w dniu 31 XII 1992 r.

Cechy diagnostyczne jako wartości mianowane (przedstawiono je w załączniku 1) są nieporównywalne i nie mogą być sumowane. Wyznaczając wartości bezwzględne poszczególnych cech dla poszczególnych województw uzyskujemy cenne informacje o rozpiętości cech między jednostkami, lecz nie możemy jednoznacznie określić poziomu rozwoju województwa na tle kraju i innych województw makroregionu oraz stopnia zaawansowania procesu transformacji ustroju ekonomicznego. Pojawia się tu potrzeba unormowania zmiennych, w celu usunięcia wpływu na ich wartości bezwzględnych i przedstawienia pełnego zespołu cech w formie jednego wskaźnika. Można tego dokonać drogą standaryzacji według wzorów:

¹³ Produkt Krajowy Brutto.

$$1/ \quad \bar{x}_j = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_{ij}$$

$$2/ \quad \delta_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^N (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}{N}}$$

gdzie:

\bar{x}_j - średnia arytmetyczna cechy j

δ_j - odchylenie standardowe cechy j

x_{ij} - wartość cechy j w jednostce terytorialnej
- województwie

N - liczba jednostek terytorialnych

W statystyce przyjęta jest normalizacja cech na średnią 0 i dyspersję 1, którą tu zastosowano. Dysponując wartościami \bar{x} i δ normalizujemy cechy według wzoru:

$$3/ \quad t_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\delta_j}$$

W ten sposób w miejsce cech x_j , uzyskujemy nowe wartości zmienne - cechy znormalizowane. W wyniku tej normalizacji wskaźniki cech diagnostycznych stają się porównywalne. Następnie, opierając się na metodzie J. Perkala, zastępujemy zespół cech

$$W_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^N t_{ij} \quad t_{ij} = \frac{1}{n} (t_{i_1} + t_{i_2} + t_{i_n})$$

znormalizowanych jednym wskaźnikiem według wzoru:
gdzie:

n - liczba cech

j - numer cechy

i - województwo

Wyniki obliczeń przedstawiono w załączniku 2. Sumaryczny wskaźnik W_i informuje o poziomie rozwoju, barierach restrukturyzacji gospodarki regionalnej i zaawansowaniu procesu przejścia do gospodarki rynkowej. Województwa uzyskały w kolejności następującą wartość wskaźnika W_i :

- poznańskie	+ 0,47
- leszczyńskie	+ 0,40
- bydgoskie	+ 0,27
- piłskie	- 0,10
- kaliskie	- 0,15
- toruńskie	- 0,21
- konińskie	- 0,25
- wrocławskie	- 0,57

Wbrew pozorom, województwo toruńskie zajmuje dopiero 6. lokatę spośród 8 województw makroregionu środkowo-zachodniego, a województwo wrocławskie - ostatnią, 8. lokatę.

O niskiej pozycji województwa konińskiego, toruńskiego i wrocławskiego głównie zdecydowały następujące czynniki:

- skromny napływ kapitału zagranicznego, sięgający zaledwie połowy średniej krajowej,
- niższy PKB przypadający na 1 mieszkańca w porównaniu ze średnią krajową,
- niższa dynamika nakładów inwestycyjnych od średniej krajowej,
- skromniejszy rozwój sektora prywatnego poza rolnictwem,
- wyższe zużycie maszyn i urządzeń i wyższa stopa bezrobocia od średniej krajowej.

Te same czynniki są przyczyną ostatniej lokaty województwa wrocławskiego, z tym jednak, że różnica między średnią krajową a wskaźnikiem dla województwa jest bardziej niekorzystna. Dotyczy to zwłaszcza napływu kapitału zagranicznego - zaledwie 20,9% średniej krajowej - niskiego PKB na 1 mieszkańca, 76,2% średniej krajowej, bardzo niskich nakładów inwestycyjnych i wysokiego zużycia majątku produkcyjnego. Niekorzystne kształtowanie się ww. czynników stanowi w województwie wrocławskim bariery rozwoju regionalnego. Ponadto czynnikiem hamującym rozwój są niskie dochody osobiste na 1 mieszkańca - 87,2% średniej w Polsce przy świadczeniach społecznych przewyższających o 83,4% średnią krajową.

Wyższy niż średnio w kraju udział sektora prywatnego w PKB na 1 mieszkańca w województwie wrocławskim od średniej krajowej i pozostałych województw makroregionu środkowo-zachodniego wiąże się głównie z wysoką produktywnością rolnictwa w regionie. Potwierdza to pośrednio wysoka obsada na 100 ha użytków rolnych, wyższa od średniej krajowej i w innych województwach. Niepokój może także budzić skromny udział sektora prywatnego w zatrudnieniu ogółem.

4. Czynniki i bariery rozwoju regionalnego w województwie wrocławskim

Na tle ogólnie przyjętej klasyfikacji czynników rozwoju: ustrojowych, ekonomicznych, społecznych i środowiskowo-przestrzennych można je podzielić na:

- czynniki endogeniczne, tj. wewnętrzne,
- czynniki egzogeniczne, tj. zewnętrzne.

Z czynników wewnętrznych (korzystnych) na szczególną uwagę zasługują:

- wysoki ogólny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej - 82,0 punktów przy średniej krajowej 66,6 punktu;
- położenie województwa w centralnej strefie kraju między dużymi aglomeracjami, o ile proces polaryzacji procesów ekonomiczno-przestrzennych w Polsce nie "zepchnie" województwa do grupy regionów o zakłóconych procesach transformacji;
- zasoby przyrodnicze: lecznicze i turystyczno-wypoczynkowe o znaczeniu krajowym, a nawet międzynarodowym - Ciepłocinek;
- znacznie większy niż średnio w kraju odsetek zabudowy przemysłowej powstałej przed kilkunastu laty. Potencjał ten wymaga wewnętrznej restrukturyzacji i może po jego pełnym wykorzystaniu stać się ważnym czynnikiem rozwoju.

Z wstępnej oceny wynikają także wnioski o zagrożeniach, które głównie polegają na wymywaniu korzystnych czynników rozwoju, jak np. kadry kwalifikowanej, małej atrakcyjności województwa dla kapitału zagranicznego itp.

Potencjalne czynniki zewnętrzne to przede wszystkim:

- budowa autostrady,
- budowa stopni energetycznych na Dolnej Wiśle.

Doprowadzenie do realizacji tych inwestycji powinno stać się czynnikiem przełamującym negatywne skutki procesu transformacji na terenie województwa i stworzyć trwałe podstawy jego rozwoju.

O możliwości oddziaływania władz regionalnych na te procesy decydują uwarunkowania instytucjonalne, które determinują

oddziaływania władz wojewódzkich i samorządowych na procesy rozwoju.

Obecnie - jak wiadomo - w strukturze organizacyjnej państwa województwo (region) nie istnieje jako samodzielny podmiot polityki regionalnej, a ludność województwa nie ma swojej reprezentacji. Nie można za taką uznać - przy obecnych kompetencjach - sejmików samorządowych. W tej sytuacji istnieje jedynie możliwość oddziaływania urzędu wojewody na procesy rozwoju w dwóch płaszczyznach:

- z poziomu województwa wywieranie nacisku na centrum, aby w swoich decyzjach uwzględniało potrzeby regionu;
- z poziomu subregionalnego przez skoordynowane działania gmin inicjowane przez sejmik samorządowy przy udziale urzędu wojewody.

Ta druga płaszczyzna tylko częściowo jest obecnie wykorzystana, jak np. poprzez działania Fundacji "Kaskada Dolnej Wisły", a możliwości są znacznie większe: np. przez rozszerzenie działań Agencji Rozwoju Regionalnego w odniesieniu do tzw. "majątku niechcianego" i źle wykorzystywanego.

Bardzo ważne dla pobudzania rozwoju społeczno-gospodarczego województwa wrocławskiego w przyszłości są rozwiązania instytucjonalne w dziedzinie polityki regionalnej związane z zapowiadaną reformą administracji publicznej i zmianami w terytorialnym podziale kraju. Jak wiadomo zespół rządowy w 1991 r. zaproponował podział Polski na 12 (10-14) dużych regionów i wprowadzenie posiadanego ogniwa między gminą i województwem, tj. powiatu. Na początku 1992 r. wysunięto propozycję powrotu do sytuacji z 1975 r., a więc utworzenie 22 województw¹⁴ i reformę powiatową.

Każdy z wariantów reformy administracji publicznej zakłada zniesienie województwa wrocławskiego, co oczywiście może mieć niekorzystny wpływ na procesy rozwoju regionu. Autor niniejszego opracowania przedstawił już wcześniej propozycję zrezygnowania z zamiaru wprowadzenia powiatów¹⁵. Reforma administracji publicznej polegałaby na przekształceniu obecnego województwa w region samorządowo-rządowy i przejście na regionalizację, tj. utworzenie 6-8 regionów dla potrzeb wykonywania polityki regionalnej państwa i koordynowania polityki gospodarczej województw. Rejony uległyby likwidacji, a ich kompetencje przejęłyby gminy i administracja województwa. Miasto powyżej 50 tys. mieszkańców posiadałoby rozszerzone kompetencje.

¹⁴ Przed 1975 r. były 22 jednostki szczebla wojewódzkiego, a nie 17 jak często się pisze. Było za to 17 siedzib władz tego szczebla, ale to nie to samo.

¹⁵ S. L. B a g d z i ń s k i, *Lokalna polityka gospodarcza*, Toruń 1994, s. 56.

5. Wnioski końcowe

Proces transformacji systemowej w województwie wrocławskim w ujęciu całościowym wskazuje na ważną okoliczność, iż jego przebieg - mimo braku większych zakłóceń - jest cięższy niż średnio w kraju. Sumując zjawiska pozytywne i negatywne, można stwierdzić, iż te pierwsze (np. przyrost produkcji przemysłowej, zmniejszenie stopy bezrobocia itp.) są rezultatem bieżących dostosowań koniunkturalnych, a nie przekształceń strukturalnych. Te drugie kumulują się i dadzą o sobie silniej znać w dającym się przewidywać czasie. Dotyczy to zwłaszcza opóźnienia procesów przekształceń własnościowych przy znaczącym udziale przemysłów tradycyjnych i schyłkowych, skromnym inwestowaniu i rozwoju budownictwa mieszkaniowego, braku terenów pod budownictwo mieszkaniowe, niedostatecznym rozwoju sektora prywatnego itp. W sumie można wysunąć generalny wniosek, że procesy wymywania czynników rozwoju w województwie wrocławskim przeważają nad rozprzestrzenianiem się rozwoju na obszarze województwa, co utrwala istniejące kryzysogenne struktury ekonomiczno-przestrzenne i może doprowadzić do rozszerzenia się obszarów depresji społecznej i stagnacji.

Pod względem potencjału do kontynuowania procesu transformacji województwo można zakwalifikować do grupy jednostek, które nie posiadają wewnętrznych czynników rozwoju w skali niezbędnej do przełamania narastających barier restrukturyzacji. Bariery te w kontekście integracji Polski z Unią Europejską można scharakteryzować następująco:

- w dziedzinie rolnictwa, relatywnie skromny poziom produkcji w porównaniu do jakości użytków rolnych w wielu częściach województwa oraz nadmierne rozdrobnienie gospodarstw indywidualnych;
- niedorozwój przetwórstwa rolno-spożywczego i niewłaściwa jego organizacja, tj. nieadekwatne relacje między bazą surowcową a przemysłem przetwórczym, np. ziemniaki, buraki cukrowe, żywiec są wysyłane do przerobu przemysłowego do województw ościennych, inne natomiast, jak: warzywa, owoce i mleko są stamtąd sprowadzane;
- skromne wykorzystanie zasobów Ciechocinka, czego wyrazem jest m.in. brak koncepcji lecznictwa uzdrowiskowego i biurokratyczne przeszkody w nadaniu miastu statusu uzdrowiska;
- niski stopień zainwestowania województwa, wysokie zużycie techniczne aparatu wytwórczego;
- brak zaplecza badawczo-rozwojowego, niskie nasycenie kadrami z wyższym wykształceniem;

- mała aktywność innowacyjna społeczności regionalnej i lokalnych, skromna przedsiębiorczość w rozwijaniu prywatnych przedsiębiorstw i przyciąganiu kapitału.

Przełamywanie wymienionych wyżej barier rozwoju regionalnego i restrukturyzacja gospodarki województwa wrocławskiego należy uznać za główny cel polityki intraregionalnej. Należy tu pamiętać o tym, że zewnętrzne czynniki rozwoju mogą być ważnym wsparciem dla poprawy sytuacji w województwie, którego wykorzystanie powinno stać się głównym celem polityki gospodarczej władz samorządowych i wojewódzkich.

Załącznik 1

Niektóre wskaźniki charakteryzujące proces transformacji ustroju ekonomicznego w makroregionie środkowo-zachodnim w latach 1989-1994

Lp.	Województwo	Kapitał zagr. w kap. zakł. spółek na 1 mieszk. 31 XII 1993	PKB na 1 mieszk. W cenach czynników produkt. Polska = 100	Udział sektora prywatnego w PKB w 1992 r.	Dynamika prod. sprzedazy przem. wg cen stałych 1993/1989	Dynamika udziałow inwest. wg cen stałych 1993/1989	Pracujący w rolnictwie w 1993 r. na 100 ha użytkow rolnych	Zakłady zarejestrowane w systemie Regionu ha 1000 Km Polska= 100 31 III 1994	Udział sektora prywat. w sprzedaży wyrobów i usług 30 VI 94	Udział prac. w sektorze III w % ogółem	Stopa bezrobocia do zawod. czynnych 31 VI 1994	Nowo utworzone miejsca pracy na 1000 prac. w 1993 r.	Dochody osobiste w 1992 r. na 1 mieszk. Polska=100	Stopień zużycia maszyn i urządzeń w dn. 31 XII 93
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Polska	100,0	100,0	47,3	73,7	86,8	20,9	100,0	61,2	42,8	16,6	30,4	100,0	65,5
1.	bydgoskie	95,9	117,2	56,3	87,1	72,2	13,2	100,9	56,2	45,2	20,5	27,3	108,9	63,6
2.	kaliskie	27,8	80,6	53,9	89,7	59,9	23,8	120,6	55,4	35,5	17,1	35,2	89,9	65,9
3.	konińskie	7,3	80,7	49,9	84,7	88,6	19,3	74,1	37,9	31,2	20,0	27,3	90,3	78,7
4.	leszczyńskie	25,8	88,1	71,8	104,3	55,9	18,2	120,2	80,2	37,0	15,0	37,3	103,6	50,8
5.	pilskie	61,2	80,7	59,1	81,0	56,1	10,9	89,2	72,1	42,1	25,5	38,5	88,1	57,9
6.	poznańskie	128,6	132,0	52,0	94,2	90,8	15,4	136,3	67,8	51,0	9,0	29,4	122,2	56,0
7.	toruńskie	51,1	86,1	60,1	77,5	73,2	15,4	85,4	58,6	43,2	22,9	34,5	94,8	71,7
8.	włocławskie	20,9	76,2	62,3	74,0	53,7	25,3	81,3	57,8	32,8	22,4	35,5	87,2	72,8
	średnie	52,3	92,7	58,2	86,6	68,8	17,7	101,0	60,7	39,8	19,1	33,1	98,1	64,6

Załącznik 2

Wskaźniki rozwoju i zaawansowania procesu transformacji ustroju ekonomicznego

		Cechy diagnostyczne znormalizowane														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.	bydgoskie	+1,12	+1,28	-0,29	+0,1	+0,24	-1,08	-0,01	-0,38	+0,45	+0,23	+1,03	+0,93	-0,11	+3,52	+0,27
2.	kaliskie	-0,6	-0,68	-0,66	+0,34	-0,64	+1,47	+0,91	-0,44	-0,36	-0,34	-0,37	-0,79	+0,79	-1,87	-0,15
3.	konińskie	-1,16	-0,63	-1,28	-0,21	+1,42	+0,39	-1,29	-1,91	-0,72	+0,15	+1,03	-0,67	+1,60	-3,28	-0,25
4.	leszczyńskie	-0,68	-0,24	+2,09	+1,95	-0,93	+0,12	+0,92	+1,63	-0,25	-0,69	+0,74	+2,07	-1,57	+5,18	+0,40
5.	pilskie	+0,23	-0,63	+0,14	-0,62	-0,91	-1,64	-0,56	+0,95	+0,19	+1,07	+2,13	-0,86	-0,76	-1,27	0,097 0,10
6.	poznańskie	+1,98	+2,06	-0,95	+0,84	+1,58	-0,55	+1,69	+0,59	+0,93	-1,69	-0,66	+2,07	-0,98	+6,09	+0,47
7.	toruńskie	-0,3	-0,35	+0,29	-1,0	+0,32	-3,76	-0,10	+0,28	+0,28	+0,64	+0,25	-0,28	-0,74	-2,72	-0,21
8.	włocławskie	-0,81	-0,86	+0,63	-1,38	-1,09	-4,75	-0,14	-0,25	+0,25	+0,45	+0,43	-0,94	+0,93	-7,43	-0,57

Tadeusz Rejmanowski (Włocławek)

OCHRONA ZDROWIA W XX-LECIU WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO (1975-1995)

Ochrona zdrowia województwa włocławskiego w minionym XX-leciu uległa znaczącym i wszechstronnym przemianom. Złożyło się na to wiele wydarzeń i zjawisk, wśród których największą rolę odegrało niewątpliwie utworzenie województwa włocławskiego (1975), głębokie przemiany polityczno-społeczne w naszym kraju (1989-1995) oraz zwiększenie się ludności tego województwa z 403,2 tys. (1975) do 434,9 tys. (1994)¹.

Fachowi pracownicy ochrony zdrowia

Wykwalifikowana kadra pracowników służby zdrowia województwa włocławskiego zmieniała się zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym (tab. 1). Liczba zatrudnionych w województwie lekarzy medycyny wzrosła z 429 (1975) do 652 (1994), a lekarzy stomatologii odpowiednio ze 117 do 140. Jednocześnie większość tych lekarzy, dzięki m.in. powstaniu Wojewódzkiego Ośrodka Szkolenia Kadr Medycznych (1976), podniosła swoje kwalifikacje uzyskując specjalizacje kliniczne, a kilku z nich nawet tytuł doktora nauk medycznych. Również liczba pielęgniarek uległa prawie podwojeniu: z 1210 (1975) do 2107 (1994). Jednocześnie liczba asystentek pielęgniarskich, dzięki zorganizowaniu średniego szkolnictwa medycznego, zmalała przeszło pięciokrotnie: z 235 (1975) do 41 (1994). Wzrosła też przeszło dwukrotnie liczba położnych: ze 152 (1975) do 322 (1994).

Mimo znacznego wzrostu liczby aptek (tab. 10), w tym czasie przybyło stosunkowo niewielu farmaceutów: z 92 (1975) do 128 (1994) (tab. 1).

¹Rocznik Statystyczny Województwa Włocławskiego, R. I, Włocławek 1977, s. 61; Wojewódzki Urząd Statystyczny we Włocławku: materiały niepublikowane z 1 VIII 1995 r.

Tabela 1. Fachowy personel ochrony zdrowia zatrudniony w województwie wrocławskim w latach 1975-1994

Lata:	1975	1980	1985	1990	1994
lekarze medycyny	429	520	573	600	652
lekarze stomatologii	117	139	133	137	140
farmaceuci	92	96	99	113	128
felczerzy	44	40	35	29	22
pielęgniarki	1 210	1 571	1 807	2 807	2 225
w tym:					
dyplomowane	975	1 414	1 708	2 015	2 184
asystentki	235	132	99	72	41
położne	152	181	252	319	322

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Wrocławskiego*, R. I., Wrocław 1977 s. 278; R. III, Wrocław 1981, s. 221; R. V., Wrocław 1986, s. 282; R. VII, Wrocław 1991, s. 233; Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu: materiały niepublikowane z 2 VIII 1995 r.

Natomiast charakterystyczny jest dla omawianego okresu dalszy spadek na naszym terenie liczby felczerów: z 44 (1975) do 22 (1994) (tab. 1)².

Należy podkreślić, że fachowi pracownicy ochrony zdrowia województwa, poza pracą zawodową, działają również naukowo i społecznie w różnych organizacjach specjalistycznych ogólnokrajowych. Na przykład z inicjatywy i pod kierownictwem prof. dr hab. med. Stanisława Sterkowicza³ od 1981 r. Wrocławskie Towarzy-

² W powojennej Polsce utworzono pomaturalne Szkoły Felczerskie, które miały za zadanie wyszkolić w jak najkrótszym czasie fachowych pracowników służby zdrowia mających doraźnie uzupełnić olbrzymie braki w personelu lekarskim. We Wrocławku istniała tego typu Szkoła (1951-1953), której absolwenci pracowali przez wiele lat w naszym regionie. Obecnie większość z nich pokończyła studia lekarskie (np. dr Eugeniusz Kuffel - kierownik Ośrodka Zdrowia w Lubieniu Kuj., dr Antoni Przybylski - emerytowany kier. Punktu Krwiodawstwa we Wrocławku), a tylko nieliczni (fel. Jerzy Sobczyk - kier. Bloku Operacyjnego Szpitala Wojewódzkiego we Wrocławku, fel. Marian Pytel - p. o. lekarza Izby Wyrzeźwień we Wrocławku) pozostali do dnia dzisiejszego felczerami. Źródło: M. Pytel: kontakt osobisty 20 V 1995 r.; *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 1, Warszawa 1973, s. 751.

³ Stanisław Sterkowicz - m. in. b. ordynator (1973-1986) II Oddz. Wewnętrzny Szpitala Wojewódzkiego we Wrocławku, historyk medycyny, autor 210 artykułów naukowych, 310 publicystycznych, 5 monografii książkowych oraz 5 prac monograficznych w pracach zbiorowych, członek założyciel i honorowy Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego (1992). Źródło: T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ochrony zdrowia województwa wrocławskiego w 40-lecie Polski Ludowej* [w:] *Kujawy i Ziemia Dobrzyńska w 40-lecie Polski Ludowej*, Wrocław 1984, s. 309; S. Kunikowski, *Stanisław Sterkowicz*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, t. 8, Wrocław 1993, s. 11.

stwo Naukowe wraz z Polskim Towarzystwem Kardiologicznym organizuje we Wrocławku corocznie ogólnopolskie konferencje kardiologiczne cieszące się wielką popularnością (w 1995 r. ok. 500 uczestników) i uznaniem⁴. Dr Jerzy Kopaczewski, ordynator II Oddziału Wewnętrznego Szpitala Wojewódzkiego we Wrocławku, jest senatorem II i III kadencji senatu RP i członkiem senackiej Komisji Polityki Społecznej i Zdrowia. Dr med. Tadeusz Rejmanowski, emerytowany ordynator Oddziału Chirurgii Dziecięcej tegoż Szpitala (1967-1995) jest m.in. założycielem i przewodniczącym Sekcji Historycznej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Chirurgów Dziecięcych (1984 - nadal).

Ambulatoryjna ochrona zdrowia

Nowo powstałe województwo wrocławskie miało już dość dobrze zorganizowaną podstawową ambulatoryjną ochronę zdrowia w postaci przychodni w mieście i ośrodków zdrowia na wsi. Rozwijające się dynamicznie województwo wymagało jednak zwiększenia tych placówek na wsi oraz ich unowocześnienia. Natomiast liczba przychodni (i poradni) w mieście, na skutek zmian strukturalnych (rozbudowa lecznictwa specjalistycznego), uległa w tym czasie nieznacznemu zmniejszeniu (tab. 2). Obecnie w miejskim podstawowym lecznictwie ambulatoryjnym działa w województwie 13 przychodni rejonowych (8 we Wrocławku oraz po jednej w Aleksandrowie Kuj., Ciechocinku, Lipnie, Radziejowie i Rypinie) skupiających 50 poradni różnego typu. Na wsi natomiast mamy 12 gminnych ośrodków zdrowia, którym podlegają wiejskie ośrodki zdrowia (tab. 2). Należy dodać, że obecnie wiele ośrodków zdrowia, nawet wiejskich, dysponuje często również gabinetem stomatologicznym i apteką.

Tabela 2. Przychodnie i ośrodki zdrowia województwa wrocławskiego w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
przychodnie	58	58	54	51	50
w tym przemysłowe	29	28	18	21	15
ośrodki zdrowia	45	55	55	56	57

Źródło: *Rocznik Statystyczny ... op. cit.* R. III, Wrocław 1981, s. 221; R. V, Wrocław 1986, s. 251; R. VII, Wrocław 1991, s. 233; Wojewódzki Urząd Statystyczny ... op. cit.

⁴ S. K u n i k o w s k i, *Działalność Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego w latach 1993-1994*, Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie t. 9, Wrocław 1995, s. 350.

W omawianym okresie ambulatoryjna podstawowa ochrona zdrowia wzbogaciła się o następujące nowe inwestycje: Przychodnia Rejonowa w Ciechocinku (1976), Wiejski Ośrodek Zdrowia w Ostrowitem (1976), Zadusznikach (1979), Topólcie (1981), Zgłowiączce (1983) i w Chalinie (1991) oraz Gminny Ośrodek Zdrowia w Kruszynie (1977), Brześciu Kuj. (1980), Nieszawie (1992), Piotrkowie Kuj. (1993) i w Zbójnie (1994). Poza tym we Włocławku przy ul. Łady 10 pobudowano Wojewódzką Przychodnię Specjalistyczną (1993)⁵.

Pacjenci regionu, przed powstaniem województwa, byli zmuszeni korzystać, poza niewielkimi wyjątkami (np. okulistyka, laryngologia, chirurgia dziecięca), ze specjalistycznych placówek ambulatoryjnych wąskich specjalności w Bydgoszczy lub w Łodzi. Sytuacja zmieniła się radykalnie dopiero wówczas, gdy powstało województwo, które zorganizowało własną bazę specjalistyczną. Początkowo, w okresie działalności Zespołu Opieki Zdrowotnej (ZOZ) (1973-1984), baza ta była skupiona przy Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym oraz przy Specjalistycznym ZOZ Przemysłowym i Gruźliczym. Następnie utworzono (1984) Zespół Specjalistycznych Wojewódzkich Przychodni (ZWPS) na bazie dotychczasowego Specjalistycznego Przemysłowego ZOZ. Dyrekcja znajduje się we Włocławku przy ul. Okrzei 74, a większość jego placówek przy ul. Szpitalnej 6 i przy ul. Stodólnej 70. Skupia 15 przychodni i 8 wojewódzkich poradni specjalistycznych. Poza tym dysponuje ośrodkiem rehabilitacyjnym dla dzieci niepełnosprawnych (np. z zespołem Downa) przy ul. Radosnej 5, w którym prowadzone są 2-tygodniowe turnusy lecznicze dla dzieci pod opieką matki oraz poradnictwo ambulatoryjne. Do ZWPS należy również Wojewódzka Pracownia Radiologiczna (ul. Wyszyńskiego 15), Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Kadr Medycznych (patrz niżej), Wojewódzka Sekcja Statystyczna, Wojewódzki Ośrodek Zaopatrzenia Ortopedycznego oraz Wojewódzka Komisja Uzdrowiskowa. Kieruje również lecnictwem przemysłowym oraz ambulatoryjnym lecnictwem przeciwgruźliczym⁶.

Ogólne lecnictwo szpitalne

Szpital Wojewódzki we Włocławku powstał (1976) z połączenia miejscowego Szpitala Miejskiego nr 1 im. Heliodora Święcickie-

⁵ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 304, 305; Wojewódzki Wydział Zdrowia we Włocławku: materiały niepublikowane z 1 VIII 1995 r.

⁶ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 285; Zespół Wojewódzkich Przychodni Specjalistycznych we Włocławku: materiały niepublikowane z 5 VIII 1995 r.

go⁷ przy ul. Toruńskiej 15 (obecnie ul. Prymasa S. Wyszyńskiego) i jego filii przy ul. Armii Czerwonej 70 (obecnie ul. Stodólna) ze Szpitalem Miejskim nr 2 Ziemi Kujawskiej przy ul. Wienieckiej 43, które dwa lata wcześniej weszły w skład ZOZ. Dobudowanie do kompleksu szpitalnego przy ul. Wienieckiej 43 czteropiętrowego pawilonu na 120 łóżek (1983) oraz 5-kondygnacyjnego biurowca⁸ (1993), który umożliwił przeznaczenie dotychczasowych pomieszczeń administracyjnych na cele kliniczne, zwiększyło w sumie liczbę łóżek tej lecznicy z 480 (1963)⁹ do 924 (1994) (tab. 3).

Województwo wymagało jednak dalszego powiększenia szpitalnej bazy łóżkowej. Powstał projekt pobudowania jeszcze jednego szpitala wojewódzkiego we Wrocławku-Mielęcinie. Niestety, głęboki kryzys gospodarczy naszego kraju w latach osiemdziesiątych uniemożliwił zapoczątkowaną już realizację tych planów. W tej sytuacji, w celu odciążenia przepełnionego ustawicznie Szpitala Wojewódzkiego, postanowiono jak najszybciej dokończyć trwające latami prace przy budowie dwu szpitali w województwie. W ten sposób oddano wreszcie do użytku Szpital ZOZ w Radziejowie (1979) na 270 łóżek i Szpital ZOZ w Lipnie (1984) na 360 łóżek¹⁰. Natomiast pawilon szpitalny na 85 łóżek wraz z blokiem operacyjnym Szpitala ZOZ w Aleksandrowie Kuj. są już po kapitalnym remoncie (1994), a Szpital ZOZ w Rypinie po kolejnym bieżącym remoncie i ma wybudowane nowe zaplecze techniczne (1994)¹¹.

W ciągu minionego dwudziestolecia liczba łóżek w ogólnych szpitalach województwa zwiększyła się: z 1485 (1975) do 2002 (1994) (tab. 3), a liczba leczonych tutaj pacjentów odpowiednio: z 41 878 do 56 243 (tab. 4).

⁷ Szpital Miejski nr 1 we Wrocławku powstał (1945) przez połączenie b. Szpitala Powiatowego pod wezw. św. Antoniego (zał. 1835) przy ul. Toruńskiej 15 z b. Szpitalem Żydowskim (zał. 1930) przy ul. Armii Czerwonej 70, które w 1951 r. zostały upaństwowione. Źródło: T. Rejmanowski: Służba Zdrowia, [w:] Monografia Wrocławka pod red. L. Bagdzińskiego, cz. VI.: Po II wojnie światowej (w przygotowaniu).

⁸ W tym biurowcu znajdują się: Dział Służb Ekonomicznych, Technicznych, Zaopatrzenia Administracyjno-Gospodarczego oraz BHP. Źródło: T. Rejmanowski: XXX-lecie Szpitala Ziemi Kujawskiej we Wrocławku (1963-1993). Referat okolicznościowy wygłoszony podczas uroczystości jubileuszowych 15 I 1994 r.

⁹ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 287.

¹⁰ Ibid., s. 305.

¹¹ *Wojewódzki Wydział Zdrowia ...* op. cit.

Tabela 3. Łóżka etatowe szpitali ogólnych województwa wrocławskiego w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
Aleksandrów Kuj.	212	185	185	185	185
Lipno	205	205	360	360	468
Piotrków Kuj.	70	-	-	-	-
Radziejów	-	270	270	270	272
Rypin	188	188	188	188	153
Wrocławek	810	973	1 029	1 058	924
razem:	1 485	1 821	3 032	2 061	2 002

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. III, Wrocławek 1981, s. 222; R. V, Wrocławek 1986, s. 282; R. VII, Wrocławek 1991, s. 234; Wojewódzki Urząd Statystyczny ... op. cit.

Tabela 4. Pacjenci leczeni w szpitalach ogólnych województwa wrocławskiego w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
pacjenci	41 878	45 874	46 182	50 433	56 243

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocławek 1977, s. 278; R. III, Wrocławek 1981, s. 222; R. V, Wrocławek 1986, s. 282; R. VII, Wrocławek 1991, s. 234; Wojewódzki Urząd Statystyczny op. cit.

W tym okresie powstały w Szpitalu Wojewódzkim następujące nowe specjalistyczne oddziały przeznaczone dla pacjentów z całego województwa: **neurologiczny** (1975), początkowo na 23 łóżka i od 1984 r. tylko dla pacjentów z lewobrzeżnej okolicy Wisły województwa, a obecnie liczba jego łóżek wynosi 32; **pulmonologiczny** (1979) na 24 łóżka; **urologiczny** (1979), po kilkuletniej przerwie, na 21 łóżek; **obserwacyjno-zakaźny dziecięcy** (1980) na 30 łóżek; **dermatologiczny** (1990), również po kilkuletnim zawieszeniu jego działalności, na 25 łóżek; **reumatologiczno-rehabilitacyjny** (1993), jako połączenie dwu dotychczasowych odrębnych oddziałów, na 20 łóżek (12 reumatologicznych i 8 rehabilitacyjnych); **opieki paliatywnej** (1993) na 7 łóżek i 8 dziennego pobytu¹² oraz **nefrologii i dializoterapii** (1995) na 12 łóżek i 12 stanowisk dla dializy¹³.

¹² T. Rejmanowski, *XXX-lecie Szpitala ...* op. cit.

¹³ Do 1995 r. istniało we Wrocławku 9 łóżek nefrologicznych przy III Oddziale Wewnętrznym (ul. Wyszyńskiego 15). Źródło: Szpital Wojewódzki we Wrocławku: materiały niepublikowane z 15 III 1995 r.

Pozostałe terenowe szpitale ogólne województwa składają się przede wszystkim z oddziałów chirurgicznych, interny, pediatrii i ginekologii z położnictwem. Poza tym "nowy" Szpital w Lipnie przy ul. Nieszawskiej dysponuje dla całego województwa oddziałem chirurgii onkologicznej, II Oddziałem Wewnętrznym dla Przewlekłe Chorych (Dobrzyń n. Wisłą), 3 oddziałami psychiatrycznymi i jednym psychosomatycznym (b. Szpital Powiatowy pod wezwaniem św. Jana Złoustego, założony w 1882 r. przy ul. 11 Listopada 9) i oddziałem neurologicznym przeznaczonym dla pacjentów z prawego brzegu Wisły regionu¹⁴. Warto zaznaczyć, że Oddział Chirurgiczny tego Szpitala wykonuje (1995), jako pierwszy i jak dotąd jedyny w województwie, operacje laparoskopowe¹⁵.

Przy oddziale opieki paliatywnej powstał (1995) Wojewódzki Oddział Polskiego Towarzystwa Opieki Paliatywnej, którego celem jest wdrażanie i rozwijanie opieki i leczenia paliatywnego u pacjentów w terminalnym okresie choroby nowotworowej¹⁶.

15 I 1994 r. Szpital przy ul. Wienieckiej 43 we Wrocławku obchodził uroczystości XXX-lecie swojej działalności (1963-1993).

Anestezja, intensywna terapia i transplantologia

W latach 1975-1980, poza Wrocławkiem, we wszystkich szpitalach ogólnych województwa utworzono samodzielne działy anestezji, co pozwoliło, dzięki zniesieniu ograniczeń wiekowych oraz operowaniu pacjentów nawet ze współistniejącymi ciężkimi schorzeniami, na rozszerzenie zakresu wykonywanych operacji chirurgicznych.

W Szpitalu Wojewódzkim powstał (1984), na bazie dotychczasowego działu anestezji, nowoczesnie wyposażony 10-lóżkowy oddział anestezji i intensywnej terapii dla pacjentów z całego województwa. Oddział ten stał się jednocześnie bazą szkoleniową dla lekarzy i pielęgniarek z regionu¹⁷.

¹⁴ Władysław Tomaszewski, dyr. ekonomiczny Szpitala ZOZ w Lipnie: materiały niepublikowane z 3 VIII 1995 r.

¹⁵ Operacja laparoskopowa, tzn. operacja brzuszna wykonana za pomocą laparoskopu, urządzenia optycznego pozwalającego, przez niewielki otwór w powłokach jamy brzusznej, oglądać narządy wewnętrzne. Jednocześnie przez inne podobne otworki wprowadza się gaz, mający na celu ułatwienia laparoskopii oraz narzędzia chirurgiczne, którymi wykonuje się zasadniczy zabieg. Stanowi najnowsze osiągnięcie techniki operacyjnej, dzięki której nie zachodzi konieczność, jak podczas klasycznych operacji brzusznych, szerokiego otwarcia brzucha i tym samym czas pobytu pacjenta po operacji ulega bardzo znacznemu skróceniu. Jediną przeszkodą upowszechnienia tej metody operacyjnej jest wysoka cena laparoskopu operacyjnego.

¹⁶ Integracje pielęgniarek i położnych, nr 2 z 23 I 1995 r.

¹⁷ T. Rejmankowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 290.

Pacjenci tej placówki znajdują się z reguły w stanach ekstremalnych i ten fakt stworzył realne możliwości do zorganizowania tutaj (1987) punktu współpracy z klinicznymi ośrodkami transplantologii. Jeśli więc tylko zaistnieją odpowiednie warunki kliniczne oraz społeczno-prawne, wówczas pobiera się tutaj narządy (serce, nerki, płuca, trzustkę) i drogą lotniczą przesyła do klinik w Warszawie, Łodzi, Poznaniu i Zabrzu w celu wszczęcia ich potrzebującym pacjentom¹⁸.

Opieka zdrowotna nad matką i dzieckiem

W nowo powstałym województwie wrocławskim kontynuowano kompleksową, tzn. zarówno profilaktyczną, jak i leczniczą opiekę nad matką, zwłaszcza młodą i nad dzieckiem do 14 roku życia. Stopniowo zrezygnowano z działalności izb porodowych, zmniejszając ich liczbę z 9 (1975) i 2 (1985)¹⁹ do zera (1986)²⁰. Jednocześnie poszerzano bazę łóżkową w oddziałach ginekologiczno-położniczych (w naszym kraju nie ma oddzielnych oddziałów położniczych): z 264 (1976) do 344 (1993)²¹. Dzięki tym zmianom liczba porodów szpitalnych wzrosła z 87,6% (1976) do ok. 95% (1995)²². Ta kompleksowa działalność w zakresie opieki zdrowotnej nad matką m. in. zmniejszyła zarówno śmiertelność okołoporodową kobiet, jak i noworodków prawie trzykrotnie (tab. 5).

Tabela 5. Zgony niemowląt w województwie wrocławskim w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
ogółem	217	193	158	101	85
w tym: z powodu: wad rozwojowych	31	-	29	21	17
przyczyn okołoporodowych	104	-	93	58	36
wskaźnik umieralności niemowląt	25,0	24,1	19,7	14,9	14,7

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 77; R. III, Wrocław 1981, s. 92; R. V, Wrocław 1986, s. 125; R. VII, Wrocław 1991, s. 113; Wojewódzka Przychodnia Matki i Dziecka we Wrocławku: materiały niepublikowane z 26 VII 1995 r.

¹⁸ Dr Andrzej Szczuka, b. ordynator Oddz. Anestezji i Intensywnej Terapii Szpitala Wojewódzkiego we Wrocławku; materiały niepublikowane z 28 VII 1995 r.

¹⁹ *Rocznik Statystyczny ...* op. cit.: R. I, Wrocław 1977, s. 278; R. V, Wrocław 1986, s. 282.

²⁰ Wojewódzka Przychodnia Opieki nad Matką i Dzieckiem we Wrocławku: materiały niepublikowane z 2 VIII 1995 r.

²¹ *Rocznik Statystyczny ...* op. cit.: R. I, Wrocław 1977, s. 279; R. VIII, Wrocław 1994, s. 213.

²² *Ibid.*, R. I, Wrocław 1977, s. 281.

Masowe badania profilaktyczne narządu rodnych kobiet po 30 roku życia umożliwiły wcześniejsze wykrywanie i tym samym skuteczniejsze leczenie nowotworów tego narządu.

Ambulatoryjna opieka zdrowotna nad dzieckiem była kontynuowana zarówno w poradniach miejskich, jak i w ośrodkach zdrowia wiejskich, co podniosło znacznie poziom higieniczny i zdrowotny dzieci w regionie. Powołano we Wrocławku Wojewódzką Przychodnię Matki i Dziecka (1975), która objęła swoją działalnością opiekę nad matką i dzieckiem w województwie oraz zorganizowano pediatryczne zespoły wyjazdowe w Wojewódzkiej Stacji Pomocy Doraźnej²³. Obniżono w województwie wskaźnik umieralności niemowląt²⁴: z 25,4% (1975) do 14,7% (1994) (tab. 5).

Należy zaznaczyć, że w omawianym okresie liczba żłobków w województwie, po przejściowym wzroście w latach osiemdziesiątych, z przyczyn ekonomicznych zmalała w ciągu ostatnich kilku lat (tab. 6).

Tabela 6. Dzielnicowe i zakładowe żłobki stałe w województwie wrocławskim w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
żłobki	5	6	7	5	4
ilość miejsc	380	465	470	390	238

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 282; R. III, Wrocław 1981, s. 223; R. V, Wrocław 1986, s. 284; R. VII, Wrocław 1991, s. 236; *Wojewódzka Przychodnia Matki ...* op. cit.

Diagnostyka kliniczna

W ciągu minionego XX-lecia wszystkie szpitale i placówki pomocy doraźnej uzyskały możliwość wykonywania badań zarówno elektrokardiograficznych, jak i radiologicznych, co niewątpliwie usprawniło wstępną diagnostykę kliniczną.

Powstanie Szpitala Wojewódzkiego (1975) umożliwiło, z korzyścią dla całego regionu, rozbudowę i unowocześnienie bazy diagnostycznej. Dotychczasowe prosektorium szpitalne przekształcono w Zakład Patomorfologii (1977), dzięki któremu można wy-

²³ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 291.

²⁴ Wskaźnik umieralności niemowląt to liczba ich zgonów na tysiąc żywo urodzonych w danym okresie, np. w ciągu roku. Źródło: H. Hill, *Statystyka dla lekarzy*, Warszawa 1962, s. 290.

konywać teraz badania histopatologiczne dla całego województwa, łącznie z tak zwaną "intra" ("... operationem"), tzn. podczas operacji oraz oligobiopsje cienkoigłowe, co ma szczególnie duże znaczenie w diagnostyce onkologicznej. Poza tym Zakład ten dysponuje kilkoma komorami chłodniczymi (1991) dla przechowywania, bez ograniczeń czasowych, zwłok²⁵. Utworzono przy ul. Wyszynskiego 15 Pracownię Medycyny Nuklearnej (1982) umożliwiającą wykonywanie niektórych badań izotopowych²⁶. Powstała samodzielna pracownia koagulologiczna (1977) pozwalająca na bardzo wczesne i względnie pewne rozpoznanie ciąży²⁷. Największej rozbudowie uległa dotychczasowa pracownia radiologiczna w Szpitalu, która przekształciła się w bardzo nowoczesny dział diagnostyki radiologicznej²⁸. Obok rutynowych badań rentgenowskich wprowadzono tutaj całodobową diagnostykę ultrasonograficzną (USG) (1984), z uwzględnieniem specyfiki położniczej (badania prenatalne)²⁹ i ortopedycznej (m.in. rozpoznawanie preluksacji³⁰ stawów biodrowych u noworodków. Powstał też samodzielny dział elektrodiagnostyki (1987) dysponujący pracownią EKG (standardową, wysiłkową i z monitorowaniem), EEG³¹, badań angiograficznych³² i polikardiograficznych³³.

Ostatnio (1994) Szpital Wojewódzki wzbogacił się o tomograf komputerowy³⁴ pozwalający na niesłychanie dokładną diagnostykę niektórych narządów wewnętrznych.

Przemysłowa ochrona zdrowia

Rozwijający się dynamicznie w latach siedemdziesiątych przemysł w województwie wymagał m.in. uwolnienia dotychczas-

²⁵ T. Rejmanowski: *Osiągnięcia ...* op. cit.

²⁶ Przykładem badania izotopowego, mającego zastosowanie w diagnostyce klinicznej, może być scyntygrafia, polegająca na ocenie rozmieszczenia wprowadzonej substancji promieniotwórczej do badanego narządu (np. tarczycy, nerek, wątroby) lub test Schillinga: analiza moczu ma na celu wykazanie stopnia wchłaniania witaminy B12 z jelita po uprzednim podaniu kobaltu radioaktywnego. Źródło: dr Włodzimierz Antkowski, lekarz Prac. Medycyny Nuklearnej we Włocławku; materiały niepublikowane z 15 VII 1995 r.

²⁷ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 292.

²⁸ Ibid.

²⁹ Badanie prenatalne - wykonywane u płodu przed urodzeniem, w celu wykrycia ewentualnych wad rozwojowych.

³⁰ Preluksacja - stan chorobowy zagrażający zwichnięciu w stawie.

³¹ EEG - elektroencefalografia - badanie prądów czynnościowych mózgu.

³² Angiografia - badanie rentgenowskie naczyń krwionośnych (tętnic, żył) po wprowadzeniu do nich środka kontrastującego.

³³ Polikardiografia - wielostronne badanie serca przy pomocy oznaczenia i zapisu jego tonów, szmerów, prądów czynnościowych (elektrokardiografia) itp.

³⁴ Tomograf komputerowy - aparat rentgenowski, wzbogacony komputerem, do wykonywania zdjęć warstwowych, dający obraz badanego narządu na dowolnej głębokości.

sowej struktury placówek swojej ochrony zdrowia. W tym celu powołano (1976) Przemysłowy Specjalistyczny ZOZ (Brzezie k. Wrocławka), który objął swoją działalnością wszystkich pracowników przemysłu, transportu i budownictwa oraz roztoczył nadzór nad istniejącymi już przychodniami przemysłowymi przyzakładowymi i międzyzakładowymi zarówno we Wrocławku, jak i w województwie. Jednocześnie utworzono pełnoprofilową Przychodnię Przemysłową przy Zakładach Azotowych we Wrocławku oraz Międzyzakładową Przychodnię Przemysłową w Aleksandrowie Kuj., Lipnie i w Rypinie³⁵.

Po ośmiu latach działalności (1984) zlikwidowano Przemysłowy Specjalistyczny ZOZ, a podlegające mu przychodnie przemysłowe podporządkowano Zespołowi Wojewódzkich Przychodni Specjalistycznych (ZWPS) we Wrocławku.

W dziewięć lat później (1993) powołano, działający do dnia dzisiejszego, Wojewódzki Ośrodek Medycyny Pracy (WOMP) przy ul. Szpitalnej 6 we Wrocławku, który, po zmniejszeniu prawie do połowy i przeprofilowaniu swoich placówek, kieruje 7 przychodniami przemysłowymi przyzakładowymi i 8 międzyzakładowymi (tab. 2). We Wrocławku działa jednocześnie przy WOMP Poradnia Chorób Zawodowych (poważniejsze przypadki kieruje do kliniki w Łodzi), Pracownia Badań Psychologicznych dla Kierowców (1993), Poradnia Badań Profilaktycznych (badania wstępne i okresowe pracowników nie objętych WOMP) i Ośrodek Pracy Przemysłowej. Poza strukturami WOMP istnieje jeszcze we Wrocławku przy ul. Toruńskiej 222 Specjalistyczna Przychodnia Przemysłowa Profilaktyczno-Medyczna spółka z o.o.³⁶

Dzięki profilaktycznej działalności placówek przemysłowej ochrony zdrowia w minionym okresie zmniejszyła się liczba schorzeń zawodowych.

Lecznictwo uzdrowiskowe

Na terenie województwa wrocławskiego istnieją dwa ośrodki lecznictwa uzdrowiskowego: w Ciechocinku i w Wieniucu-Zdroju³⁷.

Ciechocinek, jedno z największych i najbardziej znanych uzdrowisk polskich z półtorawiekową przeszłością³⁸, zawdzięcza swoją rangę zarówno wodom mineralnym chlorkowo-sodowym (7 ujęć)

³⁵ T. Rejmanowski: *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 293, 294.

³⁶ Maria Stefanowska, instr. WOMP we Wrocławku; materiały niepublikowane z 31 VII 1995 r.

³⁷ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 298.

³⁸ T. Rejmanowski, *Kilka uwag do początków działalności uzdrowiskowej Ciechocinka*, Jantarowe szlaki, 1986, t. 29, nr 1, s. 8-10.

używanym do kuracji pitnej, kąpielowej, wziewnej, w płukankach oraz do produkcji soli leczniczych, jak i walorom klimatycznym (znany mikroklimat pod tężniami), rozległym parkom, zieleńcom i lasom³⁹. Warto też pamiętać, że właśnie Ciechocinek jest pierwszym uzdrowiskiem, w którym po wyzwoleniu (1948) zorganizowano lecznictwo oparte na podstawach naukowych. Obecnie działa tutaj 8 Ośrodków Naukowo-Badawczych⁴⁰: 7 pod patronatem klinik warszawskich, a jeden pod kierownictwem Instytutu Balneoklimatycznego w Poznaniu⁴¹. Podstawę właściwego kierowania chorych do leczenia uzdrowiskowego w Polsce, a więc i dla Ciechocinka, stanowi podręcznik dr hab. med. Ireny Ponikowskiej ze wspomnianego wyżej Instytutu poznańskiego⁴². Według tej publikacji leczy się w Ciechocinku schorzenia układu krążenia (choroba wieńcowa, stany pozawałowe, nadciśnienie tętnicze, choroby naczyń obwodowych ze schorzeniami zakrzepowo-zarostowymi tętnic kończyn dolnych włącznie), oddechowego (niektóre choroby gardła, krtań, tchawicy, trąbki słuchowej i oskrzeli oraz rozedma płuc) i nerwowego (niedowłady wiotkie i spastyczne pourazowe oraz pozapalne, dyskopatie) oraz choroby reumatyczne (przewlekły gościec postępujący, zeszywniające zapalenie kręgosłupa, zwyrodnienia kostno-stawowe) i ortopedyczno-urazowe (stany pourazowe i pooperacyjne, przewlekłe zapalenie kości i stany po gruźlicy kostno-stawowej).

W latach siedemdziesiątych Ciechocinek został poważnie rozbudowany i unowocześniony. Rozpoczęto również jego gazyfikację (1975), co niewątpliwie umożliwiło zmniejszenie zapylenia tego uzdrowiska.

Podwrocławski Wieniec-Zdrój nie ma co prawda takiej renomy jak Ciechocinek⁴³, ale dzięki swoim walorom leczniczym: wody mineralne siarczkowe, zasobne złoża borowiny oraz mikroklimat (lasy iglaste z bogatym suchym podłożem piaszczystym), można tutaj z powodzeniem leczyć choroby układu kostno-stawowego i krążenia⁴⁴.

³⁹ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ... op. cit.*, s. 299.

⁴⁰ Ośrodki te od 1979 r. przekształcono w Oddziały Badawczo-Konsultacyjne na podstawie Instrukcji 6/78 Dz. U. MZiOS z 20 XI 1978 r.; *Ciechocinek* pod red. D. Iwanowskiej, Warszawa 1983, s. 118, 119.

⁴¹ *Ciechocinek ... op. cit.*, s. 118.

⁴² *Ibid.*, s. 119; I. Ponikowska, *Szczegółowe wskazania i przeciwwskazania do leczenia sanatoryjnego i ambulatoryjnego w uzdrowiskach polskich*, Warszawa 1972, s. 3, 7, 30.

⁴³ W Wieniu źródła mineralne odkryto dopiero w 1903 r., a działalność leczniczą rozpoczęto w 1923 r. **Źródło**: dr Krzysztof Włodarczyk (1929-1982), b. dyrektor i lekarz naczelny Uzdrowiska w Wieniu: materiały niepublikowane z 21 X 1978 r.

⁴⁴ *Ibid.*

W minionym okresie (1976-1994) w 10 szpitalach i 11 sanatoriach uzdrowiskowych Ciechocinka i Wieńca-Zdroju zarówno liczba łóżek, jak i liczba leczonych tutaj kuracjuszy, poza okresowym wzrostem w latach osiemdziesiątych, pozostały na tym samym poziomie, jak w latach: 1976 i 1994 (tab. 7).

Tabela 7. Szpitale i sanatoria uzdrowiskowe województwa wrocławskiego w latach 1976-1994

Lata	1976	1980	1985	1990	1994
łóżka rzeczywiste	3 936	4 623	4 447	3 628	3 816
kuracjusze	ok.45 000	-	-	-	45 849

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. V, Wrocław 1986, s. 282; R. VII, Wrocław 1991, s. 234; *Uzdrowisko Ciechocinek* pod red. D. Iwanowskiej-Jeske, Warszawa, s. 13; Wojewódzki Urząd Statystyczny ... op. cit.; Dr Krzysztof Włodarczyk, b. naczelny dyrektor Uzdrowiska Wieniec, materiały niepublikowane z 21 X 1978 r.

Pomoc doraźna

Na terenie województwa wrocławskiego w omawianym okresie (1975-1994) działała Wojewódzka Stacja Pomocy Doraźnej we Wrocławku przy ul. Lunewil 15 oraz działy pomocy doraźnej w Aleksandrowie Kuj., Lipnie, Radziejowie i w Rypinie (tab. 8).

Tabela 8. Pomoc doraźna w województwie wrocławskim w latach 1975-1994

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
stacja i działy					
pomocy doraźnej	5	5	5	5	5
karetki sanitarne	36	46	63	62	60
karetki reanimacyjne	-	1	2	3	5

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 282; R. III, Wrocław 1981, s. 223; R. V, Wrocław 1986, s. 283; R. VII, Wrocław 1991, s. 236; Wojewódzki Urząd Statystyczny ...op. cit.

W tym czasie wycofywano stopniowo z pracy w pomocy doraźnej felczerów oraz zrezygnowano całkowicie z pomocy studentów medycyny. Jednocześnie starano się zatrudnić jak najwięcej lekarzy różnych specjalności klinicznych, co pozwoliło zorganizować zespoły wyjazdowe położnicze i pediatryczne oraz karetkę reanimacyjną⁴⁵.

W Wojewódzkiej Stacji Pomocy Doraźnej działa gabinet chirurgiczny, internistyczny, pediatryczny i stomatologiczny. Wszystkie karetki pomocy doraźnej, wraz z kierowcami, podlegają Wojewódzkiej Kolumnie Transportu Sanitarnego znajdującej się przy ul. Lunewil 15 we Włocławku (1975)⁴⁶, a liczba tych pojazdów wzrosła z 36 (1975) do 65 (1994) (tab. 8). W bardzo pilnych i ciężkich przypadkach istnieje możliwość transportu lotniczego pacjentów z podwłocławskiego lądowiska w Kruszynie do odpowiednich ośrodków klinicznych w całym kraju⁴⁷.

Nadzór sanitarny

Powstała w powojennej Polsce (1954) Państwowa Inspekcja Sanitarna (PIS) ma na celu sprawowanie nadzoru bieżącego i zapobiegawczego w zakresie m.in. ochrony powietrza, gleby i wody przed zanieczyszczeniami, czuwanie nad stanem sanitarnym miast i osiedli, dbanie o odpowiednią jakość produktów spożywczych i niektórych przemysłowych i należyte ich przechowywanie oraz troska o higienę żywienia zbiorowego. Zwalcza również i zapobiega chorobom zakaźnym, a wraz z przemysłową ochroną zdrowia i schorzenia zawodowe⁴⁸.

PIS działa za pomocą stacji sanitarno-epidemiologicznych (San.-Epid.) wojewódzkich, miejskich i powiatowych do 1975 r., a obecnie stacji wojewódzkich i terenowych⁴⁹.

We Włocławku działa (1975) Wojewódzka Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna przy ul. Kilińskiego 16 i Płockiej 45 (1992), koordynująca i realizująca swoje zadania w województwie za pomocą stacji terenowych sanitarno-epidemiologicznych w Aleksandrowie Kuj., Lipnie, Radziejowie i Rypinie⁵⁰.

⁴⁵ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 294.

⁴⁶ Dr Zbigniew Szymański, dyr. Wojew. Stacji Pomocy Doraźnej we Włocławku: materiały niepublikowane z 3 VIII 1995 r.

⁴⁷ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 294.

⁴⁸ Dekret z 14 VIII 1954 r. Dz. U. nr 37, poz. 160 i z 1975 r. Dz. U. nr 16, poz. 91 oraz Ustawa z 14 III 1985 r. Dz. U. nr 12, poz. 49, z 1989 r. nr 35, poz. 192, z 1991 r. nr 7, poz. 25 i z 1992 r. nr 27, poz. 144 o PIS.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 297.

Zasługą działalności tego nadzoru jest m.in. fakt, że od 1975 r. nie ma w województwie zachorowań na czerwonkę, a od 1976 r. nie stwierdzono przypadków duru brzuszego i paradurów. Jedyne jeszcze dzieci od 2 roku życia wykazują okresowo, szczególnie w okresie letnim, skłonność do zachorowania na biegunkę. Obecnie tylko wirusowe zapalenie wątroby (żółtaczka zakaźna) stanowi poważny problem zarówno w kraju, jak i na naszym terenie, jednak bez stanów epidemicznych⁵¹.

Do nowo powstałych placówek, które w omawianym okresie wspomagały działalność PIS w województwie, należą: Poradnia Pokąsanych przez Zwierzęta, Poradnia dla Ozdrowieńców po Żółtaczce Zakaźnej (oddzielna dla dorosłych i dla dzieci), Pracownie Sanitarne Ochrony Powietrza Atmosferycznego, Badania Żółtaczek typu B (po przetoczeniach krwi), Jałowości Autoklawów i Wyjawiaczy (Rypin) oraz Brucellozy (Aleksandrów Kuj.), Pracownia Analityczna Toksoplazmozy, Oddział Ochrony Radiologicznej oraz Laboratorium Terenowej Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej w Rypinie⁵².

Szkolenie fachowych pracowników ochrony zdrowia

Przed- i podyplomowe szkolenie lekarzy w naszym regionie do 1975 r. odbywało się przede wszystkim poza granicami Wrocławka, najczęściej w ówczesnym Szpitalu Wojewódzkim w Bydgoszczy oraz w klinikach.

Z chwilą powołania województwa Szpital Wojewódzki we Wrocławku stał się podstawową bazą dydaktyczną dla lekarzy regionu. Podpisana umowa (1976) między tym Szpitalem a Akademią Medyczną w Łodzi udostępniała wrocławskie oddziały szpitalne studentom V roku Wydziału Lekarskiego dla odbywania ćwiczeń klinicznych. Natomiast Akademia roztoczyła nadzór kliniczny nad naszymi szpitalami, co umożliwiło odbywanie stażów specjalizującym się lekarzom z całego województwa w swoich klinikach oraz zdobywanie stopni naukowych⁵³. Umowa ta została rozwiązana (1986) z chwilą utworzenia Akademii Medycznej w Bydgoszczy, która przejęła nadzór kliniczny nad całym województwem wrocławskim.

Utworzono (1976) Wojewódzki Ośrodek Doskonalenia Kadr Medycznych (WODKM) we Wrocławku przy ul. Wienieckiej 42, który stał się organizatorem i koordynatorem fachowego szkole-

⁵¹ Ibid., s. 298.

⁵² Dr med. Wiesław Jakubicz, dyr. Wojewódzkiej Stacji San.-Epid. we Wrocławku: materiały niepublikowane z 2 VIII 1995 r.

⁵³ T. R e j m a n o w s k i: *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 295, 296.

nia pracowników ochrony zdrowia na naszym terenie. W minionym czasie (1976-1994), dzięki WODKM, 896 (622 I i 274 II stopnia) lekarzy województwa wrocławskiego uzyskało specjalizację kliniczną. Poza tym WODKM zorganizował 540 kursów i szkoleń dla 12 477 osób (6891 średniego personelu i 5586 z wykształceniem wyższym). Dodatkowo 5399 lekarzy odbyło, wymagane do specjalizacji, indywidualne kursy i szkolenia⁵⁴.

WODKM zajął się również specjalizacjami personelu średniego (1993). Już 14 pielęgniarek uzyskało w naszym regionie specjalizację z zakresu pielęgniarstwa anestezjologicznego, a 113 podjęło tego rodzaju dwuletnie szkolenie z zakresu pielęgniarstwa chirurgicznego, zachowawczego, operacyjnego oraz położniczo-ginekologicznego⁵⁵.

Średnie szkolnictwo medyczne regionu zapoczątkowano powstaniem we Wrocławku przy ul. Wienieckiej 43 pomaturalnej Szkoły Pielęgniarskiej (1961)⁵⁶, która po utworzeniu województwa przekształciła się w Medyczne Studium Zawodowe (1978); utworzyło ono Wydział Położnictwa (1978) i Wydział Ratownictwa Medycznego (1994)⁵⁷. Studium to mieści się obecnie (1988) w nowoczesnych i doskonale wyposażonych pomieszczeniach przy ul. Lipnowskiej 7 jako Zespół Średnich Szkół Medycznych, który (1961-1995) ukończyło 1746 absolwentek⁵⁸. Poza tym działa w województwie Wydział Fizykoterapii w Ciechocinku (1977) oraz Licea Medyczne: w Radziejowie (1976-1995) i w Lipnie (1978-1995), które ukończyło około 500 absolwentek⁵⁹. Ta rodzima działalność średniego szkolnictwa medycznego pozwoliła w minionym okresie w pełni zaspokoić zapotrzebowanie na tę fachową kadrę pracowników ochrony zdrowia w województwie.

W Lipnie (1994) otworzono Policealne Studium Higienistek Stomatologicznych, które stanowić będą fachową pomoc w gabinetach dentystrycznych.

⁵⁴ Mgr Maria Złotucha, kierownik WODKM we Wrocławku: materiały niepublikowane z 8 VIII 1995 r.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ T. Rejmanowski, *Monografia Medycznego Studium Zawodowego we Wrocławku*, Wrocław 1985, s. 6-8; T. Rejmanowski, XXX-lecie średniego szkolnictwa medycznego we Wrocławku (1961-1991). Referat okolicznościowy wygłoszony 20 VI 1991 r. na uroczystościach jubileuszowych w Zespole Średnich Szkół Medycznych we Wrocławku. Maszynopis u autora.

⁵⁷ Zespół Średnich Szkół Medycznych we Wrocławku: materiały niepublikowane z 1 VIII 1995 r.

⁵⁸ 1746 absolwentek: 1324 z Wyzd. Pielęgniarstwa (1961-1995), 383 z Wyzd. Położnych (1979-1995) oraz z kursów Higienistek Szkolnych i Higienistek Stomatologicznych (1977-1978) - 39. Źródło: Ibid.; T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 296.

⁵⁹ T. Rejmanowski, *Monografia Medycznego Studium ...* op. cit.

Obecnie (1995) licea medyczne, na skutek konieczności zmiany ich programów nauczania, wstrzymały rekrutację nowych roczników. Natomiast słuchaczki Wydziału Pielęgniarstwa mają przedłużony okres nauki do 2,5 lat (podobnie jak dotychczas było w Wydziale Położnictwa)⁶⁰.

Lecznictwo przeciwgruźlicze

Podjęta w Polsce powojennej na szeroką skalę działalność przeciwgruźlicza⁶¹ zarówno profilaktyczna (szczepienia ochronne, masowe badania rentgenowskie płuc, prewentoria, oświata sanitarna), jak i lecznicza (środki przeciwgruźlicze, rozbudowa bazy szpitalnej i sanatoryjnej) dały stosunkowo szybko dobre wyniki i gruźlica przestała być częstym i, jak się wówczas zdawało, groźnym schorzeniem. Niestety, ten przedwczesny entuzjazm doprowadził do zlekceważenia gruźlicy jako problemu lekarsko-społecznego, co doprowadziło w latach siedemdziesiątych do jej ponownego wzrostu.

W celu zlikwidowania tego niepokojącego zjawiska utworzono dla całego województwa wrocławskiego Specjalistyczny Gruźliczy Zespół Opieki Zdrowotnej (1977). Ten ZOZ składał się z poradni gruźlicy i chorób płuc (ul. Wieniecka 43), stacji radiologicznej (zdjęcia małoobrazkowe) i działu radiograficznego (masowe badania rentgenowskie płuc w terenie) (ul. Toruńska 15) we Wrocławku i ze szpitala gruźlicy i chorób płuc na 160 łóżek w Wieńcu k. Wrocławka⁶². W 1984 r. ZOZ ten uległ likwidacji: szpital włączono, jako oddział gruźlicy i chorób płuc, do szpitala wojewódzkiego, a pozostałe jego placówki objął ZWPS⁶³. Obecnie leczy się tutaj kompleksowo nie tylko gruźlicę płuc, ale również inne schorzenia tego narządu, a przede wszystkim nowotwory, które stają się w obecnej dobie także problemem lekarsko-społecznym.

Dzięki powyższym staraniom gruźlica płuc w województwie ponownie uległa przyhamowaniu (tab. 9), ale nadal wymaga specjalistycznej i społecznej czujności.

⁶⁰ Patrz przyp. 57.

⁶¹ Ustawa sejmowa o zwalczaniu gruźlicy w Polsce z 22 IV 1959 r.

⁶² T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 302, 303.

⁶³ Maria Bartkowska: z Por. Gruźlicy i Chorób Płuc we Wrocławku: materiały niepublikowane z 25 V 1995 r.

**Tabela 9. Zachorowalność na gruźlicę płuc
w województwie wrocławskim w latach 1975-1994**

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
liczba pacjentów	292	290	247	178	139

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 280; R. III, Wrocław 1981, s. 224; R. V, Wrocław 1986, s. 284; R. VII, Wrocław 1991 s. 237; Dr Maria Bartkowska, lek. Przychodni Wojewódzkiej Gruźlicy i Chorób Płuc we Wrocławku: materiały niepublikowane z 25 V 1995 r.

Zaopatrzenie w leki

W województwie wrocławskim, podobnie zresztą jak i w całym kraju, w ciągu ostatnich 20 lat, a szczególnie w ostatnim pięcioleciu, sieć aptek uległa tak znacznej rozbudowie, że leki z tzw. listy podstawowej można obecnie otrzymać w każdej placówce ochrony zdrowia szczebla gminnego, a niekiedy nawet i wiejskiego⁶⁴. Proces ten odbył się m. in. kosztem punktów aptecznych, których liczba w tym okresie zmalała ośmiokrotnie (tab. 10). Dzięki tym przemianom zwiększyła się zarówno dostępność do środków leczniczych w całym województwie, jak i podniósł się poziom świadczonych usług farmaceutycznych oraz rozszerzył się asortyment oferowanych środków leczniczych.

**Tabela 10. Apteki i punkty apteczne
w województwie wrocławskim w latach 1975-1994**

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
apteki	39	41	44	56	71
punkty apteczne	41	31	23	12	5

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 282; R. III, Wrocław 1981, s. 223; R. V, Wrocław 1986, s. 283; R. VII, Wrocław 1991, s. 235; Wojewódzki Urząd Statystyczny ... op. cit.

Prywatyzacja aptek, która dokonała się w ciągu ostatnich pięciu lat, sprawiła, że ok. 90% tych placówek znajduje się obecnie w rękach prywatnych.

⁶⁴ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 303.

Pomoc społeczna

Pomoc społeczną w minionym XX-leciu można podzielić na dwa okresy. W pierwszym (1975-1990) podlegała jeszcze Ministerstwu Zdrowia i Opieki Społecznej, a w drugim (1990 - nadal) już Ministerstwu Pracy i Polityki Socjalnej⁶⁵.

Zasadą tej działalności było, i nadal pozostaje, zaspokajanie, ze środków publicznych, niezbędnych potrzeb życiowych osób, które trwale lub chwilowo nie mogą tego czynić własnymi środkami.

W pierwszym okresie działająca na terenie sieć placówek pomocy społecznej (b. opieka społeczna) uległa pewnemu rozwojowi i udoskonaleniu (tab. 11). Stało się to możliwe m. in. dzięki utworzeniu, na terenie b. Szpitala Rejonowego w Piotrkowie Kuj., Państwowego Domu Opieki Społecznej na 80 miejsc (1980). We wszystkich szpitalach naszego województwa działali, w tzw. ośrodkach opieki społecznej, wykwalifikowani etatowi pracownicy, a w rejonach opiekuńczych, pod kierownictwem ośrodka wojewódzkiego (1976), opiekunowie społeczni (tab. 12)⁶⁶.

Tabela 11. Domy opieki społecznej państwowe i organizacji społecznych w województwie wrocławskim w latach 1975-1985

Lata	1975	1980	1985
domy rencistów	1	1	2
miejsca	80	80	134
domy specjalne /dla przewlekle chorych, dla umysłowo chorych i dla niedorozwiniętych			
umysłowo dzieci	5	5	6
miejsca	477	580	603

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 224; R. III, Wrocław 1981, s. 282; R. V, Wrocław 1986, s. 286.

⁶⁵ Marek Osmólski, konsultant WZPS we Wrocławku: materiały niepublikowane z 14 VII 1995 r.

⁶⁶ T. Rejmanowski, *Osiągnięcia ...* op. cit., s. 304, 305.

**Tabela 12. Opieka społeczna
w województwie wrocławskim w latach 1975-1985**

Lata	1975	1980	1985
ośrodki opiekuna społecznego	5	5	5
regiony opiekuńcze	833	875	817

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977; R. III, Wrocław 1981. s. 225; R. V, Wrocław 1986, s. 285.

W okresie drugim powstał we Wrocławku przy ul. Brzeskiej 15 Wojewódzki Zespół Pomocy Społecznej (WZPS), będący na budżecie centralnym oraz ośrodki pomocy społecznej: gminne (32), miejsko-gminne (6) i miejskie (8) finansowane przez budżet terenowy. Natomiast forma udzielanej pomocy pozostała niezmienną: srodowiskowa (zasiłki rodzinne, pomoc rzeczowa itp.) oraz instytucjonalna (domy pomocy, świetlice, stołówki itp.). Natomiast wskazania do udzielania tego rodzaju pomocy zostały nieco rozszerzone i obecnie należą do nich: ubóstwo (nadal brak oficjalnej definicji!), sieroctwo, bezrobocie, upośledzenie fizyczne lub umysłowe, długotrwałość choroby, bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, alkoholizm i narkomania, trudności w przystosowaniu do samodzielnego życia po opuszczeniu zakładu karnego oraz klęski żywiołowe i ekologiczne.

Obecnie w naszym województwie działa 9 następujących placówek WZPS: 3 domy pomocy społecznej dla osób starszych ("Na Skarpie" przy ul. Dobrzyńskiej 102 i przy ul. Nowomiejskiej 19 we Wrocławku), 2 domy pomocy społecznej dla przewlekle chorych (Zakrzewo, Piotrków Kuj.), 2 domy pomocy społecznej dla upośledzonych umysłowo mężczyzn (Wilkowiczki, Izbica Kuj.), dom opieki społecznej dla upośledzonych umysłowo kobiet (Nowa Wieś, gm. Wielgie) i dom opieki społecznej dla upośledzonych umysłowo dzieci (Grabie, gm. Aleksandrów Kuj.).

W domach tych istnieją (stan na 31 XII 1994 r.): 474 miejsca etatowe (6 m² dla osoby) oraz 872 miejsca rzeczywiście (miejsce gotowe do przyjęcia mieszkańca pomocy społecznej). Jest również we Wrocławku: dom noclegowy dla bezdomnych mężczyzn (ul. Okrzei 59) i podobny dla kobiet (ul. Łęska 49), jadłodajnia "U Jana" (ul. Kilińskiego 35), Klub "Zapiecek" (ul. Zapiecek 3/5) dla dzieci w wieku szkoły podstawowej oraz jadłodajnia i ośrodek dziennego pobytu (ul. Brzeska 15)⁶⁷.

⁶⁷ M. Osmólski, op. cit.

Krwiodawstwo

W omawianym okresie na terenie województwa wrocławskiego nadal działało 5 punktów krwiodawstwa, ponieważ są one zawsze zlokalizowane w szpitalach (po jednym punkcie w danej miejscowości szpitalnej) (tab. 13).

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych stwierdzono niepokojący wzrost zachorowań, również na naszym terenie, na wirusowe zapalenie wątroby (WZW), czyli na tzw. żółtaczkę zakaźną typu B, to znaczy powstała po przetoczeniu krwi zakażonej. Dzięki zastosowaniu szeregu zabezpieczeń w naszej transfuzjologii, m. in. ograniczono do minimum zbędne przetoczenia, zrezygnowano częściowo z płatnych dawców na korzyść honorowych (najczęściej rodzinnych!), wszystkim dawcom określa się czynnik HBs⁶⁸ oraz wprowadzono do przetoczeń sprzęt jednorazowego użytku, liczba pacjentów z tym powikłaniem zmalała. Jednocześnie, jak już wspomniano, zwiększyła się liczba wykonywanych operacji oraz ich zakres, co zmusiło nasze punkty krwiodawstwa do pobierania coraz to większej ilości krwi (tab. 13).

Tabela 13. **Krwiodawstwo w województwie wrocławskim w latach 1975-1994**

Lata	1975	1980	1985	1990	1994
punkty krwiodawstwa	5	5	5	5	5
ilość pobranej krwi					
/w litrach rocznie/	2 700	4 721	5 589	5 935	6 265

Źródło: *Rocznik Statystyczny ...* op. cit. R. I, Wrocław 1977, s. 282; R. III, Wrocław 1981, s. 280; R. V, Wrocław 1986, s. 283; R. VII, Wrocław 1991, s. 236; Wojewódzki Urząd Statystyczny ... op. cit.

Należy zaznaczyć, że punkty krwiodawstwa naszego województwa z roku na rok rozprowadzają, zgodnie z zasadami współczesnej hematologii, coraz więcej środków krwiopochodnych, zamiast pełnej krwi. Dzięki takiemu postępowaniu nasze oddziały szpitalne uzyskują coraz lepsze wyniki hematologiczne, a liczba powikłań poprzetoczeniowych zmalała⁶⁹.

⁶⁸ HBs ant. = z ang. Hepatitis B surface antigen = antygen powierzchniowy wirusowe zapalenia wątroby typu B, odkryty w 1964 r., jest wykrywalny w 1-6 tygodni przed wystąpieniem objawów klinicznych i laboratoryjnych, co pozwala uniknąć pobierania krwi od osób zarażonych w okresie wylegania tej choroby. Źródło: *The Merck Manual*, Wahway NY 1987, s. 859, 862.

⁶⁹ Dr Antoni Przybylski, emerytowany kierownik Punktu Krwiodawstwa we Wrocławiu: materiały niepublikowane z 2 I 1994 r.

Stanisław Leszczyński (Włocławek)

KULTURA I SZTUKA W WOJEWÓDZTWIE WŁOCŁAWSKIM W LATACH 1975-1995

WSTĘP

Reforma struktury administracyjnej kraju, której dokonano w 1975 r., stała się szansą na przyspieszenie rozwoju kulturalnego tych miast, które w wyniku reformy stały się miastami wojewódzkimi. Takim miastem został również Włocławek, który jako siedziba władz wojewódzkich przejął na siebie obowiązki centrum kulturalnego regionu kujawsko-dobrzyńskiego.

Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska - czyli dzisiejsze województwo włocławskie - są pozbawione profesjonalnych instytucji artystycznych (poza Zespołem Szkół Muzycznych), co sprawia, że istniejący na tym terenie potencjał kulturotwórczy nie jest w stanie pełnić funkcji takich, jakie pełnią ośrodki o bogato rozbudowanych, zawodowych placówkach artystycznych. W tej sytuacji działalność kulturalna w województwie włocławskim skupia się na wartościach regionalnych, nie rezygnując jednocześnie z wartości ponadregionalnych i ogólnonarodowych. Do tych ostatnich wykorzystywać jednak trzeba instytucje artystyczne z bogatych pod tym względem ośrodków w kraju.

Konsekwencją utworzenia województwa włocławskiego było powstawanie regionalnych instytucji kulturalnych. Dawny Miejski i Powiatowy Dom Kultury we Włocławku zaczął pełnić funkcję Wojewódzkiego Domu Kultury, a powiatowe Domy Kultury w Aleksandrowie Kujawskim, Lipnie, Radziejowie i Rypinie stały się jego filiami. Wobec braku zawodowych placówek kulturalnych, obowiązek zaspokajania potrzeb w tej dziedzinie powierzono w głównej mierze Wojewódzkiemu Domowi Kultury.

Ponadto, w 1978 r. na terenie województwa włocławskiego działało 10 wiejskich domów kultury, 36 świetlic wiejskich, 29 placówek zakładowych, 80 klubów książki i prasy, 90 klubów rolnika, nad którymi nadzór merytoryczny sprawował WDK¹. Powstały również takie placówki wojewódzkie, jak: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, Biuro

¹ *Kultura* pod red. K. Dejny, B. Kopczyńskiej-Jaworskiej, W. Piotrowskiego [w:] *Województwo włocławskie. Monografia regionalna*, Łódź-Włocławek 1982, s. 270.

Wystaw Artystycznych. Powołano również delegaturę toruńskiego Oddziału Pracowni Sztuk Plastycznych i bydgoskiej "Estrady".

Duża rola w rozwoju uczestnictwa w kulturze przypada regionalnym towarzystwom kulturalnym. W 1976 r. powołano do życia Dobrzyńsko-Kujawskie Towarzystwo Kulturalne, w skład którego weszły:

- Towarzystwo Miłośników Kultury we Włocławku,
- Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie,
- Towarzystwo Przyjaciół Nieszawy,
- Towarzystwo Przyjaciół Ciechocinka,
- Kujawskie Towarzystwo Kultury w Aleksandrowie Kujawskim,
- Towarzystwo Miłośników Kujaw w Radziejowie,
- Włocławskie Towarzystwo Muzyczne.

Do głównych zadań towarzystw sfederowanych w DKTK należą działania na rzecz pielęgnacji regionalnych tradycji oraz organizowanie życia kulturalnego na własnym terenie².

Ponieważ praca placówek kulturalnych w województwie włocławskim przejawia dużą dynamikę, nie sposób więc opisać w niniejszej pracy wszystkich wydarzeń kulturalnych, jakie miały miejsce na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w minionym 20-leciu. Skupiono się więc, siłą rzeczy, na najważniejszych osiągnięciach w poszczególnych działach: muzealnictwa, czytelnictwa, filmu, sztuk plastycznych, teatru, muzyki.

MUZEALNICTWO

Nowy podział administracyjny kraju spowodował, że istniejące od 1909 r. Muzeum Kujawskie we Włocławku z dniem 30 VIII 1975 r. zostało przemianowane na Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej³, pełniąc jednocześnie funkcję muzeum okręgowego. Zwiększył się zatem zasięg działalności Muzeum o tereny byłych powiatów: aleksandrowskiego, lipnowskiego, radziejowskiego, rypińskiego, włocławskiego oraz część byłego powiatu kolskiego (gm. Izbica Kujawska), a więc tereny ziemi dobrzyńskiej i południowo-wschodnich Kujaw. Muzeum - jako placówka naukowo-badawcza i kulturalno-oświatowa - przyjęło na siebie obowiązki gromadzenia, przechowywania, konserwowania i opracowywania dóbr kultury tych terenów z zakresu archeologii, historii, etnografii, numizmatyki, sztuki fajansu włocławskiego, miar oraz in-

² Ibid., s. 280.

³ K. Bielałak, A. Kociołowicz, *Działalność Muzeum Ziemi Kujawskiej we Włocławku*, Ziemia Kujawska, T. VI, s. 255.

nych dziedzin pokrewnych, łącząc powyższe zadania z działalnością upowszechnieniową⁴.

Ponieważ wartość i ranga każdego muzeum zależy przede wszystkim od posiadanych eksponatów, toteż muzealnicy dużo sił i środków poświęcili na ich pozyskiwanie. Z gromadzonych przez wiele lat eksponatów utworzono kilka kolekcji, które stale są powiększane. Są to kolekcje:

- sztuki ludowej (zabytkowej i współczesnej) Kujaw i ziemi dobrzyńskiej,
- sztuki i rzemiosła artystycznego,
- fajansu polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem fajansu wrocławskiego,
- metrologii historycznej,
- XIX-wiecznego portretu polskiego,
- twórczości plastycznej artystów działających dawniej i współcześnie w regionie,
- historii miasta i regionu,
- medalierstwa i numizmatyki⁵.

W chwili powołania, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej posiadało dwa budynki: przy ul. Słowackiego i zabytkowy spichrz przy Rynku Starego Miasta (ul. Spichlerna) oraz następujące działy: Archeologiczny, Fajansu, Sztuki, Etnograficzny, Historyczny, Oświatowy, Metrologii Historycznej, Numizmatyki i medalierstwa. Tę wielodziałową placówkę muzealną o dużej rozpiętości tematyki naukowej, prowadziło w 1975 r. 29 osób, w tym 4 historyków, 2 archeologów, 3 etnografów, 1 historyk sztuki, 1 specjalista upowszechniania kultury⁶.

Ponieważ MZKiD we Wrocławku należy do najprężniej rozwijających się placówek kulturalnych w okresie dwudziestolecia istnienia województwa, a także posiada wysoką rangę w wymiarze ogólnokrajowym, warto - z konieczności pokrótce - omówić pracę, rozwój i osiągnięcia poszczególnych działów Muzeum.

Dział Archeologiczny

Początki zbiorów archeologicznych sięgają najwcześniejszego okresu tworzenia Muzeum, bo 1909 r. Początkowo jednak, z braku sił fachowych, ograniczano się jedynie do gromadzenia zabytków archeologicznych, rejestrowania i ewentualnie eksponowa-

⁴ Ibid., s. 256.

⁵ Ibid., s. 257.

⁶ Ibid., s. 256.

nia ich na wystawach. Nie prowadzono natomiast własnej działalności naukowo-badawczej.

Przełom nastąpił w 1957 r., kiedy Muzeum uzyskało pierwszy etat archeologa, zapoczątkowując tym samym funkcjonowanie Działu Archeologicznego. Od tego okresu zaczęto prowadzić badania wykopaliskowe, które szybko zwiększały ilość zabytków (w chwili powstania Działu było ich 314)⁷. Dzięki tym badaniom udowodniono m.in., że ludność osady znajdującej się w miejscu dzisiejszego Włocławka, żyjąca w IX w., obok podstawowych zajęć, jak: hodowla, łowiectwo, rybołówstwo i rolnictwo - trudniła się także garncarstwem, hutnictwem brązu i żelaza oraz obróbką kości i rogu.

W latach 1961-1967 nastąpiło zahamowanie prac Działu Archeologicznego, co wiązało się z odejściem archeologa. Od 1967 r., po ponownym zatrudnieniu archeologa, Dział ten funkcjonuje nieprzerwanie, z reguły w obsadzie jednoosobowej, prowadząc działalność naukowo-badawczą i oświatową. Archeologowie Muzeum, oprócz własnych badań, brali (i również biorą) także udział w licznych kampaniach wykopaliskowych, prowadzonych przez inne instytucje archeologiczne m.in.: Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków we Włocławku (obecnie Państwowa Służba Ochrony Zabytków).

W omawianym okresie (1975-1994) Dział Archeologiczny przeprowadził szereg prac naukowo-badawczych, m. in.:

- badania sondażowe wielokulturowej osady łużyckiej w Wiktorynie,
- badania sondażowe wczesnośredniowiecznego grodziska w Somniorach,
- badania powierzchniowe terenów kilkunastu gmin województwa włocławskiego, dowodzących istnienia śladów osadniczych,
- badania wielokulturowego stanowiska w Falborzu,
- badania ratowniczo-sondażowe cmentarzyska kultury grobów podklasztornych w Szpetalu Górnym i Skórznie,
- badania powierzchniowe w ramach akcji "Archeologiczne Zdjęcie Polski" itp.⁸

Plonem tych badań są publikacje w postaci artykułów, rozpraw, katalogów i innych wydawnictw, a także ekspozycje pokazywane na wystawie stałej w Muzeum Historii Włocławka oraz na licznych wystawach czasowych i objazdowych.

⁷ P. Sobczyk, *Dział Archeologiczny*, Rocznik Muzealny, T. II, 1989, s. 8.

⁸ *Ibid.*, s. 9-16.

Dział Historyczny

Głównym zadaniem Działu Historycznego jest dokumentacja wydarzeń życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego regionu.

Zalążkiem zbiorów Działu Historycznego - utworzonego w 1966 r. - stały się militaria w liczbie 142 eksponatów, falerystyka oraz numizmatyka. Ale już w 1985 r. Dział Historyczny liczył 923 eksponaty, na które złożyły się militaria, zabytki związane z historią rzemiosła wrocławskiego, Wrocławskiej Straży Pożarnej, organizacji społecznych i politycznych, sztandary i inne⁹.

Bardzo bogate są też zbiory fotograficzne, liczące ponad 5 tysięcy fotografii, ilustrujących wydarzenia polityczne i społeczne naszego miasta i regionu¹⁰. Swoistym przeglądem życia kulturalnego i umysłowego Wrocławka końca XIX w. i początku XX w. jest zbiór plakatów i afiszy teatralnych i filmowych, których przedstawienia i projekcje odbywały się w salach wrocławskich kin. O zainteresowaniach kulturalnych społeczeństwa tamtego okresu świadczą również programy koncertów muzycznych, odczytów i spotkań literackich.

W Dziale Historycznym zgromadzono również dokumenty (m. in. listy i maszynopisy sztuk) po wybitnych twórcach i organizatorach życia kulturalnego Wrocławka¹¹. Gromadzone są także pamiątki w postaci ulotek i odezów propagandowych, kalendarzy i prasy, które odzwierciedlają życie społeczno-polityczne Wrocławka pierwszej połowy XX w.

Wspomniane wyżej zbiory oraz inne, liczne dokumenty, znalazły doskonałe miejsce do ekspozycji, przechowywania i konserwacji w Muzeum Historii Wrocławka, mieszczącego się w dwóch zabytkowych kamienicach barokowych przy ulicy Spichlernej na Starym Rynku (otwarcie nastąpiło w 1971 r.)¹².

Ponadto Dział Historyczny prowadzi badania naukowe nad dziejami miernictwa w Polsce, rozwojem przestrzennym i urbanistycznym Wrocławka w XIX w., architekturą Wrocławka.

Dział Sztuki

Początki istnienia zbiorów artystycznych w Muzeum Kujawskim sięgają 1909 r. Jednak największy napływ eksponatów na-

⁹ A. Kowalewska, *Dział Historyczny*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 25.

¹⁰ *Ibid.*, s. 26.

¹¹ *Ibid.*, s. 28.

¹² *Ibid.*, s. 32.

stał się po 1945 r., kiedy Muzeum przejmowało dzieła sztuki z okolicznych majątków ziemskich (Kłóbka, Kruszynek, Chodecz, Redecz Kalny i in.) - w wyniku ich parcelacji. W chwili utworzenia Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej (1975 r.), Dział Sztuki liczył 2635 pozycji¹³, wśród których największą grupę eksponatów stanowiły prace z dziedziny malarstwa, grafiki i rysunku.

Malarstwo zabytkowe obejmuje obrazy olejne autorów polskich, niemieckich i włoskich, powstałe w wiekach XVI-XIX. Najbogatszą kolekcję stanowią obrazy polskie, w tym najcenniejsze portrety związane z historią naszego regionu. Do takich należą m.in. portrety rodziny Kretkowskich: Zygmunta - wojewody chełmińskiego, Jakuba Zygmunta - starosty przedeckiego oraz biskupa Feliksa, wykonane przez nieznanego malarza w XIX w.¹⁴

Dużą kolekcję w zbiorach artystycznych Muzeum tworzą dzieła ceramiczne i rzeźba, a także rzemiosło artystyczne.

Stale powiększające się zbiory sztuki, z braku miejsca, przechowywane były w wielu magazynach, strychach i piwnicach rozsianych po całym Włocławku, przy czym żaden z nich nie spełniał warunków odpowiedniego magazynowania z uwagi na dużą wilgotność i złe zabezpieczenie. Brakowało także miejsca na wystawy stałe, toteż większość zbiorów - z konieczności - pokazywana była na licznych wystawach czasowych i objazdowych. Ta coraz trudniejsza sytuacja lokalowa, uniemożliwiająca dalszy rozwój kolekcji dzieł sztuki, została dostrzeżona przez ówczesne władze wojewódzkie. W rezultacie starań i zabiegów pracowników Muzeum i przychylności władz, Muzeum przejęło w 1981 r. zabytkowy spichrz przy ul. Zamczej, w którym po generalnym remoncie i pracach adaptacyjnych urządzono sale wystawowe, centralne magazyny i pracownie pomocnicze. Po trwających osiem lat pracach remontowych, 14 III 1989 r., dokładnie w osiemdziesiątą rocznicę powstania Muzeum, został uroczystie otwarty gmach Zbiorów Sztuki.

W czterokondygnacyjnym budynku znalazły się dwie wystawy stałe:

1. "Rzeźba ceramiczna Stanisława Zagajewskiego"

Jest to największa kolekcja artysty żyjącego i tworzącego we Włocławku. Jego płaskorzeźby, które sam nazwał "oltarzami", monumentalne rzeźby zwierząt fantastycznych, figurki ptaków i inne formy, zostały umiejętnie wkomponowane w zabytkową salę, która swą surowością i prostotą znakomicie koresponduje z prostotą życia i twórczością artysty.

¹³ E. L i s z k a, *Dział Sztuki*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 68.

¹⁴ *Ibid.*, s. 70.

2. "Życie i twórczość Wacława Bębnowskiego 1865-1945"

Ten najbardziej znany na Kujawach artysta spędził w Służewie i Aleksandrowie Kujawskim 42 lata swego życia, tworząc rzeźby, obrazy i szkice. W gmachu Działu Sztuki znajduje się ponad 130 jego rzeźb, a także liczne obrazy i szkice¹⁵. Poza wystawami stałymi, jest tu także sala wystaw czasowych, magazyny oraz pokoje dla pracowników. Ponadto Dział Sztuki uzupełnia na bieżąco zbiory współczesne plastyki regionu. Do najciekawszych zbiorów należą prace malarskie Grzegorza Bieniasa, Pawła Lewandowskiego-Palle, Zbigniewa Steca. Dział Sztuki prowadzi również działalność naukową badającą historię sztuki naszego regionu. Przeprowadzone prace naukowe dotyczą m.in.: badania życia artystycznego Kujaw w 20-leciu międzywojennym, badania współczesnej plastyki w województwie wrocławskim.

Dział Etnograficzny

Jednym z zadań wynikających ze statutu Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej jest sprawowanie opieki nad twórcami ludowymi na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Celem, które Muzeum sobie stawia, jest uratowanie od zniszczenia lub zapomnienia zabytków, zwyczajów, obrzędów a także notowanie pieśni i melodii kujawskich. Tym wszystkim zajmuje się Dział Etnograficzny; jego zbiory stanowią jeden z podstawowych działów Muzeum i mają charakter regionalny.

Dla gromadzonych przez lata eksponatów etnograficznych (w 1976 r. liczyły one 4701 obiektów)¹⁶, takich jak odzież, sprzęty domowe, rzeźba, haft i garncarstwo zaczęło brakować pomieszczeń. W wyniku starań i zabiegów, w 1975 r. rozpoczęto prace adaptacyjne starego spichrza, mieszczącego się przy ul. Bulwary 6. Uroczyste otwarcie nastąpiło 10 X 1986 r. W pięknie odrestaurowanych pomieszczeniach znalazł się Dział Etnograficzny z bogatym zbiorem eksponatów dotyczących kultury materialnej regionu. Zorganizowana stała ekspozycja "Kultura ludowa Kujaw i ziemi dobrzyńskiej z przełomu XIX i XX w." jest bardzo pomocna przy realizacji programu edukacyjnego szkół w zakresie "Mała ojczyzna". Do odrestaurowanego budynku przeniesiono także bibliotekę naukową, dział oświatowy, pracownię stolarską, fotograficzną i konserwatorską¹⁷. Poprawiło to w znacznym stopniu warunki przechowywania i ekspozycji eksponatów muzealnych.

¹⁵ Ibid., s. 72.

¹⁶ I. Święch, *Dział Etnograficzny*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 50.

¹⁷ I. Święch, *Muzeum Etnograficzne*, Rocznik Muzealny, T. III, 1990, s. 18.

Dział Etnograficzny jest także organizatorem cyklicznych konkursów, takich jak malowane ręcznie wnętrza mieszkalne, czy chociażby charakterystyczne dla Kujaw sypanie wzorów piaskiem a także ogólne konkursy na sztukę ludową Kujaw, w których biorą udział liczni rzeźbiarze, malarki, hafciarki, plecionkarze i inni twórcy. Inną, bardzo widowiskową formą pracy Działu są prezentacje zwyczajów i obrzędów ludowych związanych zarówno z życiem religijnym, jak i życiem codziennym. Te niezwykle barwne widowiska folklorystyczne przedstawiają rok obrzędowy związany z obchodami świąt kościelnych takich jak Boże Narodzenie, Zapusty, Korowody przebierańców, Dyngus a także zwyczaje z życia codziennego, np.: "Deptanie kapusty", "Darcie pierza", "Wyzwolenie kosiarza", "Na psa urok" i wiele innych obrzędów.

Znaczący udział ma także Dział Etnograficzny w prowadzeniu badań naukowych. Od 1980 r. jego pracownicy są organizatorami stacjonarnych obozów badawczych z udziałem studentów Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Badania, które objęły swym zasięgiem teren niemal całej ziemi dobrzyńskiej i znaczną część Kujaw, zaowocowały bogatymi materiałami terenowymi gromadzonymi w archiwum etnograficznym, publikacjami oraz podwojeniem kolekcji zbiorów etnograficznych. Ponadto w Dziale Etnograficznym prowadzone są badania naukowe dotyczące kultury ludowej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem obrzędów ludowych, rzemiosła wiejskiego, stroju i haftu a także badania nad wnętrzem zabudowań wiejskich.

Dział Budownictwa Ludowego

W celu objęcia ochroną najcenniejszych obiektów architektury wiejskiej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, w końcu 1979 r. został powołany Dział Budownictwa Ludowego. Zadaniem Działu było organizowanie muzeum kultury wsi tego regionu pod otwartym niebem.

Od 1983 r. prace szły dwutorowo. Z jednej strony szukano terenu, a po jego znalezieniu zajęto się sprawami formalno-prawnymi związanymi z wykupem, z drugiej zaś - przygotowywano dokumentacje rozbiórkowe (w skali 1:20) niezbędne do translokacji obiektów na teren skansenu.

W rezultacie w lipcu 1993 r. otwarto Kujawsko-Dobrzyński Park Etnograficzny zlokalizowany we wsi Kłóbka (gm. Lubień Kujawski), oddalony zaledwie o kilka kilometrów od międzynarodowej trasy nr 1. Nadzór nad robotami budowlanymi oraz przygotowaniem scenariuszy wewnątrz budynków inwentarskich, gospodarczych,

przemysłowych i zagród objęli pracownicy Działu Budownictwa Ludowego. Prowadzone są także badania naukowe nad ludowym budownictwem wiejskim.

Stale powiększana ekspozycja prezentuje kulturę ludową regionu z przełomu XIX i XX w. Wśród 17 obiektów dużej architektury, przeniesiono do Kłóki m.in. wiatrak - Koźlak, karcznię, kilka chat, stodół i obór. Najstarsza chata pochodzi z ok. 1760 r.¹⁸

Dział Numizmatyki i Medalierstwa

Jako samodzielna komórka organizacyjna, Dział Numizmatyki i Medalierstwa powstał w 1976 r. Historia obecnego Działu, którego zadaniem jest gromadzenie, zabezpieczanie, opracowywanie naukowe oraz udostępnianie zwiedzającym zbiorów monet, banknotów, medali polskich, odznaczeń i odznak, rozpoczyna się z chwilą utworzenia placówki muzealnej we Wrocławku w 1909 r.¹⁹

W chwili obecnej Dział Numizmatyczny posiada bardzo bogatą kolekcję monet polskich i pieniędzy papierowych, począwszy od panowania pierwszych Piastów aż do chwili obecnej. Nieco mniej jest medali. Jednak i tu spotkać można wiele cennych egzemplarzy, z najstarszym medalem w kolekcji Christiana Wermutha (1661-1739) upamiętniającym powrót Augusta II Sasa do Drezna w 1704 r. W zbiorach medalierskich są medale poświęcone ważnym wydarzeniom w historii, jak: medal poświęcony poległym i rannym w Warszawie w 1861 r., medal upamiętniający uwłaszczenie chłopów z 1863 r., medal pamiątkowy "Połączenie Polski z Litwą" oraz wiele innych²⁰.

Osobną grupę medali i plakiet stanowią prace artystów związanych z regionem i Wrocławkiem, m.in.: 630. rocznica bitwy pod Płowcami, medal 900-lecia Dobrzyń n. Wisłą, medal X wieków Wrocławka²¹. Bogato reprezentowane są w zbiorach odznaczenia państwowe i odznaki wojskowe, a także odznaki organizacji i towarzystw działających na terenie Wrocławka.

Dział Metrologii Historycznej

Miary w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej to jedna z największych kolekcji muzealnych w Polsce, posiadająca

¹⁸ J. Ś w i ę c h, *Kujawsko-Dobrzyński Park Etnograficzny*, Rocznik Muzealny, T. V, 1994, s. 20.

¹⁹ A. K o w a l e w s k a, *Dział Numizmatyczny*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 35.

²⁰ *Ibid.*, s. 37.

²¹ *Ibid.*, s. 38-39.

cenne zabytki nie tylko krajowe, ale również z Niemiec, Rosji carskiej i Austrii, pochodzące z okresu XVIII-XX w.

Początkiem zbiorów był zakup w 1973 r. kolekcji liczącej 800 eksponatów po wybitnym wrocławianinie Józefie Arentowiczu (1893-1972)²². W kolekcji, liczącej ponad 2500 eksponatów (nadal uzupełnianej), znajdują się miary długości i powierzchni, pojemności i objętości, masy, gęstości oraz przyrządy do pomiarów masy i ciśnienia²³. Duża część tych eksponatów była wyprodukowana na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Poza kolekcjonowaniem i udostępnianiem zbiorów w cyklicznych i tematycznych wystawach, prowadzone są także badania nad opracowaniem struktury miar, w szczególności na terenie obecnego województwa wrocławskiego.

Dział Fajansu

Dział Fajansu powstał w 1973 r. na bazie zabytków gromadzonych do tego czasu przez dział etnograficzny. Zbiór składa się z dwóch podstawowych kolekcji: fajansu zabytkowego i fajansu współczesnego²⁴.

W zbiorach fajansu zabytkowego pokazana jest w miarę kompletna historia produkcji wrocławskich fabryk fajansu, ale są także kolekcje z innych fabryk fajansu w Polsce (Chodzież, Koło, Cmielów, Nowy Dwór, Pruszków k. Warszawy, Pruszków Śląski itp.).

Natomiast trzon kolekcji fajansu współczesnego, liczącego kilkanaście tysięcy eksponatów, tworzy fajans wrocławski o dekoracji autorskiej, pochodzącej z konkursów²⁵. Olbrzymia popularność malowanego fajansu wrocławskiego sprawiła, że wrocławscy muzealnicy postanowili organizować stały konkurs pod nazwą "Biennale Fajansu". Po cyklicznych konkursach, w których z każdym rokiem bierze udział coraz więcej utalentowanych malarek, powiększa się unikalna kolekcja ręcznie malowanego fajansu, a urządzane po nich wystawy ściągają liczne rzesze miłośników. Wrocławski fajans zaczął być modny nie tylko w naszym regionie, ale także w całym kraju i poza jego granicami.

Fajans z muzealnej kolekcji gościł już w większości polskich muzeów i salonów wystawienniczych. W sumie, w ostatnim dwu-

²² S. K u n i k o w s k i, *Dział Metrologii Historycznej*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 41.

²³ *Ibid.*, s. 42.

²⁴ J. D ą b r o w s k a, *Dział Fajansu*, Rocznik Muzealny, T. I, 1985, s. 59.

²⁵ *Ibid.*, s. 63.

dziesięciu, wrocławski fajans wystawiono na 36 wystawach objazdowych w całym kraju, nie licząc stałej wystawy w Muzeum przy ul. Słowackiego²⁶.

W marcu 1978 r., na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Muzeum zorganizowało wystawę fajansu w Instytucie Kultury Polskiej w Londynie. Po tej wystawie, cieszącej się dużym powodzeniem i pochlebnyymi recenzjami, Muzeum, na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki wystawiło fajans w Madrycie (1978 r.), Leningradzie (1979 r.), Salamance (1979 r.), Budapeszcie (1984 r.), Nowym Sadzie (1984 r.), Sztokholmie (1985 r.) i Mohylewie (1988 r.)²⁷.

Dział Oświatowy

Wraz z powiększeniem zbiorów muzealnych, rosła także liczba imprez upowszechniających gromadzone zbiory. W tym celu w 1979 r. zorganizowano Dział Oświatowy, do którego zadań należy praca popularyzacyjna i dydaktyczno-wychowawcza, przede wszystkim w oparciu o zbiory muzealne i przy ścisłym współdziałaniu ze wszystkimi działami Muzeum, a także z innymi instytucjami upowszechniania kultury Kujaw i ziemi dobrzyńskiej²⁸.

Mimo dość szczupłej kadry (w Dziale pracują tylko dwie osoby), Dział Oświatowy stał się miejscem wielu ciekawych, stałych imprez. Jedną z bardzo ważnych form jego działalności jest praca z dziećmi i młodzieżą. Lekcje muzealne prowadzone przez pracowników Muzeum zarówno w salach muzealnych, wśród ekspozycji, jak również w szkołach, uczą szacunku do tradycji i kultury naszych przodków oraz pokazują, jak żyli, pracowali i tworzyli nasi dziadkowie i pradziadkowie.

W latach osiemdziesiątych prowadzona była stała akcja odczytowa w placówkach szkolnych pod nazwą "Edukacja Kulturalna Dzieci i Młodzieży Szkolnej", organizowana przy współpracy z Kuratorium Oświaty i Towarzystwa Wiedzy Powszechnej²⁹. Do tego celu, oprócz ekspozycji muzealnych, Dział Oświatowy posiada zbiór przeźroczy, nagrania magnetofonowe, płyty gramofonowe, dysponuje aparatami filmowymi, rzutnikami, magnetowidami itp. sprzętem audiowizualnym.

²⁶ *Calendarium wydarzeń muzealnych w latach 1976-1994* (opr. D. Wojciechowska), *Rocznik Muzealny*, T. I-V.

²⁷ K. Biela, A. Kociołowicz, *Działalność MZKiD w latach 1975-79*, Ziemia Kujawska, T. VI, s. 258.

²⁸ D. Wojciechowska, *Dział Oświatowy*, *Rocznik Muzealny*, T. I, 1985, s. 75.

²⁹ *Ibid.*, s. 76.

Stałe coroczne konkursy dla dzieci i młodzieży, takie jak: "Turniej wiedzy o Włocławku", "Włocławek w malarstwie", "Najciekawszy eksponat", "Moja przygoda w muzeum", "Mój region", przybliżają młodzież do bardziej pogłębionego uczestnictwa w kulturze.

Natomiast dla szerokich rzesz społeczeństwa organizowane są co roku takie imprezy, jak: jarmarki staroci, jarmarki folklorystyczne połączone z występami zespołów regionalnych i kiermaszem wyrobów sztuki ludowej, giełdy książek, wieczory poezji, koncerty muzyczne, odczyty, pokazy zwyczajów i obrzędów świątecznych na Kujawach.

Muzeum im. Stanisława Noakowskiego w Nieszawie

Muzeum Stanisława Noakowskiego (architekta, rysownika i malarza, żyjącego w latach 1867-1928) w Nieszawie, jako Oddział Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, otwarte zostało w 1983 r. w budynku zamieszkałym przed laty przez rodzinę Noakowskich. Zgromadzone są tu prace artysty oraz dane biograficzne w formie tablic: genealogicznej, kalendarium i lapidarium.

Zadaniem Muzeum S. Noakowskiego jest gromadzenie dokumentacji twórczej artysty, wiadomości o jego życiu oraz popularyzacja jego biografii. Placówka ta pełni także rolę centrum informacji naukowej na temat artysty. Obecnie, oprócz działalności zasadniczej, organizuje również wystawy czasowe popularyzujące style, kierunki i dziedziny plastyczne.

Biblioteka Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej

Biblioteka ta ma charakter naukowy, gromadzi przede wszystkim literaturę regionalną (cuiaviana) oraz odpowiadającą działom muzealnym (historia i nauki pomocnicze historii, historia sztuki, etnografia, archeologia), jak również różnego rodzaju encyklopedie i słowniki. Biblioteka służy przede wszystkim pracownikom Muzeum, korzystającym z niej na co dzień, ale udostępnia również swoje zbiory wszystkim zwiedzającym, stwarzając możliwości korzystania z książek w czytelnicy.

Na koniec 1994 r. stan posiadania biblioteki muzealnej wynosił 13 610 woluminów (w latach 1975-1994 przybyło 8119 tomów) oraz 3440 katalogów muzealnych z wymiany międzymuzealnej, pozyskanych w latach 1980-1994.

W 1986 r. biblioteka, mieszcząca się w latach wcześniejszych w Muzeum Historii Włocławka, zyskała nowe obszerne pomieszczenia w Muzeum Etnograficznym. Pozwoliło to na udostępnia-

nie zbiorów bibliotecznych szerszemu gronu czytelników. Przebiegnie w ciągu roku korzysta z biblioteki ok. 140 osób spoza muzeum (od 1985 r. jest to dwukrotny wzrost). W bibliotece muzealnej można uzyskać informacje bibliograficzne oraz dokonać wyceny ksiązek³⁰.

W czasie 20-lecia istnienia województwa wrocławskiego, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej zorganizowało łącznie (oprócz wystaw stałych) 310 wystaw czasowych i 202 wystawy objazdowe, które obejrzało 815 tys. zwiedzających³¹.

Wiele z tych wystaw stało się wydarzeniami kulturalnymi roku i zostało nagrodzonych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Do takich wydarzeń należały m.in.:

- nagroda I stopnia Ministra Kultury i Sztuki w Ogólnopolskim Konkursie "Najciekawsze wydarzenie muzealne roku 1983" za wystawę czasową "Ołtarze - rzeźba ceramiczna Stanisława Zagajewskiego". Nagrody otrzymali: Elżbieta Liszka za scenariusz wystawy i Jansz Nowierski za oprawę plastyczną,
- nagroda Ministra Kultury i Sztuki w 1983 r. za wysoki poziom publikacji wydawanych przez Muzeum,
- nagroda II stopnia Ministra Kultury i Sztuki za ekspozycję stałą "Kultura materialna Kujaw i ziemi dobrzyńskiej na przełomie XIX i XX w." w 1986 r.,
- wyróżnienie w Ogólnopolskim Konkursie "Najciekawsze wydarzenie muzealne roku 1989" za otwarcie nowego oddziału Muzeum - Zbiory Sztuki, w którym zorganizowano wystawy stałe: "Rzeźba Ceramiczna Stanisława Zagajewskiego", "Życie i twórczość Wacława Bębnowskiego 1865-1945"³².
- nagroda II stopnia Ministra Kultury i Sztuki w Ogólnopolskim Konkursie "Najciekawsze wydarzenie muzealne roku 1988" za konkurs i wystawę "Współczesny strój regionalny" (Dorota Kalinowska - komisarz wystawy i autor konkursu),
- wyróżnienie Ministra Kultury i Sztuki w Ogólnopolskim Konkursie "Najciekawsze wydarzenie muzealne roku 1990" za wystawę "Malarstwo Feliksa Pęczarskiego" (Piotr Nowakowski - scenariusz).

³⁰ Z wywiadu z kierowniczką Biblioteki MZKiD Marią Wileniec, lipiec 1995 r.

³¹ GUS za lata 1975-94.

³² *Calendarium wydarzeń muzealnych w latach 1983-1989* (opr. D. Wojciechowska), Rocznik Muzealny, T. I-VI.

- nagroda zespołowa III stopnia Ministra Kultury i Sztuki w Ogólnopolskim Konkursie "Najciekawsze wydarzenia muzealne roku 1993" za scenariusz i otwarcie ekspozycji Kujawsko-Dobrzyńskiego Parku Etnograficznego w Kłóbce.

CZYTELNICTWO

Wśród placówek kulturalno-oświatowych o najszerszym polu oddziaływania, naczelne miejsca zajmują biblioteki, których działalność stanowi istotny warunek rozwoju cywilizacyjnego. Generalnie do bibliotek przychodzą ludzie uczący się (uczniowie, studenci), jednakże są i takie grupy ludzi (niepełnosprawni, chorzy, mieszkańcy miejscowości peryferyjnych a także i inni), dla których książka stanowi podstawę uczestnictwa w kulturze.

Obserwując działalność bibliotek regionu kujawsko-dobrzyńskiego, należy sądzić, że czytelnictwo ma nadal - mimo rozwijających się środków masowego przekazu a także coraz trudniejszych warunków materialnych - najszerszą skalę oddziaływania kulturalnego i upowszechniania oświaty.

W wyniku reformy administracyjnej kraju, w 1975 r., na bazie Powiatowej Biblioteki Publicznej i Miejskiej Biblioteki Publicznej, została powołana Wojewódzka Biblioteka Publiczna z siedzibą we Włocławku. Dawne powiatowe biblioteki w Aleksandrowie Kujawskim, Lipnie, Radziejowie i Rypinie otrzymały status bibliotek rejonowych, podległych bibliotece wojewódzkiej, którym z kolei organizacyjnie podlegały biblioteki z sąsiednich gmin. Stanem wyjściowym do działalności czytelniczej w nowym województwie włocławskim było 128 bibliotek i filii oraz 423 punkty biblioteczne, w tym odpowiednio 110 i 396 na wsi³³. Łączne zbiory biblioteczne wynosiły wówczas 1 032 195 pozycji, co stanowiło 255 tomów na 100 mieszkańców (średnia krajowa wynosiła 215 pozycji książkowych)³⁴.

O ile sieć biblioteczna, jak i liczba księgozbiorów były zadowalające, to warunki lokalowe i kadrowe nie zawsze odpowiadały potrzebom i wymogom stawianym bibliotekom. Wykorzystując więc dogodną sytuację przyspieszenia rozwoju kulturalnego regionu, związanego z nową strukturą administracyjną i wzrostem rangi nowo powstałych ośrodków wojewódzkich jako regionalnych centrów kultury, kierownictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej we Włocławku postanowiło główny wysiłek skierować na poprawę bazy

³³ Informacja o pracy bibliotek publicznych woj. włocławskiego w latach 1975-1977, s. 1, (archiwum WBP).

³⁴ Ibid.

lokalowej, podniesienie kwalifikacji zawodowych zatrudnionych w bibliotekach pracowników oraz na pracę oświatową.

Sytuacja lokalowa bibliotek

Według oceny kierownictwa WBP, sytuacja lokalowa bibliotek na terenie województwa wrocławskiego w 1975 r. nie była zadowalająca. Wiele bibliotek i ich filii zarówno w miastach, jak i na wsiach mieściło się w starych pomieszczeniach zastępczych, ciasnych i niefunkcjonalnych lub w budynkach innych instytucji, takich jak szkoły, kluby a nawet w mieszkaniach prywatnych. Tylko 43 biblioteki (19 w miastach i 24 na wsi) w 1976 r. posiadały czytelnie³⁵. W związku z tak niekorzystną sytuacją, podjęto starania o ich poprawę. Już w 1976 r. biblioteki w Boniewie, Chrostkowie, Kłotnie i Nowym Dworze otrzymały lepsze i obszerniejsze lokale. Nowy, przestronny lokal o powierzchni 450 m² otrzymała filia nr 6 na osiedlu Kazimierza Wielkiego (we Wrocławku), gdzie urządzono wypożyczalnię wraz z czytelnią dla dorosłych i taką samą dla dzieci i młodzieży. W 12 bibliotekach urzędy miast i gmin przeprowadziły remonty. W sumie, w omawianym okresie przybyło 8 nowo wybudowanych lokali bibliotecznych, 70 bibliotek i filii przeniesiono do innych lokali pozyskanych od różnych instytucji, a w 170 obiektach bibliotecznych przeprowadzono remonty i adaptacje³⁶.

Mimo usilnych starań i nielicznych wyjątków, baza materialna bibliotek obecnie jest przestarzała, lokale są za ciasne, brakuje nowoczesnego sprzętu. Dodatkowo jeszcze, po 1991 r., władze samorządowe wymówiły bibliotekom wiele lokali, likwidując tym samym część filii i punktów bibliotecznych. Powodem tych likwidacji był brak pieniędzy dla kierowników punktów, na zakupy i transport książek, likwidacja instytucji, w których mieściły się punkty (m.in. klubów, świetlic, zakładów pracy).

Sieć biblioteczna ³⁷

Rodzaj placówki	lata									
	1975	1977	1980	1982	1984	1986	1988	1990	1992	1994
Biblioteki i filie	128	129	135	133	133	135	140	138	136	132
w tym na wsi	110	109	110	99	97	98	100	100	65	94
Punkty biblioteczne	423	405	404	368	374	393	416	328	78	54
w tym na wsi	396	373	359	333	334	372	361	273	65	45

³⁵ Sprawozdanie z działalności WBP w roku 1976, s. 3, (archiwum WBP).

³⁶ Dane wg sprawozdania 1975-1994 WBP, (archiwum).

³⁷ Ibid.

Sytuacja kadrowa

Kadra zatrudniona w bibliotekach pozostawiała także wiele do życzenia. Na ogólną liczbę 178 osób zatrudnionych z 1975 r., tylko dwie osoby posiadały wykształcenie wyższe. Pozostali to: 115 osób z wykształceniem średnim i 61 osób z wykształceniem podstawowym³⁸.

Mimo wielkiego oddania tych ludzi sprawie szerzenia czytelnictwa, brak wykształcenia był poważnym problemem w prowadzeniu właściwej pracy informacyjnej i popularyzującej książkę. Szczególnie trudna sytuacja występowała w bibliotekach z jednoosobową obsadą, nierzadko pracujących w niepełnym wymiarze godzin. W wyniku przebywania bibliotekarek na długotrwałych zwolnieniach lekarskich czy urlopach macierzyńskich, a także odrywania ich od pracy w bibliotece na rzecz urzędów gmin (spisy rolne, sporządzanie list wyborczych itp.), wiele bibliotek pozostawało zamkniętych dla czytelników. Dla przykładu: w 1977 r. biblioteki były zamknięte łącznie przez 1980 dni³⁹. Dodatkową trudnością jest także fakt, że praca w bibliotekach, szczególnie wiejskich, jest mało atrakcyjna finansowo i stąd trudności w wymianie kadr na lepiej przygotowane merytorycznie.

Toteż długofalowy plan dokształcania kadry bibliotecznej zakładał wielokierunkowe działania zmierzające do poprawy tej niekorzystnej sytuacji. Przede wszystkim pracowników, z którymi wiązano nadzieję na długotrwałą współpracę, kierowano na studia wyższe oraz na policealne zawodowe Studium Bibliotekarskie.

Rezultaty tej działalności przedstawia poniższa tabela⁴⁰.

Wzrost wykształcenia pracowników bibliotek woj. wrocławskiego w latach 1975-1977	
Wzrost wykształcenia	Wzrost wykształcenia
Wyższe	2
Średnie	115
Podstawowe	61

³⁸ Informacja o pracy bibliotek publicznych woj. wrocławskiego w latach 1975-1977, s. 3.

³⁹ Sprawozdanie z działalności WBP w roku 1975, s. 2.

⁴⁰ Opracowano na podstawie sprawozdań WBP za lata 1975-1994, (archiwum WBP).

Lata	Ogółem zatrudnionych	W tym ryczałt	Wykształcenie			
			wyższe	średnie bibliotek.	średnie ogólne	podstawowe
1975	184	51	2	61	54	67
1978	211	65	9	76	69	57
1980	216	69	22	59	97	38
1983	227	59	24	66	103	34
1985	236	62	24	62	121	29
1987	255	59	27	81	121	26
1991	220	64	27	88	90	15
1994	205	62	26	89	83	7

Do innych form dokształcania kadry bibliotecznej należą:

- kursy specjalistyczne i seminaria organizowane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Bibliotekę Narodową (dla pracowników WBP),
- wyjazdy szkoleniowe instruktorów WBP do bibliotek w terenie (kilkaset rocznie),
- praktyki wstępne dla osób nowo zatrudnionych,
- samokształcenie poprzez czytanie literatury i prasy fachowej.

Duży wysiłek działania w tym kierunku dawał pozytywne rezultaty i sytuacja byłaby dobra, gdyby nie duża fluktuacja kadr oraz wydatne zmniejszenie obsady personalnej w bibliotekach samorządowych po 1991 r.

Księgozbiory

Gromadzone przez lata zbiory biblioteczne z roku na rok ciągle się powiększały. W zbiorach tych najwięcej jest literatury niebeletrystycznej, literatury pięknej dla dorosłych i dzieci. Gromadzone są także podręczniki naukowe, specjalistyczne, encyklopedie ogólne i specjalne, słowniki, albumy i inne wydawnictwa informacyjne oraz prasa. Od 1976 r. rozpoczęto gromadzenie kaset magnetofonowych z nagraniami tzw. "książki mówionej".

Stan księgozbioru w bibliotekach województwa wrocławskiego ilustruje poniższa tabela:⁴¹.

Rok	Księgozbiór ogółem	Przybyło z zakupów	Ubyło ze zniszczenia i dezaktualizacji	Liczba tomów na 100 mieszkańców
1975	1 032195	85 061	34 064	255
1978	1 199087	79 320	27 835	294
1980	1 305319	76 815	26 784	315
1983	1 436531	81 889	29 094	341
1985	1 601984	112 092	26 462	376
1988	1 823310	107 819	31 100	425
1991	1 881651	96 300	50 919	439
1994	1 831689	34 003	36 768	421

Z danych porównawczych wynika, że stan księgozbioru w województwie wrocławskim plasuje się powyżej średniej krajowej (341-295)⁴².

Czytelnicy

Wraz z rozwojem sieci bibliotek, ich filii i punktów bibliotecznych oraz ilości i jakości księgozbiorów, zwiększała się również liczba czytelników. Na wzrost czytelnictwa niebagatelny wpływ ma także coraz lepsze przygotowanie merytoryczne pracowników bibliotek i ich praca upowszechnieniowa. Oczywiście w różnych gminach i rejonach działalności WBP, stan czytelnictwa był niejednakowy. Tam gdzie braki kadrowe powodowały czasowe zamykanie bibliotek, filii i punktów bibliotecznych, liczba czytelników była niższa. Ogólnie jednak stan czytelnictwa w województwie wrocławskim był i jest zadowalający, przekraczający stan czytelnictwa w Polsce⁴³.

⁴¹ Ibid.

⁴² Wyliczono średnią z lat 1975-1994 na podstawie sprawozdań WBP z tych lat, (archiwum WBP).

⁴³ Ibid.

Rok	Czytelnicy	Wypożyczenia	Procent w stosunku do mieszkańców	Wypożyczenia na 1 czytelnika
1975	95 960	2 045 392	23,8	21,3
1978	101 448	2 062 774	24,9	20,3
1980	103 903	2 149 815	25,1	20,7
1983	101 912	2 117 803	24,2	20,9
1985	106 531	2 319 863	25,2	21,4
1988	115 253	2 507 796	26,9	21,7
1990	102 818	2 292 397	24,0	22,3
1991	90 579	1 995 733	21,0	22,0
1994	84 682	2 396 991	21,7	21,2

Na uzyskanie tak dobrego wskaźnika czytelnictwa decydujący wpływ mają m.in. prace bibliotek zlokalizowanych w dużych miastach, np.: Lipnie, Włocławku, Kowalu, Radziejowie⁴⁴.

Udział w czytelnictwie dzieci i młodzieży

Bardzo pozytywnym zjawiskiem w pracy bibliotek we Włocławsku jest wysoki procent młodych czytelników - dzieci i młodzieży do lat 15. Ilustruje to poniższa tabela:⁴⁵

Rok	Liczba dzieci i młodzieży	Procent ogółu czytelników
1982	36 939	36,6
1984	40 385	38,2
1986	45 975	41,8
1988	49 164	42,7
1991	38 651	42,8
1993	36 071	42,2
1994	36 032	42,1

⁴⁴ Sprawozdanie z działalności WBP za 1980 r., s. 6, (archiwum WBP).

⁴⁵ Ze sprawozdania WBP za lata 1975-1994, (archiwum WBP).

Na ten pozytywny obraz czytelnictwa dzieci i młodzieży duży wpływ mają styl i forma pracy bibliotek. Oprócz bowiem wypożyczenia dzieciom książek, organizuje się dla nich różnego rodzaju zajęcia i imprezy w znacznym stopniu uatrakcyjniające obcowanie z książką. Do zajęć edukacyjnych zaliczyć należy wycieczki dzieci do bibliotek i lekcje biblioteczne, podczas których dzieci i młodzież dowiadują się o roli książki w życiu współczesnego człowieka. W czasie tych lekcji młodzi czytelnicy uczą się także korzystania z katalogów, roczników, czasopism, encyklopedii i innych informatorów. Poza tym biblioteki organizują dzieciom różnego rodzaju konkursy, quizy literackie, zgaduj-zgadule, wieczory baśni połączone z wyświetlaniem filmów, a także spotkania z autorami książek dla młodzieży, z autorami i bohaterami audycji telewizyjnych poświęconych młodemu pokoleniu (np.: "Piątek z Pankracym", "Tik-Tak", "Ciuchcia" itp.). Ponadto większość bibliotek prowadzi zajęcia plastyczne, literackie, naukę języków obcych. Dużym powodzeniem wśród najmłodszych cieszą się, organizowane przez biblioteki, imprezy rozrywkowe przybliżające dzieciom tradycje i obrzędy ludowe, takie jak zapusty, topienie Marzanny, Andrzejki, Mikołajki itp.

Wiele czasu i propozycji imprezowych poświęca się dzieciom i młodzieży przebywającym na obozach i koloniach w regionie kujawsko-dobrzyńskim. Wszystko to sprawia, że biblioteki publiczne stają się konkurencyjne w stosunku do bibliotek szkolnych, skromniej wyposażonych w księgozbiory i pracujących w ograniczonym czasie i miejscu. Konkurencja ta nie przeszkadza jednak w dobrej współpracy bibliotek publicznych z siecią bibliotek szkolnych.

Praca kulturalno-oświatowa

Pracownicy bibliotek dostrzegają również potrzebę wychodzenia z inicjatywami kulturalno-oświatowymi do dorosłych. W trosce o czytelnika organizuje się szereg imprez propagujących czytelnictwo. Ważną pozycję stanowią organizowane spotkania autorskie z literatami i dziennikarzami. W 1980 r. WBP była współorganizatorem I Zjazdu Pisarzy Kujawskich, podczas którego biblioteki odwiedziło ponad 40 literatów i dziennikarzy związanych z Kujawami i ziemią dobrzyńską⁴⁶. Ponadto organizowane są wystawy książek, wieczory dyskusyjne, turnieje literackie, uroczystości rocznicowe. Dużym powodzeniem cieszą się organizowane

⁴⁶ Sprawozdanie WBP za 1980 r., s. 7, (archiwum WBP).

przez biblioteki spotkania dyskusyjne z psychologami, lekarzami, pedagogami i politykami.

Biblioteki włączają się czynnie do współorganizacji festynów, dorobku regionalnego gmin i innych imprez organizowanych przez centra i domy kultury, świetlice i kluby. W miejscowościach, w których oprócz bibliotek nie ma innych placówek kulturalnych, stają się głównymi centrami kultury. Tak jest np. w Choceniu, gdzie nie ma domu kultury ani klubu i tę lukę wypełnia z powodzeniem biblioteka⁴⁷.

Biblioteki po 1991 r.

Zmiany w systemie zarządzania i finansowania bibliotek spowodowały daleko idącą dezintegrację sieci bibliotecznej. Likwidacja wielu bibliotek, rozpad sieci punktów bibliotecznych (w 1991 r. przestały funkcjonować 164 punkty biblioteczne - porównaj sieć bibliotek)⁴⁸, zmniejszenie obsady personalnej i trudności finansowe spowodowały, że biblioteki zdobywając samodzielność nie zawsze umiały się znaleźć w nowej sytuacji. W związku z tym ich kondycja finansowa była i jest bardzo różna. Największą pomocą są dotacje przyznawane przez wojewodę, które niejednokrotnie wystarczają na pokrycie kosztów utrzymania. Natomiast finansowanie bibliotek gminnych przez samorządy zależy od ich zasobności i stosunku miejscowych władz do kultury. I tak np. w 1991 r. fundusze samorządowe, w stosunku do kwoty wydanej na zakup książek, wynosiły zaledwie 0,3%⁴⁹, ale już w 1992 r. stanowiły 48,5%⁵⁰. Do tych korzystnych zmian przyczyniła się poprawa sytuacji finansowej gmin oraz coraz lepsze poznawanie problemów bibliotek.

Broniąc się przed spadkiem funduszy na zakup książek, biblioteki próbują w różny sposób zarabiać. Tworzy się więc przy bibliotekach punkty sprzedaży książek, wypożyczalnie kaset video oraz prowadzi się naukę języków obcych. Z tej działalności np. w 1994 r. wypracowano 770 milionów złotych, co stanowiło 10% całego budżetu bibliotek⁵¹.

Innym niekorzystnym zjawiskiem wpływającym na funkcjonowanie bibliotek publicznych jest ich łączenie z ośrodkami kultury. Biblioteki Rejonowe w Rypinie, Lipnie, Aleksandrowie Kujawskim i Radziejowie włączone zostały do centrów kultury, tracąc tym samym samodzielność i przestając pełnić funkcje ponad-

⁴⁷ Z wywiadu z dyrektorką WBP, kwiecień 1995 r.

⁴⁸ Sprawozdanie WBP z roku 1991, s. 3, (archiwum WBP).

⁴⁹ Ibid., s.8.

⁵⁰ Sprawozdanie WBP z roku 1992, s. 12. (archiwum WBP).

⁵¹ Sprawozdanie WBP z roku 1994, s. 15. (archiwum WBP).

lokalne. Natomiast biblioteki w Wielgim, Bilnie i Grabkowie połączono z bibliotekami szkolnymi⁵². Łączenie bibliotek z ośrodkami kultury nie daje wielkich oszczędności, natomiast z reguły przyczynia się do obniżenia poziomu ich pracy.

Pocieszającym zjawiskiem w województwie wrocławskim jest utrzymanie podległości merytorycznej i wpływu na kształtowanie polityki bibliotecznej w całym województwie przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną. WBP jest w dalszym ciągu centralą sporządzającą analizy merytoryczne i statystyczne, prowadzi badania i sondaże dotyczące wybranych zagadnień organizacyjnych, gromadzenia i udostępniania zbiorów, czytelnictwa. Coraz więcej samorządów wykazuje chęć współpracy z WBP.

KINO

Działalność kinematografii, polegająca na upowszechnianiu kultury poprzez wyświetlanie filmów, zależna jest od systemu organizacji i jego funkcjonowania, od bazy materialnej a więc sieci kin, ich wyposażenia w sale kinowe, sprzęt i aparaturę. Organizacją i dystrybucją filmów na terenie województwa wrocławskiego zajmuje się Okręgowe Przedsiębiorstwo Rozpowszechniania Filmów w Bydgoszczy.

W chwili utworzenia województwa wrocławskiego w 1975 r., w jego granicach były 24 kina stałe o łącznej liczbie 5798 miejsc na widowniach, z czego 18 kin funkcjonowało w miastach, a 6 na wsi⁵³. Stan techniczny sal kinowych, ich standard, wyposażenie techniczne było bardzo skromne (do dzisiaj niewiele się zmieniło), ale wobec braku konkurencji liczba seansów filmowych i liczba widzów były dosyć wysokie. Do niektórych kin stało się w kolejce po bilety.

Załamanie nastąpiło w 1991 r. - spowodowane głównie z jednej strony zmianami w systemie zarządzania i finansowania kultury, z drugiej zaś burzliwym rozwojem telewizji (również satelitarnej i kablowej) i video. Małe kina, szczególnie wiejskie, wobec braku widzów i dofinansowania przez lokalne samorzady, przestały po prostu istnieć. W samym Wrocławku, w 1992 r. zamknięto kino "Bałtyk" (ponowne otwarcie nastąpiło w 1994 r.) i "Bartek" oraz salon filmowy "Ceramik". Pozostało tylko kino "Polonia", które w 1993 r. przejęła prywatna łódzka spółka.

⁵² Sprawozdanie WBP z roku 1991, s. 2-3. (archiwum WBP).

⁵³ *Rocznik Statystyczny GUS. Województwo wrocławskie 1976.*

Kina⁵⁴

Lata	Liczba kin	Liczba miejsc na widowni	Liczba seansów	Liczba widzów
1975	24	5798	11 691	1 044 300
1979	34	6166	14 077	892 600
1983	29	5492	10 597	840 900
1987	28	5391	10 548	748 000
1991	7	1980	3 020	100 300

Niewątpliwie bardzo dużym sukcesem w upowszechnianiu kultury filmowej, daleko wykraczającym poza rutynowe sprawozdanie i wyświetlanie filmów, może się poszczycić działający we Wrocławku od wielu lat Dyskusyjny Klub Filmowy "Ceramik".

We wrześniu 1982 r. - miesiącu filmu polskiego - po zawieszeniu gdańskiego Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych, prezes DKF "Ceramik" Waldemar Przybecki oraz stale współpracujący z klubem red. Leon Bukowiecki postanowili wypełnić tę lukę organizacją corocznych przeglądów polskich filmów fabularnych premierowych i przedpremierowych⁵⁵. Wykorzystując osobiste kontakty, a także życzliwość Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz pomoc władz miejskich i wojewódzkich Wrocławka, Okręgowe Przedsiębiorstwo Rozpowszechniania Filmów z Bydgoszczy, Filмотeki Polskiej i przede wszystkim wielkiej gotowości dyrekcji Zespołów Filmowych i samych Zespołów Filmowych, ściągnięto do Wrocławka kilka filmów fabularnych przedpremierowych i pokazano je w kinie "Bałtyk". Zanierosowanie widzów, z ostrymi nieraz dyskusjami, sprawiło, że reżyserzy, realizatorzy i aktorzy chętnie przyjeżdżali do Wrocławka mile zaskoczeni tak gościnnością gospodarzy, jak i znakomitą poziomem większości dyskusji, zaś Przedsiębiorstwo Realizacji Filmów "Zespoły Filmowe" zgodziło się na nadanie przeglądowi półoficjalnego charakteru, przesyłając na każdy przegląd po jednym nowym filmie fabularnym z dorobku każdego zespołu⁵⁶. I tak narodził się Wrocławski Przegląd Polskich Filmów Fabularnych Premierowych i Przedpremierowych. Jury "Przegląd-

⁵⁴ Tabele sporządzono na podstawie *Roczników Statystycznych GUS 1975-1994*.

⁵⁵ O. S o b a ń s k i, Film, nr 43 z 23 X 1983 r.

⁵⁶ L. B u k o w i e c k i, Życie Literackie, nr 42 z 16 X 1983 r.

dów" stanowiła publiczność, która za pomocą kuponów przyznała główną nagrodę "Grand Fajans" wybranemu filmowi. Laureatami w poszczególnych latach zostali: 1982 r. - "Konopielka" (reż. Witold Leszczyński), 1983 r. - "Synteza" (reż. Maciej Wojtyzsko), 1984 r. - "Vabank II" (reż. Jerzy Machulski), 1985 r. - "Medium" (reż. Jerzy Koprowicz), 1986 r. - "CK Dezerterzy" (reż. Janusz Majewski), 1987 r. - "Między ustami a brzegiem pucharu" (reż. Zbigniew Kuźmiński), 1988 r. - "W klatce" (reż. Barbara Sass), 1989 r. - "Kornblumenblau" (reż. Leszek Wasiewicz), 1990 r. - "Ucieczka z kina Wolność" (reż. Wojciech Marczewski), 1991 r. - "Kroll" (reż. Władysław Pasikowski), 1992 r. - "Psy" (reż. Władysław Pasikowski), 1993 r. - "Uprowadzenie Agaty" (reż. Marek Piwowski), 1994 r. - "Szczur" (reż. Jan Łomnicki)⁵⁷. W sumie, podczas 13 "Przeglądów" pokazano melomanom kina 189 filmów⁵⁸.

Włocławskim "Przeglądom" towarzyszą zawsze spotkania z reżyserami, aktorami i pracownikami kinematografii. Spośród wybitnych reżyserów we Włocławku gościli m.in.: Jan Kidawa-Błoński, Bohdan Poręba, Andrzej Wajda, Wojciech Marczewski, Janusz Kondratiuk, Michał Bajor, Barbara Sass, Krzysztof Zanussi, Jerzy Skolimowski, Jan Łomnicki, Jerzy Kawalerowicz, Jan Machulski.

Nie zabrakło na spotkaniach również znanych i lubianych aktorów, takich jak m.in.: Karol Strasburger, Dorota Stalińska, Wojciech Siemion, Alina Janowska, Adrianna Biedrzyńska, Grażyna Szapołowska, Barbara Brylska, Maria Pakulnis, Stanisław Tym, Jan Nowicki, Ewa Dałkowska, Ludwik Benoit, Kalina Jędrusik⁵⁹.

DKF "Ceramik" był inicjatorem wielu innych, cennych imprez kulturalnych związanych z filmem, które przyczyniały się do popularyzacji tego gatunku sztuki. Do bardziej znaczących należały:

- "Konfrontacje '81". Był to przegląd filmów świata zorganizowany wspólnie z OPRF w Bydgoszczy. Na imprezę sprowadzono specjalnie 11 filmów z całego świata (Węgry, RFN, ZSRR, USA, Anglia, Francja, Czechosłowacja, Wietnam, Polska)⁶⁰.
- "Młodzieżowe Konfrontacje - Włocławek '82", zorganizowane wspólnie z DKF "Druh" pierwsze w Polsce pokazy filmów produkcji krajów środkowej Europy (Polska, Rumunia, NRD, ZSRR, Czechosłowacja, Bułgaria)⁶¹. Imprezę tę powtórzono w grudniu 1983 r.

⁵⁷ "Złota Księga" DKF "Ceramik".

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ilustrowany Kurier Polski z dnia 26, 28, 30 IV 1983 r.

- Cykliczne turnieje filmowe organizowane z myślą o najmłodszych widzach, na których prezentowały swój dorobek Łódzki "Semafor" i Studio Filmów Rysunkowych w Bielsku-Białej,
- "I Przegląd Filmów Hiszpańskich - Włocławek '93" i "Przegląd Filmów Hiszpańskich - Włocławek '94"⁶².

TEATR

Brak we Włocławku i województwie zawodowego teatru, brak perspektyw i możliwości na jego powstanie stał się powodem do szukania innych dróg dla zaspokojenia potrzeb na ten rodzaj sztuki. Chodziło o to, ażeby stworzyć model tzw. teatru impresaryjnego, który polega na organizowaniu występów teatrów o znanej i uznanej renomie. Jest to znacznie mniej kosztowne niż własny teatr a jednocześnie dające gwarancję obcowania ze sztuką na najwyższym poziomie artystycznym.

Niewątpliwie jednym z najlepszych teatrów w Polsce jest Teatr Powszechny w Warszawie, kierowany od lat (aż do śmierci w 1989 r.) przez wielce zasłużonego dla naszej kultury narodowej, znakomitego reżysera i aktora Zygmunta Hübnera (obecnie Teatr nosi jego imię), który potrafił skupić wokół siebie najlepszych polskich aktorów. Inicjatorami stałej współpracy z Powszechnym byli działacze Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego we Włocławku i ku ich zaskoczeniu i zadowoleniu, dyrektor Zygmunt Hübner propozycję współpracy przyjął. Pierwsze kontakty wrocławskich widzów z tą znakomitą sceną rozpoczęły się na początku 1977 r., kiedy to DKTK zorganizowało wyjazd grupy miłośników teatru do Warszawy na przedstawienie "Sprawy Dantona". Ale już w marcu tego roku do Włocławka przyjechali Elżbieta Kępińska i Leszek Herdegen ze sztuką Krzysztofa Choińskiego pt. "Otwórz drzwi". Dobra organizacja i gorące przyjęcie publiczności sprawiły, że Teatr Powszechny i działacze DKTK postanowili organizować coroczne "Włocławskie Dni Teatru Powszechnego z Warszawy".

Inauguracja w 1978 r. była okazją. Powszechny na tę okazję przygotował "Dom Bernardy Alba" Federico Garcii Lorki oraz trzy miniatury Sławomira Mrożka: "Na pełnym morzu", "Karol" i "Strip-tease". Obok tych przedstawień, odbyły się liczne spotkania z aktorami w placówkach kulturalnych województwa wrocławskiego. Na drugie "Dni" (1979) przygotowano "Wroga ludu" Henryka Ibsena oraz występy poszczególnych aktorów. Natomiast trzecie

⁶² "Złota Księga" DKF "Ceramik".

"Dni" to wystawienie jesienią 1980 r. "Świętoszka" Moliera. Na kolejne "Dni" trzeba było czekać aż trzy lata. Głęboki kryzys społeczno-gospodarczy i polityczny nie sprzyjał takiej działalności. Odbywały się jedynie nieliczne spotkania z aktorami Powszechnego oraz sporadyczne wyjazdy do Warszawy. Skromne też były czwarte "Dni" w 1983 r. Wystawiono wtedy tylko jedną sztukę Stanisława Brejdyganta "Wyzwolony". Trudności transportowe i wzrost kosztów zaczął ciążyć na tej współpracy. Dzięki jednak uporowi działaczy DKTK i przychylności Teatru, który już zżył się z Włocławkiem, społeczeństwo mogło obejrzeć w 1984 r. sztukę Andrzeja Strzeleckiego "Clowni".

Szczególnie zaszczytną dla Włocławka rangę miały kolejne, piąte "Dni". Jesienią 1985 r. sztukami "Pan Cogito szuka rady" Z. Herberta w wykonaniu Z. Zapasiewicza i E. Dałkowskiej oraz "Miłość i gniew" J. Osborne'a, Teatr Powszechny zainaugurował we Włocławku swój sezon teatralny 1985/86.

W 1986 r. aktorzy Teatru Powszechnego Joanna Żółkowska i Janusz Gajos zaprezentowali sztukę A. Gelmana "Ławeczka". Potem były już tylko sporadyczne wyjazdy do Warszawy. Twarde warunki ekonomiczne uniemożliwiły dalszą współpracę. Ale te dziesięć lat kontaktów z Teatrem Powszechnym wiele zmieniło. Początkowo publiczność dość nieliczna, przypadkowa, czasami snobistyczna, przerodziła się w publiczność wyrobioną, bardziej kompetentną i wymagającą. Sprawił to zespół Teatru Powszechnego, który do każdego wyjazdu do Włocławka przygotowywał się z wielkim pietyzmem. Dyrektor Hübner osobiście przyjeżdżał do Włocławka, by sprawdzić możliwości tutejszej sceny. Często planował sztuki z myślą o możliwości wystawienia ich tutaj⁶³. Należy dodać, że spektakle Powszechnego organizowano przy bardzo wydatnej pomocy Wojewódzkiego Domu Kultury, który każdorazowo użyczał swojej sceny i pomocy technicznej.

Oczywiście tworzenie modelu teatru impresaryjnego nie polegało wyłącznie na kontaktach z Powszechnym. Od wielu lat mieszkańcy Kujaw i ziemi dobrzyńskiej uczęszczają na spektakle teatralne organizowane przez Wojewódzki Dom Kultury i inne ośrodki kultury, w wykonaniu zespołów teatralnych Bydgoszczy, Torunia, Płocka, Łodzi, Warszawy, Grudziądza i wielu innych. Kontakty widzów z Teatrem Powszechnym rozbudziły aspiracje kulturalne i sprawiły, że widz stawał się bardzo wymagający i bardziej wyedukowany teatralnie, potrafiący odróżnić wysoki profe-

⁶³ S. Leszczyński, *Spółeczny ruch kulturalny w woj. włocławskim*, Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza, T. XII, 1985-86, Bydgoszcz-Toruń-Włocławek, s. 50-51.

sjonalizm od zwykłej (a czasami zdarzającej się) "chałtury". W tym celu organizowano nawet spotkania z dyrektorami i kierownikami artystycznymi teatrów, określając precyzyjnie ramy współpracy, gwarantujące należyty poziom spektakli teatralnych.

Wzrastające z roku na rok zainteresowanie teatrem sprawiło, że postanowiono powołać we Wrocławku impresariat profesjonalny, który fachowo zająłby się upowszechnianiem teatru. Na mocy Zarządzenia Wojewody Wrocławskiego z dnia 6 VI 1992 r. powstał Państwowy Teatr Impresaryjny z siedzibą we wspólnym budynku z Wojewódzkim Domem Kultury we Wrocławku.

Do zadań PTI należy m.in.:

- prezentacje spektakli przygotowywanych przez teatry zawodowe oraz agencje autorskie,
- produkcja własnych spektakli w oparciu o umowy kontraktowe z twórcami zawodowymi,
- prowadzenie działalności w zakresie edukacji teatralnej dzieci i młodzieży,
- prowadzenie zespołów amatorskich w oparciu o bazę lokalową, techniczną, finansową i instruktorską PTI,
- świadczenie usług w zakresie organizacji spektakli i imprez na zamówienie instytucji, stowarzyszeń, szkół itp.

Państwowy Teatr Impresaryjny stale współpracuje z teatrami: Kwadrat, Ateneum, Powszechny, Studio z Warszawy, STU i Teatrem Mikołaja Grabowskiego z Krakowa, Polskim z Bydgoszczy, Wandy Siemaszkowej z Rzeszowa, im. Wojciecha Bogusławskiego z Kalisza, im. Jerzego Szaniawskiego z Płocka, im. Wilama Horzycy z Torunia oraz z agencjami aktorskimi z Warszawy, Krakowa, Poznania i Gdańska. W swej trzyletniej działalności PTI zorganizował ponad 500 spektakli, które obejrzało ok. 70 tysięcy widzów (w tym ok. 100 imprez z ok. 19 tysiącami widzów poza macierzystą siedzibą w różnych miastach Polski), a wpływy uzyskane ze sprzedaży biletów pokrywały 90% kosztów (przy średniej krajowej 20%)⁶⁴. Wśród tych spektakli były również spektakle zamawiane przez różnego rodzaju instytucje, m.in. na zamówienie Polskiego Towarzystwa Stomatologicznego oraz cykl spektakli "Dzieci z dworca ZOO" w ramach akcji "Przeciw uzależnieniom".

Pośród kilkuset aktorów, którzy występowali na scenie PTI byli m.in. A. Dymna, A. Seniuk, B. Rylska, E. Borowik, E. Wencel, D. Stalińska, B. Dykiel, A. Chodakowska, B. Wrzesińska, J. Trzpiecińska, D. Szaflarska, J. Wołłejko, P. Fronczewski, M. Siudym, W. Pokora, J. Bończak, A. Kopiczyński, K. Strasburger, A. Barciś, W.

⁶⁴ Z materiałów archiwalnych PTI, Wrocław 1995 r.

Kowalski, D. Olbrychski, W. Malajkat, Z. Zamachowski, O. Lubaszewski, C. Pazura, K. Kolberger, L. Pietraszak, J. Kobuszewski, J. Englert, M. Benoit, M. Bajor.

Państwowy Teatr Impresaryjny prowadzi także cykl "lekcji teatralnych" przygotowywanych przez aktorów warszawskich. Lekcje te adresowane są do uczniów klas VI-VIII szkół podstawowych i obejmują wszystkie okresy literackie, prezentowane poprzez utwory epickie, liryczne i dramatyczne w formie spójnych spektakli. Obok tego prowadzona jest stała akcja "teatr od kulis", w której uczniowie szkół podstawowych i średnich poznają praktycznie wszystko, co wiąże się z teatrem⁶⁵.

Włocławek może również poszczycić się dwoma teatrami amatorskimi, które poprzez swą wieloletnią i na wysokim poziomie artystycznym działalność, wnoszą duży wkład w upowszechnianie kultury teatralnej na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej.

Najbardziej zasłużonym teatrem amatorskim we Włocławku, działającym już 43 lata, jest

Teatr Ludzi Upartych.

Początki teatru amatorskiego, który liczył się poważnie we Włocławku, sięgają 1945 r. Wtedy to powstał pierwszy zespół teatralny, składający się z doświadczonych aktorów - amatorów jeszcze z okresu przedwojennego. Teatr ten w 1955 r. przekształcił się w Zespół Teatralny Towarzystwa Miłośników Sceny. Po wystawieniu trzech sztuk, w 1956 r. teatr został rozwiązany z braku funduszy, a przede wszystkim z braku kierownictwa.

Natomiast historia Teatru Ludzi Upartych (nazwę taką nadał Teatrowi w 1963 r. jako dowód wielkiego zaangażowania grupy tworzącej zespół teatralny, która działała jakby na przekór wszelkim prawdom obowiązującym w teatrach amatorskich) sięga 1952 r. Wtedy to - po dyskusji i apelu zainicjowanego przez ówczesną "Gazetę Kujawską" - powstał Zespół Teatralny Związku Nauczycielstwa Polskiego, który miał wypełnić lukę w ruchu amatorskim, jaką stanowił w mieście brak teatru profesjonalnego, grającego w dogodnych terminach dla szkół i zakładów pracy.

Już w czerwcu 1952 r. odbyła się premiera sztuki M. Bałuckiego "Dom otwarty" w reżyserii M. Walewskiego (aktora profesjonalnego). Początkowo zespół teatralny tworzyli sami nauczyciele, ale dość szybko okazało się, że do uzyskania pełnego efektu spek-

⁶⁵ Ibid.

taku nie wystarczają już siły samych nauczycieli i przyjęto zasadę, że do zespołu może należeć każdy, kto ma chęci i zdolności. Pierwszym kierownikiem artystycznym został znany na Kujawach polonista Włodzimierz Gniazdowski, który funkcję tę pełnił w latach 1953-1963. W następnych latach (1965-1975) kierownictwo artystyczne pełnił Tadeusz Kieloch - aktor, reżyser, pedagog, działacz kulturalny.

Wielki entuzjazm panujący w zespole i dbałość o poziom artystyczny prezentowanych spektakli sprawiły, że po bilety w kasie czekało się w kolejce, a sprzedawano nawet miejsca stojące. Premiera "goniła" premierę, widzów notowano tysiące, a trasy objazdów liczyły setki kilometrów. W latach 1952-1975 odbyło się w sumie 25 premier, około 600 spektakli w 45 miejscowościach z udziałem ponad 160 aktorów⁶⁶.

Z chwilą powstania województwa wrocławskiego, sytuacja Teatru Ludzi Upartych zmieniła się - niestety - na gorsze. W nowym podziale administracyjnym i kompetencyjnym zabrakło wsparcia ze strony Związku Nauczycielstwa Polskiego, który nie miał funduszy na jego utrzymanie, a nowe władze zbyt mocno zaangażowane w tworzenie nowych struktur administracyjnych i politycznych też o Teatrze zapomniały. Na dodatek złego - odszedł z zespołu kierownik artystyczny.

Jednak nazwa "ludzi upartych" do czegoś zobowiązywała. Teatr po okresie stagnacji, dzięki uporowi, wbrew trudnościom nie zaprzestał swojej działalności. W 1976 r. kierownikiem artystycznym Teatru Ludzi Upartych został Waldemar Manowski. Nie była to nominacja przypadkowa, bowiem nowy szef z wykształcenia nauczyciel - polonista, z Teatrem Ludzi Upartych związany był od samego początku. Zaczynał jako sufler, potem inspicjent, pomocnik scenografa, wreszcie aktor. Oddawał się służbie Melpomeny bez reszty. Każdy swój wolny czas, każdą wolną chwilę poświęcał Teatrowi. Czas letnich i zimowych ferii poświęcił na studia instruktorów teatralnych przy Krakowskiej Wyższej Szkole Teatralnej. Wymagane uprawnienia uzyskał w 1976 r.⁶⁷

Pierwsza premiera w nowych warunkach i pod nowym kierownictwem odbyła się 28 II 1977 r. Wystawiono wtedy sztukę Franciszka Zablockiego "Fircyk w zalotach", którą powtarzano 15 razy. Mimo że tempo nowych premier znacznie spadło, to jednak Teatr Ludzi Upartych w ciągu 20-lecia istnienia województwa wło-

⁶⁶ W. Manowski, *Z Kroniki Teatru Ludzi Upartych*, Teatr Ludzi Upartych, Wrocław 1992, s. 7-12.

⁶⁷ T. Bojarska, W. Manowski, *Ibid.*, s. 17-18.

ławskiego przygotował 7 premier i 56 spektakli.

W ciągu całej historii Teatru Ludzi Upartych (do 1994 r.), w tworzeniu spektakli udział brało: 3 kierowników artystycznych i 4 reżyserów, 11 scenografów i kostiumologów, 4 kierowników technicznych, 19 inspicjentów, 4 charakteryzatorów, 26 suflerów i 164 aktorów. W repertuarze dominowała klasyka z uwzględnieniem lektury szkolnej, ale nie brakowało i sztuk współczesnych⁶⁸. Warto na koniec podkreślić, że Teatr Ludzi Upartych działał początkowo przy Miejskim i Powiatowym Domu Kultury, potem przy WDK, a od 1992 r. działa przy Państwowym Teatrze Impresaryjnym we Włocławku.

Drugim teatrem amatorskim, który wyraźnie zaznaczył się na mapie kultury teatralnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej jest

Teatr "Skene".

Amatorski Zespół Teatralny "Skene" powstał we wrześniu 1979 r. przy Wojewódzkim Domu Kultury we Włocławku. Jego założycielem, kierownikiem artystycznym i reżyserem jest od początku znany animator ruchu teatralnego Mieczysław Synakiewicz.

Początkowo zespół tworzyła młodzież szkół średnich i ludzie dorośli. Z tego też okresu pochodzą pierwsze sukcesy. W 1980 r. teatr "Skene" zdobył I nagrodę na Ogólnopolskim Przeglądzie Recytatorów i Zespołów Teatralnych w Łodzi, wyróżnienie w Kujawskich Spotkaniach Teatralnych w Nieszawie oraz w Rypińskiej Wiośnie Teatralnej za monodram "Pamiętnik Adama" Marka Twaina w wykonaniu Mieczysława Synakiewicza⁶⁹. Także wówczas powstały m.in. takie spektakle, jak: "Bal w operze" wg J. Tuwima, "Lekcja" E. Ionesco, "Eskurial" wg M. de Ghelderode.

Brak teatru przeznaczonego dla najmłodszej widowni, w którym grałyby same dzieci, skłonił M. Synakiewicza do zmiany profilu teatru. Inscenizacją "Alicja w krainie czarów" rozpoczął się okres działalności "Skene", w którym oprócz młodzieży szkół średnich i ludzi dorosłych, w przedstawieniu udział brały także dzieci szkół podstawowych. Po kilku tego typu inscenizacjach (m.in. "Brzechwa dzieciom", "Piotruś Pan" J. Barrie), zespół przekształcił się w teatr dziecięcy i w tej formie pracuje do dzisiaj.

W ciągu piętnastu lat swego istnienia Teatr "Skene" przygotował i wystawił 36 premier oraz kilkaset przedstawień, których odbiorcami były przede wszystkim dzieci szkół podstawowych i

⁶⁸ W. M a n o w s k i, Ibid.

⁶⁹ Z. P r o n d z y ń s k i, *Teatr "Skene"*, WiK, nr 8 '80, Włocławek 1980.

przedszkoli. To z myślą o nich przygotowywano takie sztuki, jak: "Przyjechał teatr" wg utworów J. Brzechwy, "Dziadek do orzechów" wg E. Hoffmanna. "Pchła szachrajka" J. Brzechwy, "Alicja" wg L. Carrolla, "Nie kończąca się opowieść" wg W. Petersena, "Nowe szaty króla" J. Ch. Andersena, "Bal upiórów", "Teatr braci Grimm". Większość prezentowanych przez "Skene" przedstawień nie miała gotowych scenariuszy. Pod potrzeby widowni i możliwości młodych wykonawców pisał adaptacje znanych utworów literackich, bądź oryginalne scenariusze Mieczysław Synakiewicz. Dla potrzeb inscenizacji komponowana jest często także oryginalna muzyka (głównie przez Mariana Szczepańskiego).

Od siedmiu lat Teatr "Skene" bierze udział w Ogólnopolskim Przeglądzie Teatrów Dziecięcych "Dziatwa" w Łodzi, gdzie spotykają się najlepsze tego typu zespoły w kraju. Plonem tych Przeglądów jest m.in.: nagroda I stopnia za spektakl "Bal upiórów" w 1992 r., nagroda za reżyserię, muzykę i aktorstwo w spektaklu "Przedstawienie Królowny Śnieżki ..." (1991 r.), nagroda publiczności za spektakl "Anioł z diabłem spotkał się" (1993)⁷⁰. Od 1992 r. Teatr "Skene" działa przy Państwowym Teatrze Impresaryjnym.

Ogólnopolski Konkurs Recytatorski

Niewątpliwie znaczącym zjawiskiem kulturalnym w województwie wrocławskim, mającym związek z teatrem jest - istniejący już 40 lat - Ogólnopolski Konkurs Recytatorski i odbywający się w jego ramach Turniej Poezji Śpiewanej.

Śpiewanie wierszy i recytowanie jest formą, która ma wiele z teatru. Ważne jest tu przede wszystkim słowo, muzyka ale także obraz tworzący się z interpretacji wykonawcy, usytuowanie w przestrzeni, sposób bycia wobec widzów a także scenografia.

To tu w OKR pierwsze swoje próby i sukcesy aktorskie święcili tacy artyści, jak: Artur Barciś, Janusz Gajos, Stan Borys, Marek Kondrad, Edward Lubaszenko, Olgierd Łukaszewicz, Krzysztof Materna, Marian Opania, Joanna Trzepiecińska i wielu innych⁷¹.

Wojewódzki Dom Kultury we Wrocławku od początku swego istnienia aktywnie uczestniczył w kolejnych edycjach tego Turnieju. Sukcesy święcili zarówno wykonawcy, jak i organizatorzy (dobrym "duchem" tych imprez jest od lat pracownik WDK Jan Jabłoński). Doceniając te sukcesy, organizator tej imprezy - Ministerstwo Kultury i Sztuki postanowiło, że począwszy od 1992 r. Wojewódzki Dom Kultury jest gospodarzem kolejnych Finałów

⁷⁰ Z archiwum PTI.

⁷¹ "Kontakt" - jednodniówka festiwalowa, Wrocławek 1995.

Turnieju Poezji Śpiewanej w ramach Ogólnopolskiego Konkursu Recytatorskiego.

W ciągu tych czterech lat odbyło się ponad 20 koncertów i imprez towarzyszących, które obejrzało ponad 5000 widzów⁷². Koncerty produkowane przez WDK transmitowały telewizja i radio (radio "PiK" przeprowadza zawsze transmisję "na żywo").

Na finał turnieju zjeżdżają corocznie młodzi artyści - amatorzy z całej Polski, którym bacznie przysłuchuje się profesjonalne jury (Zbigniew Górny, Stanisław Klawe, Adam Laskowski, Lech Sliwonik, Bożena Suchocka i in.). Wydawana jest także gazeta - jednodniówka festiwalowa.

Rypińskie Wiosny Teatralne

Pomysł organizowania stałej, cyklicznej imprezy artystycznej będącej przeglądem dorobku i osiągnięć wszystkich, działających na terenie byłego powiatu rypińskiego, amatorskich form teatralnych, zarówno dramatycznych, jak i zdobywających sobie coraz powszechniejsze uznanie teatrów poezji, estrad poetyckich czy "teatrów przy kawie", zrodził się wśród rypińskich działaczy kultury w 1972 r. A były to lata wyjątkowego rozkwitu amatorskiej twórczości teatralnej na terenie ziemi rypińskiej, która ma tu bogate tradycje i osiągnięcia. Przeglądom tym, organizowanym zawsze w kwietniu lub w maju przez Rypiński Dom Kultury, Towarzystwo Miłośników Ziemi Rypińskiej i Towarzystwo Upowszechniania Kultury Teatralnej w Toruniu, nadano nazwę "Rypińskie Wiosny Teatralne", a jako motto każdej z nich wybrano słowa Józefa Narzymskiego (1839-1872) - pisarza, twórcy polskiej komedii społecznej, urodzonego w Radzikach Małych niedaleko Rypina: "Teatr jest najdemokratyczniejszą z form sztuki"⁷³.

Pierwsza "Rypińska Wiosna Teatralna" odbyła się w dniach 16-23 IV 1972 r. Wzięło w niej udział 6 zespołów dramatycznych oraz 5 teatrów poezji. W większości były to zespoły działające na wsi. Przedstawiono łącznie 28 spektakli teatralnych, które obejrzało ponad 3,5 tysiąca widzów⁷⁴. Jako imprezy towarzyszące, zorganizowano wystawę plakatów i fotosów teatralnych, książek i czasopism. Zorganizowano przegląd filmowy oraz spotkania z aktorami zawodowymi. Dbano przy tym, aby imprezy te miały jak najwyższy poziom artystyczny i zawierały możliwości konfrontacji i kierunków rozwoju amatorskiej twórczości teatralnej.

⁷² Z archiwum WDK.

⁷³ B. Balczerowicz, *Zamiast jubileuszu*, WiK nr 4 '81, Włocławek 1981 r.

⁷⁴ Ibid.

Impreza ta rozrosła się w następnych latach do tego stopnia, że wzbudzała zainteresowanie poza granicami ziemi rypińskiej i nawet województwa wrocławskiego. Doceniając osiągnięcia i duże zainteresowanie tą imprezą, wojewódzkie władze kulturalne Wrocławka (Wydział Kultury i Sztuki UW i WDK) wespół z dotychczasowymi organizatorami "Wiosen" postanowiły, że od 1977 r. Rypin będzie miejscem Międzywojewódzkiego Przeglądu Amatorskich Zespołów Dramatycznych.

Tym samym "Rypińska Wiosna Teatralna" stała się imprezą o szerszym zasięgu, większej randze, z udziałem zespołów z województw: wrocławskiego, konińskiego, toruńskiego, bydgoskiego, ciechanowskiego, olsztyńskiego.

Z czasem do Rypina zaczęły zjeżdżać zespoły teatralne z całej Polski. W maju 1995 r. odbyła się kolejna, XXII "Wiosna", na której prezentowały swój dorobek artystyczny zespoły z województw: płockiego, wrocławskiego, ciechanowskiego, bydgoskiego, toruńskiego, poznańskiego, katowickiego, gdańskiego⁷⁵. Przy okazji kolejnych "Wiosen" odbywają się warsztaty teatralne, sejmiki działaczy kultury, spotkania z krytykami teatralnymi, aktorami oraz występy teatrów i grup zawodowych.

SZTUKI PLASTYCZNE

Środowisko artystów kujawskich na terenie dzisiejszego województwa wrocławskiego istniało od dawna. Jednak do lat pięćdziesiątych nie było zorganizowane w żadną grupę formalną. Dopiero w 1952 r. powstała "Grupa Kujawska Związku Polskich Artystów Plastyków", która w zmieniającym się składzie funkcjonowała ćwierć wieku⁷⁶. W styczniu 1976 r. powstał wrocławski oddział ZPAP, który miał być kontynuacją "Grupy Kujawskiej"⁷⁷.

Z chwilą powstania województwa wrocławskiego zaistniała potrzeba stworzenia artystom warunków, które umożliwiłyby im prezentację swoich dzieł, a społeczeństwu dały okazję do spotkań z twórcami i ich sztuką.

1 VI 1976 r. na mocy zarządzenia Wojewody Wrocławskiego powołana została do życia wojewódzka placówka kulturalna o nazwie Biuro Wystaw Artystycznych - Salon Sztuki Współczesnej⁷⁸. Na siedzibę najmłodszej wówczas placówki kulturalnej Wrocław-

⁷⁵ Z programu "XXII Rypińskiej Wiosny Teatralnej", Rypin 1995 r.

⁷⁶ P. L e w a n d o w s k i - P a l l e, *Wstęp do wystawy* "Przeprowadzka", Katalog BWA 1990 r.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Janina Twardy, Ibid.

ka wyznaczono pomieszczenia dawnej świetlicy Zakładów Mechanicznych "Ursus" przy ulicy Kościuszki 2, składające się z jednej niewielkiej sali wystawowej oraz skromnego zaplecza biurowo-magazynowego, które już na początku wymagały kapitalnego remontu i adaptacji do prowadzenia działalności wystawienniczej. I choć według ówczesnych władz polityczno-administracyjnych miało to być lokal tymczasowy, to w takich spartańskich warunkach (w latach 1977-79 pomieszczenia nie były ogrzewane) BWA przetrwało 14 lat. Dyrektorem została Janina Twardy - absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, członek ZPAP i "Grupy Kujawskiej".

Pierwsza wystawa miała miejsce 21 VII 1977 r. Była to wystawa malarstwa Benona Liberadzkiego ze zbiorów BWA we Włocławku i Łodzi⁷⁹. Od tego czasu, w zasadzie co miesiąc, otwierano nową wystawę, przybliżając mieszkańcom województwa włocławskiego problemy sztuki współczesnej poprzez dzieła twórców wywodzących się z Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także twórców z różnych stron Polski.

Równoległe z działalnością wystawienniczą wprowadzano - w miarę skromnych możliwości lokalowych - inne formy upowszechniania sztuki, jak odczyty, spotkania z artystami i dyskusje o sztuce. Jednak te bardzo trudne warunki nie pozwalały na pełną, o coraz bogatszych zbiorach, działalność wystawienniczą, a tym bardziej oświatową.

Rozpoczęto więc usilne starania o nowe lokum. Dyrektor BWA Janina Twardy, która w tym czasie była radną i Przewodniczącą Komisji Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej, rozpoczęła prawdziwy bój o poprawę warunków. Nie było to takie proste, gdyż przyznanie nowych pomieszczeń dla BWA miało wielu przeciwników. Ale - na szczęście - nie brakowało i osób, które podobnie jak pracownicy BWA oraz artyści związani z jego działalnością, widziały potrzebę kontynuowania czegoś, co wrosło już w krajobraz miasta. Po wielu trudach i staraniach BWA otrzymało pomieszczenia w nowo wybudowanym gmachu przy ulicy Miedzianej, a Włocławek zyskał Salon Sztuki Współczesnej z prawdziwego zdarzenia.

Inauguracja jak gdyby drugiego etapu historii BWA miała miejsce 3 V 1990 r. W tym dniu otwarto Wystawę Plastyki Środowiska Włocławskiego pod wymownym tytułem "Przeprowadzka", a także ogłoszono wyniki konkursu "Dzieło Roku". Zwycięzcą został znany artysta kujawski Paweł Lewandowski-Palle, który był rów-

⁷⁹ Ibid.

nocześnie komisarzem pierwszej wystawy w nowej siedzibie BWA. W konkursie tym wyróżniono także trzy prace artystów kujawskich: Janiny Twardy, Zdzisława Szmidta i Mikołaja Konczalskiego⁸⁰.

Od pierwszej wystawy w lipcu 1977 r. do końca 1994 r. odbyło się w sumie 155 wystaw, na których swe dzieła prezentowali artyści kujawscy, artyści z całej Polski a także twórcy z różnych krajów świata.

Do wystaw o charakterze międzynarodowym należały m.in.: wystawa grafiki Annenke Kuyper i Lou Strik z Amsterdamu (20 V 1979 r.), wystawa grafiki Musakatsu Tagami z Japonii (15 IX 1979 r.), rzeźba, medale, malarstwo Ahmada Al Ahmada z Syrii (18 III 1983 r.), wystawa grafiki twórców z Brna w Czechosłowacji (9 IX 1983 r.), exlibrysy Marie Michaela Sechtlora i Otakara Marika z Czechosłowacji (9 XI 1984 r.), wystawa ceramiki użytkowej i artystycznej Kazuati Kita z Japonii (9 X 1987 r.), III Międzynarodowa Wystawa Grafiki "MEZZOTINTA '91" z udziałem artystów z Belgii, Czecho-Słowacji, Danii, Japonii, Norwegii, Łotwy i Polski (6 III 1992 r.), rzeźba i obrazy Helgi Deinet z Niemiec (11 II 1994 r.)⁸¹.

Wśród wybitnych artystów polskich, prace swe w galerii wrocławskiego BWA wystawiali m.in.: Andrzej Mleczek (15 XI 1990 r.), Edward Hartwig (15 III 1991 r.), Władysław Hasiór (30 VIII 1991 r.), Eugeniusz Repczyński (12 III 1993 r.), Zdzisław Beksiński (30 III 1993 r.), Janusz Stanny (26 V 1993 r.), Andrzej Strumiłło (4 IX 1993 r.), Jerzy Nowosielski (6 V 1994 r.), Jerzy Duda-Gracz (3 IV 1992 r.)⁸².

Ponadto prace swe wystawiali twórcy z różnych ośrodków i biur wystawowych Polski, m.in. z Warszawy (dziewięciokrotnie), Łodzi (sześciokrotnie), Krakowa (pięciokrotnie), Bydgoszczy (trzykrotnie), Sieradza (trzykrotnie), Kielc (trzykrotnie), Gdańska (dwukrotnie), Wrocławia (dwukrotnie), Rzeszowa (dwukrotnie), Wałbrzyska (dwukrotnie), Inowrocławia, Tarnowa, Zamościa, Ustki, Zakopanego, Nowego Sącza, Poznania, Gorzowa i Sanoka⁸³.

Przy okazji wystaw zapraszani są artyści z innych dziedzin sztuki - muzycy, poeci. W ich wykonaniu koncerty poetycko-muzyczne lub tylko koncerty muzyczne uświetniają otwieranie wystaw.

⁸⁰ Wrocławski Tydzień z 16 V 1990 r.

⁸¹ Z zapisków w "Złotej Księdze" BWA za lata 1977-1994.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

Wystawy zorganizowane przez włocławskie BWA w latach 1977-1994.

Liczba wystaw	Lata
5	1977
12	1978
12	1979
-	1980
12	1981
12	1982
13	1983
13	1984
10	1985
4	1986
10	1987
9	1988
5	1989
8	1990
11	1991
14	1992
13	1993
12	1994

Jednak najwięcej i najczęściej swoje prace wystawiali twórcy pochodzący z Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Ponieważ ich rola kulturotwórcza dla regionu jest duża, warto więc o tych wyróżniających się twórcach wspomnieć⁸⁴.

Elżbieta Bednarska (1948) z Rypina. Absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia twórczość w zakresie witrażu. W swej twórczości ma 7 wystaw indywidualnych, kilkanaście wystaw zbiorowych i udział w 15 wystawach zbiorowych za granicą (m.in. Jugosławia, RFN, Szwajcaria, Czechosłowacja, Kuwejt, ZSRR).

Andrzej Bednarski (1944) z Rypina jest absolwentem Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia twórczość w zakresie witrażu. W dorobku ma 8 wystaw indywidualnych, kilkanaście wystaw zbiorowych w kraju i 15 wystaw zbiorowych za granicą.

Antoni Piotr Bisaga (1940) z Włocławka - absolwent PWSSP we Wrocławiu z zakresu rzeźby w pracowniach Xawerego Dunińskiego. Jest jednym z autentycznych liderów włocławskiego życia plastycznego w zakresie ceramiki, rzeźby, architektury wnętrz, grafiki i projektowania otoczenia. W swej twórczości ma kilkanaście wystaw indywidualnych i kilkadziesiąt wystaw zbiorowych w całym kraju oraz 7 wystaw za granicą. Jest laureatem kilku nagród, m.in.: złoty medal "Pro Tadino" - Włochy 1970, na

⁸⁴ Wybór autora w kolejności alfabetycznej.

groda w konkursie "Kopernik i jego idea" - Bydgoszcz 1972, nagroda w konkursie "Człowiek i otoczenie" - Bydgoszcz 1975.

Maria Brodzińska (1933) z Włocławka - absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia twórczość z zakresu grafiki i rysunku. W swym dorobku ma kilka wystaw indywidualnych i kilkadziesiąt wystaw zbiorowych w kraju.

Lechosława Charaszkiwicz (1943) z Włocławka, absolwentka PWSSP w Łodzi. Uprawia projektowanie ubioru, grafikę użytkową, tkaninę i dzianinę unikatową, malarstwo i rysunek. Jest autorką kilkunastu wystaw indywidualnych i około 15 wystaw zbiorowych w kraju. Wśród wielu nagród posiada Złoty Medal za projekt ubioru - Poznań 1970 oraz II nagrodę i wyróżnienie na Targach Krajowych w Poznaniu w latach 1973 i 1974, w dziedzinie dziewiarskiej i ubioru.

Krzysztof Cieślak (1962) z Włocławka. Absolwent Policealnego Studium Plastycznego w Ciechanowie. Zajmuje się malarstwem sztalugowym. Jest autorem 5 wystaw indywidualnych w kraju i w Szwecji oraz współautorem 6 wystaw zbiorowych.

Henryk Domagała (1947) z Włocławka - absolwent PWSSP w Łodzi. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa architektonicznego, malarstwa sztalugowego, tkaniny i biżuterii. Jest autorem kilku wystaw indywidualnych i kilkunastu zbiorowych na terenie kraju. Jest laureatem I nagrody "Obraz Roku" w 1983 r. i II nagrody "LWP w grafice" w 1984 r.

Roman Galiński (1949) z Włocławka - absolwent Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa sztalugowego, malarstwa architektonicznego i rysunku. W dorobku ma kilka wystaw indywidualnych, ponad 20 wystaw zbiorowych i kilka wystaw za granicą. Jest laureatem Wstęgi Medalu Kobaltowej Palety I stopnia konkursu "Kwiaty Polskie" Włocławek 1988 r.

Roman Kamiński (1939) z Włocławka - absolwent PWSSP we Wrocławiu. Uprawia twórczość w zakresie ceramiki, malarstwa i fotografii. W dorobku ma kilka wystaw indywidualnych i udział w około 10 wystawach zbiorowych w kraju. Od połowy 1990 r. dyrektor BWA - Państwowa Galeria Sztuki Współczesnej.

Mariusz Konczalski (1961) z Włocławka - absolwent Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa i rysunku. W dorobku ma około 10 wystaw indywidualnych i udział w kilkunastu wystawach zbiorowych w kraju.

Mikołaj Konczalski (1935) - od 1988 r. posiada uprawnienia MKiSz do wykonywania zawodu artysty plastyka w zakresie malarstwa. Oprócz malarstwa zajmuje się także poezją, wystrojem wnętrz, rysunkiem i rzeźbą. W dorobku ma 24 pokazy indywidu-

alne w ruchu nieprofesjonalnym i kilka wystaw indywidualnych w twórczości profesjonalnej oraz udział w około 50 wystawach zbiorowych twórców nieprofesjonalnych i kilku wystawach zbiorowych ruchu profesjonalnego na terenie kraju oraz na wystawie w Dreźnie (Niemcy) w 1976 r.

Janusz Konecki (1954) z Rypina - absolwent PWSSP w Poznaniu. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa sztalugowego, malarstwa architektonicznego, grafiki i rysunku. W swej twórczości ma około 10 wystaw indywidualnych i udział w tyluż wystawach zbiorowych. Wśród wielu nagród jest I nagroda w dziale malarstwa "Obraz Roku" Włocławek 1988 r. i 1989 r.

Beata Kornicka-Konecka (1953) z Rypina - absolwentka PWSSP w Poznaniu. Uprawia malarstwo sztalugowe i architektoniczne, grafikę i rysunek. W dorobku ma kilka wystaw indywidualnych i udział w kilku wystawach zbiorowych. W latach 1988 i 1989 wyróżniona w konkursie "Obraz Roku". W 1992 r. zdobyła II miejsce (na 700 nadesłanych prac) w konkursie "Człowiek w środowisku" w kategorii rysunku. Organizatorem konkursu była norymberska firma Faber Castell - producent specjalistycznego sprzętu biurowego i rysunkowego oraz poznański wydawca gazety aukcyjnej "Art and Business". W 1993 r. otrzymała "Pegaz" wojewody wrocławskiego.

Henryka Królikowska (1901-1983) z Włocławka - absolwentka Szkoły Malarstwa i Rysunku Felicji Kossowskiej w Warszawie. Uprawiała twórczość w dziedzinie malarstwa i rysunku. W dorobku twórczym miała 10 wystaw indywidualnych i udział w około 50 wystawach zbiorowych w kraju i za granicą.

Paweł Lewandowski - Palle (1954) z Aleksandrowa Kujawskiego - absolwent i adiunkt w PWSSP we Wrocławiu. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa sztalugowego, projektowania, malarstwa w architekturze i urbanistyce oraz akcji i aranżacji we wnętrzach i pejzażu. W swym bardzo bogatym dorobku ma ponad 30 wystaw indywidualnych, udział w ponad 120 wystawach zbiorowych w kraju i 10 wystawach za granicą (Bułgaria, Niemcy, Szwecja, ZSRR). Jest laureatem ponad 15 nagród w konkursach ogólnopolskich i regionalnych, m.in. I nagroda i statuetka "Konik Morski" - Szczecin 1981, I nagroda (trzykrotnie) w konkursie "Obraz Roku" Włocławek 1985-89 r.

Jan Marian Marciniak (1946) z Włocławka. Od 1987 r. posiada uprawnienia MKiSz na uprawianie zawodu artysty plastyka w dziedzinie malarstwa. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa sztalugowego i rysunku. Jest kronikarzem malarskim Włocławka i okolic. W swej twórczości ma 7 wystaw indywidualnych i udział w ponad 30 wystawach zbiorowych na terenie kraju, w

prezentacjach artystów profesjonalnych i nieprofesjonalnych i 2 wystawach za granicą (Niemcy, ZSRR).

Aldona Oldyńska (1946) z Włocławka - absolwentka PWSSP w Łodzi. Uprawia twórczość w zakresie wzornictwa przemysłowego - projektowania odzieży kobiecej i lalek tekstylnych, rysunku i malarstwa sztalugowego. W swej twórczości ma około 10 wystaw indywidualnych i udział w ponad 90 wystawach zbiorowych w kraju i za granicą. Jest laureatką wielu nagród, m.in. za scenografię do VI Rypińskiej Wiosny Teatralnej Rypin 1977, za kolekcję odzieżową na Krajowych Targach Wiosennych Poznań 1985, za zestaw rysunków w konkursie "Konteksty Kulturowe" Ciechocinek 1986 r.

Janusz Rudek (1942) z Włocławka - absolwent Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Uprawia grafikę użytkową i warsztatową, malarstwo, rysunek i wystawiennictwo. Jest autorem 4 wystaw indywidualnych i współautorem ponad 20 wystaw zbiorowych środowiska wrocławskiego. Był wyróżniony w konkursie "Kwiaty Polskie" - Włocławek 1988 oraz w konkursie "Obraz Roku" Włocławek 1989.

Zbigniew Stec (1954) z Włocławka. Posiada uprawnienia MKiSz na wykonywanie zawodu artysty plastyka w zakresie malarstwa. Uprawia malarstwo sztalugowe i rysunek. Jego twórczość to 5 wystaw w ruchu nieprofesjonalnym w latach 1974-79 i 9 wystaw indywidualnych w ruchu profesjonalnym oraz udział w ponad 30 wystawach w kraju i 5 wystawach za granicą (Hiszpania, RFN, Francja, ZSRR). Jest laureatem wielu nagród, m.in. wielokrotne wyróżnienia w konkursie "Obraz Roku", I nagroda w konkursie na obraz im. Piotra Michałowskiego - Grudziądz 1979. W 1991 r. uhonorowany nagrodą specjalną za osiągnięcia dla kultury regionu. Stypendysta m.in. Fundacji Pollock - Krasner z Nowego Jorku. W 1993 r. nominowany przez Międzynarodowe Centrum Biograficzne w Cambridge do tytułu Międzynarodowego Człowieka Roku. W 1995 r. otrzymał "Pegaz" wojewody wrocławskiego.

Józef Stolorz (1950) z Włocławka. Posiada uprawnienia MKiSz na wykonywanie zawodu artysty plastyka w dziedzinie malarstwa. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa sztalugowego, rysunku i projektowania graficznego. W dorobku posiada około 15 wystaw indywidualnych w kraju i 7 wystaw za granicą (RFN) oraz udział w ponad 30 wystawach zbiorowych w kraju i 6 wystawach za granicą. Jego wystawy to swoiste spektakle malarsko-muzyczno-literackie. Jest laureatem wielu nagród i wyróżnień, m.in. czterokrotne wyróżnienie w konkursie "Obraz Roku" (Włocławek 1985-89) oraz "Złote Sztalugi" w Kamen (RFN) w 1981 r.

Zdzisław Szmidt (1935) z Ciechocinka - absolwent PWSSP w Gdańsku. Uprawia twórczość w zakresie malarstwa i rysunku. W dorobku twórczym ma ponad 20 wystaw indywidualnych w kraju i za granicą oraz udział w 37 wystawach zbiorowych w kraju i w 7 wystawach za granicą (Włochy, Jugosławia, ZSRR). Laureat wielu nagród, m.in. I i II Ogólnopolskiego Konkursu Plastycznego "Prowincja" Włocławek 1985 i 87, konkursu "Zabytki w sztuce" - Włocławek 1985, Ogólnopolskiego Konkursu na portret S. Przybyszewskiego (II nagroda) Inowrocław 1987.

Janina Twardy (1943) z Włocławka - absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. W latach 1976-90 dyrektor BWA we Włocławku. Uprawia twórczość w zakresie grafiki, rysunku i malarstwa. W dorobku ma kilka wystaw indywidualnych i udział w 35 wystawach zbiorowych w kraju oraz 3 wystawach za granicą (Jugosławia, ZSRR). Jest laureatką I nagrody w dziale rysunku konkursu "Obraz Roku" Włocławek 1988 oraz wyróżnienia w roku następnym.

Tadeusz Antoni Wojtasik (1952) z Ciechocinka - absolwent ASP w Krakowie i Warszawie. Uprawia twórczość w zakresie rzeźby, medalierstwa, malarstwa oraz aranżacji wnętrz i pejzażu. W dorobku ma udział w kilkunastu wystawach zbiorowych krajowych i wystawie w Bułgarii. Jest laureatem I nagrody w dziale medalierstwa Ogólnopolskiego Konkursu na medal poświęcony Andrzejowi Wróblewskiemu - Toruń 1978 r.

Jan Zych (1943) z Dąbia Kujawskiego - absolwent PWSSP w Gdańsku. Uprawia twórczość w zakresie projektowania architektury wnętrz i mebli, grafiki wydawniczej, wystawiennictwa, malarstwa ściennego i rysunku. W dorobku ma udział w kilkunastu wystawach zbiorowych w kraju.

Państwowa Galeria Sztuki Współczesnej ma też duże osiągnięcia w dziedzinie oświatowej - szczególnie pracy z dziećmi i młodzieżą. Od lat organizuje zajęcia z teorii sztuk pięknych dla najmłodszych odbiorców sztuki. W programie "Spotkania w Galerii" omawiane są dziedziny i środki wyrazowe plastyki, wybrane techniki malarskie i graficzne, kierunki i style w sztukach pięknych oraz zapoznanie twórczości znaczących artystów. Dla najmłodszych organizowane są rozmowy o malarstwie, rzeźbie, architekturze, grafice - wszystko bogato ilustrowane slajdami i filmami. Organizowane są zabawy dydaktyczne rozwijające spostrzegawczość i wyobraźnię⁸⁵.

⁸⁵ Gazeta Pomorska z 17 VIII 1992 r.

W czerwcu 1992 r. urządzono wystawę dla najmłodszych, na której zaprezentowano "Ilustracje Zbigniewa Rychlickiego" - artysty, który zilustrował ponad 150 książek dla dzieci i młodzieży, m.in. "Chata wuja Toma" Harriet Beecher-Stowe, "Proszę Słonia" - Ludwika J. Kerna, "Plastusiowy pamiętnik" Marii Kownackiej, "Miś Uszatek"⁸⁶. Natomiast w wystawie ilustracji do liryk Bolesława Leśmiana, zorganizowanej z myślą o dzieciach w styczniu 1993 r., udział wzięli znakomici polscy ilustratorzy, m.in. Olga Siemaszko, Antoni Boratyński, Janusz Stanny, Jerzy Flisak i Józef Wilkoń. Podczas wakacji i ferii zimowych organizowane są plenery, projekcje filmów rysunkowych, konkursy malarskie i inne zajęcia kulturalno-rekreacyjne. Prowadzona jest także nauka rysunku i malarstwa. Na szczególne wyróżnienie zasługują sukcesy młodych plastyków z Miejskiego Centrum Kultury w Ciechocinku. Prowadzona przez znanego artystę - malarza Pawła Lewandowskiego-Palle Pracownia Rysunku i Malarstwa Dzieci stała się jedną z najważniejszych tego typu pracowni w kraju i za granicą. Organizowane są ogólnopolskie konkursy malarskie dla dzieci "Człowiek i jego praca", a ich plonem jest wiele nagród zdobytych w kraju i za granicą⁸⁷.

Do ważniejszych inicjatyw Państwowej Galerii Sztuki Współczesnej należy współpraca z Instytutem Wzornictwa Przemysłowego, która z jednej strony rozszerza pole działania Galerii, z drugiej chce przybliżyć miejscowym producentom i rzemieślnikom przedmioty codziennego użytku, które mogą być funkcjonalne i piękne. Stwarza się tu możliwość nawiązania kontaktów projektant - producent⁸⁸. Galeria współpracuje także z warszawską Kordegardą oraz z wieloma galeriami w całej Polsce.

W celu nawiązania bliskich kontaktów i wypracowania metod współpracy, które pozwolą przetrwać trudny dla kultury czas, dyrektor Roman Kamiński zaprosił w połowie 1990 r. do Wrocławka dyrektorów BWA z całej Polski. 3 X 1991 r. przyjechało 10 osób⁸⁹.

Jest bowiem paradoksem, że w momencie gdy wrocławska Galeria przeniosła się z małej, ciasnej i zawilgoconej sali przy ul. Kościuszki do nowego, wspaniałego gmachu z kilkunastoma pomieszczeniami przy ul. Miedzianej, zaczął się właśnie kryzys w polityce i ekonomii, który nie ominął także i kultury. Trzeba było zrezygnować z wielu pomieszczeń, podnajmując je na inne cele, żeby zdobyć pieniądze na czynsz. Ze względu na mocno okrojone

⁸⁶ Ibid. - z 29 V 1992 r.

⁸⁷ Ibid. - z 25 VIII 1992 r.

⁸⁸ Ibid. - z 16 XX 1991 r.

⁸⁹ *Kreatorzy Sztuki* - Gazeta Kujawska z 28 III 1995 r.

środki w budżecie, Galeria zarabia na sobie wykonując usługi kserograficzne i transportowe. Oszczędza także samodzielnie wykonując - dzięki posiadanemu komputerowi - projekty wydawnictw, m.in. katalogów wystaw. Z braku dostatecznej ilości środków zrezygowano z organizowania plenerów malarskich i zakupów nowych dzieł sztuki oraz ograniczono liczbę wystaw do 12 rocznie⁹⁰.

Drugą placówką kulturalną Kujaw i ziemi dobrzyńskiej mającą duży wpływ na twórczość plastyczną tego regionu jest wspomniane już wcześniej Dobrzyńsko-Kujawskie Towarzystwo Kulturalne we Włocławku. Jednym z głównych celów statutowych tego stowarzyszenia jest opieka nad nieprofesjonalnymi środowiskami twórczymi, które w swych szeregach skupiają ludzi różnych zawodów, różnych grup społecznych i w różnym wieku. Większość z nich tworzy swe dzieła z "potrzeby ducha", jako formę samorealizacji artystycznej dla samego siebie czy najbliższej rodziny. A jest to twórczość niejednokrotnie wartościowa, godna popularyzacji i promocji. Stąd też pomoc dla tych "samorodnych talentów" ze strony DKTK ma bardzo duże znaczenie.

Początki działalności włocławskich plastyków nieprofesjonalnych sięgają lat pięćdziesiątych. Z kronik i zapisków tamtych lat można się dowiedzieć, że plastycy-amatorzy włocławscy już wtedy wystawiali swoje prace na wystawach organizowanych przez różne organizacje i stowarzyszenia. Jednak brak stałej opieki sprawiał, że borykali się z wieloma trudnościami. Stabilizacja nastąpiła w 1983 r., kiedy to włocławscy plastycy-amatorzy trafili pod stałą opiekę DKTK. Dostali pomieszczenie w Czarnym Spichrzu, zorganizowali się w **Klub Plastyka Nieprofesjonalnego**, opracowali własny statut. Prezesem został największy pasjonat tej grupy, faktycznie kierujący włocławskimi plastykami od początku - Tadeusz Tarnowski⁹¹.

Największą pomocą ze strony DKTK były organizowane coroczne plenery dla plastyków - amatorów. Do 1990 r., po którym zaprzestano organizacji plenerów ze względów finansowych, odbyło się ich w sumie 15: Sitnica (1978 i 1979), Chodecz (1980), Wistka Szlachecka (1981), Radziejów (1982), Nieszawa (1982), Dobrzyń n. Wisłą (1982), Włocławek (1983), Kłóbka (1984), Aleksandrów Kujawski (1985), Wistka Szlachecka (1986), Skrzyńki (1987), Ga-

⁹⁰ S. Leszczyński, *Spółeczny ruch kulturalny w woj. włocławskim*, Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza, T. XII, Bydgoszcz 1993, s. 47.

⁹¹ W. Kubiak, Referat wygłoszony w Dniu Działacza Kultury 26 V 1995 r.

ski (1988), Włocławek (1989), Aleksandrów Kujawski (1990)⁹².

Plenery te, po których zawsze odbywały się wystawy poplenerowe, miały swoje określone cele. Przede wszystkim była to troska ze strony organizatorów o rozwój wrażliwości artystycznej i doskonalenie warsztatu twórczego. Ale nie tylko. Organizowane w różnych środowiskach, zachęcały do aktywnego udziału w tworzeniu, twórczego spędzania wolnego czasu. Zorganizowanie pleneru np. w ośrodku wypoczynkowym dużego zakładu pracy (ośrodek wczasowy Fabryki Lin i Drutu "Drumet" w Wistce Szlacheckiej), gdzie w tym samym czasie przebywa na wypoczynku duża część załogi, pozwala na bezpośredni kontakt ze sztuką tworzenia⁹³.

Bodaj jeszcze większe znaczenie miały plenery organizowane wspólnie z młodzieżą szkolną. Tutaj - obok celów warsztatowych i artystycznych - bardzo ważne były także cele wychowawcze, bowiem bezpośredni kontakt z pracą twórczą rozwija wyobraźnię młodych ludzi i pobudza ich do bezpośredniego uczestnictwa w tworzeniu. Odbyte plenery w Liceum Ogólnokształcącym w Nieszawie (1982), w Szkole Podstawowej w Kłóbce (1984) i w Zespole Szkół Ogrodniczych w Aleksandrowie Kujawskim (1985) są pozytywnym tego przykładem⁹⁴.

DKTK prowadzi także bogatą działalność wystawienniczą. W Galerii "dk" w Czarnym Spichrzu prezentowana jest stale twórczość zarówno amatorów - plastyków, jak i profesjonalnych twórców. Rezultatem wspólnej działalności profesjonalistów i amatorów był w latach 1983-1989 coroczny konkurs plastyczny "Obraz Roku", w którym brali udział zawodowi plastycy (m.in. J. Stolorz, H. Domagała, P. Lewandowski - Palle, J. Konecki, J. Twardy, G. Bienias) i amatorzy (m. in. T. Tarnowski, M. Marciniak, T. Lewiński). I w tych dwóch kategoriach wyłaniano zwycięzców.

Nawiązaniu ściślejszego kontaktu z zawodowymi artystami plastykami służyły także ogólnopolskie plenery organizowane przez DKTK na zlecenie Wydziału Kultury i Sztuki UW. Plenery takie odbyły się w Skrzynkach (1983), Hucie Chodeckiej (1984) i Kikole (1985)⁹⁵. Ponadregionalny wymiar ma też organizowany na Kujawach ogólnopolski konkurs plastyczny "Prowincja".

Kryzys w polityce i ekonomii przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dotknął także i DKTK. Z braku funduszy praktycznie przestały istnieć wszystkie kluby działające w Czarnym

⁹² S. Leszczyński, *Społeczny ruch kulturalny ...*, s. 48.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

Spichrzu. Zaczęła się walka o przetrwanie i możliwość działania w nowych warunkach ekonomicznych. Nie mogąc utrzymać klubów, DKTK objęło patronat nad indywidualnymi twórcami. Przykładem może być znany artysta-malarz Marian Marciniak, który znalazł opiekę i pomoc działaczy Towarzystwa. Determinacja i duże zaangażowanie działaczy DKTK sprawiło, że w Czarnym Spichrzu najgorszy kryzys mają już za sobą.

Wydarzeniem kulturalnym o zasięgu ogólnopolskim była zorganizowana przez DKTK w 1991 r. Ogólnopolska Wystawa Malarstwa i Grafiki "Zło dobrem zwyciężaj". Patronat nad wystawą objął Prezydent RP Lech Wałęsa i Biskup Włocławski Henryk Muszyński. Na wystawę nadesłano ponad 100 prac będących świadectwem osobistej refleksji artystów, dowodem ich reakcji, protestu przeciwko złu i przemocy związanej ze śmiercią ks. Jerzego Popiełuszki⁹⁶. Innym, głośnym wydarzeniem był zorganizowany w 1991 r. konkurs plastyczny "Zabytki sakralne województwa włocławskiego" związany z wizytą we Włocławku Jana Pawła II.

Wśród wielu wystaw indywidualnych organizowanych przez DKTK dla kujawskich artystów (J. Stolorz, M. Konczalski, M. Marciniak), na uwagę zasługują dwie wystawy malarstwa impresyjnego pod nazwą "Divertimento" (1990 r. i 1993 r.) zorganizowane dla stale współpracującego z DKTK włocławskiego malarza Krzysztofa Cieślaka.

Uznając duże zasługi DKTK w szerzeniu kultury plastycznej, władze Urzędu Miasta Włocławka zleciły Towarzystwu, począwszy od 1994 r., cykliczny konkurs plastyczny "Włocławskie Impresje" przeznaczony dla artystów - artystów z Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

MUZYKA

Brak profesjonalnych instytucji muzycznych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej zmuszał do szukania takich metod działania, które pozwoliłyby upowszechnić kulturę muzyczną na możliwie wysokim poziomie.

Zacęto od powołania w 1976 r. Państwowej Szkoły Muzycznej II stopnia (Szkoła Muzyczna I stopnia istniała we Włocławku od 1947 r.), której zadaniem było kształcenie zawodowych muzyków i organizowanie życia muzycznego w województwie włocławskim. W dwa lata później powołano Filię Szkoły w Radziejowie.

W niedługim czasie uczniowie szkoły zaczęli publicznie kon-

⁹⁶ Katalog wystawy "Zło dobrem zwyciężaj".

certować i upowszechniać kulturę muzyczną. W 1980 r. powstała Orkiestra Kameralna PSM I i II stopnia, która dawała cykliczne koncerty dla mieszkańców Wrocławka i województwa nie tylko na terenie szkoły, ale również w innych instytucjach kulturalnych, jak: KMPiK, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej i WDK, kluby osiedlowe, uzdrowiska, szkoły ogólnokształcące, a nawet w kościołach. Dużym sukcesem orkiestry było jej dwukrotne tournée po Białorusi w 1987 r. i 1992 r.⁹⁷

Szkoła Muzyczna we Wrocławku była również organizatorem koncertów w wykonaniu wybitnych artystów - muzyków o światowej sławie. Na zaproszenie szkoły koncertowali m.in.: Krzysztof Jakowicz - skrzypce (1980), Regina Smendzianka - fortepian (1980), Zdzisław Piernik - tuba (1981)⁹⁸.

Od 1991 r. PSM I i II stopnia we Wrocławku i Krajowe Biuro Koncertowe w Warszawie organizowały cykliczne koncerty promujące wybitne, młode polskie talenty muzyczne, a także uczestników Konkursów Chopinowskich z całego świata.

W październiku 1989 r. PSM I i II stopnia przeprowadziła się do budynku po byłym KW PZPR we Wrocławku, polepszając tym samym swoje warunki lokalowe, które pozwoliły na wprowadzenie w 1992 r. przedmiotów ogólnokształcących, ułatwiających naukę młodym adeptom sztuki muzycznej. W 1994 r. Szkołę Muzyczną we Wrocławku przejął Urząd Miejski, zmieniając jej nazwę na Zespół Szkół Muzycznych⁹⁹.

Ścisły związek z działalnością Szkoły Muzycznej we Wrocławku ma, utworzona w styczniu 1976 r. pod patronatem Wrocławskiego Towarzystwa Muzycznego,

Wrocławska Orkiestra Kameralna.

Pierwszym kierownikiem i dyrygentem został jej założyciel Antoni Czapiński. Początkowo była to orkiestra symfoniczna, a jej członkami (33 osoby) byli nauczyciele i uczniowie Szkoły Muzycznej a także inni muzycy - amatorzy. Pierwszym sukcesem Orkiestry był koncert (3 VI 1977 r.) przed kamerami telewizyjnymi w organizowanym cyklu koncertowym Naczelnej Redakcji Muzycznej Radia i Telewizji pod nazwą "Rzeczpospolita Muzyczna".

Od października 1978 r. kierownictwo muzyczne i dyrygowanie objął Jerzy Dobrzyński - adiunkt na Wydziale Dyrygentury

⁹⁷ Autor był w latach 1982-1991 dyrektorem PSM I i II st., a w latach 1982-1994 dyrygentem Orkiestry Kameralnej PSM I i II st.

⁹⁸ Patrz: Kronika Szkoły Muzycznej.

⁹⁹ Patrz: archiwum PSM I i II st. we Wrocławku.

PWSM w Warszawie. Zmienił się także stan liczebny i charakter Orkiestry. Zrezygnowano z większości instrumentów dętych, przeprowadzono selekcję w innych sekcjach instrumentalnych pozostawiając tylko najzdolniejszych. I tak powstała "Orkiestra Kameralna Włocławskiego Towarzystwo Muzycznego". Jej poziom stał się na tyle wysoki, że wraz z "Kameralną" koncertowali w stałym cyklu "Niedzielne Spotkania z Muzyką" tacy wybitni muzycy, jak: Krzysztof Jakowicz - skrzypce, Maria Korecka - fortepian, Stefania Woytowicz - śpiew, Andrzej Hiolski - śpiew, Urszula Moroz-Trawińska - śpiew, Kazimierz Pustelak - śpiew, Ryszard Tarasiewicz - śpiew i wielu innych.

W 1979 r. Orkiestra odbyła udane tournée po Białorusi, a w rok później koncertowała w Pałacu Wilanowskim dla korpusu dyplomatycznego. Włocławscy muzycy koncertowali również w Krakowie, Tarnowie, Kielcach i wielu innych miastach Polski, nie licząc koncertów (średnio 20 rocznie) we Włocławku i województwie.

Na początku lat osiemdziesiątych kierownictwo artystyczne objął znany warszawski dyrygent Marian Lewandowski. Jednak kryzys społeczno-polityczny dotknął również i Orkiestrę. Koncerty były coraz rzadsze, aż w końcu Orkiestra praktycznie przestała istnieć¹⁰⁰.

Jednak miejscowi muzycy nie zrezygnowali i, widząc potrzebę istnienia takiej orkiestry, utworzyli w lutym 1991 r. "Stowarzyszenie - Włocławska Orkiestra Kameralna". Zrezygnowano ze stałego kierownictwa artystycznego i dyrygenta, a prowadzenie Orkiestry i koncertów powierza się każdorazowo innemu dyrygentowi. Zmienił się także sposób prowadzenia koncertów i repertuar. Oprócz stałych, cyklicznych koncertów dla szerokiej publiczności, odbywających się tradycyjnie w niedzielę, Orkiestra wprowadziła poniedziałkowe koncerty szkolne, na których młodzież regionu kujawsko-dobrzyńskiego poznaje różne style i epoki w muzyce. Na koncertach wykonywany jest repertuar od muzyki renesansu do współczesności. Wykonuje się także muzykę operetkową, filmową, jazz i współczesną muzykę rozrywkową. Wśród bardziej znanych dyrygentów wymienić należy Stanisława Fijałkowskiego i Henryka Debicha. Wśród solistów występowali m.in. Teresa May-Czyżowska - sopran, Paweł Skołuba - tenor, Bartłomiej Nizioł - skrzypce. W koncertach rozrywkowych występowali m.in. Bogusław Mec, Marek Bałata, Lora Szafran. Siedzibą Stowarzy-

¹⁰⁰ Autor był od początku członkiem-założycielem i członkiem orkiestry.

szenia jest Szkoła Muzyczna, która dysponuje bardzo dobrą salą koncertową¹⁰¹.

Oprócz działalności koncertowej, Wrocławskie Towarzystwo Muzyczne i Stowarzyszenie - Wrocławska Orkiestra Kameralna prowadziły i prowadzą społeczne ogniska muzyczne na terenie Wrocławka i województwa, ucząc gry na instrumentach i umuzykalniając dzieci i młodzież.

Wrocławski Kwiecień Muzyczny

Kolejną formą propagowania muzyki poważnej wśród mieszkańców Kujaw i ziemi dobrzyńskiej był (organizowany od 1976 r. przez Wojewódzki Dom Kultury, Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Muzycznej "Jeunesses Musicales", pod patronatem Zarządu Szkół Artystycznych Ministerstwa Kultury i Sztuki) cykl koncertowy pod nazwą "Wrocławski Kwiecień Muzyczny" (koncerty odbywały się corocznie w kwietniu).

W koncertach tych, o zasięgu ogólnopolskim, brały udział zespoły wokalne i instrumentalne ze wszystkich Państwowych Wyższych Szkół Muzycznych w Polsce. W ciągu pięciu pierwszych lat (1976-1980) miłośnicy muzyki w województwie wrocławskim mieli okazję poznania i wysłuchania 35 studenckich zespołów kameralnych, instrumentalnych i wokalnych oraz 49 śpiewaków, którzy wykonywali pieśni i arie operowe. Dodatkową oprawę artystyczną Przeglądów stanowiło 12 renomowanych zespołów zawodowych, w tym 2 zespoły zagraniczne¹⁰². Koncerty odbyły się w 31 placówkach kulturalno-wychowawczych, Gminnych Ośrodkach Kultury, Filiach WDK, w klubach i szkołach. Występowali m.in.: Jugosłowiańska Orkiestra Kameralna "Jeunesses Musicales", Warszawski Kwintet Akordeonowy, Warszawski Kwartet Puzonowy, Duet Gitar Klasycznych, Orkiestra Kameralna "Camerata" pod dyrekcją Zenona Brzewskiego, Orkiestra Symfoniczna PWSM z Bydgoszczy, Capella Bydgostiensis Filharmonii Pomorskiej, Polska Orkiestra Kameralna pod dyrekcją Jacka Kasprzyka (Wrocławek gościł także, z innej okazji, Polską Orkiestrę Kameralną pod dyrekcją Jerzego Maksymiuka).

Występowali również wybitni soliści, m.in.: Urszula Trawińska-Moroz, Wiera Boniewicz, Ryszard Smęda oraz Anna Kathrin Helberg - szwedzka klarncistka.

VI Kwiecień Muzyczny (i jak się okazało ostatni) odbył się w 1981 r. i miał inną konwencję. Nie były to koncerty zespołów stu-

¹⁰¹ Z wywiadu z Prezesem Stowarzyszenia mgr. Dariuszem Langą.

¹⁰² Patrz: materiały archiwalne WDK.

denckich, a występy znanych, profesjonalnych zespołów z muzyką poważną i lekką. Występowali m.in.: Orkiestra Kameralna "Con Moto Ma Cantabile" z Warszawy, Zespół Jazzowy "Old Timers", "Novi Singers"¹⁰³.

Wieloletnią tradycję mają także kontakty miłośników muzyki z Włocławka i województwa z Filharmonią Pomorską z Bydgoszczy. Przynajmniej kilka razy w roku filharmonicy bydgoscy odwiedzają Kujawy i ziemię dobrzyńską, dając koncerty w różnych miejscowościach tego regionu.

Do bardziej znanych należą spotkania muzyczne we włocławskiej katedrze, organizowane w ramach Festiwalu Muzycznego w Bydgoszczy. Gwarantują one nie tylko wysoki poziom artystyczny, ale także możliwość słuchania muzyki rzadko prezentowanej w salach koncertowych (muzyka antyczna, orientalna, śpiewy cerkiewne itp.) w wykonaniu orkiestr i zespołów z różnych stron świata.

Zespół Folklorystyczny "Kujawy"

Idea utworzenia zespołu propagującego bogate tradycje regionu powstała wśród działaczy kultury Włocławka w 1984 r. Po wielu przygotowaniach, 14 V 1985 r. zostało zarejestrowane Stowarzyszenie - Zespół Folklorystyczny "Kujawy". Szybko ogłoszono nabór kandydatów i już w lipcu tego roku zorganizowano obóz artystyczny w Ciechanowcu na Podlasiu. Tam też odbyła się premiera pierwszego programu artystycznego¹⁰⁴.

Kierownikiem artystycznym "Kujaw" został znany etnograf z Torunia - Aleksander Błachowski. Oficjalna inauguracja działalności Zespołu odbyła się 21 VII 1986 r. w OSiR we Włocławku. Koncert został przyjęty entuzjastycznie przez licznie zgromadzoną publiczność.

Siedzibą "Kujaw" został poangielski budynek potocznie zwany "Grandmetem", w którym znalazły się sale do ćwiczeń tanecznych i muzycznych, studio nagrań, umywalnie i natryski oraz zaplecze magazynowe z coraz bogatszą gamą różnorodnych strojów.

W grupach tanecznych, sekcji wokalne i kapeli uczestniczyło około 200 osób. Program, nad którym pracowano, to obrazki folklorystyczne Kujaw i innych regionów Polski, tańce ludowe i narodowe oraz pieśni. Coraz liczniejsze koncerty i coraz wyższy po-

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Autor był członkiem-założycielem Stowarzyszenia i Komendantem Obozu Muzycznego w Ciechanowcu.

ziom sprawiły, że Zespół zaczął odnosić sukcesy. Jednak kryzys finansowy i personalny nie ominął także "Kujaw". 11 I 1991 r. Stowarzyszenie zostało rozwiązane, a Zespół Folklorystyczny "Kujawy" przejęło Wrocławskie Centrum Kultury¹⁰⁵.

Na szczęście ta zmiana nie zaszkodziła Zespołowi. Przeciwnie. Ilość koncertów stale się zwiększała: 1991 r. - 21 koncertów, 1992 r. - 21, 1993 r. - 28, 1994 r. - 35 koncertów¹⁰⁶. Coraz bogatszy program i wysoki poziom artystyczny sprawiły, że "Kujawy" zaczęły odnosić sukcesy międzynarodowe. Dwukrotnie (1988 r. i 1991 r.) Zespół koncertował w zaprzyjaźnionym obwodzie mohylewskim na Białorusi. W lipcu 1992 r. "Kujawy" uczestniczyły w Międzynarodowym Festiwalu Folklorystycznym we Francji (La Vienne) i tak bardzo się podobały, że rok później (1993) zaproszono ich ponownie do Francji na koncerty w trzech miastach. Kolejne występy zagraniczne miały miejsce na przełomie maja i czerwca 1994 r. w Bedford w Anglii¹⁰⁷.

Natomiast z sukcesów krajowych odnotować należy: udział w uroczystym koncercie Towarzystwa Etnochoreologicznego w Filharmonii Narodowej w Warszawie (1993 r.), dwa pierwsze miejsca dla grup "Czerwone Jabłuszko" i "Skrzaty" na Międzywojewódzkim Przeglądzie Zespołów Folklorystycznych Kaszub, Krajny, Kujaw i Pałuk w Nakle (1994 r.), trzy pierwsze nagrody w kategorii kapel, śpiewaków i instrumentalistów na Międzywojewódzkim Przeglądzie Kapel, Śpiewaków i Instrumentalistów w Żninie (1994), pierwsza nagroda w Międzywojewódzkich Konfrontacjach Zespołów Pieśni i Tańca w Płocku (1994 r.)¹⁰⁸.

Aktualnie Zespół Folklorystyczny "Kujawy" posiada pięć grup tanecznych, jedną grupę wokalną, kapelę i siedmiu instruktorów. W maju 1995 r. odbył się uroczysty koncert jubileuszowy z okazji X-lecia istnienia Zespołu.

Festiwal Folkloru Kujaw

Jedną z najbardziej reprezentatywnych imprez propagujących kulturę ludową Kujaw i ziemi dobrzyńskiej jest organizowany od 1972 r. coroczny "Festiwal Folkloru Kujaw" w Ciechocinku. W corocznych konfrontacjach prezentowana jest twórczość autentycznych ludowych śpiewaków, tancerzy, muzykantów i kapel. Nie brakuje także zespołów ludowych stylizowanych artystycznie, również spoza regionu, a nawet i z zagranicy. Sława ciechocińskiego

¹⁰⁵ Patrz archiwum WCK.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

Festiwalu i odbywającego się tu święta pieśni, muzyki i tańców kujawskich sprawiła, że zaczęły powstawać nowe ośrodki kultury ludowej pielęgnujące tradycje regionalne (Boniewo, Chodecz, Gulin, Falborz, Tłuchowo, Radomice i inne)¹⁰⁹.

Festiwal powoli ogarniał i inne regiony Polski. Do Ciechocinka zjeżdżają zespoły folklorystyczne z Kaszub, Pałuk, Krajny, Mazowsza, a nawet autentyczne zespoły góralskie.

Dbając o komplementarny charakter spotkań z folklorem, organizuje się także wieczory poezji ludowej, jarmarki dzieł sztuki regionalnej połączone z bezpośrednim obcowaniem z twórcami i ich warsztatem tworzenia.

Organizatorzy Festiwalu korzystają z pomocy merytorycznej pracowników naukowych Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku oraz Muzeum Etnograficznego w Toruniu.

W 1995 r. odbył się XXIV "Festiwal Folkloru Kujaw"¹¹⁰.

ZAKOŃCZENIE

Opisane wyżej wydarzenia i zjawiska z dziedziny kultury i sztuki nie wyczerpują rzecz jasna wszystkiego tego, co działo się pod tym względem każdego tygodnia, miesiąca i roku minionego 20-lecia na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Omówiono tu jedynie najważniejsze dokonania świadczące o kondycji kultury i sztuki w województwie włocławskim.

W rejonowych, miejskich i gminnych ośrodkach kultury działają dziesiątki zespołów folklorystycznych, tanecznych, teatralnych, muzycznych (szczególnie muzyki młodzieżowej), które w pewnym stopniu zaspokajają potrzeby kulturalne miejscowego społeczeństwa. Warto wymienić kilka najprężniej działających poza Włocławkiem ośrodków kultury.

Radziejowski Dom Kultury. Wśród wielu form pracy kulturowej na czoło wysuwa się istniejący od 28 lat Zespół Folklorystyczny "Kujawy". Wielokrotny laureat festiwalu folkloru, znany jest daleko poza granicami województwa włocławskiego, a także i kraju (Zespół koncertował w Hiszpanii i na Białorusi).

Aleksandrowski Dom Kultury znany jest z wielu inicjatyw kulturalnych ze słynną już w całej Polsce "Aleksandrowską Gitaradą". Są to coroczne prezentacje zespołów młodzieżowych połączone z warsztatami muzycznymi. Do 1995 r. odbyły się 22 "Gitarady", które od 1994 r. mają zasięg ogólnopolski.

¹⁰⁹ M. B a d k e, *Spotkania z kulturą ludową Kujaw w Ciechocinku*, Rocznik Kulturalny Pomorza i Kujaw, T. XII, s. 56.

¹¹⁰ Autor brał kilkakrotnie udział w pracach jury.

Na mapie kulturalnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej bardzo aktywnie zaznaczają się także: Lipnowski Dom Kultury, Rypiński Dom Kultury, Miejski Dom Kultury w Osiecinach, Miejski Dom Kultury w Izbicy Kujawskiej, Miejski Dom Kultury w Lubrańcu.

W samym Włocławku bardzo aktywnie działa powstały w 1987 r., chór "Vladislavia", prowadzony przez znanego dyrygenta Mariana Szczepańskiego. Chór jest laureatem wielu przeglądów i konkursów regionalnych, ponadregionalnych i ogólnopolskich. Ma na swym koncie kilkadziesiąt koncertów w kraju i 15 w Hiszpanii i Francji.

Czy zatem potrzeby kulturalne ludności zamieszkałej na terenie województwa wrocławskiego były i są zaspokajane w pełni? Trudno o jednoznaczną odpowiedź. Dla mieszkańców większych miast, takich jak Włocławek, Radziejów, Aleksandrów Kujawski, Lipno i Rypin oferta kulturalna jest o wiele bogatsza. Goszczą tam nierzadko profesjonalne zespoły muzyczne i teatralne, które obok rodzimej twórczości, pozwalają na obcowanie z kulturą na wysokim poziomie artystycznym i są bardziej różnorodne. Gorzej jest z małymi miejscowościami, znacznie oddalonymi od miejskich ośrodków, gdzie choćby ze względu na skromną bazę, prezentacje profesjonalnych zespołów teatralnych i muzycznych są niemożliwe.

Wydaje się, że oferta kulturalna w regionie kujawsko-dobrzyńskim jest na zbliżonym poziomie z innymi, porównywalnymi województwami w Polsce.

Antoni Cybulski (Włocławek)

LITERACKI REGION

Nie popełnił błędu historyk literatury na Uniwersytecie Warszawskim, prof. Wojciech Jerzy Podgórski, gdy powiedział, że "Włocławek jest zagłębiem poetyckim". Źródeł tego określenia szukać należy w dorobku literackim lat minionych i obecnych w regionie kujawsko-dobrzyńskim.

Z Kujawami bowiem i ziemią dobrzyńską związanych było wielu znakomych twórców. Wymienić należy choćby kilka znaczących postaci, jak: Jan Kasprowicz z Szymborza koło Inowrocławia (Kujawy zachodnie); Gustaw Zieliński - poeta związany ze Skępem; prof. Jerzy Pietrkiewicz - poeta, eseista, prozaik, wykładowca literatury polskiej (lata 1972-79) na uniwersytecie w Londynie, wywodzący się z Fabianek koło Włocławka; Jerzy Kierst - poeta i autor książek dla dzieci urodzony w Chełmicy; dr Mieczysław Wojtasik - poeta, krytyk, edytor, pracownik naukowy WSP w Bydgoszczy, urodzony w Paniewku; Janusz Żernicki - poeta i krytyk, autor 13 książek poetyckich, urodzony i mieszkający w Ciechocinku; Maria Kalota-Szymańska, poetka urodzona w Marysinie koło Lubrańca; Franciszek Beciński (+1975) - poeta, samouk z Pilichowa koło Osiecin, którego imię nosi Miejska Biblioteka Publiczna w Radziejowie; Leon Stankiewicz (+1993) - poeta z Kowala, znawca folkloru, założyciel znanej "Kapeli spod Kowala"; Wacław Kubacki - poeta z Nieszawy; prof. Janusz Odrowąż-Pieniążek - dyrektor Muzeum Literatury w Warszawie, urodzony koło Radziejowa; Bogdan Ostromecki - poeta i krytyk rodem z Kowala oraz wielu innych.

Pomijam tu kilkanaście osób, które opublikowały po kilka własnych książek, nadal tworzą, a ponadto ich utwory znajdują się w kilku ważniejszych almanachach¹. Niektórzy już mocno związali się z literaturą polską i obcą (Niemcy, Anglia, Litwa), inni - nieco młodszy - coraz odważniej chwytają za pióro i coraz śmielej wspinają się na Parnas.

¹ *Ścieżki naszej obecności*, Dobrzyńsko-Kujawskie Towarzystwo Kulturalne, Włocławek 1985; antologia wierszy o Włocławku i Kujawach, *"Tu jest mój dom"*, Nauczycielski Klub Literacki, Włocławek 1989; *Twórcy regionu*, NKL, Włocławek 1993; *Strofy z kujawskich ogrodów*, NKL, Włocławek 1993.

Ważne znaczenie dla wielu osób zajmujących się dzisiaj twórczością literacką miał rok 1968. W maju tego roku, z inicjatywy redaktora Jarosława Mniszka, utworzony został tygodnik powiatowy "Życie Włocławka", który obejmował powiaty: aleksandrowski, lipnowski, radziejowski, rypiński i włocławski. Poczynając od sierpnia, na łamach pisma zaczęły ukazywać się pojedyncze utwory literackie. Kwalifikował je do druku nieżyjący już Krzysztof Roman Różański, pełniący funkcję sekretarza redakcji, który też podejmował - i to z niezłym efektem - próby pisania wierszy.

W sierpniu 1968 r., przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego, przybył do Włocławka Antoni Cybulski i natychmiast podjął długie, czasem wyczerpujące rozmowy z redaktorem naczelnym "Życia Włocławka". Ich celem była chęć utworzenia przy redakcji klubu literackiego oraz druk utworów poetyckich w tygodniku. W późniejszych rozmowach uczestniczyli także: Maria Danuta Betto, Karol Kawski, Stefan Krajewski i Grzegorz Kwiatkowski. Redaktor Mniszek wyraził w końcu zgodę na utworzenie przy redakcji klubu literackiego, ale pod warunkiem, że będzie on posiadał własny statut i program działania, a także obiecał miejsce na publikacje materiałów (reporterskich?) przywożonych z terenu, gdzie odbywać się miały spotkania autorskie. Ze statutem nie było kłopotów, ponieważ autor tego opracowania należał wówczas do nauczycielskiego klubu literackiego (ogólnopolskiego), który posiadał taki dokument. Na tym właśnie wzorze opracowany został statut klubu, natomiast program działania przygotowany był wspólnie z kierownictwem redakcji.

W zebraniu organizacyjnym, które odbyło się 21 XI 1968 r. uczestniczyło 19 osób, z których część miała już debiut prasowy. Ukonstytuował się pięciosobowy zarząd: na przewodniczącego wybrano Antoniego Cybulskiego, funkcję wiceprzewodniczącego objął Stanisław Kuncman, a sekretarzem została Maria Danuta Betto. W skład zarządu wchodził też red. Jarosław Mniszek i red. Krzysztof Różański. Członkowie klubu literackiego, który przyjął później nazwę "Włocławski Klub Literacki", pochodzili z powiatów objętych zasięgiem tygodnika. Redakcja udostępniała pomieszczenie na zebrania, a patronat nad klubem sprawowało Towarzystwo Miłośników Kultury we Włocławku, któremu przewodniczyła wtedy - niezwykle życzliwa dla poczyznań klubowych - Wiesława Przytarska.

W rejestrze zadań Włocławskiego Klubu Literackiego na czowym miejscu znalazła się konieczność poszerzania zakresu wiadomości i podnoszenia poziomu własnej twórczości. Postanowiono wyszukiwać w regionie twórców ludowych i udzielać im pomocy w gromadzeniu, opisywaniu oraz upowszechnianiu dorobku,

zajmować się propagowaniem kultury literackiej i dziennikarskiej w regionie poprzez organizowanie spotkań wybitnych twórców z czytelnikami, popularyzowanie wśród dziennikarzy i literatów problemów związanych z Kujawami, ziemią dobrzyńską i Włocławkiem. Zwracano też uwagę na konieczność nasycenia własnej twórczości problematyką związaną z życiem i pracą ludzi ziemi kujawsko-dobrzyńskiej.

Niektóre z tych zaszczytnych celów miały być realizowane poprzez spotkania, dyskusje, konkursy literackie i czytelnicze, uczestnictwo w imprezach przygotowywanych przez placówki kulturalno-oświatowe na wsi i w małych miasteczkach oraz pulikacje własnych utworów poetyckich i materiałów dziennikarskich na łamach "Życia Włocławka". Na materiałach przywożonych z terenu najbardziej zależało redaktorowi naczelnemu tygodnika, gdyż uważał, że dzięki temu pismo zdobędzie szersze kręgi czytelników. Redakcja pokrywała początkowo nawet koszty delegacji dla osób wyjeżdżających w teren. Spotkania twórców z mieszkańcami danej miejscowości odbywały się najczęściej w świetlicach, klubokawiarniach "Ruchu" i klubach "Rolnika".

Najpomysłniejszymi w działalności literackiej były lata 1969 i 1970. W tygodniku dość często publikowali wówczas swoje utwory tacy poeci, jak: Cecylia Zielińska, Leon Stankiewicz, Karol Kawski, Stefan Krajewski, Aniela Nowakowska, Wojciech Kwiatkowski, Marietta Rerych, Krzysztof Różański czy Franciszek Beciński, o którym Jarosław Iwaszkiewicz powiedział: "Głucho u nas o tym ludowym poecie spod Płowiec, a przecież zasługuje on na najwyższą uwagę"². We Włocławku i okolicy przebywali na spotkaniach literaci, krytycy, filmowcy, dziennikarze, np.: Krzysztof Nowicki, Jan Górec-Rosiński, Jerzy Lesław Ordan, Stefan Melkowski, Feliks Fornalczyk, Ernest Bryll³, Marian Reniak, Zdzisław Pruss, Mirosław Kasjan, Jerzy Ambroziewicz, Tadeusz Strumff, Zdzisław Polsakiewicz, Janusz Żernicki i inni. W "Życiu Włocławka" zamieszczane były wywiady z twórcami literatury i filmu, prezentowano sylwetki twórców ludowych⁴, wprowadzono stały dział kontaktów z piszącymi wiersze pod nazwą "Rozmawiamy o poezji". Na organizowanych systematycznie raz w miesiącu spotkaniach klubowych omawiano utwory literackie poszczególnych członków. W maju 1969 r. rozgłośnia Polskiego Radia w Bydgoszczy nadała pierwszą zbiorową audycję w opracowaniu

² (can), *Jarosław Iwaszkiewicz o Franciszku Becińskim*, *Życie Włocławka*, 1969, nr 20.

³ A. C y b u l s k i, *Dialog z załogą*, *Życie Włocławka*, 1969, nr 8.

⁴ Zob. artykuły autora: *Skromne warunki - duże osiągnięcia*, *Życie Włocławka*, 1969, nr 5; *Tradycje i nowoczesność*, *Życie Włocławka*, 1969, nr 24; *Praca i pieśń*, *Życie Włocławka*, 1969, nr 36.

poety i dziennikarza Zdzisława Prussa, w której prezentowane były wiersze sześciu autorów: Marii D. Betto, Antoniego Cybulskiego, Karola Kawskiego, Stefana Krajewskiego, Zdzisława Łodygowskiego i Cecylii Zielińskiej. Na kolumnach "Życia Włocławka" opublikowano szereg artykułów dotyczących twórców i działaczy kultury oraz sytuacji panującej w kulturze regionu⁵.

Po okresie ożywionej i korzystnej zarówno dla twórców, jak i mieszkańców powiatu włocławskiego działalności, nastąpiło prawie całkowite zahamowanie pracy. Było to następstwem zmian osobowych w zespole redakcyjnym i w zarządzie klubu. Zabrakło środków finansowych na działalność, zmniejszyła się liczba spotkań klubowych i obniżył się ich poziom. Mimo wielu trudności, niektórzy członkowie, np.: Maria D. Betto, Antoni Cybulski, Stefan Krajewski - odnosili sukcesy indywidualne, zdobywali uznanie za swoją twórczość na wieczorach autorskich w Warszawie, Gdańsku, Wrocławiu, Płocku, Krakowie, Bydgoszczy. Ciekawsze utwory prezentowane były nadal w klubach "Rolnika", w klubach "Ruchu", w świetlicach wiejskich i zakładowych. Kilka osób, jak: M. D. Betto, A. Cybulski, Henryk Dąbrowski, Julian Dominikowski, K. Kawski, A. Nowakowska - odnosiło sukcesy w "Turnieju Małych Form Literackich" prowadzonym pod patronatem "Gazety Pomorskiej" w Bydgoszczy.

Niektórzy poeci drukowali swoje utwory w pismach społeczno-kulturalnych i literackich, jak: "Kamena", "Rada", "Argumenty", "Pomorze", "Życie Literackie", "Poezja", "Miesięcznik Literacki", "Fakty i Myśli" oraz w pismach zakładowych, np. "W kręgu metalowców" czy "Echu Celulozy". Kilka osób, np.: M. D. Betto, H. Dąbrowski, K. Kawski czy A. Cybulski sięgali po nagrody i wyróżnienia w konkursach poetyckich organizowanych przez instytucje, towarzystwa regionalne i ogólnopolskie. Prezentowane też były wiersze, np. Cecylii Zielińskiej czy Leona Stankiewicza na antenie radiowej, szczególnie Polskiego Radia w Bydgoszczy. Jednak na łamach tygodnika brakowało miejsca na druk wierszy, bardzo rzadko zamieszczane też były recenzje i materiały publicystyczne⁶.

⁵ Por. artykuły autora drukowane w *Życiu Włocławka* w 1969 r.: *Do zysku przez ... kulturę*, nr 11; *Kształty aleksandrowskiej kultury*, nr 20; *Ukochał tę ziemię jak swoją*, nr 13; *O filmie i literaturze*, nr 30; *Na linii Włocławek-Weida*, nr 34; *Nie ma dla mnie miasta piękniejszego*, nr 28.

⁶ W celu zwiększenia częstotliwości druku utworów poetyckich, redakcja - z inicjatywy autora - wyraziła zgodę na wydawanie raz w miesiącu dodatku Okręgowego Klubu Literackiego ZNP w Bydgoszczy pn. "Tematy". Dodatek ten, o charakterze pedagogicznym i literackim, ukazał się tylko 6 razy (19 XI 1970 r. - 13 V 1971r.). Część nakładu rozprowadzano w Bydgoszczy.

Niewielkie ożywienie nastąpiło po kilku latach, kiedy to kierownictwo objął znany działacz kultury, pracownik Powiatowego Domu Kultury, Marek Kramer. Powrócono do wypróbowanych wcześniej form pracy i zwyczajów. Zaczęto częściej organizować zebrania, podczas których dyskutowano nad utworami poetyckimi i zadbano o podnoszenie poziomu prac literackich. Zorganizowano też kilka spotkań ze znanymi twórcami, np.: Andrzejem Baskowskim, Tadeuszem Chudym czy Januszem Kryszakiem. Zrodziła się koncepcja wydania almanachu poetów ziemi kujawsko-dobrzyńskiej, którego opracowaniem zajmował się poeta, krytyk i recenzent - Tadeusz Chudy. Niestety, zamierzenia nie zostały sfinalizowane, i to nie tylko ze względu na brak środków.

Rozwijający się we Włocławku ruch literacki zwrócił uwagę władz politycznych i administracyjnych młodego województwa. W lipcu 1977 r. z udziałem przedstawicieli Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego i Zarządu Oddziału Związku Literatów Polskich w Toruniu, w oparciu o dotychczasowy Włocławski Klub Literacki i Ośrodek Korespondencyjnego Klubu Młodych Pisarzy - utworzono Włocławski Klub Literacki "Kujawy". Patronat nad nim objęło Dobrzyńsko-Kujawskie Towarzystwo Kulturalne, a opiekę merytoryczną zobowiązał się sprawować ZLP w Toruniu. Powołano pięciuosobowy zarząd, na czele którego stanął Ryszard Świętochowski, wiceprzewodniczącym został Mikołaj Konczalski, a sekretarzem ponownie Maria D. Betto.

Zaangażowanie i osiągnięcia twórcze członków Włocławskiego Klubu Literackiego "Kujawy" nie tylko cieszyły i zwracały uwagę pracowników DKTK, ale też zdobywały nowych członków i sympatyków. Z pomocą pospieszył Wojewódzki Dom Kultury oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki udostępniając swoje pomieszczenia na spotkania, a z ramienia ZO ZLP systematycznie spotykał się z piszącymi poeta, krytyk i edytor - prof. Janusz Kryszak z Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Życzliwa atmosfera, przychylność i pomoc sympatyków sprzyjały rozwojowi twórczemu wielu osób. Młodszy, jak: Irena Górski, Krystyna Macko, Marek Ogrodziński, Wojciech Morawski, Marek Krawczyński, Bogdan Lisowski czy Jarosław Wojciechowski - odnosili swoje pierwsze (na łamach prasy) sukcesy literackie, a starsi wydawali książki poetyckie. Indywidualne arkusze i książki poetyckie z tego okresu mają: Karol Kawski - *Miedzą pól*, Henryk Dąbrowski - *Pociąg pospiesznych spojrzeń*, Stanisław Szade - *Noc poniosła trud*, Antoni Cybulski - *W minione i przyszłe lata*, Leon Stankiewicz - *Co mi moja gwiazda gada*, Maria D. Betto - *Dlaczego na miłość nie biją dzwony*, Cecylia Zielińska - *Białe peonie*.

W poczynaniach wydawniczych wiele trudu wkładali pracownicy DKTK, które nie tylko sprawowało opiekę nad klubem, ale udzielało także pomocy finansowej i udostępniało pomieszczenia na spotkania klubowe. Przy redagowaniu tomików znaczny był udział dr. Mieczysława Wojtasika, wówczas pracownika naukowego ATR, a obecnie WSP w Bydgoszczy. W 1978 r., z okazji dziesięciolecia istnienia klubu, sprawująca wówczas funkcję sekretarza DKTK Teresa Olkiewicz i jej współpracownicy, urządzili interesującą imprezę w WDK, podczas której najaktywniejsi działacze otrzymali symboliczne nagrody. Byli wśród nich m.in.: R. Świętochowski, M. D. Betto, A. Cybulski, K. Kawski, A. Nowakowska, L. Stankiewicz, H. Dąbrowski, C. Zielińska. Z tej okazji ukazało się w prasie kilka artykułów⁷.

Z inicjatywy DKTK i związanych z nim osób, przy czynnym udziale tygodnika "Kujawy" (w miejsce dawnej nazwy "Życie Włocławka"), przystąpiono do wyszukiwania nazwisk literatów związanych z Kujawami i postanowiono zorganizować we Włocławku "Zjazd pisarzy kujawskich". Otrzymał się on w dniach 22-23 V 1980 r.; jego celem była próba nawiązania kontaktów między członkami Włocławskiego Klubu Literackiego "Kujawy" a osobami pochodzącymi z różnych stron kraju i posiadającymi znaczny dorobek literacki. Wskazywano na potrzebę popularyzacji osiągnięć regionu, które były znaczące w tak istotnym środowisku opiniotwórczym, jakim było i jest środowisko literackie. Licząc na zderzenie zapisanych w pamięci obrazów z zastaną rzeczywistością, ogłoszono dla przybyłych na Zjazd pisarzy konkurs literacki. Były spotkania z władzami politycznymi i administracyjnymi miasta i województwa, zwiedzanie Włocławka, spotkania autorskie, wyjazdy w teren pod kątem obserwacji zachodzących przemian. Istotnym elementem Zjazdu była sesja popularnonaukowa pn. "Kujawskie inspiracje", podczas której doc. dr Stanisław Mrozek mówił o "Literackich Kujawach ostatnich 60 lat", a doc. dr Henryk Dubowik o roli regionalizmu w literaturze polskiej ze szczególnym uwzględnieniem Kujaw. Z osiągnięciami Klubu Literackiego "Kujawy" zapoznał pisarzy i licznie przybyłych gości, przewodniczący Ryszard Świętochowski.

Zjazd Pisarzy Kujawskich był okazją do wzajemnego poznania się twórców pochodzących z różnych stron kraju, a związanych kiedyś z Kujawami, jak i tych, którzy w tym regionie mieszkają, pracują i tworzą. Spotkanie to sprzyjało wymianie ocen, spostrze-

⁷ A. Cybulski, *Literackie świadectwo obecności*, W kręgu metalowców, Włocławek 1978, nr 20/138, s. 10; A. Cybulski, *Włocławski Klub Literacki*, Gazeta Pomorska, 16-17 grudnia 1978 r.; Kolumna Literacka Nowości, nr 16, nr 69 z 28 marca 1979 r.

zeń, a także ważnego w życiu każdego człowieka - powrotu do wspomnień. Wystąpienia na sesji popularnonaukowej, jak i rozmowy kularowe, pozwoliły zastanowić się nad kwestią "kujawskości" w kulturze i literaturze. W końcowej części Zjazdu postanowiono utworzyć przy DKTK "Klub Pisarzy Kujawskich". W składzie klubu, którego przewodnictwo powierzono znanej pisarce Teresie Bojarskiej, a sekretarzowanie dr. Mieczysławowi Wojtasikowi, znaleźli się literaci związani kujawskim rodowodem i pragnący włączyć się do życia społeczno-kulturalnego regionu. Następnym Zjazdu było też organizowanie przez DKTK konkursów literackich pn. "Kujawskie inspiracje".

Trudno dziś wymieniać osiągnięcia członków Włocławskiego Klubu Literackiego "Kujawy", pokazywać osoby i instytucje, które przed dwudziestoma pięcioma laty walnie przyczyniły się do kształtowania środowiska i tradycji literackich we Włocławku. Mimo różnych zastojów i trudności, klub stwarzał warunki do wymiany doświadczeń i konfrontacji postaw, dawał okazję do wzbogacania osobowości twórczej każdemu z członków. Powstał zespół ludzi współpracujących z sobą, dzielących się uwagami i doświadczeniami. W tym okresie niektórzy ze "starszych" członków klubu podjęli współpracę z Korespondencyjnym Klubem Młodych Pisarzy (np. H. Dąbrowski, K. Kawski), inni z Włocławskim Centrum Kultury (np. St. Szade), rozstając się tym samym z dawnym klubem "Kujawy". Jednak warto było podejmować różne inicjatywy i przeznaczać określone środki na działalność, gdyż w ciągu tego okresu wyrosło we Włocławku autentyczne środowisko twórców, zwłaszcza poetów. Po obchodach piętnastolecia klubu⁸, przygotowanych przez DKTK pod kierownictwem sekretarza Towarzystwa Joanny Schab, klub zaczął się rozpadać. Nie było odpowiedniej osoby, która mogłaby przewodniczyć klubowi, zabrakło środków, zwłaszcza na wydawnictwa. Podejmowane jeszcze w 1988 r. przez pracownika DKTK Joannę Prokopiak próby ratowania klubu, nie przyniosły oczekiwanych efektów.

Wypada jeszcze zaznaczyć, że Włocławski Klub Literacki "Kujawy", skupiał adeptów pióra różniących się wiekiem, doświadczeniem życiowym, wykształceniem i umiejętnościami twórczymi, ale stwarzał warunki do pracy twórczej we wszystkich dziedzinach sztuki literackiej. Celem jego działalności było bowiem niesienie pomocy tym, którzy pragnęli wykorzystać swoje umiejętności twórcze dla dobra kultury regionalnej, pragnęli znaleźć

⁸ Z okazji piętnastolecia istnienia Klubu Literackiego "Kujawy", DKTK wydało w 1985 r. almanach poetycki - ze słowem wstępnym Janusza Żernickiego i wierszami 17 poetów - *Ścieżki naszej obecności*.

właściwe forum do wymiany poglądów i samookreślenia. Chociaż członkowie klubu zdobyli właściwego mecenasa i sojuszników, to jednak działalność coraz bardziej słabła. Nie ogłoszono wprawdzie oficjalnej upadłości, ale od połowy lat osiemdziesiątych trudno mówić o zbiorowej działalności spod znaku Klubu Literackiego "Kujawy". Jednak życie nie znosi pustki.

15 V 1987 r. w Orlu koło Topólki (ośrodek wypoczynkowy resortu oświaty) z inicjatywy Antoniego Cybulskiego spotkali się nauczyciele posiadający osiągnięcia literackie i plastyczne. Spotkanie zaszczycili swoją obecnością przedstawiciele Kuratorium Oświaty i Wychowania, Urzędu Miejskiego we Włocławku, Zakładu Usług Socjalnych resortu oświaty, Zarządu Okręgu ZNP i inni. Wszyscy widzieli potrzebę współpracy nauczycieli literatów z plastykami. Tam też utworzony został Nauczycielski Klub Literacki, który w początkowym okresie wydawał książki z przerywnikami plastycznymi. Szczególnie widoczna była współpraca z Aleksandrą Piotrowską i Aliną Stalińską (plastykami). Początkowo NKL otrzymywał wsparcie finansowe z Zakładu Usług Socjalnych, ale od 1989 r. klub pozostawiony został na bocznym torze, co nie znaczy, że zawiesił działalność.

W celu pozyskania większej liczby członków, ogłoszone zostały w pierwszych latach działalności trzy konkursy literackie. Ich efektem był niewielki almanach poetycki *W drodze do tablicy* (1987 r.), a następnie antologia wierszy o Włocławku i Kujawach (jedyna do tej pory) zatytułowana *Tu jest mój dom*, w której znajdują się wiersze dwudziestu pięciu autorów⁹.

Oprócz zebrań warsztatowych oraz spotkań z profesjonalistami (twórcy i krytycy), np.: dr. Wiesławem Krzysztożkiem, prof. Januszem Kryszakim z UMK, dr. Tadeuszem Grzegorzewskim czy dr. Mieczysławem Wojtasikiem, klub zajmował się szeroką działalnością popularyzatorską i upowszechnieniową. Do końca grudnia 1995 r. pod auspicjami NKL ukazało się 47 książek, w tym kilka tomików twórców nie będących członkami klubu, jak: Cecylia Zielińska, Marietta Rerych-Barańska, Robert Krajewski, Maciej Aleksander Majewski, Wojciech Jarosław Pawłowski, Stanisław Szade, Małgorzata Ronkowska. Kilka z tych osób otrzymało pomoc finansową z Wydziału Kultury Urzędu Wojewódzkiego, Urzędu Miasta czy zakładów pracy. Zdarzało się, że autorzy wydawali książki za własne pieniądze (np. Jan Szczerbiak, Dariusz Chrobak, Maciej A. Majewski). Dzięki pomocy finansowej Urzędu Miasta wydana została wartościowa książka, zawierająca sylwet-

⁹ *Tu jest mój dom. Antologia wierszy o Włocławku i Kujawach*, Nauczycielski Klub Literacki, Włocławek 1989.

ki i wiersze dwudziestu pięciu autorów z województwa wrocławskiego, pt. *Strofy z kujawskich ogrodów* oraz inna, również cenna pozycja *Twórcy regionu*¹⁰, w której znalazło się 175 wierszy - czterdziestu dziewięciu autorów - drukowanych na łamach "Gazety Kujawskiej" w okresie od 3 IV 1989 r. do 28 III 1993 r.

Wypada zaznaczyć, że korzystne i mobilizujące dla osób piszących były drukowane od 2 III 1989 r. w "Gazecie Kujawskiej" wiersze pod winietą "W drodze na Parnas", a od 24 III 1990 r. (nadal są drukowane) ukazują się pod winietą "Twórcy regionu". W tym dzienniku zamieszczane też były informacje i recenzje wszystkich wydawanych przez NKL książek. Niezwykle wielką rolę w rozwoju twórczości literackiej regionu spełniał tygodnik "Wiadomości Wrocławskie" (ukazało się 55 numerów), w którym oprócz wierszy drukowane były wyczerpujące recenzje tomików poetyckich oraz opowiadania wrocławskich prozaików. W miejsce zawieszono tygodnika, redaktor naczelny pisma Zbigniew Ławrynowicz zaczął wydawać wiosną 1992 r. dziennik "Nowe Wiadomości", w którym (raz na tydzień) drukowane były wiersze, zdjęcia i informacje o autorach (zamieszczono 25 sylwetek twórców). Nie dawało to pełnej satysfakcji piszącemu, dlatego nawiązał współpracę z "Wrocławskim Tygodniem", w którym - poczynając od numeru 45. w 1992 r. - co dwa tygodnie ukazywała się cała kolumna poświęcona literaturze, poezji i plastyce. W połowie 1993 r. tygodnik - ze względu na brak środków - został przekształcony w suplement "Gazety Kujawskiej" i dla twórców zabrakło miejsca. Od jesieni 1994 r. na antenie wrocławskiego Radia "W" systematycznie raz w miesiącu przeprowadzane są rozmowy z autorami drukującymi pod patronatem NKL, omawiane nowe książki i prezentowane wiersze. Od września 1995 r. na antenie Radia "W" prowadzony jest stały konkurs na "Opowiadanie miesiąca". Uczestniczą w nim autorzy posiadający dorobek twórczy, jak i debiutanci.

Warto wymienić zarówno debiutantów, jak i twórców posiadających kilka książek wydanych przez NKL:

Iwona Palińska, *Biegnę w przyszłość* (1995);

Małgorzata Ronkowska, *Słodki trójkąt goryczy* (1995);

Hanna Afeltowicz, *Poplątane drogi* (1994) - opowiadania;

Ryszard Rudnicki, *Umysłem i sercem* (1993) - fraszki i aforyzmy;

Dariusz Chrobak, *Dialog także z sobą* (1991), *Nanizanie słów* (1994);

Sławomir Ciesielski, *W kolejce do nieba* (1989), *Między słowem a*

¹⁰ *Strofy z kujawskich ogrodów. Almanach poezji współczesnej*. Zebrał i opracował Antoni Cybulski, Nauczycielski Klub Literacki, Wrocław 1993; *Twórcy regionu*. Zebrał i opracował Antoni Cybulski, Nauczycielski Klub Literacki, Wrocław 1993.

- winem* (1991), *Bulwar Filadelfijski* (1993), *Rozmawiam ze światem* (1994);
 Mirosław Glazik, *W rytmie codzienności* (1989), *Nocny dyżur poety* (1990), *Świt* (1991);
 ks. Stanisław Dubiel, *Wyrwane z ciszy* (1991), *Imiona twarzy* (1994);
 Jan Szczerbiak, *Myśli przewietrzone* (1989), *Myśli w przelocie* (1990), *Fraszki* (1991);
 Beata Poczwardowska-Renda, *Kwiaty księżycy* (1994), *Nie opowiem ci tej ciszy* (1995);
 Wojciech J. Pawłowski, *Ja nie stąd* (1992), *Droga do tam* (1994), *Nie wszystko przemija* (1995);
 Marietta Rerych-Barańska, *Jesteś* (1991), *Tak naprawdę* (1992), *Gorąca i chłodna* (1995);
 Cecylia Zielińska, *Na ścieżce życia* (1991), *Blżej słońca* (1994), *Z pożarów pamięci* (1994), *Okruchy przeszłości* (1995);
 Regina Zaleska-Wojciechowska, *Pachnie ziemia* (1995) - wiersze dla dzieci, *Baśnie i klechdy kujawskie* (1995).

Niektóre z tych osób, np. Mirosław Glazik (*Wieczory prowincjonalne*) (1986), mają książki wydane przez DKTK. S. Ciesielskiemu książkę *Spacer po tęczy* wydała Miejska Biblioteka Publiczna w Lipnie (1991), Krystyna Sarnowska wydała 4 książki poetyckie: *Z porywu serca* (Uniwersal-Kujawy-Trade 1990), *Kolory miłości* (Wydawnictwo Diecezjalne 1991), *Zdziwienie* (WTN 1993) i wybór poezji *Twarz* (WTN 1995).

O poziomie wydawanych przez NKL książek świadczyć może fakt, że w ogłaszanych co dwa lata przez "Głos Nauczycielski" konkursie na najlepszą książkę nauczycieli, w 1991 r. Mirosław Glazik otrzymał II nagrodę, w 1993 r. ks. Stanisław Dubiel zdobył wyróżnienie, a w 1995 r. Beata Poczwardowska-Redna także otrzymała wyróżnienie.

Na przykładzie NKL można mówić o krajowym ewenemencie. Klub, który nie ma żadnego ryczałtowego pracownika, miejsca do przechowywania dokumentacji czy prezentowania dorobku wydawniczego, biurka, szafy, telefonu, środków na znaczki, obsługę księgowo-finansową - jest pod względem wydawniczym i upowszechnieniowym najlepszy w kraju. W 1994 r., dla przykładu, wydanych zostało 9 książek, a w 1995 r. - 10 pozycji, w tym powszechnie poszukiwane baśnie kujawskie Reginy Zaleskiej-Wojciechowskiej, które są pierwszym tego rodzaju gatunkiem literackim w regionie kujawsko-dobrzyńskim.

Mam świadomość, że nie wszystko zostało tu powiedziane, nie wszystkie nazwiska i osiągnięcia wymienione, niektóre fakty sprzed dwudziestu pięciu lat i późniejsze uleciały z pamięci, nowe dopiero się krystalizują. Trzeba jednak podkreślić, że ruch wy-

dawniczcy i literaccy we Włocławku zasługują na uznanie. Jest kilkanaście osób, które spełniają warunki, by zostać członkami Związku Literatów Polskich czy Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. Warto w nich inwestować, bo podnoszą kulturę duchową i rangę województwa.

Uważam za stosowne wymienić jeszcze kilka innych nazwisk twórców, którzy posiadają bogaty dorobek wydawniczy:

Mikołaj Konczalski: *Poezja i grafika* (Klub Młodych Pisarzy, Włocławek 1979), *Tak długo tu biegłem* (Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie 1971), *Azalie kwitną, ja w upały wracam* (DKTK 1989), *Zamyślenie* (Fundacja stypendialna im. Anny Domagały-Jakuć, Łódź 1989), *Ziołofonie* (Firma Wielobranżowa "Moja" 1992), *Pachnidła* (DKTK 1994);

Maria Danuta Betto: *Dlaczego na miłość nie biją dzwony* (Wydawnictwo Łódzkie 1984), *Powroty* (DKTK 1990), *Temat do obrazu* ("Świadectwo", Bydgoszcz 1992), *Pora lęku* (DKTK 1993), *Portret raz jeszcze* ("Świadectwo", Bydgoszcz 1995);

Janusz Żernicki: autor 13 książek. Ostatnie dwie: *Nie ma mnie na wspólnej fotografii* ("Atut", Piła 1994), *Rwijcie lilie z lotu mew* (DKTK 1995);

Jadwiga Jałowicz: *Najpiękniej jest po deszczu* (1982), *Nasze drzewa* (1985), *W środku świata* (NKL 1988), *Zadudnię kropłą w srebrnej rynnie* (Rejonowa Biblioteka Publiczna w Lipnie, 1991).

Są jeszcze w tym regionie inni twórcy posiadający dorobek wydawniczy, np.: Bogdan Balcerowicz (Rypin), Pelagia Hadrowicz (Brześć Kuj.), Bogdan Lisowski (Kłóbka), Henryk Dąbrowski (Włocławek), Mariola Dąbrowska (Włocławek), Aniela Nowakowska (Włocławek) i inni.

PODSUMOWANIE

Z tego, z konieczności krótkiego, przeglądu życia literackiego ostatnich kilkudziesięciu lat w regionie kujawsko-dobrzyńskim wynika bezspornie wniosek, że o osiągnięciach twórczych danego środowiska decyduje zyczliwa atmosfera, możliwości druku i osobowość animatora czy organizatora. O powstaniu środowiska literackiego we Włocławku w znacznym stopniu zdecydował tygodnik "Życie Włocławka" (potem "Kujawy"), tygodnik "Wiadomości Włocławskie" oraz dzienniki: "Nowe Wiadomości", "Ilustrowany Kurier Polski" i przede wszystkim "Gazeta Kujawska". Trudno zliczyć wydane w tych latach książki osób tworzących i mieszkających na ziemi kujawsko-dobrzyńskiej, ale będzie ich ponad sto. Takie bogactwo podnosi nie tylko rangę środowiska literackiego, ale też całego województwa. Warto ten ruch podtrzymywać w sposób umiejętny.

Mirosław Krajewski, Antoni Cybulski (Włocławek)

OŚWIATA I WYCHOWANIE W WOJEWÓDZTWIE WŁOCLAWSKIM W LATACH 1975-1995

Województwo włocławskie, utworzone w następstwie uchwały sejmowej z 28 V 1975 r., należy do średnich zarówno pod względem powierzchni, jak i zaludnienia. W chwili powstania jego powierzchnia wynosiła 4404 km², a ludność 403,2 tys. osób, przy czym ponad połowę (206,9 tys.) stanowiły kobiety. Wysoki był przyrost naturalny ludności i w 1975 r. wynosił 11,2%, ale stopniowo spadał i w 1994 r. wynosił 3,4%. Pod koniec 1994 r. teren województwa zamieszkiwały 434 962 osoby, z tego we Włocławku było 123 148 osób¹. Na 100 mężczyzn w miastach przypadało w powyższym roku 110,7 kobiet, we Włocławku 110,1, a na wsiach - 100,4.

Sytuacja demograficzna stwarzała istotne problemy dla władz oświatowych, które zobowiązane były do zapewnienia w odpowiednich latach określonej liczby miejsc w przedszkolach, szkołach podstawowych i ponadpodstawowych.

Rozwój gospodarczy, a szczególnie rozwój przemysłu we Włocławku i innych miastach, spowodował znaczną emigrację ludności wiejskiej do większych miast i ośrodków przemysłowych. Zwiększyło się też zatrudnienie kobiet w administracji państwowej i różnych działach gospodarki. W 1975 r. w miastach zamieszkiwało 156,6 tys. osób, pięć lat później było już 177,9 tys., a w 1990 r. - 203,2 tys. Liczba mieszkańców wsi tylko w ciągu 10 lat zmniejszyła się o ponad 14 tys. Szybkie zmiany demograficzne wymagały odpowiednich zmian w organizacji opieki przedszkolnej i szkół.

Nie należy sądzić, że utworzenie województwa włocławskiego spowodowało zdecydowane zmiany w oświacie. Dla przykładu w byłym powiecie aleksandrowskim na początku 1975 r. było 48 szkół podstawowych z 268 izbami lekcyjnymi i 62 pracownikami, w których zatrudniano 376 nauczycieli². W powiecie radziejowskim

¹ Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1994 r., Wojewódzki Urząd Statystyczny, Włocławek 1994, s. 15.

² H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, *Oświata w regionie*, [w:] *Kujawy i Ziemia Dobrzyńska w 40-lecie Polski Ludowej*, Włocławek 1984, s. 345.

w dniu 1 VI 1975 r., zorganizowano zbiorczą szkołę gminną, z którą łącznie na tym terenie istniało 56 szkół podstawowych z 446 oddziałami i 408 nauczycielami. W powiecie wrocławskim funkcjonowały 83 szkoły podstawowe, pobudowano lub gruntownie przebudowano 22 placówki ze 126 izbami lekcyjnymi. Oddano też do użytku 63 mieszkania ze 125 izbami dla nauczycieli.

U progu powstania województwa w trakcie realizacji znajdowała się ustawa sejmowa z 1973 r. o 10-letniej powszechnej szkole średniej. W związku z tym likwidowano małe szkoły podstawowe i tworzone tzw. zbiorcze szkoły gminne. Placówki takie istniały w 23 gminach, co stanowiło 66% gmin województwa. Zamykano przede wszystkim małe szkoły mieszczące się głównie w budynkach o złym stanie technicznym lub w obiektach dzierżawionych. Przygotowano bazę do objęcia wychowaniem przedszkolnym 100% dzieci sześciolletnich; przeszkolono także wszystkich nauczycieli wychowania przedszkolnego realizujących zajęcia z dziećmi sześciolletnimi. Warto zaznaczyć, że zbiorcze szkoły gminne wprowadzono w roku szkolnym 1972/73 i powstały wówczas szkoły z klasami I-IV, I-VI oraz I-VIII. Sytuacja jednak zmieniała się odpowiednio w poszczególnych latach.

Brak kompleksowych zmian modelu edukacji zastępowano różnymi próbami stopniowych reform organizacji kształcenia i wychowania. W ostatnich latach przybyło szkół i klas realizujących inne, np. autorskie programy nauczania, wprowadzających innowacje i eksperymenty pedagogiczne. Były też placówki, które ograniczały nauczanie do minimum programowego i likwidowały zajęcia pozalekcyjne. Niskie nakłady przeznaczane na edukację powodowały, że placówki oświatowo-wychowawcze prowadziły działalność mającą na celu uzyskanie dodatkowych dochodów. Kontynuowany był proces przejmowania szkół przez gminy oraz zauważalny znaczny udział rodziców w części wydatków dotyczących utrzymywania szkół i placówek. Szacuje się, że wynosił on około 10% ogólnych nakładów przeznaczanych na edukację. Jednak coraz więcej szkół finansowały organy samorządowe. Na początku 1991 r. przejęły one prawie wszystkie placówki wychowania przedszkolnego i zaczęły przygotowywać się do kompleksowego przejmowania szkół podstawowych³.

Braki w szkolnictwie publicznym coraz częściej uzupełniane były przez szkoły niepubliczne. Jednak ich liczba stosunkowo wolno i objęła niewielki odsetek uczniów. Zależało to przede wszystkim od zasobności organizatorów i rodziców uczniów uczęszczających do tych placówek.

³ *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 1994/95*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1995, s. VII.

Wpływ na szkolnictwo miały zmiany demograficzne. Najliczniejsze roczniki rozpoczęły naukę w klasie pierwszej w roku szkolnym 1989/90, a od roku 1993/94 liczba uczniów szkół podstawowych zaczęła systematycznie zmniejszać się. W 1990 r. było ponad 62,5 tys. uczniów, a w 1995 r. już 59,1 tys. Nastąpił zatem dość wyraźny spadek. Zwiększyła się natomiast znacznie liczba uczniów szkół ogólnokształcących oraz techników, liceów i szkół równorzędnych. W ostatnich latach coraz mniej absolwentów szkół podstawowych wybierało zasadnicze szkoły zawodowe, gdyż nie dawały one średniego wykształcenia i nie pozwalały na dalsze kształcenie⁴.

Trudna sytuacja oświaty spowodowała, że spadła liczba uczniów szkół średnich otrzymujących stypendia. Zmniejszyła się także liczba uczniów korzystających z internatów. Zwiększyła się zdecydowanie liczba rodzin zastępczych i liczba dzieci umieszczonych w tych rodzinach.

Niedobór środków finansowych powodował, że rzeczywistość różniła się z założeniami polityki edukacyjnej i potrzebami szkolnictwa. Wciąż koniecznym zadaniem stawało się zapewnienie szans młodzieży wiejskiej na równi z uczniami szkół miejskich. Polepszenia wymagało wyposażenie szkół w środki dydaktyczne niezbędne do stosowania nowoczesnych metod nauczania. Dotyczyło to szczególnie szkolnictwa ponadpodstawowego, które w latach 1993-95 przeżywało wyż demograficzny. Na kompleksowe rozwiązanie oczekiwało szkolnictwo zawodowe, które powinno być dostosowane do potrzeb regionu i kraju.

WYCHOWANIE PRZEDSZKOLNE

Placówki wychowania przedszkolnego przeznaczone są dla dzieci od lat 3 do rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej. Zapewniają opiekę dzieciom podczas godzin pracy rodziców i przygotowują je do startu szkolnego. W omawianym okresie wychowanie przedszkolne realizowane było w przedszkolach, oddziałach przedszkolnych i ogniskach, które od 1981 r. przygotowywały dzieci do nauki w klasie pierwszej, po czym przekształcone zostały w oddziały przedszkolne. Funkcjonowały też przedszkola specjalne organizowane dla dzieci z wadami wzroku, słuchu, niesprawnym ruchowo, przewlekłe chorych, czy też upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym. Za miejsce w przedszkolu przyjmuje się powierzchnię wynoszącą 2,4 m², a w salach zabaw, zajęć, sypialniach 2 m².

⁴ Ibid., s. VIII.

Obraz dotyczący wychowania dzieci w wieku 3-6 lat w pierwszym roku po podziale administracyjnym odzwierciedla zestawienie, w którym uwzględniono liczbę dzieci, przedszkoli, oddziałów przedszkolnych, miejsc w tych placówkach i nauczycieli przedszkoli:

Rok szkolny	Liczba przedszkoli, oddziałów i ognisk przedszkolnych	Liczba dzieci	Liczba miejsc w przedszkolach	Liczba nauczycieli
1975/76	344	11 278	4 645	640
1976/77	361	11 402	4 680	697
1977/78	364	12 268	4 857	784
1978/79	373	12 301	4 997	789

Liczba placówek wychowania przedszkolnego zwiększyła się w ciągu czterech lat (1975-79) o 29, przy jednoczesnym wzroście liczby dzieci o ponad tysiąc i zwiększeniu liczby miejsc w przedszkolach o 352⁵.

Przedszkole Nr 35 we Włocławku

Z każdym rokiem w województwie włocławskim wzrastały potrzeby związane z uzyskaniem dodatkowych miejsc w przedszkolach. Władze oświatowe podejmowały różnorodne przedsięwzięcia, by zwiększyć liczbę miejsc dla dzieci w wieku 3-6 lat. Efekty tego okresu ilustruje poniższe zestawienie:

⁵ Archiwum Kuratorium Oświaty we Włocławku (cyt. dalej-AKO), Dane statystyczne nieuporządkowane; *Województwo włocławskie 1975-1984*, Wojewódzki Urząd Statystyczny, Włocławek 1985, s. 20.

Rok szkolny	Liczba dzieci w placówkach wych. przedszkol.	Liczba miejsc w przedszkolach	% dzieci objętych wychow. przedszkolnym
1980/81	13 039	5 476	40,8
1981/82	13 995	5 786	43,0
1982/83	14 048	5 931	47,1
1983/84	13 435	5 942	45,4
1984/85	13 581	6 057	46,0

Tabela ukazuje wyraźny wzrost liczby miejsc w placówkach wychowania przedszkolnego, co było następstwem budowy i modernizacji istniejących obiektów. Z tabeli wynika także, że w ciągu 5 lat (1980-85) przybyło aż 40 placówek przedszkolnych. Wzrósł również procent dzieci objętych różnymi formami wychowania przedszkolnego - z 40,8 w 1980 r. do 46,0 w roku szkolnym 1984/85. Jednak nadal województwo wrocławskie było w tym zakresie poniżej średniej krajowej, która wskazywała, że różnymi formami wychowania przedszkolnego objętych było 48,8% dzieci. Pocięszający był natomiast fakt, że w roku 1982/83 wychowaniem przedszkolnym w województwie wrocławskim objętych było 100% dzieci sześciolletnich⁶.

Warto wrócić do 1978 r., kiedy to spośród 7330 dzieci sześciolletnich 99,9% uczęszczało do placówek wychowania przedszkolnego. Ogniska przedszkolne obejmowały w tym okresie 55,8% dzieci, oddziały przedszkolne - 12,7%, do przedszkoli uczęszczało 28,8%, a część podjęła naukę w klasie I. W tym czasie funkcjonowały 252 ogniska, 36 oddziałów przedszkolnych przy szkołach podstawowych oraz 102 oddziały dla dzieci sześciolletnich. Przyjmowano wtedy, że ogniska przedszkolne mają pracować 18 godzin tygodniowo, jednak ze względu na warunki kadrowe i lokalowe wiele z nich pracowało poniżej ustalonego czasu. Do pracy z sześciolatkami przygotowano 234 nauczycieli szkół podstawowych pracujących w ogniskach i oddziałach przedszkolnych oraz 162 nauczycieli przedszkoli.

W latach 1980-84 zwracano uwagę na potrzebę budowy nowych obiektów przedszkolnych. W wyniku adaptacji zorganizowano 6 nowych przedszkoli: we Wrocławku - 4 (nr 11, 19, 28 i 31), w Ciechocinku (nr 3) i w Starym Brześciu⁷. Po wykupieniu i adaptacji budynku oddano do użytku nowe przedszkole w Topólce. Przy

⁶ AKO, Ocena realizacji programu rozwoju wychowania przedszkolnego za lata 1982-1985 w woj. wrocławskim, bez sygn.

⁷ H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 327.

udziale środków społecznych urządzono przedszkole w Rypinie (nr 5). Z funduszy inwestycyjnych zbudowano trzy przedszkola we Włocławku (nr 6, 22, 30). Zmodernizowane i rozbudowane zostało przedszkole w Lipnie (nr 1). W latach 1980-83 przekazano do użytku 12 nowych przedszkoli, ale jednocześnie przestało funkcjonować 10 placówek z 16 oddziałami.

W 1984 r. w placówkach wychowania przedszkolnego w województwie włocławskim przebywało 13 581 dzieci, tj. 46,0 % ogólnej liczby dzieci w wieku 3-6 lat. Był to jednak wskaźnik wciąż niższy od średniej krajowej, która w tym okresie wynosiła 49,0%, a na wsi - 37,9%. Mimo podjętych wysiłków wskaźnik ten wzrósł zaledwie o 0,8%. Nadal dużo dzieci nie zostało przyjętych do przedszkoli. Choć przekroczono liczbę przyjęć o 1519 powyżej obowiązujących norm, to jednak 1944 dzieci w wieku 3-6 lat (20,5%) nie znalazło miejsc w placówkach przedszkolnych. Jedynie w Brześciu Kuj. i Skrwilnie po wybudowaniu nowych przedszkoli potrzeby zostały całkowicie zaspokojone.

Przedszkole Miejskie Nr 2 w Rypinie, ul. Wojska Polskiego 11

Kuratorium Oświaty i Wychowania systematycznie analizowało przygotowanie kadry do pracy w placówkach wychowania przedszkolnego. Licząca 514 osób kadra pedagogiczna przedszkoli w dniu 1 IX 1985 r. pod względem wykształcenia prezentowała

się następująco: 54 osoby posiadały wykształcenie magisterskie, 54 osoby - wykształcenie wyższe zawodowe, 286 osób - studium nauczycielskie i studium wychowania przedszkolnego, 65 osób liceum pedagogiczne i liceum wychowania przedszkolnego, 25 osób kurs przygotowawczy i 30 osób średnie bez kwalifikacji. Wskaźniki te nie były bynajmniej budujące, ale szczególnie młodzi pedagodzy zdawali sobie sprawę, że rzeczą niezbędną stawać się miało doksztalcenie.

Stan ten nie zadowalał nikogo, dlatego podjęte zostały odpowiednie przedsięwzięcia: 32 nauczycieli bez kwalifikacji skierowano na dwuletnie studium nauczycielskie, w SN - wychowanie przedszkolne studiowało 51 słuchaczek, na II roku natomiast - 27 osób. Nauczyciele z małym stażem i bez kwalifikacji znaleźli się pod kontrolą nauczycieli - metodyków. Zorganizowano 21 zespołów metodycznych, przeprowadzono też kurs przygotowujący nauczycieli oddziałów przedszkolnych do pracy z dziećmi pięcio- i sześcioletnimi. Jednak stopnie specjalizacji zawodowej posiadały tylko trzy nauczycielki. Wizytacje wykazały, że dobre przygotowanie zawodowe daje znacznie wyższe efekty w pracy z dziećmi.

W 1985 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, nastąpił wzrost liczby dzieci w oddziałach przedszkolnych o 190, tj. o 2,6% - głównie w wyniku zwiększenia liczby miejsc dla dzieci. Przeciętnie na jeden oddział przypadało 28 dzieci, a na 100 miejsc - 121 osób. Pod koniec 1985 r. oddano do użytku przedszkole w Radziejowie dla 120 dzieci i we Wrocławku ze 150 miejscami.

W oddziałach przedszkolnych przy szkołach przebywało 6 535 dzieci w wieku 3-6 lat, tj. 21,5%. W porównaniu do 1984 r. nastąpił wzrost o 202 dzieci. Wszystkimi formami wychowania przedszkolnego objętych było w 1985 r. 14 023 osób, co stanowiło 46,6% dzieci w wieku 3-6 lat. Opieką przedszkolną objęte zostały wszystkie dzieci sześciolatnie. Jednak sytuacja w zakresie wychowania przedszkolnego nadal była trudna. Nie przyjęto wówczas do przedszkoli 1648 dzieci z ogólnej liczby zgłoszonych, głównie w miastach⁸.

O sytuacji przedszkolnej w drugiej połowie lat osiemdziesiątych świadczy poniższe zestawienie:

⁸ AKO, Sprawozdania dotyczące opieki przedszkolnej, bez sygn. Dane liczbowe Kuratorium Oświaty nie zawsze pokrywają się z materiałami umieszczonymi w opracowaniach WUS, czy też GUS.

Rok szkolny	Liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego	Liczba przedszkoli	Liczba miejsc w przedszkolach	% dzieci objętych wych. przedszk.
1985/86	14 023	104	6 172	46,6
1986/87	14 289	106	6 442	47,8
1987/88	14 373	108	6 944	48,4
1988/89	14 416	107	6 987	48,5
1989/90	13 991	108	7 048	51,3

Wynika z niego, że od 1985 r. systematycznie zwiększała się liczba miejsc w przedszkolach, rósł też procent dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym, ustabilizowała się liczba dzieci w wieku 3-6 lat i liczba przedszkoli. Jednak nadal najtrudniejsza sytuacja panowała we Włocławku, gdzie, mimo przekroczenia obowiązującej normy o 700, nie zostało przyjętych prawie 1900 dzieci. Trudności z miejscami w przedszkolach występowały też w Aleksandrowie Kuj., Lipnie, Lubrańcu, Piotrkowie Kujawskim i wielu innych miejscowościach⁹.

Dzieci z Przedszkola Nr 2 w Ciechocinku, ul. Wierzbowa

⁹ AKO, *ibid.*

Natomiast całkowicie zabezpieczone zostały potrzeby w zakresie wychowania przedszkolnego w następujących miejscowościach: Brześć Kuj., Skrwilno, Czerniewice, Dobre i Wielgie. Najpilniejsze potrzeby rozwiązano także w Rypinie i Radziejowie.

Duży postęp zanotowano w 1987 r. w zakresie podnoszenia kwalifikacji kadry zatrudnionej w placówkach wychowania przedszkolnego. Na 517 zatrudnionych nauczycieli przedszkoli wykształcenie magisterskie posiadało 57 osób, wyższe zawodowe 40, średnie pedagogiczne 294, studium nauczycielskie 88, średnie bez przygotowania pedagogicznego 38.

Znaczny wpływ na poprawę poziomu wykształcenia miało zorganizowanie w 1986 r. Studium Nauczycielskiego we Wrocławku i Wymyślinie na podbudowie szkoły podstawowej, a także uruchomienie we Wrocławku Studium Nauczycielskiego dla Pracujących - kierunku wychowanie przedszkolne. Istniejące studia nauczycielskie w szybkim tempie przyczyniły się do wzrostu kwalifikowanej kadry placówek wychowania przedszkolnego.

Rok 1989 był przełomowy w zakresie upowszechnienia wychowania przedszkolnego. Już w następnym roku potrzeby w tej dziedzinie zostały całkowicie zaspokojone. Znacznie zmniejszyły się też przekraczanie określonych norm dzieci na oddział. W 1990 r. średnio na jeden oddział przypadło już 25 dzieci. Jednak nadal zróżnicowany był poziom pracy placówek przedszkolnych. Tam gdzie występowała zwiększona troska o wychowanków, większa znajomość dzieci i ich środowiska rodzinnego, efekty wychowawcze były większe. Zaobserwowano także większe zakłócenia w pracy oddziałów przedszkolnych istniejących przy szkołach. Nie zawsze widoczna była troska o estetyczny wygląd sal do prowadzenia zajęć, zdarzała się nieznajomość programu i niesystematyczne prowadzenie dokumentacji. Niewystarczająca była także ilość pomocy i zabawek do prowadzenia zajęć.

Nowym i trudnym problemem w pracy placówek po 1989 r. stała się systematycznie malejąca liczba dzieci uczęszczających do przedszkoli. Zmniejszyła się liczba oddziałów w przedszkolach wielooddziałowych, jednodziałowe obawiały się likwidacji. Wpływ na to miał spadek liczby dzieci wynikający z sytuacji demograficznej, ze wzrostu opłat za przedszkola oraz zmniejszenia zapotrzebowania na opiekę nad dzieckiem z racji rosnącego bezrobocia rodziców. Istniejący w ostatnich latach stan placówek wychowania przedszkolnego obrazuje poniższe zestawienie¹⁰:

¹⁰ AKO, Dane dotyczące przedszkoli, bez sygn.; Kwartal. Biuletyn Informacyjny, 1991, nr 1, s. 41. Tylko w 1991 r. we Wrocławskim zlikwidowano 19 placówek przedszkolnych: we Wrocławku - przedszkola nr 15, 21, 28, 34, 18, 24 oraz w Kłotnie, Mazowszu, Krzywosądzu, Chodeczku, Suminie, Kowalkach, Okalewie, Klóbcie, nr 5 w Lipnie, nr 3 w Rypinie, Kamiennej, Przedszkola Specjalne w Wieńcu i Ciechocinku.

Rok szkolny	Liczba dzieci	Liczba przedszkoli	Liczba oddziałów	Liczba przedszkoli miejskich
1990/91	13 016	106	330	65
1991/92	11 511	111	289	64
1992/93	10 198	87	278	53
1993/94	10 095	86	271	53
1994/95	10 412	82	265	52
1995/96	5 957	79	253	50

W ślad za zmniejszającą się liczbą dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym zmalała też liczba oddziałów, liczba kadry pedagogicznej i pracowników obsługi zatrudnionych w tych placówkach.

W 1995 r. na terenie województwa funkcjonowało 81 przedszkoli, gdzie w 253 oddziałach pracowało tylko 469 pedagogów. Nadto istniały w tym czasie dwa przedszkola niepubliczne i jedno prywatne. W przeciwieństwie do lat poprzednich do przedszkoli przyjmowane były wszystkie dzieci. Miejsc zatem w przedszkolach nie brakowało, a nawet nie wszystkie były wykorzystane. Stało się to w wyniku fali bezrobocia i trudnej sytuacji ekonomicznej społeczeństwa województwa.

SZKOLNICTWO PODSTAWOWE

Uchwała sejmowa z 13 X 1973 r. o 10-letniej bezpłatnej, powszechnej i obowiązkowej szkole średniej miała daleko idące następstwa¹¹. Po jej ogłoszeniu zaczęto likwidować małe szkoły, które nie miały odpowiednich warunków lokalowych, nie posiadały dostatecznej liczby dzieci i należycie przygotowanej kadry pedagogicznej. W wielu ośrodkach gminnych pospiesznie tworzone zbiorcze szkoły gminne.

W latach 1975-82 nauczyciele szkół podstawowych systematycznie podnosili swoje wykształcenie. Wyższe studia magisterskie systemem zaocznym ukończyło w tym czasie 742 nauczycieli i prawie drugie tyle złożyło egzamin kwalifikacyjny równoznaczny wyższym studiom zawodowym. W roku szkolnym 1975/76 wykształceniem wyższym legitymowało się zaledwie 19,9%, natomiast

¹¹ M. Słomski, *Rozwój szkolnictwa podstawowego we Włocławku w latach 1945-1979*, Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie, 1980, s. 273.

w roku szkolnym 1981/82 wyższe studia (w tym wyższe studia zawodowe) posiadało już 52% pedagogów¹².

W latach 1972-76 dokonano istotnych zmian w programach nauczania i wychowania. Treści programowe w znacznym stopniu dostosowane zostały do zainteresowań i uzdolnień młodzieży. Dla uczniów mających trudności w nauce organizowano zespoły wyrównawcze i reedukacyjne. W 116 zespołach znalazło się 1616 dzieci z niewielkimi defektami, z czego w 61 zespołach było 53 uczniów z defektami i zaburzeniami. W szkołach gminnych powstało 50 oddziałów - klas specjalnych. Wprowadzono do szkół zróżnicowaną ocenę ze sprawowania, zmianom uległy zasady prowadzenia egzaminów dojrzałości, nawiązywano większą współpracę z rodzicami i zakładami pracy. W 20 gminach utworzono zbiorcze szkoły gminne, co stanowiło 66,6% wszystkich gmin. Około 95% absolwentów szkół podstawowych kontynuowało naukę w szkołach ponadpodstawowych. Na studia wyższe skierowano 744 nauczycieli, a na studia podyplomowe - 89 osób. Różnymi formami doksztalcania objęto 343 osoby.

Szkoła Podstawowa Nr 5 w Lipnie.
Adaptacja budynku na szkołę nastąpiła w 1990 r.

¹² H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 347.

W roku szkolnym 1975/76 istniało 241 szkół podstawowych z klasami I-VIII i 76 punktów filialnych. W tym samym okresie w 35 szkołach obniżono stopień organizacyjny i zlikwidowano 22 punkty filialne, w wyniku czego o 27 zmniejszyła się liczba szkół stosujący nauczanie w klasach łączonych. Jednak nadal jeszcze w 55 szkołach i 54 punktach prowadzone były zajęcia w klasach łączonych. Istniejący wówczas stan liczbowy odzwierciedla poniższe zestawienie¹³:

Rok szkolny 1975/76	Liczba szkół	Liczba punktów filialnych	Liczba uczniów
miasta	24	-	15568
miasta-gminy	64	17	12275
gminy	144	59	19810
	232	76	47653

W roku szkolnym 1976/77 w województwie wrocławskim funkcjonowały 83 placówki, w których pracowało siedmiu i więcej nauczycieli, w 76 jednostkach pracowało po sześciu pedagogów, 20 szkół zatrudniało pięciu nauczycieli, a w 33 jednostkach zatrudnionych było trzech lub czterech pedagogów. W porównaniu z rokiem 1975/76 zmniejszyła się liczba szkół z czterema lub pięcioma nauczycielami, ale w 53 placówkach istniały nadal klasy łączone. Uczęszczało do nich 5170 dzieci, co stanowiło 9,7% ogólnej liczby uczniów. Było to zjawisko niekorzystne, gdyż uczniowie klas łączonych mieli niższy wymiar godzin ze wszystkich przedmiotów nauczania. Zakładano wówczas, że zjawisko to zlikwidowane zostanie do 1982 r.

Dalsza likwidacja punktów filialnych nastąpiła w roku szkolnym 1977/78. Planowano wtedy, że w roku następnym uczniowie wszystkich klas pierwszych w województwie nie będą uczyli się w klasach łączonych, gdyż wynikało to z założeń 10-letniej szkoły ogólnokształcącej. Do zbiorczych szkół gminnych uczęszczało już 11 134 uczniów. Ze względu na brak odpowiednich pomieszczeń nie powołano wtedy szkół zbiorczych w Lubaniu, Nieszawie, Konecku, Topólce, Wielgim, Zbójnie oraz w gminach Aleksandrów i Rypin. W tym roku szkoły podstawowe dysponowały 294 budynkami, z czego 89 zajmowały punkty filialne, gdzie było 2315 pomieszczeń do nauki, przy czym 587 znajdowało się w złym stanie technicznym. W 29 placówkach przyjęto do klasy I dzieci pięcioletnie, by dzięki temu likwidować nauczanie w klasach łą-

¹³ AKO, Zestawienia liczbowe, bez sygn.

czonych. Różny był poziom wykształcenia kadry kierowniczej, która miała pospiesznie i zdecydowanie realizować założenia szkoły 10-letniej. Spośród 35 inspektorów i gminnych dyrektorów szkół, 18 legitymowało się dyplomem ukończenia studiów, 8 posiadało ukończone wyższe studia zawodowe, a 9 studium nauczycielskie. Wiadac stąd, że kadra ta nie mogła rokować dobrego poziomu dydaktycznego szkół gminnych.

Szkoła Podstawowa Nr 1 w Brześciu Kujawskim oddana w 1987 r.

W kolejnym, 1978/79 roku wprowadzono do szkół nowy program nauczania matematyki w klasie IV. Z tego powodu 45 nauczycieli skierowano na kurs przedmiotowo-metodyczny zorganizowany przez Instytut Kształcenia Nauczycieli, a 167 osób objętych zostało zorganizowanymi formami samokształcenia prowadzonymi przez wizytatorów metodyków matematyki.

Stopień wyposażenia szkół w odpowiedni sprzęt i pomoce nie był wówczas zły i wynosił 70-95%, zależał jednak od lokalizacji i stopnia organizacyjnego szkoły. Kuratorium Oświaty i Wychowania posiadało plan wyposażenia szkół i dokonywania zakupów na kilka następnych lat. W centrum zainteresowania władz oświatowych w zakresie wyposażenia znajdowały się zbiorcze szkoły gminne, oddziały i ogniska przedszkolne. Na pomoce dydaktyczne dla szkół przeznaczano przeciętnie w ciągu roku 16 mln zł. Taka polityka odbiła się bardzo niekorzystnie na stanie bazy dydaktycznej pozostałych placówek oświatowych.

Drugim etapem prowadzenia reformy edukacji był rok szkolny 1979/80. Jej powodzenie zależało w dużej mierze od przygoto-

wania nauczycieli, dlatego też 633 nauczycieli nauczania początkowego objęto doksztalcaniem. Nadto nauczyciele klas I-III uczestniczyli w konferencjach szkoleniowych oraz zespołach samokształceniowych. 417 osób przygotowano do nauczania muzyki w klasach I-III. Nauczycielom dostarczono niezbędne materiały metodyczne: konspekty, rozkłady materiału, podręczniki i inne. Efekty tych działań były zauważalne w procesie dydaktycznym. Sprawdziany wyników nauczania, zwłaszcza z nowych przedmiotów, jak plastyka, środowisko społeczno-wychowawcze, technika i muzyka były zadowalające, a nawet niekiedy wysokie.

Wiele uwagi poświęcono przy wdrażaniu 10-letniej szkoły średniej dojazdom do zbiorczych szkół gminnych, doskonaleniu jednolitego systemu wychowawczego, pracy z uczniem zdolnym i wybitnym oraz opiece nad uczniami posiadającymi trudności w opanowaniu materiału. Dla tych ostatnich utworzono 253 zespoły dydaktyczno-wyrównawcze, które obejmowały 2392 uczniów.

Zlikwidowanych zostało dalszych 10 punktów filialnych i to szczególnie z racji niewielkiej liczby dzieci. Istniały wtedy 142 szkoły z klasami I-VIII, 61 punktów filialnych z klasami łączonymi, 13 punktów z klasami I-IV, 32 punkty z klasami I-III, 16 szkół z klasami I-IV i 26 placówek o obniżonym stopniu organizacyjnym realizującym plan nauczania bez klas łączonych¹⁴.

Szkoła Podstawowa w Chalinie oddana w 1992 r.

¹⁴ AKO, Materiały nieuporządkowane.

W roku szkolnym 1979/80 do 102 szkół i punktów filialnych uczęszczało 7348 uczniów. Nie powołano w tym roku żadnej zbiorczej szkoły gminnej, ale liczba dojeżdżających i dowożonych uczniów wzrosła o 150 i wynosiła aż 7700 uczniów. Dla tej młodzieży czynne były 62 świetlice z dożywianiem, z których korzystało 7161 osób.

Liczbę szkół podstawowych dla niepracujących, bez szkół specjalnych, w omawianym okresie ilustruje poniższe zestawienie¹⁵:

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów	Liczba absolwentów	Szkoły specjalne
1975/76	236	57 492	7 453	5
1976/77	218	56 642	7 094	5
1977/78	216	55 909	6 773	7
1978/79	212	55 485	6 728	7
1979/80	211	55 308	6 350	7

Zmniejszająca się radykalnie liczba szkół podstawowych była następstwem likwidacji małych placówek i tworzenia zbiorczych szkół gminnych posiadających większą liczbę uczniów. Jednak w roku szkolnym 1989/90 klasy objęte reformą, tzn. I, II i III, odbywały naukę samodzielnie, a jedynie w niewielu przypadkach łączono plastykę, muzykę, kulturę fizyczną oraz pracę-technikę. Poziom nauczania w klasach początkowych był wysoki, a promocji nie otrzymywały tylko dzieci z orzeczeniami poradni wychowawczo-zawodowych o konieczności pobierania nauki w szkołach specjalnych.

W omawianym roku pracę z dziećmi w klasach I-III prowadziło 671 nauczycieli odpowiednio do tego przygotowanych. Na ogólną liczbę 4273 zatrudnionych, 51,6% posiadało wykształcenie wyższe. Jednak do pełnej realizacji programu nauczania brakowało ponad 100 nauczycieli, z czego 70 w szkołach wiejskich. Pracy z klasami pierwszymi w województwie wrocławskim służyły 193 klasopracownie, w tym 51 posiadało bardzo dobre wyposażenie w sprzęt i pomoce naukowe.

Dla klas II liczba klasopracowni była niższa (112, w tym 39 bardzo dobrze wyposażonych), gdyż w szkołach z mniejszą liczbą uczniów zajęcia klasy II odbywały się w pomieszczeniach klasy I,

¹⁵ Oświata i wychowanie w województwie wrocławskim w latach 1975-1991, Wojewódzki Urząd Statystyczny, Wrocław 1992, s. 4-7.

przez co uczniowie mogli korzystać przynajmniej z części pomocy naukowych niezbędnych do realizacji programu klasy II, np.: matematyki, muzyki, pracy - techniki, plastyki, kultury fizycznej. W wielu przypadkach, np. we Włocławku, jedna izba lekcyjna służyła 3 klasom, gdyż nauka odbywała się na 3 zmiany¹⁶. Zdecydowanie lepiej wyposażone były szkoły zbiorcze i miejskie, gorzej wyglądała sytuacja w małych szkołach i punktach filialnych na wsi. Występowały problemy z systemem grzewczym i zaopatrzeniem w opał.

W analizowanym okresie z młodzieżą pracowały już 4 osoby posiadające stopień doktora, 1183 osoby posiadały studia magisterskie, 842 legitymowały się wykształceniem wyższym zawodowym, 1542 osoby miały ukończone studium nauczycielskie, 201 średnie pedagogiczne i inne. Kwalifikacje swoje podnosiło w tym czasie 127 nauczycieli. Z powodu występujących braków kadrowych w szkołach wiejskich zatrudniono 77 absolwentów liceów ogólnokształcących, spośród których 42 podjęło naukę w studium wychowania przedszkolnego (SWP) we Włocławku.

Szkoła Podstawowa w Lubieniu Kujawskim oddana w 1981 r.

Z każdym rokiem zwiększała się liczba dzieci, które nie nadążały z opanowaniem materiału programowego. W roku szkolnym 1979/80 było ich 2491, a rok później już 3924, co stanowiło 18%

¹⁶ W 1989 r. w szkołach podstawowych woj. włocławskiego istniały: 44 pracownie i 101 klasopracowni języka polskiego, 86 pracowni języka rosyjskiego, 4 laboratoria językowe, 23 pracownie i 77 klasopracowni biologicznych, 82 klasopracownie chemiczne, 2 pracownie i 132 klasopracownie geograficzne, 48 pracowni i 67 klasopracowni fizycznych, 97 pracowni zajęć praktyczno-technicznych, 124 klasopracownie matematyczne, 54 sale gimnastyczne pełnowymiarowe i 71 sal zastępczych, 209 boisk do piłki ręcznej, 101 boisk do piłki siatkowej, 50 boisk do koszykówki i 111 bibliotek szkolnych prawnie interdyscyplinarnych.

Zob. m.in. I. Bilińska, R. Czyczyłowicz et al., *Monografia SP nr 21 (we Włocławku)*, Włocławek 1995, passim.

ogólnej liczby dzieci klas I-II. Tak wysokie tempo wzrostu tej grupy uczniów stanowiło istotny sygnał dla władz oświatowych.

Zmniejszająca się liczba uczniów miała wielki wpływ na liczbę dojeżdżających do szkół. W roku szkolnym 1980/81 dojeżdżało 5988 uczniów, to znaczy o 744 mniej niż w roku poprzednim. Tylko 28,4% korzystało z autobusów PKS, reszta dowożona była szkolnymi środkami lokomocji. W roku szkolnym 1979/80 z autobusów pasażerskich korzystało 1734 uczniów, a rok później tylko 1210. Aż 25,6% młodzieży korzystało z dostosowanych przyczep ciągnikowych.

W latach 1982-85 zwiększyła się liczba pomieszczeń do nauki w szkołach podstawowych o 132 (Wrocławek i Wola Skarbkowa w gminie Osiećciny) oraz powiększono szkoły w wyniku remontów i adaptacji w Brześciu Kuj., Brzeziu, Krojczynie, Leniach, Lubrańcu, Lubaniu, Mokowie, Rypinie, Służewie, Świątnikach, Ostrowitem, Tłuchowie, Topólce.

Mimo zaangażowania społecznego i wielu znaczących przedsięwzięć, w 1977 r. zrezygnowano z idei wprowadzenia 10-letniej szkoły ogólnokształcącej, głównie ze względów finansowych i programowych. W wyniku tego władze oświatowe, uwzględniając postulaty niektórych środowisk i władz gminnych, reaktywowały kilka szkół, przez co wzrosła ogólna liczba placówek. Stopniowo też zmniejszała się liczba szkół z klasami I-V i I-IV, co miało korzystne znaczenie dla uczniów.

W latach 1982-85 wiele uwagi poświęcono sprawie warunków pracy nauczycieli i uczniów. O 27 powiększyła się liczba mieszkań dla pedagogów, zakupiono 21 pojazdów do dowożenia uczniów, poprawione zostały warunki pracy Filii nr 2 Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej i Rejonowej Poradni Wychowawczo-Zawodowej w Lipnie. Kosztem 55,2 mln zł poprawiono wyposażenie szkół.

W roku szkolnym 1985/86 w oświacie zatrudniano 6081 pedagogów, z czego 2824 na wsi. Niskie płace powodowały, że z zawodu odchodziło wiele wykształconych osób, a znaczna część przeszła na emeryturę. Brak odpowiedniej kadry zmusił władze oświatowe do zatrudnienia 802 nauczycieli w niepełnym wymiarze godzin, przy czym bez pełnych kwalifikacji pracowało wówczas 188 osób. Spadek liczby pedagogów z wyższym wykształceniem spowodował, że zmniejszył się wskaźnik osób posiadających studia magisterskie i wynosił 46,6 % zatrudnionych¹⁷.

W analizowanych latach zwiększyła się liczba szkół wyżej zorganizowanych, a malała liczba placówek z klasami I-VII, I-VI oraz

¹⁷ AKO, Materiały statystyczne, bez sygn.

I-III. Sytuację w tym zakresie w ciągu trzech lat ilustruje poniższe zestawienie¹⁸:

Klasy	Rok szkolny		
	1983/84	1985/95	1984/85
I-VIII	167	174	178
I-VII	8	5	1
I-VI	19	14	14
I-V	1	1	1
I-IV	5	4	4
I-III	44	46	43
	244	244	241

Szkoła Podstawowa Nr 23 we Włocławku oddana w 1989 r.

W ostatnim z analizowanych lat szkolnych do szkół podstawowych nie uczęszczało nadal 169 uczniów z różnych powodów, przy czym 10 osób bez uzasadnionej przyczyny. Do istniejących 61 oddziałów przy szkołach podstawowych uczęszczało 819 dzieci upośledzonych w stopniu lekkim i umiarkowanym. Oprócz oddziałów było także 8 szkół specjalnych z 73 oddziałami i 1053 uczniami. Ogółem w szkołach i klasach specjalnych znajdowało się 1895 uczniów (wzrost w stosunku do roku poprzedniego o 218 osób). Funkcjonowały także 4 podstawowe studia zawodowe dla 350

¹⁸ Ibid.

uczniów z 11 oddziałami oraz 3 kursy w zakresie szkoły podstawowej z 60 uczniami. Liczba uczniów kontynuujących naukę w zakresie szkoły podstawowej wynosiła 410 i wzrosła o 200 osób. Pomoc materialną otrzymywało 3347 dzieci (domy dziecka, rodziny zastępcze i rodziny własne). Z różnych form zorganizowanego wypoczynku korzystało 51 320 dzieci, z tego na koloniach przebywały 25 174 osoby, a z małych form wypoczynku korzystało 27 380 osób.

Pracującą w 2693 oddziałach kadra pedagogiczna posiadała następujące wykształcenie: 2119 - wyższe magisterskie, 281 - wyższe zawodowe, 430 - złożyło egzaminy kwalifikacyjne, 1791 - studium nauczycielskie, 1359 - średnie pedagogiczne, 90 - średnie bez przygotowania pedagogicznego, 9 - inne¹⁹.

W analizowanym okresie rosła liczba szkół, zwiększała się liczba uczniów, a liczba absolwentów najpierw malała, by następnie wzrastać w sposób znaczący. Łatwo to zauważyć na poniższym zestawieniu²⁰:

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów szkół podstawowych	Absolwenci szkół podstawowych
1980/81	210	55 498	6 102
1981/82	229	56 656	6 083
1982/83	236	57 703	5 854
1983/84	267	59 386	6 256
1984/85	264	60 109	6 514

W roku szkolnym 1987/88 rosła liczba uczniów szkół podstawowych, o 20 zwiększyła się liczba oddziałów w szkołach. Przybyło szkół z klasami I-VIII, a ubyło z klasami I-III. Różnice wynikające z porównania liczby klas w wymienionym wyżej roku z latami poprzednimi ilustruje tabela²¹:

Klasy	Rok szkolny	
	1986/87	1987/88
I-VIII	221	223
I-VII	3	-
I-VI	10	12
I-V	1	-
I-IV	4	2
I-III	41	42

¹⁹ Ibid.

²⁰ *Oświata i wychowanie ...*, s. 20-22.

²¹ Ibid.

Nadal zwiększała się liczba uczniów w oddziałach i szkołach specjalnych. Do 48 oddziałów specjalnych przy szkołach podstawowych uczęszczało 570 uczniów, a do 10 szkół specjalnych 1104 osoby. Nie uczęszczało nadal 196 osób, przy czym 10 bez uzasadnionej przyczyny. W 24 internatach przebywało 3267 uczniów. Państwowe domy dziecka posiadały 196 miejsc, jedyny Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy dysponował 72 miejscami. Specjalny Zakład Wychowawczy "Caritas" posiadał 35 miejsc. W 3 rodzinnych domach dziecka przebywały 24 osoby, a w rodzinach zastępczych 429 dzieci.

Buildynki dydaktyczne od strony wschodniej Szkoły Podstawowej w Wielgiem k. Lipna oddane w 1987 r.

W latach następnych wyraźnie postawiono na doskonalenie pracy lekcyjnej i wychowawczej. Metodycy kuratorium oświaty zorganizowali 224 zespoły i przeprowadzili 651 zebrań, w których uczestniczyło 11 410 osób. W konsultacjach indywidualnych i zbiorowych wzięło udział kilka tysięcy pedagogów.

W roku szkolnym 1989/90 w szkołach pracowało 26% nauczycieli polonistów posiadających wyższe wykształcenie. Najlepszą obsadę posiadały szkoły miejskie w Ciechocinku, Kowalu, Rypinie i częściowo we Włocławku. Najpoważniejsze braki kadrowe występowały w Topólcie, Piotrkowie, Izbicy, Kikole, Dobrzyniu, Lubaniu, Osiecinach, Wielgiem, Choceniu i Zbójnie. Spadał ponownie procent nauczycieli z wyższym wykształceniem. Niskie było zainteresowanie stopniami specjalizacji zawodowej. Ustabilizowała się kadra ucząca wiodących przedmiotów, jak język polski, matematyka. W konkursie polonistycznym od lat sukcesy odnosili uczniowie następujących szkół: nr 1, 6, 9, 14 we Włocławku oraz z Rypina, Skrwilna, Ciechocinka (nr 1), Aleksandrowa (nr 1), Kanibrodu.

Sytuacja w latach 1985-92 ulegała dalszym zmianom. Przybywało szkół, uczniów i rosła również liczba absolwentów "podstawówek". Ilustruje to poniższa tabela²²:

Rok szkolny	Liczba szkół podstawowych	Liczba uczniów w szkołach podstawowych	Absolwenci szkół podstawowych
1985/86	262	60 725	6 360
1986/87	265	61 399	6 579
1987/88	269	61 683	6 537
1988/89	265	61 890	6 963
1989/90	266	62 253	7 068
1990/91	265	62 246	7 474
1991/92	266	62 149	x

Lata 1992-95 wskazują na pewną stabilizację w szkolnictwie podstawowym. Widoczny był spadek liczby uczniów z 62,2 tys. w 1992 r. do 58,1 tys. w 1995 r.²³:

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów szkół podstawowych w tys.	Liczba absolwentów w tys.
1992/93	270	62,2	7,3
1993/94	263	62,6	7,4
1994/95	263	60,6	7,4
1995/96	268	58,1	-

Spadek liczby uczniów w ciągu czterech ostatnich lat spowodowany był niżem demograficznym, który dał się zauważyć wyraźnie w roku 1994 i 1995.

W roku 1994/95 w miastach funkcjonowało 60 szkół, do których uczęszczało 32 407 dzieci, natomiast na wsiach 203 szkoły z 28 239 uczniami²⁴. Dla 205 pałcówek organem prowadzącym był kurator oświaty, 69 przejął natomiast samorząd terytorialny²⁵. Zajęcia odbywały się w 2870 pomieszczeniach do nauki, w tym funkcjonowały 622 pracownie przedmiotowe i 155 sal gimnastycznych. W 2777 oddziałach pracowało 3812 nauczycieli. Jednocześnie w 31 oddziałach specjalnych naukę pobierało 386 uczniów, a w 7

²² Ibid., s. 4-7.

²³ Podstawowe dane statystyczne ..., s. 29. Zob. także *Wrocławskie. Wybrane dane*, Wojewódzki Urząd Statystyczny, Wrocław 1995, s. 18, tab. 19.

²⁴ Podstawowe dane statystyczne ..., s. 27.

²⁵ AKO, Zestawienie projektów organizacyjnych szkół podstawowych w województwie w roku szkolnym 1995/96.

oddziałach niepełnosprawnych znajdowało się 153 uczniów z różnymi defektami. Do szkół podstawowych specjalnych uczęszczało 1353 uczniów, natomiast 98 osób (w tym 27 kobiet) znajdowało się w szkołach specjalnych dla dorosłych.

Szkola Podstawowa w Osiecinach oddana do użytku w dwóch etapach: w 1990 r. i 1992 r.

Ostatnie lata spowodowały wzrost zainteresowania nauczaniem indywidualnym uczniów w domach oraz nauczaniem integracyjnym dzieci niepełnosprawnych w zespołach klasowych²⁶.

W roku szkolnym 1995/96 do 268 szkół w województwie uczęszczało 58 131 uczniów, z którymi pracowało 3788 nauczycieli. Spośród tej ostatniej liczby studia magisterskie miało ukończone 1768 osób, wyższe studia zawodowe - 394 osoby, studium nauczycielskie - 1171 osób, średnie pedagogiczne - 334 osoby, a inne - 121 osób.

W ciągu 20 lat istnienia województwa wrocławskiego liczba szkół, mimo różnych zmian organizacyjnych i demograficznych, nie uległa istotnym zmianom. W 1975 r. były bowiem 262 szkoły podstawowe, a w roku szkolnym 1995/96 było ich o sześć więcej. Nieznacznie wzrosła liczba uczniów: z 57 492 do 58 131. Wzrosła także liczba dzieci w oddziałach i szkołach specjalnych.

Proces dydaktyczny szkół podstawowych przez całe dwudziestolecie uzupełniany był bogatą w treściach działalnością wychowawczą. W zdecydowanej większości służyła ona kształtowaniu aktywnych postaw osobowych, kształtowała charakter i wrażliwość na potrzeby drugiego człowieka. W ciągu ostatnich lat szczególnym powodzeniem cieszyły się różne formy pracy wychowawczej w ramach wychowania prorodzinnego, zdrowotnego i ekolo-

²⁶ /S/, *Z Życia szkół. SP nr 1. Po raz pierwszy*, Kronika Rypińska, 1995, nr 10, s. 11.

gicznego. Uczniowie szkół podstawowych masowo włączali się do akcji "Sprzątanie świata - Polska"²⁷.

SZKOŁY PONADPODSTAWOWE

Poza szkolnictwem podstawowym, spełniającym w polskim systemie funkcję oświaty powszechnej, ważną rolę odgrywały szkoły ponadpodstawowe, tj. licea ogólnokształcące, szkoły zawodowe i pomaturalne. W latach 1975-1989 w województwie wrocławskim zmniejszyła się liczba uczniów pobierających naukę w liceach ogólnokształcących, przy jednoczesnym wzroście liczby uczniów w szkołach podstawowych:

Rok	Liczba uczniów szkół podstawowych w tys.	Liczba uczniów szkół średnich w tys.
1975	58,3	6,6
1980	55,6	4,5
1985	61,1	4,5
1989	62,6	5,2

Przez cały omawiany okres istniało w województwie wrocławskim 15 liceów ogólnokształcących, natomiast lata 1975-89 przyniosły wzrost liczby szkół zawodowych. Jeśli w 1975 r. funkcjonowało 97 różnych typów szkół zawodowych, to pięć lat później, w 1980 r., było ich aż 126. Nieznacznie, w omawianym pięcioleciu, wzrosła liczba uczniów w tych szkołach: z 16,2 do 16,4 tys. osób. Mało racjonalna polityka ówczesnych władz w tej mierze została skorygowana w latach następnych: w 1985 r. liczba szkół zawodowych zmniejszyła się do 98; spadła też liczba uczniów w tego typu szkołach do 14,8 tys. W 1989 r. wzrosła ona do 16,7 tys. pobierających naukę w 101 szkołach zawodowych²⁸.

Pięciolecie 1991-95 w województwie wrocławskim, podobnie jak w całym kraju, zaznaczyło się zmniejszeniem liczby uczniów w szkołach podstawowych i jednoczesnym wzroście liczby uczniów w szkołach średnich i pomaturalnych. Zmiany ilościowe w tej mierze ilustruje poniższe zestawienie²⁹:

²⁷ Życie w "Trójce" po pierwszym dzwonku, Kronika Rypińska, 1995, nr 9, s. 13.

²⁸ Województwo wrocławskie 1975-1989. Wojewódzki Urząd Statystyczny, Wrocław 1990, s. 23.

²⁹ Wrocławskie. Wybrane dane ..., s. 18.

Uczniowie	Liczba uczniów w tys. w latach			
	1992	1993	1994	1995
liceów ogólnokształcących	6,0	6,2	6,6	7,0
zasadniczych szkół zawodowych	9,5	9,4	9,3	9,0
średnich zawodowych	6,4	7,2	7,8	8,0
szkół policealnych	0,7	0,7	0,8	0,8
szkół dla dorosłych	1,7	1,8	1,9	2,3
R a z e m	24,3	25,3	26,4	27,1

Wzrost dotyczył przede wszystkim liczby uczniów uczących się w liceach ogólnokształcących i średnich szkołach zawodowych (technika, licea zawodowe), przy jednoczesnym zmniejszeniu się liczby uczniów trzyletnich szkół zawodowych. Było to zjawisko korzystne, odpowiadające aspiracjom uczącej się młodzieży, ale także zgodne z polityką oświatową państwa, która zmierzała do przedłużenia okresu kształcenia się młodych, włącznie z rozszerzeniem różnych form studiów wyższych (zawodowych, licencjackich i magisterskich)³⁰.

Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej
we Włocławku (powstało w 1918 r.)

³⁰ Zob. *Z Kuratorem o oświacie* (rozmawiała J. G a ł k o w s k a), Kronika Rypińska, 1995, nr 11, s. 4-6.

Spóśród omawianego okresu regresem zaznaczył się 1983 r., kiedy to w województwie wrocławskim istniało tylko 12 liceów ogólnokształcących, gdzie w 142 oddziałach naukę pobierało 3928 uczniów. Spadek liczby uczniów nie oznaczał jednak obniżenia poziomu kształcenia. Już wtedy szkoły te edukację prowadziły w trzech profilach: matematyczno-fizycznym - 39 oddziałów, biologiczno-chemicznym - 29 oddziałów i humanistycznym - 14 oddziałów. 60 oddziałów utrzymało kształcenie w tzw. profilu ogólnym. W czterech liceach ogólnokształcących w tym czasie istniały klasy o rozszerzonym programie języka obcego, w których łącznie naukę pobierało 450 uczniów³¹.

W 1991 r., tj. w pierwszym roku funkcjonowania nowej ustawy o systemie oświaty, w województwie wrocławskim funkcjonowało 13 liceów ogólnokształcących, które - obok Wrocławka - istniały w Aleksandrowie Kujawskim, Radziejowie, Lipnie, Rypinie, Nieszawie, Lubrańcu, Kowalu, Wymyślinie i Izbicy Kujawskiej. W roku szkolnym 1990/91 do liceów ogólnokształcących w województwie uczęszczało zaledwie 5,1 tys. chłopców i dziewcząt zgrupowanych w 170 oddziałach. Największą popularnością cieszyły się wtedy klasy o profilu podstawowym (ogólnym) - 74, potem matematyczno-fizycznym - 41, biologiczno-chemicznym - 30, matematycznym - 20 i pedagogicznym - 5³². Wzrost liczby tych szkół nastąpił dopiero w latach 1993-95 i w roku szkolnym 1995/96 w województwie wrocławskim funkcjonowało 19 liceów ogólnokształcących. Nowe licea w tych latach zostały utworzone przy zespołach szkół zawodowych, głównie we Wrocławku. Z dniem 1 IX 1995 r. kolejne liceum utworzono we Wrocławku na bazie Szkoły Podstawowej nr 21³³.

Mimo niedoszacowania nakładów na oświatę w budżecie państwa, w ostatnich latach poprawił się stan bazy lokalowej i technicznej szkolnictwa ogólnokształcącego. Przykładem w tej mierze niech będzie budowa sali gimnastycznej przy LO w Radziejowie, która została oddana do użytku w dniu 12 II 1993 r.³⁴ W 1994 r. zmodernizowano system ogrzewania w Liceum im. Ziemi Kujawskiej we Wrocławku, a w 1995 r. rozbudowano i unowocześniono Liceum Ogólnokształcące w Izbicy Kujawskiej oraz zmodernizowano ogrzewanie w Liceum im. Marii Konopnickiej we Wrocławku. Na unowocześnienie bazy czekają licea w Rypinie i Nieszawie³⁵.

³¹ H. Kopczyński, M. Słomski, op. cit., s. 355.

³² A. Cybulski, *Dzieje wrocławskiej oświaty*, Wrocław 1991, s. 51.

³³ AKO, Akt założycielski IV LO we Wrocławku; Dane statystyczne Wydziału Ekonomiczno-Administracyjnego Kuratorium Oświaty (cyt. dalej - Dane statystyczne WE-A), bez sygn.

³⁴ Wrocławski Biuletyn Informacyjny. Kwartał, nr 5-6: 1993, s. 14-16.

³⁵ AKO, Materiały sprawozdawcze, bez sygn.

Licea ogólnokształcące w województwie wrocławskim, oprócz miasta wojewódzkiego i byłych miast powiatowych (Aleksandrów, Lipno, Radziejów i Rypin), funkcjonowały w małych miasteczkach i osiedlach, co stanowi pewną specyfikę w tym zakresie. Większość z nich w 1995 r. obchodziła jubileusze 50-lecia istnienia. Tak było m.in. w Kowalu, Lubrańcu i Izbicy. To ostatnie, oprócz II Zjazdu Absolwentów, wydało z tej okazji monografię szkoły³⁶. Licea ogólnokształcące dobrze przygotowywały młodzież do dalszej nauki. Corocznie uczniowie klas III i IV w różnych dziedzinach wiedzy dawali przykłady solidnej pracy i rzetelnej wiedzy, uzyskując indeksy na wyższe uczelnie często przed egzaminami. Przykładem niech będą tu licea wrocławskie oraz licea w Lipnie i Rypinie³⁷.

Szkola Podstawowa Nr 16 i Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika we Wrocławku

Zdecydowanie najwięcej młodzieży przez całe dwudziestolecie (1975-95) naukę pobierało w różnych typach szkół zawodowych. W zdecydowanej większości były to zespoły szkół zawodowych, z których co najmniej kilka przeżyło w ostatnich latach znaczny rozkwit. Na czoło tej listy wybił się Zespół Szkół Mechanicznych w Lipnie - największy zespół szkół w województwie wrocławskim.

³⁶ *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. Jana Kasprowicza w Izbicy Kujawskiej 1945-1995*, (Izbica 1995). Od 1976 r. dyrektorem tego liceum jest mgr Sylwester Daszykowski. W latach 1950-51 szkołą kierował prof. Mikołaj Kozakiewicz, późniejszy marszałek Sejmu RP.

³⁷ A. Czarnicka, N. Rożko, F. Wypijewski, *Liceum im. Marii Konopnickiej we Wrocławku w latach 1970-79*, Wrocławek 1979, passim; J. Ziemiłowicz, *Młodzież Lipna już w Europie*, Kwartał. Biuletyn Informacyjny, nr 1: 1991, s. 34-35; *LMK liczy sobie 75 lat*, Wrocławski Biuletyn Informacyjny, nr 11: 1994, s. 40-42; A. Oleksiak, *Liceum Marii Konopnickiej z wizytą w Bedford*, mps; DK, *O liceum ogólnokształcącym coraz głośniej*, Kronika Rypińska, 1994, nr 46, s. 19 i inne.

Warto przypomnieć, że w roku szkolnym 1982/83 w 33 oddziałach w tej szkole uczyło się 865 uczniów, natomiast w roku szkolnym 1995/96 w 64 oddziałach naukę pobierało aż 1550 uczniów³⁸.

Rozwój szkolnictwa zawodowego w województwie następował najwyraźniej w pierwszych latach omawianego dwudziestolecia³⁹:

Rok szkolny	Liczba szkół zawodowych wszystkich typów	Liczba oddziałów	Liczba uczniów	Liczba absolwentów
1975/76	97	486	10 190	4 491
1978/79	124	537	17 242	5 118
1979/80	126	528	16 545	5 366
1980/81	126	526	16 359	4 848

Zestawienie obrazuje przede wszystkim stan zmian ilościowych w szkolnictwie zawodowym województwa wrocławskiego, który dotyczył głównie utworzenia nowych kierunków kształcenia w roku szkolnym 1978/79, w porównaniu z pierwszym rokiem istnienia województwa. Zmiany te wymuszone zostały przede wszystkim w związku z wyżem demograficznym wchodzącym w tych latach do szkół średnich.

W końcu lat osiemdziesiątych w kilku zespołach szkół zawodowych utworzono nowe typy szkół, często niezgodne z ogólnym profilem i nazwą szkoły. Sytuacja ta dotyczyła zarówno samego Wrocławka, jak również szkół w województwie. Przykładowo w Zespole Szkół Rolniczych w Wymyślinie w latach 1986-92 istniało 2-letnie Studium Nauczycielskie - kierunek wychowanie fizyczne, które ukończyło 138 osób, a w latach 1986-94 - 6-letnie Studium Nauczycielskie - kierunek wychowanie przedszkolne, które ukończyło 67 nauczycielek⁴⁰.

Pierwsze sześć lat istnienia województwa wrocławskiego (1975-81) przyniosło zdecydowany postęp w zakresie unowocześniania bazy szkół zawodowych. W tym czasie rozbudowano kilka obiektów: w Zespole Szkół Mechanicznych w Lipnie powstała hala sportowa i warsztaty szkolne; w Zespole Szkół Elektrycznych we Wrocławku oddano do użytku nową pływalnię; przy Zespole Szkół Samochodowych we Wrocławku powstała stacja diagnostyki samochodowej, garaże i nowoczesne warsztaty. Zespół Szkół Zawodo-

³⁸ AKO, Zestawienia liczbowe, bez sygn.; H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 360-361.

³⁹ H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 362.

⁴⁰ S. O s t r o w s k i, *Historia szkół w Wymyślinie 1867-1995*, Wymyślin 1995, s. 7-8, 92-96; W. C h u r s k a, *Kto będzie nauczycielem w.f.?*, Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 22: 1990, s. 57-64; W. D r z e w i e c k i, *Znów kształcą się nauczyciele*, Dziennik Ludowy, 1986, z 16 IX.

wych nr 3 we Włocławku uzyskał nowe warsztaty mechaniczne i odzieżowe, a w Zespole Szkół Ekonomicznych w Rypinie w wyniku rozbudowy oddano 6 nowych pomieszczeń do nauki oraz szatnie; Zespół Szkół Zawodowych w Aleksandrowie Kujawskim powiększył się o 11 pomieszczeń dydaktycznych, natomiast w Zespole Szkół Mechanicznych w Radziejowie wybudowano halę produkcyjną, budynek socjalno-dydaktyczny i rozbudowano warsztaty szkolne. O 6 pomieszczeń warsztatowych wzbogacił się Zespół Szkół Zawodowych nr 1 we Włocławku⁴¹. Także ostatnie lata, mimo trudności finansowych, znamionowały w różne przedsięwzięcia zmierzające do poprawy bazy dydaktycznej szkolnictwa zawodowego. W 1995 r. kontynuowane były prace o dużym zaangażowaniu sił i środków przy dokończeniu budowy internatu przy Zespole Szkół Mechanicznych w Lipnie oraz hal sportowych w Aleksandrowie Kujawskim i Radziejowie. W tym ostatnim, razem z salą gimnastyczną budowano strzelnicę sportową⁴².

Zespół Szkół Zawodowych im. mjr. H. Dobrzańskiego "Hubala" w Aleksandrowie Kujawskim - budynek dydaktyczny oddany do użytku w 1993 r.

Funkcjonowanie szkolnictwa zawodowego trudno było sobie wyobrazić bez istnienia warsztatów szkolnych. Ostatnie lata potwierdziły, że ta dziedzina edukacji wyraźnie odstaje od praktyki, a nade wszystko nie nadąża za nowoczesnością. Mimo to istniejące warsztaty przez całe lata podejmowały różne działania, które w ramach gospodarstw pomocniczych pozwalały utrzymywać je bez strat. W roku szkolnym 1994/95 w województwie włocław-

⁴¹ H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 362-363.

⁴² AKO, Materiały sprawozdawcze, bez sygn.

skim istniało 9 warsztatów szkolnych przy następujących szkołach zawodowych: Zespół Szkół Budowlanych we Włocławku, Zespół Szkół Elektrycznych we Włocławku, Zespół Szkół Mechanicznych w Lipnie, Zespół Szkół Mechanicznych w Radziejowie, Zespół Szkół Samochodowych we Włocławku, Zespół Szkół Zawodowych nr 1 we Włocławku, Zespół Szkół Zawodowych w Aleksandrowie, Zespół Szkół Zawodowych nr 3 we Włocławku, Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy we Włocławku. Na koniec 1994 r. wszystkie warsztaty szkolne w województwie włocławskim zanotowały niewielkie zyski i żadne nie wykazały strat. Największe zyski osiągnęły warsztaty Zespołu Szkół Samochodowych i Zespołu Szkół Zawodowych nr 1 we Włocławku⁴³. W warsztatach szkolnych największego w województwie zespołu szkół w Lipnie w 1995 r. w 30 oddziałach zawód zdobywało 720 uczniów. Młodzież w szkołach lipnowskich zdobywała w tym czasie następujące zawody: ślusarz, ślusarz-mechanik, ślusarz-spawacz, operator obrabiarek skrawających, mechanik maszyn rolniczych, operator mechanik maszyn i pojazdów rolniczych, krawiec, stolarz, technik budowy maszyn, technik obrabiarek skrawających i technik mechanizacji rolnictwa.

Wszystkie warsztaty szkolne w województwie włocławskim przez cały czas istnienia, oprócz szkolenia zawodowego, zajmowały się także produkcją w ramach kooperacji z zakładami przemysłowymi i świadczeniem usług. Wśród wyrobów warsztatów lipnowskich poszukiwane były np. wrzeciona do agregatowania maszyn rolniczych, a także grzejniki i piece c.o., głowice do rozdrabniania pasz itp.⁴⁴

Warsztaty szkolne we Włocławskim na miarę możliwości starały się doskonalić swoją bazę techniczną, podejmując coraz to nowe cykle produkcyjne. W latach osiemdziesiątych w warsztatach Zespołu Szkół Zawodowych nr 1 we Włocławku po ich rozbudowie produkowano m.in. w kooperacji ze "Spomaszem" reduktory ślimakowe, motoreduktory, mechanizmy zmiany napędu i koła jezdne, a następnie strugarki typu PAC-20. Produkcja tych ostatnich została później zaniechana, jednak potrzeby rynku skłoniły kierownictwo szkoły i warsztatów do wznowienia produkcji w latach dziewięćdziesiątych.

W ostatnich latach, mimo trudnej sytuacji gospodarczej, warsztaty szkolne we Włocławskim zapewniały pracę na wszystkich działach szkoleniowo-produkcyjnych. Uzyskiwane ze sprzedaży

⁴³ AKO, Sprawozdanie o środkach gospodarstw pomocniczych za okres 1.01-31.12.1994 r., opr. M. Grzywacz, bez sygn.

⁴⁴ Z. G ó ł d ź, *Szkolna produkcja*, Włocławski Tydzień, 1995, nr 23, s. 2.

wyrobów i usług środki finansowe pozwalały na zaspokojenie niezbędnych do produkcji materiałów i narzędzi oraz utrzymanie załóg pracowniczych⁴⁵.

W województwie wrocławskim w dwudziestoleciu 1975-95 znaczną pozycję odegrały szkoły rolnicze. Do tego typu szkół istniejących w 1975 r., tj. w Nadrożu k. Rypina, Dobrzyniu n. Wisłą, Kowalu i Aleksandrowie Kujawskim dołączył w roku szkolnym 1977/78 Zespół Szkół Ogrodniczych w Aleksandrowie w składzie: Zasadnicza Szkoła Ogrodnicza, Zasadnicza Szkoła Mechanizacji Rolnictwa w Przybranowie, Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Zakrzewie i Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Zbrachlinie, 5-letnie Technikum Ogrodnicze na podbudowie szkoły podstawowej, 3-letnie Technikum Ogrodnicze po Zasadniczej Szkole Ogrodniczej, Policealne Studium Ogrodnicze na podbudowie liceum ogólnokształcącego oraz Wieczorowe 3-letnie Technikum Rolnicze i 3-letnie Technikum Ogrodnicze⁴⁶.

Największą ze szkół rolniczych był Zespół Szkół Ogrodniczych w Aleksandrowie Kujawskim. W roku szkolnym 1977/78 prowadzono tam edukację w 24 oddziałach, w których uczyło się 763 uczniów. Aleksandrowska szkoła znacznie poprawiła w minionych latach bazę dydaktyczną m.in. poprzez budowę nowego internatu i obiektu szkolnego z salą gimnastyczną. Odrestaurowano także zabytkowy pałac wykonywany także przez tamtejszy Zespół Szkół Ogrodniczych⁴⁷.

Silnym ośrodkiem szkolnictwa rolniczego w latach siedemdziesiątych stał się Wymyślin k. Lipna. Już w 1965 r. w miejsce zlikwidowanego Liceum Pedagogicznego, utworzono 2-letnie Studium Nauczycielskie w kierunku rolniczym. Bazą rekrutacyjną dla tej szkoły stało się 3-letnie Technikum Rolnicze, a warsztatem metodycznym (od 1970 r.) - Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Wymyślinie. W 1975 r. w tej miejscowości utworzono Zespół Szkół Rolniczych, w skład którego weszły: Zasadnicza Szkoła Rolnicza, Technikum Rolnicze, 5-letnie Technikum Hodowlane, 3-letnie Technikum Hodowlane, zaoczne Technikum Rolnicze oraz przeniesione z Dobrzynia n. Wisłą - 4-letnie Technikum Rachunkowości Rolnej. W 1978 r. do wymyślińskiego Zespołu Szkół Rolniczych włączono także Zasadniczą Szkołę Rolniczą z Tłuchowa oraz takie same szkoły z Radomic i Woli. Część z wyżej wymienionych szkół ist-

⁴⁵ R. S ł o m c z e w s k i, *42 lata w warsztatach szkolnych*, Gazeta Jubileuszowa. Jednodniówka V Zjazdu Absolwentów Szkół Technicznych we Wrocławku zorganizowanego w dniach 16-17 czerwca 1995 r. w 75-lecie szkoły, s. 4.

⁴⁶ A. C y b u l s k i, op. cit., s. 55.

⁴⁷ S. P a c z k o w s k i, *Osiągnięcia szkoły w 40-lecie PRL*, Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 14: 1987, s. 38-40.

niała przejściowo; i tak: 5-letnie Technikum Hodowlane w latach 1975-91, 3-letnie Technikum Hodowlane w latach 1975-81, Technikum Rachunkowości Rolnej w latach 1975-80. Największym powodzeniem cieszyło się 5-letnie Technikum Rolnicze ze specjalnością uprawa roślin i hodowla zwierząt, istniejące od 1975 r. do dziś⁴⁸.

Od 1990 r. w Zespole Szkół Rolniczych w Wymyślinie młodzież miała możliwość kształcenia w pięciu typach szkół rolniczych, tj. 3-letniej Zasadniczej Szkole Zawodowej, 3-letnim Technikum Rolniczym (stacjonarnym i zaocznym), 5-letnim Technikum Rolniczym, Liceum Zawodowym ze specjalnością wiejskie gospodarstwo domowe oraz Liceum Ogólnokształcącym o profilu pedagogicznym⁴⁹.

Wysoki poziom kształcenia kadr rolniczych zapewniały także szkoły i zespoły szkół rolniczych w Dobrzyniu n. Wisłą, Nadrożu i Kowalu. Ta ostatnia szkoła istnieje już od 1974 r. i w 20-lecie istnienia, w 1994 r., otrzymała sztandar i imię króla Kazimierza Wielkiego⁵⁰.

W krajobrazie edukacyjnym województwa wrocławskiego w dwudziestolecie 1975-95 ważne miejsce zajęły szkoły medyczne. W okresie powojennym początki tego typu szkół w województwie wrocławskim sięgają 1961 r., kiedy to we Wrocławku zorganizowano Państwową Szkołę Pielęgniarską, przemianowaną następnie na Medyczne Studium Zawodowe. Studium przez okres dwudziestolecia istnienia województwa wykształciło 1234 dyplomowane pielęgniarki, położne i ratowników, którzy zasilali kadrę średniego personelu we Wrocławku i województwie. We wrocławskiej szkole pielęgniarek w ciągu tych lat wykładali wybitni fachowcy medycyny, a wśród nich m.in. dr n. med. Tadeusz Rejmanowski. Szkoła potrafiła stworzyć dobry klimat do zdobywania zawodu, nie zaniedbując własnej tradycji i historii. W styczniu 1986 r. odbyła się tam uroczystość 25-lecia szkoły, w czasie której szkole nadano imię Marii Minczewskiej, wręczono sztandar i odbył się I Zjazd Absolwentów⁵¹.

⁴⁸ S. Ostrowski, *30 lat szkół rolniczych w Wymyślinie (1965-1995)*, Wymyślin 1995, s. 6-7; Z. Jaskólski, Z. Wiewiórki, L. Ziółkowski, *Liceum Pedagogiczne w Wymyślinie. Spotkanie po latach. Zjazd absolwentów z lat 1963-1969*, Wymyślin 1995, s. 4. Por. W. Drzewiecki, *Szkoły rolnicze, tylko uczniów brak*, Dziennik Ludowy, 1986, z 8 IX.

⁴⁹ S. Ostrowski, *Historia szkół ...*, s. 8.

⁵⁰ A. Ciechalski, *XX-lecie szkoły rolniczej w Kowalu*, Wrocławski Biuletyn Oświatowy, nr 12: 1994, s. 80.

⁵¹ W. Gutowska, *Srebrny jubileusz Medycznego Studium Zawodowego Wydziału Pielęgniarstwa we Wrocławku*, Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 10: 1986, s. 61-64.

Rosnące potrzeby w zakresie przygotowania średniego personelu medycznego wymusiły zorganizowanie w latach siedemdziesiątych szkół medycznych poza Włocławkiem. W 1976 r. powstało w Ciechocinku Policealne Studium Medyczne, które do dziś kształci fizykoterapeutów. Nadto przy liceach ogólnokształcących w Lipnie i Radziejowie zorganizowano 5-letnie licea medyczne, które kształciły dyplomowane pielęgniarki, głównie na potrzeby nowych szpitali w tych miastach. W 1977 r. we Włocławku otworzony został wydział położnych przy Medycznym Studium Zawodowym⁵².

Niezmiernie ważną rolę w systemie oświaty w województwie włocławskim odegrały szkoły ponadpodstawowe dla dorosłych. W 1975 r. Włocławskie Liceum Ogólnokształcące dla Pracujących, zorganizowane tu w 1947 r., przekształcono w Centrum Kształcenia Ustawicznego. Na starcie tej placówki utworzono: liceum ogólnokształcące, technikum ekonomiczne, liceum ekonomiczne, średnie studium zawodowe, policealne studium ekonomiczne. W roku szkolnym 1982/83 w pięciu typach szkół, w 18 oddziałach naukę w dogodnej dla siebie formie pobierało 564 uczniów. Warto przy tym dodać, że w ciągu ośmiu pierwszych lat (1975-83) Centrum opuściło 943 absolwentów⁵³.

Następne lata spowodowały wyraźny wzrost zainteresowania różnymi typami szkół ponadpodstawowych dla dorosłych. W roku szkolnym 1993/94 w województwie włocławskim funkcjonowało pięć różnych typów szkół dla dorosłych. Były to: wieczorowe licea ogólnokształcące organizowane zarówno dla absolwentów szkół podstawowych (4-letnie), jak i zasadniczych szkół zawodowych (3-letnie), wieczorowe średnie studia zawodowe, technika i licea dla dorosłych, wieczorowe policealne studia zawodowe dla dorosłych oraz zaoczne i eksternistyczne szkoły dla dorosłych. Różnymi typami szkół dla dorosłych w ostatnich latach zainteresowały się (oprócz Włocławka) także Lipno, Kowal, Aleksandrów Kujawski, Brześć Kujawski, Dobrzyń n. Wisłą, Rypin oraz Skępe⁵⁴.

Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 IX 1991 r. umożliwiła zakładanie szkół osobom prywatnym i fizycznym⁵⁵. W związku z tym już w roku szkolnym 1991/92 Społeczne Towarzystwo Oświatowe we Włocławku założyło szkołę podstawową z 5 oddziałami, a Inspektorat Towarzystwa Salezjańskiego w Pile utworzył Liceum

⁵² H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 361-362. Zob. także *Monografia Medycznego Studium Zawodowego Wydziału Pielęgniarstwa we Włocławku (1961-1985)*, Włocławek 1985.

⁵³ H. K o p c z y ń s k i, M. S ł o m s k i, op. cit., s. 359-360.

⁵⁴ *Informator o szkołach ponadpodstawowych województwa włocławskiego, rok szkolny 1993/94*, Włocławek 1993, s. 37-46.

⁵⁵ Dz. U. Nr 95, poz. 425, art. 5, ust. 2, pkt 3-4.

Ogólnokształcące Towarzystwa Salezjańskiego w Aleksandrowie Kujawskim z czterema oddziałami. Nadto w tym samym roku szkolnym Ryszard Girczyc założył Prywatne Policealne Studium Zawodowe we Wrocławku (3 oddziały), a Krystyna Umińska uruchomiła jeden oddział Liceum Plastycznego. Rok później, we wrześniu 1992 r., na mapie edukacyjnej województwa wrocławskiego pojawił się Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor", który na początek uruchomił we Wrocławku dwa licea ogólnokształcące, w tym jedno zaoczne oraz Policealne Studium Zawodowe. Jednocześnie od 1 IX 1992 r. uruchomiono klasę I i II Prywatnej Szkoły Podstawowej Towarzystwa Salezjańskiego w Aleksandrowie Kujawskim, w której naukę rozpoczęło 32 dzieci⁵⁶.

Po trzech latach od wprowadzenie nowej ustawy oświatowej, w roku szkolnym 1994/95 w województwie wrocławskim oświacie niepaństwowej prowadziło już 11 podmiotów: Zgromadzenie Sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny - przedszkole w Aleksandrowie Kujawskim; Towarzystwo Przyjaciół Dzieci we Wrocławku - Środowiskowe Ognisko Wychowawcze; Zgromadzenie Sióstr Małych Misjonarek Miłosierdzia - Specjalny Ośrodek Wychowawczy we Wrocławku; Społeczne Towarzystwo Oświatowe - Społeczną Szkołę Podstawową we Wrocławku; Towarzystwo Salezjańskie - Liceum Ogólnokształcące w Aleksandrowie Kujawskim; Centrum Edukacji i Kultury "Zenit" - Policealne Studium Zawodowe (handel zagraniczny, informatyka, bankowość) i Zaoczne Policealne Studium Zawodowe (bankowość, informatyka, handel zagraniczny); Krystyna Umińska - Prywatne Liceum Plastyczne o specjalności tkactwo artystyczne; Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor" Płock, Filia Wrocławek - Liceum Ogólnokształcące (dzienne i zaoczne), Policealne Studium Zawodowe (obsługa ruchu turystycznego, ekonomika i organizacja przedsiębiorstw), Średnie Studium Zawodowe (pracownik administracyjno-biurowy); Zespół Prywatnych Szkół Zawodowych nr 1 w Warszawie, Filia we Wrocławku - Policealne Studium Zawodowe (technik administracji, technik hotelarz), Zaoczne Policealne Studium Zawodowe (technik administracji, technik hotelarz); Zespół Edukacji "Wiedza" w Rypinie - Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych (po zasadniczej szkole zawodowej) i Zaoczne Policealne Studium Zawodowe (technik handlowiec); Spółdzielnia Pracy "Oświata" w Bydgoszczy - Społeczne Wieczorowe Policealne Studium Zawodowe. W następnym roku szkolnym oferta oświaty niepaństwowej została powiększona o dalsze placówki prowadzone za-

⁵⁶ Kwartał. Biuletyn Informacyjny, nr 3: 1992, s. 14-15; Wrocławski Biuletyn Oświaty. Kwartał, nr 4: 1992, s. 25.

równy przez wymienione wyżej podmioty, jak również przez nowe osoby prawne i fizyczne, w tym m.in. Ochotnicze Hufce Pracy⁵⁷.

PLACÓWKI OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE

W systemie oświaty i wychowania niezwykle ważną funkcję odgrywały placówki opiekuńczo-wychowawcze i resocjalizacyjne. Okres omawianego dwudziestolecia przyniósł wzrost liczby wychowanków tych placówek. Zjawisko to dotyczyło zarówno domów dziecka, ośrodków specjalnych, jak również rodzin zastępczych. Jeśli w roku szkolnym 1982/83 w pięciu placówkach opieki całkowitej (domach dziecka) w województwie wrocławskim przebywało 205 wychowanków, to dwanaście lat później, w roku szkolnym 1995/96 w tej samej liczbie placówek umieszczonych było 245 wychowanków. Narastające problemy wychowawcze skłoniły władze oświatowe do uruchomienia w 1981 r. Pogotowia Opiekuńczego w Brzeziu przeznaczanego dla 54 wychowanków, gdzie średnio opiekę znajdowało w ostatnich latach około 38 dzieci.

Placówką o charakterze resocjalizacyjnym w minionym dwudziestolecu był Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy we Wrocławku przy ul. Leśnej. Placówka, oprócz funkcji wychowawczej, spełniała również zadania o charakterze dydaktycznym w zakresie szkoły podstawowej i zasadniczej szkoły zawodowej. Przy tej ostatniej istniała możliwość zdobycia zawodu stolarza i piekarza. MOW we Wrocławku pełnił przez cały czas rolę placówki ponadwojewódzkiej.

W 1981 r. w Wielgim (gmina Zbójno) utworzono Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla dzieci upośledzonych w stopniu lekkim i umiarkowanym. Średnio przebywało w nim około 80 dzieci z terenu województwa wrocławskiego.

Od czasu II wojny światowej we Wrocławku z dużym powodzeniem funkcjonuje Specjalny Ośrodek Wychowawczy Sióstr Małych Misjonarek Miłosierdzia Maryi Orionistek prowadzony przez Zgromadzenie Zakonne Sióstr w Zalesiu Górnym koło Warszawy. Od 1990 r. nadzór merytoryczny i finansowanie należy do zadań Kuratora Oświaty we Wrocławku. Ośrodek przeznaczony został dla dziewcząt w wieku 7-21 lat z upośledzeniem w stopniu lekkim i umiarkowanym. Placówka dysponuje 45 miejscami i doskonale wypełnia swoje zadania.

⁵⁷ Informacja Kuratorium Oświaty we Wrocławku z września 1995 r.

Dom Dziecka Nr 2 we Włocławku (adaptacja obiektu w 1991 r.)

Poza wymienionymi placówkami opiekuńczo-wychowawczymi, w województwie włocławskim w omawianym okresie funkcjonowały rodzinne domy dziecka w Łowiczku (od 1981 r. przeniesiony do Biskupic, gmina Radziejów) i dwa domy we Włocławku. W 1992 r. jeden z rodzinnych domów dziecka we Włocławku został rozwiązany z powodu odejścia wychowawców na emeryturę. W 1995 r. w rodzinnych domach dziecka w województwie włocławskim przebywało 14 dzieci. Ta optymalna forma opieki nad dzieckiem osieroconym powinna znaleźć się w centrum uwagi władz oświatowych i samorządowych, bowiem najlepiej może ona wypełnić brak rodziny biologicznej⁵⁸.

W 1994 r. w związku ze zmianą przepisów o zasadach działania placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych z ich nazw usunięto pojęcie "państwowy". Zgodnie z decyzją kuratora oświaty zmieniono nazwy domów dziecka nr 1 we Włocławku, Aleksandrowie Kujawskim, Lubieniu i Rypinie⁵⁹.

Domy dziecka oraz ośrodki wychowawcze w ostatnich latach wyraźnie poprawiły swoją bazę materialną. Po przeprowadzeniu

⁵⁸ Informacja Wydziału Szkół Ponadpodstawowych i Opieki KO we Włocławku.

⁵⁹ AKO, Decyzja nr 22 z dnia 1 września 1994 r., bez sygn.

inwestycji w latach osiemdziesiątych dobudowano część internatową przy Domu Dziecka w Lubieniu Kujawskim oraz dokonano remontu kapitalnego dworku, który stanowi główną bazę tej placówki. Dobre warunki stworzono dzieciom przebywającym w domach dziecka w Rypinie, Aleksandrowie oraz w Specjalnym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Wielgim i Rodzinnym Domu Dziecka w Biskupicach k. Radziejowa⁶⁰.

Domy dziecka w województwie włocławskim przez cały czas z dużymi sukcesami prowadziły dobrą pracę wychowawczą. Wychowawcy i wychowankowie dbali o rodzinną atmosferę. Od dwunastu lat corocznie w okresie wiosny organizowane były zloty wychowanków domów dziecka z terenu całego województwa. W 1995 r. XII Zlot odbył się w Sitnicy k. Rypina i uświetnił obchody 650-lecia lokacji tego miasta⁶¹.

Ostatnie lata przyniosły także wzrost liczby dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych jako jednej z form opieki nad dzieckiem. W ciągu siedmiu lat (1987-1995) przybyło ponad 100 dzieci, którym sądy przydzieliły rodziców zastępczych. Wzrost liczby rodzin i liczby dzieci w nich umieszczonych ilustruje poniższe zestawienie:⁶²

Rok	Liczba rodzin zastępczych	Liczba dzieci w rodzinach zastępczych	Liczba dzieci usamodzielnionych
1990	323	426	26
1991	314	403	19
1992	323	411	38
1993	333	427	30
1994	357	469	22
1995	387	509	29

Podkreślić przy tym należy, że w 1995 r. spośród 387 rodzin zastępczych, 34 rodziny wychowywały 37 dzieci odbiegających od normy rozwojowej. Rodziny zastępcze stanowią dobrą formę zapewnienia opieki nad dziećmi pozbawionymi możliwości wychowywania w rodzinie naturalnej i w przyszłości powinny stanowić ważny element procesu opiekuńczo-wychowawczego w województwie i kraju⁶³.

⁶⁰ *Historia Domu Dziecka w Lubieniu Kujawskim 1895-1995*, mps z 1995 r. udostępniony autorom.

⁶¹ *Szczególne spotkanie*, Kronika Rypińska, 1995, nr 8, s. 10.

⁶² Informacja Wydziału Szkół Ponadpodstawowych i Opieki KO we Włocławku.

⁶³ *Ibid.*

Dom Dziecka w Lubieniu Kujawskim

W systemie opiekuńczo-wychowawczym istotną rolę wypełniały internaty dla młodzieży szkół ponadpodstawowych. Szczególny rozwój tych placówek przypadł na lata osiemdziesiąte. W początkach lat dziewięćdziesiątych, wskutek zubożenia społeczeństwa, młodzież zmuszona była niejednokrotnie do rezygnacji z pobytu w internacie, podejmując trud codziennych dojazdów do szkół średnich. Wyraźny regres w tej mierze zanotowano w latach 1994-95. Poniższe zestawienie ilustruje spadek liczby miejsc w internatach i uczniów z nich korzystających.⁶⁴

⁶⁴ Informacja Wydziału E-A KO we Włocławku.

Nazwa internatu-bursy	Liczba miejsc		Liczba korzystających	
	1994	1995	1994	1995
LO Ciechocinek	70	70	44	38
LO Izbica Kujawska	34	34	27	34
LO Lipno	110	110	60	70
LO Lubraniec	95	105	40	33
LO Nieszawa	32	32	26	24
LO Radziejów	138	122	98	88
LO Rypin	70	60	42	33
ZSChem. Włocławek	72	72	68	67
ZSSamochođ. Włocławek	97	100	83	79
ZSZawod. Włocławek	240	105	165	102
ZSMech. Lipno	50	51	50	37
ZSMech. Radziejów	120	116	63	72
ZSEkon. Rypin	96	-	32	-
Bursa nr 1 Włocławek	201	201	196	188
Bursa nr 2 Włocławek	276	228	215	204
Razem	1701	1406	1209	1069

W 1995 r., wskutek małej liczby wychowanków, podjęto decyzję o likwidacji internatu przy Zespole Szkół Ekonomicznych w Rypinie.

INNE PLACÓWKI OŚWIATOWE

W 1991 r. we Włocławku powołano do życia Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych, a następnie Kolegium Nauczycielskie. Zespół kolegiów stał się placówką kształcenia nauczycieli w zakresie filologii polskiej, języka angielskiego i niemieckiego oraz wychowania muzycznego. Od początku patronat naukowy nad włocławską uczelnią nauczycielską objął Uniwersytet Łódzki i Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy. Z tych uczelni wywodzi się wysoko kwalifikowana kadra dydaktyczna. Absolwenci Zespołu Kolegiów Nauczycielskich uzyskiwali prawo nauczania w szkołach podstawowych, a ponadto angliści i germaniści także prawo prowadzenia zajęć dydaktycznych w szkołach średnich. W latach 1994-1995 włocławską uczelnią nauczycielską opuściło 71 absolwentów, z których część podjęła pracę w szkołach Włocławka i województwa. Wielu z nich uzupełniało kwalifikacje na dwuletnich studiach II stopnia, uzyskując tytuł magisterski⁶⁵.

⁶⁵ Informacja Zespołu Kolegiów Nauczycielskich we Włocławku z grudnia 1995 r.; *Informator ...*, r. szkol. 1993/94, s. 8. Zob. także Kwartał. Biuletyn Informacyjny, nr 2: 1995, s. 14-15 oraz (X), *Mały Senat*, Włocławski Tydzień, 1995, nr 22, s. 6.

Zaspokojeniu potrzeb oświaty w województwie wrocławskim w omawianym okresie dobrze służyły Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka we Wrocławku i jej filie w Rypinie, Lipnie i Aleksandrowie Kujawskim. W 1983 r. PBW rejestrowała ponad 3 tysiące czytelników, udostępniając im około 30 tysięcy woluminów rocznie. Mimo trudności finansowych następował w kolejnych latach rozwój tej placówki, która na koniec 1995 r. dysponowała blisko 75 tysiącami woluminów i przez to w dużym stopniu zaspokajała potrzeby studiujących nauczycieli z całego województwa. Począwszy od 1995 r., w związku z uruchomieniem we Wrocławku studiów pedagogicznych w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka z trudem mogła zaspokoić rosnące wymagania studentów różnych kierunków studiów, w tym także uruchomionej z dniem 1 X 1995 r. Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej we Wrocławku⁶⁶.

Niezwykle istotną rolę w minionych latach w systemie oświatowym województwa wrocławskiego odegrał Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, którego głównym zadaniem było prowadzenie różnych form doradztwa i doksztalcania czynnych nauczycieli. Wypełniane ono było przez kilkudziesięciu nauczycieli doradców metodycznych i nauczycieli-konsultantów. Poza doradztwem w zakresie przedmiotów ogólnokształcących, Wojewódzki Ośrodek Metodyczny prowadził różne formy pracy wokół następujących problemów praktyki szkolnej, a mianowicie: praca bibliotek szkolnych, praca pedagogów szkolnych, opieka nad dzieckiem, pedagogika specjalna, kształcenie ustawiczne, wychowanie zdrowotne i wychowanie ekologiczne. WOM w ostatnich latach urządził swoją bazę, łącznie z nowoczesną pracownią komputerową. W końcu 1995 r. w siedzibie WOM przy ul. Nowomiejskiej 15 we Wrocławku zainstalowano węzeł INTERNET-u⁶⁷.

Ważną rolę w procesie edukacyjnym w omawianym okresie odegrała Wojewódzka Rada Postępu Pedagogicznego, która począwszy od listopada 1983 r. wydawała "Biuletyn Informacyjny. Inspiracje". Rada w ciągu kilku lat swojej działalności zorganizowała wiele ciekawych przedsięwzięć, jak np. wystawę piśmiennictwa nauczycieli województwa wrocławskiego, konkursy na najlepsze pracownie przedmiotowe, spotkania z młodymi nauczycie-

⁶⁶ T. P r z y b y l s k a, *Biblioteki pedagogiczne w województwie wrocławskim*, Biuletyn Informacyjny. Inspiracje, nr 1: 1983, s. 20; Tejże, *Działalność PWB we Wrocławku*, Biuletyn Informacyjny. Inspiracje, nr 4-5: 1984, s. 50-58; A. C y b u l s k i, *W Pedagogicznej Bibliotece Wojewódzkiej. Książki dla wszystkich*, Kwartał. Biuletyn Informacyjny, nr 1: 1991, s. 28-30.

⁶⁷ Informacje Dyrekcji WOM we Wrocławku.

lami, konkursy na pomoce dydaktyczne, wystawy osiągnięć szkół itp.⁶⁸

Z inicjatywy Wojewódzkiej Rady Postępu Pedagogicznego przez szereg lat we Włocławskim działały kluby nauczycieli nowatorów poszczególnych przedmiotów szkolnych, m.in. historyków, biologów, polonistów itp. Jedną z wybitnych przedstawicielek tego ruchu była Jadwiga Walentynowicz, oddana nauczycielka nauczania początkowego we Włocławku⁶⁹. Wśród kilkudziesięciu nauczycieli nowatorów w latach osiemdziesiątych, takim mianem obdarowano nauczyciela wychowania fizycznego z Rypina - Jerzego Klonowskiego, który pełnił różne funkcje: od nauczyciela wf. do podinspektora szkolnego ds. wychowania fizycznego, a następnie organizatora sportu szkolnego⁷⁰. Od 1984 r. w rejonie Lipna i Rypina działał przez kilka lat Klub Nauczycieli Nowatorów Języka Polskiego, który zrzeszał 12 nauczycieli tego regionu na czele z nauczycielem-metodykiem, mgr Zofią Ryskowską⁷¹.

Nauczyciele województwa włocławskiego, zajmujący się twórczo prozą i poezją, od 15 V 1987 r. działali w utworzonym z inicjatywy Antoniego Cybulskiego Nauczycielskim Klubie Literackim. Już w czerwcu tego roku NKL ogłosił pierwszy konkurs literacki dla nauczycieli i pracowników oświaty województwa włocławskiego, na który wpłynęło 12 opowiadań i 33 wiersze. Laureatką pierwszego konkursu została poetka, działaczka kultury, nauczycielka z Lipna, Jadwiga Jałowicz⁷². Wśród nauczycieli - twórców województwa włocławskiego trwały ślad pozostawił Jan Szczerbiak, były dyrektor Liceum im. Ziemi Kujawskiej, były wicekurator, który zasłynął przede wszystkim z wielce pouczających aforyzmów. Tworzył także, pozostając od 1985 r. na emeryturze⁷³.

Do uznanych nauczycieli twórców w zakresie poezji w ostatnich latach dołączyli m.in. Dariusz Chrobak, Sławomir Ciesielski, Miroslaw Glazik, Beata Poczwardowska-Renda i ks. Stanisław Dubiel⁷⁴.

⁶⁸ W. Churska, *Informacja o działalności WRPP we Włocławku za okres 1983-1985*, Biuletyn Informacyjny. Inspiracje, nr 8: 1985, s. 54-56.

⁶⁹ T. Przybylska, *Sylwetka nauczyciela-nowatora Jadwigi Walentynowicz*, Biuletyn Informacyjny. Inspiracje, nr 11-12: 1987, s. 45-46.

⁷⁰ W. Churska, *Sylwetka nauczyciela-nowatora*, Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 13: 1987, s. 26-28.

⁷¹ Biuletyn Informacyjny. Inspiracje, nr 10: 1987, s. 7.

⁷² A. Cybulski, *W Nauczycielskim Klubie Literackim*, Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 14: 1987, s. 46-47.

⁷³ Zob. m.in. Inspiracje. Biuletyn Informacyjny, nr 11-12: 1987, s. 51-53.

⁷⁴ M.in. B. Poczwardowska-Renda, *Nie opowiem ci tej ciszy*, wybór, układ i opracowanie A. Cybulski, Włocławek 1995.

KADRA NAUCZYCIELSKA

O kondycji oświaty i wychowania w sposób niezaprzeczalny stanowił zawsze nauczyciel, jego osobowość, kwalifikacje, ale także status społeczno-ekonomiczny. Pierwsze dwa czynniki zależały w zdecydowanej mierze od niego samego. Zachodzące zmiany organizacyjne i systemowe, a także demograficzne zmieniały również liczebny stan kadry nauczycielskiej we Wrocławskim. Dwudziestolecie 1975-95 przyniosło 50 - procentowy wzrost liczby czynnych nauczycieli. Tylko w niektórych latach następował niewielki spadek w porównaniu z rokiem poprzednim. Wzrost liczby nauczycieli następował raczej systematycznie i dość równomiernie. Sytuację w tym zakresie ilustruje poniższe zestawienie.⁷⁵

Liczba nauczycieli w województwie wrocławskim w latach 1975-95.

Rok szkolny	Liczba nauczycieli ogółem
1975/76	4075
1976/77	4267
1977/78	4199
1978/79	4417
1979/80	4547
1980/81	4952
1981/82	5442
1982/83	5922
1983/84	5963
1984/85	6153
1985/86	6071
1986/87	6157
1987/88	6230
1988/89	6230
1989/90	6432
1990/91	6290
1991/92	5956
1992/93	5843
1993/94	6164
1994/95	6177
1995/96	6058

Największy wzrost liczby nauczycieli nastąpił w roku szkolnym 1981/82, w porównaniu z rokiem poprzednim aż o 490 nowo zatrudnionych nauczycieli. Podobnie było w roku następnym, 1982/83, kiedy to pracę w zawodzie nauczycielskim podjęło dalszych 480 pedagogów. Wzrost liczby nauczycieli nastąpił także w latach 1989-90 - o 207 osób. Kolejne lata, wskutek obniżenia liczby godzin nauczania niektórych przedmiotów szkolnych, spowodowały zmniejszenie liczby czynnych nauczycieli w województwie

⁷⁵ AKO, Struktura wykształcenia nauczycieli w latach 1975-1995, bez sygn.

⁷⁶ AKO, *ibid.*

włocławskim. W latach 1990-92 z zawodu nauczycielskiego we Włocławskim odeszły aż 594 osoby. Tylko w ciągu jednego roku, pomiędzy październikiem 1990 r. a tym samym okresem w 1991 r., liczba czynnych pedagogów w województwie włocławskim zmniejszyła się o 354 osoby. Był to największy regres w zatrudnieniu w ciągu całego dwudziestolecia⁷⁶.

Omawiany tu okres 1975-95 charakteryzował się korzystnymi zmianami w zakresie poziomu wykształcenia nauczycieli. Jeśli w roku szkolnym 1978/79 na 4192 pełnozatrudnionych nauczycieli wyższe wykształcenie magisterskie posiadało zaledwie 29,7%, to w roku szkolnym 1992/93 na 6115 pedagogów 51,0% legitymowało się wyższym wykształceniem magisterskim⁷⁷. Współczynnik ten wzrastał także w ostatnich latach omawianego okresu i w roku szkolnym 1995/96 wynosił 52%⁷⁸.

Nauczyciele województwa włocławskiego w ciągu całego dwudziestolecia, poza pracą zawodową, podejmowali się opracowania materiałów z zakresu oświaty, jej historii, kultury i wychowania. Opracowany w 1987 r. przez Wydział Informacyjno-Bibliograficzny Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej materiał pt. "Piśmiennictwo nauczycieli województwa włocławskiego dotyczące oświaty, kultury i wychowania. Bibliografia za lata 1949-1986" zawierał 787 pozycji bibliograficznych. Ujęcie w tej bibliografii 147 nazwisk nauczycieli - twórców pióra dowodzi, że ta grupa zawodowa była zawsze aktywna i swoją pracę traktowała jako rodzaj służby dla potomności⁷⁹.

STAN OBECNY

W końcu 1995 r. w województwie włocławskim funkcjonowało 466 szkół i placówek publicznych i niepublicznych⁸⁰. Z tej liczby 83 to przedszkola, 285 - szkoły podstawowe, 19 liceów ogólnokształcących, 57 różnych szkół zawodowych, 11 placówek opiekuńczo-wychowawczych i poradni psychologiczno-pedagogicznych i 20 szkół niepublicznych. Nad wszystkimi wyżej wymienionymi, stanowią-

⁷⁶ AKO, Ocena stanu oświaty i wychowania w województwie włocławskim w kontekście wdrażania nowego systemu edukacji narodowej, 1980, mps, s. 10; Struktura wykształcenia nauczycieli woj. włocławskiego, wyciąg z EWIKAN-u. Stan z dnia 1 września 1992 r., bez sygn.

⁷⁷ AKO, Dane Wydziału Kadr i Organizacji, bez sygn.

⁷⁹ *Piśmiennictwo nauczycieli woj. włocławskiego dotyczące oświaty, kultury i wychowania. (Bibliografia za lata 1949-1986)*, Włocławek 1987, ss. 60.

⁸⁰ Ustawa o systemie oświaty. Ujednolicony tekst ustawy z dnia 7 września 1991 r. według stanu prawnego na dzień 1 stycznia 1996 r., Dom Wydawniczy "Verbum", Rypin 1995, art. 5, ust. 1.

cymi system oświaty w województwie wrocławskim, nadzór pedagogiczny sprawowany był przez Kuratora Oświaty i jego urząd - Kuratorium Oświaty we Wrocławku.

W szkołach, przedszkolach i placówkach 82 634 dzieci i młodzieży nauczało i wychowywało 5324 nauczycieli i wychowawców. Z tej ostatniej liczby 4/5, tj. 4031 zatrudnionych było w szkołach podstawowych, 1030 w szkołach ponadpodstawowych i 263 w placówkach opiekuńczych i poradniach.

Funkcjonowanie każdej szkoły, przedszkola, czy też placówki nie było możliwe bez zatrudnionych w nich pracowników administracji i obsługi. W województwie wrocławskim w końcu 1995 r. zatrudnionych było 1198 pracowników obsługi i 329 administracji.

Liczbę dzieci i młodzieży uczącej się w 1995 r. w województwie wrocławskim ilustruje poniższa tabela:⁸¹

Typy szkół i placówek	Liczba dzieci-młodzieży
szkoły podstawowe	59 100
szkoły specjalne	1 774
szkoły średnie różnych typów	21 295
domy dziecka i inne placówki	465
R a z e m	82 634

Ustawa o systemie oświaty z 7 IX 1991 r. umożliwiła zakładanie szkół niepublicznych przez osoby prawne i osoby fizyczne. W województwie wrocławskim przez cztery lata szansa ta została wykorzystana w stopniu umiarkowanym. W końcu 1995 r. we Wrocławskim funkcjonowało tylko 20 szkół niepublicznych. W zakresie szkolnictwa podstawowego były to: Społeczna Szkoła Podstawowa we Wrocławku prowadzona przez Społeczne Towarzystwo Oświatowe w Warszawie (91 uczniów), Szkoła Podstawowa Towarzystwa Salezjańskiego w Aleksandrowie Kujawskim (79 uczniów), Prywatna Szkoła Podstawowa we Wrocławku prowadzona przez Krystynę Umińską (51 uczniów). Spośród szkół ogólnokształcących były to: Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Salezjańskiego w Aleksandrowie Kujawskim (359 uczniów), Prywatne Liceum Ogólnokształcące we Wrocławku prowadzone przez Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor" (120 uczniów), Pry-

⁸¹ Informacja WE-A KO we Wrocławku.

watne Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych (wieczorowe) w Rypinie prowadzone przez Zespół Edukacji "Wiedza" (33 uczniów), Prywatne Zaoczne Liceum Ogólnokształcące w Aleksandrowie Kujawskim prowadzone także przez Zespół Edukacji "Wiedza" (24 uczniów), Prywatne Zaoczne Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych we Włocławku prowadzone przez Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor" (44 słuchaczy). Spośród szkolnictwa zawodowego niepublicznego funkcjonowały natomiast: Prywatne Liceum Plastyczne we Włocławku prowadzone przez K. Umińską (47 uczniów), Zespół Szkół Zawodowych (Zasadnicza Szkoła Zawodowa dla Dorosłych, Podstawowe Studium Zawodowe, Szkoła Przyzposabiająca do Zawodu) we Włocławku prowadzony przez Ochotnicze Hufce Pracy (150 uczniów) oraz Prywatne Srednie Studium Zawodowe we Włocławku prowadzone przez wymieniany już Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor" (151 uczniów). Nadto w końcu 1995 r. w województwie włocławskim funkcjonowało 9 różnych typów policealnych studiów zawodowych prowadzonych przez osoby prawne, a mianowicie: Prywatne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku (dziennie) dla 71 uczniów prowadzone przez Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor" w Płocku, Prywatne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku (dziennie) dla 117 słuchaczy prowadzone przez Centrum Edukacji "Zenit", Prywatne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku (dziennie) dla 105 słuchaczy prowadzone przez Zespół Prywatnych Szkół Zawodowych nr 1 w Warszawie, Policealne Studium Zawodowe Wieczorowe w Radziejowie (34 słuchaczy) prowadzone przez Spółdzielnię Pracy "Oświata", a także pięć studiów zaocznych: Prywatne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku (175 słuchaczy) prowadzone przez Centrum Edukacji "Zenit", Prywatne Zaoczne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku (87 słuchaczy) prowadzone przez Zespół Oświatowo-Konsultacyjny "Profesor", Prywatne Zaoczne Policealne Studium Zawodowe we Włocławku prowadzone przez Zespół Prywatnych Szkół Zawodowych w Warszawie, Prywatne Zaoczne Policealne Studium Zawodowe w Rypinie (104 słuchaczy) prowadzone przez Zespół Edukacji "Wiedza" oraz Prywatne Zaoczne Policealne Studium Zawodowe w Aleksandrowie Kujawskim (22 słuchaczy) prowadzone również przez Zespół Edukacji "Wiedza". W sumie, w końcu 1995 r. w niepublicznych placówkach oświatowych naukę pobierało 1849 uczniów i słuchaczy. Aczkolwiek liczba ta stanowi niewielki odsetek uczącej się młodzieży w województwie włocławskim, to jednak w tej mierze odnotowany został pewien postęp. Przed oświatą niepubliczną stoją wciąż znakomite szanse⁸².

⁸² Informacja Wydziału Szkół Ponadpodstawowych i Opieki KO we Włocławku.

Zmiany wprowadzone ustawą oświatową z dnia 7 IX 1991 r. umożliwiły przejmowanie szkół podstawowych do prowadzenia przez organy samorządu terytorialnego. W latach 1992-1994 tylko 11 gmin w województwie wrocławskim skorzystało z takiej możliwości, pozostałe 35 gmin uczyniło to w drodze ustawowego obowiązku, tj. od 1 I 1996 r. W gestii Kuratora Oświaty⁸³, jako organu specjalnej administracji państwowej, odpowiedzialnego za realizację polityki państwa w zakresie oświaty w województwie w stosunku do szkół podstawowych i przedszkoli, pozostał tylko nadzór pedagogiczny. Kurator Oświaty nadto od 1 I 1996 r. pozostał organem prowadzącym dla szkół średnich, z wyjątkiem Wrocławka, oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych i oświatowych.

Oświata i wychowanie w dwudziestoleciu 1975-1995 w województwie wrocławskim dobrze wpisały się w krajobraz społecznego regionu. Pierwsze lata po utworzeniu województwa spowodowały znaczny rozwój szkolnictwa, w szczególności zawodowego. Próba wprowadzenia reformy szkolnictwa ogólnokształcącego na poziomie szkoły 10-letniej w pierwszych latach funkcjonowania województwa przyniosła więcej szkód społecznych, aniżeli rzeczywistych efektów dydaktycznych. Polityka państwa nie spowodowała poprawy statusu społecznego, nauczycieli i pracowników oświaty. Nauczyciele przez całe dwudziestolecie bez wątpienia dobrze służyli polskiej szkole i swoją pracą i postawą przyczynili się do rozwoju województwa.

⁸³ Po utworzeniu w 1975 r. województwa wrocławskiego stanowiska kuratorów oświaty kolejno pełnili: mgr Tadeusz Głuszkowski (od 1 czerwca 1975 - do 31 sierpnia 1976), mgr Henryk Kocpzyński (od 1 września 1976 - do 31 grudnia 1987), mgr Jan Stryjek (od 11 marca 1988 - do 8 lipca 1990), mgr Marian Lewandowski (od 9 lipca 1990 - do 4 grudnia 1994), prof. dr hab. Mirosław Krajewski (od 15 lutego 1995 r.).

Wiesław Cyzman (Toruń)

PRZYRODA WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO I JEJ OCHRONA W DWUDZIESTOLECIU 1975-1995

WSTĘP

Wśród wielu czynników decydujących o znaczeniu i rozwoju regionów do najważniejszych należą ich położenie geograficzne oraz warunki środowiska przyrodniczego.

Niniejszy artykuł wpisuje się w szeroki zakres tematyczny 10 tomu "Zapisków Kujawsko-Dobrzyńskich", poświęconych dwudziestoleciu istnienia województwa wrocławskiego. Jego celem jest ogólna charakterystyka zasobów przyrodniczych oraz próba podsumowania i oceny gospodarowania nimi w okresie 20 lat od powołania województwa. Ponadto zasygnalizowano zagrożenia środowiska przyrodniczego regionu i wskazano główne kierunki jego ochrony w przyszłości.

Do opracowania artykułu wykorzystano liczne materiały bibliograficzne, ekspertyzy naukowe oraz dokumenty udostępnione przez Wydział Ochrony Środowiska we Wrocławku.

W 1982 r. w ramach monografii regionalnej "Województwo wrocławskie" opracowano pod redakcją Anny Dylik i Romualda Olaczka rozdział pt. "Środowisko geograficzne i przyrodnicze". W sposób całościowy scharakteryzowano w nim położenie geograficzne województwa oraz jego budowę geologiczną, surowce mineralne, rzeźbę terenu i gleby (Dylik A.), klimat (Tarajkowska M.), wody (Gładysz R.), florę, zbiorowiską roślinną i ochronę przyrody (Kępczyński K., Załuski T.), faunę (Śliwiński Z. i inni), zasoby zwierząt łownych i rybostany (Penczak T.). W dużej mierze materiały z tej publikacji zostały wykorzystane w niniejszym artykule do ogólnej charakterystyki środowiska przyrodniczego regionu. Stanowią one także podstawę wyjściową do analizy i oceny gospodarowania zasobami przyrody w okresie od powołania województwa wrocławskiego do chwili obecnej.

Materiałami źródłowymi były również własne badania naukowe, liczne ekspertyzy oraz publikacje z dziedziny geobotaniki i ochrony przyrody. Niektóre z nich wykonano wspólnie z prof.

K. Kępczyńskim, prof. M. Rejewskim i innymi geobotanikami z Instytutu Biologii i Ochrony Środowiska UMK w Toruniu.

Pełny wykaz wykorzystanych prac własnych i innych autorów znajduje się w bibliografii zamieszczonej na końcu artykułu.

I. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

Województwo wrocławskie zajmuje obszar około 4400 km². Leży po obu stronach ponad 60 - kilometrowego, południowego odcinka doliny dolnej Wisły. Cechą charakterystyczną województwa jest znaczna odległość pomiędzy północno-zachodnimi a południowo-wschodnimi jego krańcami (ponad 110 km), co nie pozostaje bez wpływu na bardzo duże zróżnicowanie środowiska przyrodniczego.

I. 1. Regiony naturalne

Część województwa wrocławskiego położona po prawej stronie Wisły znajduje się głównie na obszarze Pojezierza Dobrzyńskiego. Jedynie jej północno-wschodni skraj leży w granicach Równiny Urszulewskiej. Oba te mezoregiony wchodzi w skład Pojezierza Chełmińsko-Dobrzyńskiego.

Część środkowa województwa leży w strefie Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, utworzonej przez wody pra-Wisły. Obecnie Wisła w okolicach Nieszawy tworzy przełom oddzielający Kotlinę Płocką (Kotlinę Wrocławską) od Kotliny Toruńskiej.

Od strony południowo-zachodniej do Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej przylega Pojezierze Wielkopolskie. W granicach województwa wrocławskiego znajdują się duże fragmenty, wchodzących w jego skład, Pojezierza Kujawskiego i Równiny Inowrocławskiej oraz niewielki skrawek (nad Gopłem) Pojezierza Gnieźnieńskiego.

Od strony południowo-wschodniej z Pojezierzem Kujawskim graniczy Nizina Południowo-Wielkopolska, której tylko niewielki fragment (część mezoregionu Wysoczyzny Kłodawskiej) należy do województwa wrocławskiego.

Pojezierze Dobrzyńskie

Pojezierze Dobrzyńskie znalazło się w obrębie form polodowcowych fazy leszczyńskiej i poznańskiej ostatniego zlodowacenia (Kondracki 1988). W jego rzeźbie, poza stosunkowo nielicznymi

wzniesieniami posiadającymi cechy moren czołowych, dominuje krajobraz drobnych, niewysokich pagórków, porozdzielanych większymi lub mniejszymi rynnowatymi obniżeniami i zamkniętymi zakleszczeniami wytopiskowymi, których dna są stale podmokłe, bądź wypełniają się wodą jedynie okresowo (Dylik 1982). Do form podkreślających młodoglacjalny charakter rzeźby należą również rynny lodowcowe wypełnione jeziorami, częściowo wykorzystywane przez rzeki. Jedną z najdłuższych rynien przebiega równoleżnikowo przez okolice Lipna, przechodząc na zachodzie w dolinę Mieni. Z rynną tą związane są jeziora: Wielkie, Skępe i kilka innych. Od Lipna ku północy ciągnie się jej odgałęzienie wypełnione przez wąskie i długie jeziora: Konotopie, Sumińskie i Kikolskie. Dalej ku północy rynna łączy się z silnie rozgałęzionym systemem podobnych form, z jeziorami: Steklin, Moszczenica, Wielgie, Mazowsze i Ruduskie. Również na zapleczu moren chrostkowskich znajduje się większe zgrupowanie jezior (np. Wielkie, Długie, Kopic). Inną malowniczą rynną, ciągnącą się przez okolice Rypina, wykorzystuje uchodząca do Drwęcy - Rypienica.

Osobliwymi elementami krajobrazu Pojezierza Dobrzyńskiego są drumliny znajdujące się na północny zachód od Zbójna. Nazwą tą określa się, wydłużone zgodnie z kierunkiem ruchu lodowca, równoległe wały, oddzielone od siebie wąskimi, podmokłymi obniżeniami. Drumliny zbójeńskie rozwinęły się na dnie obniżenia, powstałego z połączenia kilku rynien w obrębie falistej wysoczyzny morenowej, rozciągającej się na zapleczu moren fazy kujawskiej. Są one uznawane za najpiękniejszy w Polsce przykład tego rodzaju form (patrz także rozdział "Ochrona przyrody").

Północno-zachodnią część Pojezierza Dobrzyńskiego, przyległą bezpośrednio do doliny Wisły, zajmuje płat wysoczyzny morenowej (Dylik 1982).

Równina Urszulewska

Obejmuje piaszczysto-żwirowy obszar zandru ostatniego zlodowacenia. Powierzchnia zandru jest lekko falista, urozmaicona licznymi, drobnymi zagłębieniami wytopiskowymi i płytkimi formami rynnowatymi o podmokłym dnie lub wyraźnie wykształconymi rynnami, z długimi i wąskimi jeziorami, z których największe jest Jezioro Urszulewskie (Dylik 1982).

Kotlina Płocka

Jest to rozszerzenie pradoliny Wisły pomiędzy Gąbinem a Włocławkiem. Na wysokim terasie Wisły, po lewej stronie, zachowały

się formy związane z zanikiem jezora lodowcowego ostatniego zlodowacenia, który wysunął się w kierunku południowo-wschodnim. Znajduje się tu wiele pięknych jezior, ozów i kemów.

Obok pierwszoplanowych form rzeźby Kotliny Płockiej, związanych z działalnością wód glacyfluwialnych i rzecznych, w późnym plejstocenie zaczęły kształtować się formy pochodzenia eolicznego - wydmy. Proces ten następował także w holocenie, a na obszarach pozbawionych roślinności trwa do dzisiaj. Wewnątrz obszaru wydmowego i na jego skrajach znajdują się liczne jeziora położone w rynnach polodowcowych: I - jeziora: Rybnica, Radyszyńskie, Wikaryjskie, Wójtowskie, II - jeziora: Lubiechowskie, Krzewent, Goreń, Skrzyneckie, Czarne, III - jeziora: Telążna, Święte, Chrapka, IV - jeziora: Gościąż, Mielec, Wierzchoń. Wśród torfowisk i bagien zajmujących obniżenie dzielące obszar zwydmiony od krawędzi Pojezierza Kujawskiego leży Jezioro Rakutowskie, którego genezę wiąże się z wytapianiem martwego lodu.

Pod względem rzeźby bardzo interesujące są zbocza Kotliny Płockiej. Duże nachylenie stoków, a także stała na niektórych odcinkach tendencja do ich podcinania (zwłaszcza po wybudowaniu zbiornika wodnego na Wiśle) sprzyjają powstawaniu licznych osuwisk. Cały prawy stok Kotliny Płockiej pomiędzy Włocławkiem i Dobrzyniem narażony jest na intensywną erozję, o czym świadczą liczne rozcięcia i parowy, odwadniane stale lub okresowo przez wody spływające ku Wiśle.

Kotlina Toruńska

Kotlina Toruńska, zwana też Toruńsko-Bydgoską, rozciąga się pomiędzy Włocławkiem a Nakłem nad Notecią. Podobnie jak w Kotlinie Płockiej, na piaszczystych terasach pradoliny wytworzyły się u schyłku ostatniego glacjału duże pola wydmowe, porośnięte dziś borami sosnowymi. Stosunkowo duży obszar zajmują one po obu stronach doliny Mieni.

Pojezierze Kujawskie

Pojezierze Kujawskie jest najbardziej na wschód wysuniętą częścią Pojezierza Wielkopolskiego. Jego południową granicę wyznacza linia zasięgu ostatniego zlodowacenia, stanowiąca wyraźną linię krajobrazową. W rzeźbie Pojezierza Kujawskiego rozróżnia się dwie strefy związane z przebiegającymi przez ten obszar, w bliskim sąsiedztwie, morenami czołowymi fazy leszczyńskiej i fazy pomorskiej ostatniego zlodowacenia. Pierwsza z nich odznacza się coraz wyraźniejszym, nasilającym się ku północy rozczłon-

kowaniem powierzchni na liczne formy wypukłe i wklęsłe. Występują jednocześnie bardzo charakterystyczne dla młodej rzeźby lodowcowej rynny wyżłobione przez wody glacialfluwialne, ukierunkowane zgodnie z ruchem lodowca, a więc prawie południkowo. Najgłębsze ich odcinki są zajęte przez jeziora, płytsze natomiast mają charakter podmokłych łąk lub torfowisk (Dylik 1982).

W granicach województwa wrocławskiego na szczególną uwagę zasługują trzy pięknie rozwinięte i atrakcyjne krajobrazowo formy rynnowe, rozcinające w poprzek Pojezierze Kujawskie. Na zachodnim krańcu tej strefy ciągnie się rynna zajęta przez Jezioro Modzerowskie. Drugą formę stanowi rynna chodecka z jeziorami: Kromszewickim, Chodeckim, Lubienieckim i Szczytnowskim. Wzdłuż wschodniego krańca omawianej wysoczyzny przebiega rynna lubieńska (Dylik 1982).

Strefa związana z postojem lodowca w fazie poznańskiej wyróżnia się intensywnością rzeźby. Nierównomiernie rozmieszczone większe wzniesienia i pojedyncze, drobne pagórki, zbudowane głównie z warstwowanych żwirów i piasków, kontrastują tu bardzo wyraźnie z powszechnie występującymi, zamkniętymi zagłębieniami, pozostałymi po wytopieniu brył martwego lodu. Wiele z nich ma charakter wypełnionych wodą "oczek". Rynny lodowcowe znajdują tu swoje przedłużenia, tworząc fragmenty całego systemu odzwierciedlającego skomplikowany przebieg dróg odpływu wód glacialfluwialnych. W południowo-zachodniej części pojezierza, na skrzyżowaniu kilku rynien, rozciąga się największe w województwie Jezioro Głuszyńskie. Przebieg krawędzi lodowca podczas fazy poznańskiej wyznacza strefa największych wzniesień (o wysokościach bezwzględnych sięgających miejscami 135-147m), ciągnąca się od okolicy Izbicy Kujawskiej, przez Chodecz, w kierunku Lubienia (Dylik 1982).

Równina Inowrocławska

Równina Inowrocławska obejmuje morenę denną, ukształtowaną podczas wycofywania się lodowca fazy poznańskiej, zbudowaną głównie z gliny zwałowej. Jest ona niekiedy przykryta utworami zastoiskowymi lub piaszczystymi. W jej podłożu występuje tektoniczny wał kujawski, w którego obrębie znajdują się wysady soli kamiennej przebijające skały młodsze, dostępne do eksploatacji już na niewielkich głębokościach (Kondracki 1988). Jest to jedna z najrozleglejszych w Polsce równin tego typu. Jej monotonna, płaska powierzchnię urozmaicają jednak dość liczne, drobne zagłębienia wytopiskowe typu "oczek" lub lekko zaznaczające się w krajobrazie płytkie, podmokłe zakłębłości (Dylik 1982). Przez

środek Równiny Inowrocławskiej przebiega łukowato wygięta ku północy pradolina Bachorza, wcięta w poziom przyległej wysoczyzny na 10-12 m. W północnej części Równiny Inowrocławskiej urozmaiceniem jest płytką rynna uchodząca do Kotliny Toruńskiej, wykorzystywana obecnie przez rzekę Tążyne.

I. 2. Gleby

W granicach województwa wrocławskiego największą powierzchnię zajmują gleby płowe, związane z wysoczyznami morenowymi. Na Kujawach obszar ich rozciąga się od doliny Wisły pomiędzy Nieszawą i Ciechocinkiem aż po okolice Chodcza. Na ziemi dobrzyńskiej gleby płowe ciągną się zwartą strefą wzdłuż północno-zachodnich granic województwa po linię Lipno - Rypin. Ich pojedyncze płyty występują również w południowo-wschodniej części Pojezierza Dobrzyńskiego (Dylik 1982).

Gleby brunatne zajmują znacznie mniejszą powierzchnię. Na Kujawach występują one głównie w obrębie Pojezierza Kujawskiego, a na Pojezierzu Dobrzyńskim ciągną się stosunkowo szeroka strefą wzdłuż krawędzi Kotliny Płockiej. Większe płyty tych gleb skupiają się także w okolicach Lipna i Rypina.

Gleby brunatne i płowe powstawały w środowisku wielogatunkowych lasów liściastych lub mieszanych, obecnie przeważnie zastąpionych uprawami rolnymi.

Stosunkowo dużą powierzchnię województwa zajmują gleby rdzawe. Wykształciły się one na zwydmionych obszarach Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i na zandrach rozciągających się wzdłuż północno-wschodnich granic województwa. Na pograniczu z województwem płockim, w strefie piasków wydmowych Kotliny Płockiej, występuje także niewielki płat bielicy. Gleby rdzawe i bielice do dzisiaj w większości porośnięte są borami sosnowymi lub mieszanymi.

Na Równinie Inowrocławskiej, po obu stronach pradoliny Bachorza, wykształciła się dość szeroka strefa czarnych ziem. Należą one do grupy gleb najbardziej urodzajnych, a w przeszłości były przeważnie porośnięte przez wilgotne, wielogatunkowe lasy liściaste.

W rynnach polodowcowych, pod wpływem roślinności torfotwórczej wykształciły się gleby torfowe. W wielu miejscach do dzisiaj zachowały się na nich higrofilne lasy łęgowe lub olsy. Zwykle jednak wykorzystywane są one jako tereny trwałych użytków zielonych. Często na skutek przesuszenia górnej warstwy powstają z nich gleby murszowe o mniejszej wartości użytkowej.

Na najniższych położonych terasach doliny Wisły oraz w górnym i środkowym odcinku doliny Mieni wąskim pasem ciągną się mady. Pierwotnie rozwijały się one pod pokrywą lasów łęgowych. Obecnie przeważają na nich użytki zielone.

Znamienną cechą Kujaw jest występowanie na ich obszarze (Ciechocinek, Słońsk, Aleksandrów Kujawski, dolina Zgłowiączki) gleb słonych, tzw. sołończaków. Towarzyszą one na ogół wysadom solnym wału środkowopolskiego (Dylik 1982).

I. 3. Wody powierzchniowe

Główną rzeką na omawianym obszarze, decydującą o zasobach wód powierzchniowych, jest Wisła. Dzieli ona prawie proporcjonalnie województwo wrocławskie na prawobrzeżną ziemię dobrzyńską i lewobrzeżne Kujawy. Do dorzecza Wisły należy 93,9% analizowanego obszaru, a pozostałe 6% leży w dorzeczu Odry (zlewnia Noteci i zlewnia Gopła).

Układ sieci rzecznej w województwie wrocławskim jest dość mocno zróżnicowany. Gęstość jej, najmniejsza na płaskich obszarach Równiny Inowrocławskiej, wyraźnie wzrasta na obszarze Pojezierza Dobrzyńskiego. Decyduje o tym większe urozmaicenie rzeźby oraz znaczny udział na powierzchni glin lodowcowych. Na taki układ sieci rzecznej wpływ ma także duże zróżnicowanie rocznych sum opadów atmosferycznych oraz cech rzeźby i budowy geologicznej. Stała sieć rzeczna województwa uzupełniana jest dużą ilością cieków i rowów funkcjonujących okresowo (Kaczorowska 1991).

Poza ciekami na terenie województwa występuje 180 jezior o powierzchni jednostkowej ponad 1 ha. Ich łączny areal wynosi 5 666,3 ha. Pod względem genetycznym przeważają jeziora polodowcowe, a wśród nich jeziora rynnowe (Kaczorowska 1991).

I. 4. Wody podziemne

Na obszarze województwa wrocławskiego, z wyjątkiem doliny Wisły, przeważają tereny wysoczyzny morenowej. W związku z taką budową występują tu wody w warstwach czwartorzędu, trzeciorzędu, kredy i jury.

Utwory czwartorzędowe występują w postaci warstw glin zwałowych, osadów piaszczysto-żwirowych oraz utworów zastoiskowych. Ich miąższość waha się od kilku do ponad 100 m. Do szczególnie korzystnych obszarów pod względem hydrogeologicznym należą okolice Lipna, Stępowa, Rypina, Kościelnej Wsi, Dobrego i Krzywosądzka (Kaczorowska 1991). Także w dolinie Wisły, gdzie

przeważają utwory akumulacji rzecznej, występują obszary o szczególnie dobrych warunkach hydrogeologicznych.

Wody trzeciorzędowe występują na całym obszarze w osadach paleocenu, oligocenu, miocenu i pliocenu. Często są one zanieczyszczone przez pył węglowy lub zasolone i mogą być nieprzydatne do celów pitnych ze względu na barwę i dużą utleniałość. Można z nich korzystać na obszarze trójkąta: Radziejów - Piotrków - Lubraniec, między Szpetalem Górnym - Dobrzyniem i Leniami Wielkimi oraz lokalnie w okolicach Ciechocinka i Aleksandrowa Kujawskiego. Są to generalnie wody o średniej twardości, wymagające uzdatniania (Kaczorowska 1991).

Wody kredowe występują w marglach, wapieniach marglistych oraz w domieszkach piasków, mułków i ilów. Warstwy te są spękane, co rzutuje na zasobność w wodę i powoduje duże zróżnicowanie wydajności utworów. Ich jakość odpowiada normom stawianym wodom pitnym. Posiadają one tylko nieznacznie podwyższoną zawartość żelaza. Największe ich ujęcia znajdują się na Zawisłu (dzielnica Włocławka), w Zadusznikach i Radziejowie Kujawskim.

Wody jurajskie występują w marglach, wapieniach, ilowcach i mutowcach jurajskich. Strop osadów jurajskich jest spękany i stąd wynika zróżnicowanie zasobności w te wody. Wymagają one uzdatnienia. Korzystne warunki do użytkowania wód jurajskich występują jedynie w rejonie Aleksandrowa.

Liczba udokumentowanych zasobów eksploatacyjnych, które obejmują wszystkie zasoby ujęć komunalnych, przemysłowych i rolniczych w obszarze województwa, wykazuje tendencję wzrostową z uwagi na dużą presję ich wydobycia do celów pitnych oraz rozbudowę wodociągów wiejskich (Sadurski, Strembski 1995). Według tych autorów w styczniu 1995 r. sumaryczne zasoby eksploatacyjne wód podziemnych wynosiły 25, 8 tys. m³/h, to jest 620 tys. m³/dobę.

I. 5. Klimat

Zgodnie z regionalizacją klimatyczną Gumińskiego (1948) województwo włocławskie w całości leży w Dzielnicy Środkowej. Obejmuje ona dorzecza środkowej Warty i środkowej Wisły. Jest to obszar o najmniejszym w Polsce opadzie rocznym. Klimat województwa włocławskiego ma wyraźniejszy niż na innych obszarach Polski charakter przejściowy, a częste zmiany pogody spowodowane są oddziaływaniem wpływów oceanicznych z zachodu i kontynentalnych ze wschodu.

Dopływ energii słonecznej na analizowanym obszarze utrzy-

muje się w granicach przeciętnych dla Polski. Jest on jednak o około 5 % niższy niż w Polsce południowo-wschodniej i około 3% wyższy niż w Polsce północno-wschodniej (Tarajkowska 1982).

Zachmurzenie w województwie wrocławskim charakteryzuje się małą zmiennością. W związku z dynamicznym wpływem prawej, wysokiej krawędzi doliny Wisły południowa część województwa odznacza się mniejszymi wartościami zachmurzenia niż północna.

Średnia roczna temperatura województwa wrocławskiego wskazuje na pewne uprzywilejowanie doliny Wisły i części południowej województwa. Obserwuje się systematyczny spadek średniej rocznej temperatury w kierunku północnym od Wisły. Klimat tej części upodabnia się stopniowo do chłodniejszych obszarów Polski północno-wschodniej. Również czas trwania okresu letniego i średnia liczba dni gorących są wyższe w dolinie Wisły i południowej części województwa niż w obszarze północno-wschodnim.

Okres wegetacyjny w dolinie Wisły i na południe od niej trwa od 211 do 217 dni, a na Pojezierzu Dobrzyńskim około 206. W tym czasie występuje znaczny niedobór pary wodnej, co przy niedostatecznej ilości opadów wpływać może niekorzystnie na wydajność produkcji rolnej (Tarajkowska 1982).

Jak wspomniano, charakterystyczną cechą klimatu województwa są niskie opady atmosferyczne. Wnoszą one niewiele ponad 500 mm rocznie (w pobliżu Brześcia Kujawskiego zaledwie 433 mm). Suma opadów wzrasta w kierunku zachodnim województwa (534 mm) i w kierunku północno-wschodnim (550 mm). Rezultatem niedoboru opadów, szczególnie na obszarze Kujaw, gdzie parowanie terenowe przekracza znacznie wartość opadów atmosferycznych, jest tendencja do stepowienia.

W województwie wrocławskim przeważają wiatry zachodnie i południowo-zachodnie, ale przy znacznym udziale wiatrów wschodnich, przypadających głównie na miesiące zimowe. Rozkład roczny kierunków wiatrów wskazuje na sterującą rolę doliny Wisły w przepływie prądów powietrznych w warstwie przygrunтовой. Na terenie województwa wieją głównie wiatry o małych prędkościach. Największa zacisza występuje w okolicach Wieńca Zdroju i Ciechocinka, do czego przyczyniają się między innymi otaczające je lasy. Niewielka wentylacja zwiększa zagrożenie dla stanu higienicznego powietrza (Tarajkowska 1982).

II. SZATA ROŚLINNA

Termin "szata roślinna" zawiera w sobie dwa pojęcia: flory i roślinności. Florą dowolnie wyznaczonej przestrzeni geograficz-

nej jest komplet rosnących gatunków, natomiast roślinność to zbiorowiska roślinne tworzone przez zgrupowania gatunków, między którymi zachodzą liczne i skomplikowane interakcje (Rejewski 1995).

Równina Inowrocławska, Wysoczyzna Kujawska oraz Kotliny - Płocka i Toruńska pod względem geobotanicznym leżą w Okręgu Kujawskim Krainy - Wielkopolsko-Kujawskiej. Okręg Wysoczyzny Dobrzyńskiej wchodzi w skład Krainy - Pomorski Południowy Pas Przejściowy. Okręg Kujawski jest częścią Pasa Wielkich Dolin, a Okręg Wysoczyzny Dobrzyńskiej znajduje się w obszarze Pasa Równin Przymorskich i Wysoczyzn Pomorskich (Szafer 1972). Różnice geobotaniczne pomiędzy tymi okręgami, mało widoczne w strefie granicznej, uwypuklają się na ich przeciwnych krańcach.

Duża liczba regionów naturalnych, wynikająca z silnego rozczłonkowania województwa w kierunku południkowym, przyczyniła się z jednej strony do bogactwa szaty roślinnej województwa, z drugiej zaś do jej dużej zmienności. Naturalna bariera jaką jest rzeka Wisła, dzieli w tym względzie województwo wrocławskie na dwie dość wyraźnie odmienne części - północno-wschodnią i południowo-zachodnią. Pierwszą z nich tradycyjnie określa się ziemią dobrzyńską, drugą - Kujawami.

II. 1. Flora

Flora naczyniowa województwa wrocławskiego liczy ogółem ponad 1200 gatunków. Wśród nich wiele jest taksonów rzadkich. Specyfiką regionu jest występowanie, zwłaszcza w Kotlinie Płockiej i na jej krawędziach (Zbocza Szpetalskie - Kulin), gatunków pontyjskich: ostnicy Jana *Stipa Joannis*, ożoty zwyczajnej *Linosyris vulgaris*, dzwonka syberyjskiego *Campanula sibirica*, astra gawędki *Aster amellus*, omana szorstkiego *Inula hirta*, driakwi wonnej *Scabiosa canescens* itd. Na zboczach doliny Wisły w Kulinie rośnie łanowo największa osobliwość florystyczna regionu - dyptam jesionolistny *Dictamnus albus*. Jest to jedyne w środkowej i północnej Polsce stanowisko tego gatunku. Na terenie województwa występują też niektóre taksony pochodzenia górskiego i podgórskiego lub mające tam optimum swego występowania np. tojad dziołaty *Aconitum variegatum*, paprotnik kolczysty *Polystichum latibatum*, żebrowiec górski *Pleurospermum austriacum*, czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* i jarzmianka większa *Astrantia maior*.

Ziemię dobrzyńską cechuje ponadto występowanie szeregu rzadkich reliktywów glacialnych i postglacialnych. Są to przeważnie:

gatunki torfowiskowe, np.: turzyca strunowa *Carex chor-*

dorrhiza, gwiazdnica grubolistna *Stellaria crassifolia*, wątlík błotny *Malaxis paludosa*, fiołek torfowy *Viola epipsila*, brzoza niska *Betula humilis*, wierzba śniada *Salix livida*, wierzba borówkolistna *S. myrtilloides* oraz

gatunki wodne, np.: grzybienie północne *Nymphaea candida* i grążel drobny *Nuphar pumilium*.

Niektóre z wymienionych elementów flory rosną także na Kujawach, ale spotykane są tam bardzo rzadko. Ostatnio autor niniejszego opracowania odnalazł na terenie Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego (leśnictwo Święte) stanowisko jezeczce jednego reliktu glacialnego - zimoziolu północnego *Linnaea borealis*. Rośnie on razem z widłakami - jałowcowatym *Lycopodium annotinum* i goździstym *L. clavatum* - w runie subkontynentalnego boru świeżego.

Na północno-wschodnich krańcach województwa, w okolicach Rypina znajduje się, oderwane od granic zwartego zasięgu, naturalne stanowisko świerka *Picea exelsa*.

Charakterystyczną cechą flory Kujaw jest obecność w niej rzadkich gatunków słonolubnych: soliroda zielnego *Salicornia herbaceae*, mlecznika nadmorskiego *Glaux maritima*, astra solnego *Aster tripolium*, świbki morskiej *Triglochin maritima* i innych. Występują one głównie w okolicach Ciechocinka, Aleksandrowa Kujawskiego i nad Zgłowiączką.

Roślinność Kujaw wyróżniają także stanowiska rzadkich roślin wodnych - kłoci wiechowatej *Cladium mariscus* i jezierzy morskiej *Najas marina*. W wilgotnej dąbrowie świetlistej licznie rośnie kosaciec syberyjski *Iris sibirica*, a w łągach - pełnik europejski *Trollius europaeus* i listera jajowata *Listera ovata*. Ponadto w widnych borach i dąbrowach występuje przytulia szorstkowłosa *Galium pumilum*, traganek duński *Astragalus danicus*, koniczyna łubinowata *Trofolium lupinaster* i pluskwica europejska *Cimicifuga europaea*. Stosunkowo częstym składnikiem drzewostanu grądów i łągów na Kujawach jest klon polny *Acer campestre*. Zapewne naturalne są tutaj także stanowiska jaworu *Acer pseudo-platanus*.

Na terenie województwa znajdują się bogate zasoby roślin użytkowych (ponad 750 taksonów), w tym wiele dziko rosnących gatunków zielarskich i jadalnych.

II. 2. Zbiorowiska roślinne

II. 2. 1. Lasy i zarośla

Po wielowiekowym okresie silnej antropopresji lasy zajmują

jedynie około 16 % powierzchni województwa wrocławskiego, przy czym ich rozmieszczenie jest bardzo nierównomierne. Prawie zupełnie pozbawione są lasów obszary Wysoczyzny Kujawskiej i Równiny Inowrocławskiej. Wysoki wskaźnik lesistości posiadają natomiast pradolinne obszary Kotliny Płockiej i Kotliny Toruńskiej. Także na wydmach i zandrach ziemi dobrzyńskiej zachował się dość duży areal lasów. Pod względem struktury drzewostanów przeważają monokultury sosnowe. Wielogatunkowe lasy liściaste i mieszane oraz dąbrowy zachowały się jedynie w miejscach niedostępnych dla gospodarki człowieka (zbocza pradolinne, głębokie jary, powierzchnie silnie zabagnione itp.) lub w uroczyskach przydworskich, przeznaczanych przez dawnych właścicieli majątków ziemskich na tereny łowne i rekreacyjne. Do tych ostatnich należą np. uroczysko Osiecz koło Boniewa i uroczysko Boża Wola w Baruchowie.

Prowadzona nieracjonalnie w ostatnich dziesięcioleciach gospodarka leśna przyczyniła się do wytworzenia niekorzystnej struktury wiekowej drzewostanów. Obecnie tylko niecałe 27 % ogólnej powierzchni lasów zajmują starodrzewia (w wieku ponad 80 lat). Należy jednak podkreślić fakt, że w okresie powojennym zatrzymany został proces zmniejszania ogólnego arealu lasu, a w niektórych regionach, zwłaszcza na ziemi dobrzyńskiej, lesistość wyraźnie wzrosła. Tendencji tej, którą należy ze wszelkich miar podtrzymywać, sprzyjają ostatnie przemiany w rolnictwie.

Różnorodność siedlisk oraz duża zmienność geograficzna zdecydowały o dużym zróżnicowaniu zbiorowisk leśnych i zaroślowych województwa wrocławskiego. Dotychczas na jego obszarze stwierdzono występowanie 28 zespołów leśnych i zaroślowych. Wykształcają się one w postaci wielu podzespołów, wariantów i odmian lokalnych.

Jak już wyżej wspomniano, największą powierzchnię zajmują sztuczne monokultury sosnowe. Jednak w wielu miejscach zachowały się zbiorowiska borów sosnowych o cechach zespołów naturalnych.

Na wydmach Kotliny Płockiej i prawobrzeżnej części Kotliny Toruńskiej oraz na zandrach ziemi dobrzyńskiej rozwija się subkontynentalny bór świeży *Peucedano-Pinetum*. Jego drzewostan tworzy głównie sosna zwyczajna *Pinus silvestris*, a podszyt - jałowiec pospolity *Juniperus communis*. W runie najczęściej rosną: borówka brusznica *Vaccinium vitis-idaea*, borówka czernica *V. myrtillus* i pszeniec zwyczajny *Melampyrum pratense*. Od niżej opisanego - suboceanicznego boru świeżego - wyróżnia je kokoryczka wonna *Polygonatum odoratum*, konwalia majowa *Convallaria majalis*, nawłóć pospolita *Solidago virga-aurea* i gorysz pa-

górkowy *Peucedanum oreoselinum*. Zwarty kobierzec mchów tworzą w nim głównie rókiet pospolity *Entodon schreberi* i widłoząb pospolity *Dicranum undulatum*.

W lewobrzeżnej części Kotliny Toruńskiej oraz niekiedy w pobliżu dolin rzecznych i rynien jeziornych w Kotlinie Płockiej wykształca się suboceaniczny bór świeży **Leucobryo-Pinetum**. Od boru subkontynentalnego wyróżniają go przede wszystkim łany śmiałka pogiętego *Deschampsia flexuosa* w warstwie zielnej i kępki bielistki sonej *Leucobryum glaucum* - w warstwie mszystej.

Szczyty wydm lub wyjąłowione gleby porolne porasta czasami bór suchy - chrobotkowy **Cladonio-Pinetum**. W jego warstwie mszystej panują porosty z rodzaju *Cladonia* (chrobotek).

Bezodpływowe zagłębienia międzywydmowe, słabo przepuszczające wodę, dość często w Kotlinie Płockiej zajmuje bór wilgotny **Molinio-Pinetum**, w którego runie rośnie łanowo trzęślica modra *Molinia coerulea*. Kotlina Płocka stanowi, najdalej wysunięty na północny-zachód, zwarty obszar występowania tego zespołu.

Bardzo rzadko w wilgotnych, zatorfionych obniżeniach terenu, wśród innych zbiorowisk borowych oraz na brzegach niektórych torfowisk, rozwija się bór bagienny **Vaccinio uliginosi-Pinetum**. Odznacza się on niskiej jakości drzewostanem sosnowym oraz obecnością, w runie i warstwie mszystej, roślin przechodzących z torfowisk wysokich i przejściowych takich jak np. borówka bagienna - pijanica *Vaccinium uliginosum*, bagno zwyczajne *Ledum palustre*, żurawina błotna *Oxycoccus quadripetalus* i torfowce *Sphagnum pl. sp.*

W borach sosnowych występuje wiele gatunków chronionych i rzadkich, w tym, między innymi: sasanka łąkowa *Pulsatilla pratensis*, goździk piaskowy *Dianthus arenarius*, widłaki - spleśczone *Lycopodium complanatum*, jałowcowaty *L. annotinum* i goździsty *L. clavatum*, pomocnik baldaszkowy *Chimaphila umbellata*, dziewięciśl bezłodygowy *Carlina acaulis*, korzeniówka pospolita *Monotropa hypopitys*, mącznica lekarska *Arctostaphylos uva-ursi*, zimozioł północny *Linnaea borealis*, a w borach bagiennych - bagno zwyczajne *Ledum palustre* i borówka bagienna-pijanica.

Dużą powierzchnię województwa wrocławskiego zajmowały pierwotnie sosnowo-dębowe bory mieszane. Obecnie zastępują je często monokultury sosnowe. W naturalnych płatach borów mieszanych drzewostan tworzą wspólnie: sosna zwyczajna (na północno-wschodnich krańcach województwa także świerk pospolity) i dęby - szypułkowy *Quercus robur* lub bezszypułkowy *Q. sessilis*. W ich runie, obok gatunków typowych dla borów, takich jak np. borówka czarna, konwalia majowa czy też pszeniec zwyczaj-

ny, występują rośliny o szerszej skali ekologicznej, np. trzcinnik leśny *Calamagrostis arundinacea*, konwalijka dwulistna *Majanthemum bifolium*, szczawik zajęczy *Oxalis acetosella*, orlica pospolita *Pteridium aquilinum*, perlówka zwisła *Melica nutans*, wiechlina gajowa *Poa nemoralis* itd.

Na obszarze województwa rozwijają się trzy zespoły borów mieszanych. Spośród nich największą powierzchnię zajmuje subkontynentalny bór mieszany **Quercu roboris-Pinetum**. Obejmuje on kilka podzespołów i odmian lokalnych, wykształcających się pod wpływem odmiennych warunków troficznych i wilgotnościowych.

Wysoczyznę Dobrzyńską oraz Kotlinę Płocką obejmuje swoim zasięgiem odmiana sarmacka (bez udziału świerka) subborealnego boru mieszanego **Serratulo-Pinetum**. Osobliwą cechą tego zespołu jest stała obecność w runie ciepłolubnych gatunków subkontynentalnych, np. pajęcznicy gałęzistej *Anthericum ranmosum*, janowca barwierskiego *Genista tinctoria*, sierpika barwierskiego *Serratula tinctoria* itp.

W okolicach Rypina znajdują się wyspowe stanowiska świerka *Picea excelsa*, który wraz z sosną pospolitą, dębem szypułkowym i brzożami tworzy drzewostan wilgotnego boru mieszanego **Quercu-Piceetum**. Zespół ten należy do grupy zbiorowisk borealnych, charakterystycznych dla strefy lasów szpilkowych Europy Północnej i Wschodniej.

Na obszarze południowo-zachodnich Kujaw istnieją dogodne warunki do rozwoju zespołu **Calamagrosti-Quercetum**, reprezentującego kwaśne dąbrowy z suboceanicznych obszarów Europy Środkowej i Zachodniej. Ze względu na niewielką lesistość tej części województwa ogólna powierzchnia kwaśnej dąbrowy jest nieduża. Drzewostan naturalnie wykształconej kwaśnej dąbrowy tworzą dęby: bezszypułkowy lub rzadziej - szypułkowy. W runie, pomiędzy łanami trzcinnika leśnego, występuje zwykle kilka gatunków jastrzębców, np. jastrzębiec Lachenala *Hieracium lachenalii*, jastrzębiec sabaudzki *H. sabaudum* itd.

Spośród lasów liściastych największą powierzchnię zajmują łągi ze związku *Alno-Padion*. Dotychczas na terenie województwa wyróżniono 5 zespołów z tego związku.

Wokół jezior i zabagnień, wśród wydm Kotliny Płockiej oraz sandrów ziemi dobrzyńskiej, na torfach i murszach niższej jakości wykształcają się fitocenozy łągu olszowego **Circaeo-Alnetum**. W jego drzewostanie na ogół panuje olsza czarna *Alnus glutinosa*, a w podszycie - kruszyna pospolita *Frangula alnus*. W runie łągu olszowego rosną między innymi: czartawa drobna *Circaea alpina*,

fiólek błotny *Viola palustris* i bujna paproć - wietlica samcza *Athyrium filix-femina*.

Nad rzekami i wokół jezior w strefie morenowej, na żyznych glebach torfowo-murszowych, rozwija się często łąg olszowo-jesionowy **Fraxino-Alnetum**. W jego drzewostanie obok olszy czarnej występuje zwykle jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*. W podszycie rosną często czeremcha zwyczajna *Padus avium* i dereń świda *Cornus sanguinea*. Runo naturalnych płatów tworzą między innymi: gwiazdnica gajowa *Stellaria nemorum*, czartawa pospolita *Circaea lutetiana*, kostrzewa olbrzymia *Festuca gigantea*, śledzienica skrętolistna *Chrysosplenium alternifolium* i niecierpek pospolity *Impatiens noli-tangere*, a w pobliżu Jeziora Rakutowskiego także szczyr trwały *Mercurialis perennis*.

Jedynie w kompleksie wilgotnych lasów koło Jeziora Rakutowskiego zachowało się większe skupienie łągu wiązowo-jesionowego **Ficario-Ulmetum campestris**. Mniejsze jego płaty można też spotkać w Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej, dolinach mniejszych rzek i strumieni na Wysoczyźnie Dobrzyńskiej oraz w niektórych śródpolnych uroczyskach leśnych na Kujawach.

Znamienną cechą lasów ziemi wrocławskiej jest występowanie niewielkich skupień zbiorowisk łągowych o charakterze podgórskim. Sprzyjają im wysokie, porożcinane wąwozami zbocza Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej oraz głębokie rynny niektórych jezior. Prawdopodobnie w ich dolnych partiach powstaje, w niektórych miejscach, mikroklimat o cechach zbliżonych do klimatu terenów podgórskich.

Na Wysoczyźnie Kujawskiej stwierdzono obecność fitocenoz zbliżonych składem florystycznym do łągu jarzmiankowego **Astrantio-Fraxinetum**. Rozwijają się one w uroczyskach Grodno, Kurowo, Wólka-Arciszewo (koło Boniewa) i Boża Wola (w pobliżu Baruchowa). W ich drzewostanie dominuje jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, a w runie - jarzmianka większa *Astrantia maior*. Niekiedy jarzmiance towarzyszą inne gatunki podgórskie - czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* i tojad dziobaty *Aconitum variegatum*.

Wzdłuż źródlisk i wokół wysięków wód rozwija się niekiedy forma niżowa podgórskiego łągu jesionowego **Carici remotae-Fraxinetum**, w którego runie rośnie obficie turzyca odległokłosa *Carex remota*. Łąg ten stwierdzono na przykład w uroczyskach Grodno i Kurowo (Kujawy) oraz Rezerwat i "Stary Zagaj" (ziemia dobrzyńska).

Na wiślanych madach, w dolinie zalewowej, rozwija się inny typ wilgotnego lasu - łąg wierzbowo-topolowy **Salici-Populetum**

z klasy *Salicetea purpureae*. W granicach województwa wrocławskiego do naszych czasów przetrwały jedynie niewielkie jego fragmenty. Częściej natomiast rosną pojedynczo lub w grupach topole - czarna *Populus nigra* i biała *P. alba*, oraz wierzby - biała *Salix alba* i krucha *S. fragilis* - główne składniki łągu wierzbowo-topolowego. W istotny sposób urozmaicają one rolniczy krajobraz doliny Wisły.

Większą powierzchnię na madach zajmują zarośla wierzb wąskolistnych (wierzba wiciowa *Salix viminalis*, wierzba trójpręcikowa *S. triandra*, wiklina *S. purpurea*) - tzw. wikliny nadrzeczne z zespołu *Salicetum triandro-viminalis*. W warunkach naturalnych poprzedzają one na ogół rozwój łągu wierzbowo-topolowego.

W kompleksach lasów łągowych doliny Wisły występują czasami niewielkie skupienia zbiorowiska z olszą szarą *Alnus incana*. Nawiązuje ono nieco do zespołu nadrzecznej olszyny górskiej *Alnetum incanae*.

W zagłębieniach o utrudnionym odpływie występują lasy z panującą olszą czarną - tzw. olsy. Cechują się one bardzo wyraźną dolinkowo-kępkową strukturą dna lasu i mozaikowością runa leśnego. W dolinkach wypełnionych wodą (niekiedy aż do lata) rosną rośliny wodne i szuwarowe, a na kępach gatunki mniej-higrofilne. Olsy rozwijają się w postaci dwóch wyraźnych odmiennych zespołów: olsu torfowcowego i olsu porzeczkowego.

Pierwszy z nich - *Sphagno squarrosi-Alnetum* - jest zbiorowiskiem siedlisk średnio żyznych (mezotroficznych) i występuje najczęściej wspólnie z łągiem olszowym *Circaeo-Alnetum* wokół śródwydumowych jezior i zabagnień Kotliny Płockiej. Jego osobliwą cechą są, występujące na dnie lasu, kępki torfowców - błotnego *Sphagnum palustre*, nastroszonego *S. squarrosus* itd.

Ols porzeczkowy *Ribo nigri-Alnetum* jest zespołem bardziej pospolitym. Rozwija się on przeważnie w dolinach rzek i strumieni oraz wokół jezior i zabagnień na żyzniejszych wysoczyznach morenowych. Zwykle w jego podszycie rośnie porzeczką czarną *Ribes nigrum* oraz wierzby - szara *Salix cinerea* lub uszata *S. aurita*.

Do olsów od strony zbiorników wodnych przylegają zwykle zarośla łożowe z zespołu *Salicetum pentandro-cinereae*. Niekiedy wykształcają się one także na miejscu wyciętych lasów olszowych lub wśród zaniedbanych gospodarczo łąk. Zwartą warstwę krzewów tworzą w nich głównie wierzba szara, wierzba uszata i rzadziej wierzba pięciopręcikowa *Salix pentandra*.

Na terenie województwa zachował się tylko niewielki areal

dominujących tu pierwotnie lasów grądowych. Te, które pozostały, są świadectwem ich niezmiernie dużego zróżnicowania i bogactwa florystycznego w przeszłości. Na obszarze województwa występują dwa zespoły lasów grądowych: grąd subkontynentalny *Tilio-Carpinetum* i zboczowy las klonowo lipowy *Aceri-Tilietum*.

Grąd subkontynentalny występuje głównie w strefach morenowych Pojezierzy - Kujawskiego i Dobrzyńskiego. Ewenementem są jego płaty wykształcające się na zwydmionych zboczach rynien jeziornych i dolin rzecznych w Pradolinie Toruńsko-Eberswaldzkiej.

Drzewostan naturalnych płatów *Tilio-Carpinetum* jest na ogół wielowarstwowy i wielogatunkowy. Budują go najczęściej dęby - szypułkowy lub bezszypułkowy, lipa drobnolistna *Tilia cordata* i grab zwyczajny *Carpinus betulus*. W podszycie przeważnie rosną: leszczyna *Corylus avellana*, dwa gatunki trzmieliny *Evonymus europaea* i *E. verrucosa* oraz podrost wyżej wymienionych drzew.

W zależności od topografii terenu, a tym samym żyzności i wilgotności podłoża, wykształcają się cztery podzespoły siedliskowe grądu.

Wilgotne siedliska, zwykle w bezpośrednim sąsiedztwie lasów łęgowych, zajmują grądy niskie - kokoryczowy *T-C. corydaletosum* lub czyścicowy *T-C. stachyetosum*. Wyróżniają je gatunki przechodzące z lasów łęgowych, a różnice pomiędzy nimi zachodzące głównie w stosunkach florystycznych.

Siedliska mniej wilgotne zajmują grądy typowe *T-C. typicum*. Optymalne warunki do rozwoju znajdują w nich między innymi: gwiazdnica wielkokwiatowa *Stellaria holostea*, marzanka wonna *Asperula odorata*, miódunka ćma *Pulmonaria obscura*, przylaszczka pospolita *Hepatica nobilis*, gajowiec żółty *Galeobdolon luteum* i zawilec gajowy *Anemone nemorosa*.

Pomiędzy grądem typowym a zbiorowiskami borowymi występuje zwykle strefa grądów wysokich *T-C. calamagrostietosum*. Domieszkę w ich drzewostanie tworzy przeważnie sosna zwyczajna, a do runa liczniej wkraczają gatunki borowe.

Na terenie województwa zaznaczają się wyraźne różnice geograficzne w składzie florystycznym *Tilio-Carpinetum*. Ziemia dobryńska leży w całości w zasięgu odmiany mazowieckiej grądu subkontynentalnego. Jej lokalną cechą jest liczne występowanie w runie wilczomleczka słodkiego *Euphorbia dulcis*. Natomiast na Kujawach wyodrębnia się odmiana kujawska. Wyróżnia ją obecność klonu polnego *Acer campestre*, kostrzewy różnolistnej *Festuca heterophylla*, świerżabka gajowego *Chaerophyllum temulum*, jaskra różnolistnego *Ranunculus auricomus* i fiołka przedziw-

nego *Viola mirabilis*. Ma ona zatem charakter przejściowy w kierunku grądów środkowoeuropejskich.

Na zboczach Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej oraz na stokach wąwozów i rynien jeziornych w strefie morenowej zachowały się fragmenty zboczowego lasu klonowo-lipowego *Aceri-Tilietum*. W płatach o cechach naturalnych jego drzewostan budują głównie: lipa drobnolistna, klon zwyczajny *Acer platanoides* i klon jawor *A. pseudoplatanus*.

Stosunkowo częstym elementem krajobrazu - w obrębie żyznych, umiarkowanie wilgotnych lasów liściastych - są mezofilne zbiorowiska zaroślowe. Występują one także jako enklawy wśród pól uprawnych lub inicjują regenerację lasu na zboczach dolin rzecznych i wąwozów. Należą do nich zarośla: leszczynowo-trzmielinowe *Evonymo-Coryletum*, derenia świdwy i trzmieliny *Evonymo-Cornetum* oraz laski głogowo-gruszowe i zarośla tarniny ("czyżnie") *Pruno-Crataegetum*.

W lasach grądowych i łęgach województwa wrocławskiego znaleźć można wiele osobliwości florystycznych. Rosną w nich na przykład: wawrzynek wilczelyko *Daphne mezereum*, lilia złotogłów *Lilium martagum*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, marzanka wonna *Asperula odorata*, bluszcz pospolity *Hedera helix*, kruszczyk szerokolistny *Epipactis latifolia*, kruszczyk siny *E. sessilifolia*, zdrojówka rutewkowata *Isopyrum thalictroides*, listera jajowata *Listera ovata*, jarzmianka większa *Astrantia maior*, czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum* oraz (tylko w łęgach) widłak wroniec *Lycopodium selago*, storczyk Fuchsa *Orchis Fuchsii* i wiechlina odległokłosa *Poa remota*.

W południowej części województwa (głównie na Kujawach) występują dogodne warunki do rozwoju ciepłolubnego, najbogatszego florystycznie, zespołu leśnego - dąbrowy świetlistej *Potentillo albae-Quercetum*. W kierunku północno-wschodnim stanowiska tego zespołu są coraz rzadsze. Luźny na ogół drzewostan i podszyt dąbrowy świetlistej umożliwia rozwój przedstawicielom różnych grup syntaksonomicznych. Wiele z nich to rośliny rzadkie i chronione, np.: naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*, pierwiosnka lekarska *Primula officinalis*, pluskwica europejska *Cimicifuga europaea* i marzanka barwierska *Asperula tinctoria*.

Na Kujawach obok płatów typowych często występują fitocozozy zaliczane do podzespołu wilgotnej dąbrowy świetlistej *Potentillo albae-Quercetum molinietosum*. Podzespół ten wyróż-

nią gatunki przechodzące z wilgotnych łąk, łągów, a nawet olsów. Jest wśród nich niezwykle rzadki w Polsce - kosaciec syberyjski *Iris sibirica*. Wilgotna dąbrowa świetlista zajmuje znaczną powierzchnię projektowanych rezerwatów "Dębice" koło Michelina i "Uroczysko Koneck". Pierwszy z nich leży w wyższych partiach doliny Lubieńki, drugi znajduje się w pobliżu rozległych zabagnień koło Konecka.

Na terenie Zboczy Szpetalskich we Wrocławku (rezerwat "Kulin") występują trzy bardzo interesujące zbiorowiska zaroślowe z kręgu dąbrowy świetlistej: ciepłolubne zarośla leszczynowe *Peucedano cervariae-Coryletum*, termofilne zarośla derenia świwdy i szakłaka *Rhamno-Cornetum* i **zbiorowisko z wiązem polnym *Ulmus campestris***. Skupia się w nich wiele osobliwości florystycznych regionu, w tym dyptam jesionolistny *Dictamnus albus* i ostnica Jana *Stipa Joannis*.

II. 2. 2. Naturalne i półnaturalne zbiorowiska nieleśne

W krajobrazie województwa wrocławskiego - wśród lasów, pól uprawnych i łąk - występują enklawy nieleśnych zbiorowisk o cechach zespołów naturalnych.

Charakter pojezierny zdecydowanej części opisywanego regionu sprzyja rozwojowi różnorodnych zbiorowisk wodnych i przybrzeżnych. Większość jezior województwa ma charakter eutroficzny. W wielu z nich zachował się naturalny, strefowy układ roślinności.

Najdalej położoną od lądu część takiego jeziora, zwykle najgłębszą, zwaną tonią wodną albo pelagialem, zajmują zbiorowiska drobnych glonów planktonowych. Spotyka się je również bliżej w strefie litoralnej. Tworzą one tutaj tzw. plankton litoralny, bardzo zbliżony do planktonu niewielkich zbiorników wodnych - np. stawów (Podbielkowski Z., Tomaszewicz H.).

Bliżej brzegów, już w obrębie ławicy przybrzeżnej, a więc w miejscach znacznie płytszych, występują bardzo okazałe zbiorowiska należące do klas *Charetea* i *Potamogetonetea*. Pierwsze z nich to podwodne łąki ramienic (*Chara*), mające często charakter jednogatunkowych, dość zwartych skupień. Drugą klasę reprezentują zbiorowiska roślin zakorzenionych na dnie, całkowicie pograżonych w wodzie - głównie rdestnic (*Potamogeton*). Obok rdestnic pospolitych w kraju, w niektórych jeziorach województwa wrocławskiego, występują gatunki rzadkie, np. rdestnica wydłużona *Potamogeton praelongus*, rdestnica ściśniona *P. compressus*, rdestnica szczeciolistna *P. mucronatus* i inne.

Za strefą roślin całkowicie zanurzonych w wodzie, w miejscach płytszych, rozwija się zwykle pas roślin o liściach pływających. Przeważnie tworzy go zespół "lili wodnych" *Nupharo-Nymphaeetum* z udziałem podlegających ochronie: grążela żółtego *Nuphar luteum*, grzybieni białych *Nymphaea albae* i rzadziej - grzybieni północnych *Nymphaea candida*. Nierzadko w tej strefie występują też skupienia osoki aloesowatej *Stratiotes aloides* i zabiściku pływającego *Hydrocharis morsus - ranae*.

Dużą osobliwością jest występowanie na dnie niektórych zbiorników wodnych Pojezierza Dobrzyńskiego fitocenoz *Parvopotamo-Zannichellietum*, w których dominuje jeziorza mniejsza *Najas marina* albo zamętnica błotna *Zannichellia palustris*. Interesujące są tutaj także skupienia pływacza zachodniego *Utricularia neglecta* (Kępczyński, Żaluski 1982).

W zacisznych zatokach jezior (także wśród szuwarów), w starorzeczach, dołach potorfowych i innych płytkich, nasłonecznionych zbiornikach wodnych rozwijają się często zbiorowiska roślin biernie unoszonych przez wodę. Przeważnie są to skupienia rzęs z zespołu *Lemno-Spirodeletum polyrrhizae*. Jednak szczególną uwagę zwraca obfitość fitocenoz wolffi bezkorzeniowej *Wolffietum arrhizae* oraz obecność płatów *Salvinio-Spirodeletum* z udziałem paproci wodnej - salwinii pływającej *Salvinia natans*.

Miejsca płytkie, do głębokości 1 m, zajmują zbiorowiska szuwarowe z klasy *Phragmiteta*. W strefie tej można wyróżnić dwa pasy. Miejsca głębsze zajmuje tzw. szuwar właściwy (wysoki) - zaliczany do związku *Phragmition*. Tworzą go między innymi trzcina pospolita *Phragmites communis*, pałka wąskolistna *Typha angustifolia*, manna mielec *Glyceria aquatica*, oczeret jeziorny *Scheuchzeria palustris* itd. Drugi pas, występujący w miejscach bardzo płytkich i wchodzących na niski brzeg, zajęty jest przez szuwar turzycowy, tworzony przez zbiorowiska turzyc wysokich - turzycy błotnej *Carex acutiformis*, turzycy zaostrej *C. gracilis*, turzycy dzióbkwatej *C. rostrata* itp. Zaliczane są one do związku *Magnocaricion*. Wśród nich osobliwością regionu jest, stwierdzony w Kotlinie Płockiej, szuwar kłoci wiechowatej *Cladietum marisci*.

Roślinność wodna i szuwarowa, ale reprezentowana przez inne zespoły, występuje także pospolicie wzdłuż rzek województwa.

Specyficzne zbiorowiska rozwijają się na wysychających latem brzegach zbiorników wodnych i większych rzek. Są to poważnie asocjacje gatunków jednorocznych. Tworzą ją niekiedy gatunki rzadkie, np. namulnik brzegowy *Limosella aquatica*, babka wielonasienna *Plantago pauciflora*, turzycyca *Oedera Carex Oederi ssp. pulchella*, ponikło igłowate *Heleocharis acicularis*, cibora żółta

Cyperus flavescens, cibora brunatna *C. fuscus* i inne (Kępczyński, Załuski 1982).

Stosunkowo rzadko we Wrocławskiem rozwijają się zbiorowiska torfowisk wysokich. Budują je między innymi torfowce (głównie *Sphagnum recurvum*) oraz wełnianka pochwowata i żurawina błotna.

W bezodpływowych zagłębieniach - często wokół jezior dystroficznych, tj. bogatych w związki humusowe, a ubogich w mineralne - tworzą się mszarne torfowiska przejściowe. Znajdują się one między innymi na zachodnim krańcu Jeziora Ostrowite, po zachodniej stronie Jeziora Łąkie koło Skępego i w tzw. "Mecowiznie", leżącej na południe od szosy Radomice-Bobrowniki.

Na szczególną uwagę wśród zbiorowisk torfowisk przejściowych zasługuje reliktowe, arktyczno-kontynentalne zbiorowisko turzycy strunowej *Caricetum chordorrhizae*.

W zespołach torfowisk wysokich i przejściowych rosną bardzo rzadkie i chronione gatunki roślin. Należą do nich między innymi: rosiczki - okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, długolistna *D. anglica* i pośrednia *D. intermedia*, bagnica torfowa *Scheuchzeria palustris*, wątlík błotny *Malaxis paludosa*, reliktowy gatunek mchu *Scorpidium scorpioides* oraz podobnie jak rosiczki otadożerne - pływacz średni *Utricularia intermedia* i drobny *U. minor*.

Odmierna roślinność rozwija się na żyznych torfowiskach niskich w dolinach rzek, strumieni, starorzeczach i wokół niektórych jezior. Tworzą ją głównie turzycy niskie. Wśród ich łąków i kęp rośnie wiele innych rzadkich i reliktowych gatunków, np.: storczyk Traunsteiner *Orchis Traunsteineri*, gwiazdnica grubolistna, lipiennik *Liparis loeselii*, brzoza niska *Betula humilis*, wierzba borówkolistna *Salix myrtiloides* oraz mchy - *Meesea triquetra*, *Thuidium lanatum*, *Paludella squarrosa* i *Camptothecium nitens*. Zbiorowiska z tymi rzadkimi roślinami zachowały się np. po południowej stronie Jeziora Mielno koło Skępego, w Wólce Dużej w pobliżu szosy Skępe-Sierpc i w Tłuchowie przy szosie Dobrzyń nad Wisłą - Sierpc.

W wyniku obniżania się poziomu wód gruntowych i pod wpływem użytkowania naturalne torfowiska niskie przekształcają się często w zbiorowiska łąkowe.

Półnaturalny charakter mają ekstensywnie użytkowane łąki trzęślicowe, rozwijające się głównie w dolinie Rakutówki. Obok trzęślicy modrej rośnie w nich szereg gatunków rzadkich, np.: selernica żyłkowana *Cnidium dubium*, paproć - nasięźrał pospolity *Ophioglossum vulgatum*, starodub łąkowy *Ostericum palustre*,

rutewka żółta *Thalictrum flavum*, groszek błotny *Lathyrus paluster*, fiołek mokradłowy *Viola stagnina*, storczyk kukawka *Orchis militaris*. W suchszych partiach występują także: skalnica ziarenkowata *Saxifraga granulata*, skalnica trójpalczasta *S. tridactylites*, goryczka wąskolistna *Gentiana pneumonanthe* i goździk pyszny *Dianthus superbus*.

Największą powierzchnię zajmują łąki intensywnie użytkowane, zwłaszcza skupienia zespołu **Cirsio-Polygonetum**, który rozwija się na wilgotnych glebach torfowych lub mułowo-torfowych. Wyróżnia go znaczący udział rdestu wężownika *Polygonum bistorta* i ostrożenia warzywnego *Cirsium oleraceum*. Podobne siedliska zajmuje niekiedy zespół sitowia leśnego **Scirpetum silvatici**. Mniejszy areal zajmują cenne gospodarczo łąki rajgrasowe **Arrhenatheretum medicuropaeum**. Wykształcają się one na umiarkowanie wilgotnych glebach mineralnych. Pod wpływem wypasu, na podobnych siedliskach, rozwija się zespół **Lolio-Cynosuretum**. Nieco rzadziej, w wilgotniejszych miejscach, występują inne zbiorowiska pastwiskowe: **Epilobio-Juncetum effusi**, **Potentillo-Festucetum arundinaceae** i zbiorowisko ze śmiałkiem darniowym **Deschampsia caespitosa**.

W kompleksach łąk, szuwarów, zarośli łozowych i wilgotnych lasów rozwijają się często półnaturalne zbiorowiska ziołorośli i nitrofilnych (bogatych w azot) okrajków. Ozdobą wielu miejsc są na przykład skupienia sadźca konopiastego *Eupatorium cannabinum* i tzw. "zbiorowiska welonowe" tworzone przez chmiel zwyczajny, kielisznik zaroślowy *Calystegia sepium* i inne pnącza.

Na zboczach doliny Wisły (rezerwat Kulin) i innych mniejszych rzek (dolina Zgłowiączki) rozwijają się stosunkowo często kserotermiczne "murawy stepowe" i ciepłolubne "okrajki". Do najbardziej interesujących należy murawa ostnicowa **Potentillo-Stipetum capillata** oraz zespoły: **Adonido-Brachypodietum**, **Thalictro-Salvietum**, **Campanulo-Vicietum tenuifoliae**, **Geranio-Dictamnnetum**, **Geranio-Anemonetum silvestris**, **Geranietum-Peucedanetum cervariae**. W ich składzie, obok roślin pospolitych, występuje szereg gatunków rzadkich w skali regionu i kraju, w tym między innymi: dyptam jesionolistny *Dictamnus albus*, wężymord stepowy *Scorzonera purpurea*, marzanka barwierska *Asperula tinctoria*, zaraza czerwonawa *Orobancha lutea*, ostnica Jana *Stipa Joannis*, miłek wiosenny *Adonis vernalis*, zawilec wielkokwiatowy *Anemone silvestris*, dzwonek syberyjski *Campanula sibirica*, dziewanna fioletowa *Verbascum phoeniceum* i aster gałędka *Aster amellus*.

Niezalesione wydmy i pola zandrowe stwarzają dogodny warunki do spontanicznego rozwoju muraw psammofilnych. Często w ich składzie występują gatunki rzadkie i chronione, np.: kocanki piaskowe *Helichrysum arenarium*, wyka lędźwianowata *Vicia lathyroides*, chroszcz nagołodygowy *Tesdalea nudicaulis*, turzyca piaskowa *Carex arenaria*, goździk piaskowy *Dianthus arenarius* i lyszczyk baldachogronowy *Gypsophila fastigiata*.

Roślinność województwa wrocławskiego wyróżnia jeszcze jedną ważną cechę - obecność zbiorowisk słonorośli, tj. halofitów. Występują one głównie na Kujawach - w okolicach Ciechocinka i Aleksandrowa Kujawskiego oraz w dolinie Zgłowiączki pomiędzy Janiszewem a Lubrańcem. Rosną w nich m.in.: soliród zielny *Salicornia herbacea*, muchotrzew solniskowy *Spergularia salina*, mannica odstająca *Puccinellia distans*, świbka morska *Triglochin maritimum*, mleczyk nadmorski *Glaux maritima*, aster solny *Aster tripolium* i sit Gerarda *Juncus Gerardi*.

II. 2. 3. Zbiorowiska synantropijne

Na terenie województwa wrocławskiego dominuje krajobraz kulturowy (antropogeniczny), w związku z czym najbardziej pospolite są tutaj zbiorowiska synantropijne. Są one szczególnie uzależnione od gospodarki człowieka.

Na polach, wśród upraw, spontanicznie rozwijają się zespoły segetalne (chwastów). Natomiast w obrębie osiedli wiejskich i miejskich, zakładów przemysłowych, tras komunikacyjnych itp. występuje roślinność ruderalna.

Flora synantropijna stanowi około 60% ogólnych zasobów regionu. W jej składzie są rośliny pochodzenia miejscowego (apofity) i obcego (antropofity) - należące najczęściej do elementu śródziemnomorskiego i irano-turańskiego. Rzadziej są to przedstawiciele elementu amerykańskiego lub innych obszarów geograficznych.

W zależności od typu upraw rozwijają się różne zespoły chwastów.

Na najuboższych glebach - zwykle w uprawie żyta - wykształcają się fitocenozy *Arnosserido-Scleranthetum*. Rośnie w nim między innymi chłodek drobny *Arnosseris minima*, czerwiec roczny *Scleranthus annuus* i sporek wiosenny *Spergula vernalis*. Nieco zasobniejsze siedliska zajmuje *Papaveretum argemones* z udziałem maku piaskowego *Papaver argemone*, gęsiownika piaskowego *Arabidopsis thaliana* i przetacznika trójlistkowego *Vero-*

nica triphyllus. Natomiast zespół *Vicietum tetraspermae* wykształca się zarówno na żyznych, czarnych ziemiach kujawskich, jak i dobrze nawożonych glebach bielicowych. Wyróżniają go przede wszystkim wyka czteronasienna *Vicia tetrasperma* i rdest gruczolowaty *Polygonum tomentosum*. Podobne siedliska zajmują niekiedy płaty *Aphano-Matricarietum* z rumiankiem pospolitym *Matricaria chamomilla* i skrytkiem polnym *Aphanes arvensis*.

Wśród upraw roślin okopowych wykształca się najczęściej *Echinochloo-Setarietum* z udziałem chwastnicy jednostronnej *Echinochloa crus-galli* i rzodkwi świrzepy *Raphanus raphanistrum*. Na glebach średnio żyznych występują niekiedy fitocenozy *Digitarietum ischaemi*, a na glebach najżyźniejszych - *Lamio - Veronicaetum politae*.

Niektóre z chwastów są roślinami stosunkowo rzadkimi. Należą do nich między innymi: chłodek drobny *Arnoseris minima*, złoć łąkowa *Gagea pratensis* - na słabszych glebach oraz bniec dwudzielny *Melandrium noctiflorum*, zagorzalek wiosenny *Odontites verna*, ozędka groniasta *Neslia paniculata*, owies głuchy *Avena fatua*, kąkol polny *Agrostema githago* - na glebach zasobniejszych.

Także w różnorodnych zbiorowiskach roślin ruderalnych rośnie szereg rzadkich antropofitów. Są to np.: pieprzyca gęstokwiatowa *Lepidium densiflorum*, rumian ruski *Anthemis ruthenica*, dwurząd wąskolistny *Diplotaxis tenuifolia*, szarłat biały *Amaranthus albus*, mietelnik żakula *Kochia scoparia*, mozga kanaryjska *Phalaris canariensis* i miłka *Eragrostis pilosa* (Kępczyński, Załuski 1982).

III. ŚWIAT ZWIERZĘCY

Pod względem podziału zoogeograficznego większą część województwa wrocławskiego leży w zasięgu Krainy Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej. Jedyne północno-wschodni skraj Wysoczyzny Dobrzyńskiej i Równina Urszulewska znajdują się na obszarze Krainy Pojezierza Mazurskiego. Obie te krainy stanowią fragment obszernej, obejmującej całą Polskę, Prowincji Europejsko-Zachodnio-Syberyjskiej.

Świat zwierząt województwa wciąż jeszcze nie jest w dostatecznym stopniu zbadany. Stosunkowo najlepiej rozpoznana jest fauna kręgowców Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego (GWPK), którą opisał Przystalski (1994). Analizy ginących i zagrożonych zwierząt w regionie kujawsko-pomorskim (województwa: wrocławskie, toruńskie i bydgoskie) dokonał w 1994 r. zespół zoologów toruńskich (Buszko i inni).

III. 1. Fauna kręgowców

Liczba stwierdzonych na obszarze GWPK gatunków kręgowców stanowi 70 do 100% ich ogólnego stanu na Niżu Polskim. Na terenie całego województwa proporcje te są jeszcze wyższe.

Zbiorniki wodne zasiedlają pospolite krajowe ryby. Ich liczebność oraz skład gatunkowy zależy od typu jeziora.

W województwie wrocławskim istotne znaczenie dla wędkarstwa i rybactwa zawodowego mają jeziora zarybiane, takie jak np. na Kujawach - Głuszyńskie, Długie, Modzerowskie, Chodeckie, Borzymowskie, a na ziemi dobrzyńskiej - Chalińskie, Wielkie, Łąkie, Kleszczyn, Wielgie, Steklin i Ostrowite. Z dużych cieków województwa jedynie w Wiśle istnieją dogodne warunki dla utrzymywania gospodarki rybackiej. Występuje tu między innymi cerra, troć i sum.

Na obszarze regionu kujawsko-pomorskiego stwierdzono występowanie wszystkich gatunków płazów charakterystycznych dla niżu Polski (Przystalski, Kasprzyk 1994). Niestety ich liczebność w ostatnich dwudziestu latach gwałtownie spada, a takie gatunki jak kumak nizinny *Bombina bombina*, grzebiuszka ziemna *Pelabates fuscus*, rzekotka drzewna *Hyla arborea*, ropuchy - paskówka *Bufo calamita* i zielona *B. viridis* zagrożone są wyginięciem. Przyczynia się do tego głównie obniżanie się poziomu wód gruntowych i zanikanie małych, płytkich zbiorników wody (Przystalski 1994).

W grupie gadów najpospolitsza jest jaszczurka zwinka *Lacerta agilis*. Liczna jest także jaszczurka beznoga - padalec *Anquis fragilis*. Natomiast rzadko i w rozproszeniu bytuje jaszczurka żyworodna *Lacerta vivipara*. Żyją tu także niejadowite węże - zaskrońiec zwyczajny *Natrix natrix* i gniewosz plamisty *Coronella austriaca* oraz jadowita żmija zygzakowata *Vipera berus*. Jeszcze do niedawna w okolicach Rypina znajdowała się ostoja żółwia błotnego *Emys orbicularis*.

Spośród kręgowców najpospolitsze są ptaki. Liczba ich gatunków w regionie kujawsko-pomorskim stanowi 67-78 % potencjalnej awifauny niżu północnej Polski (Przystalski 1994). Najlepsze warunki dla nich stwarzają rozległe zabagnienia i łąki oraz higrofilne lasy Niecki Kłócińskiej. Znajdujące się na jej obszarze Jezioro Rakutowskie, wraz z położonym na granicy z województwem bydgoskim Gopłem, wpisane jest do rejestru obszarów cennych dla ptaków w skali Polski i Europy (sieć "Ramsar"), uzyskując w ten sposób rangę międzynarodową.

W okolicach Jeziora Rakutowskiego na szczególną uwagę zasługują umieszczone w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt takie gatunki łęgowe, jak: bocian czarny *Ciconia nigra*, bąk *Botaurus stellaris*, kulik wielki *Numenius arguata*, batalion *Philomachus pugnax*, bielik *Haliaeetus albicilla*, sieweczka obroźna *Charadrius hiaticula*, wodniczka *Acrocephalus paludicola* i wąsatka *Panurus biarmicus*. Znajdują się tutaj także łęgowiska gęsi gęgawy *Anser anser*; rycyka *Limosa limosa*, błotniaka łąkowego *Circus pygargus*, błotniaka zbożowego *C. cyanus*, kszczyka *Gallinago gallinago*, krwawodzioba *Tringa totanus*, derkaczka *Crex crex*, mewy śmieszki *Larus ridibundus* i rybitwy czarnej *Chlidonias niger*.

Ważną rolę biocenotyczną pełnią ptaki gnieźdzące się w borach i monokulturach sosnowych. Dominują w nich: zięba *Fringilla coelebes*, trznadel *Emberiza citrinella*, świergotek drzewny *Anthus trivialis* i pierwosnek *Phylloscopus collybita*, a w borach suchych skowronek borowy *Lulula arborea*. Towarzyszą im między innymi: rudzik *Erithacus rubecula*, sójka *Garrulus glandarius*, porzeczki - ogrodowa *Sylvia borin* i czarnołbista *S. atricapilla*, świstunka leśna *Phylloscopus sibilatrix*, drozd śpiewak *Turdus philomelos*, kos *T. merula* i muchołówka szara *Muscicapa striata*. Dziuplaste drzewa zasiedlają: dzięcioł pstry *Dendrocopos major*, puszczyk *Strix aluco*, szpak *Sturnus vulgaris*, muchołówka żałobna *Ficedula hypoleuca*, pleszka *Phoenicurus phoenicurus*, krętogłów *Jynx torquilla* i kilka gatunków sikor.

Partie starszych drzewostanów, zwłaszcza przylegające do pól uprawnych i łąk, są miejscem gniazdowania myszołowa zwyczajnego *Buteo buteo*, trzmielojada *Pernis apivorus*, kruka *Corvus corax* oraz wrony siwej *Corvus corone*. Na liście drapieżników województwa znajdują się także: jastrząb *Accipiter gentilis*, kobuz *Falco subbuteo*, pustułka *Falco tinnunculus*, krogulec *Accipiter nisus* oraz introdukowany od kilku lat sokół wędrowny *Falco peregrinus*. Listę uzupełniają drapieżniki nocne - sowy: puszczyk *Strix aluco*, sowa uszata *Asio otus* i płomykówka *Tyto alba* oraz gatunki pojawiające się na przelotach: kania czarna *Milvus milvus*, orlik krzykliwy *Aquila pomarina*, orzeł przedni *A. chrysaetos*, rybołów *Pandion haliaetus*, drzemlik *Falco columbarius* i myszołów włochaty *Buteo lagopus*.

W starodrzewiach sosnowych swoje kolonie zakładają czaple siwe, zmieniające od czasu do czasu swoje siedziby.

Ważną rolę biocenotyczną odgrywają ptaki śródpolne. Na łąkach i polach łęgna się między innymi czajki *Vanellus vanellus*, skowronki polne *Alauda arvensis*, pliszki żółte *Motacilla flava* i pokląskwy *Saxicola rubetra*, a w zadrzewieniach śródpolnych i na brzegach lasów także: grzywacz *Columba palumbus*, turkawki

Streptopelia turtur i nielicznie - przeważnie wśród wierzb - duddek. Swoją ostoję mają tutaj także bardzo pożyteczne w rolnictwie i jednocześnie łowne - bażanty i kuropatwy.

Z siedzibami ludzkimi ściśle związane są na ogół znane gatunki ptaków synantropijnych - bocian biały *Ciconia ciconia*, jaskółki - dymówka *Hirundo rustica* i oknówka *Delichon urbica*, wróbel *Passer domesticus*, cierniówka *Sylvia communis*, piegża *S. curruca* i inne. Stoki licznych osuwisk, zwłaszcza wzdłuż prawego brzegu Wisły, zasiedlają kolonie jaskółki brzegówki *Riparia riparia*.

W okresie zimowym przylatują z północy i ze wschodu: jemiołuszki *Bombicilla garrulus*, gile *Pyrrhula pyrrhula*, skowronki górniczki *Eremophila alpestris* i sporadycznie śnieguły *Plectrophenax nivalis*.

Większe kompleksy leśne województwa stwarzają dogodne warunki bytowania ssakom. W lasach GWPK występuje 57 przedstawicieli tej grupy kręgowców, a w całym regionie kujawsko-pomorskim - 65. Liczba ta stanowi 71 % gatunków mogących występować w tym terenie (Przystalski, Kasprzyk 1994).

Na szczególną uwagę zasługuje bogata lista (11 gatunków) nietoperzy *Chiroptera*, spełniających ważną rolę biocenotyczną w borach sosnowych.

Najbogatszym rzędem ssaków są gryzonie. Wraz z introdukowanym bobrem stwierdzono ich 16 gatunków. Małe gryzonie są podstawową bazą pokarmową ptaków i ssaków drapieżnych.

Rząd drapieżnych *Carnivora* liczy 8 gatunków, z których 3 reprezentują rodzinę psowatych. Są to lis *Vulpes vulpes*, borsuk *Meles meles* i przybyły niedawno jenot *Nycteretus procynoides*. Ponadto bytuje tu kuna leśna zwana tumakiem *Martes martes* i kuna domowa - kamionka *Martes foina*, tchórz zwyczajny *Mustela putorius*, gronostaj *M. erminea*, łasica *M. nivalis* oraz zbiegła z hodowli - norka. Przy ujściu Kłótni do Jeziora Rakutowskiego występuje także wydra *Lutra lutra*.

Spośród kopytnych na terenie całego województwa występują dość liczne populacje gatunków łownych - dzika, sarny, daniela, jelenia szlachetnego, a w większych kompleksach, np. w okolicach Rakutowa, także łosia. Zasoby gatunków łownych regulują zasady gospodarki hodowlano-łowieckiej. Sztucznej selekcji podlega także populacja zająca szaraka i w mniejszym stopniu dzikiego królika.

Odmierna fauna związana jest z roślinnością synantropijną. Najliczniejszymi ssakami są tutaj norniki. Duże straty w zbiorach powodują bytujące na polach: mysz polna, polnik bury i zwyczajny, a w gospodarstwach domowych - mysz domowa i szczur we-

drowny. W śródpolnych zaroślach i zadrzewieniach schronienie znajdują także gatunki łowne: wymienione wyżej - zając szarak, dziki królik i polna populacja sarny.

III. 2. Fauna bezkręgowców

Dotychczas na terenie województwa badaniami objęto jedynie wybrane grupy zwierząt.

Najlepiej poznana jest entomofauna. Większość jej przedstawicieli to gatunki pospolite w całej Polsce. Ale występują tu także gatunki rzadkie. Na liście owadów zagrożonych w regionie kujawsko-pomorskim znalazły się aż 84 taksony (Buszko, Pawlikowski 1994). Należą do nich między innymi muchówki (7 gatunków) - *Parascatopse litorea*, *Thinophilus flavipalpus*, *Pelomyia coronata*, *Lispe loewi* i inne. Z rzadkich motyli (57 gatunków) na szczególną uwagę zasługują: *Cupido argiades* (modraszek bagniczek), *Vacciniina optilete*, *Polyommatus bellargus*, *Maculinea arion* (modraszek arion), *Leucoptera aceris*, *Capperia trichdactyla*, *Boloria aquilonaris* (dostojka akwilonaris), *Erebia aethiops* (górkowa medea), *Lasiommata achine* (osadnik wielkooki), *Horisme corticata*, *Eilema pygmaeda* (fałdówka blednica), *Rhyparia purpurata* (nie-dźwiedziówka purpurka), *Arctia villica* (nie-dźwiedziówka włodarka), *Simplicia rectalis*, *Herminia lunalis*, *Anarta cordigera* itd.

Bogata w gatunki jest grupa owadów błonkoskrzydłych (Pawlikowski, Buszko 1994). Aż 17 jej przedstawicieli zaliczyć można do krajowych osobliwości faunistycznych. Jest wśród nich między innymi *Namioides minutissimus*, którego obecność w regionie stwierdzono po 80 latach od odkrycia pierwszego stanowiska z okolic Wrocławia. Ponadto występują na tym terenie pszczoła stepowa *Tetralonia dentata*, trzmiel wielkooki *Bombus confusus*, trzmiel owocowy *B. pomorum*, *Dolichovespula media*, *D. norvegica* oraz inne rzadkie osy i dzikie pszczoły.

W miejscach piaszczystych liczne są drapieżne muchówki z rodziny łowikowatych, trzyszcze - piaskowy i leśny oraz mrówkolowy. W pobliżu Włocławka występuje rzadki biegacz *Carabus marginalis* - element syberyjski.

Większość gatunków owadów, bytujących pierwotnie w lasach liściastych, przystosowała się do biotopów sztucznych (ogrody, działki, cmentarze itp.). Należy do nich między innymi, notowany z Włocławka, niezmiernie rzadki na terenie kraju, chrząszcz z rodziny kózkowatych - *Purpuricenus koehleri*. Jest to element subpontyjski, szeroko rozpowszechniony w Europie południowej.

Kujawy wyróżnia entomofauna związana ze zbiorowiskami roślin słonolubnych. W okolicach Ciechocinka, w sąsiedztwie za-

solonych stawów i kałuż, bytują halofilne gatunki chrząszczy - *Dicheirotrichus gustavii*, *Anisodactylus poeciloides* i inne. Z innych zwierząt słonolubnych na uwagę zasługuje walecznik *Dyschirus ramosus*, osiągający w naszym kraju północno-zachodnią granicę występowania (Sliwiński Z., Tranda E., Wojciechowski Z., Suskiewicz 1982).

Brak naturalnych wrogów w sztucznych monokulturach sosnowych sprzyja nadmiernemu rozwojowi niektórych owadów żerujących na sośnie. Cyklicznie pojawiają się więc gradacje strzygoni chojnowki, brudnicy mniszki, barczatki sosnowki i boreczników itd. Następnie dzieło zniszczenia kontynuują szkodniki wtórne, np. cetyńce i przyplaszczek granatek.

W regionie kujawsko-pomorskim (Wrocławskie, Toruńskie i Bydgoskie) stwierdzono występowanie 99 gatunków ślimaków skorupowych, z których 24 zaliczono do taksonów rzadkich, zagrożonych wyginieciem (Drozdowski 1994). Należy do nich między innymi kserotermiczny gatunek pochodzenia bałkańsko-karpackiego - *Oxychilus inopinatus*. Kulin jest najbardziej na północ wysuniętym jego stanowiskiem.

IV. STAN ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

Wielowiekowa antropopresja doprowadziła do całkowitego przekształcenia pierwotnego krajobrazu w województwie wrocławskim. Mimo coraz większej świadomości ekologicznej, procesy degradacyjne wciąż trwają. Prawie 20% województwa znajduje się na terenach uznanych w 1983 r. za obszary ekologicznego zagrożenia. Jeden z nich - wrocławski obejmuje swoim zasięgiem miasta Wrocław i Brześć Kujawski oraz część gmin Wrocławek, Brześć Kujawski, Fabianki, Bobrowniki i Lubanie. Drugi - bydgosko-toruński - oddziałuje na miasto i gminę Aleksandrów Kujawski oraz na Ciechocinek. Należy przy tym zauważyć, że są to obszary wyjątkowo bogate w osobliwości florystyczne i faunistyczne, a na ich obszarze znajdują się miejscowości uzdrowiskowe (Wieniec Zdrój i Ciechocinek).

Głównymi czynnikami degradacyjnymi środowiska przyrodniczego województwa wrocławskiego są gazowe i pyłowe zanieczyszczenia powietrza. Ich rozkład jest jednak bardzo nierównomierny. Występują obszary silnie uprzemysłowione, gdzie emisja zanieczyszczeń jest bardzo wysoka i tereny rolnicze, w których jej zakres jest niewielki.

Silnie zanieczyszczone są rzeki i jeziora. Według "Raportu o stanie środowiska przyrodniczego w województwie wrocławskim"

z 31 XII 1993 r. żadna rzeka nie prowadzi wód zaliczanych do I i II klasy czystości. W klasie III mieści się zaledwie 36 % długości badanych cieków. Pozostałe 64 % to wody pozaklasowe. Także jeziora uległy silnej degradacji. Do 1993 r. służby ochrony środowiska przebadaly jeziora o łącznej powierzchni 4333 ha. Z tej liczby tylko 17,2 % wód jezior znajduje się w II klasie czystości, 58,1 % w III klasie, a 24,7 % są to wody pozaklasowe. W ostatnich latach w kilku akwenach jakość wód wyraźnie się pogorszyła. Należą do nich między innymi jeziora: Modzerowskie z Długim, Chodeckie i Czarne. Jednocześnie poprawił się stan wód w jeziorach: Ostrowskie (rekułtywowane), Święte, Skępskie Małe i Skępskie Wielkie.

W wielu miejscach, zwłaszcza w pobliżu ośrodków przemysłowych i tras komunikacyjnych, silnej degradacji podlegają gleby. Ich skażenie powodują głównie substancje chemiczne emitowane przez przemysł i motoryzację. Z roku na rok rośnie zawartość ołowiu w glebie, co wiąże się z szybko rosnącą liczbą samochodów, często nie najnowszej konstrukcji.

Nadal jeszcze w niezadowalającym stopniu został rozwiązany problem ścieków przemysłowych i komunalnych oraz odpadów, mimo że w ostatnich latach powstało wiele nowych oczyszczalni i wysypisk śmieci. Stan niektórych z nich stwarza wciąż duże zagrożenie dla powietrza atmosferycznego, wód powierzchniowych i podziemnych oraz gleb. W bardzo małym stopniu wykorzystuje się nowoczesne metody utylizacji odpadów.

Negatywny wpływ na środowisko życia człowieka i zwierząt wywiera lokalnie także hałas. Jego normy przekraczane są najczęściej w pobliżu zakładów przemysłowych oraz wzdłuż szlaków komunikacyjnych.

W obecnym okresie rozwój przemysłu i zmiany demograficzne nie wykazują tendencji wzrostowych. Jednak nagromadzony potencjał środków produkcji oraz związana z nim infrastruktura dalej oddziałują niekorzystnie na środowisko. Należy przy tym zauważyć, że gwałtownie wzrasta drobna działalność gospodarcza. Chęć szybkiego zysku jest często silniejsza od przestrzegania norm ekologicznych, a duże rozdrobnienie przedsiębiorstw utrudnia ich kontrolę.

Chwilowy zastój gospodarczy województw - wrocławskiego i sąsiednich - próbuje się przerwać za pomocą nowych przedsięwzięć. Obecnie realizuje się, bądź planuje kilka dużych inwestycji liniowych, głównie gazociągów i autostrad. W fazie wstępnej znajduje się także projekt "kaskadyzacji" Wisły. Wszystkie te działania, obok spodziewanych (przynajmniej okresowych) korzyści ekonomicznych i socjalnych, stwarzają duże zagrożenie dla zasobów przyrodniczych regionu. Jedynie dokładna waloryzacja projektowanych

tras oraz nadzór w trakcie budowy i eksploatacji zapobiec może dalszym bezpowrotnym stratom w środowisku przyrodniczym.

Ramy tej publikacji pozwalają jedynie na zasygnalizowanie zagrożeń środowiska przyrodniczego. Natomiast szczegółowe dane na ten temat można znaleźć w aktualizowanych corocznie raportach Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska we Wrocławku.

V. OCHRONA PRZYRODY - HISTORIA, TERAŹNIEJSZOŚĆ, PERSPEKTYWY

W pierwotnym krajobrazie ziemi wrocławskiej panowały wielogatunkowe lasy liściaste i mieszane. Bory iglaste i mieszane z dominacją sosny występowały wówczas jedynie na zwymionych obszarach Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Nieliczne lasy pierwotne, które przetrwały na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej do początków XIX w., zostały później poddane planowej gospodarce zwierzęcej, nastawionej głównie na zysk. Z tego powodu zostały one w większości zastąpione monokulturami łatwej w uprawie i szybko rosnącej sosny pospolitej.

Obok lasów krajobraz seminaturalny ziemi wrocławskiej tworzą także - niekiedy rozległe - torfowiska, zabagnienia, jeziora, zbocza dolin itp. Znajdują się one zarówno wśród rozległych kompleksów leśnych, jak i na obszarach rolniczych i silnie zindustrializowanych.

Ochrona prawna wartościowych obiektów przyrodniczych na terenie obecnego województwa wrocławskiego ma stosunkowo krótką historię. Pierwszym obiektem objętym ochroną prawną stał się w 1956 r. rezerwat florystyczny "Kulin". W ramach dawnego województwa bydgoskiego powstały jeszcze tylko 3 dalsze rezerваты (tab. 1). Stanowiły one zaledwie 0,006% powierzchni dzisiejszego województwa wrocławskiego.

Powołanie województwa przyczyniło się do szybkiego wzrostu powierzchni obszarów uznanych za chronione. Nie bez wpływu na ich rozwój pozostał także obserwowany od końca lat siedemdziesiątych wzrost świadomości ekologicznej społeczności lokalnych i decydentów oraz tendencje ogólnopolskie i światowe. W tym czasie wzrosło również zainteresowanie regionem wrocławskim pracowników naukowych z ośrodków akademickich Torunia, Łodzi, Warszawy, Poznania, Bydgoszczy, a nawet Krakowa. Ich badania przyczyniły się do odkrycia wielu nowych, godnych ochrony obiektów.

Pod koniec 1994 r. na terenie województwa istniało 8 rezerwatów przyrody (0,16 % jego powierzchni). Wciąż na zatwierdzenie

czeka w Warszawie (od 1989 r.) 5 gotowych projektów rezerwatów. Pozytywną ocenę Wojewódzkiej Komisji Ochrony Przyrody uzyskały 2 dalsze rezerваты, a czekają na nią jeszcze 3 (tab.1). Już teraz wszystkie projektowane rezerваты traktowane są przez lokalne władze administracyjne i leśne jak zatwierdzone. W sumie więc około 0,4 % powierzchni województwa obejmuje ochrona rezerwatowa.

Pod koniec lat siedemdziesiątych wprowadzono w Polsce nową formę ochrony prawnej, tzw. parki krajobrazowe. Są one tworzone na obszarach wyróżniających się wysokimi, naturalnymi warunkami środowiska przyrodniczego oraz dużą atrakcyjnością krajobrazową i kulturową. Podstawowym założeniem parków krajobrazowych jest racjonalne gospodarowanie zasobami przyrody. Jednym z pierwszych obiektów tego typu jest działający od 1979 r. Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy. Obejmuje on zalesiony fragment Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, charakteryzujący się różnorodnością form morfologicznych. Na jego obszarze występuje większość zespołów leśnych typowych dla tej części Polski. Bogata flora i fauna Parku jest opisywana szczegółowo w coraz liczniejszych publikacjach. Zarząd Parku, obok działalności ochroniarskiej, prowadzi rozległą edukację ekologiczną oraz stymuluje badania naukowe.

Na terenie województwa włocławskiego istnieje 6 obszarów chronionego krajobrazu (tab.3). Obejmują one 27 137 ha wyróżniających się krajobrazowo terenów o różnych typach ekosystemów. Gospodarka na tych obszarach uwzględnia zachowanie stanu względnej równowagi ekologicznej systemów przyrodniczych.

Łącznie w województwie włocławskim podlega ochronie krajobrazowej 66 975 ha, co stanowi około 23,5 % jego ogólnej powierzchni. Liczbę tę powiększają zespoły przyrodniczo-krajobrazowe powoływane przez niektóre gminy oraz lasy ochronne znajdujące się pod nadzorem administracji leśnej.

Dużą szansę dla lasów Kotliny Płockiej stwarza powoływany w bieżącym roku (1995) Leśny Kompleks Promocyjny (LKP) "Lasy Gostynińsko-Włocławskie". Jego głównym celem jest stopniowe przywracanie naturalnego, dostosowanego do siedliska składu drzewostanów oraz optymalizacja gospodarki leśnej. Program LKP jest szczególnie korzystny dla lasów nadleśnictwa Włocławek, które nie weszły w skład Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego. Poza wartościami fizjocenotycznymi kryją one w sobie cenne obiekty przyrodnicze. Obok rezerwatów Kulin i Dębice są to, zgłaszane od dawna do ochrony, rozległe powierzchnie dąbrowy świetlistej i subkontynentalnego grądu wysokiego w odmianie kujawskiej koło Brzezia oraz łągi z tojadem dziobatym, pełnikiem

europiejskim i jarzmianką większą w pobliżu Mikanowa.

W 1994 r. na terenie województwa wrocławskiego rozpoczęto wprowadzanie jeszcze jednej formy ochrony - "użytków ekologicznych". Są to obiekty przyrodnicze spełniające funkcje biocenotyczne i fizjocenotyczne w monotonnej przestrzeni pól i lasów gospodarczych. Giziński i Burak (1995) użytki ekologiczne definiują następująco: "jest to element przestrzeni przyrodniczej, który dotychczas był najczęściej traktowany jako nieużytek rolniczy lub leśny, a który jest ważny dla funkcjonowania krajobrazu". Dotychczas we Wrocławskim przygotowano dwa pierwsze projekty tego typu obiektów: "Wąwóz w Falborku" koło Brześcia Kujawskiego i "Zagrodnica-Grochowiska" w pobliżu Izbicy Kujawskiej. Na obszarze województwa znajduje się wiele innych pełnowartościowych użytków ekologicznych. Objęcie ich ochroną prawną jest szczególnie ważne na silnie wylesionych Kujawach. Niestety większość użytków ekologicznych znajduje się na gruntach prywatnych, co w dużym stopniu - w aktualnych stosunkach prawnych i ekonomicznych - uniemożliwia ich ochronę.

W celu ochrony przyrody przed hałasem wojewoda wrocławski wprowadził w 1983 r. - w 31 obiektach - strefy ochrony akustycznej. Są to głównie jeziora, rezerваты przyrody i niektóre kompleksy leśne - ostoje zwierzyny.

Od wielu lat ochronie prawnej podlegają także pojedyncze lub małopowierzchniowe, wartościowe obiekty - "pomniki przyrody". Jest ich obecnie 146, w tym 138 pojedynczych drzew, 6 grup drzew i 2 głązy narzutowe. Sporządzona jest dokumentacja 26 kolejnych.

Realizowana jest także ochrona gatunkowa dziko występujących roślin i zwierząt. Wojewoda wrocławski poszerzył listę ogólnopolską o lokalną ochronę gniazd kani. Jednak na tej liście winno się znaleźć dużo więcej, regionalnie rzadkich i zagrożonych wyginieciem, gatunków.

Obok działań konserwatorskich (zachowawczych), coraz szerzej stosowane są metody czynnej ochrony prowadzącej do odtworzenia niektórych zanikłych elementów przyrody.

Pierwsze na terenie województwa bobry europejskie *Castor fiber* introdukowane w 1976 i 1977 r. Wówczas 5 par bobrów osiedlono na jeziorach Skrwilno i Sadłowo oraz na bagnie Marak i Kotownica. W 1981 r. dwie pary osiedlono w ujściu Kłótni do Jeziora Rakutowskiego. Kolejne osobniki wypuszczono w 1985 r. do jezior: Grodno i Gościąż. Bobry szybko przystosowały się do nowego środowiska i osiągnęły sukces rozrodczy. Potem rozprzestrzeniły się na większy obszar i obecnie, poza miejscami introdukcji występują w Krzywiu, Hucie Nowej, Skokach i okolicach Brzeziny Góry.

Od 1989 r., pod kierunkiem doświadczonego ornitologa mgr. inż. Czesława Sielickiego, działa na terenie województwa Ośrodek Rehabilitacji i Hodowli Ptaków Chronionych. Prowadzi się w nim leczenie i rehabilitację ptaków. Dzięki temu ośrodkowi przywróconych zostało przyrodzie około 200 osobników. Są wśród nich gadożery, orły bieliki, rybołowy, sokoły, błotniaki, myszołowy i kilka gatunków sów.

W 1981 r. przeprowadzono pierwszą w Europie Środkowo-Wschodniej reintrodukcję sokoła wędrownego, który jest w Polsce gatunkiem ginącym. Do końca 1994 r. zostało wsiedlonych na terenie GWPK i Brodnickiego Parku Krajobrazowego (województwo toruńskie) 21 sztuk młodych sokołów. Zaobserwowano, że wiele z nich z powodzeniem rozpoczęło życie na wolności.

Wydaje się, że kolejną próbą reintrodukcji powinno być ponowne osiedlenie na stanowisku w Kowalkach koło Rypina żółwia błotnego. Możliwe jest także odtworzenie innych historycznych, znanych z literatury, stanowisk rzadkich roślin i zwierząt.

W województwie wrocławskim wciąż jeszcze wiele wartościowych obiektów przyrodniczych czeka na ochronę prawną. Należy do nich między innymi kilkanaście wartościowych uroczysk leśnych. W niniejszej pracy "uroczysko leśne" oznacza, zgodnie z terminologią leśną, niewielki fragment lasu, oderwany od kompleksu głównego.

Wstępna inwentaryzacja śródpolnych uroczysk leśnych na Kujawach, przeprowadzana w ostatnich latach, wykazała, że mimo ich wielowiekowej eksploatacji zachowały się w nich naturalne fragmenty rzadkich zespołów leśnych i duże populacje osobliwości florystycznych regionu. Pełnią one także ważne, wciąż jeszcze niedoceniane, funkcje fizjocenotyczne i wpływają na podniesienie walorów estetycznych krajobrazu kulturowego. W praktyce każdy taki niewielki kompleks leśny powinien być poddany ochronie prawnej. Musi to być jednak ochrona czynna, prowadząca do odtworzenia naturalnych układów ekologicznych.

Dotychczas jedynie uroczyska Koneck, Grodno i Wietrzychowice mają przygotowane plany ochrony rezerwatowej, a w Falborcu koło Brześcia Kujawskiego i Zagrodniczy-Grochowiskach projektuje się utworzenie użytków ekologicznych. W pozostałych należy jak najszybciej objąć ochroną stanowiska rzadkich roślin i ostoje zwierząt. Należą do nich przede wszystkim uroczyska: Dąbie, Sarnowo, Osiecz Wielki, Wólka (Arciszewo), Kurowo, Boża Wola, Holeryczka i Świętosław.

Uroczyska: Osiecz Wielki, Wólka i Wietrzychowice (znajduje się tu rezerwat archeologiczny "piramid kujawskich"), wraz z Jeziorem Grójec i mniejszymi zbiornikami wody oraz rozległymi,

śródpólnymi zabagnieniami, powinny wejść w skład nowo powołanego obszaru chronionego krajobrazu.

Także cała krawędź Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej na odcinku Baruchowo-Białotarsk, porozcinana przez liczne, wijące się, głębokie dolinki stałych i okresowych cieków, wraz z uroczyskami Kurowo, Grodno i Boża Wola oraz kilkoma zespołami parkowo-dworskimi, powinna tworzyć obszar chronionego krajobrazu lub zostać włączona w granice Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego.

Dotychczas żadnej formie ochrony nie podlega jedna z najpiękniejszych, bardzo atrakcyjna pod względem florystycznym i faunistycznym, dolina Zgłowiączki. Urozmaicają ją kompleksy leśne, np. uroczysko Sokołowo i Sarnowo (z rezerwatem archeologicznym "piramid kujawskich") oraz liczne rozlewiska, szuwary i zarośla. Proponuje się więc utworzenie na odcinku od Brześcia Kujawskiego do Jeziora Głuszyńskiego rezerwatu krajobrazowego doliny Zgłowiączki.

Atrakcyjna pod względem krajobrazowym i florystycznym jest także płynąca na granicy z województwem toruńskim Tażyna. Również w jej dolinie na odcinku od Aleksandrowa Kujawskiego do wsi Rożno-Parcele powinien być utworzony rezerwat krajobrazowy "Dolina Tażyny". Mógłby on objąć także bardzo wartościowy, zboczowy las liściasty rozwijający się w tzw. "Dolince Szwajcarskiej", leżącej w bezpośrednim sąsiedztwie Aleksandrowa. Rezerwat ten spełniać będzie jednocześnie bardzo ważne funkcje - dydaktyczną (dla wielu okolicznych szkół) i - leczniczą (dla kuracjuszy z sanatoriów Ciechocinka i Aleksandrowa Kujawskiego).

Podobnie jak Kujawy, również Wysoczyzna Dobrzyńska kryje w sobie wciąż jeszcze nie objęte żadną formą ochrony wartościowe obiekty przyrodnicze.

Już od wielu lat postuluje się wprowadzenie ochrony rezerwatu w takich obiektach, jak np.: Uroczysko Szpiegowo, "Celiny", "Mecowizna" i "Dolina Mieni koło Wąkola".

Uroczyska: Szpiegowo, Nasiegniewo, Dyblin leżące w strefie krawędziowej Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej wraz z malowniczymi dolinkami niewielkich cieków, znajdującymi się w bezpośredniej zlewni Wisły (rzeczki Chelmica, Święty Strumień, Makownica i inne), zespoły dworskie oraz strome zbocza i urwiska doliny Wisły pomiędzy Wrocławkiem i Dobrzyniem powinny tworzyć obszar chronionego krajobrazu.

Natomiast "Dolina Mieni" wraz z ciekawymi obiektami "Celiny" i "Mecowizna" zasługuje na ochronę w formie rezerwatu krajobrazowego "Zlewni Mieni" lub, po dokładniejszej waloryzacji, jako park krajobrazowy.

Do systemu obszarów chronionych województwa powinno się włączyć także rejon jeziora Tupadłowskiego i Orłowskiego. Ich otoczenie charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą, hydrografią, bogatą szatą roślinną i fauną wodną.

Ważnym zadaniem na najbliższe lata jest włączenie w granice Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego obrębu leśnego Okalewo wraz z gruntami wsi Okalewo i Zofiewo. W ten sposób "dwuwojewódzki" park krajobrazowy (Toruńskie, Ciechanowskie) stałby się, jednym z nielicznych w kraju, parkiem "trójwojewódzkim".

Na ziemi dobrzyńskiej występuje bardzo duża liczba pełnowartościowych śródpolnych i śródleśnych użytków ekologicznych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje rozległy kompleks zabagnień i torfowisk w okolicach wsi Zbytkowo. Ciągnie się on prawie aż do Jeziora Ostrowickiego.

Zapewne jeszcze nie wszystkie cenne pod względem przyrodniczym obiekty w województwie wrocławskim zostały odkryte. Można się więc spodziewać, że obszar terenów chronionych zostanie w kolejnych latach wyraźnie powiększony. Jednocześnie należy kontynuować wysiłki w celu ograniczenia wpływu czynników degradujących środowisko przyrodnicze województwa.

VI. WYDZIAŁ OCHRONY ŚRODOWISKA WE WŁOCŁAWKU W LATACH 1975 - 1995

Z chwilą powołania województwa wrocławskiego, od 1975 r., zagadnienia ochrony środowiska i przyrody znajdowały się w strukturze dwóch wydziałów Urzędu Wojewódzkiego. Jednym z nich był Wydział Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, którym kierowali kolejno Jerzy Zajkowski i Janusz Moneta. Natomiast w ramach Wydziału Rolnictwa, Gospodarki Żywnościowej i Skupu działali: Wojewódzki Konserwator Przyrody, Oddział Gospodarki Wodnej i Oddział Leśnictwa i Łowiectwa.

W 1982 r. z inicjatywy Janusza Ostapiuka został utworzony samodzielny Wydział Ochrony Środowiska, który skupił służby ochrony powietrza, ochrony wód i ochrony powierzchni ziemi. W jego strukturze działał także Wojewódzki Konserwator Przyrody i Geolog Wojewódzki. W 1991 r., wraz ze zmianami organizacyjnymi na szczeblu ministerialnym, został do niego włączony Oddział Leśnictwa i Łowiectwa.

Ostatecznie od 1994 r. struktura Wydziału przedstawia się następująco:

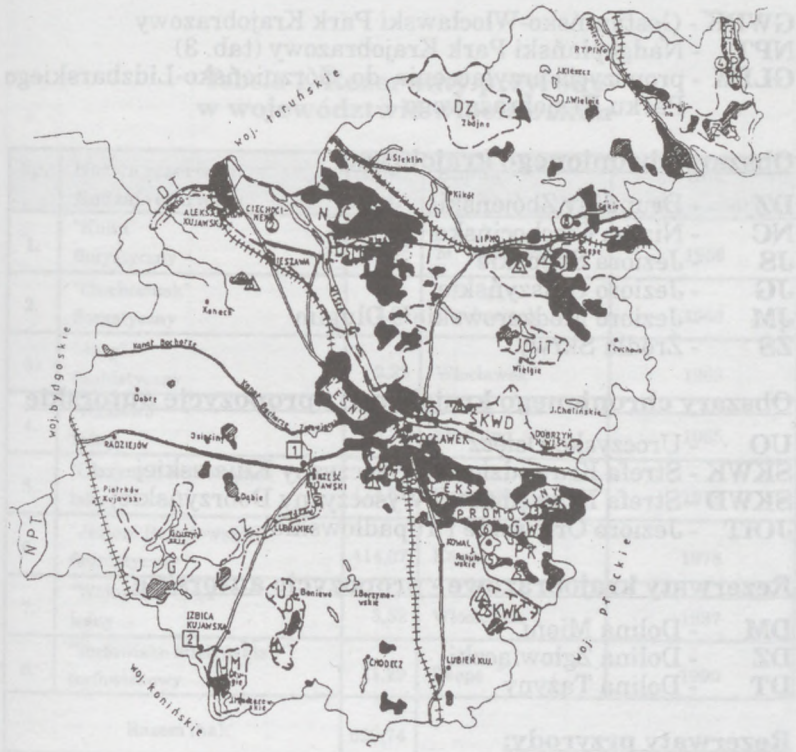
- Główny Wojewódzki Geolog,
- Wojewódzki Konserwator Przyrody,

- Państwowa Straż Rybacka,
- Oddział Gospodarki Wodnej,
- Oddział Ochrony Powietrza i Powierzchni Ziemi,
- Oddział Ochrony Przyrody, Leśnictwa i Łowiectwa (w tym stanowiska: ds. rybactwa i edukacji ekologicznej); oddział ten nadzoruje merytorycznie Zarząd Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego w Kowalu.

Pierwszym dyrektorem Wydziału Ochrony Środowiska we Wrocławku został Janusz Ostapiuk. Następnie Wydziałem kierowali Zbigniew Centkowski (1986-1992) i Mirosław Walicki (1992-1994). Obecnie stanowisko to piastuje Bogdan Laszuk. Funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody pełnili kolejno: Henryk Radoszewski, Janusz Ostapiuk, Czesław Sielicki i od 1989 r. Maria Balakowicz. Geologiem Wojewódzkim jest, nieprzerwanie od 1975 r., Wiesław Strembski.

W 1976 r. utworzono Samodzielną Pracownię Badań i Kontroli Środowiska, którą organizował i kierował Andrzej Walewski, obecnie podsekretarz w Ministerstwie Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa - Główny Inspektor Ochrony Środowiska. W 1979 r. pracownia została przekształcona w Wojewódzki Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska, kierowany początkowo przez Andrzeja Walewskiego, a następnie przez Zdzisława Krupę. W 1992 r. na bazie Ośrodka utworzono Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska. Funkcję Wojewódzkiego Inspektora Ochrony Środowiska pełni obecnie Anna Ciesielska.

Ryc. 2 Ochrona przyrody w woj. wrocławskim

	granice województw		miasta
	granice Parków Krajobraz.		główne rzeki i jeziora
	granice Obszarów Chronionego Krajobrazu		kompleksy łąskie
	granice Obszarów Chronionego Krajobrazu-propozycje		główne drogi
	granice Rezerwatów Krajobraz. propozycje		linie kolejowe
	Rezerваты Przyrody		granice Parków Krajobraz-propozycja
	Rezerваты Przyrody-projekt		
	wzłtyki ekologiczne		

Stan na dzień 31.12.1994 r.

Wykaz obiektów chronionych w województwie wrocławskim (objaśnienia do ryc. 2).

Parki krajobrazowe

- GWPK** - Gostynińsko-Wrocławski Park Krajobrazowy
NPT - Nadgoplański Park Krajobrazowy (tab. 3)
GLPK - propozycja przyłączenia do Górnienieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego

Obszary chronionego krajobrazu

- DZ** - Drumliny Zbójeńskie
NC - Nizina Ciechocińska
JS - Jeziora Skępskie
JG - Jezioro Głuszyńskie
JM - Jezioro Modzerowskie z Długim
ZS - Źródła Skrwy

Obszary chronionego krajobrazu - propozycje autorskie

- UO** - Uroczysko Osiecz
SKWK - Strefa Krawędziowa Wysoczyzny Kujawskiej
SKWD - Strefa Krawędziowa Wysoczyzny Dobrzyńskiej
JOiT - Jezioro Orłowskie i Tupadłowskie

Rezerwaty krajobrazowe - propozycje autorskie

- DM** - Dolina Mieni
DZ - Dolina Zgłowiączki
DT - Dolina Tażyny

Rezerwaty przyrody:

zatwierdzone

1. Kulin
2. Ciechocinek
3. Jazy
4. Okalewo
5. Olszyny Rakutowskie
6. Jezioro Rakutowskie
7. Wójtowski Grąd
8. Torfowisko Mieleńskie

projektowane

1. Dębice
2. Grodno
3. Gościąg
4. Przełom Mieni
5. Olszyny Bobrowe
6. Uroczysko Koneck
7. Uroczysko Stary Zagaj
8. Dolina Świętego Strumienia
9. Szpetal
10. Uroczysko Wietrzychowice

Użytki ekologiczne

1. Wąwóz w Falborku
2. Zagrodnica - Grochowiska

**Tabela 1. Rezerваты przyrody
w województwie wrocławskim**

Lp.	Nazwa rezerwatu Rodzaj rezerwatu	Pow. (ha)	Gmina	Rok utworzenia
1.	"Kulin" florystyczny	15,46	M. Wrocławek	1956
2.	"Ciechocinek" florystyczny	2,25	Ciechocinek	1963
3.	"Jazy" faunistyczny	2,25	Wrocławek	1963
4.	"Okalewo" leśny	5,28	Skrwilno	1965
5.	"Olszyny Rakutowskie" leśny	174,62	Baruchowo	1978
6.	"Jezioro Rakutowskie" faunistyczny	414,07	Kowal	1978
7.	"Wójtowski Grąd" leśny	3,52	Wrocławek	1987
8.	"Torfowisko Mieleńskie" torfowiskowy	11,29	Skępe	1990
Razem (ha):		628,74		

Tabela 2. Rezerwy projektowane
w województwie wrocławskim

Lp.	Nazwa rezerwatu Rodzaj rezerwatu	Pow. (ha)	Gmina	Stan prawny
1.	"Dębice" leśny	41,92	Wrocławek	Dokumentacja w MOŚZNiL od 1989 r.
2.	"Grodno" leśno-jeziorny	32,88	Baruchowo	jak wyżej
3.	"Gościąż" leśno-jeziorny	211,88	Wrocławek	jak wyżej
4.	"Przełom Mieni" krajobrazowy	10,18	Skępe	jak wyżej
5.	"Olszyny Bobrowe" leśno-faunistyczny	202,13	Baruchowo	jak wyżej
6.	"Uroczysko Koneck" leśny	160,00	Koneck	Pozytywna opinia Woj. Komitet. Ochr. Przyrody
7.	"Uroczysko Stary Zagaj" leśny	125,00	Skępe	jak wyżej
8.	"Dolina Świętego Strumienia" leśny	43,44	Fabianki	Projekt oczekuje na pozytywną opinię Woj. Komit. Ochr. Przyrody
9.	"Szpetal" leśny	31,86	M. Wrocławek	jak wyżej
10.	"Uroczysko Wietrzychowice" leśno-krajobrazowy	62,27	Izbica Kuj.	jak wyżej
Razem (ha):		921,6		

Tabela 3. Parki i obszary chronionego krajobrazu w województwie wrocławskim

Lp.	Nazwa	Pow. (ha)	Gminy	Rok utworzenia
Parki Krajobrazowe i ich otuliny				
1.	Gostyński-Wrocławski Park Krajobrazowy	22 200	Baruchowo Kowal Wrocławek	1979
2.	Otulina GWPK	3 900	jak wyżej	jak wyżej
3.	Nadgoplański Park Tysiąclecia*	1 037	Piotrków Kujawski	1967
Razem parki krajobrazowe i ich otuliny: 27 137 ha				
Obszary chronionego krajobrazu				
1.	Jezioro Głuszyńskie	5 985	Bytoń Piotrków Kujawski Topólka	1983 Opublikowano w Dz. Urz. Woj. Wrocławskiego w roku 1991
2.	Jeziora Skępskie	10 405	Lipno Skępe	jak wyżej
3.	Źródła Skrwy	5 178	Skrwilno	jak wyżej
4.	Drumliny Zbójeńskie	7 085	Zbójno, Kikół, Brzuze	jak wyżej
5.	Jeziora Modzerowskie z Długim	1 508	Izbica Kujawska	jak wyżej
6.	Nizina Ciechocińska	36 814	Ciechocinek, Raciążek, Nieszawa, Waganiec, Czernikowo, Lipno, Bobrowniki, Lubanie, Fabianki	jak wyżej
Razem obszary chronionego krajobrazu: 66 975 ha				
Razem parki krajobrazowe, ich otuliny i obszary chronionego krajobrazu: 94 112 ha, tj. 23,5 % powierzchni województwa				
* Nadgoplański Park Tysiąclecia położony jest na terenie trzech województw: bydgoskiego, konińskiego i wrocławskiego. Całkowita jego powierzchnia wynosi 12 704 ha.				

LITERATURA

- Biały K. 1984.** *Ochrona rezerwatowa w województwie włocławskim*. Zapiski Kujawsko - Dobrzyńskie, Seria E: 57-76.
- Buszko J. 1992.** *Zmiany w faunie motyli (Lepidoptera) Kotliny Toruńskiej w okresie ostatnich 60 lat*. Acta Univ. Nicolai Copern. Biologia. 39:25-33.
- Buszko J., Pawlikowski T. 1994.** *Owady*. W: (red.) **L. Rutkowski**, Czerwona lista roślin i zwierząt ginących i zagrożonych w regionie kujawsko-pomorskim, Mscr., Instytut Biologii UMK Toruń.
- Ceynowa M. 1968.** *Zbiorowiska roślinności kserotermicznej nad dolną Wisłą*. Stud. Soc. Scient. Tor. Sec. D 8, 4.
- Ceynowa-Gieldon M. 1986.** *Ocena stanu ochrony flory kserotermicznej w rezerwach stepowych nad dolną Wisłą*. Acta Univ. Lodz., Folia Sozol., z. 3:131-142.
- Cyzman W. 1988.** *Nowe stanowiska *Aconitum variegatum* na obszarze Kujaw*. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 32.
- Cyzman W. 1988.** *Lasy liściaste uroczyska Wólka w leśnictwie Boniewo*. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 36.
- Cyzman W. 1992.** *Zróżnicowanie zbiorowisk leśnych i zaroślowych w Kotlinie Toruńskiej i Kotlinie Płockiej*. Mscr. pracy doktorskiej, Zakład Taksonomii i Geografii Roślin UMK w Toruniu.
- Cyzman W., Rejewski M. 1992.** *Przekształcenia zespołów leśnych w okolicach Jeziora Rakutowskiego w latach 1969-1988*. Acta Univ. Nicolai Copern. Biologia 40.
- Cyzman W. 1993.** *Użytek ekologiczny "Wąwóz w Falborku"*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W. 1994.** *Charakterystyka przyrodnicza "Niziny Ciechocińskiej" oraz propozycja kompleksowej ochrony krajobrazu w rejonie uzdrowiska Ciechocinek*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W. 1994.** *Waloryzacja przyrodnicza uroczyska Sarnowo*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W. 1994.** *Waloryzacja przyrodnicza uroczyska Osiecz*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W., Kępczyński K. 1994.** *Ocena walorów przyrodniczych projektowanego rezerwatu na terenie uroczyska leśnego Nasiegniewo w dolinie Świętego Strumienia*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W., Kępczyński K. 1994.** *Ocena walorów przyrodniczych projektowanego rezerwatu w uroczysku Wietrzychowice*. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.
- Cyzman W., Rutkowski T. 1994.** *Plan urządzania gospodarstwa*

rezerwatowego rezerwatu przyrody "Kulin" na okres od 1.01.1994 do 31.12.2003 r. Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Wrocławku i RDLP w Toruniu.

Dylik A. 1982. *Gleby*. W: *Województwo Wrocławskie. Środowisko geograficzne i przyrodnicze*. Łódź - Poznań.

Dylik A. 1982. *Rzeźba terenu*. W: *Województwo Wrocławskie. Środowisko geograficzne i przyrodnicze*. Łódź - Wrocław.

Drozdowski A. 1994. *Gastropoda*. W: (red.) **L. Rutkowski**, Czerwona lista roślin i zwierząt ginących i zagrożonych w regionie kujawsko-pomorskim. Mscr., Instytut Biologii UMK Toruń.

Giziński A., Burak S. 1995. Strategia ochrony przyrody województwa toruńskiego. UW w Toruniu.

Gumiński R. 1948. *Próby wydzielenia dzielnic rolniczo-klimatycznych w Polsce*. Przegląd Meteorol.-Hydrol. 1.

Kaczorowska E. 1991. *Zasoby i gospodarka wodną województwa wrocławskiego*, Zeszyty naukowe, Seria Ochrony Środowiska, z. 3:158-173, TWWP Oddział w Bydgoszczy.

Kępczyński K. 1965. *Szata roślinna Wysoczyzny Dobrzyńskiej*. Wyd. UMK Toruń.

Kępczyński K., Załuski T. 1978. *Rośliny rzadziej spotykane w okolicach Wrocławka*. Część I. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 22:119-131.

Kępczyński K., Załuski T. 1982. *Flora. Zbiorowiska roślinne*. W: *Województwo Wrocławskie. Środowisko geograficzne i przyrodnicze*. Łódź - Wrocław.

Kępczyński K., Załuski T. 1982. *Rośliny rzadziej spotykane w okolicach Wrocławka*. Część II. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 24:39-53.

Kępczyński K., Załuski T. 1988. *Rośliny rzadziej spotykane w okolicach Wrocławka*. Część III. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 29:86-97.

Kępczyński K., Załuski T. 1988. *Udział *Betula humilis* Schrk. w różnych zbiorowiskach roślinnych na Pojezierzu Dobrzyńskim*. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 34, z. 71, z. 71:3-23.

Kępczyński K., Załuski T. 1991. *Szata roślinna projektowanego rezerwatu "Dębice"*. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 36.

Kępczyński K., Noryśkiewicz A. 1992. *Szata roślinna wybranych torfowisk w północnej części Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego*. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 40:59-120.

Kępczyński K., Noryśkiewicz A. 1993. *Współczesna szata roślinna kompleksu jezior "Na Jazach"*. Polish Bot. Stud. Guidebook Series 8:29-37.

Kępczyński K., Noryśkiewicz A. 1993. *Roślinność wodna i*

szuwarowa jezior na Jazach. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 46.

Kępczyński K., Cyzman W. 1991. Szata roślinna Uroczyska Koneck. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 40.

Kępczyński K., Cyzman W. 1992. Godna uwagi szata roślinna uroczyska Grodno. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 40.

Kępczyński K., Cyzman W. 1992. Interesujące zbiorowiska leśne w uroczysku Kurowo, Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 40.

Kępczyński K., Cyzman W. 1993. Interesująca szata roślinna użytkowanej gospodarczo części uroczyska "Rezerwat" w Szpetalu koło Włocławka. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 42.

Kępczyński K., Cyzman W. 1993. Udział koniczyny łubinowej (*Trifolium lupinaster*) w zbiorowiskach leśnych i zaroślowych Kotliny Płockiej, Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 44.

Kępczyński K., Cyzman W. 1993. Zbiorowiska leśne i zaroślowe w dolinie Tażyny. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia.

Kępczyński K., Cyzman W. 1993. Waloryzacja przyrodnicza projektowanego rezerwatu "Stary Zagaj". Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Włocławku.

Kępczyński K., Kniola A. 1988. Materiały do flory doliny Zgłowiączki i terenów do niej bezpośrednio przyległych. Cz. I. Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 34, z. 71:101-120.

Kondracki J. 1988. Geografia fizyczna Polski. Wyd. VI. Warszawa.

Kucharski L. 1993. Szata roślinna gleb hydrogenicznych Kujaw Południowych, I. Zespoły i zbiorowiska roślinne pochodzenia antropogenicznego. Acta Univ. Lodz, Folia Bot. 10:69-92.

Kucharski L., Samosiej L. 1992. Nowe stanowiska rzadkich i interesujących gatunków roślin w południowej części Kujaw. Acta Univ. Lodz., Folia Bot. 9:41-46.

Matuszkiewicz W. 1981. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. Warszawa.

Mrózek W. 1958. Wydmy Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej. Wydmy śródlądowej Polski. Cz. II. Wyd. Pol. Tow. Geogr. Warszawa.

Pawlikowski T. 1992. Struktura zespołów pszczołowatych (*Hymenoptera, Apoidea*) na obszarach leśnych Kotliny Toruńskiej. Rozprawy UMK.

Podbielkowski Z., Tomaszewicz H. 1982. Zarys hydrobotaniki. PWN Warszawa.

Przystalski A. 1994. Fauna kręgowców. W: Gostynińsko - Włocławski Park Krajobrazowy. Informator przyrodniczo-turystyczny. Kowal.

Przystalski A., Kasprzyk K. 1994. Kręgowce. W: (red.) L. Rutkowski, Czerwona lista roślin i zwierząt ginących i zagrożonych

w regionie kujawsko-pomorskim. Mscr., Instytut Biologii UMK Toruń.

Rejewski M. 1995. Informacje ogólne. W: Szata roślinna województwa wrocławskiego - zasoby, walory, zagrożenia (red. M. Rejewski), Mscr.

Raport o stanie środowiska przyrodniczego w województwie wrocławskim według stanu na dzień 31.12.1993. WIOŚ we Wrocławku. Wrocławek.

Sadurski A., Sterembski W. 1995. Zasoby przyrody nieożywionej województwa wrocławskiego. Mscr.

Samosiej L., Kucharski L. 1986. *Wolffia arrhiza i Wolffietum arrhizae w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Kujaw Południowych.* Acta Univ. Lodz., Folia Bot., z. 4:29-51.

Szafer W., Kulczyński S., Pawłowski B. 1967. *Rośliny Polskie.* Warszawa.

Szafer W. 1972. *Szata roślinna Polski Niżowej.* W: *Szata roślinna Polski.* Wyd. 2. T. II. Warszawa.

Szafran B., 1957, 1961. *Mchy* (Musici). T. I i II. Warszawa.

Śliwiński Z., Tranda E., Wojciechowski Z., Suskiewicz B. 1982, *Fauna.* W: *Województwo Wrocławskie.* Wyd. UŁ, Łódź, Wrocławek, s. 89-98.

Tarajkowska M. 1982. *Klimat.* W: *Województwo Wrocławskie. Środowisko geograficzne i przyrodnicze.* Łódź-Wrocławek.

Tranda E., Kowalczyk J. 1993. *Świat zwierzęcy.* W: **Pączka S.** (red.) *Polska Środkowa - uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego.* Wyd. Uniw. Łódzkiego, Łódź.

Wilkoń-Michalska J. 1963. *Halofity Kujaw.* Studia Societ. Scient. Tor. Sect. D. 1.

Wilkoń-Michalska J. 1971. *Szata roślinna Kujaw - przewodnik florystyczny.* Toruń.

Wilkoń-Michalska J. 1971 a. *Nowe stanowiska niektórych rzadziej spotykanych roślin naczyniowych na Kujawach.* Fagm. Flor. et Geobot. 17,2:211-214.

Will K. 1990. *Charakterystyka Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego, a zwłaszcza charakterystyka jezior.* Zeszyty Nauk. TWWP Oddz. w Bydgoszczy, Ochrona środowiska, z. 2.

Załuski T. 1992. *Zbiorowiska roślinne projektowanego rezerwatu "Olszyny Bobrowe".* Acta Univ. Nicolai Copern., Biologia 40.

Załuski T., Biały K. 1982. *Roślinność i gleby projektowanego rezerwatu "Wójtowski Grąd".* Mscr., Archiwum Woj. Konserw. Przyrody we Wrocławku.

Załuski T., Cyzman W. 1994. *Szata roślinna.* W: *Gostynińsko-Wrocławski Park Krajobrazowy. Informator przyrodniczo-turystyczny.* Kowal.

Olga Krut-Horonziak, Ewa Szulc (Włocławek)

WYBRANE ZAGADNIENIA Z DZIAŁALNOŚCI SŁUŻB KONSERWATORSKICH W XX-LECIU WOJEWÓDZTWA WŁOCLAWSKIEGO

Idea ochrony zabytków znana już w starożytności, w czasach nowożytnych została prawnie usankcjonowana i zinstytucjonalizowana w Europie w pierwszej połowie XIX w. - we Francji na początku lat trzydziestych, w Prusach na początku lat czterdziestych XIX w.

Wyprzedzająco do pierwszych polskich aktów prawnych odnoszących się do ochrony zabytków, na początku lat czterdziestych XIX w. na terenie Włocławskiego miała miejsce, jedna z najwcześniejszych w Europie, akcja inwentaryzacji zabytków regionu. Inwentaryzację, obejmującą opisy zabytków architektury a także pojedyncze rysunki, sporządził zespół kierowany przez znanego numizmatyka i heraldyka Kazimierza Stronczyńskiego. W opracowaniu znalazły się takie miejscowości, jak: Brześć, Lubraniec, Włocławek, Radziejów, Służewo, Raciążek, Przedecz, Kłóbka, Borzymie, Bobrowniki, Radziki, Starorypin a także grodziska w Borzymiu, Osieku i Żale¹.

Jednym z pierwszych aktów prawnych w Polsce po odzyskaniu niepodległości był Dekret Rady Regencyjnej z 1918 r. dotyczący opieki nad zabytkami sztuki i kultury². W ślad za tym tworzone były nowe przepisy prawa w dziedzinie ochrony dóbr kultury, czego przykładem są: Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z 5 IV 1919 r. dotyczące wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza³, Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i

¹ Opisy zabytków starożytności [...] 1844-1846 (tzw. Albumy Stronczyńskiego), Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rycin, rękopis nr 1122; por. M. W a l i c k i, *Sprawa inwentaryzacji zabytków w dobie Królestwa Polskiego (1827-1862)*, Warszawa 1931.

² Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, *Dziennik Prawa Polskiego* 1918, nr 16, s. 93-98.

³ Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza.

Oświecenia Publicznego z 17 V 1924 r. o utworzeniu okręgowych Komisji Konserwatorskich, Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 19 XII 1925 r. w sprawie Komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury znajdujących się w kościołach i lokalach kościelnych⁴ oraz Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 III 1928 r. o opiece nad zabytkami⁵, które obowiązywało do 1962 r., kiedy to 15 lutego weszła w życie ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach, w wersji znowelizowanej, obowiązująca do dziś⁶.

Bogate dzieje Kujaw i ziemi dobrzyńskiej - dwóch obszarów kulturowych stanowiących w większości swojej powierzchni dzisiejsze województwo wrocławskie, znajduje swoje odzwierciedlenie w postaci istniejących do dziś różnorodnych obiektów i zespołów - świadków tożsamości kulturowej regionu. Zasoby kulturowe Kujaw i ziemi dobrzyńskiej charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem w poszczególnych kategoriach dóbr kultury. Szczególnym bogactwem tego regionu są kulturowe zasoby archeologiczne, zawierające niezwykle zbiory informacji o pradziejach tych ziem (w niewielkim tylko procencie eksponowane formami naziemnymi, przede wszystkim przez tzw. grodziska będące pozostałością grodów wczesno- i średniowiecznych, gródków rycerskich, dworów obronnych, strażnic czy też cmentarzyska z grobowcami z epoki neolitu), w wybranych elementach posiadające znaczenie europejskiego dziedzictwa archeologicznego, będące przedmiotem intensywnego zainteresowania badaczy już od XIX w.

Pozornie skromnie, głównie pod względem ilościowym, reprezentowane inne grupy zabytków (architektura miast, zespoły sakralne, dwory i pałace z towarzyszącymi im założeniami ogrodowymi i zabudowaniami folwarcznymi, rozproszone w terenie niewielkie zespoły przemysłowe, cmentarze itd.), po szczegółowym rozpoznaniu ukazują walory historyczno-kulturowe wielokrotnie wybitne w skali kraju, prezentujące przykłady prawie wszystkich epok stylowych, zwłaszcza w obiektach sakralnych oraz w rozwiązaniach formalno-przestrzennych architektury XIX i XX w., odzwierciedlające równocześnie uwarunkowania społeczno-gospodarcze i geopolityczne, jakim podlegały Kujawy i ziemia dobrzyń-

⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 19 grudnia 1925 r. w sprawie Komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury znajdujących się w kościołach i lokalach kościelnych.

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami.

⁶ Ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z dnia 15 lutego 1962 r. Dz.U. Nr 10, poz. 48. Ustawa o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach z dnia 19 lipca 1990 r. Dz.U. Nr 36, poz. 322.

ska na przestrzeni dziejów. Zróznicowanie topograficzne i historyczne tych ziem w bezpośredni sposób wpłynęło na odmienne ukształtowanie sieci osadniczej obu regionów kulturowych: stosunkowo gęstej z licznymi miastami i szlakami komunikacyjnymi na Kujawach i znacznie skromniejszej w obrębie ziemi dobrzyńskiej. Charakterystyczne dla tych ziem regularne w większości układy założeń miejskich, rzadko otoczone murami (np. Brześć Kujawski i Rypin), mimo szczątkowo zachowanej historycznej zabudowy (kiedyś przede wszystkim drewnianej), do dnia dzisiejszego pozwalają na odczytanie pierwotnych rozplanowań z okresu poszczególnych lokacji.

Najstarszą grupę zachowanych obiektów kultury stanowią zabudunki architektury sakralnej, jak np. datowany na połowę XII w. kościół gotycki w Kościelnej Wsi. Do najwcześniejszych założeń należą również: kościół dominikanów w Brześciu Kujawskim ufundowany przez księcia kujawskiego Kazimierza ok. 1264 r., kościół w Bądkowie z ok. 1312 r., kościół parafialny w Radziejowie ufundowany w 1331 r. przez biskupa Jana Grota oraz kościół franciszkański w Radziejowie fundowany przez Władysława Łokietka z ok. 1330 r., kościół św. Witalisa we Włocławku z 1330 r., jak również katedra włocławska wzniesiona w latach 1340-1441, wielokrotnie później przebudowywana z różnorodnym nawarstwieniem stylów. Z XIV w. zachowały się do dziś w stanie ruiny zamki: biskupi w Raciążku oraz krzyżacki w Bobrownikach.

Najstarszą budowlą świecką (poza relikdami XIV-wiecznych murów obronnych w Brześciu Kujawskim i Rypinie) jest datowany na XVI/XVII w. wieżowy dwór obronny, tzw. lamus w Szpetalu Górnym. Dopiero jednak XIX w. pozostawił na naszych terenach liczne przykłady architektury, często związanej ze znanymi w kraju nazwiskami projektantów, np.: Henryka Marconiego (ratusz w Brześciu Kujawskim, kościół w Zadusznikach), Hilarego Szpilowskiego (pałace w Lubrańcu, Okalewie), Artura Goebła (pałace w Brzeziu, Wieńcu).

W bezpośrednim związku kompozycyjno-funkcjonalnym z licznymi dworami i pałacami pozostają założenia ogrodowe, zróżnicowane w układach przestrzennych, stanowiące nie tylko dokument lokalnej historii, ale posiadające również istotne wartości przyrodnicze jako skupiska zorganizowanej wielogatunkowej zieleni wysokiej, dominującej w rolniczych, często bezleśnych obszarach województwa. W obrębie tych założeń niejednokrotnie występują najcenniejsze okazy drzew o parametrach pomnikowych, wskazujące na istnienie pierwotnych założeń ogrodowych już w końcu XVII i w XVIII w. Na szczególną uwagę zasługują parki miejskie we Włocławku i w Lipnie a także trzy parki w Ciechocin-

ku, założone z zamiarem ukształtowania "miasta ogrodu". Ciecuchocinek, oprócz szczególnie bogatego historycznego układu zieleni, zwraca uwagę bogactwem form architektonicznych podporządkowanych funkcji uzdrowiskowej miasta. Dotyczy to monumentalnej zabudowy o cechach eklektycznych (Łazienki), jak i drewnianej zabudowy willowej zdobionej misternym detalem. Wzniesiony w latach 1824-1828 według projektu Jakuba Graffa zespół trzech tężni, połączony z warzelnią soli, stanowi unikalny w skali całego kraju zabytek techniki.

Odrębnej uwagi wymagają historyczne cmentarze, licznie rozprzestrzenione na terenie całego województwa, zróżnicowane wyznaniowo, ale również związane z konkretnymi lokalnymi wydarzeniami (powstańcze, wojenne, epidemiczne), są istotnym świadectwem przeszłości i związanych z nią ludzi, jak również obowiązujących wówczas stylów architektonicznych. Wysoką rangę dziedzictwa kulturowego prezentują tzw. zabytki ruchome, tj. zabytki malarstwa, rzeźby i rzemiosł artystycznych, przechowywane przede wszystkim w zbiorach kościelnych i muzealnych, liczne i różnorodne stylowo jak np. tzw. czara wrocławska z X w. przechowywana w Muzeum Czartoryskich w Krakowie, czternastowieczne witraże w katedrze wrocławskiej, późnogotyckie ołtarze w katedrze i kościele św. Witalisa, wykonana przez Wita Stwosza w 1493 r. płaskorzeźba w nagrobku biskupa Piotra z Bnina, czy też wyjątkowo licznie zachowane o wysokim poziomie zabytki złotnictwa średniowiecznego i nowożytnego.

Powyższe przykłady, bardzo wybiórcze, nie stanowią omówienia zasobów kulturowych województwa wrocławskiego. Nie jest to bezpośrednim tematem niniejszego artykułu. Sygnalizują jedynie zasobność dokumentów historii na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej, będących materialnym świadectwem przeszłości regionu. Posiadając ogromne znaczenie poznawcze, w zestawieniu z kontynuowanymi przez wieki formami miejscowej obyczajowości i tradycji stanowiących o lokalnej kulturze niematerialnej, dają szeroki zasób wiedzy o tożsamości kulturowej regionu i jej ponadczasowych wartościach. Ponieważ wiedzę taką można uzyskać jedynie w toku żmudnych badań, wyniki których są możliwe do zinterpretowania dopiero po zebraniu obszernych materiałów porównawczych, zachowanie dóbr kultury w maksymalnie dobrym stanie przez jak najdłuższy okres jest powszechnym obowiązkiem dbałości o dokumenty historii. Jest jednocześnie dbałością o obiekty posiadające niemałą wartość materialną, pełniące najróżnorodniejsze funkcje, począwszy od sakralnych, poprzez mieszkaniowe i użyteczności publicznej, po gospodarczo-przemysłowe.

W niniejszym artykule podjęto jedynie próbę pewnej retrospek-

cji w dziedzinie ochrony dóbr kultury na terenie województwa wrocławskiego. Ze względu jednak na narzucone Autorkom przez Wydawcę istotne ograniczenie objętości opracowania, zaistniała konieczność potraktowania tematu w sposób sygnalizujący jedynie wybrane elementy problematyki konserwatorskiej od strony merytorycznych zagadnień i dorobku służb konserwatorskich na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w minionym dwudziestoleciu.

I. OCHRONA DÓBR KULTURY W WOJEWÓDZTWIE WŁOCŁAWSKIM NA PRZESTRZENI LAT 1975-1990

Przeprowadzona w 1975 r. reorganizacja administracyjna kraju, w wyniku której wyodrębito województwo wrocławskie, oprócz wszystkich zmian administracyjno-gospodarczych z tym związanych, wprowadziła w strukturze Urzędu Wojewódzkiego w Wydziale Kultury i Sztuki stanowisko Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, choć samo powołanie WKZ nastąpiło dopiero 2 I 1976 r.

W porównaniu z poprzednim układem wielkoprzestrzennych, zróżnicowanych historycznie i kulturowo województw, nowy podział administracyjny podporządkował WKZ we Wrocławku dwa równomiernie rozlokowane wobec stolicy województwa regiony kulturowe, Kujawy i ziemię dobrzyńską. Dawało to nadzieję na większe możliwości i skuteczność działań konserwatorskich w zakresie rozpoznawania, dokumentowania, określania form ochrony, konserwacji i rewaloryzacji poszczególnych dóbr kultury, z uwzględnieniem adaptowania ich do aktualnych potrzeb. Biorąc jednak pod uwagę realia techniczno-organizacyjne, w jakich zaczęła działać WKZ, w tym:

- dwuosobową tylko obsadę merytoryczną (w końcu grudnia 1976 r. do pracy w WKZ oddelegowano archeologa z Muzeum Okręgowego we Wrocławku, a w 1977 r. pracownika do prowadzenia sekretariatu)⁷,
- kilkunastomiesięczny okres przekazywania archiwum spraw konserwatorskich przez WKZ w Bydgoszczy odnośnie decyzji o wpisie do rejestru zabytków, dokumentacji konserwatorskich, kart ewidencyjnych dla poszczególnych dóbr kultury, teczek korespondencji prowadzonych spraw itd.,
- czterokrotne do 1980 r. zmiany siedzib (były nimi kolejno: magazyn z eksponatami archeologicznymi w Muzeum, pomieszczenie w byłym Przedsiębiorstwie Gospodarki Mieszkaniowej przy ul. Leśnej, z przechowywaniem dokumentacji na podłodze, lokale

⁷ Część opisowa do sprawozdania rocznego za 1976 r. sporządzona przez WKZ we Wrocławku, archiwum WKZ we Wrocławku,teczka sprawozdań za lata 1976-1980.

po byłym sklepie i kawiarni przy ul. 3 Maja z imponującym grzybem na ścianach i zarywającą się z przegnicia podłogą, pomieszczenie na zapleczu hali kasowej w budynku dawnego Urzędu Miejskiego przy ul. Wojska Polskiego) oraz

- brak samochodu do stałej dyspozycji,
- brak lub utrudniony dostęp do telefonu,

nasuwa się wniosek, iż był to urząd od początku swojego istnienia traktowany drugorzędnie. Możliwe, iż powyższe wynikało z ogólnie panującego wówczas klimatu hasłowego traktowania zagadnień ochrony dóbr kultury, jak i personalnej niechęci wojewódzkich decydentów do ówczesnego Konserwatora - profesjonalisty w zakresie spraw merytorycznych, nie posiadającego jednak umiejętności wkomponowania się w lokalne układy polityczno-partyjne. Stąd też pierwsze lata przygotowawcze w działalności konserwatorskiej w znacznej części były marnotrawione na pokonywanie i borykanie się z wymienionymi trudnościami.

Ponieważ materiały przejęte z Bydgoszczy stanowiły zasób wiedzy i działań konserwatorskich ograniczony tylko do najbardziej eksponowanych i najlepiej zachowanych obiektów architektury, zabytków ruchomych i stanowisk archeologicznych, na zlecenie centralnych władz konserwatorskich WKZ opracował w lutym 1977 r. "Program ochrony zabytków na latach 1977-1980"⁸, przedstawiony następnie - powołanej przez Wojewodę Włocławskiego z inicjatywy WKZ w lutym 1977 r. - Wojewódzkiej Radzie Ochrony Dóbr Kultury⁹, jako organowi opiniodawczemu WKZ. Program spotkał się z pełną aprobatą Rady, a wchodzący w jej skład przedstawiciel Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki uznał go za wyróżniający się na tle znanych mu programów z innych województw¹⁰. Rada podkreśliła słuszność założenia WKZ w zakresie pilnego, niezbędnego rozpoznania zasobów kulturowych, wobec znikomego dorobku w tej kwestii z czasów województwa bydgoskiego, i na tej bazie określenie hierarchii potrzeb nie tylko w odniesieniu do pojedynczych zabytków, ale i kompleksów zabytkowych wpisanych w lokalny krajobraz¹¹. Generalnymi założeniami programu było:

- rozpoznanie zasobów kulturowych województwa i opracowanie

⁸ Program ochrony zabytków woj. włocławskiego na lata 1977-80, opracowany przez WKZ Elżbietę Stachurską, archiwum WKZ we Włocławku,teczka "Ochrona zabytków w woj. włocławskim na lata 1977-80".

⁹ Zarządzenie nr 76 Wojewody Włocławskiego z listopada 1976 r. w sprawie powołania Wojewódzkiej Rady Ochrony Dóbr Kultury przy WKZ we Włocławku, Dziennik Urzędowy WRN we Włocławku.

¹⁰ Protokół z posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury we Włocławku z dnia 19 lutego 1977 r., archiwum WKZ we Włocławku,teczka "Rada Ochrony Dóbr Kultury".

¹¹ Por. przypis 10.

- niezbędnej dokumentacji,
- zestawienie potrzeb w zakresie ochrony i wykorzystywania zespołów zabytkowych,
- program prac konserwatorskich i badawczych na lata 1977-1980, takich jak: rewaloryzacja Włocławka, zagospodarowanie obiektów zabytkowych, czy prace dokumentacyjno-badawcze,
- program rozwoju sieci placówek muzealnych,
- stan i potrzeby w zakresie zalecanej wówczas społecznej opieki nad zabytkami.

Różne były losy poszczególnych elementów założeń programu. Z pewnością planowane rozpoznanie zasobów kulturowych województwa do końca 1980 r. było przejawem wyjątkowej wiary WKZ w przezwyciężenie takich uwarunkowań, jak:

- stan rozpoznania zasobów kulturowych przejęty od WKZ w Bydgoszczy, obliczony na około 10%¹²,
- minimalne środki finansowe na wykonywanie zadań ewidencyjnych,
- brak etatów na zatrudnienie kadry merytorycznej przygotowanej do pracy głównie w terenie,
- ograniczenia prawne w zlecaniu ewidencji osobom prywatnym przy równoczesnym obowiązywaniu wówczas norm zlecenia przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków prac ewidencyjnych niewydolnemu czasowo, a kosztownemu monopolistycznie, jakim było Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków,
- spóźnione w stosunku do innych województw powołanie (w styczniu 1979 r.) Biura Badań i Dokumentacji Zabytków we Włocławku, które podjęło działalność dopiero w maju 1979 r.¹³

Stan rozpoznania zasobów kulturowych przejęty od WKZ w Bydgoszczy:

1. zabytki architektury i budownictwa - 185 tzw. "kart zielonych",
2. zabytki budownictwa ludowego - 20 tzw. "kart zielonych",
3. zabytki techniki - 6 kart,
4. parki i ogrody - 39 kart,
5. stanowiska archeologiczne - ok. 700 kart,

¹² Informacje o Biurze Badań i Dokumentacji Zabytków we Włocławku opracowane dla Wojewódzkiej Rady Narodowej we Włocławku we wrześniu 1980 r., archiwum BBiDZ we Włocławku,teczka "Plany i sprawozdania 1979-86". Na tak skromny katalog ewidencji niewątpliwymi wpływ miały panujące wówczas poglądy wartościowania, praktycznie eliminujące architekturę XIX-wieczną z zainteresowań konserwatorskich. Dopiero w połowie lat siedemdziesiątych rozszerzony został zakres rzeczowy ewidencjonowania na obiekty powstałe do I ćw. XX w., a nawet późniejsze, z wprowadzeniem kategorii dóbr kultury dotychczas w ogóle nie ujmowanych jak parki, cmentarze i zabytki techniki.

¹³ Zarządzenie nr 4/79 Wojewody Włocławskiego z dnia 8 stycznia 1979 r. w sprawie utworzenia Biura Badań i Dokumentacji Zabytków we Włocławku wraz z regulaminem, Dziennik Urzędowy WRN we Włocławku.

6. cmentarze - 0,
 7. historyczne ośrodki miejskie i zabytkowe założenia wiejskie - 0,
 8. zabytki ruchome - 1800 kart (w tym 1290 do uzupełnienia).

Z dużym natomiast rozmachem, głównie propagandowym, przystąpiono do rewaloryzacji staromiejskiej części Włocławka¹⁴. Zadanie, które z założenia było problemem konserwatorskim, we Włocławku starano się przeprowadzić z jak najmniejszym udziałem WKZ. Temat rewaloryzacji wywołany naradą w KW PZPR w lutym 1977 r., określony jako zadanie terminowe do realizacji do 1981 r.¹⁵ w związku z planowanymi na ten rok we Włocławku obchodami Ogólnopolskich Dożynek, z góry determinował polityczny charakter zagadnienia. Założony obszar rewaloryzacji (około 40 ha), termin wykonania, niedoświadczeni projektanci i wykonawcy, przy braku konserwatorsko-urbanistycznego rozpoznania miasta, a w związku z tym wytycznych konserwatorskich do projektowania i realizacji, brak specjalnych dla miast rewaloryzowanych centralnych środków finansowych, niewydolny system organizacyjny, głównie spółdzielczy inwestor (nastawiony na uzyskanie terenów budowlanych pod wielkopłytkowe budownictwo mieszkaniowe) - wszystko to powodowało, iż przedsięwzięcie rewaloryzacji Włocławka z góry skazane było na niepowodzenie¹⁶. Najpoważniejsze zatem w zamierzeniach zadanie w dziedzinie ochrony dóbr kultury, jakie podjęto po powstaniu województwa włocławskiego, stało się największą porażką Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, pierwszego na tym stanowiska, który próbując ingerować w nieprawidłowo prowadzone działania rewaloryzacyjne, naraził się na osobistą negację ze strony ówczesnych lokalnych decydentów politycznych, co doprowadziło go do rezygnacji z zajmowanego stanowiska.

Planowana rewaloryzacja Nieszawy i Ciechocinka nie wyszła poza etap opracowań i studiów konserwatorsko-urbanistycznych

¹⁴ Uchwała Nr XII/54/78 Wojewódzkiej i Miejskiej Rady Narodowej we Włocławku podjęta na wspólnej sesji w dniu 22 czerwca 1978 r. w sprawie rewaloryzacji części śródmieścia Włocławka i uznania jej za zespół budowlany dawnej zabudowy, wymagający uporządkowania, Dziennik Urzędowy WRN we Włocławku Nr 4 poz. 26 z 1978 r.

¹⁵ Protokół z narady w Komitecie Województwa PZPR we Włocławku w dniu 10 lutego 1977 r. w sprawie wyboru terenu śródmieścia Włocławka do rewaloryzacji i uzupełnienia zabudowy mieszkaniowej i usługowej, archiwum WKZ we Włocławku,teczka "Rewaloryzacja Włocławka 1977-1978".

¹⁶ O. Krut-Horonziak, E. Szulc, *Włocławek miasto rewaloryzowane*, [w:] *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały sesji naukowej we Włocławku 9-10 maja 1994 r.* pod redakcją O. Krut-Horonziak i L. Kąjzera, Włocławek 1995, s. 227-235.

opracowanych przez Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków w Toruniu. Skansen budownictwa ludowego, planowany w Skokach Dużych (gmina Włocławek), ostatecznie znalazł lokalizację w Kłóbce (gmina Lubień Kujawski) i jest realizowany do chwili obecnej.

Podjęta na przełomie 1977/78 r. inicjatywa WKZ zmierzająca do przekazywania zabytkowych obiektów architektury, dworów i pałaców w użytkowanie jednostkom społecznym, początkowo wzbudziła duże zainteresowanie i znalazła poparcie w KW PZPR we Włocławku¹⁷, w rezultacie jednak tylko w jednym przypadku przyniosła efekty związane z podjęciem prac remontowo-adaptacyjnych (pałac w Ugoszczy, gmina Brzuze). W pozostałych przypadkach potencjalni inwestorzy - duże zakłady pracy, wskutek wydarzeń politycznych lat 1980-81, zrezygnowały z obejmowania w zagospodarowanie przypisanych im przez władze polityczne obiektów zabytkowych¹⁸. Z zaopiniowanych pozytywnie w latach 1979-81 kilku wniosków osób prywatnych, korzystających z aktu prawnego umożliwiającego przejmowanie w ręce prywatne obiektów zabytkowych, na skutek wyjątkowego przedłużania załatwiania spraw formalno-prawnych, w jednym tylko przypadku doszło do przekazania zespołu dworsko-parkowego (Głodowo, gmina Lipno)¹⁹. Efektem takiego stanu rzeczy była postępująca dewastacja zespołów dworskich, które WKZ w 1981 r. oceniał, iż w 60% wymagają poważnych prac remontowych i właściwego zagospodarowania²⁰.

W nawiązaniu do "Porozumienia o współpracy pomiędzy Urzędem Wojewódzkim we Włocławku a Uniwersytetem Łódzkim" zawartego 29 XI 1975 r., 15 XI 1976 r. podpisana została "Umowa o współpracy pomiędzy Urzędem Wojewódzkim we Włocławku i Urzędem Miejskim we Włocławku a Katedrą Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego" o podjęciu badań archeologicznych na terenie miasta Włocławka i województwa włocławskiego²¹. Strony ustaliły, iż KA UŁ podejmie realizację tematu "Badania struktur etnicznych i społecznych na Kujawach w przeszłości oraz ich rozwoju i kontynuacji we współczesności".

¹⁷ E. Stachurska, *Prace konserwatorskie na terenie woj. włocławskiego w latach 1976-79*, *Ochrona Zabytków*, 1980, nr 1, s. 80.

¹⁸ "Ochrona zabytków w woj. włocławskim", czerwiec 1981 r., opracowanie WKZ we Włocławku, archiwum WKZ we Włocławku.

¹⁹ Por. przypis 18.

²⁰ Por. przypis 18.

²¹ Tekst porozumienia w archiwum WKZ we Włocławku,teczka "Umowa z Katedrą Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego" lata 1976-85.

Jednym z najistotniejszych ustaleń było, iż archeologiczne plany badawcze na terenie miasta i województwa wrocławskiego będą uwzględniały wojewódzkie programy ochrony dóbr kultury. Określono, iż w ramach zagadnień: "Osadnictwo wczesno- i późnośredniowieczne w rejonie Wrocławka" i "Badania archeologiczno-architektoniczne Starego Miasta we Wrocławku" podjęte zostaną prace badawcze zamków w Bobrownikach, a następnie w Raciążku, wytypowanych do zagospodarowania jako tzw. trwałe ruiny. We Wrocławku natomiast, w związku z planowaną rewaloryzacją, badania archeologiczne podjęte zostaną w pierwszej kolejności na Starym Rynku.

Również w 1976 r., po 25-letniej przerwie, podjęte zostały przez Muzeum Archeologii i Etnografii w Łodzi badania archeologiczne w Brześciu Kujawskim²², będące kontynuacją słynnych z odkryć wczesnoneolitycznych kultur rolniczych, prac wykopaliskowych prowadzonych przez prof. Konrada Jażdżewskiego w latach trzydziestych. W 1978 r. w badania archeologiczne na Kujawach zaangażowała się Katedra Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, prowadząc prace przede wszystkim nad kulturami epoki neolitu i wczesnej epoki brązu²³. Prace archeologiczne podjęły także, badaniami stanowisk z okresu rzymskiego, służby konserwatorskie WKZ we Wrocławku²⁴.

Koniec lat siedemdziesiątych był także początkiem ogólnopolskiej akcji inwentaryzacyjnej stanowisk archeologicznych pt. "Archeologiczne Zdjęcie Polski". Program "AZP" na terenie województwa wrocławskiego rozpoczęto w 1979 r. badaniami prowadzonymi przez BBiDZ we Wrocławku oraz Katedrę Archeologii UAM w Poznaniu²⁵.

Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków we Wrocławku, które rozpoczęło działalność od maja 1979 r., podjęło zadania w zakresie²⁶:

- prowadzenia stałego rozpoznania i ewidencji zasobów kulturowych na obszarze województwa dla celów konserwatorskich i naukowych,
- przygotowania materiałów niezbędnych do podejmowania przez WKZ decyzji o wpisie do rejestru zabytków,
- stałego dokumentowania zmian zachodzących w obiektach zabytkowych,

²² *Informator archeologiczny. Badania za rok 1978*, Warszawa 1978, s. 23.

²³ Sprawozdania z badań, archiwum WKZ we Wrocławku, dział archeologiczny,teczka nr P/2.

²⁴ *Informator archeologiczny. Badania za rok 1978*, Warszawa 1979, s. 148.

²⁵ Sprawozdania z badań, archiwum WKZ we Wrocławku, dział archeologii,teczka "Planowanie i sprawozdania - archeologia, lata 1976-85".

²⁶ Por. przypis 13.

- gromadzenia, przechowywania i opracowywania dokumentacji odnośnie dóbr kultury,
- inicjowania i prowadzenia badań naukowych w zakresie ochrony dóbr kultury oraz ich popularyzowania,
- opiniowania dokumentacji projektowej dla obiektów zabytkowych.

BBiDZ stanowić miało zaplecze dokumentacyjno-badawcze WKZ, który w oparciu o zebrane materiały mógł podejmować działania administracyjne związane z ochroną dóbr kultury i pracami konserwatorskimi, mającymi na celu właściwe ich utrzymanie i wykorzystanie. Jednakże już w kilka miesięcy po rozpoczęciu działalności, z powodu vacatu na stanowisku WKZ od połowy 1980 r., BBiDZ poleceniem służbowym zmuszone było do instytucjonalnego pełnienia obowiązków administracyjnych WKZ. Taki stan trwał blisko rok i w sposób oczywisty miał bezpośredni wpływ na znaczne opóźnienie realizacji programu prac związanych z penetracją terenu, rozpoznawaniem zasobów kulturowych i realizacją bieżących zadań konserwatorskich. Dodatkowo BBiDZ dotknęły te same problemy organizacyjno-techniczne, które były udziałem WKZ: brak samochodu będącego podstawowym środkiem do pracy w terenie (stan taki trwał do 1983 r., kiedy to BBiDZ przydzielono samochód marki "Nysa" w stanie 70% zużycia, który już po pół roku trzeba było skasować)²⁷, trzykrotne zmiany w ciągu półtora roku siedziby instytucji, brak środków na podstawowy sprzęt i materiały, które w sposób oczywisty rzutowały na sprawność realizacji zadań statutowych placówki. W związku z powyższym, za znaczne osiągnięcie należy uznać, notowane na koniec 1980 r., wykonanie przez BBiDZ rozpoznania adresowego dla 870 obiektów architektury i budownictwa, 160 dla budownictwa ludowego, 35 obiektów techniki, 145 dla parków, 13 dla cmentarzy, 200 kart ewidencyjnych dla "AZP"²⁸.

Lata osiemdziesiąte, generalnie, zarówno dla WKZ, jak i BBiDZ były okresem kontynuacji i realizacji zasadniczych punktów programu opracowanego w 1977 r. Spójność poglądów i dobra współpraca ówczesnego WKZ (na stanowisku do połowy 1985 r.) i BBiDZ w zakresie ochrony dóbr kultury w województwie wrocławskim dawały podstawy do poprowadzenia realizacji ramowych celów, głównie w zakresie dokumentowania i działań konserwatorsko-budowlanych, w sposób prawidłowy i zasadny. Jednak wyniki z wprowadzenia w grudniu 1981 r. stanu wojennego utrudnienia w

²⁷ Teczka BBiDZ "Organizacja i zarządzanie jednostki 1979-1990", archiwum BiDZ we Wrocławku.

²⁸ Por. przypis 18.

postaci zakazu swobodnego poruszania się po terenie województwa, w sposób ewidentny zachwiały realizację planów konserwatorskich. Dopuszczona po kilku miesiącach możliwość uzyskiwania indywidualnych jednorazowych zezwoleń ewidencjonowania obiektu z jego fotografowaniem, złagodzona z czasem do zezwoleń dla większej liczby obiektów, nie miała większego wpływu na poprawę stanu rozpoznania i ewidencjonowania obiektów zabytkowych w tym okresie. Praktycznie został stracony rok pracy. Zawieszenie stanu wojennego umożliwiło z początkiem 1983 r. stopniowy powrót do planowego wykonywania podstawowych zadań WKZ i BBiDZ.

Lata do 1985 r. były okresem przede wszystkim znacznego przyrostu ilościowego wszelkiego rodzaju dokumentacji ewidencyjno-konserwatorskich, zwłaszcza odnośnie obiektów ruchomych zgromadzonych w kościołach i archeologicznych dóbr kultury, co obrazuje poniższe zestawienie wyników prac BBiDZ z połowy lat osiemdziesiątych.

Lp.	Kategoria dobra kultury	Wstępne rozpoznanie adresowe	Stan opracowań ewidencyjnych	Zaawansowanie opracowań ewidencyjnych	Rejestr zabytków
1.	zabytki architektury	1683	93	ok. 6%	142
2.	zabytki budownictwa ludowego	304	105	ok. 40%	6
3.	parki	206	86	ok. 40%	49
4.	cmentarze	162	95	ok. 50%	1
5.	zabytki techniki	71	8	ok. 10%	6
6.	zabytki ruchome		3550	ok. 90%	480
7.	stanowiska archeologiczne		5068	ok. 45%	42
8.	zabytkowe układy miejskie	20	10	50%	2

Sprzyjał temu przede wszystkim wzrost środków na ochronę dóbr kultury związany z powstaniem Państwowego Funduszu Kultury²⁹, samochód i stała siedziba WKZ i BBiDZ od 1984 r., pozyskane dzięki uporowi i determinacji kierownictwa i pracowników BBiDZ w ubieganiu się o środki i wszelkiego rodzaju przydziały materiałowo-sprzętowe.

W zakresie prac badawczo-dokumentacyjnych wykonano około 1600 różnego rodzaju opracowań konserwatorskich, takich jak:

²⁹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1984 r. o upowszechnianiu kultury oraz o prawach i obowiązkach pracowników upowszechniania kultury, Dz.U. Nr 26, poz. 129 z 1984 r.

inwentaryzacje, ekspertyzy i opinie, projekty koncepcyjne, techniczno-realizacyjne i powykonawcze, opracowania studialne historyczno- i urbanistyczno-konserwatorskie, dokumentacje ewidencyjno-historyczne, opracowania naukowo-badawcze przede wszystkim archeologiczne i architektoniczno-archeologiczne.

Stan opracowania dokumentacji ewidencyjnych, studiów konserwatorskich i prac badawczych do 1990 r.

I. Architektura sakralna - tzw. karty białe	Liczba
1. kościoły	12
2. klasztory	1
3. kaplice	10
4. dzwonnice	2
5. inne	8
II. Zespoły pałacowe i dworskie - tzw. karty białe	
1. pałace i dwory	44
2. rządcówki i oficyny	11
3. zabudowa folwarczna	55
4. inne	8
III. Budownictwo ludowe - tzw. karty białe	
1. chałupy	46
2. budynki gospodarcze	56
IV. Zabytki techniki - tzw. karty białe	
1. młyny	4
2. wiatraki	5
3. gorzelnie	10
4. spichrze	3
5. inne	
V. Budynki mieszkalne - tzw. karty białe	65
VI. Budynki użyteczności publicznej - tzw. karty białe	
1. ratusze	1
2. karczmy, zajazdy	1
3. szkoły	2
4. inne	2
VII. Parki i zespoły parkowo - dworskie - dokumentacje ewidencyjno - historyczne	132
VIII. Cmentarze - karty cmentarzy	189
IX. Archeologia - karty ewidencyjne badań "AZP"	7500
X. Urbanistyka	
1. Studium walorów kulturowych województwa wrocławskiego	
2. Opracowania studialne dla miast i wsi (Aleksandrów Kujawski, Bobrowniki, Brześć Kujawski, Cieclocinek, Kikół, Lubień Kujawski, Lubraniec, Nieszawa, Radziejów, Rypin, Lipno, Skepe, Służewo, Włocławek, Raciążek)	

Prowadzone w tym okresie prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych związane były przede wszystkim z ich adaptowaniem dla potrzeb kultury i turystyki. Przykładem mogą być następujące obiekty:

Miejscowość	Obiekt	Funkcje
Włocławek	spichrz, ul. Zamcza 10	muzeum
	spichrz ul. Bulwary 6	muzeum
	spichrz, ul. Piwna	kulturalno-oświatowa
Lubraniec	"Hotel Polski"	hotel
	bożnica	dom kultury
Chodecz	"Dom Braci Szpitalnych"	biblioteka
Bobrowniki	zamek	trwała ruina -obiekt turystyczny
Raciążek	zamek	trwała ruina -obiekt turystyczny
Nieszawa	"Dom Noakowskiego"	muzeum
Ciechocinek	pensjonat "Kościuszko"	dom kultury
	teżnie "Teatr Letni"	obiekt leczniczo - turystyczny teatr
Wymyślin	zajazd	restauracja
Brześć Kujawski	ratusz	administracja

Remontami obejmowane były także dwory i pałace, m.in. w Czarnem (gmina Wielgie), Lubieniu Kujawskim, Świeszu (gmina Bytoń), Żydowie (gmina Lubraniec), Aleksandrowie Kujawskim, Seroczkach (gmina Zakrzewo), Płowcach (gmina Radziejów), Ugoszczy (gmina Brzuze), Brzeziu (gmina Brześć Kujawski) i innych oraz obiekty sakralne, jak np. kościół drewniany w Pustyni (gmina Izbica Kujawska), kościół parafialny w Nieszawie, klasztor oo. reformatów we Włocławku, kapliczka w Seroczkach.

W latach 1975-1990 poddano także pracom konserwatorskim znaczną grupę zabytków "ruchomych", przede wszystkim w kościołach, np.: polichromię wnętrza z pierwszego ćwierćwiecza XV w. w kościele parafialnym w Kościelnej Wsi, pięć z XIV w. w klasztorze w Oborach, chrzcielnicę z ok. 1601 r. w kościele parafialnym w Działyniu, obrazy Jakuba Harzyńskiego z 1629 r. - "Pokłon Trzech Króli" i "Zwiastowanie" w kościele parafialnym w Nieszawie, obrazy Bartłomieja Strobla z dawnego ołtarza głównego w katedrze włocławskiej z 1639 r., obraz "Św. Anny Samotrzcę" z XVII w. w kościele parafialnym w Bądkowie, portret trumienny Chryzostoma Słubickiego z 1727 r. (autor nieznany) w kościele

parafialnym w Łowiczku, obrazy ze stall z około połowy XVII w. w kościele parafialnym w Nieszawie, obraz Piotra Nowakowskiego z 1865 r. w kościele filialnym w Przypuście, obraz "Św. Marii Magdaleny" Rafała Hadziewicza z 1850 r. w klasztorze we Włocławku i wiele innych.

Zarysowany w artykule okres pierwszych 15 lat województwa włocławskiego w aspekcie realizowania zadań w zakresie ochrony dóbr kultury przez kolejnych Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i współpracujące z nimi Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków pozwala jednoznacznie stwierdzić, że tereny obejmujące województwo włocławskie, traktowane do 1975 r. peryferyjnie i postrzegane jako mało zasobne w wartościowe obiekty zabytkowe, są obszarem bogatym w materialne dokumenty historii o istotnym znaczeniu dla tożsamości i świadomości kulturowej regionu, odkrywającym często nieznane karty dziejów Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

II. DZIAŁALNOŚĆ WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW WE WŁOCŁAWKU W LATACH 1990-1995 NA TLE ZNOWELIZOWANYCH W 1990 r. PRZEPISÓW ODNOŚNIE OCHRONY DÓBR KULTURY

Rozpoczęte w latach 1989-1990 w kraju reformy systemowe, zwłaszcza rozdzielenie funkcji państwa i samorządów terytorialnych, wpłynęły również na zmiany zasad ochrony dóbr kultury i całości związanych z tym zagadnień. Przyjęte wcześniej założenie, iż ochrona dóbr kultury to wyłącznie obowiązek państwa, a więc resortu kultury reprezentowanego w terenie przez wojewódzkich konserwatorów zabytków, a nie znajdujące potwierdzenia formalno-prawnego w odniesieniu do stanu własności, użytkowania itp., często utrudniały lub wręcz uniemożliwiały skuteczne działania konserwatorskie, szczególnie w odniesieniu do podejmowanych zamierzeń dotyczących np. rewaloryzacji układów urbanistycznych. Znowelizowana uchwałą Sejmu w dniu 19 VII 1990 r. ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 II 1962 r.³⁰ zmieniła zasadniczo dotychczas funkcjonujący sposób widzenia i działania na rzecz ochrony, który zgodnie z prawem stał się obowiązkiem właścicieli i użytkowników poszczególnych dóbr kultury. Zadania państwa zostały ograniczone do kształtowania ogólnego klimatu sprzyjającego aktywności obywateli, ustalania priorytetów, wspierania inicjatyw. Ustawa zmieniła też dotychczasową koncepcję "ochrony", dążąc do zespolenia trzech odległych dotąd

³⁰ Por. przypis 6.

kierunków działania, tj. polityki urbanistycznej, ochrony środowiska i ochrony dziedzictwa kulturowego, włączając je do planów zagospodarowania przestrzennego z prawnym obowiązkiem uzgadniania ich przez WKZ. Ustawa wprowadziła również obowiązek obejmowania ochroną krajobrazu kulturowego i dóbr niematerialnych, a nie tylko pojedynczych obiektów czy zespołów zabytkowych.

Jednocześnie właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych na mocy innych aktów prawnych uzyskali pewne preferencje i ulgi, np. 50% obniżkę ceny przy nabywaniu obiektu zabytkowego będącego własnością komunalną lub Skarbu Państwa³¹, zwolnienie od podatku od nieruchomości dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków³², możliwość zwolnienia z opłat lokalnych, a także możliwość dofinansowania w ramach wzmiankowanej uchwały 179/78 Rady Ministrów, prac remontowych obiektów zabytkowych³³.

Na mocy znowelizowanej ustawy powołano Państwową Służbę Ochrony Zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na czele Oddziału Wojewódzkiego³⁴, którą we Włocławku utworzono na bazie zlikwidowanego Biura Badań i Dokumentacji Zabytków. Państwowa Służba Ochrony Zabytków jako wydzielona rządowa administracja specjalna o funkcji inspekcyjno-kontrolnej, zobowiązana została do egzekwowania od właścicieli i użytkowników oraz organów samorządowych obowiązków wynikających z ustawy, kontrolowania prawidłowości ich wykonania, ustalania priorytetów w ochronie dóbr kultury w skali regionalnej, wspomaganie inicjatyw gmin i właścicieli oraz opiniowania wniosków o dofinansowanie (z różnych źródeł) remontów kapitalnych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Zmieniła się zatem zasadniczo dotychczasowa funkcja WKZ, który z inicjatora zadań, dysponenta państwowych środków finansowych oraz inwestora prac remontowych w obiektach zabytkowych, stał się egzekutorem tych obowiązków od właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych. Wyłączenie WKZ ze struktur Urzędu Wojewódzkiego wynikało ponadto z faktu, iż wojewoda jako przedstawiciel rządu pełni obo-

³¹ Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczaniu nieruchomości, tekst jednolity, Dz.U. Nr 30, poz. 127 z 10 kwietnia 1991 r.

³² Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, Dz.U. Nr 9 z 1991 r.

³³ Uchwała 179/78 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 1978 r. w sprawie wykorzystania zabytków nieruchomości na cele użytkowe, Monitor Polski Nr 37, poz. 142.

³⁴ Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 22 września 1990 r. w sprawie powołania PSOZ i określenia jej struktury, Monitor Polski Nr 35, poz. 285 z 1990 r.

wiązki właściciela obiektów stanowiących własność Skarbu Państwa, zatem utrzymując wcześniejszy układ byłby zarówno organem, jak i stroną w decyzjach administracyjnych dotyczących obiektów zabytkowych.

Niezależnie od powyższego, PSOZ realizuje także zadania własne związane z merytoryczną i prawną ochroną, takie jak: wpisywanie dóbr kultury do rejestru zabytków, uzgadnianie warunków do decyzji o sposobie zabudowy i zagospodarowania, uzgadnianie zapisów odnośnie ochrony dóbr kultury w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego miast i gmin a także gromadzenie dokumentacji (aktualny stan dokumentacji w archiwum PSOZ wynosi ok. 2100 opracowań) i weryfikowanie stanu zasobów kulturowych w terenie (do końca lat siedemdziesiątych z ewidencji dóbr kultury skreślono ponad 300 obiektów, które z różnych powodów przestały istnieć), przy jednoczesnym uzupełnianiu ewidencji o dobra kultury nowo rozpoznane w terenie. Ponadto PSOZ poza czynnościami administracyjnymi, głównie inspekcyjno-kontrolnymi (przykładowo w 1994 r. przeprowadzono 98 inspekcji terenowych i 117 lustracji obiektów), zajmuje się wydawaniem zezwoleń na wszelkiego rodzaju prace remontowo-konserwatorskie, naukowo-badawcze i przy zabytkach oraz na wywóz dzieł sztuki za granicę. W zakresie ochrony budownictwa drewnianego WKZ w oparciu o ustawę, na mocy zawartego porozumienia, część kompetencji przekazał do Muzeum Okręgowego we Włocławku posiadającego specjalistyczny dział³⁵.

Jednym z istotnych zadań PSOZ jest opiniowanie i kontrolowanie celowości wydatkowania środków państwowych (województwo, Ministra Kultury i Sztuki) odnośnie prowadzenia prac konserwatorskich przy zabytkowych obiektach nieruchomości i ruchomych. W ciągu minionych 5 lat ze środków państwowych dofinansowywane były np. remonty konserwatorskie obiektów architektury, m.in. dwory i pałace: w Lubieniu Kujawskim, Żydowie (gmina Lubraniec), Aleksandrowie Kujawskim, Świeszu (gmina Bytoń), Lubiniu (gmina Kikół), Włocławku przy ul. Smolnej, Sułkowie (gmina Lubraniec), Unisławicach (gmina Kowal), Kikole, Wiencu (gmina Brześć Kujawski), Zadusznikach (gmina Wielgie), Choceniu; kościoły: w Brześciu Kujawskim i w Zadusznikach (gmina Wielgie); klasztory: we Włocławku i w Skępem; Teatr Letni i willa "Ormuz" w Ciechocinku, remiza strażacka we Włocławku, szkoła w Starym Brześciu, Liceum OO. Salezjanów w Aleksan-

³⁵ Powierzenie z dn. 27 listopada 1990 r. niektórych uprawnień z zakresu właściwości WKZ, Muzeum Okręgowemu Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej we Włocławku, archiwum WKZ we Włocławku,teczka akt, Sprawy WKZ z zakresu przekazania do Muzeum.

drowie Kujawskim a także konserwacji obiektów ruchomych, takich jak: stalle i malowidła ścienne w kościele parafialnym w Nieszawie, ołtarze w kościołach parafialnych w Piotrkowie Kujawskim, Przypuście, Karnkowie, Trutowie, tryptyk w kościele p.w. św. Witalisa we Włocławku i rzeźba Matki Boskiej Skępskiej z klasztoru w Skępem.

Porównując pracę WKZ z okresu od 1976-1990 r. z okresem po nowelizacji ustawy, tj. od 1991 r. do dnia dzisiejszego, rysują się zasadnicze różnice, przede wszystkim w zakresie formalno-prawnym, zobowiązujące obecnie WKZ do bardzo intensywnego zaangażowania w czynności administracyjne, wymagające równocześnie bardzo szczegółowej wiedzy merytorycznej w ujęciu całościowym zasobów województwa i problemów konserwatorskich z nimi związanych, tj. rodzajów dóbr kultury z uwzględnieniem stanu własności i użytkowania, stanu technicznego, nakładów finansowych związanych z pracami konserwatorskimi a także rozeznania wynikającego z kontynuowanych prac ewidencyjnych, badawczo-dokumentacyjnych oraz bieżących inspekcji i lustracji.

W ciągu minionych pięciu lat w PSOZ opracowano 3 edycje "Raportów" na temat zasobów kulturowych i ochrony zabytków w województwie włocławskim, obejmujących w swej treści podstawowy aktualny stan wiedzy (tabele ze stanem: zasobów kulturowych i zachowania zespołów ...)³⁶.

Analiza zebranych informacji w trakcie opracowywania raportów w aspekcie respektowania i skuteczności prawnej ochrony zabytków, świadomości i zaangażowania w ochronę dóbr kultury właścicieli instytucji, lokalnych samorządów i władz wojewódzkich, pozwala na formułowanie wniosków do dalszej działalności ochronnej w zakresie ustalania lokalnych priorytetowych zadań, własnych sposobów realizacji, podejmowania współpracy z innymi instytucjami oraz kształtowania lokalnej polityki konserwatorskiej. Raporty o ochronie dóbr kultury w województwie traktują również w sposób szczegółowy o zasobach i realizacjach ustawowo określonych zadań na poziomie poszczególnych miast i gmin. Z ubolewaniem więc należy stwierdzić, iż raporty w zamierzeniu mające być materiałem analitycznym dla władz wojewódzkich i samorządowych, praktycznie nie są wykorzystywane przez żadną ze stron, do których są kierowane.

³⁶ Zasoby Kulturowe i Ochrona Zabytków w województwie włocławskim, raport wykonany przez pracowników PSOZ pod kierunkiem O. Krut-Horoniak, PSOZ, Włocławek, kwiecień 1995 r., s. 4, 24, 25.

**Dane dotyczące zasobów kulturowych
na terenie województwa wrocławskiego
- stan na połowę 1995 r.**

* tabela ze stanem zasobów na połowę 1995 r.

	Murowane	Drewniane
1. Zabudowa mieszkalna	1669	325
2. Obiekty sakralne	242	28
a) kościoły średniowieczne	14	0
b) kościoły nowożytne	30	13
c) kościoły XIX w. - 1945 r.	35	2
d) klasztory	9	0
e) kaplice, kapliczki i inne	154	13
3. Budownictwo obronne	5	0
a) zamki (w tym trwałe ruiny)	3	0
b) miejskie mury obronne	2	0
c) fortyfikacje nowożytne	0	0
4. Obiekty użyteczności publicznej	122	19
a) ratusze	4	0
b) poczty	7	0
c) szkoły	34	2
d) leśniczówki	0	0
e) karczmy	9	2
f) inne	68	15
5. Zabytki przemysłowe i gospodarcze	234	88
a) fabryki	21	0
b) spichlerze	52	7
c) młyny i wiatraki	26	18
d) dworce kolejowe	10	1
e) gorzelnie	9	9
f) mleczarnie	1	0
g) inne	115	53
6. Pałace i dwory	164	9
7. Parki	243	
8. Cmentarze	203	
a) rzymsko-katolickie	86	
b) ewangelickie	76	
c) inne	41	
9. Stanowiska archeologiczne	8961	
10. Zabytki ruchome	4568	

Stan zachowania zespołów pałacowo-parkowych, dworsko-parkowych i parków w województwie wrocławskim

Lp. Gmina		UŻYTKOWNICY																									
		AWRSP*			U.G.*			OŚWIATA			ZDROWIE			SKR RSP*		KO-ŚCIÓŁ		D. DZIECKA*		PRYWAT-NE		INNE					
		ilość	D	S	K	P	D	S	K	P	D	S	K	P	D	S	K	P	D	S	K	P	D	S	K	P	
1	Aleksandrów Kujawski	10	-	-	-	-	4	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-
2	Aleksandrów - miasto	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Baruchowo	4	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
4	Bądkowo	6	-	-	-	-	2	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Bobrowniki	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
6	Boniewo	5	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
7	Brześć Kujawski	12	-	1	1	1	-	2	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1
8	Brzuze	7	-	-	-	-	2	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
9	Bytoń	6	-	-	-	1	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
10	Chocień	13	-	2	3	1	-	2	1	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Chodecz	10	-	1	-	-	-	4	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
12	Chrostkowo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-
13	Ciechocinek	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
14	Czernikowo	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-
15	Dobre	5	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-
16	Dobrzyń nad Wisłą	11	-	-	1	1	-	-	2	-	-	3	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1
17	Fabianki	7	-	1	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	1	-	-	-
18	Izbica Kujawska	5	-	-	1	-	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	Kikół	10	-	1	-	1	-	1	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	1
20	Koneck	3	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Kowal	5	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
22	Lipno	11	-	-	1	-	1	2	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	-
23	Lipno - miasto	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24	Lubanie	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
25	Lubień Kujawski	12	-	1	1	1	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1	-	1	1
26	Lubraniec	10	-	3	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2
27	Osięciny	13	1	1	1	1	-	3	2	-	-	2	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Piotrków Kujawski	7	-	3	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
29	Radziejów Kujawski	7	-	-	1	-	-	2	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
30	Rogowo	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
31	Rypin	7	-	1	-	2	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32	Skepe	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-
33	Skrwilno	2	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
34	Źuchowo	5	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
35	Topółka	3	-	-	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
36	Waganiec	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37	Wielgie	8	-	1	-	-	-	1	1	-	-	2	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Wrocławek - miasto	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
39	Wrocławek	8	-	-	2	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-
40	Zakrzewo	5	-	2	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
41	Zbójno	5	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-

* AWRSP - Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa; UG - Urzędy Gmin
 SKR, RSP - Spółdzielnie Kótek Rolniczych, Rolnicze Spółdzielnie Pracy
 D. DZIECKA - Domy Dziecka

Stan na styczeń 1995 r.		Stan zachowania			
Użytkownik	Liczba	Dobry	Średni	Pilny remont kapitalny	Pozostałości
Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa	53	1	22	18	12
Urzędy Gminy	84	1	45	29	9
Oświata	38	2	26	10	10
Zdrowie	6	-	5	1	-
Spółdzielnia Kółek Rolniczych, Rolnicze Spółdzielnie Pracy	3	-	-	2	1
Kościół	10	1	8	1	-
Domy Dziecka	4	2	2	-	-
Prywatne	28	3	19	5	1
Inne	23	1	15	5	2

Na uwagę zasługuje również działalność wydawnicza podjęta przez PSOZ w postaci serii pt. *Budownictwo obronno-rezydencjonalne na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej*, z której dotychczas ukazały się cztery tomy³⁷ oraz publikacje materiałów z sesji naukowej, która odbyła się we Włocławku w maju 1994 r.³⁸

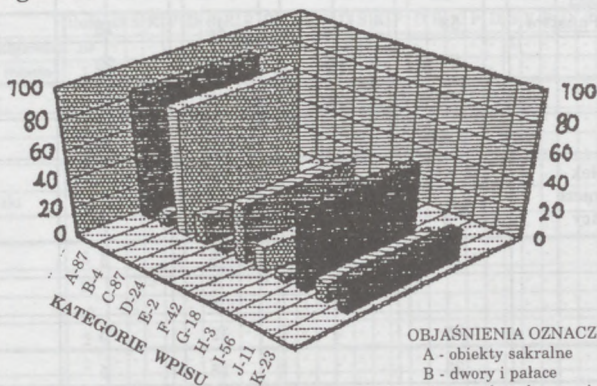
Stałym priorytetem konserwatorskim obejmowane są obiekty planowane do wpisu do rejestru zabytków. Stan wpisów na połowę 1995 r. wynosi 359 różnego rodzaju dóbr kultury (diagram 1 i 2).

³⁷ L. Kajzer, *Zamek w Raciążku*, cz. I, Łódź 1990. J. Horbacz, L. Kajzer, T. Nowak, *Siedziby obronno-rezydencjonalne w powiecie kowalskim na Kujawach w XIII-XVIII w.*, cz. II, Łódź 1991. *Kościelna Wieś na Kujawach, studium osadnicze* pod redakcją L. Kajzera, cz. III, Łódź 1994. L. Kajzer, A. Horonziak, *Budownictwo obronne Ziemi Dobrzyńskiej, wstęp do badań*, cz. IV, Włocławek 1995.

³⁸ *Stolica i region, Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej, Materiały z sesji naukowej we Włocławku (9-10 maja 1994 r.)*, pod redakcją O. Krut-Horonziak, L. Kajzera, Włocławek 1995.

Rejestr zabytków - kategorie wpisu stan na połowę 1995 r.

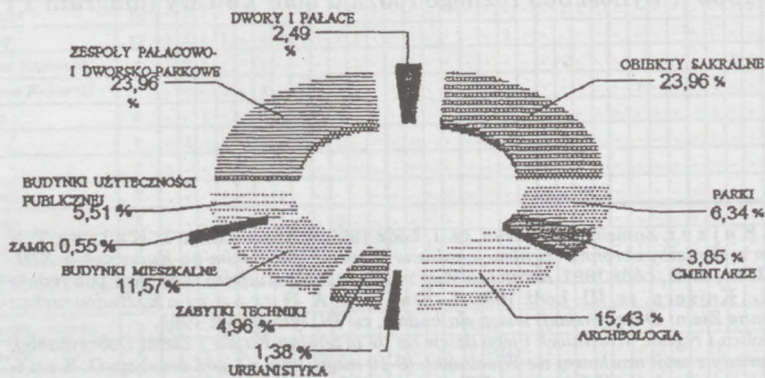
* Diagram 1.

OBJAŚNIENIA OZNACZEŃ:

- A - obiekty sakralne
- B - dwory i pałace
- C - zespoły pałacowo- i dworsko-parkowe
- D - budynki użyteczności publicznej
- E - zamki
- F - budynki mieszkalne
- G - zabytki techniki
- H - urbanistyka
- I - archeologia
- J - cmentarze
- K - parki

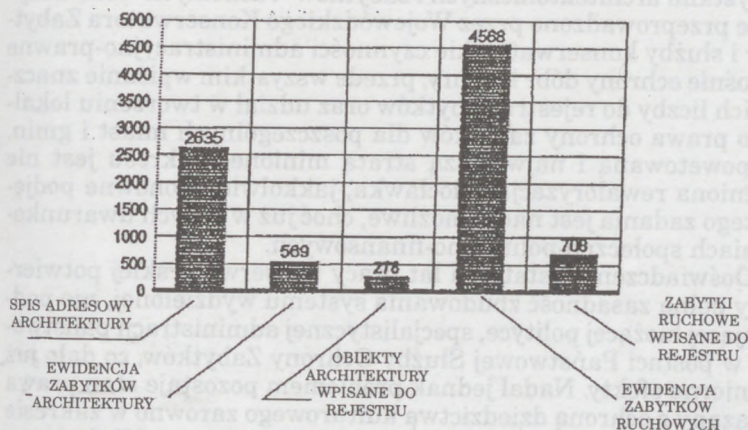
* Diagram 2.

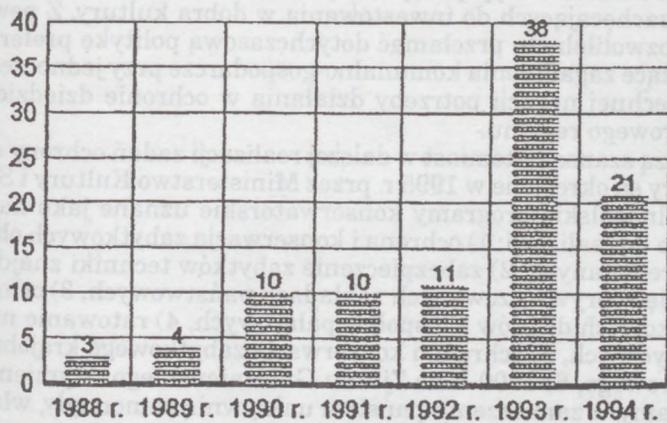
Dla każdej gminy i miasta opracowane zostały plany wpisów do rejestru zabytków odnośnie poszczególnych kategorii dóbr kultury. Łącznie zaplanowano ok. 500 zespołów i obiektów do objęcia ustawową ochroną (wykres 1 i 2).

Liczba wpisów do rejestru zabytków w latach 1988-1994

* Wykres 1.

* Wykres 2.

Zarysowane w artykule dwadzieścia lat działalności Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Włocławku i współpracujących z nim służb konserwatorskich, ukazane w powiązaniu z uwarunkowaniami polityczno-gospodarczymi i prawnymi, pozwalają zauważyć, iż był to okres obfitujący zarówno w sukcesy, jak i porażki w dziedzinie ochrony dóbr kultury na terenie województwa włocławskiego. Szczególne osiągnięcia konserwatorskie dotyczą dwóch istotnych kierunków działań: przeprowadzenia licznych różnorodnych prac konserwatorskich w obrębie zabytków, przede wszystkim architektonicznych i zabytków "ruchomych" oraz wszystkie przeprowadzone przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i służby konserwatorskie czynności administracyjno-prawne odnośnie ochrony dóbr kultury, przede wszystkim wpisanie znacznej ich liczby do rejestru zabytków oraz udział w tworzeniu lokalnego prawa ochrony zabytków dla poszczególnych miast i gmin. Niepowetowaną i największą stratą minionego okresu jest nie spełniona rewaloryzacja Włocławka, jakkolwiek ponowne podjęcie tego zadania jest nadal możliwe, choć już w innych uwarunkowaniach społeczno-polityczno-finansowych.

Doświadczenia ostatnich lat pracy konserwatorskiej potwierdziły pełną zasadność zbudowania systemu wydzielonej, nie podlegającej bieżącej polityce, specjalistycznej administracji państwowej w postaci Państwowej Służby Ochrony Zabytków, co dało już wymierne efekty. Nadal jednak problemem pozostaje stan prawa związany z ochroną dziedzictwa kulturowego zarówno w zakresie konieczności opracowania nowej ustawy o ochronie dóbr kultury, ustawy reprzywatyzacyjnej, ustawy o renowacjach miast historycznych, uprawnieniu Państwowej Służby Ochrony Zabytków do egzekucji administracyjnych, jak i opracowanie rozwiązań systemowych zachęcających do inwestowania w dobra kultury. Z pewnością pozwoliłoby to przełamać dotychczasową politykę preferującą bieżące zagadnienia komunalno-gospodarcze przy jednoczesnej powszechnej negacji potrzeby działania w ochronie dziedzictwa kulturowego regionu.

Dużą szansą natomiast w dalszej realizacji zadań ochrony dóbr kultury są określone w 1995 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki ogólnopolskie programy konserwatorskie uznane jako najpilniejsze do realizacji: 1) ochrona i konserwacja zabytkowych obiektów drewnianych, 2) zabezpieczenie zabytków techniki znajdujących się w prywatyzowanych zakładach państwowych, 3) ochrona zabytkowych dworów i zespołów pałacowych, 4) ratowanie miast historycznych, 5) ochrona i konserwacja zabytkowego krajobrazu kulturowego, 6) 1000-lecie Zjazdu Gnieźnieńskiego. Wymienione programy w zamierzeniu państwa uaktywnią samorządy, właści-

cieli i użytkowników. Uzasadniając konieczność podjęcia natychmiastowych działań dla skutecznej ochrony obiektów i zespołów zabytkowych, stają się tym samym generalną wytyczną do działań konserwatorskich na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej na najbliższe lata.

WŁOCŁAWSKIM W LATACH 1975-1995

Pełne zobrazowanie dróg sportu i turystyki w dwudziestolecie istnienia województwa wrocławskiego jest zadaniem niezmiernie trudnym. Na kilkudziesięciu stronach zapewne trzeba nie tylko najwłaściwiej osiągniecia sportowców wrocławskich klubów, ale także przedstawić okoliczności temu towarzystwo, zachodzące zmiany, których w minionym dwudziestoleciu było tak wiele.

W chwili powstania województwa wrocławskiego reprezentowane było w rozgrywkach ligowych przez zespół tenisa stołowego "Start" Wrocław oraz siatkarki "Wrocław", którzy w latach 1975 z wyjątkiem awansu do II ligi. Tenisa stołowego był to dyscypliną, w której wrocławianie najwcześniej odnosić zaczęli sukcesy na krajową szczeblu. "Start" dwi zresztą ewentualnie w szachy Pałeki. W swych występach w ekstraklasie, czy II lidze korzystał prawie wyłącznie z własnych wychowanków. Wrocławsk "Start" był z doskonałą praca z "pięciarską" młodzieżą. Każdego niemal roku wychowanki we Wrocławiu bokserzy zdobywali medale mistrzostw krajów wśród juniorów czy młodzieżowców, aby następnie osiągnąć na pierwszoligowych zespołów. O przyznawaniu tego statusu rozstrzygał przede wszystkim puchar państwa. Ponadto nowe województwo liczyło się także na sportowców mając krajowe i europejskie sukcesy młodzieżowych w wioślarstwie i lekkiej atletyce.

Sport wytrzymałościowy koncentrował się wówczas w Włocławku województwa. Stan ten nie uległ większym zmianom do dnia dzisiejszego. Wymaga to z wyjątkiem dominacji łudźców, potencjał przetrwał. Włocławka nad innymi ośrodkami miejskimi województwa. W tym "ironia" dominowała głównie szachy polna, która cieszyła się i cieszy największą popularnością wśród młodszych pokoleń. Osiągnięcia od tej strony były i będą. Dotyczyły takich sportów jak boks, narciarstwo, wioślarstwo, kolarstwo w cieśninach Zorut, tenis stołowy i inne.

Rozwój bazy sportowej w Włocławku (zob. rysunek 1)

Bezpośredni wpływ na rozwój sportu, zarówno we Wrocławiu

jak i w innych miastach województwa, miały dwa wydarzenia. W

Województwo łódzkie i województwo świętokrzyskie. W tym celu należało przede wszystkim wypracować jednolity system ochrony dóbr kultury na terenie województwa łódzkiego. Szczególnie odciążenie konserwatorskie dotyczy dwóch istotnych kierunków działań: przeprowadzenia licznych różnorodnych prac konserwatorskich w okresie zabytków, przede wszystkim architektonicznych i zabytków ruchomych oraz wszystkie przeprowadzane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i służby konserwatorskie czynności administracyjno-prawne odnośnie ochrony dóbr kultury, przede wszystkim wpisanie znacznej ich liczby do rejestru zabytków oraz udział w tworzeniu lokalnego prawa ochrony zabytków dla poszczególnych miast i gmin. Niepowściągnięty i największy strach minionego okresu jest nie opinione rewolucyjne Włocławka, iktolwiek pewne podjęcie tego zadania jest nadal możliwe, choć już w innych uwarunkowaniach społeczno-polityczno-finansowych.

Doświadczenia ostatnich lat pracy konserwatorskiej potwierdziły pełną zasadność stosowania systemu wydzielonej, niepolitycznej służby polityki specjalistycznej administracji państwowej w postaci Państwowej Służby Ochrony Zabytków, to jest jej wyodrębnienie. Nadal jednak problemem pozostaje stan prawny związany z ochroną dziedzictwa kulturowego zarówno w zakresie systemowego wprowadzania nowej ustawy o ochronie dóbr kultury, sprawy administracyjnej, ustawy o renowacjach miast historycznych, wdrażaniem Państwowej Służby Ochrony Zabytków do egzekucji, kierownictwach, jak i ogarnięcie rozwiązań systemowych i technicznych do zmniejszenia w dobrą kulturę. Z pewnością powstanie to zagadnienie dotychczasowej polityki preferującej typowe zagadnienia kulturalno-gospodarcze przy konieczności wypracowania nowych porady działania w ochronie dziedzictwa kulturalnego regionu.

Dotychczasowe badania w zakresie realizacji zadań ochrony dóbr kultury wypracowane w 1975 r. przez Ministerstwo Kultury i Sztuki

Województwo łódzkie i województwo świętokrzyskie. W tym celu należało przede wszystkim wypracować jednolity system ochrony dóbr kultury na terenie województwa łódzkiego. Szczególnie odciążenie konserwatorskie dotyczy dwóch istotnych kierunków działań: przeprowadzenia licznych różnorodnych prac konserwatorskich w okresie zabytków, przede wszystkim architektonicznych i zabytków ruchomych oraz wszystkie przeprowadzane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i służby konserwatorskie czynności administracyjno-prawne odnośnie ochrony dóbr kultury, przede wszystkim wpisanie znacznej ich liczby do rejestru zabytków oraz udział w tworzeniu lokalnego prawa ochrony zabytków dla poszczególnych miast i gmin. Niepowściągnięty i największy strach minionego okresu jest nie opinione rewolucyjne Włocławka, iktolwiek pewne podjęcie tego zadania jest nadal możliwe, choć już w innych uwarunkowaniach społeczno-polityczno-finansowych.

Grzegorz Oleradzki (Włocławek)

SPORT I TURYSTYKA W WOJEWÓDZTWIE WŁOCŁAWSKIM W LATACH 1975-1995

Pełne zobrazowanie dziejów sportu i turystyki w dwudziestolecu istnienia województwa włocławskiego jest zadaniem niezmiernie trudnym. Na kilkudziesięciu stronach zawrzeć trzeba nie tylko najważniejsze osiągnięcia sportowców włocławskich klubów, ale także przedstawić okoliczności temu towarzyszące, zachodzące zmiany, których w minionym dwudziestolecu było tak wiele.

W chwili powstania województwo włocławskie reprezentowane było w rozgrywkach ligowych przez zespół tenisa stołowego "Start" Włocławek oraz siatkarzy "Włocławii", którzy właśnie w 1975 r. uzyskali awans do II ligi. Tenis stołowy był tą dyscypliną, w której włocławianie najwcześniej odnosili sukcesy na krajową miarę. "Start" był zresztą ewenementem w skali Polski. W swych występach w ekstraklasie, czy II lidze korzystał prawie wyłącznie z własnych wychowanków. Włocławek znany też był z doskonałej pracy z "pięściarską" młodzieżą. Każdego niemal roku wychowani we Włocławku bokserzy zdobywali medale mistrzostw kraju wśród juniorów czy młodzieżowców, aby następnie emigrować do pierwszoligowych zespołów. O przyczynach tego stanu rzeczy pisał będę szerzej nieco później. Ponadto nowe województwo liczyło się także na sportowej mapie kraju (ale tylko w kategoriach młodzieżowych) w wioślarstwie i lekkoatletyce.

Sport wyczynowy koncentrował się wówczas w stolicy województwa. Stan ten nie uległ większej zmianie do dnia dzisiejszego. Wynika to z wyraźnej dominacji (ludność, potencjał przemysłowy) Włocławka nad innymi ośrodkami miejskimi województwa. W tzw. "terenie" dominowała głównie piłka nożna, która cieszyła się i cieszy największą popularnością wśród młodego pokolenia. Odstępstwa od tej reguły były nieliczne, a dotyczyły takich sportów jak hokej na trawie, pływanie, siatkówka, kolarstwo w ciechocińskim "Zdroju" czy piłka ręczna w Kikole.

Rozwój bazy sportowej (wybrane zagadnienia)

Bezpośredni wpływ na rozwój sportu, zarówno we Włocławku jak i w terenie, ma wielkość bazy służącej do jego uprawiania. W

latach istnienia województwa nie udało się osiągnąć znaczącego postępu, a wręcz przeciwnie - mówić można o znacznym regresie, a uwaga ta w pierwszym rzędzie dotyczy Włocławka. Dwadzieścia lat temu były w mieście dwa boiska piłkarskie w pełni odpowiadające regulaminowym wymogom. Dziś jest tak samo. Dwie płyty służą obydwu działającym w mieście klubom, a każdy z nich oprócz zespołu seniorów (grających w III lidze) ma w rozgrywkach kilka drużyn młodzieżowych. Niedostateczna liczba boisk treningowych (istnieją tylko przy obiekcie OSiR-u) oraz ich zły stan powodują, że praca z młodzieżą jest coraz trudniejsza. Spartańskie niekiedy warunki zniechęcają młodzież do uprawiania piłki nożnej.

Przez dwadzieścia lat istnienia województwa nie udało się wzbogacić w sposób znaczący bazy sportowej. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza Włocławka, w którym na przestrzeni tych lat nie powstał w praktyce żaden obiekt przeznaczony dla sportu wyczynowego. Były oczywiście i obiektywne przyczyny takiego stanu, zwłaszcza po 1980 r. kiedy to generalnie w skali kraju nastąpił zastój w budownictwie sportowym. Nie wykorzystano jednak okresu drugiej połowy lat siedemdziesiątych, kiedy to rozpoczynała się największa w powojennych dziejach miasta inwestycja - rozbudowa Zakładów Azotowych. Wtedy była możliwość, aby w ramach tzw. inwestycji towarzyszących pomyśleć o rozbudowie urządzeń sportowych. Zbyt słabe było jednak zainteresowanie problemami kultury fizycznej, a w tym sportu, ze strony władz zarówno wojewódzkich, jak i miejskich. Druga szansa powstała w kilka lat później, kiedy to organizowane miały być we Włocławku centralne dożynki, do 1981 r. powstać miał duży kompleks obiektów sportowych (nowy stadion z widownią na 30 tys., tartanową bieżnię, druga hala z boiskiem do piłki ręcznej). Inwestycja taka na długie lata rozwiązałaby problemy z bazą kultury fizycznej w mieście. Sierpień 1980 r., społeczny protest przeciwko istniejącej sytuacji w kraju spowodował odłożenie tych planów "na półkę". Trafiły tam też - w kilka lat później - plany budowy kompleksu sportowego w największym włocławskim osiedlu mieszkaniowym "Południu".

Trochę lepiej przedstawia się sytuacja z obiektami zamkniętymi, wprawdzie nie nadającymi się do organizacji imprez z udziałem publiczności, ale powstanie ich poszerzyło możliwości treningowe. Na salę sportów walki adaptowano magazyny nie istniejącego już PBRol. Tu wychowało się wielu włocławskich judoków, przedstawicieli dyscypliny, która przysparza ostatnio włocławskiemu sportowi najwięcej sukcesów. Przy budowanych szkołach powstało kilka w miarę nowoczesnych sal sportowych. Moda na tenis zaowocowała wybudowaniem kilkudziesięciu kortów. To wszy-

stko jednak zbyt mało jak na potrzeby 120-tysięcznego miasta i nadal spore zainteresowanie młodzieży sportem. Brak bazy jest powodem powolnego upadku piłki ręcznej, w bardzo trudnych warunkach pracować muszą wrocławscy lekkoatleci.

W innych miastach województwa sytuacja przedstawia się odrobinę lepiej. W 1983 r. oddano do użytku salę w lipnowskim Zespole Szkół Mechanicznych z pełnowymiarowym boiskiem do piłki ręcznej. Modernizacji lub rozbudowie poddano stadiony w Lipnie, Radziejowie Kujawskim, Ciechocinku i Aleksandrowie Kujawskim.

Zmiany organizacyjne

Pisząc o dwudziestoletniej historii sportu w województwie, nie można pominąć zachodzących w tym czasie zmian organizacyjnych. Początek istnienia nowego województwa zbiegł się prawie w czasie z powstaniem MZKS "Wrocławia", klubu wielosekcyjnego, który miał być sportową wizytówką miasta, a potem i województwa. Działać on miał w oparciu o największe zakłady pracy Wrocławka. Takie były przynajmniej założenia autorów przymusowej fuzji "Wrocławianki" i "Kujawiaka" dokonanej w 1974 r. Z perspektywy lat wyraźniej widać szkody, jakie decyzja ta przyniosła. Pierwszą było wyeliminowanie z działalności w sporcie społeczników zastępowanych przez coraz liczniejszych urzędników. Znacznie ograniczono też (zwłaszcza w piłce nożnej) pracę z młodzieżą. Wsparcie ze strony zakładów pracy nie było takie duże, jak się spodziewano, na pomoc liczyć mogli tylko grający w II, a potem w I lidze siatkarze. Klub ograniczyć musiał działalność, a pierwszą sekcją którą dotknęły cięcia, była lekkoatletyka. Sytuacja stała się jeszcze trudniejsza po 1980 r. Kłopoty finansowe, a także i organizacyjne sprawiły, że w pewnym momencie trzeba było w klubie wprowadzić zarząd komisaryczny. Potem sytuacja się nieco unormowała, jednak kłopotów finansowych nie udało się do końca przezwyciężyć. Trzy sekcje gier zespołowych (w 1987 r. po reaktywowaniu WTW ubył wioślarstwo), choćby na poziomie III ligi, wymagały znacznych środków. Tych brakowało i w efekcie "Wrocławia" uległa likwidacji. Wcześniej na samodzielność zdecydowali się koszykarze, powołując do życia w 1993 r. Wrocławskie Towarzystwo Koszykówki. Uratowali się też piłkarze poprzez stworzenie Wrocławskiego Klubu Piłkarskiego "Wisła".

Bardziej znanym na arenie krajowej klubem był wrocławski "Start". Pozostawał on (niestety tylko teoretycznie) pod opieką spółdzielczości i rzemiosła, jednak większość środków na działalność pochodziła z budżetu miasta czy województwa. Wizytówką klubu byli tenisiści stołowi - zarówno kobiety, jak i mężczyźni - i

bokserzy. Zachodzące od 1990 r. zmiany, ograniczenie możliwości finansowania wyczynu ze środków budżetowych spowodowały, że nad klubem zawisła realna groźba upadku, wówczas to opiekę nad klubem przejęła jedna z nowo powstałych we Włocławku firm prywatnych. Początkowo wydawało się, że pod nazwą i opieką "Alchemu" nastały dla byłych "startowców" wspaniałe czasy. Perspektywy były tak olśniewające, że zdecydowano się na stworzenie sekcji lekkoatletycznej. Szybko okazało się jednak, że "Alchem" to kolos na glinianych nogach. Głośny upadek firmy znowu doprowadzić mógł do likwidacji klubu. Działacze związani z boksem i tenisem stołowym podjęli próbę ratowania sekcji. Powstał więc Włocławski Klub Tenisa Stołowego "Start" i Włocławski Klub Bokserski "Start". O ich dokonaniach szerzej napiszę później, przy bliższym przedstawieniu obydwu dyscyplin.

Zmian organizacyjnych we włocławskich klubach było zresztą znacznie więcej. W 1985 r. powstał Miejski Klub Sportowy "Zryw", którego założyciele podjęli się ratowania dyscyplin, które mimo dokonań, dobrej pracy z młodzieżą, nie mogły znaleźć sobie formuły organizacyjnej. W pierwszym rzędzie dotyczyło to "królowej sportu" - lekkoatletyki. Sekcja lekkoatletyczna niemal co roku zmieniała nazwę. Kłopoty organizacyjne, brak jasnej perspektywy nie sprzyjały systematycznej pracy szkoleniowej. W "Zrywie" obok lekkoatletów znaleźli się też judocy i szachiści. Sekcja judo, która rozpoczęła pracę od podstaw, szybko zaczęła się prężnie rozwijać, odnosząc coraz więcej sukcesów. Z początkiem lat dziewięćdziesiątych zaczęła ona działać przy Ośrodku Sportu i Rekreacji, aby wreszcie w ubiegłym roku w pełni się usamodzielnic. W chwili obecnej judoków skupia Włocławskie Towarzystwo Judo. W pełni usamodzielnili się też lekkoatleci. Pierwszym krokiem było powstanie "Vectry", którą stworzyli działacze i zawodnicy związani niegdyś z "Alchemem", do których w późniejszym okresie dołączyli lekkoatleci "Zrywu".

W końcu 1979 r. działacze związani z dawnym "Kujawiakiem" stworzyli MZKS "Budowlani", choć powszechnie używana była stara nazwa, do której oficjalnie powrócono w 1983 r. Aby w pełni zamknąć część dotyczącą zmian organizacyjnych, wspomnieć trzeba o klubach sportowych, które zniknęły już z mapy Włocławka. Należały do nich WLKS "Amator" (kolarstwo); "Start - Krokus" z silną sekcją szachową; zajmująca się koszykówką "Baza" czy TKKF "Relaks", którego zespół badmintonu występował w II lidze. Nadal natomiast działa MKS "Junak", a także powstały w ubiegłym roku Włocławski Klub Piłki Ręcznej.

Znacznie mniejsze zmiany zachodziły w innych miejscowościach województwa, co związane jest najczęściej z faktem, że w mniej-

szych miastach działa najczęściej jeden klub, a dominującym sportem jest piłka nożna. Losy tych klubów w minionym dwudziestolecu układały się różnie, lecz większość z nich z powodzeniem przetrwała trudne czasy. Największe straty poniósł ciechociński "Zdrój", który jako jedyny klub z tzw. "terenu" prowadził kilka sekcji. Większość z nich uległa w latach osiemdziesiątych likwidacji i w ten sposób ze sportowej mapy województwa zniknęło pływanie, kolarstwo, tenis ziemny i hokej na trawie.

Sportem dominującym w miastach i gminach województwa była, i jest nadal, piłka nożna, a w okresie zimowym także tenis stołowy. Od początku lat dziewięćdziesiątych można nawet mówić (w odniesieniu do piłki nożnej) o coraz lepszej postawie drużyn z mniejszych miejscowości. Można nawet zaobserwować w kilku ostatnich latach zjawisko powstania nowych klubów w miasteczkach i gminach, w których sport wyczynowy dotychczas nie funkcjonował. Wśród powstałych w ostatnich latach klubów wymienić można "Zgodę" Chodecz, "Lubieniankę" Lubień Kujawski, czy odnoszącego chyba największe sukcesy "Cukrownika" Fabianki.

Przystępując do pisania ściśle sportowej części opracowania, długo zastanawiałem się nad metodą przedstawienia dokonań wrocławskich sportowców. Ponieważ tekst ten nie ma charakteru ściśle naukowego, a nie jest możliwe zmieszczenie w stosunkowo krótkim opracowaniu wszystkich najważniejszych wydarzeń z minionego dwudziestolecia, przyjąć musiałem koncepcję, która z jednej strony oddawałaby rangę sportowych dokonań na międzynarodowej i krajowej arenie sportowców województwa wrocławskiego, z drugiej zaś zainteresowanie społeczeństwa daną dyscypliną sportu.

Koszykówka

Rozpocząć trzeba od koszykówki, dzięki której Włocławek stał się znany nie tylko w kraju, ale i na arenie międzynarodowej. Przez wiele sezonów o awans do II ligi walczyli koszykarze "Włocławii", zawsze jednak w ostatniej fazie rywale okazywali się silniejsi. Zawodziliśmy głównie w sprawach organizacyjnych, a nie sportowych. Zmiany nastąpiły dopiero w 1990 r. po kolejnej nieudanej próbie uzyskania awansu. Motorem działań był znany niegdyś koszykarz Andrzej Dulniak i firma "Provide". W tym czasie możliwe już było - o ile oczywiście były odpowiednie środki - stworzenie od podstaw silnego zespołu. W ten sposób we Włocławku znalazła się trójka koszykarzy z pierwszoligowego (wówczas) AZS Koszalin - Białorusini Jewgienij Pustogwar i Siergiej Słaniewski

oraz Adam Kadej. Resztę zespołu stanowili wychowankowie, z których tylko Wojciech Kobielski miał ligowe doświadczenie zdobyte w toruńskiej "Wiśle" i AZS. Trenerem nowo tworzonego zespołu został Mirosław Noculak, przed laty koszykarz "Junaka", potem szkoleniowiec ligowych klubów, który w swej trenerskiej karierze prowadził także reprezentację kraju junierek.

W rozgrywkach III ligi wrocławianie nie znaleźli rywali (tylko jedna minimalna porażka), a 6 kolejnych zwycięstw w turniejach barażowych zapewniło awans do II ligi. Nikt z działaczy nie krył, że cele są bardziej ambitne. Pobyt w II lidze trwać miał tylko sezon. Tak też się i stało, choć tym razem droga nie była już tak łatwa, mimo silniejszego zespołu niż przed rokiem. Trapionego kontuzjami S. Ślaniewskiego zastąpił inny Białorusin Igor Griszczuk, który wkrótce stał się niekoronowanym królem wrocławskiej koszykówki. W składzie byli nowi zawodnicy z ligowym doświadczeniem: Maciej Marciniak i Mirosław Wiśniewski. Niemal przez całe rozgrywki trwała rywalizacja korespondencyjna wrocławian ze szczecińską "Pogonią". Minimalnie lepsi okazali się szczecinianie, a o wszystkim rozstrzygnął mecz w Szczecinie wygrany w dramatycznych okolicznościach przez "Pogoń".

Drugie miejsce, które zajęli wrocławianie, upoważniało ich jednak do gry w barażach, gdzie rywalem był wałbrzyski "Górnik", drużyna z olbrzymimi tradycjami, mająca w swym dorobku tytuł mistrza kraju. System barażu preferował zespół z Wałbrzycha (więcej pojedynków na własnym parkiecie). Tymczasem wrocławianie prowadzeni wówczas przez trenerski duet Szczepan Waczyński i Maciej Mackiewicz potrafili wygrać spotkanie wyjazdowe. Dwa zwycięstwa we Wrocławku dały drużynie awans do ekstraklasy.

Wyższa liga to zarazem wyższe wymagania i konieczność zaangażowania większych środków. Awans zbiegł się w czasie z kłopotami "Provide" i innych związanych z tą firmą przedsiębiorstw, które nie były już w stanie łożyć na koszykówkę takich jak dotychczas kwot. Formalnie rzecz biorąc drużyna była nadal jedną z sekcji "Włocławii", która jednak nie miała środków na zapewnienie bytu pierwszoligowego zespołu. Sen o wielkiej koszykowiec w mieście średniej wielkości zdawał się kończyć. Udało się jednak pozyskać sponsora z prawdziwego zdarzenia - Kujawską Fabrykę Farb i Lakierów "Nobiles". Kierownictwo firmy nie zrażone poprzednim niepowodzeniem przy próbie mariażu ze sportem, zapewniło zespołowi niezbędne środki, uzyskując za to wspólną okazję do reklamy.

Z nowymi zawodnikami - Romanem Olszewskim, Wojciechem

Puścieniem i Grzegorzem Skibą zespół rozpoczął walkę w ekstraklasie, mając za zadanie utrzymać się w lidze. Po rundzie zasadniczej (22 spotkania) "Nobiles" znalazł się w grupie zespołów słabszych, a przedłużenie ligowego bytu zależało od zajęcia w niej jednego z dwóch pierwszych miejsc. Plan ten udało się zrealizować i wrocławianie przystąpili do rozgrywek "play-off". Start z 7. pozycji od początku skazywał zespół "Nobilesu" na grę z drużynami czołówki, a więcej meczy rozegrać trzeba było na obcych parkietach. Ku ogólnemu zaskoczeniu wrocławianie wygrali zarówno z wrocławskim "Aspro", jak i ze "Stalą Bobrek", a na podkreślenie zasługuje fakt, że w obydwu przypadkach o sukcesie decydowały ostatnie spotkanie rozegrane na wyjazdach. W walce o mistrzostwo kraju rywalem "Nobilesu" był wrocławski "Śląsk". Tym razem niespodzianki już nie było, choć i tak wicemistrzowski tytuł "Nobilesu" uznany został za największą niespodziankę ligowych rozgrywek.

Sezon 1993-94 koszykarze rozpoczęli już jako zespół Włocławskiego Towarzystwa Koszykówki, które przejęło od "Włocławii" całą sekcję. Nowa formuła organizacyjna pozwoliła na poszerzenie grona sponsorów między innymi o "Delectę", a w późniejszym okresie także Bank Inicjatyw Gospodarczych. W ogólnych kosztach liczyła się też pomoc miasta, choćby w postaci nieodpłatnego udostępniania obiektów. Tradycją stało się, że prezesem WTK jest przewodniczący Rady Miejskiej. Pierwszym prezesem WTK był Stefan Lewandowski, którego zastąpił Kazimierz Nowak.

Przed sezonem dokonano zmian w składzie, zwłaszcza że czekała wrocławian pucharowa przygoda. Kończącego karierę J. Pustogwara zastąpił Aleksiej Ugriumow, przybył też do Włocławka jeden z najlepszych i najbardziej doświadczonych koszykarzy Jerzy Bińkowski oraz dobry rozgrywający Mirosław Kabała. Pucharowa przygoda nie trwała zbyt długo, jednak w rozgrywkach ligowych - tak jak przed rokiem - wrocławianie awansowali do finału. I tym razem lepszy był wrocławski "Śląsk".

W trzecim sezonie występów w ekstraklasie zespół prowadził Wojciech Krajewski, którego asystentem został były koszykarz, wspomniany już W. Kobielski. Wraz z nowym trenerem pojawili się też nowi koszykarze - jeden z najzdolniejszych graczy młodego pokolenia, Tomasz Jankowski. A. Ugriumowa zastąpił Siergiej Żeludok, a weterana J. Bińkowskiego inny z koszykarzy starszego pokolenia, Henryk Wardach. Był to najtrudniejszy sezon dla wrocławskich koszykarzy. Jako jedyny polski zespół "Nobiles" awansował do rozgrywek grupowych Klubowego Pucharu Europy. Ligę połączyć więc trzeba było z 10 meczami pucharowymi i

dalekimi podróżami - w grupie rywalami były zespoły Włoch, Hiszpanii, Turcji, Izraela i Łotwy. Wyjątkowo silna grupa i za sukces uznać trzeba 4. miejsce wrocławian. W finale pucharu spotkały się Benneton Treviso i Taugres Viottoria, drużyny grające w tej samej co "Nobiles" grupie. Tak znaczny wzrost obciążeń przy stosunkowo nielicznej kadrze musiał odbić się na wynikach ligowych. Nie było kłopotu z awansem do rozgrywek "play-off", ale dopiero 3. miejsce po rundzie zasadniczej spowodowało, że już w półfinale walcząca z prowadzącą "Mazowszanką" Pruszków i znów większość pojedynków grać trzeba było na wyjeździe. "Nobiles" zajął ostatecznie 3. miejsce, co uznać trzeba za sukces. W toczących się obecnie rozgrywkach o mistrzostwo kraju, "Nobiles" przewodzi ligowej tabeli, a celem zespołu jest zdobycie wreszcie mistrzostwa Polski.

Koszykówka w województwie ogranicza się niestety tylko do dwóch sekcji. Obok "Nobilesu" sekcję ma także MKS "Junak". Walka o czołowe miejsce w kraju, udział w europejskich pucharach powodują, że coraz bardziej profesjonalizujący się zespół korzystać musi z tego, co na rynku najlepsze. Coraz trudniej do ligowej kadry przebić się własnym wychowankom. W ostatnich latach sztuka ta udała się tylko Wojciechowi Pietrzakowi, Przemysławowi Klimczakowi i Tomaszowi Protasiukowi. Inni, po ukończeniu 18 lat, kończą z czynnym uprawianiem sportu. Próby stworzenia drugiego zespołu seniorów zakończyły się niepowodzeniem - przez rok istniała tylko sekcja w "Kujawiaku", niewiele dłużej przy jednym z miejskich przedsiębiorstw - "Bazie". Z konieczności więc koszykarze nie znajdujący miejsca w kadrze wypożyczani są do zespołów niższych klas. Nie widać też większego zainteresowania koszykówką w terenie, co głównie spowodowane jest brakiem - poza Lipnem - warunków do rozgrywania spotkań. Nie powiodła się też próba stworzenia sekcji kobiecej, choć coraz więcej dziewcząt zainteresowanych jest tą grą. Potęgę koszykówki zbudowano dużym wysiłkiem finansowym i przy pomocy zawodników z zewnątrz. Zespół ten jednak znacznie odstaje od poziomu europejskiego, nie mówiąc już o światowym, z czego należy zdawać sobie sprawę.

Judo

Działacze skupieni wokół wrocławskiego judo pokazali, że jeszcze lepsze rezultaty osiągnąć można wytwałą pracą z wrocławską młodzieżą. Gdy przed 10 laty powstawała przy MKS "Zryw" sekcja tego sportu, nikt nie przypuszczał, że już za kilka lat ta

właśnie dyscyplina przynosić będzie tyle chwały miastu i województwu. Przed 1985 r. judo nie było we Wrocławku dyscypliną nieznaną. Uprawiane było jednak przez zapaleńców, działających w strukturach TKKF. Po 1975 r. usiłowali oni znaleźć swe miejsce w "Starcie", jednak w sytuacji kryzysowej pierwszą ofiarą cięć padli właśnie judocy. Z chwilą powstania sekcji w 1985 r. pracę trzeba było rozpocząć od podstaw. Tak się szczęśliwie złożyło, że okres ten to lata fascynacji młodzieży wschodnimi stylami walki. Trener Roman Stawisiński, który od początku był siłą napędową sekcji, nie mógł narzekać na brak chętnych i to zarówno chłopców, jak i dziewcząt. W wewnętrznej rywalizacji kształtowali się przyszli mistrzowie. Początkowe sukcesy wśród młodzików i juniorów młodszych przyjmowane były na ogół z pewną dozą lekceważenia, zwłaszcza, że rywalizacja i medale na szczeblu makroregionu nie satysfakcjonowały tych, którzy decydowali o podziale środków finansowych. Pieniądzy na tę działalność nigdy nie było zbyt wiele, mimo coraz poważniejszych sukcesów. Wyniki w tej dyscyplinie były potwierdzeniem starej prawdy, że o sukcesie we współczesnym sporcie decyduje nie tylko talent, ale w pierwszym rzędzie mrówcza praca, gotowość do wielu wyrzeczeń. Nie wszyscy młodzi ludzie, którzy w sali sportów walki OSiR-u pojawili się w latach 1985-87, byli do tego gotowi.

Wytrwałości nie zabrakło Anecie Szczepańskiej, zawodniczce, która odniosła największe sukcesy w liczącej ponad 100 lat historii wrocławskiego sportu. Jak sama powiedziała, w latach kiedy rozpoczynała uprawianie judo, było przynajmniej kilka dziewcząt, którym szkoleniowcy przepowiadali błyskotliwą karierę. Zabrakło jednak cierpliwości, a nie każdy młody człowiek odporny był na czyhające pokusy. A. Szczepańskiej nie zrażały częste w tym sporcie kontuzje, powodujące dłuższe przerwy w startach i treningach. Zawsze po okresie rekonwalescencji szybko wracała na matę, starając się odrobić stracony czas. Efektem były coraz liczniejsze sukcesy. Ełatowa niemal medalistka mistrzostw Polski w kategoriach juniorskich, bez trudu zaaklimatyzowała się wśród senierek, zdobywając w latach 1993-94 mistrzowskie tytuły w wadze 61 kg. Stała się zawodniczką znaną, liczącą się na europejskiej arenie. Potwierdzeniem rozwoju jej kariery były starty w narodowych barwach na mistrzostwach Europy i świata. W 1994 r. wchodziła w skład zespołu, który na drużynowych mistrzostwach Europy zdobył brązowy medal. Została powołana do kadry olimpijskiej "A", wąskiej, wyselekcjonowanej grupy sportowców z różnych dyscyplin, mających największe szanse na uzyskanie olimpijskiej nominacji. We wrześniu ubiegłego roku na tokijskich mistrzostwach świata zdobyła brązowy medal. Sukces nieoczekiwa-

ny - był to bowiem jej debiut międzynarodowy w wyższej (66 kg) niż dotychczas wadze. Medal w Tokio był pierwszym tej rangi osiągnięciem w kategorii seniorów sportowca z włocławskiego klubu. Gwarantuje on też udział w nadchodzących igrzyskach, co od lat było marzeniem włocławskich kibiców. Wkrótce potem do medalowej kolekcji dorzuciła srebrny krążek z drużynowych mistrzostw Europy. Koniec ubiegłego roku był dla wychowanków trenera Romana Stawisińskiego bardzo udany. W grudniu brązowy medal z mistrzostw Europy juniorów przywiózł Jarosław Lewandowski, który tym samym potwierdził też przynależność do krajowej czołówki.

Dorobek medalowy włocławskich judoków mógł być jeszcze większy. Tylko pech wyeliminował ze startów w mistrzostwach świata i ME juniorów Pawła Koryckiego, aktualnego mistrza kraju w wadze 86 kg, jednego z najbardziej utalentowanych zawodników młodego pokolenia. Konieczność operacji kontuzjowanego kolana wyeliminowała go na pewien czas z czynnego uprawiania sportu. Gdy powrócił i był na najlepszej drodze do odzyskania formy, kontuzja drugiej nogi pokrzyżowała olimpijskie aspiracje młodego włocławianina.

Lista medali zdobytych przez włocławskich judoków na zawodach rangi krajowej w różnych kategoriach wieku jest bardzo długa i stale się powiększa. Tak znaczące osiągnięcia, uzyskane w stosunkowo krótkim czasie, zmuszają do refleksji i postawienia pytania o ich źródła. Czy jest to tylko przypadek związany z pojawieniem się samorodnych talentów czy też rezultat przemyślnych działań. Powrócić w tym miejscu trzeba do dalszych losów sekcji judo, powstałej w MKS "Zryw" w 1985 r. W pięć lat później judocy z Włocławka występowali już w barwach Ośrodka Sportu i Rekreacji. Takie rozwiązanie ułatwiało działalność, zwłaszcza od strony finansowej. Zachodzące zmiany w zasadach finansowania sportu znacznie ograniczyły wielkość środków przekazywanych na ten cel z budżetu, ściśle precyzując kierunki ich wydatkowania. Uprzywilejowane było szkolenie młodzieży, a przyjęte we Włocławku rozwiązanie służyć miało właśnie tym celom.

Truizmem byłoby przypominanie starej prawdy, że aby wyować jednego zawodnika europejskiego czy światowego formatu, wstępnemu szkoleniu poddać trzeba kilkudziesięciu, a czasem i kilkuset młodych ludzi. Tak właśnie działa się w judo, a owoce tego zbierane są dzisiaj. Pracę ułatwiał z pewnością fakt, że twórca potęgi tego sportu we Włocławku - Roman Stawisiński - był do 1994 r. wiceprezydentem miasta, odpowiedzialnym między innymi za kulturę fizyczną. Przedstawiciele innych dyscyplin zarzucali mu zbytne uprzywilejowanie swojej dyscypliny, ale czas po-

kazał, że pieniądze nie poszły na marne. Od połowy ubiegłego roku judocy w pełni się usamodzielnili, powołując do życia Włocławskie Towarzystwo Judo. Obok wspomnianej już trójki zawodników klasy krajowej, trenują dziesiątki młodych ludzi, wśród których jest kilku, którzy mają wszelkie szanse, aby osiągnąć podobne sukcesy.

Tenis stołowy

Tenis stołowy był tą dyscypliną sportu, która jako pierwsza potrafiła wprowadzić zespół z Włocławka do rozgrywek I ligii. Jeszcze w 1963 r. drużyna z powiatowego wówczas miasta zaczęła rywalizować z najlepszymi w kraju. Osiągnięte to zostało w sposób jak najbardziej naturalny, dzięki solidnej pracy z młodzieżą, z której przez wiele lat służył włocławski "Start". Związane to było nierozdzielnie z osobą Stefana Rutkowskiego, który przez lata był "siłą napędową" tej dyscypliny sportu, odgrywał identyczną rolę, jak w przypadku judo - R. Stawisiński.

W chwili powstania województwa wrocławscy pingpongiści nadal liczyli się na krajowej arenie (zwłaszcza wśród juniorów), choć właśnie w 1975 r. zespół seniorów musiał pożegnać się z ekstraklasą. Połowa lat siedemdziesiątych to początek okresu olbrzymiej popularności tego sportu w skali kraju. W wielu miejscowościach, gdzie uprawiano go dotychczas na absolutnie amatorskich zasadach, marzyć zaczęto o lidze. Marzenie łatwe do zrealizowania, o ile miało się do dyspozycji mieszkania i możliwość zapewnienia zawodnikom dobrze płatnych etatów. Takie reguły gry obowiązywały wówczas w polskim, "amatorskim" ponoć sporcie. Nie inaczej było przecież we Włocławku, gdy za duże pieniądze budowano ligowy zespół siatkarzy. Na tego typu pomoc nie mogli liczyć tenisiści stołowi. Najpierw do Lubina przeniósł się Waldemar Betman, potem do gliwickiego AZS przeszedł Marek Skibiński, zawodnik, który wyczynową grę (był dwukrotnie wicemistrzem kraju) potrafił łączyć z dziennymi studiami ekonomicznymi w Toruniu. Mimo tak znacznego osłabienia, potrafil tenisiści "Startu" powrócić do ekstraklasy w 1976 r., choć większość drużyny stanowili juniorzy. W tym też roku nastąpiła reorganizacja rozgrywek ligowych. W miejsce drużyn mieszanych wprowadzono odrębne rozgrywki zespołów kobiecych i męskich. Po eliminacjach awans do ekstraklasy kobiet wywalczyła drużyna w składzie: Anna Wysocka, Stefania Rybicka, Anna Szczotkowska i Elżbieta Lit-zau.

W następnym roku wychowankowie S. Rutkowskiego odnieśli olbrzymi sukces podczas mistrzostw kraju juniorów, zdobywając

komplet złotych medali. Andrzej Konopczyński wygrał grę indywidualną i wspólnie z Dariuszem Michalskim grę podwójną. Trzecie złoto "dorzuciła" drużyna występująca w składzie: Jarosław Łowicki, Dariusz Błaszczyk i Jarosław Rutkowski. Aż dziw bierze, że przy tylu uzdolnionych graczach nie można było dłużej utrzymać zespołów w ekstraklasie. Czas pewien trwała zabawa w klasyczną "wańkę-wstańkę" - awans do ekstraklasy, spadek i znowu powrót. Ten nieco dziwny stan rzeczy spowodowany był niskim zainteresowaniem i pomocą ze strony zarówno władz miejskich, jak i wojewódzkich. Zawsze brakowało środków, aby wspomóc tenis stołowy, którego siła oparta była na własnych wychowankach.

Przez całą niemal dekadę lat osiemdziesiątych zarówno kobiety, jak i męski zespół występował w II lidze. Coraz lepiej spisywały się zwłaszcza panie, które nawet w sezonie 1984-85 występowały ponownie w I lidze. Zespół ten tworzyły wówczas Alina Bogdaniuk, Małgorzata Rucińska, Joanna Konopa i Agnieszka Szałczyńska, a drużynę prowadził Henryk Desselberger, kolejny pasjonat, któremu wrocławski tenis stołowy ma wiele do zawdzięczenia. W tym czasie J. Konopa zdobyła też swój pierwszy wicemistrzowski tytuł wśród senierek. W tym okresie jednak bardzo wielu wychowanków "Startu" zmieniło barwy klubowe. Anna Wysocka przez wiele lat występowała w łódzkich zespołach, Andrzej Konopczyński był zawodnikiem "Górnika" Czerwionka, a Jarosław Łowicki grał u boku A. Grubby i L. Kucharskiego w AZS Gdańsk.

Na arenę krajową wrocławski tenis stołowy powrócił za sprawą pań z początkiem lat dziewięćdziesiątych. Zespół w składzie: Alina Bogdaniuk, Joanna Konopa, Agnieszka Tajkowska i Izabela Brodowska (jeden z nielicznych przypadków wzmocnienia zespołu wrocławskiego posiłkami z zewnątrz) bez najmniejszych kłopotów wygrał swoją grupę II ligi i nie dał rywalkom najmniejszych szans w turnieju barażowym. W tym czasie każdy niemal zespół grający w lidze wzmocniony był zawodniczką zagraniczną, głównie z republik wchodzących niegdyś w skład ZSRR. Takiego wzmocnienia dokonano też we Wrocławku, sprowadzając do drużyny Białorusinkę Ingę Jaworowską. Na taki luksus można sobie było pozwolić, gdyż opiekę na całym "Startem" przejęło prywatne przedsiębiorstwo "Alchem" i pod taką nazwą wrocławskie pingpongistki występowały w ekstraklasie. Dla nowego też klubu zdobywały medale na mistrzostwach kraju. J. Konopa ponownie została wicemistrzynią kraju, a wspólnie z I. Brodowską zdobyła także srebrny medal w grze podwójnej. Złoty przypadł natomiast A. Bogdaniuk, która grała wspólnie z wrocławianką A. Mikija-

niec. Pierwszy sezon zespół zakończył na medalowej pozycji, jednak przed nowym pojawiły się kłopoty związane ze wspomnianym już upadkiem "Alchemu". Ratując sytuację powołano więc do życia Włocławski Klub Tenisa Stołowego "Start", a sponsorem grającej w ekstraklasie drużyny stała się prywatna firma "Tradeam". Ściągnięto też do Włocławka, z przeżywającego kłopoty AZS AWF Gdańsk, najlepszą polską zawodniczkę Annę Januszyk. Nadal jednak nie udało się wyprzedzić brylującej od lat "Siarki" Tarnobrzeg. Anna Januszyk dwukrotnie zdobywała dla barw WKTS "Start" indywidualne mistrzostwo kraju, ale sytuacja w klubie stawała się coraz trudniejsza, co wiązało się z kłopotami dotychczasowego sponsora. Z braku środków nie udało się zrealizować planowanego ostatecznego transferu gdańszczanki, która dziś zdobywa punkty dla "Siarki". Sytuację pogorszył jeszcze fakt nieoczekiwanej zakończenia kariery przez J. Konopę-Sierputowską. Mimo tak olbrzymich kłopotów, udało się w ubiegłym sezonie utrzymać zespół w ekstraklasie. Jednak przed rozpoczęciem rozgrywek sezonu 1995-96 działacze WKTS "Start" zmuszeni byli podjąć decyzję rezygnacji z rozgrywek ligowych, z uwagi na brak środków finansowych. Ostatnia z pamiętających ekstraklasę zawodniczek - A. Bogdaniuk - jest dziś czołową pingpongistką II-ligowej "Noteci".

Nadal jednak nie zrezygnowano z pracy z młodzieżą zarówno w klubie, jak i w Uczniowskim Klubie Sportowym, działającym przy Szkole Podstawowej Nr 22. Może za kilka lat o wrocławskich zawodnikach znowu będzie głośno w kraju. Trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na stawiane niekiedy pytanie, czy do takiej krańcowej sytuacji musiało dojść? Wierzyć się nie chce, że w 120 - tysięcznym mieście nie znalazła się porządna firma, czy grupa przedsiębiorstw, które w zamian za reklamę swych produktów finansowałyby ligowy zespół. Częstką winy za obecną sytuację obarczyć też trzeba działaczy. Przez wiele lat uparcie bronili się przed organizacją meczy w hali OSiR-u. O sukcesach "Startu" kibice najczęściej dowiadywali się z prasy i to nawet wówczas, gdy mecze rozgrywane były we Włocławku. Brak kibiców, ich wsparcia w trudnych dla klubu chwilach, był chyba jedną z przyczyn obecnej sytuacji.

Tenis stołowy uprawiany jest w wielu miejscowościach województwa. Nigdzie jednak nie odniesiono większych sukcesów, a jedynie "Zjednoczeni" Piotrków występowali przez pewien czas w III lidze.

Siatkówka

Grą zespołową, która najwcześniej odnosić zaczęła sukcesy na krajową skalę, była siatkówka. Stosunkowo młoda jak na wrocławskie warunki sekcja, wtedy jeszcze "Wrocławianki", od 1973 r. znalazła się w wyjątkowo korzystnej sytuacji. Zgrupowani w niej działacze na czele z Antonim Grzeško potrafili przekonać do idei wielkiej siatkówki we Wrocławku dyrektora Zakładów Azotowych Jerzego Reszkę, który stanął na czele powołanej rady opiekuńczej, którą tworzyły największe wrocławskie zakłady pracy. Były więc dobrze płatne etaty, był też magnes w owych czasach najsilniejszy - otrzymywane niemal od ręki mieszkania. Nawet jak na ówczesne czasy, były to warunki tak dobre, że trójka zawodników warszawskiej Legii - Marek Borkowski, Zbigniew Machnio i Marek Profic - zdecydowała się na roczną karencję. Zaangażowano jednego z najlepszych szkoleniowców w kraju, Jacka Busza. Nic więc dziwnego, że zespół (choć jeszcze bez legionistów) nie miał najmniejszych kłopotów z awansem do II ligi, aby po rocznym pobycie w jej szeregach uzyskać - w roku powstania województwa - awans do ekstraklasy.

Historia ta przypomina drogę, jaką w kilkanaście lat później przebyli wrocławscy koszykarze. Różnica polega tylko na tym, że wówczas sport w krajach socjalistycznych (przynajmniej w teorii) miał charakter amatorski, choć w rzeczywistości - w przypadku wysokiego wyczynu - był w pełni zawodowy, jednak bez tak klarownego dla zawodowstwa układu organizacyjno-finansowego. Sprzyjało to różnym nieprawidłowościom i było pośrednią przyczyną gwałtownego upadku wielu klubów czy sekcji po 1980 r.

W ekstraklasie zespół, już wtedy "Włocławii", prowadził Aleksander Gediga, a zespół uzupełnili nowi gracze z doświadczeniem ligowym. Początek ligi był dla wrocławian wspaniały. Zanościło się nawet na to, że beniaminek awansuje do pierwszej piątki. Wyjaśnić tu trzeba, że obowiązujący wówczas system rozgrywek przewidywał - po rozegraniu rundy zasadniczej - podział ligowych drużyn na dwie grupy. Silniejszą, walczącą o mistrzostwo kraju, a gra w niej zapewniała już utrzymanie się w lidze oraz słabszą, walczącą o przedłużenie ligowego bytu. W obydwu grupach rywalizacja toczyła się systemem turniejowym. O nagłej metamorfozie wrocławskiego zespołu, który walczyć musiał o utrzymanie się w lidze, mówiono różnie. Jedni wiązali to z faktem odejścia z Wrocławka J. Reszki i słabnącym zainteresowaniem "Azotów" siatkówką, inni winą obarczali "zaciężną legię". Rutynowanym zawodnikom bardziej ponoć się opłacało grać do końca o utrzymanie się w lidze, niż rywalizować w pierwszej piątce z najlepszymi w kraju, jednak bez żadnych szans na zajęcie medalowej lokaty.

Następny sezon (1977-78) okazał się ostatnim w szeregach ekstraklasy. Mniej pieniędzy z wrocławskich zakładów pracy z miejsca spowodowało wyjazd sporej części zawodników, którzy szukać zaczęli możniejszych klubów. W efekcie były tylko dwa wygrane spotkania i ostatnie miejsce w ligowej tabeli. Ci którzy pozostali oraz wychowankowie klubu, tworzyli jednak na tyle silny zespół, że mógł on bez kłopotu utrzymać się w II lidze. Kilkuletnia praca z młodzieżą prowadzona przez Ryszarda Makowczyńskiego spowodowała napływ do ligowej kadry sporej grupy młodych, utalentowanych zawodników, takich jak Jacek Łopatka, Dariusz Czaplicki, Włodzimierz Buczyński, Bogusław Gulbinowicz czy w okresie późniejszym Grzegorz Aleksiański, Rajmund Lewandowski i Krzysztof Sępka. Część z nich grała później w klubach I lub II ligi.

Punktem przełomowym okazał się sierpień 1980 r. Protest przeciwko dziejącym się nieprawidłowościom, próba porządkowania różnych dziedzin życia społecznego w bolesny sposób dotknęły sport. Załogi dużych zakładów pracy dość miały fikcji, w jakiej pogrążony był cały sport wyczynowy. Gwałtownie "wyszło" więc najpoważniejsze źródło, z którego płynęły pieniądze na utrzymanie zespołów ligowych. Z Włocławka wyjechała reszta przyjezdnych, wielu graczy pozbawionych dotychczasowych źródeł utrzymania wzięło się do zupełnie innej pracy. Przez pewien czas zespół występował w III lidze, aby wreszcie w końcu lat osiemdziesiątych ponownie awansować do II ligi. W ligowej już drużynie grali zarówno dawni wychowankowie (G. Aleksiański, R. Lebiezdziński, R. Kudel, K. Sępka), jak i gracze sprowadzeni do Włocławka z zewnątrz. Działaczom "Włocławii" udało się pozyskać sponsorów (najważniejszym był "Universal Kujawy Trade"). Zespół wykonał plan i utrzymał się w lidze. Snuto szerokie plany powrotu do lat świetności, a wszystko wydawało się być na najlepszej drodze. Rozpoczęto przygotowania do nowego sezonu. Rozmowy ze sponsorem przeciągały się, zaciągnięto więc kredyt konieczny na sfinansowanie kosztów zgrupowania. Dosłownie w przeddzień rozpoczęcia rozgrywek podjąć trzeba było decyzję o wycofaniu drużyny z rozgrywek. Zaważyła na tym zła sytuacja finansowa wrocławskiej filii potężnego "Universalu". Lawinowo rosnące odsetki od zaciągniętego kredytu pogorszyły i tak trudną sytuację finansową "Włocławii" i w znacznym stopniu przyczyniły się do upadku największego niegdyś klubu w województwie.

W dwudziestoletniej historii województwa w praktyce nie funkcjonowały (przynajmniej dłużej) inne sekcje siatkarskie. Podejmowane były wprawdzie próby reaktywowania siatkówki w ciechocińskim "Zdroju", w którym do 1975 r. istniała sekcja dobrze

pracującą z młodzieżą, ale nigdy nie zakończyły się one powodzeniem. Podobnie było i w Lipnie. Próbowano także - bez rezultatu - zaszczerpić na włocławskim gruncie siatkówkę kobiet. Do 1981 r. sekcja taka istniała w "Zdroju", jednak kłopoty finansowe ciechockińskiego klubu jako całości, doprowadziły do jej rozwiązania. W kilka lat później sekcję taką utworzono w Radziejowie Kujawskim; LKS "Andromeda" walczył nawet o awans do II ligi. Doznane niepowodzenie równoznaczne było z likwidacją drużyny.

Piłka ręczna

Kolejna z gier zespołowych, która wymaga szerszego nieco omówienia, a to z racji odnoszonych sukcesów, to piłka ręczna, a prezentację dokonań klubów województwa rozpocząć trzeba od kobiet, bowiem właśnie żeńskie zespoły z Włocławka najczęściej i najdłużej występowały w rozgrywkach II ligi. Sukcesy lat siedemdziesiątych i początku osiemdziesiątych nierozzerwalnie związane są z osobą Ryszarda Junga. Wiele jego wychowanek powoływanych było do kadry narodowej w swych kategoriach wieku. Wobec braku we Włocławku sekcji senierek, najzdolniejsze dziewczęta kontynuowały karierę poza Włocławkiem, łącząc ją najczęściej ze studiami wyższymi.

W 1978 r. zespół MKS "Junak", w którego składzie grały wyłącznie juniorki, ponownie awansował do II ligi i z powodzeniem występował w niej do 1982 r., kiedy to po dramatycznym finiszu musiał doznać goryczy kolejnej degradacji. Działo się to mimo tego, że każdego niemal roku z zespołu ubywały kolejne zawodniczki (Anna Afeltowicz, Elżbieta Czajka czy Krystyna Głowacka), a drużynę stanowiły wyłącznie dziewczęta z Włocławka, nie otrzymujące za grę (tak jak działo się w innych klubach) wysokich premii, czy pieniędzy za zatrudnienie na fikcyjnych etatach. Treningi i grę łączyły z nauką lub pracą zawodową. O prawdziwych możliwościach wychowanek Ryszarda Junga najlepiej zaświadczyły wyniki zorganizowanego w 1983 r. turnieju, będącego formą podziękowania dla tego szkoleniowca. Zespół złożony z jego wychowanek okazał się lepszy nie tylko od kilku drużyn ekstraklasy, ale również od reprezentacji kraju. Jedynym usprawiedliwieniem narodowej drużyny może być fakt, że czołowe wówczas reprezentantki kraju, takie jak Stefania Tobiasz czy Krystyna Rogińska-Majorek, występowały w barwach "Junaka". Ta pierwsza przez długie lata była podporą narodowej drużyny, a jeszcze do niedawna występowała w barwach szczecińskiej "Pogoni".

Degradacja z II ligi nie zatrzymała pracy szkoleniowej z młodzieżą, którą w "Junaku" kontynuował długoletni asystent R.

Junga, Ryszard Zemlak. Jego to wychowanki zajęły w 1985 r. 6. miejsce w finałach XII Ogólnopolskiej Spartakiady Młodzieży, a Ewa Głazewska uznana została najlepszą zawodniczką spartakiady. Była też najskuteczniejszą zawodniczką turnieju. Na bazie tej drużyny powstał zespół, który w końcu lat osiemdziesiątych ponownie wywalczył awans do II ligi. Brak środków finansowych w "Junaku" spowodował przekazanie zespołu do "Włocławii". Przygoda z II ligą trwała jednak tylko jeden sezon, a i tym razem degradacja nastąpiła w dramatycznych okolicznościach. Częściowym wytłumaczeniem niepowodzeń może być fakt dłuższej nieobecności E. Głazewskiej, która z powodu kontuzji nie mogła wystąpić w większości spotkań I rundy. Po spadku zawodniczka ta, jak również Iwona Budzyńska, zmieniały barwy klubowe, a E. Głazewska była podporą jednego z najlepszych zespołów krajowych "Piotrcovii". Praca z młodzieżą trwała nadal, a efektem był ponowny awans do II ligi w sezonie 1993-94. Tym razem reprezentowały one barwy Włocławskiego Klubu Piłki Ręcznej, nowemu tworowi, który w zamierzeniach swych inicjatorów umożliwić miał usamodzielnienie sekcji i lepsze czasy dla kobiecego szczypiorniaka. Plan minimum został wykonany i podopieczne R. Zemlaka utrzymały się w rozgrywkach centralnych. Do nowego sezonu zespół jednak nie przystąpił. Długie poszukiwania sponsorów nie przyniosły rezultatów. Nie było więc sensu rozpoczynać rozgrywek z góry wiedząc, że ich się nie ukończy.

Niemal analogicznie toczyły się losy męskiej piłki ręcznej. Doskonala praca z młodzieżą i brak znaczących sukcesów drużyny seniorów, której ani razu nie udało się uzyskać awansu do rozgrywek centralnych. Wielu graczy "Junaka", wychowanków Jana Koby i Mariusza Dobrzenieckiego, było w kadrze narodowej juniorów. Największym talentem, który w pełni wykorzystał swą szansę, był bez wątpienia Tomasz Lebiedziński, czołowy zawodnik wielokrotnego mistrza Polski "Wybrzeża" Gdańsk, który do dziś gra w jednej z najsilniejszych lig świata - lidze niemieckiej. W 1985 r. podopieczni Mariusza Dobrzenieckiego z MKS "Junak" zdobyli mistrzostwo kraju juniorów. Można było liczyć, że w oparciu o tych chłopców powstanie drużyna, która wywalczy wreszcie awans do rozgrywek centralnych. Kolejny raz pokazano we Włocławku, że lokalną specjalnością jest marnowanie osiągnięć sportowych własnych wychowanków. Nie uczyniono nic, aby zatrzymać we Włocławku utalentowanych graczy. Zrażony lokalnymi stosunkami wyemigrował do Szczecina M. Dobrzeniecki, po Polsce rozjechali się też zawodnicy mistrzowskiego zespołu. Następane lata to bezskuteczna walka zespołu "Włocławii" o II ligę. Po upadku tego klubu, męskich drużyn szczypiorniaka we Włocławku już nie ma.

Trudne czasy przetrwała jednak drużyna z niewielkiego Kikola. Przez lata miejscowi występowali w III lidze, a losy zespołu związane były nierozzerwalnie z nazwiskiem oddanego tej dyscyplinie sportu Stanisława Rakowskiego. Po jego śmierci wydawało się, że zniknie też w Kikole piłka ręczna, jednak w roku ubiegłym grupa działaczy z Wojciechem Kulińskim na czele, przy wsparciu lokalnych władz, doprowadziła do reaktywowania działalności.

Wytlumaczenie sprzeczności - wspaniała praca i sukcesy młodzieży i brak znaczących sukcesów w gronie seniorów - nie jest wcale takie trudne. O przeszłych i obecnych niepowodzeniach rozwoju tej dyscypliny przesądza brak we Włocławku hali z prawdziwego zdarzenia. Bazą szczypiorniaka jest nadal wojskowy obiekt przy ulicy Żytniej, gdzie mecze oglądać może w nie najlepszych warunkach zaledwie garstka widzów. Bez nich trudno znaleźć sponsorów czy firmy, które chciałyby wykorzystać spotkania piłki ręcznej do celów reklamowych.

Piłka nożna

Sportem, który nadal cieszy się największą popularnością, zwłaszcza w terenie, pozostaje piłka nożna. Futbol nadal fascynuje młodych ludzi, zwłaszcza w mniejszych ośrodkach. Chętnych do gry jest zawsze sporo, ale z różnych powodów piłka nożna nie potrafiła się wznieść ponad III-ligowy poziom. Przez ostatnie dwadzieścia lat pojawiło się we Włocławkiem wielu utalentowanych piłkarzy, graczy, z których tylko nieliczni - Grzegorz Wenerski, Jarosław Chwiałkowski, a w mniejszym stopniu Dariusz Fortuna i Grzegorz Kwiatkowski - stali się bardziej znani na krajowej arenie. Ten pierwszy zwłaszcza w roli szkoleniowca; pod jego wodzą piłkarze z plockiej "Petrochemii" wywalczyli awans do ekstraklasy. Wychowanek "Kujawiaka" J. Chwiałkowski stosunkowo wcześniej wyemigrował do Bełchatowa, gdzie w oparciu o kombinat górniczo-energetyczny zaczęto budować silną piłkę. Występował też w barwach pierwszoligowego "Zawiszy" Bydgoszcz i niewiele brakowało, aby znalazł się w składzie narodowej drużyny, która zdobyła srebrny medal na barcelońskiej olimpiadzie. W ubiegłym roku wspólnie z kolegami z GKS świętował awans górniczej jednostki do ekstraklasy.

Inaczej potoczyły się kariery D. Fortuny i G. Kwiatkowskiego, także wychowanków "Kujawiaka" (potwierdza to tezę o dobrej pracy z młodzieżą w tym klubie). Pierwszy grał w reprezentacji kraju juniorów, a przez fachowców z tygodnika "Piłka Nożna" klasyfikowany był w pierwszej dziesiątce najbardziej utalentowanych prawych obrońców. Uzdolnionym piłkarzem zainteresowali

się działacze "Zawiszy". Kariera ligowa nie potoczyła się jednak tak, jak można się było spodziewać. Rozegrał wprawdzie D. Fortuna sporo meczy w lidze, jednak na stałe nie zdobył miejsca w pierwszej jedenastce. Po powrocie przez pewien czas grał w zespole "Włocławii", aby zupełnie niespodziewanie skończyć karierę. W "Zawiszy" grał także G. Kwiatkowski, choć jego droga do ekstraklasy wiodła poprzez III-ligową "Wdę" Świecie. Bramka w ligowym debiucie była dobrą zapowiedzią. W miarę upływu czasu musiał on coraz częściej mecze wojskowej drużyny oglądać z ławki rezerwowych lub trybun. Przeszedł wówczas do Bełchatowa, jednak i w II-ligowej drużynie nie zdobył stałego miejsca. Powrócił więc do Włocławka i przez pewien czas występował w barwach "Włocławii", aby następnie z kilkoma innymi piłkarzami przejść do tworzącej silny zespół "Jagiellonki" Nieszawa, aby wreszcie w tym sezonie powrócić do "Kujawiaka", klubu, w którym rozpoczął na niedługo karierę. Aby zakończyć sekwencję o "młodych zdolnych" przypomnieć trzeba Piotra Włodarczyka, który na początku lat osiemdziesiątych był reprezentantem kraju juniorów. Szybko zainteresowali się nim działacze ligowych klubów i ostatecznie przeszedł on do szczecińskiej "Pogoni", w której jednak ani razu nie wystąpił w pierwszym zespole w meczu ligowym. Utalentowany piłkarz okazał się zbyt słaby i to nie pod względem sportowych umiejętności.

Powróćmy jednak do 1975 r. - powstania województwa wrocławskiego. W rozgrywkach centralnych (III liga) Włocławskie reprezentowane było przez zespół rypińskiego "Lecha", w którym do wyróżniających się zawodników należeli Marek Kaliszewski i rodzinny klan Niedbalskich - Andrzej, Roman i Stanisław. Zespół z niewielkiego miasta, mimo dobrej atmosfery i pomocy miejscowych zakładów pracy, nie był w stanie sprostać silniejszemu. Przeżyć trzeba było, wprawdzie tylko na rok, gorycz degradacji. Drugie podejście do III ligi także zakończyło się niepowodzeniem. Krótko trwała też przygoda z III ligą cichocińskiego "Zdroju" i "Kujawiaka" Kowal. Ewenementem była zwłaszcza drużyna z Kowala, która w tej klasie rozgrywek grała na początku lat osiemdziesiątych (sezon 1982-83). Powstała zaledwie rok wcześniej drużyna przygarnęła pod swoje skrzydła także byłych piłkarzy wrocławskiego "Kujawiaka", czy graczy nie mogących znaleźć miejsca w zespole "Włocławii". Jednym z filarów zespołu był Zdzisław Nowakowski, piłkarz pamiętający jeszcze czasy świetności wrocławskiego "Kujawiaka" (koniec lat sześćdziesiątych). Drużynę z Kowala w następnym sezonie zastąpił w III lidze "Zdrój". Mimo ambicji, jedenastka spod tężni nie mogła sprostać zespołom z Łodzi czy Płocka. Do najsukuteczniejszych graczy "Zdroju" należał

Jerzy Bożyk, piłkarz który jeszcze dziś - mimo że zbliża się do czterdziestki - należy do filarów zespołu z Ciechocinka.

Zespołem, który przez lata (a jest tak i teraz) należał do czołówki województwa, jest lipnowski "Mień". Pierwszy awans do III ligi zdobyli piłkarze z grodu nad Mieniem w 1983 r. Tak jak w przypadku innych włocławskich drużyn, po roku zostali zdegradowani. Do tej klasy rozgrywek na dłużej powrócili w latach dziewięćdziesiątych. Zespół złożony w przeważającej mierze z własnych wychowanków czy piłkarzy z okolicznych mniejszych klubów, wzmacniany był doświadczonymi piłkarzami z Bydgoszczy i Płocka. Nadal jednak filarem zespołu jest Jerzy Kałka, który grał w "Mieniu" podczas jego debiutu w III lidze przed dwunastu laty.

Rozpoczęta w 1989 r. transformacja gospodarczo-ustrojowa spowodowała między innymi gwałtowny spadek dotacji budżetowych na kulturę fizyczną a w tym i na sport. Na wsparcie liczyć mógł jedynie, i to w stopniu niewystarczającym, sport młodzieżowy i bardzo wąska grupa najlepszych wyczynowców, zwłaszcza w dyscyplinach olimpijskich. Inni musieli martwić się sami, a kwestia dalszego istnienia klubu czy sekcji zależała od operatywności działaczy i stosunku do sportu samorządów lokalnych. Starania działaczy napotykały na lepsze zrozumienie w mniejszych ośrodkach, w których łatwiej też o pozyskanie względów lokalnych przedsiębiorców. W taki też sposób stworzono silny zespół w niezawskiej "Jagiellonce". Zaczęto się od wypożyczenia grupy zawodników z przeżywającej kłopoty finansowe "Włocławii". Pomogli oni w awansie zespołu do III ligi. Skład został ponownie wzmocniony o kolejną grupę piłkarzy z "Włocławii", sięgnięto także po posiłki z zewnątrz (Bełchatów i Płock). W ten sposób powstał zespół, który do dziś z powodzeniem gra w III lidze.

Na tym tle mizernie przedstawiają się osiągnięcia klubów z Włocławka. A przecież jedną z przesłanek połączenia (w końcu 1974 r.) "Kujawiaka" i "Włocławianki" było stworzenie zespołu piłkarskiego zdolnego awansować do II ligi. Tymczasem przez lat kilka nowo powstały zespół "Włocławii" nie był w stanie przebić się choćby do szeregów III ligi. Mechaniczny sposób połączenia klubów w 1974 r. spowodował, że wielu doświadczonych graczy postanowiło zakończyć karierę. Na domiar złego o połowę zmniejszyła się liczba ćwiczących grup młodzieżowych. Do III ligi zespół awansował dopiero w sezonie 1981-82, a trzon stanowili piłkarze, którzy w 1975 r. (jeszcze w starym układzie administracyjnym) pod wodzą trenera Mirosława Morkowskiego zdobyli mistrzostwo województwa bydgoskiego trampkarzy. Przez kilka następnych sezonów zespół "balansował" między III ligą a ligą międzyokręgową. Na początku lat dziewięćdziesiątych przed zespołem stanęła

ogromna szansa - bezpośrednią opiekę nad seniorami objął "Nobiles". Pierwsza przygoda przedsiębiorstwa ze sportem, chyba z powodu braku doświadczenia, zakończyła się niepowodzeniem. A przecież skład, którym w sezonie 1991-92 dysponował trener A. Żegocki był chyba najsilniejszy, jaki na przestrzeni ostatnich lat udało się we Wrocławku zgromadzić: kilku zawodników miało ligowe doświadczenie, pozostali w III lidze grali już nie pierwszy sezon. Wycofanie się sponsora, który na serio zajął się wówczas koszykówką, spowodowało rozpad zespołu i degradację. Do III ligi, jednak już pod nazwą Wrocławski Klub Piłkarski "Wisła", dawna "Włocławia" powróciła w bieżącym sezonie.

Coraz lepiej radził sobie odrodzony "Kujawiak". Początkowo dominowali starsi zawodnicy, potem w składzie pojawiało się coraz więcej nowych nazwisk własnych wychowanków. Oni byli w głównej mierze autorami awansu w 1986 r. do III ligi. Grali w tym zespole między innymi Wiesław Pesta i G. Kwiatkowski, którzy do dziś są czołowymi zawodnikami "Kujawiaka". Szkoda, że i w tym przypadku ligowa przygoda trwała tylko sezon. Dorastała kolejna grupa zdolnej młodzieży, ze wspomnianymi już D. Fortuną i J. Chwiańkowskim na czele. Po pięciu latach ponownie, ale tylko na dwa sezony, wywalczone awans, ale w międzyczasie najzdolniejsi piłkarze wyemigrowali z Wrocławka. W szeregach III ligi "Kujawiak" powrócił w tym roku i jak na razie spisuje się bardzo dobrze, należąc do czołówki.

Piłka nożna w województwie nie ogranicza się, rzecz jasna, do grającej w III lidze czwórki. W tzw. IV lidze, w której grają jednostki z Konińskiego, Płockiego, Skierniewickiego i Wrocławskiego, grają "Lech" Rypin, "Zdrój" Ciechocinek i "Orlęta" Aleksandrów Kujawski. Jest też licząca 12 drużyn klasa A oraz 4 zespoły występujące w klasie B. W ostatnich latach widać wyraźny wzrost zainteresowania piłką nożną w terenie. Powstały, a co ważniejsze nadal działają drużyny w Osiecinach, Bądkowie, Chodczu czy Lubieniu Kujawskim. Jest to dowód nie gasnącej popularności tego sportu wśród młodzieży, z drugiej zaś strony wiąże się to z coraz bardziej aktywną rolą samorządów lokalnych. Wśród radnych i członków zarządów gmin jest wielu byłych sportowców. Klasycznym przykładem może być tu Wiesław Białucha, który w 1983 r. bronił bramki III-ligowego "Mienia" Lipno, a dziś jest w swym rodzinnym mieście burmistrzem.

Hokej na trawie

Aby zakończyć sekwencję związaną z gramami zespołowymi, słów kilka poświęcić trzeba hokejowi na trawie. W 1975 r. mieszkający

w Ciechocinku Marian Balcerzak, były opiekun I-ligowej drużyny "Rzemieślnika" Warszawa potrafił zarazić swym entuzjazmem władze miasta. Przy ich pomocy powstała w ciechocińskim "Zdroju" sekcja "laskarzy". Jak to zwykle bywa, początki były trudne, jednak już po 4 latach zespół spod tętni wywalczył awans do II ligi, zaś czołowi zawodnicy Roman Baczyński i Stanisław Kulpa powołani zostali do młodzieżowej kadry narodowej. Mimo trudności finansowych - z tego powodu na pewien czas zaprzestano pracy z młodzieżą - zespół plasował się na coraz wyższych pozycjach w ligowej tabeli, a w 1985 r. w barażowych meczach walczył o awans do ekstraklasy. Potem jednak było coraz trudniej, aż wreszcie sekcja została zlikwidowana. Szkoda, bo zainteresowanie ciechocińskiej młodzieży tym sportem było duże.

Lekkoatletyka

Różnie układały się losy "królowej sportu" - lekkoatletyki w ostatnim dwudziestoleciu. Przez lata uprawiana była w "Kujawianku" i "Junaku". W chwili powstania województwa lekkoatletci reprezentowali barwy "Włocławii", jednak w nowo powstałym klubie coraz częściej spychani byli na margines zainteresowania. Ironią w tej sytuacji może być fakt, że właśnie wtedy włocławska lekkoatletyka odniosła jeden z największych sukcesów, jakim bez wątpienia był tytuł wicemistrza kraju Leszka Konefała (1977 r.) w biegu na 400 m pł. Inni włocławianie, którzy w tym czasie liczyli się na krajowej arenie (Paweł Lankiewicz i Grzegorz Michalski), największe sukcesy odnosili reprezentując barwy klubów akademickich. W nowym klubie lekkoatletyka nie cieszyła się jednak uznaniem, a w 1979 r. władze klubu zdecydowały o likwidacji sekcji, mimo odnoszonych - szczególnie przez młodzież - sukcesów. Próby ratowania lekkoatletyki podjęła się wówczas grupa działaczy na czele z Leszkiem Ołyńskim. Początkowo sekcja egzystowała bezpośrednio przy Wojewódzkiej Federacji Sportu, aby potem - również na krótko - znaleźć swe miejsce w tworzonych właśnie "Budowlanych" Włocławek. Były to jednak półśrodki, a związani z lekkoatletyką działacze nadal szukali możliwości poprawienia warunków działania sekcji. Taką stwarzał działający w strukturze LZS WLKS "Amator". Otwarta została możliwość napływu do sekcji utalentowanej młodzieży spoza miasta, w czym wydatnie pomagali nauczyciele wychowania fizycznego, tacy jak Edward Mańkowski z Cyprianki i wielu mu podobnych.

Praca szkoleniowa grupy trenerów - Mirosława Grzelaka, Leszka Konefała, Mariana Jakubasa i Napoleona Dzwonkowskiego - szybko zaczęła przynosić sukcesy. Tomasz Chyliński był mistrzem kraju juniorów w biegach krótkich (1981-82), zaś Tomasz Ścisłow-

ski w 1985 r. zdobył mistrzostwo kraju młodzików w skoku w dal. Utalentowanych lekkoatletów było więcej. Powtórzyła się jednak historia znana z innych dyscyplin: odpływu utalentowanych zawodników do innych klubów. W ten sposób do słupskiego "Gryfa" trafił na pewien czas wspomniany T. Chyliński, a w jego ślady podążył długodystansowiec Paweł Małkowski. Myśl o ratowaniu wrocławskiej lekkoatletyki była jednym z powodów powołania do życia w 1985 r. Miejskiego Klubu Sportowego "Zryw", który przejął z "Amatora" sekcję. Pracę zaczynać trzeba było niemal od podstat. Powoli jednak nazwiska wrocławskiej młodzieży ponownie zaczęły się pojawiać wśród zwycięzców zawodów młodzików i juniorów, a Katarzyna Bronikowska i Rafał Wyrzykowski są dziś postaciami doskonale znanymi w kraju.

Z początkiem lat dziewięćdziesiątych część lekkoatletów "Zrywu", specjalistów biegów długich i średnich, wraz z trenerem Marianem Nowakowskim przeszła do powstałego wówczas "Alchemu". Nowy klub zapewniał (przynajmniej teoretycznie) lepsze warunki działalności. Po jego upadku, o którym już wielokrotnie była mowa, lekkoatleci stworzyli nowy klub "Vectra", do którego następnie przeszli też pozostali miłośnicy "królowej sportu" ze "Zrywu". "Vectra" występuje obecnie w II lidze, a w tym sezonie zajęła w końcowej klasyfikacji 3. miejsce, nieznacznie tylko przegrywając walkę o ekstraklasę. Wśród młodzieżowców medale na mistrzostwach kraju zdobyli w 1995 r.: skoczek w dal Rafał Wyrzykowski, specjalistka średnich dystansów Katarzyna Bronikowska i długodystansowiec Leszek Lewandowski. W tegorocznych halowych mistrzostwach kraju seniorów K. Bronikowska wywalczyła złote medale w biegach na 800 i 1500 m. Świadczy to o prawidłowej pracy z młodzieżą, której efekty byłyby jeszcze lepsze, gdyby wrocławscy lekkoatleci dysponowali stadionem z prawdziwego zdarzenia.

Lekkoatletyka, oczywiście w swej wyczynowej postaci, nie jest uprawiana w innych miejscowościach województwa. Decyduje o tym w pierwszym rzędzie brak odpowiedniej bazy, a także i szkoleniowców. Od pewnego czasu powstają jednak w terenie Uczniowskie Kluby Sportowe o profilu lekkoatletycznym. Podstawowym szkoleniem obejmowane są coraz szersze grupy młodzieży, z których część trafia później do wrocławskiej "Vectry".

Boks

Wśród wrocławskiej młodzieży przez wiele lat niezmierną popularnością cieszył się boks, a lista wychowanków "Startu", którzy zdobyli medale na krajowych mistrzostwach juniorów i młodzie-

zowców, jest niezmiernie długa. Tak działo się przed powstaniem województwa wrocławskiego, tak dzieje się i teraz. Wyrosli we Wrocławku pięściarze szybko dostrzegani byli przez inne kluby, które swą egzystencję opierały nie na pracy z młodzieżą, ale na ściąganiu bokserów ze słabszych finansowo klubów, a do takich niestety zaliczał się wrocławski "Start". W 1976 r. mistrzem kraju juniorów w wadze ciężkiej został Jerzy Skibicki. W rok później zdobył on brązowy medal mistrzostwa kraju seniorów, jednak już jako zawodnik "Turowa" Zgorzelec. Podobnie rzecz się miała z Grzegorzem Prackim, młodzieżowym mistrzem kraju w wadze półciężkiej z 1983 r. W dwóch następnych sezonach był wicemistrzem wśród seniorów, a reprezentował wtedy barwy drużynowego mistrza kraju warszawskiej "Legii". Podobnych przypadków było więcej, a wspomnieć trzeba przynajmniej nazwiska Leszka Czarnego i Sławomira Łukasika. Te sukcesy to zasługa szkoleniowców Jędrzeja Staneckiego i Jerzego Baranieckiego, który przez wiele lat był jednym z trenerów kadry narodowej, a dziś prowadzi ligowy zespół "Start-Renoma" Elbląg, w którego barwach występuje wychowanek wrocławskiego "Startu" Daniel Krzeszewski.

Mimo stałego odpływu co zdolniejszych pięściarzy, udało się w 1980 r. wprowadzić zespół seniorów do II ligi. Debiut przypadł w lutym następnego roku, a w inauguracyjnym pojedynku wrocławianie pokonali 15:5 "Odrę" Brzeg Dolny. Dziewięć zdobytych w mistrzowskich rozgrywkach punktów to było jednak zbyt mało, aby utrzymać się w II lidze. W tym samym jednak czasie z bokserów "Startu", występujących w ligowych klubach, można by sformować zespół, który z powodzeniem walczyłby o czołową lokatę w ekstraklasie. Potwierdzeniem tego faktu może być wynik rozegranego w 1985 r. pojedynku z pierwszoligowym "Igłopołem" Dębica, w którym zespół złożony z aktualnych (wówczas) bokserów "Startu" i wychowanków klubu walczących wtedy w innych zespołach, wygrał 12:6.

Po degradacji zespołu z II ligi sytuacja powróciła do stanu poprzedniego: sporo sukcesów pięściarskiej młodzieży i uporczywe starania o reaktywowanie silnego zespołu seniorów. Udało się to dopiero na początku obecnej dekady. Zespół seniorów wzmocniony został kilkoma zawodnikami bydgoskiej "Zawiszy", bowiem w tym czasie władze sportu wojskowego podjęły decyzję o wycofaniu swych drużyn z rozgrywek ligowych. W II lidze bokserzy wystartowali już pod nazwą "Alchemu". Tak jak w przypadku tenisa stołowego, przyszłość rysowała się wspaniała. W składzie pojawili się bokserzy z za wschodniej granicy, były też środki na ściągnięcie pięściarzy liczących się w kraju. Jak to się skończyło, nie ma specjalnego sensu ponownie przypominać. Ponownie więc pozo-

stała praca z młodzieżą. Za sukces uznać trzeba zresztą fakt, że nie dopuszczono do rozwiązania sekcji. Powstał Wrocławski Klub Bokserski "Start", a jego wychowankowie nadal liczą się w krajowej czołówce juniorów. Potwierdzeniem tego jest fakt, że Dariusz Straszewski reprezentował barwy Polski podczas zeszłorocznych mistrzostw świata juniorów. Utalentowanych pięściarzy jest zresztą więcej, a część z nich z chwilą ukończenia 18 lat kariery kontynuuje w ligowych klubach. Działacze i szkoleniowcy związani z WKB "Start" mocno wierzą, że uda się odbudować w przyszłości silny zespół seniorów.

Wioślarstwo

A teraz o dyscyplinie, która zapoczątkowała wyczynowy sport we Wrocławku. Mowa rzecz jasna o wioślarstwie, bo datę 1886 r., kiedy to powstało Wrocławskie Towarzystwo Wioślarskie, uważa się za początek sportu wyczynowego we Wrocławku. W chwili powstania nowego województwa, sekcja wioślarska wchodziła w skład MZKS "Włocławia" i tak jak poprzednio, przysparzała województwu i klubowi wielu sukcesów. W 1975 r. Bogdan Piątek płynął w składzie kombinowanej czwórki ze sternikiem, która zdobyła mistrzostwo kraju seniorów. Były też tradycyjnie medale na czempionacie juniorów, a osada Bogdan Białkowski, Jarosław Biegała i sternik Andrzej Andrzejewski reprezentowała barwy narodowe na mistrzostwach świata juniorów. W następnych latach sukcesów na regatach juniorów było także sporo. W 1977 r. był też złoty medal w mistrzostwach Polski seniorów, a zdobył go Andrzej Pieszynski w jedynkach wagi lekkiej. W przypadku wioślarstwa obserwujemy identyczne zjawisko jak wśród innych dyscyplin - masowa emigracja utalentowanej młodzieży do innych ośrodków wioślarskich. Po części było to spowodowane faktem przewagi uczniów szkół średnich wśród trenujących wioślarstwo, którzy po uzyskaniu matury - naturalnym biegiem rzeczy - rozpoczęli studia wyższe. Marzeniem trenera Tadeusza Gawrysiaka było wychowanie olimpijczyka. Najbliższy uzyskania tego miana był Krzysztof Gabryelewicz, wtedy już wioślarz "Zawiszy". Czwórka, w której płynął, zdobyła punktowane miejsce na mistrzostwach świata w Lucernie, równoznaczne z prawem startu na Igrzyskach w Los Angeles, dokąd jednak Polacy ze względów politycznych nie pojechali. W połowie lat osiemdziesiątych otworzyła się nawet szansa powrotu K. Gabryelewicza do Wrocławka. Z podobnym zamiarem nosił się jego partner z dwójki Piotr Winczura, jak i kolega z juniorskiej dwójki Grzegorz Dudziński. Zależało to w pierwszym rzędzie od rozwiązania spraw socjalno-bytowych. W owym czasie nie było to jednak rzeczą łatwą, a realna możliwość stwo-

rzenia we Włocławku silnej osady seniorskiej pozostała tylko w sferze marzeń.

Wioślarstwo nigdy zresztą nie należało do dyscyplin rozpiezczanych pod względem finansowym. Pieniądzy starczało na szkolenie młodzieży. Jej sukcesy, punkty zdobywane na OSM decydowały o tym, jak dużą dotację otrzyma sekcja na następny rok. Pamiętać też trzeba, że wioślarstwo jest sportem drogim, a wyniki w dużej mierze zależą od tego, jakiej klasy sprzętem się dysponuje. Postęp techniczny jest przy tym bardzo szybki i nie ma praktycznie sezonu, aby nie pojawiły się jakieś nowinki sprzętowe.

W 1986 r. uroczyście obchodzono jubileusz 100-lecia sportu włocławskiego. Wśród odznaczonych z tej okazji był też zasłużony trener włocławskich wioślarzy Tadeusz Gawrysiak, udekorowany Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Dla ludzi związanych z wioślarstwem była to rocznica bardzo ważna, bo przecież początek sportu we Włocławku związany był z powstaniem Włocławskiego Towarzystwa Wioślarskiego. W trakcie jubileuszowych uroczystości powstała myśl reaktywowania WTW. Na czele powołanej bezzwłocznie grupy inicjatywnej stanął Jan Kosiński. Już w styczniu 1987 r. Włocławskie Towarzystwo Wioślarskie zostało ponownie zarejestrowane, zaś pierwsze Walne Zgromadzenie odbyło się w końcu lutego tego roku. Pierwszy rok działalności reaktywowanego WTW przyniósł złoty medal, jaki na Ogólnopolskiej Spartakiadzie Młodzieży wywalczyła dwójka Agnieszka Nowak - Elżbieta Aronowska. W ten sposób zaczęła owocować decyzja sprzed kilku lat, rozszerzająca działalność z dziewczętami.

Następne lata przyniosły kolejne medale mistrzostw kraju w kategoriach młodzieżowych. Wychowankowie T. Gawrysiaka i pomagającego mu od początku lat dziewięćdziesiątych Jerzego Mikołajewskiego zdobyli ponad 200 medali podczas regat rangi mistrzostw kraju, a większość tych medali to dorobek ostatniego dwudziestolecia. Mimo trudności finansowych, szkolenie młodzieży trwa nadal, a do niewątpliwych pozytywów ostatnich lat zaliczyć trzeba odzyskanie klubowej własności - obiektu przy ul. Pivnej. Po wielu latach przerwy, w budynku wybudowanym dla wioślarzy, są oni wreszcie gospodarzami, a nie mniej lub bardziej tolerowanymi gośćmi.

Inne sporty

Krótki przegląd innych dyscyplin rozpocząć trzeba od szachów, bo właśnie w tym sporcie włocławianka odniosła pierwszy duży sukces na międzynarodową skalę, który potrafiła dopiero przebić medalami mistrzostw Europy i świata - Aneta Szczepańska. W

1981 r. Jolanta Rojek (dziś Leszczyńska) została wicemistrzynią świata junierek młodszych, a wyprzedziła ją jedynie aktualna mistrzyni świata senierek Zsusa Polgar z Węgier, jedna z trójki słynnych sióstr z powodzeniem nawiązujących walkę z mężczyznami. Niedawno Z. Polgar została mistrzynią świata senierek. Zdobyła też J. Rojek wiele medali na mistrzostwach Polski junierek i junierek młodszych. Talent jej porównywany był niekiedy z możliwościami Agnieszki Brustman, najlepszej bodaj szachistki polskiej ostatniego dwudziestolecia. Zawodniczka wrocławskiego "Krokusa" nie miała jednak takich możliwości sprawdzenia swych umiejętności, jak warszawianka. Aby rozwijać swój talent, trzeba było jak najwięcej grać z najlepszymi. Wyjazdy na zagraniczne turnieje sporo jednak kosztują, a na to nie stać było wrocławskiego klubu. Nikłe też było zainteresowanie władz. Dziś ten piękny sport nadal jest uprawiany w kilkunastu klubach i miejscowościach, a do najsilniejszych należą wrocławski "Zryw" i "MCK-ADK" Aleksandrów Kujawski.

Kolarstwo, które nigdy nie przysporzyło sportowi wrocławskiemu tylu sukcesów, jest dziś dyscypliną nieznaną. Jeszcze do początków lat osiemdziesiątych działały sekcje ciechocińskiego "Zdroju" i "Amatora" Włocławek, próbujące swych sił w kolarstwie szosowym. Najwybitniejszym kolarzem "Zdroju" był bez wątpienia Henryk Santysiak - reprezentant kraju, który z początkiem lat osiemdziesiątych próbował swych sił jako zawodowiec we Włoszech. Z uwagi na wysokie koszty zarówno we Włocławku, jak i Ciechocinku, sekcje zostały zlikwidowane.

Badminton jest dyscypliną stosunkowo młodą, która z gry typowo rekreacyjnej stała się sportem olimpijskim. We Włocławku jej propagatorami byli ludzie związani z TKKF. Przy ognisku "Relaks" powstał zespół, który w zeszłym roku 1981 uzyskał awans do II ligi, w której przez cztery kolejne sezony zajmował wysokie pozycje. Koszty były jednak zbyt wysokie jak na możliwości TKKF. Liczono, że uda się sekcję odrodzić przy powstałym w 1985 r. "Zrywie", ale było niestety zbyt późno. Niepowodzeniem zakończyły się też próby zaszczepienia tego sportu w Ciechocinku i Aleksandrowie.

W połowie lat siedemdziesiątych zaczęto uprawiać we Włocławskim jeździectwo, a rola prekursora przypadła Wojewódzkiemu Włocławskiemu Klubowi Jeździeckiemu, na bazie którego powstała ciechocińska "Kawalkada". Reprezentantka tego klubu Anna Tomaszewska zdobyła w skokach złoty medal podczas Ogólnopolskiej Spartakiady Młodzieży, rozegranej w 1984 r. w Poznaniu. Sekcje jeździeckie nadal działają, jednak nastawione są głównie na rekreację.

Stosunkowo silne było niegdyś w województwie podnoszenie ciężarów, choć z czasem zainteresowanie młodzieży tym sportem wyraźnie zmalało. Przyczyniły się do tego liczne w tym sporcie afery dopingowe. Sekcje w ciechocińskim "Zdroju" i "Starciu" Włocławek zostały w latach osiemdziesiątych rozwiązane. Mianem "ostatniego Mohikanina" tego sportu określić można Karola Kamińskiego, byłego zawodnika i szkoleniowca "Startu", który do dziś odnosi sukcesy, startując w krajowych i międzynarodowych zawodach weteranów.

Przypomnieć też trzeba, że przez pewien czas istniała w "Zdroju" sekcja pływacka. Nie odnotowała wprawdzie olśniewających sukcesów, ale młodzi pływacy z Ciechocinka wracali z medalami z mistrzostw kraju juniorów, a wyróżniającym się zawodnikiem był w połowie lat osiemdziesiątych Tomasz Sikorski. Byli pływacy stanowią też niemal 100% kadry miejscowego oddziału WOPR i od wielu lat - prawie bez przerwy - zwyciężają podczas wojewódzkich mistrzostw ratowników wodnych.

Wspomnieć też trzeba o włocławskim Aeroklubie, który mimo rozlicznych kłopotów od lat szkoli młodych szybowników i spadochroniarzy, a wiele splendoru przyczynia Aeroklubowi modelarstwo. W 1981 r. Wiesław Szubski był drugim wicemistrzem kraju w kategorii modeli raket, zaś najbardziej doświadczony z włocławskich modelarzy Zbigniew Tukiendorf zajął w 1984 r. 11. miejsce podczas mistrzostw Europy.

Działa też w województwie wiele klubów brydżowych, których nazwy i składy stale ulegają zmianie.

Podejmowane były także próby stworzenia w Dobrzyniu silnego ośrodka regatowego żeglarstwa.

W rejonie Ostrowitego próbowano zaszczyć nieznane dotąd w województwie zapasy.

Nieprzerwanie też działa specjalizujący się w motocrosie LKS "Jastrząb" Lipno.

Krótki zarys historii sportu w województwie włocławskim nie byłby kompletnym bez krótkiego choćby wspomnienia roli, jaką w rozwoju sportu masowego i rekreacji odegrało Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej i Wojewódzkie Zrzeszenie Ludowych Zespołów Sportowych. Pierwsze było i jest organizatorem wielu imprez, zwłaszcza dla mieszkańców Włocławka i innych większych miast województwa, drugie spełnia podobną rolę w wioskach i małych miasteczkach. W tym roku odbyła się już X spartakiada gmin województwa włocławskiego. Jest to okazja do zaprezentowania sportowego dorobku małych jednostek organizacyjnych, a w wielu przypadkach przygotowania do spartakiadowych zmagania stawały się zaczynem, na bazie którego powsta-

wał w konkretnej gminie klub sportowy. Coraz większą popularnością cieszą się też prowadzone przez LZS rozgrywki ligowe, zwłaszcza w tenisie stołowym i siatkówce, a w niedalekiej przyszłości w koszykówce i piłce ręcznej. Dzięki nim wielu młodych ludzi ma szansę zetknąć się ze sportem, otrzymuje okazję zmierzenia się z rówieśnikami z innych miejscowości.

Turystyka

Historię sportu wyczynowego w dwudziestoletnich dziejach województwa przedstawić jest stosunkowo łatwo. Zawsze odwołać się można do tabel, prasowych relacji czy większych opracowań. Takich możliwości nie ma, gdy pisać trzeba o turystyce. Wiele trudności nastęrcza też ściśle sprecyzowanie tego pojęcia - czy rozumieć pod nim tylko kwalifikowane formy turystyki (rajdy czy zloty) czy też jako turystykę traktować wszelkie formy czynnego wypoczynku oraz wszystko co poczynaniom tym sprzyja. I chyba najwłaściwsze we wrocławskich warunkach przyjęcie będzie najszerszej definicji.

Turystyka jest bowiem nie wykorzystaną szansą województwa wrocławskiego, zwłaszcza zaś gmin typowo rolniczych, w których brakuje zakładów przemysłowych i usługowych, w których stopa bezrobocia jest szczególnie wysoka. Powstały na skutek spiętrzenia wód Wisły zalew - to największy w środkowej Polsce akwen, miejsce wprost wymarzone dla uprawiania sportów wodnych - zarówno w postaci wyczynowej, jak i rekreacyjnej. Liczne jeziora, zwłaszcza w kompleksie Wrocławsko-Gostynińskiego Parku Krajobrazowego czy w prawobrzeżnej części województwa są także cennym atutem, który powinien przyciągać turystów, nie tylko mieszkańców Wrocławka czy Płocka, ale również - a może w pierwszym rzędzie - mieszkańców aglomeracji łódzkiej.

Na terenie województwa znajdują się także dwa uzdrowiska - szeroko znany w Polsce Ciechocinek oraz o wiele mniejszy podwrocławski Wieniec Zdrój. Do tego pierwszego każdego roku przyjeżdżają dziesiątki tysięcy kuracjuszy. W okresie letnim liczba odwiedzających Ciechocinek wzrasta - liczni są tężniami spędzania tam urlopów, chętnie zarządzane są pod tężniami kolonie letnie. Jest też miasto żelaznym punktem na trasie wielu wycieczek, dla których magnezem są zabytkowe tężnie. Ciechocinek jest chyba klasycznym przykładem obrazującym zarówno korzyści płynące z turystyki, jak i związane z tym zagrożenia. Uzdrowski charakter miasta, jego klimatyczne walory pogodzić trzeba z realiami dnia codziennego - rosnącym ruchem samochodowym, nadrabianiem wieloletnich zaniedbań w ochronie środowiska. Starannie wyważone muszą być proporcje, aby zarazem nie komplikować

wać życia mieszkańców i przyjezdnych i pozwolić uzdrowisku nie tylko funkcjonować, ale i się rozwijać.

Wzmożony napływ turystów to szansa na rozwój lokalnego handlu, gastronomii, to nowe (choć często sezonowe) miejsca pracy. Ten oczywisty związek jest coraz częściej zauważany przez samorządy lokalne, których możliwości działania są jednak mocno ograniczone.

W minionych latach nad wieloma jeziorami powstały ośrodki wypoczynkowe zbudowane zarówno przez wrocławskie zakłady pracy, jak również przez przedsiębiorstwa z innych rejonów. Z reguły były to jednak obiekty typowo sezonowe, wykorzystywane w okresie letnim i ewentualnie wczesnojesiennym, o niezbyt wysokim standardzie. Zachodzące w gospodarce zmiany spowodowały, że w pierwszym rzędzie trapione kłopotami firmy pozbywały się obiektów socjalnych, których utrzymanie kosztowało zbyt wiele. Istniejąca uprzednio baza została rozproszona, co jeszcze bardziej utrudnia jej racjonalne wykorzystanie. Panująca przez pewien czas zupełna dowolność w zakresie budownictwa, ułatwieńa w obrocie gruntami spowodowały powstanie wielu tymczasowych obiektów. Obserwować było można nawet zjawisko swoiste go zawłaszczania brzegów jezior, co znacznie utrudniało życie normalnym turystom.

Nowoczesna turystyka to nie tylko możliwość znalezienia dobrej i taniej kwatery, czy brak kłopotów z organizacją wyżywienia. Coraz częściej argumentem decydującym o wyborze konkretnego miejsca jest stan środowiska naturalnego. Mieszkańcy dużych miast tęsknią za czystą wodą i nie skażonym powietrzem. Długoletnie lekceważenie problemów ochrony środowiska spowodowało wiele szkód, których odrobienie wymaga zarówno czasu, jak i olbrzymich nakładów finansowych, zwłaszcza gdy chodzi o poprawę stanu czystości wód powierzchniowych na terenie województwa. Przez dziesiątki lat do rzek i jezior służyły zarówno ścieki komunalne, jak i też pozostałości nawozów sztucznych. Spowodowało to znaczną degradację większości zbiorników wodnych. W ostatnim dziesięcioleciu dokonano jednak wiele dla poprawy tej sytuacji. Można nawet mówić już nie tylko o zahamowaniu procesu degradacji środowiska, ale nawet o pierwszych symptomach poprawy. Jest to wynik wzrostu świadomości ekologicznej, ale również rezultat zaostrzenia przepisów prawnych i konsekwentnego przestrzegania ustalonych norm.

Sytuacja taka sprzyja rozwojowi turystyki i powinna stać się bodźcem do podjęcia działań, których celem byłoby stworzenie w wielu rejonach województwa przemysłu turystycznego z prawdziwego zdarzenia. Wymaga to nie tylko sporych nakładów inwesty-

cyjnych, ale również - a może przede wszystkim - stworzenia odpowiedniej atmosfery. Dla szerszej popularyzacji turystycznych walorów konieczna jest odpowiednia promocja. Pragnącym zainwestować w turystykę stworzone muszą być warunki, które zachęciłyby posiadaczy kapitału do takich działań.

W praktyce rozpoczęły się już prace związane z budową w Polsce sieci nowoczesnych autostrad, a autostrada nr 1 przecinać będzie z północy na południe Wrocławskie. Tego typu przedsięwzięcia z reguły przyciągają szereg inwestycji towarzyszących, głównie w szeroko rozumianej sferze usługowej. Aby w pełni wykorzystać nadarżającą się szansę, potrzebne jest zorganizowane działanie wszystkich zainteresowanych. Przy podejmowaniu wszelkich decyzji bezwzględnie przestrzegany musi być priorytet ekologiczny - nie można uczynić niczego, co negatywnie mogłoby wpłynąć na środowisko naturalne. Spodziewane dochody, możliwość stworzenia nowych miejsc pracy ustąpić muszą dobru środowiska.

Przygotowana oferta skierowana musi być w pierwszym rzędzie do turystów dysponujących niewielkimi dochodami. W ostatecznym rachunku właśnie ta grupa decyduje o powodzeniu przedsięwzięcia. Do takich przynajmniej wniosków doszły kraje o rozwiniętej turystyce, w których spora część dochodu narodowego powstaje dzięki przyjezdnym. Nie liczy się tam już na pieniądze elity, lecz na mniejsze możliwości licznych - za to średnio sytuowanych - turystów, którym jednak oferuje się usługi na bardzo wysokim poziomie, możliwym jednak do osiągnięcia w polskich warunkach.

Skromne ramy tego opracowania nie pozwoliły na przedstawienie wszystkich dyscyplin sportu, wszystkich ludzi, którym sport wrocławski (zwłaszcza ten w terenie) zawdzięcza tak wiele. Być może będzie jeszcze okazja, aby to uzupełnić i rozszerzyć.

Źródła:

R. Jarzembowski, *Wrocławski sport*, Wrocław 1992.

R. Jarzembowski, *Wrocławskie Towarzystwo Wioślarskie 1886 - 1991*, Wrocław 1991.

Gazeta Kujawska - roczniki 1985 -1995.

LUSTRACJA WOJEWÓDZTW WIELKOPOLSKICH I KUJAWSKICH 1616 - 1620, Cz. 1, ss. XXXV, 373, Cz. 2, ss. 194, 4 mapy, wydali Zbigniew Górski, Ryszard Kabaciński, Jan Pakulski pod red. Andrzeja Tomczaka, Wrocław - Warszawa - Kraków Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1994.

Niniejsza publikacja jest piątą lustracją dóbr królewskich w województwach wielkopolskich i kujawskich wydaną przez wydawnictwo "Ossolinium". Zostały już wydrukowane *Lustracje ... 1663* (Cz. 1 wyd. A. Tomczak, Cz. 2 wyd. A. Tomczak, J. Wiederszak, Bydgoszcz 1961, Cz. 3 wyd. A. Tomczak 1963, Indeksy do Cz. 1 i 2, Bydgoszcz 1964); *Lustracje ... 1628 - 32*, (Cz. 1 wyd. Z. Guldon, Wrocław 1987, Cz. 2, Wrocław 1990, Cz. 3, Bydgoszcz 1987); *Lustracje ... 1789* (Cz. 3 wyd. A. Tomczak przy współpracy Z. Kędziarskiej, Warszawa 1977); *Lustracje ... 1639 - 1665* (Cz. 1 wyd. A. Tomczak, Wrocław 1978).

RECENZJE I OMÓWIENIA

Wydawnictwo "Ossolinium", specjalizujące się w publikowaniu lustracji ... z okresu staropolskiego, zgromadziło duże doświadczenie w ich przygotowywaniu i wydaniu. Również zespół trzech historyków, którym powierzono przygotowanie do wydrukowania *Lustracji ... 1616 - 1620* oraz redaktor A. Tomczak posiadają duże umiejętności edytorskie nabite przy przygotowywaniu do druku wielu źródeł historycznych. Te duże kwalifikacje wydawców spowodowały, iż badacze dziejów Kujawy i Wielkopolski otrzymali nowe, edytorsko poprawione wydanie, ważne źródło historyczne.

Na Cz. 1 *Lustracji ... 1616 - 1620* składa się wstęp, wykaz skrótów, wykaz źródeł, zestawienie jednostek monastycznych i tekst lustracji. Cz. 2 zawiera wykaz dokumentów cytowanych w lustracjach, słownik nazw miejscowości, których dotyczą dokumenty, indeksy: osobowy, geograficzny, rzeczowy, mapy województw: pomorskiego, kaliskiego, sieradzkiego, kępskiego, brzeskiego, inowrocławskiego oraz ziemi dobrzyńskiej.

Dla korzystających z lustracji czytelników ważnymi są informacje podane we wstępie przez jego autora R. Kabacińskiego. W przedostatnim ustępie wstępni autor poinformował o wkładzie pracy poszczególnych członków zespołu w przygotowanie do opublikowania *Lustracji ...* Jej tekst odczytał z rękopisu i przygotował do druku Z. Górski i R. Kabaciński. Oni też sporządzili wykaz dokumentów i indeksy: geograficzny i rzeczowy. Z. Górski opracował mapy, J. Pakulski jest autorem indeksu osób. Konstel-

RECENZJE I OMÓWIENIA

LUSTRACJA WOJEWÓDZTW WIELKOPOLSKICH I KUJAWSKICH 1616 - 1620, Cz. 1, ss. XXXV, 378, Cz. 2, ss. 194, 4 mapy, wydali Zbigniew Górski, Ryszard Kabaciński, Jan Pakulski pod red. Andrzeja Tomczaka, Wrocław - Warszawa - Kraków Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1994.

Niniejsza publikacja jest piątą lustracją dóbr królewskich w województwach wielkopolskich i kujawskich wydaną przez wydawnictwo "Ossolineum". Zostały już wydrukowane *Lustracje ... 1565* (Cz. 1 wyd. A. Tomczak, Cz. Ohryzko - Włodarska, J. Włodarczak, Bydgoszcz 1961, Cz. 2 wyd. A. Tomczak 1963, *Indeksy* do Cz. 1 i 2, Bydgoszcz 1964); *Lustracja ... 1628 - 32*, (Cz. 1 wyd. Z. Guldon, Wrocław 1967, Cz. 2, Wrocław 1969, Cz. 3, Bydgoszcz 1967); *Lustracje... 1789* (Cz. 3 wyd. A. Tomczak przy współpracy Z. Kędzierskiej, Warszawa 1977); *Lustracja ... 1659 - 1665* (Cz. 1, wyd. Cz. Ohryzko - Włodarska, Wrocław 1978).

Wydawnictwo "Ossolineum", specjalizujące się w publikowaniu *Lustracji ...* z okresu staropolskiego, zgromadziło duże doświadczenie w ich przygotowywaniu i wydawaniu. Również zespół trzech historyków, którym powierzono przygotowanie do wydrukowania *Lustracje... 1616 - 1620* oraz redaktor A. Tomczak posiadają duże umiejętności edytorskie nabyte przy przygotowywaniu do druku wielu źródeł historycznych. Te duże kwalifikacje wydawców spowodowały, iż badacze dziejów Kujaw i Wielkopolski otrzymali nowe, edytorsko poprawnie wydane, ważne źródło historyczne.

Na Cz. 1 *Lustracji ... 1616 - 1620* składają się: wstęp, wykaz skrótów, wykaz świąt, zestawienie jednostek monetarnych i tekst lustracji. Cz. 2 zawiera: wykaz dokumentów cytowanych w lustracjach, skorowidz nazw miejscowości, których dotyczą dokumenty, indeksy: osobowy, geograficzny, rzeczowy, mapy województw: poznańskiego, kaliskiego, sieradzkiego, łęczyckiego, brzeskiego, inowrocławskiego oraz ziemi dobrzyńskiej.

Dla korzystających z lustracji czytelników ważnymi są informacje podane we wstępie przez jego autora R. Kabacińskiego. W przedostatnim ustępie wstępu autor poinformował o wkładzie pracy poszczególnych członków zespołu w przygotowanie do opublikowania *Lustracji ...* Jej tekst odczytali z rękopisu i przygotowali do druku Z. Górski i R. Kabaciński. Oni też sporządzili wykaz dokumentów i indeksy: geograficzny i rzeczowy. Z. Górski opracował mapy. J. Pakulski jest autorem indeksu osób. Konsul-

tantami językoznawczymi byli: ś.p. prof. Zofia Abramowiczówna (teksty łacińskie) i prof. Franciszek Peplowski (teksty staropolskie).

We wstępie R. Kabaciński omówił następujące problemy wynikłe z okoliczności powstania lustracji i tym samym wpływające na jej przydatność badawczą, jak: geneza lustracji, osoby lustratorów, czas i sposób przeprowadzenia lustracji, zakres rzeczowy i zasięg terytorialny lustracji, wartość lustracji, podstawa jej wydania i metoda wydawnicza.

Przeprowadzenie lustracji dóbr królewskich w latach 1616 - 1620 wynikało z chęci dokonania kontroli stanu majątków i dochodów z dóbr królewskich, zgodnie z postulatami ruchu egzekucyjnego z połowy XVI w. Dobra te winny partycypować w kosztach utrzymywania armii, a te wydatki wzrosły na skutek rozpoczętej przez Zygmunta III wojny z Rosją. Sejm piotrkowski obradujący na przełomie 1562/63 r. uchwalił konstytucję o potrzebie przeprowadzania lustracji co 5 lat. Konstytucja ta jednak nie była realizowana. Poczynając od 1601 r. sejm przypominał o konieczności przeprowadzenia lustracji, ale dopiero konieczność znalezienia pieniędzy na zaległy żołd dla wojska uczestniczącego w wojnie z Rosją spowodowała uchwalenie przez sejm w 1616 r. konstytucji o przeprowadzeniu lustracji i powołaniu komisji złożonych z przedstawicieli króla, izby poselskiej i senatu. Prowincję wielkopolską, w skład której wchodziły też Kujawy i ziemia dobrzyńska, lustrowała komisja w składzie: Hieronim Miłoński z Oporowa, sekretarz królewski jako przedstawiciel króla, Łukasz Sierakowski z Bogusławic na Kujawach, kasztelan kruszwicki, przedstawiciel senatu, Remigiusz z Otoka Zaleski, sekretarz królewski, poseł z województwa łęczyckiego, przedstawiciel izby poselskiej. Pod koniec 1616 r. izba poselska zastąpiła R. Zaleskiego Krzysztofem Kochanowskim z Policznej w województwie sandomierskim. Komisji towarzyszył przedstawiciel Skarbu Koronnego Hieronim Białobrzęski z Białobrzegów nad Pilicą. Do województw kujawskich komisja przyjeżdżała kilka razy, m.in. w grudniu 1616 r. zlustrowała część Brześcia Kujawskiego, w październiku 1617 r. starostwo inowrocławskie, we wrześniu 1619 r. starostwo brzesko-kujawskie, latem 1620 r. miasto Brześć Kujawski, połowę miasta Kruszewicy i starostwo radziejowskie.

Lustratorzy pominęli w protokołach lustracyjnych tę część królewszczyzn, których dzierżawcy posiadali akty nadania sprzed 1601 r. i płacili tzw. zwiększoną kwartę. Zlustrowane zostały starostwa: przedeckie (razem z woj. łęczyckim), kruszwickie, kowalskie, inowrocławskie, dybowskie, bobrownickie i radziejowskie, a pominęte zostało starostwo bydgoskie i królewszczyzny w powia-

tach dobrzyńskim, lipnowskim i rypińskim.

Te bieżące potrzeby skarbu spowodowały, iż historyk nie znajdzie w lustracji z lat 1616 -1620 informacji o części miast i wsi królewskich położonych na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej. Zaletami tej lustracji są: rzetelność zapisanych w niej wiadomości, dużą ilość informacji o stosunkach gospodarczo - społecznych w dobrach królewskich oraz przytoczenie przez lustratorów wielu dokumentów przedstawianych im przez mieszkańców miast i wsi oraz dzierżawców dóbr królewskich. Lustracja stanowi więc cenne wydawnictwo, przydatne do prowadzenia różnego rodzaju badań nad dziejami naszego regionu.

Marian Pawlak (Bydgoszcz)

Michał M. Grzybowski, Andrzej Mietz,

Jan Pakulski, Marian Pawlak

OSIEK RYPIŃSKI. DZIEJE PARAFII

I GMINY,

Osiek Rypiński - Toruń 1994, ss. 188 + 46 ilustracji

Inicjatywa opracowania monografii Osieka Rypińskiego wyszła od Rady i Urzędu Gminy. Rysujący się w ostatnich latach wzrost zainteresowania przeszłością swojej miejscowości - miasta, miasteczka, a nawet wioski - ze strony lokalnych władz, jest zjawiskiem pozytywnym i potrzebnym. Służy on nie tylko poszerzeniu, ale także spopularyzowaniu wiedzy o historii miejsc, w których żyjemy i pracujemy. Opracowanie monografii małej miejscowości jest dla historyka zadaniem przeważnie trudnym. Wpływ na to ma w wielu przypadkach niekompletny stan zachowanych źródeł lub w ogóle ich brak oraz trudności, z jakimi spotyka się badacz, próbując odtworzyć obraz życia codziennego, zjawisk typowych, zwyczajnych, które nigdy nie wzbudzały takiego zainteresowania, jak wydarzenia wyjątkowe i niezwykle. Z drugiej strony przedstawienie wzajemnych zależności pomiędzy powszechnie znanymi wydarzeniami historycznymi a rozwojem małych, lokalnych środowisk jest dla badacza kuszące.

Zadania napisania monografii Osieka Rypińskiego podjęło się czterech historyków z różnych ośrodków naukowych - Płocka (ks. Michał M. Grzybowski), Torunia (Andrzej Mietz, Jan Pakulski) oraz Bydgoszczy (Marian Pawlak). Warto podkreślić że w pracy nie zabrakło informacji na temat wiosek leżących w pobliżu Osieka, a należących wraz z nim do wspólnej gminy i parafii. Dzieje

Osieka i okolic zostały przedstawione na tle historii całej ziemi dobrzyńskiej, co bez wątpienia jest zaletą pracy.

W rozdziale pierwszym Jan Pakulski przedstawił początki Osieka, jego położenie geograficzne, zabytki archeologiczne oraz rozwój w okresie średniowiecznym i czasach nowożytnych - do końca XVIII w. Autor skoncentrował się na odtworzeniu stosunków własnościowych i społeczno-gospodarczych. Pakulski naszkicował nie tylko wczesne dzieje Osieka, ale również wiosek położonych w jego sąsiedztwie - m.in. Kretkowa, Kiełpin, Łapinoża, Wrzeszewa, Tadajewo, Opalenicy, Warpalic. Autor podkreślił położenie Osieka, który wraz z całą ziemią dobrzyńską przez ponad dwa wieki graniczył z państwem zakonu krzyżackiego. Fakt ten decydował o losach mieszkańców. Toczące się walki, pochody wojsk, grabieże były przyczyną zniszczeń i klęsk, jakie spadły na Osiek i jego okolice, zwłaszcza w wiekach XVII i XVIII (szczególnie wojny ze Szwedami). Wieś miała również w swej historii nowożytnej dłuższe okresy spokoju, sprzyjające rozwojowi gospodarstwu i społecznemu (XVI w.). Dużą część rozdziału zajęło autorowi przedstawienie stosunków własnościowych w Osieku i okolicznych wioskach, w tym stanu posiadania i położenia kmieci. Pakulski podkreślił, że już w okresie średniowiecza okolice Osieka były terenami rolniczymi. Ten charakter zachowały do dnia dzisiejszego. Na podkreślenie zasługuje podjęta przez autora próba odtworzenia wyglądu średniowiecznego Osieka.

Autor rozdziału drugiego, Marian Pawlak, zajął się ustrojem gminy Osiek i jej przynależnością administracyjną w okresie zaborów i w XX w. - aż do 1993 r. W tej części pracy uwidacznia się wyraźnie dysproporcja między bogatymi informacjami na temat ustroju, a zwłaszcza działalności gminy w XX w. i skąpyimi wiadomościami dotyczącymi XIX w. Na tym właśnie przykładzie może najlepiej widać nierówny stan zachowania źródeł. Autor dużo miejsca poświęcił w tym rozdziale obsadzie personalnej w gminie - wójtom, przewodniczącym prezydium GRN, naczelnikom gminy, radnym - zwłaszcza po drugiej wojnie światowej. Rozdział wzbogacają tabelki.

Ks. Michał M. Grzybowski w rozdziale trzecim przedstawił dzieje kościoła parafialnego w Osieku, poczynając od XV w. aż po czasy najnowsze. Sporą część rozdziału autor poświęcił zaprezentowaniu wyposażenia kościoła w Osieku - ołtarzy, ambon, polichromii, organów, epitafiów, zakrystii, także wieży i dzwonnicy. Opisał również cmentarze katolickie, terytorium parafii osieckiej i życie religijne. Jeden z podrozdziałów ks. Grzybowski poświęcił szkolnictwu parafialnemu. Zaprezentował także działalność osieckich proboszczów, poczynając od XVI w. (pierwsze wzmianki w

źródłach) a skończywszy na latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych naszego stulecia. Rozdział wzbogaca kalendarium wydarzeń związanych z kościołem aż do 1993 r. Ostatni podrozdział dotyczy cudownego obrazu św. Rodziny, który jest bez wątpienia najwspanialszym i najcenniejszym zabytkiem sztuki sakralnej w kościele osieckim. Obraz ten, uznany za cudowny dekretem biskupa płockiego Stanisława Dąbskiego w 1691 r., wywierał w przeszłości, i nadal wywiera, duży wpływ na kształt życia religijnego nie tylko w Osieku.

W rozdziale czwartym Andrzej Mietz zajął się dziejami protestantów w Osieku i okolicach począwszy od XVIII w. aż po XX w. Protestanci (ewangelicy, menonici, baptyści), mimo że dobrze zaaklimatyzowali się na obszarze ziemi dobrzyńskiej, zachowali swoją odrębność nie tylko pod względem wyznaniowym, ale także kulturalnym i językowym. Autor przedstawił początki osadnictwa protestanckiego w okolicach Osieka, jego rozwój, wpływ na życie gospodarcze i społeczne. Sporo miejsca poświęcił wzajemnym relacjom pomiędzy protestantami i ludnością katolicką oraz rozwojowi gminy ewangelickiej Michałki-Rypin, obejmującej swym zasięgiem również Osiek i okolice. Autor opisał też protestanckie szkolnictwo, świątynie, kaplice i cmentarze.

Autorem kolejnych trzech rozdziałów jest Marian Pawlak. W rozdziale piątym opisał on cały szereg nieszczęść, jakie przyniosły Osiekowi i ziemi dobrzyńskiej w XIX i XX w. wojny, powstania oraz choroby. Mimo że Osiek w ciągu dwóch ostatnich stuleci nigdy nie był polem bitwy, to powstania narodowe, wojny napoleońskie, obie wojny światowe i wojna polsko-bolszewicka odbiły się tragicznie na jego rozwoju. Przemarsze wojsk, rekwizycje, grabież żywności i furazu były niezwykle uciążliwe dla mieszkańców. Autor przedstawił również losy ludności osieckiej w okresie okupacji hitlerowskiej, zwłaszcza represje, które spadły przede wszystkim na ziemian, księży i nauczycieli. Na zakończenie rozdziału naszkicował rozwój opieki medycznej oraz Ochotniczej Straży Pożarnej w gminie.

Kolejny rozdział Pawlak poświęcił rozwojowi wsi należących do gminy Osiek w XIX i XX w. Typowo rolniczy charakter gminy rzutował i w dalszym ciągu rzutuje na rozwój wsi i życie ich mieszkańców. Bliskość Rypina i Brodnicy powodowała, że w gminie osieckiej zarówno handel, jak i rzemiosło było słabo rozwinięte. Taka sytuacja istnieje do dnia dzisiejszego. Stąd też duża część rozdziału jest poświęcona przeobrażeniom dokonującym się w rolnictwie. Autor zwrócił uwagę na stosunki własnościowe w gminie, mocno podkreślił wpływ ukazów uwłaszczeniowych na życie i położenie chłopów. Gwałtowne procesy przeobrażeń dokonały się

jednak dopiero po drugiej wojnie światowej, chociaż nie zawsze szły one we właściwym, pożądanym przez mieszkańców, kierunku. Efektem ogromnego skoku cywilizacyjnego, który dokonał się w ciągu ostatniego półwiecza, jest polepszenie warunków mieszkaniowych, telefonizacja gminy, rozwój sieci dróg i poprawa ich jakości, przeprowadzenie melioracji, wykorzystywanie do prac polowych maszyn.

W ostatnim rozdziale autor opisał rozwój oświaty i kultury w XX w. Rozwój szkolnictwa elementarnego, kadra nauczycielska i jej kwalifikacje, przeważnie trudne warunki materialne szkół miały decydujący wpływ na poziom wykształcenia podstawowego w gminie. Pawlak podkreślił polepszenie się warunków materialnych szkół w ostatnim półwieczu (remonty starych i nowe budynki, lepsze wyposażenie). Funkcjonowanie biblioteki, Gminnego Domu Kultury (od 1967 r.), sieci świetlic, wreszcie wkład kościoła parafialnego decydowały o rozwoju życia kulturalnego w gminie.

Zaprezentowany w pracy układ rozdziałów ma charakter dosyć przypadkowy. Czytelnik może odnieść wrażenie, że książka jest zlepkiem monograficznych artykułów i nie stanowi przejrzystej całości. Wrażenie to pogłębia choćby taki szczegół, jak numeracja tabelek - odrębna w każdym rozdziale. Wydaje mi się, że lepszy byłby układ następujący: rozdział J. Pakulskiego, następnie wszystkie cztery rozdziały pióra M. Pawlaka, a na końcu pracy rozdziały ks. M. M. Grzybowskiego i A. Mietza, dotyczące określonych problemów z dziejów Osieka oraz okolic i wyłamujące się z porządku chronologicznego.

Dodatnią cechą prezentowanej pracy jest bogata podstawa źródłowa. Autorzy wykorzystali źródła różnej proveniencji, zarówno rękopiśmienne, jak i drukowane. Na podkreślenie zasługuje również wykorzystanie literatury polskiej i niemieckiej (zwłaszcza rozdział A. Mietza) aż po najnowsze prace. Wykaz źródeł i opracowań został zamieszczony na końcu książki. Szkoda, że nie sporządzono indeksów nazwisk i nazw geograficznych, które ułatwiłyby korzystanie z pracy. Książkę wzbogaca 46 ilustracji.

Dalszych badań wymaga poruszony przez J. Pakulskiego problem zbiegostwa chłopów do Prus nie tylko z Osieka, ale z całej ziemi dobrzyńskiej i pozostałych terenów przygranicznych (s.33). Autor zaznaczył, że uciekano zarówno z Polski do Prus, jak i z Prus do Polski, przy czym zjawisko to było dość powszechne. Zatem rodzi się pytanie - gdzie panowały lepsze warunki dla chłopów i z czego wynikał wybór kierunku ucieczki?

Do pracy wkradło się kilka błędów i nieścisłości. Na s. 57 podano 1949 r. jako datę zjednoczenia PPS i PPR, tymczasem nastąpiło to w grudniu 1948 r. Nie wydaje się potrzebne dwukrotne umie-

szczenie tego samego cytatu na sąsiednich stronach (s. 106 i 107). Na s. 93 podano, że ks. T. Bronowski, proboszcz osiecki, w latach 1831-1842 przebywał w carskim areszcie, na s. 97, że ten sam kapłan "... w 1839 r. wybudował plebanię z palonej cegły i sprawił dwa boczne ołtarze, organy, ławy, dwa obrazy św. Mikołaja i św. Rocha, nowe konfesjonały, cały kościół opasał mурowanym ogrodzeniem".

Monografia Osieka Rypińskiego, opracowana z dużą starannością i pieczołowitością, przyczyni się do wzbogacenia naszej wiedzy o historii tej części ziemi dobrzyńskiej.

Mariusz Wołos (Bydgoszcz)

KOŚCIELNA WIEŚ NA KUJAWACH. STUDIUM OSADNICZE pod red. Leszka Kajzera, Łódź 1994, ss. 198

Praca *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze* ukazała się w trzecim tomie serii wydawniczej *Budownictwo obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*. Jest to opracowanie zbiorowe, prezentujące wyniki badań przeprowadzonych w latach 1987-88 w mikroregionie osadniczym Kościelnej Wsi, gmina Osiećciny, województwo wrocławskie.

Na całość dzieła składają się prace różnych specjalistów: archeologów, historyka, geografów, przyrodników, nadając tej pracy interdyscyplinarny charakter, tak bardzo istotny w szeroko zakrojonych badaniach osadniczych.

Niniejszy tom otwiera artykuł E. Wiśniewskiego i P. Molewskiego, którzy scharakteryzowali tło fizjograficzne i środowisko geograficzne regionu, w jakim kształtowało się badane osadnictwo.

Na szczególną uwagę zasługują tu obszernie opracowania archeologów. Pierwsze dotyczy najstarszych śladów osadnictwa pradziejowego, szczególnie neolitycznego, pióra Ryszarda Grygiela. Autorowi udało się na podstawie wnikliwie przeprowadzonej analizy uzyskanych z badań źródeł, zarysować wyraźny obraz osadnictwa kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych. Druga praca, jedna z obszerniejszych w tym tomie, to Leszka Kajzera "Średniowieczna i nowożytna Kościelna Wieś w świetle archeologicznych badań terenowych". Zaprezentowane nam tu zostały wyniki badań grodziska stożkowatego, dworu mурowanego, penetracje przeprowadzone w okolicach kościoła św. Wawrzyńca i wyniki badań osadnictwa wiejskiego. Na zakończenie artykułu

autor dokonał próby rekonstrukcji przemian osadniczych w średniowieczu i czasach nowożytnych Kościelnej Wsi, tworząc w rezultacie przekonujący obraz rozwoju osadnictwa omawianego regionu.

Opracowanie sytuacji własnościowej Kościelnej Wsi i dziejów rodziny jej właścicieli z rodu Odrowążów i Ogończyków, powierzono wybitnemu historykowi - mediewiście Januszowi Bieniakowi. Rozprawa ta napisana z ogromną erudycją, właściwą temu autorowi, prezentuje przemiany historyczne, które wraz z przedstawionymi przez Leszka Kajzera wynikami badań wykopaliskowych, rysują wyraźny, ostry obraz całego zespołu osadniczego.

Prezentowany tom kończą prace przyrodników Bogdana Łuczaka, Wiesława Lorkiewicza i Henryka Jakubowskiego, które są doskonałym uzupełnieniem i wzbogaceniem wniosków przeprowadzonych w tym mikroregionie badań interdyscyplinarnych.

Przedstawiony tom odpowiada wszystkim wymaganiom stawianym nowoczesnie rozumianym publikacjom naukowym. I chociaż przewidziany jest przede wszystkim dla profesjonalistów, myślę, że jest doskonałą lekturą dla wszystkich zainteresowanych historią mikroregionu osadniczego Kościelnej Wsi.

Jadwiga Chudziakowa (Toruń)

STRATEGIE ROZWOJU REGIONALNEGO WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO, praca zbiorowa pod red. B. Jałowickiego i G. Gorzelaka, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, "Studia Regionalne i Lokalne" nr 15 (48), Warszawa 1994, ss. 126

Staraniem Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego Uniwersytetu Warszawskiego ukazała się w 1994 r. książka pt. *Strategie rozwoju regionalnego województwa wrocławskiego*, stanowiąca kolejną publikację serii "Studia Regionalne i Lokalne". Praca ta jest dziełem zbiorowym pięciosobowego zespołu autorskiego pod kierownictwem profesorów wymienionego Instytutu B. Jałowickiego i G. Gorzelaka. Obok nich, do współautorów pracy należą: profesor UMK w Toruniu S. L. Bagdziński oraz dwaj inni pracownicy Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego J. Hryniewicz i P. Swianiewicz.

Istnieją co najmniej dwa powody, dla których pojawienie się na półkach księgarskich omawianej pracy należy powitać z uzna-

niem i zadowoleniem. Pierwszym z nich jest potrzeba zaprotestowania przeciwko panoszącemu się u nas sposobowi podejścia do zachodzącej transformacji systemowej jako procesu nieomal przestrzennego. Nasza wiedza o założeniach, przebiegu i celach tego procesu obejmuje, poza nielicznymi wyjątkami (należy do nich zwłaszcza problem bezrobocia), przede wszystkim zjawiska makroekonomiczne. Nawet głośna swego czasu *Strategia dla Polski* G. Kołodki poświęciła bardzo mało uwagi terytorialnej dezagregacji przyjętych założeń. A przecież nie może ulegać wątpliwości, że rezultaty wysiłków i wyrzeczeń, podejmowanych w celu przejścia do gospodarki rynkowej, w istotnym stopniu zależą od działań podejmowanych w skali regionalnej i lokalnej, od programów formułowanych i realizowanych na szczeblu województwa, miasta czy gminy. Drugim natomiast powodem może być fakt, iż przestrzenny wymiar dokonywanych przekształceń znajduje nie tylko nikłe, lecz także różnicowane odzwierciedlenie zarówno w studiach i analizach naukowych, jak i w działaniach praktycznych, a także w potocznej świadomości społeczeństwa. O ile docierają do nas pewne informacje o takich czy innych problemach rozwojowych Warszawy, Poznania, Trójmiasta, Śląska, Łodzi i niektórych innych ośrodków, to duża zbiorowość województw, zazwyczaj centralnie położonych, rolniczych i słabiej rozwiniętych, pozostaje "ziemią nieznaną", nawet dla osób najbardziej zainteresowanych, tj. dla mieszkańców tych rozległych obszarów. Typowym przedstawicielem regionów ignorowanych na szerszym forum jest województwo wrocławskie; dobrze się zatem stało, że jemu właśnie poświęcono całą książkę.

Recenzowana praca liczy 135 stron i składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów oraz aneksu. Pierwszy rozdział, zatytułowany "Strategie", zawiera opis metody opracowania, uwarunkowań i założeń realizacji scenariuszy rozwoju województwa, czynników i aktorów rozwoju regionu oraz strategii restrukturyzacji regionu. Oparciem zaprezentowanych w tym miejscu studiów była, według oświadczeń autorów, metodologia zastosowana w scenariuszach francuskich, a zwłaszcza w opracowaniach Guy Loinger. Zapropinowany zarys strategii rozwoju województwa wrocławskiego ma stanowić próbę adaptacji tej metodologii do warunków polskich. Drugi rozdział jest znacznie dłuższy i nosi tytuł "Diagnoza". Zamieszczono tutaj stereotypową charakterystykę środowiska przyrodniczego, ludności, sieci osadniczej, podziału administracyjnego, infrastruktury technicznej, powiązań międzyregionalnych, gospodarki, rynku pracy oraz infrastruktury instytucjonalnej województwa wrocławskiego. Uwagę zwracają dwa punkty tego rozdziału, odbiegające od "klasycznych" schematów charakterystyki,

w których przedstawiono opinie mieszkańców na temat regionu na tle profilu politycznego województwa oraz rolę władz lokalnych w jego restrukturyzacji.

Jak wynika z syntetycznie zarysowanej treści rozdziałów, problematyka recenzowanej książki jest niezwykle doniosła dla analizowanego regionu. Zainteresowanie czytelnika budzą przede wszystkim zamieszczone w pierwszej, prognostycznej części scenariusze i strategie restrukturyzacji województwa wrocławskiego. Stanowią one wartościową propozycję skierowaną pod adresem tzw. aktorów regionalnych. Przedstawione strategie różnią się od innych tego typu opracowań położeniem szczególnego nacisku na twórcze działania tzw. aktorów różnych szczebli: centralnego, regionalnego i lokalnego. Autorzy słusznie konstatują, że głównym czynnikiem rozwoju województwa, będą aktorzy regionalni, działający zarówno w skali całego województwa, jak i w skali lokalnej. Druga część pracy, diagnostyczna, została skonstruowana w sposób tradycyjny, co jednak nie pozbawia jej wartości informacyjno-poznawczej. Przedstawiony tutaj systematyczny wykład najważniejszych, społeczno-gospodarczych zagadnień województwa, został bogato udokumentowany danymi empirycznymi.

Pomimo szeregu zalet, omawiana książka nie jest wolna od pewnych uchybień. Niezbyt konsekwentny wydaje się układ pracy, w której zdecydowanie za dużo miejsca poświęcono diagnozie, zbyt mało natomiast temu, co zapowiada tytuł całości, a mianowicie strategiom rozwojowym województwa. Obiecujący tytuł książki nie bardzo odpowiada więc treści, bowiem zaprezentowane strategie stanowią znikomą część rozważań, a ponadto zostały sformułowane na tak wysokim szczeblu abstrakcji, że mogą się wydawać zbiorem haseł nader ogólnikowych, a nawet banalnych, słusznych wobec każdego polskiego regionu. Nie jest też jasne, na czym polega zapowiedziane we wstępie wzorowanie się na opracowanej we Francji metodologii budowy scenariuszy nowej generacji. Zasadniczy sprzeciw musi budzić staranne unikanie wszelkich wskaźników ilościowych i sprowadzanie prognoz do werbalnego opisu, który można interpretować na różne, nawet przeciwstawne, sposoby. Wymienione niedostatki sprawiają, że prognostyczne walory pracy nie zostały na tyle ukształtowane, aby móc istotnie oddziaływać na praktykę. Okoliczność ta wydaje się wyjaśniać stosunkowo niewielki rezonans książki w środowisku regionalnym. Znacznie bardziej natomiast przydatne mogą okazać się informacje o charakterze faktograficznym, zawarte nie tylko w obszernej części diagnostycznej, lecz również w skromnej części prognostycznej, która, wbrew swej nazwie, w dużej mierze rów-

niez stanowi diagnozę.

Pewien uszczerbek dla całości pracy wnosi nie zawsze przemysłana redakcja naukowa, wskutek czego w trakcie lektury książki często napotykaemy na sprzeczności, powtórzenia, niejasne terminy itp. Do bardziej rzucających się w oczy należy rozbieżność poglądów co do endo- i egzogenicznych czynników rozwoju. Z jednej strony autorzy silnie podkreślają potrzebę większej aktywności tzw. aktorów regionalnych i lokalnych, z drugiej zaś wielokrotnie zaznaczają decydujące znaczenie czynników zewnętrznych. Przesadne rozbudowanie tzw. ogólnej charakterystyki województwa doprowadziło do powtórzeń, niekiedy dosłownych, tych samych treści (zob. m.in. ss.21-22 i 53). Logikę prezentowanego wywodu narusza utożsamienie województwa wrocławskiego z regionem ekonomicznym, co nie znajduje żadnego uzasadnienia merytorycznego. Wreszcie, mieszane uczucia musi budzić zupełnie niepotrzebny aneks, zawierający dwa listy kierownictwa uzdrowiska w Ciechocinku, których treść wcale nie przemawia na niekorzyść tego przedsiębiorstwa, jak twierdzą redaktorzy książki, lecz wprost przeciwnie; nieporozumieniem jest bowiem pogląd o tym, iż jako by dla właściciela prywatnej firmy jedynym sprawdzianem jego działalności jest zysk. Wydaje się, że pogląd ten brzmi mało wiarygodnie nawet dla początkujących adeptów gospodarki rynkowej.

Powyższe uwagi krytyczne nie dezawuuują całości pracy, która stanowi wartościową i potrzebną pozycję bibliograficzną województwa wrocławskiego.

Wojciech Kosiedowski (Toruń)

GOSTYNIŃSKO-WŁOCLAWSKI PARK KRAJOBRAZOWY. INFORMATOR PRZYRODNICZO-TURYSTYCZNY

Zarząd Parków Krajobrazowych Brudzeńskiego i Gostynińskiego-Wrocławskiego, Kowal 1994, ss. 88

W piętnastą rocznicę utworzenia Gostynińsko-Wrocławskiego Parku Krajobrazowego wydany został informator przyrodniczo-turystyczny, którego celem, jak sygnalizuje we wstępie zespół redakcyjny tego opracowania, jest przybliżenie walorów przyrodniczych Parku i możliwości zwiedzania jego najciekawszych zakątków. Informator, tak jak większość tego typu publikacji wydawanych w Polsce, ma tradycyjny układ treści i obok ogólnej charakterystyki środowiska geograficznego tego obszaru, opisu szaty roślinnej, fauny kręgowców, stosowanych na terenie Parku form

ochrony przyrody, zawiera też rozdziały omawiające kulturę ludową terenów wchodzących w skład parku oraz turystykę ze szczegółowo opisanymi szlakami pozwalającymi na swobodne poruszanie się bez udziału przewodnika. Całość została tak napisana, by po ogólnym zapoznaniu się z walorami przyrodniczymi i rekreacyjnymi Parku zainteresowany nim przyrodnik lub turysta mógł wybrać odpowiedni obiekt bądź szlak i zwiedzać to, co go najbardziej interesuje. Ponieważ od wcześniejszego wprowadzenia czytelnika w środowisko przyrodnicze tego obszaru zależy w dużym stopniu późniejsza chęć jego szczegółowego poznania i zwiedzania, nasuwa się pytanie - czy autorzy opracowania wywiązali się ze swego zadania właściwie i czy podane przez nich informacje zachęcą turystę do pieszej wędrowki lub rowerowej przejażdżki po interesujących zakątkach Parku. Żeby odpowiedzieć na tak postawione pytanie, należy również wyjaśnić i inny problem, a mianowicie tu do kogo adresowany jest informator i kto może być jego potencjalnym odbiorcą, zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę dość specyficzne dla tego obszaru uwarunkowania przyrodniczo-turystyczne. Jak powszechnie bowiem wiadomo, duża atrakcyjność turystyczna Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego wynika nie tylko z jego walorów przyrodniczych, których tu nie brakuje, lecz również i z tego, że jest to jedyny na Niżu Środkowopolskim duży kompleks lasów sosnowych urozmaicony licznymi jeziorami rynnowymi, który dla mieszkańców Polski Centralnej, pozbawionej prawie zupełnie powierzchni leśnych, stanowi jedno z nielicznych miejsc letniego wypoczynku. Presja więc na ten obszar będzie zapewne nadal duża, a podstawowym typem turysty korzystającym z walorów tego obszaru będzie turysta o słabym przygotowaniu przyrodniczym, którego podstawowym celem jest bierny wypoczynek nad brzegiem jeziora z blisko położonym lasem. Wychodząc więc z tych uwarunkowań, nietrudno zauważyć, że wydany informator tylko w części zaspokajając będzie potrzeby edukacyjne masowego turysty. Dla tego odbiorcy mało czytelna okazać się może zwłaszcza część poświęcona charakterystyce abiotycznych i biotycznych składników środowiska przyrodniczego Parku z dużą ilością fachowych terminów i nazw - np. rośliny subkontynentalne, element borealny, osady mezozoiczne, miocen itp. Szkoda, że autorzy nie zadali sobie trudu ich wyjaśnienia. Ponieważ jest ich stosunkowo dużo, najlepiej gdyby na końcu informatora znalazł się mały słowniczek z krótkimi definicjami użytego tu słownictwa fachowego. W części przedstawiającej środowisko geograficzne Parku przydałyby się też dodatkowe mapki ilustrujące charakterystyczne dla tego obszaru formy rzeźby terenu oraz występujące tu cieki z podaniem ich nazw. Te ostat-

nie bowiem wrysowane zostały na dwóch załączonych do informatora niewielkich mapkach bez podania ich nazw. W tej części opracowania nie ustrzeżono się też pewnych błędów merytorycznych. I tak na przykład w podrozdziale omawiającym gleby wymienia się mady, które w granicach Parku nigdy nie występowały. Ten typ gleb rozmieszczony był na terasie zalewowej Wisły, nie objętej ochroną krajobrazową, którą załąły wody Zbiornika Włocławskiego. Analizując treść tej części informatora, nietrudno dostrzec, że przedstawiona w początkowych rozdziałach wiedza może być cennym źródłem informacji, ale tylko dla wąskiej grupy turystów o dobrym przygotowaniu przyrodniczym, zainteresowanych zarówno wypoczynkiem, jak i poznaniem walorów Parku.

W bardziej popularnej formie napisane zostały pozostałe rozdziały omawiające kulturę ludową tego obszaru, turystykę, walory występujących tu jezior z podaniem klas czystości wód oraz stosowanych na tym terenie form ochrony przyrody. Interesujący jest tu zwłaszcza artykuł poświęcony osadnictwu wiejskiemu z jego charakterystycznym budownictwem, gospodarką rolną i kulturowanymi zwyczajami. Czytelnik otrzymuje też w miarę pełną informację o walorach turystycznych Parku, a zwłaszcza o możliwościach do zrealizowania formach wypoczynku okresowego i świątecznego oraz o istniejącej tu bazie noclegowej i gastronomicznej. Dla turysty szczególnie ważny zapewne będzie rozdział, w którym opisane zostały szlaki turystyczne i spotykane na nich obiekty przyrodnicze, zwłaszcza rezerваты i pomniki przyrody, które zostały tu poprawnie scharakteryzowane wraz z podaniem celu ich ochrony. Szkoda tylko, że syntetyczną informację o szlakach turystycznych, rezerwatach i jeziorach przedstawiono w postaci dwóch, a nie jednej mapki, co jest pewnym utrudnieniem w ich korzystaniu.

Również i w tej części przewodnika trafiają się błędy, które powinny być wyeliminowane już na etapie przygotowania opracowania do druku. I tak na przykład: w spisie treści rozdział "Tradycyjna kultura ludowa - zarys treści" podany jest na stronie 62, w rzeczywistości jest na stronie 50, z kolei wyszczególniony w legendzie mapki szlak 7. (czarny) nie został w ogóle wykreślony, natomiast różniące się barwą szlaki nr 4 i 6 określono jako szlaki niebieskie. Mapki nie zostały też zatytułowane. Dostrzeżone w tekście błędy i nieścisłości nie obniżają jednak wartości merytorycznej informatora. Na pewno jest to publikacja potrzebna, a jej wydanie uzasadnione. Zasygnalizowanych tu błędów udałooby się z pewnością ustrzec, gdyby publikacja ta była recenzowana przed drukiem.

Kazimierz Biały (Toruń)

POWSTANIE KOŚCIUSZKOWSKIE NA KUJAWACH I POMORZU GDAŃSKIM, praca zbiorowa pod red. M. Pawlaka, Bydgoszcz 1994, ss. 170

Dwusetna rocznica wybuchu Powstania Kościuszkowskiego przyniosła wiele interesujących publikacji odnoszących się do problematyki militarnej, politycznej, dyplomatycznej, wreszcie biografistyki. Szczególnie istotne z punktu widzenia rozwoju badań nad insurekcją 1794 r. są także prace uwzględniające przebieg wydarzeń z dala od głównego teatru działań. Dopiero bowiem analiza mało znanych aspektów insurekcji na prowincji przyczynić się może do pełniejszego zrozumienia sukcesów i porażek 1794 r.

Powstanie Kościuszkowskie na Kujawach i Pomorzu Gdańskim jest książką rocznicową nie tylko z uwagi na pamięć wydarzeń sprzed 200 lat. We wstępie Kazimierz Maliszewski i Marian Pawlak przypominają sylwetkę naukową prof. dr. hab. Jerzego Wojtowicza, znanego toruńskiego historyka, badacza dziejów Polski i powszechnych XVIII stulecia, którego uczniami jest wielu spośród autorów prezentowanej publikacji. Jemu właśnie z okazji 70. rocznicy urodzin książka została dedykowana. I wreszcie trzecia rocznica, z którą wiąże się wydawnictwo. Otóż ukazało się ono w 25. roku istnienia Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Praca dzieli się na osiem części poświęconych wydarzeniom powstańczym na terenie Kujaw, Wielkopolski i Pomorza, a także w Warszawie. Pierwsze trzy artykuły (Romana Łosia, Zdzisława Biegańskiego oraz Ryszarda Kabacińskiego) obrazują przebieg wyprawy generała Jana Henryka Dąbrowskiego do Wielkopolski, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii organizacji i uzbrojenia wojsk, taktyki oraz kolejnych faz pochodu korpusu na terenie Kujaw i Pomorza. Następny, pióra Mirosława Krajewskiego, wykracza już poza ramy nakreślone w tytule tomu. Autor analizuje bowiem nie tylko udział reprezentantów ziemi dobrzyńskiej w insurekcji, lecz także ich rolę w dziele Sejmu Wielkiego oraz wojnie w obronie Konstytucji 3 Maja. Artykuł piąty, Jarosława Dumanowskiego, jest biografią jednej z najciekawszych postaci insurekcji na Kujawach - kasztelana i generała Dionizego Mniewskiego. W kolejnym, Wojciech Jurkiewicz dokonał przeglądu doniesień z frontu wielkopolskiego, jakie ukazywały się na łamach prasy warszawskiej w okresie wyprawy Jana Henryka Dąbrowskiego. Ostatnie dwa teksty, Kazimierza Maliszewskiego oraz Bolesława Sprengla, nie dotyczą już problematyki określonej w tytule książki. Uzupełniają jednak w jakiejś mierze dotychczasowe badania nad dyplomacją oraz zjawiskami kryminogennymi okresu insurekcji. Pierwszy z autorów zajął się bowiem relacją posła

austriackiego de Cachégo, naocznego świadka wydarzeń warszawskich, drugi natomiast zwrócił uwagę na specyficzne uwarunkowania insurekcji sprzyjające wzrostowi przestępczości kryminalnej.

Należy podkreślić, że zasadnicza część tomu odpowiada zakresowi tematycznemu i chronologicznemu przedstawionemu w tytule. Skupimy się tu przede wszystkim na prezentacji zagadnień dotyczących bezpośrednio problematyki kujawskiej, bądź wydarzeń mających istotny wpływ na przebieg insurekcji na tym terenie. Najwięcej ustaleń rozszerzających dotychczasową perspektywę oceny epizodu kujawskiego przynosi tekst Zdzisława Biegańskiego: "Wyprawa korpusu Jana Henryka Dąbrowskiego do Wielkopolski, na Kujawy i Pomorze w 1794 roku". Powinien on w zasadzie rozpocząć tom, jako że artykuł Romana Łosia, traktujący o aspektach militarnych wyprawy, w sposób skrótowy odnosi się do przebiegu kolejnych etapów ekspedycji. Biegański wykorzystał bogatą bazę źródłową, literaturę przedmiotu nie tylko polską, ale również publikacje niemieckie oraz rękopisy Archiwum Głównego Akt Dawnych, Biblioteki Narodowej w Warszawie i Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Warto może w tym miejscu dodać, że historiografia niemiecka wcześniej podjęła problematykę insurekcji na Kujawach i Pomorzu, co świadczyć może, jak stwierdza S. Kalemka, o tym "iż Prusacy byli wrażliwi, a wewnętrznie niepewni swych racji, wobec prób przekreślenia ich praw do władania Wielkopolską, Kujawami i Pomorzem Nadwiślańskim, czyli historycznymi Prusami Królewskimi"¹. Szczegółowo przedstawiono kierunki i czas przemarszu wojsk Dąbrowskiego, z ważniejszych zaś bitew starcie z korpusem Johanna Szekelego pod Łabiszynom (29/30 września) oraz szturm Bydgoszczy (2 października). Uzupełnienie, zwłaszcza o szczegóły topograficzne, stanowi tu artykuł R. Kabacińskiego: "Szturm i zdobycie Bydgoszczy przez Jana Henryka Dąbrowskiego 2 października 1794 roku". Należy jednak poczynić kilka dodatkowych uwag uzupełniających. Słusznie przypuszcza autor, iż jeszcze w trakcie oblężenia Warszawy podejmowano próby wyprawy do Wielkopolski. Potwierdzeniem mogą być tu wspomnienia aktywnego uczestnika wydarzeń w stolicy Jana Kilińskiego². Przypominane często przez dawniejszą pruską historiografię zjawisko rekwizycji magazynów przez wojsko powstańcze miało wówczas swój realny wymiar. Otóż dzięki owym rekwizycjom insurgenci mogli np. wprowadzić do sprzedaży sól po za-

¹Por. S. Kalemka, *Epizod kujawsko-pomorski insurekcji 1794 roku*, *Zapiski Historyczne*, 59:1994, z 2-3, s. 33.

²J. Kiliński, *Pamiętniki*, Warszawa 1958, s. 167-180.

niższej cenie, a tym samym zyskiwać sympatię ubogich warstw społeczeństwa. Wydaje się, iż właśnie z tego względu problem działań administracyjno - aprowizacyjnych władz powstańczych w Wielkopolsce i na Kujawach spotkał się z krytyką Hansa Hiibnera³. Wielka szkoda, iż staranna rekonstrukcja wydarzeń nie zyskała egzemplifikacji w postaci czytelnej mapy obrazującej topografię działań. Niestety, mapka zamieszczona na końcu artykułu nie spełnia swego zadania. Kierunki działań poszczególnych oddziałów zlewają się, zacierają się też daty bitew i nazwy miejscowości, co praktycznie uniemożliwia korzystanie z niej podczas lektury tekstu. Za mankament uznać należy także brak wskazania na źródło przy reprodukowanych fragmentach dokumentów.

Blizsze problematyce kujawsko-dobrzyńskiej są artykuły Mirosława Krajewskiego oraz Jarosława Dumanowskiego. Pierwszy z autorów skupił się na wydarzeniach z okresu 1788 - 1794 na terenie ziemi dobrzyńskiej. Trudno oczywiście w krótkim szkicu w pełni zaprezentować skomplikowany obraz udziału tej ziemi w dziele Sejmu Wielkiego czy insurekcji, tym bardziej, że na dobrą sprawę nie podjęto jeszcze szczegółowych badań źródłowych. Artykuł Mirosława Krajewskiego potraktować więc należy jako próbę podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy, a zarazem jako postulat podjęcia badań archiwalnych. W tekst wkradło się też kilka nieścisłości. W Sejmie Wielkim nie zasiadało aż 6 posłów dobrzyńskich, bowiem w wyniku rugów drugi komplet wybrany 16 XI 1790 r. nie został dopuszczony do obrad⁴. Bardziej ostrożnie należałoby też oceniać postawę ogółu szlachty wobec Ustawy Majowej. Istotnie, lutowy sejmik ziemi dobrzyńskiej w Lipnie w 1792 r. zakończył się zaprzysiężeniem Konstytucji, to jednak sukces ten przypisać należy w dużej mierze aktywnej postawie zwolennika reformy, starosty bobrownickiego Jana Ośniałowskiego. Poza tym pamiętać trzeba, że szlachta dobrzyńska zdecydowanie poparła generalność targowicką, mimo wcześniejszej akceptacji postanowień Ustawy Rządowej. Tekst Mirosława Krajewskiego pokazuje, iż problematyka postawy szlachty ziemi dobrzyńskiej wobec najważniejszych wydarzeń politycznych schyłku stulecia doczekać się musi szczegółowych badań źródłowych.

Jarosław Dumanowski poświęcił swój krótki szkic jednemu z przywódców powstania na Kujawach i w Wielkopolsce - Dionizemu Mniewskiemu. Interesująca sylwetka konfederaty barskiego,

³ S. Kalemka, op. cit., s. 38.

⁴ Z najnowszych opracowań wymienić należy W. Szczygielski, *Referendum trzecimajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994 oraz Z. Zielińska, *Sejmiki 8 lutego 1790 r. - Pierwsze referendum na temat dokonania sejmu*, *Wiek Oświecenia*, t. 9, s. 113-125.

a później kasztelana brzesko-kujawskiego nie doczekała się do tychczas, prócz biogramu pióra Jana Pachonńskiego w PSB, wyczerpującego opracowania. Autor musiał zatem sięgnąć do źródeł - laudów sejmikowych, diariuszy sejmowych, korespondencji Mniewskiego i jego rodziny, zachowanej w Bibliotece Czartoryskich. Dzięki temu Dumanowski nie tylko uzupełnia niektóre ustalenia biograficzne Pachonńskiego, lecz także kreśli obraz wydarzeń poprzedzających wybuch insurekcji.

Ostatni z artykułów poświęconych tematyce kujawskiej i wielkopolskiej stanowi tekst Wojciecha Jurkiewicza o reakcjach centralnej prasy na działania korpusu Dąbrowskiego. Autor skupił się na analizie doniesień czterech warszawskich czasopism okresu insurekcji: "Gazety Rządowej", "Gazety Wolnej Warszawskiej", "Korespondenta Narodowego i Zagranicznego" i wreszcie jakobińskiego "Dziennika Powstania Narodu". Autor słusznie dowodzi, iż warszawscy redaktorzy posiadali duże umiejętności oddziaływania na czytelnika, wykorzystując doniesienia z Wielkopolski dla akcji propagandowej na rzecz insurekcji. Szkoda, że pominięto pisma w języku niemieckim i francuskim. Przyznając rację Jurkiewiczowi, iż pod względem treści zarówno "Bulletin National Hebdomadaire" oraz "Warschauer Zeitung" prezentowały najczęściej przedruki z "Gazety Rządowej", musimy jednak podkreślić szczególną rolę tych czasopism w kształtowaniu opinii cudzoziemców o wydarzeniach w Rzeczypospolitej. Dopiero zestawienie przekazów tych pism z informacjami w prasie polskojęzycznej pozwoliłoby na pełniejszą ocenę propagandowych umiejętności warszawskich dziennikarzy.

Praca przygotowana została starannie edytorsko, mimo to pojawiają się jednak drobne błędy, np. uczestnik bitwy po Łabiszynie to Dominik Dziewanowski (nie Dziewianowski - taka wersja występuje kilkakrotnie), Jan Ośniałowski to starosta bobrownicki, Ignacy Działyński był nie wojewodą kaliskim, lecz wojewodziecem (synem wojewody kaliskiego Augustyna), a bitwa pod Szczecinami to oczywiście starcie z armią pruską pod Szczekocinami (6 czerwca). Podsumowując należy podkreślić, iż recenzowana praca prócz walorów naukowych, nowych materiałów przyczynkarskich, wnosi swój wkład w dzieło popularyzacji problematyki regionalnej.

Stanisław Roszak (Toruń)

**ZABYTKI ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA W POLSCE.
T.46: WOJEWÓDZTWO WŁOCŁAWSKIE,
Warszawa 1993, ss. 126**

Jest to kolejny tom ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie, który od szeregu lat wydaje tego rodzaju Spis Zabytków Architektury i Budownictwa. Mimo iż w ciągu kilku lat Spis ulegał pewnym zmianom, co było uzależnione od zmian w podziale administracyjnym kraju, a także od zmian zachodzących w poglądach na politykę konserwatorską, jego charakter nie uległ zmianie.

Spis Zabytków Architektury i Budownictwa w Polsce jest zupełnie inną publikacją niż *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* wydany przez Polską Akademię Nauk Instytut Sztuki. Porządkuje niejako stan zabytków w kraju, podaje jedynie bardzo ogólne, podstawowe wiadomości o poszczególnych budowlach: jak rodzaje obiektu, materiał, ewentualnie czas powstania. W sumie daje wiedzę o liczbie i rodzaju budowli na terenie poszczególnych województw, gmin i miast, a przez to cenną wiedzę o "nasyceniu" terenu zabytkowymi budowlami. Takiego zestawienia "stanu posiadania" nie dała dotychczas żadna publikacja zajmująca się sprawami budowli zabytkowych. Jednakże zainteresowani bliższymi danymi o konkretnym obiekcie, winni ich raczej szukać we wspomnianym *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*.

Bardzo cenną częścią tomu 46. jest krótka charakterystyka zabytków architektury i budownictwa w województwie wrocławskim. Jest w niej podane geograficzne położenie ziem będących przedmiotem opracowania, są podane długie i skomplikowane w ciągu wieków dzieje różnorodnych historycznie ziem: Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, na terenie których w 1975 r. utworzono województwo wrocławskie. Ta jasno napisana krótka charakterystyka tłumaczy istnienie na omawianym terenie poszczególnych rodzajów budowli zarówno tych z dawnych stuleci, jak i tych z XIX w., jest więc doskonałym objaśnieniem, a także uzupełnieniem w katalogu. W sumie tom 46. *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce. Województwo Wrocławskie* przybliży czytelnikom mało dotychczas znany, zabytkowy aspekt tego województwa i czyni je w tym zakresie bardzo interesującym. Zamieszczona na końcu tomu mapka informująca o dawnym (przed 1975 r.) i obecnym podziale administracyjnym, a także o podziale na diecezje rzymsko-katolickie ułatwia poruszanie się po terenie województwa w poszukiwaniu interesującego obiektu. Może warto by uzupełnić ją oznaczeniem miejsc, w których są pozostałości osadnictwa prehisto-

rycznego, co dla tych właśnie ziem o tak długiej historii wydaje się być bardzo istotne.

Irena Popławska (Łódź)

GOSPODARKA PRZESTRZENNA I REGIONALNA W TRAKCIE PRZEMIAN,

red. nauk. Wojciech Kosiedowski, UMK, Toruń 1995, 8°, ss. 184, tabl. tab., rys.

W Oficynie Wydawniczej UMK w Toruniu w II półroczu 1995 r. ukazała się obszerna praca zbiorowa nt. *Gospodarki przestrzennej i regionalnej w trakcie przemian* pod red. Wojciecha Kosiedowskiego. Jest to praca okazjonalna na sześćdziesięciolecie profesora Stanisława Ł. Bagdzińskiego, kierownika Katedry Polityki Ekonomicznej i Rozwoju Lokalnego na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Zarządzania UMK, z elementami biografii profesora, napisanej przez profesora J. Kołodziejskiego. Słowo wstępne W. Kosiedowskiego poprzedza całość rozważań. W publikacji pomieszczono 22 rozprawy w czterech działach tematycznych, zróżnicowane co do objętości i zakresu tematycznego.

W części I pt. "Teoretyczne problemy studiów regionalnych i lokalnych" znalazły się rozprawy: Ireny Pietrzyk, Paradygmat rozwoju terytorialnego; Wiesława Maika, Nowe ujęcia kwestii lokalnej w teorii społecznej i praktyce planistycznej; Ryszarda Domańskiego, Tematyczna koncepcja statystyki miast; Lucyny Wojtasiewicz, Badania regionalne i programowanie rozwoju regionów - nowe koncepcje metodologiczne i Wojciecha Kosiedowskiego, Regionalizacja i jej miejsce w badaniach mezoekonomicznych. Zakres prezentacji treści rozpraw odzwierciedla zainteresowania badawcze autorów wskazując na jej zróżnicowanie. Trzy z rozpraw dotyczą tematyki rozwoju terytorialnego i zagospodarowania przestrzennego (I. Pietrzyk, L. Wojtasiewicz i W. Kosiedowski), pozostałe dwie rozprawy wiążą się w mniejszym stopniu z tematyką działu tej części prac.

Do części II pod ogólnym tytułem "Gospodarka regionalna i lokalna" zaliczono siedem rozpraw, przy czym gospodarki lokalnej dotyczy rozprawa J. Mellera, a dwie rozprawy dotyczą gospodarki regionalnej: A. Fajferka i Z. Szymli, gdy praca M. Klamut dotyczy innych układów przestrzennych, podobnie jak praca H. Rochnowskiego prezentuje czynniki lokalizacji i rozwoju przemysłu województwa toruńskiego i wrocławskiego, a praca J. Falkowskiego, poświęcona jest gospodarce przestrzennej obszarów wiej-

skich Polski w procesie przekształceń systemowych, gdy końcowa praca T. Markowskiego prezentuje zagadnienia gospodarki gruntami.

Prace tej części rozprawy przedstawione zostały z myślą o ukazaniu wybranych regionów ekonomicznych i przestrzennych jednostek w nawiązaniu do koncepcji regionalizacji (np. prace I. Pietrzyk i W. Kosiedowskiego). Ujęcie regionalizacji i jej miejsca w badaniach mezoekonomicznych zaprezentowane przez W. Kosiedowskiego koncentrują się na podstawach teorii klasyfikacji jednostek ekonomiczno-przestrzennych. Autor opowiada się za koniecznością uwzględniania powiązań badanych obiektów z przestrzenią, czyli uwzględnianie ich położenia geograficznego jako czynnika decydującego o klasyfikacji ekonomiczno-przestrzennej. Kategoria ta według W. Kosiedowskiego znajduje obecnie niewielkie odzwierciedlenie w analizach przestrzenno-ekonomicznych, które zdają się preferować ujęcie aprzestrzenne w myśl dawnej i tradycyjnej ekonomii klasycznej. Autor z przekonaniem podkreśla, iż przyczyna niechęci wobec tej kategorii (położenia geograficznego), może wynikać z trudności, jakich następcza kwalifikacja skutków społeczno-ekonomicznych rozmieszczenia w przestrzeni podmiotów gospodarczych. Omawiane przez Autora na str. 54-55 podstawy regionalizacji ekonomiczno-przestrzennej, utożsamiane są z regionalizacją ekonomiczną.

Nie jest to także ujęcie w pełni właściwe, gdyż nie każdy podział jakiegoś fragmentu przestrzeni zasługuje na miano regionalizacji, podobnie jak nie każda wyznaczona przestrzeń jest regionem, czy choćby tylko obszarem wynikającym z regionalizacji. Regionalizacja nie jest też główną i jedyną metodą klasyfikacji przestrzennej wobec istnienia dwu innych metod: typologii przestrzennej i regionalizacji. W. Kosiedowski, powołując się na ustalenia metodologiczne K. Kucińskiego, wskazuje na metodę klasyfikacji ekonomiczno-przestrzennej jako na metodę regionalizacji stanowiącej szczególny wariant typologii przestrzennej bądź regionalizacji, polegającej na określeniu zasięgów przestrzennych poszczególnych, pojedynczych form działalności ekonomicznej, np. w sytuacji delimitacji regionów czy też rejonów rolniczych, bądź regionów wyspecjalizowanych w poszczególnych rodzajach upraw, hodowli i innych. W powołaniu się na prace J.J. Paryska i L. Wojtasiewicz, W. Kosiedowski przytacza stosowne inne warianty postępowania analitycznego, syntetycznego i jakościowego, m.in. ilościowe, retrospektywne i perspektywiczne, ale niezależnie od charakteru stosowanej metody, końcowym (syntetycznym) celem procedury jest zawsze identyfikacja i delimitacja regionów ekonomicznych, jako najbardziej właściwy sposób postępowania badawczego.

W tej części rozprawy pomieszczone zostały ważne prace nt. gospodarki regionalnej i lokalnej z interesującą rozprawą M. Klamut, dotyczącą szans na zmianę struktur gospodarczych w układach terytorialnych. Podobne znaczenie posiada praca A. Fajferka nt. transformacji ustrojowej a rozmieszczenia regionów wojewódzkich, z zasygnalizowaniem konsekwencji nowego układu geopolitycznego Polski, dość trudnego obecnie do oszacowania przy zapowiedzi przekształceń w gospodarce polskich obszarów przygranicznych oraz części regionów Polski centralnej. W opinii W. Kosiedowskiego, zastrzeżenia metodologiczne budzi samo pojęcie regionu wojewódzkiego. Zmiany te wiążą się z zamierzonym skierowaniem znaczących środków materialnych oraz kapitałów zagranicznych, które winny być przeznaczone na rozwiązywanie zadań mających bezpośredni związek z sytuacją gospodarczą kraju. Z kolei J. Falkowski w rozprawie nt. gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich kraju w procesie przekształceń systemowych, oparł się na materiałach własnych z lat 1990-1995, uznając je za najbardziej kompetentne dla oceny zachodzących zjawisk w przestrzeni obszarów wiejskich, co zostało zilustrowane w kartogramach. Waloryzacja obszarów województw toruńskiego i wrocławskiego w pogłębionej skali ukazuje przedziały warunków waloryzacji od korzystnych do mniej korzystnych i średnio korzystnych. Układ przestrzenny przyrodniczo-antropogeniczny nie tworzy obrazów jednostek zwartych (jak w przypadku w skali krajowej). Na przykładzie województwa wrocławskiego bardziej korzystne tendencje pochodzą z ziemi dobrzyńskiej, a w województwie toruńskim obszary peryferyjne północne i wschodnie. Autor omówił przekształcenia dla obu województw, głównie agrarne.

W części III zamieszczonych prac nt. "Polityki przestrzennej i regionalnej, problemy rozwoju regionalnego", pomieszczono siedem prac (M. Opałło, G. Gorzelaka i B. Jałowieckiego, J. Kołodziejkiego, A. Pyszkowskiego, J. Szlachty, K. Górki, T. Parteki), z których ostatnia powinna się znaleźć w I bloku tematycznym. Większość wzmiankowanych prac tego działu oddaje ważne usługi polityce przestrzennej, strategii rozwoju i polityce regionalnej Polski; polityce regionalnej w świetle prac nad koncepcją polityki przestrzennego zagospodarowania kraju "Polska 2000 Plus", A. Pyszkowskiego, J. Szlachty i K. Górki.

W ostatniej, IV grupie prac zaprezentowano tylko trzy rozprawy: A. Kuklińskiego - Transformacja Europy Bałtyckiej - priorytety badań - jako fascynujący obszar studiów porównawczych oraz pragmatycznie zorientowanych programów badań naukowych. Jest to swoista wizja strategiczna, poszukiwanie nowych priorytetów badawczych, które będą istotne na przełomie XX/XXI wie-

ku. W delimitacji obszaru Europy Bałtyckiej (na podstawie "Visiones and Strategies around the Baltic") do grupy tych państw zaliczono Białoruś, bardzo odległe od Bałtyku obszary Rosji nad M. Białym i Oceanem Arktycznym, nie bardzo bałtycką Norwegię i sztuczną w zaprezentowanych granicach przestrzeń bałtycką RFN z dwoma landami nadbałtyckimi: Szlezwik-Holsztyn i Meklenburgię-Pomorze Przednie, jak i nie cały land Brandenburgii. W kolejnej pracy tej części tematycznej - U. Wich, Euroregiony szansą współpracy i integracji europejskiej - Autorka zaprezentowała teoretyczne pojęcie euroregionów Europy oraz wstępny program dostosowania się Polski do współpracy transgranicznej w Europie środkowo-wschodniej, zwracając uwagę na bariery i przesłanki tworzenia euroregionów w Polsce.

Na zakończenie części IV rozpraw i zarazem całości recenzowanego tomu, B. Winiarski i Zb. Przybyła zamieścili pracę nt. Transgranicznej współpracy polsko-niemieckiej - koncepcje - szanse i zagrożenia - jako ważnego elementu procesów transformacji w krajach Europy środkowej, zapoczątkowanego w 1989 r., jakim są przeobrażenia stosunków międzypaństwowych na obszarach pogranicznych. Wymienione trzy prace przystają do określonego tytułu części IV rozpraw "Problemy współpracy międzyregionalnej w skali ponadnarodowej".

Autorzy przedstawionych w recenzowanym tomie prac zaprezentowali najczęściej własne przemyślenia i koncepcje teoretyczne oraz metodologiczne. Uczynili to w sposób wyważony, zgodny z założeniami potrzeby dalszej dyskusji (prace innowatorskie), wkraczając niejednokrotnie w przełom wieków XX/XXI oraz w wieku XXI.

Recenzowana praca, wydrukowana w wydaniu I w nakładzie 370 egzemplarzy, wzbudzi zapewne zrozumiałe zainteresowanie odbiorców nauk społecznych, głównie zaś ekonomistów krajowych i zagranicznych, gdyż praca ta jest w całości twórczym wkładem do bardzo potrzebnej dyskusji na dziś, jutro i na przyszłość.

Ryszard Kukier (Toruń)

Krystyna Sarnowska,
TWARZ. WYBÓR POEZJI,
Wrocław 1995, ss. 157

Trzeba powiedzieć, że autorka "Twarzy" pieczołowicie zadbała o właściwą rekomendację swych wierszy: tom krótkim wstępem opatrzył Janusz Odrowąż Pieniążek, a część pierwsza zbioru (Mo-

zaika odczuć) publikowana jest w wersji dwujęzycznej, gdzie kilkanaście wierszy przełożył na język francuski znakomity nasz translator Jerzy Lisowski. Czytelnik zatem słusznie musi pytać, czym zasłużyła sobie autorka na takie wyróżnienie?

Jak się wydaje, w zbiorze tym dwie głównie cechy zasługują na szczególną uwagę. Pierwsza to naturalna skłonność autorki do szukania lapidarnej, niekiedy gnomicznej formuły poezji. Formuły, która w nagłym syntetycznym skrócie emocjonalno-intelektualnym zdolna byłaby zawrzeć w sobie możliwą definicję świata. Jest to, jak wiadomo, najtrudniejszy rodzaj poezji domagający się nie tylko szczególnej precyzji językowej, ale i wyraźnego zrównoważenia sfery uczuciowej z trafnością nowego intelektualnego widzenia rzeczy. Tutaj najłatwiej o wejście w obszary oczywistości, spostrzeżeń banalnych, które ludzą czytelnika pozorną głębią wnioskowania. I autorce niebezpieczeństw tych nie zawsze udaje się uniknąć, np. gdy czytamy taką formułę:

Zraniona miłość

Czasem powraca
ale z blizną

Wynika to prawdopodobnie stąd, że wyobraźnia Krystyny Sarnowskiej, świadomie ograniczana do porządku rzeczy bliskich, w gruncie rzeczy nazbyt łatwo poddaje się rzekomej atrakcyjności gotowych już, od dawna wpisanych w kulturę poetycką, klisz językowo-wyobraźniowych. Te zaś szczególnie mocno obciążone są daną niejako z góry ułatwioną poetyckością. A zauważyć trzeba, że właśnie próba upoetycznienia świata jest podstawową emocjonalną treścią poetyckich wzruszeń autorki (np. w melodii traw/i twoich spojrzeń/zazdrosny księżyc/zarzucał srebrny szal). I gdyby tylko do tego ograniczały się te wiersze, można by im sporo zarzucić, a przynajmniej uznać je za jeszcze jeden przykład uwięzienia wyobraźni w pułapkach zużytych już konwencji. Ale Krystyna Sarnowska wprowadza w swój świat poetycki jeszcze jeden, bynajmniej nie przypadkowy składnik, który każe nieco inaczej postrzegać narzucającą się konwencjonalność. Mianowicie wkiła sferę jednostkowych intymnych wzruszeń w sieć mitów helleńskich, obficie czerpiąc z ich symboliki i jakości obrazowych. I to druga cecha tego zbioru godna uwagi. Już tytuły poszczególnych części zbioru jawnie wprowadzają w krąg kultury helleńskiej (Dzieci Pyrry i Deukaliona, Przy ognisku Hestii, Na każdego czeka Atropos) informując czytelnika, że łatwo postrzegana konwencjonalność nie ma charakteru li tylko nawykowego, ale jest też wy-

razem swoistej poetyckiej pośredniości w wyrażaniu uczuć mającej jednostkowym doznaniem nadać wymiar kulturowego continuum (wyrazem tej świadomości jest też, przypuszczam, nadużywana niekiedy przez autorkę skłonność do posługiwania się złożeniami typu "rzecznopłynny", "przyrododzwinna", "motylowalce" itp. będącymi aluzją do polskich tłumaczeń poezji helleńskiej). To jakość rzadko dziś obecna w poezji współczesnej i czyni ona z wierszy Sarnowskiej utwory bardziej złożone, niż skłonni byłibyśmy sądzić w pierwszym odruchu czytelniczym.

Janusz Kryszak (Toruń)

DZIAŁALNOŚĆ WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO W 1995 ROKU

W 1995 r. w działalności Towarzystwa miały miejsce dwa znaczące wydarzenia. Pierwsze, to odbyte w dniu 8 kwietnia Walne Zgromadzenie WTN, podczas którego nadano godność, czwartą w historii, Członka Honorowego Towarzystwa, prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu. Drugie w kolejności chronologicznej, to utworzenie przy Włocławskim Towarzystwie Naukowym Wydziału Sakralnej Pracy Socjalnej. O obydwu tych wydarzeniach później w sprawozdaniu Towarzystwa.

Rok 1995 był dla Towarzystwa okresem wyjątkowej aktywności społecznej. W tym czasie Towarzystwo podejmowało istotnych przedsięwzięcia, w tym: organizację i przeprowadzenie konferencji i organizację imprez kulturalnych. Ponadto Zarząd na swoich posiedzeniach podejmował decyzje o działalności wydawniczej Towarzystwa, w tym: o wydaniu Rocznika Towarzystwa Naukowego, zmianie finansowej sprawozdania, o wydawnictwach Towarzystwa, konferencjach naukowych.

Z ŻYCIA WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

Zgodnie z planem działalności Towarzystwa, w grudniu 1995 r. zakończono remont piwnicy w budynku, która w całości została przeznaczona na magazyny biblioteczne oraz wydawnictw Towarzystwa. Łącznie powierzchnia pomieszczeń magazynowych wynosiła ponad 80 m².

Po oddaniu w 2 połowie 1994 r. budynku Towarzystwa, w okresie sprawozdawczym odbyło się w sali konferencyjnej wiele konferencji naukowych i spotkań autorskich. W siedzibie WTN odbywają się cykliczne konferencje i spotkania naukowe z m. in.: członków Oddziału Włocławskiego Polskiego Towarzystwa Kardiologicznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. W systemie zapoczątkowały się kontakty ze studentami Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu.

Dość uwagi Zarząd Towarzystwa przywiązywał do rozwoju Biblioteki Naukowej. W 1995 r. wydłużano na zakup książek i czasopism oraz konserwację unikalowych wydawnictw regionalnych ponad 150 mln zł starych. Należy w tym miejscu podkreślić, iż środki finansowe na działalność Biblioteki pochodzą z dotacji Komitetu Badań Naukowych oraz z dochodów własnych.

Fundusze na działalność statutową Towarzystwa w 1995 r. pochodzą z dotacji Komitetu Badań Naukowych, dotacji celowych

razem swistej poetyckiej pośredniości w wyrażaniu uczuć mającej jednostkowym dominantem nadziei wymiar kulturowego continuum (wyrazem tej świadomości jest też, przypuszczam, nadużywana niekiedy przez autorkę skłonność do posługiwania się złoženiami typu "rzeszopolynny", "przyrodorozwinnna", "motylowalce" itp. będącymi służąc do polskich tłumaczeń poezji halleńskiej). To jakoś rzadko dziś obce w poezji współczesnej i czyni nas z wierszy Barnowskiej utwory bardziej złożone, niż skłoniłbyśmy sądzić w pierwszym odruchu czytelnictwym.

Janusz Kryszak (Toruń)

Z ŻYCIA
WŁOCŁAWSKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO

DZIAŁALNOŚĆ WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO W 1995 ROKU

W 1995 r. w działalności Towarzystwa miały miejsce dwa znaczące wydarzenia. Pierwsze, to odbyte w dniu 8 kwietnia Walne Zwyczajne Zgromadzenie WTN, podczas którego nadano godność, czwartą w historii, "Członka Honorowego" Towarzystwa, prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu. Drugie w kolejności chronologicznej, to utworzenie przy Włocławskim Towarzystwie Naukowym Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej. O obydwu tych wydarzeniach poniżej w sprawozdaniu Towarzystwa.

Rok 1995 był dla Zarządu Towarzystwa okresem wyjątkowej aktywności społecznej, głównie ze względu na podejmowanie istotnych przedsięwzięć związanych z tworzeniem podstaw prawnych i organizacyjnych Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej. Ponadto Zarząd na swoich posiedzeniach zajmował się m.in. działalnością wydawniczą Towarzystwa, funkcjonowaniem Biblioteki Naukowej, sytuacją finansową, zapasami magazynowymi wydawnictw Towarzystwa, konferencjami naukowymi.

Zgodnie z planem działalności Towarzystwa, w grudniu 1995 r. zakończono remont piwnic w budynku, które w całości zostały przeznaczone na magazyny biblioteczne oraz wydawnictw Towarzystwa. Łącznie powierzchnia pomieszczeń magazynowych wynosi ponad 80 m².

Po oddaniu w 2 połowie 1994 r. budynku Towarzystwa, w okresie sprawozdawczym odbyło się w sali konferencyjnej wiele konferencji naukowych i spotkań autorskich. W siedzibie WTN odbywają się cykliczne konferencje i spotkania naukowe, m.in.: członków Oddziału Włocławskiego Polskiego Towarzystwa Kardiologicznego, Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego. W systemie zaocznym odbywają się zajęcia ze studentami Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu.

Dużą uwagę Zarząd Towarzystwa przywiązywał do rozwoju Biblioteki Naukowej. W 1995 r. wydatkowano na zakup książek i czasopism oraz konserwację unikatowych wydawnictw regionalnych ponad 150 mln zł starych. Należy w tym miejscu podkreślić, iż środki finansowe na działalność Biblioteki pochodzą z dotacji Komitetu Badań Naukowych oraz z dochodów własnych.

Fundusze na działalność statutową Towarzystwa w 1995 r. pochodziły z dotacji Komitetu Badań Naukowych, dotacji celowych

Urzędu Miejskiego i Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku oraz dochodów własnych pochodzących ze sprzedaży wydawnictw, organizacji konferencji, wynajmu pomieszczeń.

W Biurze Włocławskiego Towarzystwa Naukowego zatrudnionych jest łącznie 5 osób, w tym 2 osoby na całym etacie, jedna osoba na 3/4 etatu oraz 2 osoby na pół etatu. W Bibliotece WTN zatrudnione są 2 osoby: jedna na całym etacie, druga na pół etatu. Wynagrodzenia dla wszystkich zatrudnionych osób wraz ze składkami ZUS pochodzą z własnych dochodów Towarzystwa. Z tych samych środków finansowych opłacane są m.in. rachunki za centralne ogrzewanie, energię elektryczną, telefony, omiatanie ulicy wokół budynku, bieżące naprawy konserwatorskie, delegacje itp.

Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło na koniec grudnia 1995 r. 325 członków. W okresie sprawozdawczym przyjęto w poczet członków 19 osób, głównie z Włocławka. W ostatnich dwóch latach zmarło 4 członków Towarzystwa: Tadeusz Włodkowski z Włocławka, dr n.med. Jerzy Ernest z Włocławka, prof. Wojciech Cieśla z Bydgoszczy, mgr Teresa Przybylska z Włocławka.

Walne Zgromadzenie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego

W dniu 8 IV 1995 r. w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego odbyło się Walne Zwyczajne Zgromadzenia członków Towarzystwa.

Program obrad obejmował:

1. Otwarcie walnego zgromadzenia.
2. Wybór przewodniczącego i sekretarza obrad oraz komisji regulaminowych.
3. Wręczenie dyplomów honorowych.
4. Wykład prof. dr. hab. Mieczysława Wojciechowskiego "Geneza II Rzeczypospolitej".
5. Nadanie godności "Członka Honorowego" Towarzystwa prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu.
6. Sprawozdanie WTN za lata 1993-1994.
7. Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej.
8. Przedstawienie projektu budżetu na 1995 r.
9. Kierunki działalności WTN na lata 1995-1996.
10. Dyskusja.
11. Podjęcie uchwał i wniosków.
12. Zamknięcie obrad.

W przerwie obrad uczestnicy oraz zaproszeni goście obejrzeli Bibliotekę Towarzystwa. Szczegółowych informacji udzieliła mgr Iwona Kotuła - kierownik Biblioteki Naukowej.

W Walnym Zgromadzeniu wzięło udział 59 osób. Na przewodniczącego obrad wybrano prof. dr hab. Zofię Żukowską z Warszawy.

Minutą ciszy uczczono pamięć zmarłych w okresie sprawozdawczym członków Towarzystwa.

Na adres Zarządu Towarzystwa wpłynęły życzenia i depeze gratulacyjne. Nadesłali je: Prezes Łódzkiego Towarzystwa Naukowego prof. Stanisław Liszewski; posłowie na Sejm RP Kazimierz Nowak, Stanisław Pawlak, Marek Olewiński; Senator RP Ryszard Jarzembowski; Biskup Włocławski Bronisław Dembowski; prof. Irena Ponikowska z Akademii Medycznej w Bydgoszczy; prof. Wojciech Wiśniewski z Poznania; mgr Jacek Wrześniński z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy z Lednogóry; prof. Jerzy Sypniewski z Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy; prof. Jan Rutkowski z Warszawy.

Prezes Towarzystwa prof. Stanisław L. Bagdziński wręczył w imieniu Zarządu dyplomy honorowe osobom, które w minionym okresie sprawozdawczym szczególnie wyróżniły się w pracy społecznej na rzecz WTN. Otrzymali je: mgr Stanisław Leszczyński, ks. dr Kazimierz Rulka oraz mgr Aleksander Kociołowicz, wszyscy z Włocławka.

Prezes WTN, prof. dr hab. Stanisław L. Bagdziński wręcza list gratulacyjny ks. mgr. Kazimierzowi Rulce, Dyrektorowi Biblioteki Seminaryjnej we Włocławku

Uczestnicy Zgromadzenia, po wysłuchaniu wykładu prof. Mieczysława Wojciechowskiego z UMK w Toruniu, przystąpili do uroczystości nadania godności "Członka Honorowego" Towarzystwa. Prezes WTN prof. Stanisław L. Bagdziński przedstawił w imieniu Zarządu propozycję nadania tego szczególnego wyróżnienia prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu, członkowi założycielowi Towarzystwa, Redaktorowi Naczelnemu Wydawnictw. Nawiązując do wydrukowanego i rozesłanego wszystkim członkom Towarzystwa życiorysu, prof. Stanisław L. Bagdziński podkreślił, iż uroczystość ta zbiegła się z 60. rocznicą urodzin prof. Mieczysława Wojciechowskiego oraz 30-leciem Jego pracy zawodowej. W dyskusji podkreślono zasługi prof. M. Wojciechowskiego dla rozwoju Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (prof. Stefan Cackowski) oraz uznanie dla dużego dorobku naukowego i dydaktycznego (mgr Aleksander Kociołowicz). Uczestnicy Zgromadzenia jednogłośnie przyznali prof. Mieczysławowi Wojciechowskiemu godność "Członka Honorowego" Towarzystwa.

Członkowie WTN jednogłośnie przyjęli uchwałę o nadaniu prof. Mieczysławowi Wojciechowskiemu godności Członka Honorowego Towarzystwa

Treść Uchwały:

Uchwała

Zwyczajnego Walnego Zgromadzenia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z dnia 8 kwietnia 1995 r.

Zwyczajne Walne Zgromadzenie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego działając w oparciu o § 25 p.4 w związku z § 16 Statutu, na wniosek Zarządu z dnia 15 czerwca 1994 r. nadaje godność

Członka Honorowego

profesorowi doktorowi habilitowanemu Mieczysławowi Wojciechowskiemu z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Naczelnemu Redaktorowi Wydawnictw Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, za szczególny wkład w rozwój Towarzystwa w okresie 15 lat działalności.

Pod treścią uchwały widnieją podpisy członków całego Zarządu Towarzystwa.

Przewodnicząca Walnego Zgromadzenia, prof. Zofia Żukowska wręcza dyplom honorowy prof. Mieczysławowi Wojciechowskiemu, w głębi prof. Stanisław Sterkowicz, również Członek Honorowy Towarzystwa

Do gratulacji jakie otrzymał prof. Mieczysław Wojciechowski od członków Towarzystwa, dołączył się Wojewoda Włocławski Kazimierz Tułodziecki, który odczytał okolicznościowy list, podkreślając w nim duże zasługi profesora dla regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Korzystając z okazji, Wojewoda Włocławski złożył wszystkim uczestnikom Walnego Zgromadzenia serdeczne życzenia owocnych obrad i wszystkiego najlepszego w życiu zawodowym i osobistym.

Prof. Mieczysław Wojciechowski dziękując za wyróżnienie, jakie go spotkało, podkreślił swoje duże przywiązanie do Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Nadmieniał, iż najważniejszym elementem każdej działalności naukowej są jej wymierne efekty, chociażby w postaci publikacji, konferencji naukowych czy też zbiorów bibliotecznych. Poinformował zebranych o kolejnych wydawnictwach, które ukazą się w najbliższym czasie nakładem Towarzystwa, w tym jubileuszowy 10. tom "Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich", w całości poświęcony 20-leciu województwa włocławskiego.

Prezes WTN prof. Stanisław L. Bagdziński, przechodząc do omówienia działalności WTN za lata 1993-1994 poinformował uczestników, iż szczegółowe sprawozdanie jest opublikowane w 9. tomie "Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich". W swoim wystąpieniu wskazał na problemy, jakie pojawiły się w związku z utratą dotacji państwowych na rzecz organizacji naukowych. Pomimo tych trudności, Zarząd wywiązał się z podjętych zobowiązań płatniczych zarówno wobec firm budowlanych, które dokończyły remont siedziby WTN, jak również wobec zakładów poligraficznych drukujących wydawnictwa Towarzystwa. Dużą pomoc finansową stanowią dotacje zarówno Komitetu Badań Naukowych, jak również Urzędu Miejskiego i Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku. Prezes WTN podkreślił, że pomimo niewystarczających środków finansowych prawidłowo rozwija się działalność wydawnicza, popularyzatorska, badawcza i biblioteczna. Na uwagę zasługują wydawnictwa, takie jak: "Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie" z jego nową szatą graficzną, periodyk Dobrzyńskiego Oddziału WTN w Rypinie "Ziemia Dobrzyńska", czy też materiały konferencyjne z kardiologii. Nowością w działalności wydawniczej jest druk tomików poezji regionalnych poetów, członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego.

Do tradycji weszły, organizowane we Włocławku, Ogólnopolskie Konferencje Kardiologiczne pod przewodnictwem prof. Stanisława Sterkowicza. O ich randze świadczy fakt obejmowania rokrocznie protektoratu nad konferencją przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej. Z innych organizowanych konferencji na uwagę zasługują konferencje o charakterze historycznym, takie

jak: "W 200-lecie powstania kościuszkowskiego", "Kujawy i ziemia dobrzyńska w okresie II rozbioru Polski 1793 r.", czy też "W 50-lecie powstania warszawskiego".

Prof. St. L. Bagdziński dużo uwagi w swoim wystąpieniu poświęcił działalności Biblioteki Naukowej i jej funkcji edukacyjnej. Wskazał również na potrzeby organizowania dalszych badań naukowych, których efekty byłyby wykorzystywane m.in. w gospodarce województwa włocławskiego. Na zakończenie Prezes WTN potwierdził dalsze zaangażowanie Zarządu w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej we Włocławku. Podkreślił również potrzebę zwiększenia aktywności poszczególnych sekcji naukowych Towarzystwa.

Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej przedstawił jej przewodniczący dr Stefan Paczkowski. W sprawozdaniu podkreślono właściwy sposób prowadzenia działalności finansowej Towarzystwa. Komisja stwierdziła, iż działalność merytoryczna Zarządu jest zgodna z założeniami, uchwałami i wnioskami ostatniego Walnego Zgromadzenia WTN z czerwca 1992 r. Komisja wskazała na potrzebę respektowania przez członków obowiązku płacenia składek członkowskich, zintensyfikowania działalności poszczególnych sekcji Towarzystwa, właściwego doboru nakładów wydawniczych, tak aby nie powiększyły się zapasy książek w magazynach Towarzystwa.

W dalszej części obrad Wiceprezes WTN mgr Stanisław Leszczyński przedstawił projekt budżetu Towarzystwa na 1995 r. Zastrzegł jednak, iż projekt budżetu opracowano w zależności od środków finansowych, jakie Towarzystwo może otrzymać w ciągu całego roku kalendarzowego. Nie jest znana jeszcze decyzja KBN co do sfinansowania dalszych przedsięwzięć statutowych w 1995 r. To samo dotyczy wniosków o dofinansowanie, jakie Towarzystwo złożyło w Urzędzie Miejskim i Urzędzie Wojewódzkim we Włocławku. Wiceprezes WTN podkreślił, iż dla Zarządu najważniejsze są wydatki związane z eksploatacją budynku (woda, energia elektryczna, centralne ogrzewanie itp.) oraz wydatki przeznaczone na osobowy fundusz płac i ubezpieczenia społeczne. Na ten cel potrzebna jest kwota 700 mln starych zł. Poważnym obciążeniem dla Towarzystwa są wydatki związane z zakupem książek i uzupełnieniem zbiorów dla Biblioteki Naukowej. Na 1995 r. planuje się kwotę 150 mln zł, nie licząc wydatków związanych z wynagrodzeniem dla dwóch pracowników merytorycznych. Pozostałe wydatki na 1995 r. związane są z organizacją konferencji naukowych oraz drukiem ujętych w planie Towarzystwa wydawnictw. Na zrealizowanie tych przedsięwzięć niezbędna jest kwota prawie 1 miliarda starych złotych. Część tej kwoty pokryta będzie z

dochodów własnych (wpisowe za uczestnictwo w konferencji, sprzedaż książek). Pozostałą kwotę Towarzystwo spodziewa się otrzymać z KBN oraz dotacji celowych Urzędu Miejskiego i Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku (głównie na wydawnictwa regionalne).

Łączne wydatki na 1995 r. zamkną się w kwocie ok. 2 mld starych złotych. Ze swej strony Towarzystwo może liczyć na dochody wielkości około 800 mln złotych. Dla zrealizowania całości planu Towarzystwa potrzebna jest więc kwota około 1,2 mld złotych. Jak podkreślił mgr Stanisław Leszczyński, niebagatelny wpływ na budżet będą miały dotacje celowe KBN oraz władz regionalnych Włocławka i województwa włocławskiego.

W dalszej części obrad Sekretarz Generalny mgr Stanisław Kunikowski przedstawił zebrany główne kierunki działalności Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na lata 1995-1996.

I. W działalności organizacyjnej:

1. Wyremontowanie w budynku Towarzystwa pomieszczeń piwnicznych o pow. użytkowej ponad 80 m² i przeznaczenie ich na magazyny biblioteczne oraz na magazyn wydawnictw Towarzystwa.
2. Uaktualnienie ewidencji członków WTN oraz zebranie zaległych składek, począwszy od 1994 r.
3. Utworzenie przy Włocławskim Towarzystwie Naukowym Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej w roku akademickim 1995-1996.
4. Zorganizowanie w nowej siedzibie WTN zebrań sprawozdawczo-wyborczych poszczególnych sekcji naukowych.
5. Utworzenie dwóch nowych sekcji: kultury materialnej i zbiorów historycznych oraz sekcji archeologicznej.
6. Odbycie w czerwcu 1996 r. Walnego Zgromadzenia Sprawozdawczo-Wyborczego Towarzystwa.

II. W działalności badawczej:

1. Kontynuacja badań nad "Monografią Włocławka".
2. Rozpoczęcie 3-letnich badań naukowych dotyczących "Społeczeństwa i gospodarki miast kujawskich i dobrzyńskich w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (do 1832 r.)".
3. Podjęcie 2-letnich badań nad "Środowiskiem przyrodniczym i strategią gospodarowania jego zasobami w województwie włocławskim".
4. Przyjmowanie zleceń na wykonywanie badań, ekspertyz i opinii.

III. W działalności wydawniczej:

1. Wydanie drukiem dziesiątego, jubileuszowego tomu "Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich" poświęconego 20-leciu województwa włocławskiego.
2. Opublikowanie materiałów pokonferencyjnych "Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska w okresie II rozbioru Polski".
3. Wydrukowanie II, uzupełnionego wydania książki Stanisława Sterkowicza "Tadeusz Reichstein, życie i działalność naukowa".
4. Wydanie materiałów pokonferencyjnych z XIV i XV Ogólnopolskiej Konferencji Kardiologicznej pt. "Postępy diagnostyki i terapii w kardiologii".
5. Opublikowanie zakończonych w 1994 r. badań naukowych pt. "Rozwój lokalny i polityka gospodarcza władz samorządowych na przykładzie woj. włocławskiego".
6. Wydanie drukiem pracy zbiorowej pt. "Zabytki ziemi dobrzyńskiej".
7. Opublikowanie badań naukowych na temat: "Miasta Kujaw i ziemi dobrzyńskiej".

Ponadto Zarząd podejmie się opublikowania okolicznościowego pamiętnika poświęconego historii 15 organizowanych we Włocławku Ogólnopolskich Konferencji Kardiologicznych oraz dwóch biografii Członków Honorowych WTN: prof. Stanisława Sterkowicza i prof. Mieczysława Wojciechowskiego.

IV. W działalności popularyzatorskiej:

1. Zorganizowanie XV i XVI Ogólnopolskiej Konferencji Kardiologicznej w czerwcu 1995 r. i czerwcu 1996 r.
2. Wspólnie z Polskim Towarzystwem Historycznym zorganizowanie w 1995 r. dwudniowej konferencji naukowej "W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920 r."
3. Zorganizowanie w 1995 r. wspólnie z Wojewódzkim Biurem Planowania Przestrzennego, jubileuszowej konferencji poświęconej "20-leciu działalności Wojewódzkiego Biura Planowania Przestrzennego we Włocławku".
4. Zorganizowanie w 1995 r. konferencji na temat "50. rocznicy zakończenia II wojny światowej".

Ponadto Zarząd WTN będzie organizował spotkania autorskie z członkami WTN, których publikacje ukazały się nakładem WTN lub innych oficyn wydawniczych.

V. Działalność Biblioteki Towarzystwa:

1. Kontynuacja prac nad opracowaniem katalogu alfabetycznego

- i rzeczowego zbiorów bibliotecznych.
2. Dokonywanie bieżących zakupów i uzupełnianie zbiorów bibliotecznych.
3. Konserwacja książek regionalnych.
4. Organizowanie spotkań autorskich.

Po wysłuchaniu złożonych sprawozdań oraz propozycji budżetu i planu pracy, uczestnicy Walnego Zgromadzenia przystąpili do dyskusji i formułowania wniosków i postulatów.

Mgr Jan Czyżewski z Koła podkreślił potrzebę większego udziału Towarzystwa na rzecz własnego regionu. Antoni Rerych z Włocławka nawiązał do przedstawionego referatu prof. M. Wojciechowskiego. Przypomniał uczestnikom Zgromadzenia epizod związany z przyjazdem Marszałka Józefa Piłsudskiego do Włocławka. Poddał pod rozagę uczestnikom Zgromadzenia potrzebę opracowania przez Zarząd legitymacji członkowskiej WTN. Z kolei dr Jerzy Kopaczewski z Włocławka nawiązał do organizowanych przez WTN corocznych konferencji kardiologicznych. Podkreślił, że konferencje te zaliczane są do jednych z największych konferencji medycznych w Polsce. Zaapelował do członków WTN o nawiązanie ściślejszej współpracy z pracownikami naukowymi Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Dr J. Kopaczewski wyszedł z propozycją wydania drukiem "Monografii Wyższego Seminarium Duchownego", w której zawarte będą również biografie wybitnych księży profesorów tej uczelni. Dr Tadeusz Rejmanowski z Włocławka zaproponował opublikowanie "Słownika biograficznego lekarzy" działających na terenie Kujaw.

Przewodnicząca obrad prof. Zofia Żukowska zaapelowała do członków Towarzystwa o przekazywanie własnych publikacji do Biblioteki Towarzystwa.

Na wniosek Przewodniczącej obrad zebrani zatwierdzili propozycję planu pracy i budżetu Towarzystwa na 1995 r. Jednocześnie Walne Zgromadzenie upoważniło Zarząd Towarzystwa do przedyskutowania na swoim posiedzeniu zgłoszonych przez uczestników Zgromadzenia uwag i propozycji.

Na zakończenie obrad jej Przewodnicząca prof. Zofia Żukowska złożyła na ręce Prezesa WTN podziękowanie dla całego Zarządu za dotychczasową społeczną pracę w ostatnich dwóch latach.

Wyższa Szkoła Pracy Socjalnej

Pierwsza inauguracja roku akademickiego 1995/1996

Wyższa Szkoła Pracy Socjalnej we Włocławku utworzona została decyzją Ministra Edukacji Narodowej nr DNS3-0145/TBM/133/95 z dnia 22 VI 1995 r. na podstawie ustawy z dnia

12 IX 1990 r. o szkolnictwie wyższym. Jest uczelnią niepaństwową wpisaną do rejestru Ministerstwa Edukacji Narodowej pod pozycją 69. Założycielem uczelni jest Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ideę utworzenia przy WTN Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej jako pierwszy zgłosił w 1993 r. członek Zarządu Towarzystwa prof. Bogdan Wawrzyniak. Obecna nazwa uczelni jest trzecią wersją nazwy, która była przedmiotem wielu dyskusji na zebraniach Zarządu Towarzystwa. Pierwsza wersja nazwy uczelni brzmiała "Włocławska Wszechnica Nauczycielska", druga - "Wyższa Szkoła Pedagogiki Socjalnej".

MINISTER
EDUKACJI NARODOWEJ

Nr DNS 3-0145/TBM/133/95

Warszawa, dn.22.06.1995 r.

DECYZJA

Na podstawie art.15 ust.1 i 2 oraz w związku z art.20 ustawy z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym /Dz.U.Nr 65, poz.385; z 1991 r. Nr 104, poz.450; z 1992 r. Nr 54, poz. 294 i Nr 63, poz.314 oraz z 1994r. Nr 1, poz.3, Nr 43, poz.163, Nr 105, poz.509 i Nr 121, poz.591/

udzielam zezwolenia
Włocławskiemu Towarzystwu Naukowemu we Włocławku
- jako założycielowi - na utworzenie uczelni niepaństwowej pn.

WYŻSZA SZKOŁA PRACY SOCJALNEJ

z siedzibą we Włocławku.

Ogólny kierunek działalności:
Kształcenie w systemie wyższych studiów zawodowych na kierunku
"PEDAGOGIKA".

Minimalną wielkość środków
materiałowych, które powinny być przeznaczone na
utworzenie uczelni ustaliam w wysokości 50.000 /słownie:
pięćdziesiąt tysięcy/ złotych.

Termin ważności niniejszego zezwolenia
ustaliam na okres pięciu lat.

Na decyzję przysługuje skarga do Naczelnego Sądu
Administracyjnego w terminie 30 dni od dnia jej doręczenia, za
pośrednictwem Ministra Edukacji Narodowej.

Otrzymuje:
- Założyciel
- Dep.Prawny MEN
- a/a

Ryszard M. CZARNY

Wyższa Szkoła Pracy Socjalnej posiada prawo nadawania licencjatu w dziedzinie praca socjalna na trzyletnich studiach zawodowych. Realizowany w WSPS program nauczania zmierza do przygotowania profesjonalnych pracowników socjalnych z myślą o zatrudnieniu w ośrodkach pomocy społecznej, w domach pomocy społecznej, w urzędach pracy, w ośrodkach rehabilitacyjnych, penitencjarnych i adopcyjnych. Studia mają charakter humanistyczny i są realizowane na podbudowie nauk pedagogicznych i specjalizacji w zakresie pracy socjalnej. Program studiów realizowany jest w trzech podstawowych blokach programowych, a mianowicie: blok ogólny, kierunkowy i specjalistyczny.

Pierwszy nabór na studia zaoczne przeprowadzono 17 VII 1995 r. Przyjęto ogółem 245 studentów na pierwszy rok studiów. Wśród nowo przyjętych były 192 kobiety i 53 mężczyźni. Tegoroczni maturzyści stanowili 40,05 % ogółu zakwalifikowanych na studia. Studenci pochodzą z Włocławka oraz z województw: włocławskiego, bydgoskiego, płockiego, konińskiego i poznańskiego.

Zarząd Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, zgodnie ze statutem uczelni, powołał na pierwszego Rektora prof. dr. hab. Bogdana Wawrzyniaka z Bydgoszczy. W skład Rady Naukowej uczelni z ramienia Towarzystwa wchodzi: Prezes WTN prof. Stanisław L. Bagdziński, który został wybrany na Przewodniczącego Rady, prof. Mieczysław Wojciechowski, wybrany na Zastępcę Przewodniczącego Rady, mgr Stanisław Kunikowski, powołany na Sekretarza oraz prof. prof.: Stefan Cackowski, Mirosław Krajewski, Szymon Kubiak, którzy zostali członkami Rady. Funkcję Dziekana Rektor WSPS powierzył prof. dr. hab. Andrzejowi Olubińskiemu z Torunia.

W dniu 21 X 1995 r. w sali koncertowej Zespołu Szkół Muzycznych we Włocławku miała miejsce pierwsza inauguracja roku akademickiego 1995/1996 Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej. W inauguracji wzięli udział studenci i zaproszeni goście, między innymi: Wojewoda Włocławski Kazimierz Tułodziecki; Poseł na Sejm RP, Przewodniczący Rady Miasta Włocławka Kazimierz Nowak; Prezydent Miasta Włocławka Ryszard Chodynicki; Rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku ks. prof. Wojciech Hanc; Rektor Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku prof. Jerzy Bogdanienko; Prorektor Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy prof. Czesław Sadowski; Prorektor Wyższej Szkoły Oficerskiej w Toruniu prof. płk dr Jan Majkut. W inauguracji uczelni wzięli również udział radni miasta Włocławka, przedstawiciele zakładów pracy, dyrektorzy miejscowych banków, instytucji i organizacji społecznych.

W pierwszych rzędach siedzą przedstawiciele władz administracyjnych Włocławka i woj. włocławskiego oraz inni zaproszeni goście. W pierwszym rzędzie od prawej: Prezydent Włocławka - Ryszard Chodynicki, Wanda Muszałik z Kuratorium Oświaty we Włocławku, Elżbieta Beling-Mostowiak - Wiceprezydent Włocławka, poseł Kazimierz Nowak - Przewodniczący Rady Miasta Włocławka, Kazimierz Tułdziecki - Wojewoda Włocławski

Program inauguracji roku akademickiego obejmował:

- wysłuchanie hymnu państwowego,
- przemówienie Rektora Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej prof. Bogdana Wawrzyniaka,
- przemówienie Prezesa Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Przewodniczącego Rady Naukowej prof. Stanisława L. Bagdzińskiego,
- immatrykulacja studentów,
- wystąpienie gości,
- wykład inauguracyjny prof. dr. hab. Krzysztofa Piątka "Edukacja socjalna w warunkach transformacji systemowej",
- odśpiewanie "Gaudeamus igitur".

Całość uroczystości poprzedzona została mszą świętą odprawioną w katedrze włocławskiej.

W związku z inauguracją roku akademickiego na ręce Rektora uczelni wpłynęły listy i telegramy gratulacyjne.

Od Wiceprezesa Rady Ministrów, Przewodniczącego Komitetu
Badań Naukowych prof. Aleksandra Łuczaka:

Pan

Prof. Bogdan Wawrzyniak

Rektor

Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej

Włocławek

Magnificencjo!

Wielce Szanowny Panie Rektorze!

Uprzejmie dziękując za zaproszenie na pierwszą uczelnianą
inaugurację nowego roku akademickiego, z żalem informuje, że
nie będę mógł uczestniczyć w tej uroczystości.

Pozwalam sobie zatem przesłać na ręce Waszej Magnificencji
bardzo serdeczne pozdrowienia dla całej społeczności Wyższej
Szkoły Pracy Socjalnej we Włocławku wraz z najlepszymi życze-
niami wielu sukcesów naukowych i dydaktycznych. Szczególnie
serdecznie pozdrawiam nowo immatrykulowanych studentów,
życząc im wytrwałości i osiągnięć w studiach.

Z wyrazami najwyższego szacunku
Aleksander Łuczak

Od Wicemarszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej Włodzimierza Cimoszewicza:

JM Rektor
Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
Prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak

Szanowny Panie Rektorze

Serdecznie dziękuję za zaproszenie na pierwszą Inaugurację Roku Akademickiego 1995/96.

Z satysfakcją przyjmuję powołanie nowej uczelni wyższej. Wieloletnie starania Włocławskiego Towarzystwa Naukowego i władz wojewódzkich zostały po latach uwieńczone powodzeniem.

Szczególny profil naukowy i dydaktyczny nowej uczelni w regionie kujawskim, w którym rozpoczyna działalność, stwarza realną szansę na łatwiejszy dostęp młodzieży do edukacji w ważnej dziedzinie, pracy socjalnej.

Wcześniej ustalone obowiązki poselskie nie pozwalają mi niestety na osobiste uczestniczenie w uroczystości inauguracyjnej i dlatego proszę tą drogą przyjąć, Panie Rektorze, najlepsze życzenia pomysłowości dla całego środowiska akademickiego.

Z wyrazami szacunku

Włodzimierz Cimoszewicz

Od Prezesa Polskiej Akademii Nauk prof. Leszka Kuźnickiego:

Jego Magnificencja
Rektor Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
Prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak

Włocławek

Szanowny Panie Rektorze,

Dziękuję serdecznie za przesłane mi zaproszenie do wzięcia udziału w pierwszej, uroczystej inauguracji roku akademickiego 1995/96 w Wyższej Szkole Pracy Socjalnej we Włocławku.

Niestety, z przykrością muszę zawiadomić, że nie będę mógł w tym czasie przybyć do Włocławka ze względu na wcześniej zaplanowane obowiązki służbowe.

Korzystając więc z tej drogi chciałbym przekazać Panu Rektorowi, Senatowi nowo utworzonej Uczelni oraz wszystkim pracownikom naukowym wielu sukcesów w pracy badawczej i dydaktycznej, a studentom jak najwięcej wytrwałości w zdobywaniu wiedzy. Utworzenie Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej - wyższej uczelni niepaństwowej - jest niewątpliwie wspaniałym ukoronowaniem starań Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, które też udostępniło władzom Uczelni swoją siedzibę. Jestem przekonany, że Uczelnia ta będzie rozwijać się chlubnie i wypełniać swoje statutowe zadania.

Łączę wyrazy szacunku

Leszek Kuźnicki

Od Przewodniczącego Rady Towarzystw Naukowych prof. Adama Bielańskiego:

Pan

Prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak
Rektor
Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
Plac Wolności 20
87-800 Włocławek

Wielce Szanowny Panie Rektorze,

Dziękując serdecznie za zaproszenie na pierwszą inaugurację roku akademickiego Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej z przykrością donoszę, że w dniu tej uroczystości niestety muszę być obecny w Krakowie. Nie mogąc w niej osobiście uczestniczyć pragnę na ręce pana Rektora przekazać najlepsze życzenia pomyślnego rozwoju kierowanej przez Niego szkoły, placówki powstałej przy wydatnej pomocy Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Ta okoliczność pozwala żywić nadzieję, że wychowankowie tej uczelni będą w przyszłości zaangażowani w społeczny ruch naukowy łączący szerokie warstwy polskiej inteligencji.

Proszę przyjąć wyrazy prawdziwego poważania

Adam Bielański

Warszawa 95-10-17

Od Przewodniczącego Klubu Parlamentarnego Sojuszu Lewicy
Demokratycznej Aleksandra Kwaśniewskiego:

Warszawa, 1995.10.21

Szanowny Pan
Prof. dr hab. Stanisław Leszek Bagdziński
Przewodniczący Rady Naukowej
Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
we Włocławku

Szanowny Pan
Prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak
Rektor
Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
we Włocławku

Jestem zaszczycony, skierowanym na moje ręce przez Radę Naukową i Pana Rektora, zaproszeniem na uroczystość inauguracji roku akademickiego w Wyższej Szkole Pracy Socjalnej we Włocławku. Tym bardziej proszę o zrozumienie mojego - spowodowanego znanymi powszechnie okolicznościami - nieuczestniczenia w tym niewątpliwie ważnym dla Kujaw i ziemi dobrzyńskiej wydarzeniu.

Mamy świadomość rangi i znaczenia, jakie dla Włocławka i województwa ma Pierwsza Inauguracja Roku Akademickiego 1995/96 w Wyższej Uczelni. Z jednej strony wieńczy ona starania członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego o jej utworzenie, z drugiej - rozpoczyna proces kształcenia na poziomie wyższym.

Pozwolę sobie przypomnieć, że zarówno Klub Parlamentarny Sojuszu Lewicy Demokratycznej, jak i rząd koalicji SLD-PSL stoją na stanowisku, iż inwestowanie w edukację i naukę jest dla Państwa inwestycją strategiczną. Stanowisko to zostało potwierdzone przez Sejm w przeprowadzonej przed kilkoma dniami - oczekiwanej nie tylko przez środowisko naukowe - debacie nt. stanu i perspektyw szkolnictwa wyższego i nauki w naszym kraju.

W związku z Pierwszą Inauguracją Roku Akademickiego 1995/96 w Wyższej Szkole Pracy Socjalnej we Włocławku - władzom uczelni, pracownikom naukowym i administracyjnym, a także braci studenckiej składam tą drogą najlepsze życzenia pomysłowości w realizacji zamierzeń, satysfakcji oraz sukcesów w pracy i nauce.

Z poważaniem

Aleksander Kwaśniewski

Od Jego Ekscelencji Księdza Biskupa Włocławskiego Bronisława Dembowskiego:

Włocławek, dnia 18 października 1995 r.

Jego Magnificencja
Prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak
Rektor Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej
we Włocławku

Serdecznie dziękuję za zaproszenie mnie na Pierwszą Inaugurację Roku Akademickiego 1995/96. Niestety, w dniu 21 października br. będąc poza granicami kraju i z tej racji nie mogę osobiście uczestniczyć w powyższej uroczystości. Będzie mnie na niej reprezentował Ks. Rektor Wojciech Hanc - Rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

Wyrażam moją głęboką radość z utworzenia przy Włocławskim Towarzystwie Naukowym Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej, która jest obok Wyższego Seminarium Duchownego drugą wyższą uczelnią na terenie Włocławka. Życzę pomyślnego rozwoju tej Uczelni i z serca błogosławię Profesorom i Studentom za trud pracy naukowej i wychowawczej.

Bronisław Dembowski

Ponadto na ręce Prezesa Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz Rektora Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej wpłynęły listy i depesze gratulacyjne od: Przewodniczącego Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego prof. Jerzego Osiewskiego, Wojewody Płockiego Krzysztofa Kołacha, Wojewody Konińskiego Marka Naglewskiego, Prezesa Krajowego Urzędu Pracy Andrzeja Piłata, Wiceprzewodniczącego Rady Towarzystw Naukowych Edwarda Hałonia, Prorektora Akademii Medycznej w Bydgoszczy prof. Gerarda Drewe, Prezesa Towarzystwa Naukowego w Toruniu prof. Mariana Biskupa oraz Sekretarza Generalnego Towarzystwa prof. Mariana Kallasa, Kuratora Oświaty w Płocku Anny Misiak, Posła na Sejm RP w Bydgoszczy Grzegorza Gruszki, Dyrektora Oddziału ZUS we Włocławku Andrzeja Mucy, Redaktora Naczelnego "Ate-neum Kapłańskiego" ks. prof. Jerzego Bagrowicza, Przewodniczącego Rady Wojewódzkiej NOT we Włocławku mgr. inż. Tadeusza Joachimiaka, Prezesa Zarządu Agencji Rozwoju Regionalnego we Włocławku inż. Jan Karnickiego.

Inauguracja roku akademickiego. Przemawia Rektor WSPS, prof. Bogdan Wawrzyniak. Z lewej prof. Stanisław L. Bagdziński, Prezes WTN, Przewodniczący Rady Naukowej WSPS; z prawej prof. Andrzej Olubiński, Dziekan WSPS

W imieniu władz administracyjnych województwa włocławskiego gratulacje i życzenia adresowane szczególnie do nowo immatrykulowanych studentów przekazał Wojewoda Włocławski Kazimierz Tułodziecki. Z kolei Przewodniczący Rady Miasta Włocławka poseł Kazimierz Nowak zapewnił Rektora uczelni i Zarząd Włocławskiego Towarzystwa Naukowego o daleko idącej pomocy, jaką władze miasta zamierzają udzielić pierwszej we Włocławku społecznej uczelni.

Studenci I roku WSPS odśpiewali przed audytorium "Gaudeamus" pod kierunkiem Wiceprezesa WTN, mgr. Stanisława Leszczyńskiego

W imieniu zebranych na inauguracji przedstawiciele wyższych uczelni, słowa nadziei i wsparcia moralnego udzielił Jego Magnificencja Rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku ks. prof. Wojciech Hanc.

Utworzenie uczelni we Włocławku stało się ukoronowaniem wieloletnich starań Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Towarzystwo Naukowe we Włocławku dołączyło do tych nielicznych regionalnych towarzystw ogólnych w Polsce, które przyczyniły się do rozwoju nauki polskiej we własnym regionie. Taką rolę spełniło Poznańskie Towarzystwo Naukowe, Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Towarzystwo Naukowe w Toruniu czy też w ostatnim czasie Towarzystwo Naukowe Płockie. Należy mieć tylko nadzieję, że uczelnia ta nie pozostanie w swoim działaniu osamotniona, wspólnie z jej założycielem - Włocławskim Towarzystwem Naukowym. W przeciwnym razie podzieli los Oddziału Zamiejscowego ATR w Bydgoszczy z siedzibą we Włocławku, zlikwidowanego w 1984 r.

Działalność wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego

W 1995 r. nakładem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz Dobrzyńskiego Oddziału WTN w Rypinie ukazało się 9 publikacji naukowych, to jest ponad 100 arkuszy wydawniczych i 6800 egzemplarzy nakładu.

1. "Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie", tom 9, pod red. M. Wojciechowskiego poświęcone w całości problematyce gospodarczej i

społecznej. Wydawane przez WTN od 1980 r. "Zapiski" posiadają nową szatę graficzną oraz zmodyfikowany układ treści. W 9. tomie znajdują się stałe pozycje, takie jak: Artykuły (13), Źródła i materiały (3), Recenzje i omówienia (7), Z życia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (sprawozdania za lata 1993-1994) oraz Bibliografia województwa włocławskiego za lata 1991-1993. Tom 9 "Zapisek" liczy 382 strony.

2. "Tadeusz Reichstein, życie i działalność naukowa". Jest to drugie, poszerzone i uzupełnione, wydanie wieloletniej pracy naukowej prof. Stanisława Sterkowicza. Pierwsze wydanie ukazało się w 1989 r. z okazji 90. rocznicy urodzin wielkiego uczonego rodem z Włocławka. W drugim wydaniu biografii T. Reichsteina, autor wykorzystał nie publikowane dotychczas w Polsce zdjęcia i publikacje naukowe laureata nagrody Nobla. Stanisław Sterkowicz w przedmowie informuje czytelników o imponującej aktywności naukowej T. Reichsteina, który w wieku 96 lat pisuje artykuły do czasopism botanicznych. Dowiadujemy się ponadto, iż w ostatnim czasie otrzymał T. Reichstein najwyższe odznaczenia, m.in. Polskiej Akademii Nauk - medal im. Mikołaja Kopernika, Polskiej Akademii Medycyny - medal Medicus Magnus, Akademii Medycznej w Gdańsku - dyplom doktora honoris causa, a Polskie Towarzystwo Botaniczne przyznało, podobnie jak Włocławskie Towarzystwo Naukowe - członkostwo honorowe. Publikacja liczy 323 strony i zawiera kilkadziesiąt zdjęć z życia T. Reichsteina oraz kserokopie wielu znaczących dokumentów i listów gratulacyjnych. Ponadto książka posiada pełną bibliografię zawierającą 720 prac pisanych w latach 1922-1994.
3. W 1995 r. ukazał się autoryzowany zapis XIV Konferencji Kardiologicznej Włocławskiego Towarzystwa Naukowego pt. "Postępy diagnostyki i terapii w kardiologii". Redaktorem naukowym publikacji jest prof. Stanisław Sterkowicz. Przedstawione opracowanie zawiera pełny autoryzowany zapis wszystkich sesji panelowych oraz wygłoszonych referatów. Ze względu na dużą wagę poruszanych zagadnień na konferencji, opracowanie to stanowi cenną pozycję publicystyczną dla lekarzy udzielających pomocy chorym na choroby serca i naczyń. Jest to wartościowy przegląd osiągnięć w dziedzinie kardiologii z ostatnich lat i to dokonanych przez znanych i cenionych kardiologów. Łącznie w książce znajduje się 13 referatów. Książka liczy 343 strony.

4. Kolejna pozycja naukowa stanowi podsumowanie, prowadzonych pod auspicjami Komitetu Badań Naukowych, badań zakończonych w 1994 r. Książka pt. "Rozwój lokalny i polityka gospodarcza władz samorządowych na przykładzie województwa włocławskiego" ukazała się pod naukowym kierownictwem prof. Stanisława L. Bagdzińskiego. Współautorami publikacji są: Jolanta Konkel i Mieczysław Szypliński. Opublikowane wyniki badań powinny stanowić cenną pomoc dla lokalnych przedstawicieli władz rządowych i samorządowych w opracowywaniu regionalnej polityki gospodarczej. W rozdziałach 1 i 2 przedstawiono poglądy dotyczące rozwoju lokalnego i polityki gospodarczej władz samorządowych. W rozdziałach 4 i 5 podana jest analiza rozwoju w województwie włocławskim. W wielu przypadkach, w kontekście omawiania polityki regionalnej, autorzy nawiązują do podobnych sytuacji w kraju. Porównania takie umożliwiają ocenę gospodarki lokalnej w ogólnym procesie transformacji ustroju ekonomicznego. Publikacja zawiera 137 stron.
5. "Historia piętnastu konferencji Włocławskiego Towarzystwa Naukowego 1981-1995". Publikację pod takim tytułem wydało Towarzystwo dla upamiętnienia wyjątkowej, jak na włocławskie środowisko naukowe, rocznicy organizowanych nieprzerwanie od 15 lat zjazdów kardiologicznych. Autorem pamiętnika jest prof. Stanisław Sterkowicz, pełniący od początku funkcję przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego konferencji we Włocławku. Opublikowana praca, bogato ilustrowana, zawiera 51 stron.
6. Wybór poezji Krystyny Sarnowskiej "Twarz". Jest to już druga publikacja tej autorki wydana nakładem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Obecny tomik to wybór wierszy z trzech dotychczasowych książek poetyckich noszących tytuły: "Z porwy serca", "Kolory miłości" i "Zdziwienie". Tomik poezji ukazał się w dwujęzycznym wydaniu: w języku polskim i francuskim. Recenzentem pracy był członek WTN, Janusz Odrowąż-Pieniążek z Warszawy. Publikacja zawiera 158 stron.
7. Nakładem WTN ukazał się kolejny tomik poezji, tym razem Teresy Olewczyńskiej "Moje Katedry". Autorka, urodzona na Wołyniu, od 1945 r. zamieszkała w Płocku, a od 1966 r. we Włocławku. Debiutowała na łamach tygodnika "Kultura" w 1964 r. Następne utwory zamieszczała również w "Kulturze" i miesięczniku "Poezja". W 1969 r. Teresa Olewczyńska otrzymała za swoją

- twórczość literacką nagrodę miasta Płocka. Jest członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Tomik poezji, liczący 87 stron, zawiera ilustracje obiektów sakralnych Płocka i Włocławka w wykonaniu Jolanty Młodeckiej.
8. "Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska w okresie przejścia pod zabór pruski w 1793 r." Publikacja zbiorowa pod redakcją prof. Stefana Cackowskiego jest plonem sesji naukowej odbytej we Włocławku, w Muzeum Historii Włocławka w dniu 25 XI 1993 r. W książce znajdują się interesujące artykuły, dotychczas nie publikowane, które dotyczą wydarzeń związanych z II rozbiorem w skali regionalnej. Marian Kallas opisuje Kujawy i ziemię dobrzyńską pod władztwem pruskim w latach 1793 - 1807, ks. dr Witold Kujawski przedstawia politykę pruską wobec Kościoła Katolickiego na ziemiach zabranych Polsce w końcu XVIII w., natomiast Stefan Cackowski zapoznaje czytelnika z pruskimi opiniami o stanie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w końcu XVIII w. Jarosław Dmochowski opisał stronnictwo królewskie na Kujawach w latach 1788 - 1793, a Piotr Bokota przedstawił Włocławek w momencie przejścia pod zabór pruski w 1793 r. Publikacja zawiera 133 strony.
 9. Dobrzyński Oddział WTN w Rypinie wydał kolejny, trzeci tom Zeszytów Historycznych "Ziemia Dobrzyńska". Jest to 19. publikacja w historii 10-lecia istnienia Oddziału. Na uwagę zasługują zamieszczone artykuły, m.in.: Wiesława Sieradzana "Rycerstwo kujawsko-dobrzyńskie w procesie polsko-krzyżackim w Warszawie w 1339 r.", Romana Piotrowskiego "Struktura agrarna w powiecie rypińskim w latach 1867-1939". Ponadto znajdują się stałe pozycje, takie jak: Materiały, Recenzje i Omówienia oraz Kronika Naukowa obejmująca kalendarium wydarzeń naukowych na ziemi dobrzyńskiej w okresie od stycznia 1993 r. do grudnia 1994 r. Trzeci tom "Ziemi Dobrzyńskiej" zawiera 110 stron.
 10. Nakładem Dobrzyńskiego Oddziału WTN w Rypinie ukazała się publikacja naukowa Mirosława Krajewskiego "W cieniu wojny i okupacji. Ziemia dobrzyńska w latach 1939-1945". Mirosław Krajewski - historyk, specjalista historii Polski XIX i XX w. od wielu lat zajmuje się dziejami ziemi dobrzyńskiej. W swoim dorobku posiada kilkaset artykułów i rozpraw naukowych. Niniejsza książka powstała na kanwie długoletnich badań nad eksterminacją ludności i ruchu oporu na ziemi dobrzyńskiej. Zasięg terytorialny obejmuje dwa byłe powiaty:

lipnowski i rypiński. Praca składa się z dwóch części. W pierwszej dokonano charakterystyki ziemi dobrzyńskiej, gdzie zwrócono m.in. uwagę na działalność niemieckich organizacji mniejszościowych w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. Druga część pracy poświęcona jest kształtowaniu się ruchu oporu i jego działalność, począwszy od jesieni 1939 r. aż do dnia zakończenia wojny. Książka wydana w sztywnej oprawie, posiada 415 stron.

Działalność popularyzatorska

W dniu 30 I 1995 r. w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego odbyło się spotkanie z prof. dr. hab. Longinem Pastusiakiem, posłem na Sejm RP, który przedstawił referat na temat "Szanse Polski w zjednoczeniu ze strukturami politycznymi, gospodarczymi i militarnymi Europy". Spotkanie, w którym wzięło udział ponad 100 osób, przerodziło się w dyskusję nad aktualną sytuacją polityczną Polski i jej perspektywami. Po spotkaniu zaproszony gość podpisywał swoje najnowsze książki.

Prof. Longin Pastusiak udziela autografu Antoniemu Rerychowi - członkowi WTN

W dniu 2 V 1995 r. w Czytelnicy Biblioteki Naukowej Towarzystwa odbyła się promocja tomiku poezji Krystyny Sarnowskiej "Twarz". Wiersze recytował Andrzej Nejman, student II roku Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Warszawie. Oprawę muzycz-

Wieczór autorski Krystyny Sarnowskiej (pierwsza z prawej)

ną zaprezentowała Magdalena Pluskota, uczennica Państwowej Szkoły Muzycznej we Włocławku. To kameralne spotkanie, w którym wzięło udział ponad 30 osób, przyniosło jej uczestnikom niezapomniane wrażenia estetyczne i duchowe.

W związku z przypadającą w 1995 r. rocznicą zakończenia II wojny światowej, Włocławskie Towarzystwo Naukowe zorganizowało w maju, w sali konferencyjnej Towarzystwa, konferencję naukową zatytułowaną "W 50. rocznicę zakończenia II wojny światowej". W konferencji wzięło udział ponad 120 osób, głównie dawni uczestnicy walk o niepodległość Polski, a także uczniowie i nauczyciele szkół średnich Włocławka. Konferencja odbyła się pod przewodnictwem prof. Stefana Cackowskiego, członka Zarządu Towarzystwa, pracownika naukowego UMK w Toruniu. Wygłoszono dwa referaty. Pierwszy referat przedstawił prof. Mięczyława Wojciechowski, Członek Honorowy Towarzystwa; referat poświęcony był "Zakończeniu II wojny światowej". Drugi referat nosił tytuł "Społeczeństwo Włocławka wobec polityki okupanta w latach II wojny światowej" i wygłoszony został przez dr. hab. Mirosława Krajewskiego, z Radzyna, Kuratora Oświaty i Wychowania we Włocławku. Podczas konferencji zaprezentowano najnowszą książkę "W cieniu wojny i okupacji" wydaną nakładem Dobrzyńskiego Oddziału WTN w Rypinie. Jej autor, dr. hab. Mirosław Krajewski, przybliżył zainteresowanym najnowsze wyniki badań nad dziejami okupacji na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Konferencja "W 50-lecie zakończenia II wojny światowej", przewodniczący: prof. Stefan Cackowski, z prawej prof. Mieczysław Wojciechowski.

W dniach 16 i 17 VI 1995 r. odbyła się we Włocławku XV Ogólnopolska Konferencja Kardiologiczna zorganizowana przez Włocławskie Towarzystwo Naukowe. W konferencji udział wzięli lekarze z całej Polski, dla których kontakt z wybitnymi kardiologami polskimi staje się niejednokrotnie jedyną okazją wymiany praktycznych doświadczeń. Komitetowi Naukowemu konferencji przewodniczyli członkowie WTN: prof. dr hab. med. Maria Krzemińska-Pakuła oraz prof. dr hab. med. Stanisław Sterkowicz.

Za stołem prezydyjnym XV Ogólnopolskiej Konferencji Kardiologicznej siedzą od lewej: Ryszard Jacek Zochowski - Minister Zdrowia i Opieki Społecznej, Kazimierz Tułodziecki - Wojewoda Włocławski, senator Jerzy Kopaczewski - Ordynator Oddziału Kardiologicznego Szpitala Wojewódzkiego we Włocławku

Wysoki walor konferencji organizowanej we Włocławku zyskują dzięki temu, że wybrane ważne tematy kardiologiczne zarówno diagnostyczne, jak i terapeutyczne przedstawiają wybitni polscy kardiolodzy na sesjach panelowych oraz w formie referatów. Honorowy protektorat nad konferencją objął Minister Zdrowia i Opie-

Prof. Stanisław Sterkowicz odbiera z rąk Wojewody Włocławskiego Kazimierza Tułodzieckiego medal "Za zasługi dla województwa włocławskiego".

ki Społecznej prof. Ryszard Jacek Żochowski, który w swoim przemówieniu serdeczne słowa uznania skierował na ręce prof. Stanisława Sterkowicza.

Podczas XV jubileuszowej konferencji kardiologicznej, dla uczestników zjazdu wyświetlono film pod tytułem "Ogrody Tadeusza Reichsteina". Film ten prezentowała Telewizja Polska w programie I w dniu 30 X 1994 r. Po projekcji filmu okolicznościowe przemówienie wygłosił ambasador Szwajcarii w Polsce, który wraz z małżonką przybył do Włocławka na zaproszenie Zarządu Towarzystwa.

Ambasador Szwajcarii w Polsce Jean Olivier Quinche tuż po projekcji filmu dzieli się swoimi uwagami z uczestnikami konferencji

Podczas konferencji swoje leki i aparaturę medyczną prezentowały krajowe i zagraniczne firmy farmaceutyczne, m.in.: Boehringer Ingelheim, Hoechst, Servier Polska, Rhone Poulenc, So-vay, Polfa. W konferencji udział wzięło ponad 500 osób.

Sala obrad XV Ogólnopolskiej Konferencji Kardiologicznej

Włocławskie Towarzystwo Naukowe wspólnie z Wojewódzkim Biurem Planowania Przestrzennego zorganizowało w dniu 6 X 1995 r. konferencję popularnonaukową poświęconą "Polityce przestrzennej zagospodarowania województwa włocławskiego w latach 1975-1995". Konferencja zbiegła się z jubileuszem 20-lecia Wojewódzkiego Biura Planowania Przestrzennego we Włocławku. Podczas otwarcia konferencji Wicewojewoda Włocławski Władysław Kubiak wręczył listy gratulacyjne najbardziej zasłużonym dla województwa włocławskiego byłym i obecnym pracownikom Biura.

Referaty kolejno przedstawili: prof. Stanisław L. Bagdziński, który omówił "Gospodarkę przestrzenną w nowych warunkach ustrojowych", mgr inż. arch. Anna Cetner (Dyrektor WBPP we Włocławku) wygłosiła referat pt. "Uwarunkowania przestrzenne-go rozwoju województwa włocławskiego". Z kolei mgr inż. arch. Władysława Rekowska zapoznała zebranych z "Rolą WBPP w polityce przestrzennej zagospodarowania województwa" oraz mgr Zbigniew Brenda, który zaprezentował "Inwestycje krajowe województwa włocławskiego na przykładzie problemu zagospodarowania Dolnej Wisły". Uczestnicy konferencji zapoznali się z najnowszymi planami zagospodarowania przestrzennego Włocławka i województwa włocławskiego. W Konferencji udział wzięło prawie 100 osób.

W dniach 30 XI - 1 XII 1995 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe wspólnie z Polskim Towarzystwem Historycznym zorganizowało ponadregionalną konferencję naukową zatytułowaną "W

75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920 r.". W ciągu dwóch dni trwania konferencji, w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, prezentowali rezultaty swych badań najwybitniejsi historycy tego okresu. Konferencja stanowiła pierwszą próbę nowego spojrzenia na całą Bitwę Warszawską w świetle prowadzonych od pięciu lat badań.

Na uwagę zasługiwał m.in. referat dr. Janusza Szczepańskiego z Pułtuska, który jako pierwszy historyk uzyskał dostęp do rosyjskich archiwów wojskowych. Zweryfikował on dotychczasowe poglądy na temat liczebności bolszewickich sił zaangażowanych w całą operację. Interesujące dane prezentował prof. Andrzej Ajnenkiel z Warszawy w referacie "Węzłowe zagadnienia Bitwy Warszawskiej". Autor przedstawił nie publikowane dotychczas materiały znajdujące się w Stanach Zjednoczonych. "Międzynarodowe aspekty wojny 1920 roku" omówił prof. Marian Marek Drozdowski z Warszawy. Z kolei prof. Piotr Stawecki, również z Warszawy, przedstawił najnowsze badania nad "Generalicją polską w wojnie 1920 roku". Regionalny aspekt Bitwy Warszawskiej przedstawili pracownicy naukowcy z Torunia i Włocławka. Dr hab. Waldemar Rezmer zapoznał uczestników konferencji z "Dział-

Fot. 14. Inauguracja konferencji "W 75-lecie Bitwy Warszawskiej". Zebranych wita Prezes WTN, prof. Stanisław L. Bagdziński. Za stołem prezydialnym siedzą od lewej: prof. Andrzej Ajnenkiel, prof. Jacek Staszewski, prof. Piotr Stawecki, prof. Marian Marek Drozdowski

niami wojennymi nad dolną Wisłą w sierpniu 1920 roku". Prof. Mirosław Krajewski omówił "Społeczeństwo Kujaw i ziemi dobrzyńskiej wobec wojny 1920 roku". Problematykę związaną z "Internowaniem jeńców w Prusach Wschodnich" przedstawił dr Zbi-

gniew Karpus. Ks. Teodor Lenkiewicz z Włocławka przybliżył ideę "Budowy Pomnika Poległych Obrońców Włocławka w latach 1920-1922". Z kolei Przewodniczący Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Pomnika Poległych Obrońców Wisły 1920 r. mgr Bartłomiej Kołodziej z Włocławka przedstawił inicjatywę społeczną na rzecz odbudowy Pomnika w latach 1988-1990.

Uczestnicy konferencji tuż po złożeniu kwiatów pod pomnikiem Poległych Obrońców Wisły

Konferencji przewodniczyli kolejno: prof. Jacek Staszewski - prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz prof. Stanisław L. Bagdziński - prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Uczestnicy konferencji złożyli w pierwszym dniu jej trwania kwiaty pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły.

W konferencji udział wzięło ponad 130 osób. Materiały z konferencji ukażą się drukiem w 1996 r. nakładem WTN.

W dniu 14 XII 1995 r. w Czytelni Biblioteki WTN odbył się wieczór wspomnień poświęcony życiu, działalności i twórczości dr Marii Danilewicz Zielińskiej.

Uczestnicy wieczoru wspomnień słuchają referatów prof. Andrzeja Kłossowskiego i mgr Radosławy Graczyk (w głębi)

Maria Danilewicz Zielińska, urodzona w 1907 r. w Aleksandrowie Kujawskim, mieszka aktualnie w Portugalii. W latach 1929-1939 pracowała w Bibliotece Narodowej w Warszawie. W 1939 r. opuściła Polskę i osiadła w Anglii. Od 1942 r. kierowała Biblioteką Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Londynie (obecnie Biblioteka Polska). W różnorodnej twórczości Danilewicz Zielińskiej pierwsze miejsce zajmuje proza artystyczna. Powieść "Dom" (Londyn 1956) i opowiadania z tomu "Blisko i daleko" (Londyn 1953) pisane pięknym, klarownym językiem, odtwarzają atmosferę życia na Kujawach na początku XX w. i w okresie międzywojennym. Pani Danilewicz Zielińska była dwukrotną laureatką nagrody Związku Pisarzy Polskich na obczyźnie (1958 i 1979). W 1993 r. odznaczona została przez Prezydenta RP Lecha Wałęsę Krzyżem Komandorskim Orderu "Polonia Restituta". Wieczór wspomnień prowadzili: mgr Radosława Graczyk z UMK w Toruniu oraz prof. Andrzej Kłossowski z Biblioteki Narodowej w Warszawie. Uczestnicy spotkania wyszli z propozycją do Zarządu WTN wydania drukiem powieści "Dom" z 1956 r. W spotkaniu udział wzięło 30 zaproszonych osób.

Łącznie w spotkaniach i konferencjach naukowych w 1995 r. wzięło udział ponad 1000 osób.

Działalność badawcza

Dobiegają końca prace badawcze nad dziejami miasta Włocławka. W 1995 r. większość autorów złożyła maszynopisy do redakcji Towarzystwa. W 1995 r. nie przyznano środków finansowych na kontynuację badań z Komitetu Badań Naukowych. Otrzymane środki z Urzędu Miejskiego we Włocławku umożliwiły wywiązanie się z realizacji podpisanych umów wydawniczych z autorami. Przewiduje się, iż całość materiałów do druku złożona będzie do połowy 1996 r.

W 1995 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe przystąpiło do realizacji programu badawczego, zleconego przez Wojewodę Włocławskiego, dotyczącego "Środowiska przyrodniczego i strategii gospodarowania jego zasobami w województwie włocławskim". Obowiązki redaktora naczelnego pracy zbiorowej Zarząd powierzył prof. Stanisławowi L. Bagdzińskiemu. Do końca 1995 r. złożono maszynopisy prac. Publikacja z bogatą szatą graficzną (mapy, ilustracje, wykresy itp.) ukaże się w połowie 1996 r.

W 1995 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe otrzymało grant Komitetu Badań Naukowych na realizację 3-letnich badań poświęconych "Społeczeństwu i gospodarce miast kujawskich i dobrzyńskich w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (do 1832 r.)". Badania prowadzone są pod kierunkiem prof. Stefana Cackowskiego, członka WTN.

Biblioteka Naukowa

W 1995 r. pracownicy Biblioteki kontynuowali katalogowanie zbiorów bibliotecznych oraz dokonywali bieżących zakupów zarówno książek regionalnych, jak i pozycji naukowych z dziedziny ekonomii, prawa, historii, ochrony środowiska, pracy socjalnej itp., z których korzystają uczniowie szkół włocławskich, studenci z UMK w Toruniu oraz Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej we Włocławku.

W 1995 r. zakupiono do Biblioteki ponad 500 voluminów. Podano konserwacji kilka cennych pozycji regionalnych, m.in.: Z. Arentowicza "Włocławek" z 1937 r., F. Szeligi "Przemysł włocławski" z 1928 r., "Rozwój samorządu m. Włocławka w Polsce Odrodzonej" z 1926 r.

Na dzień 31 XII 1995 r. Biblioteka zarejestrowała 336 czytelników. Liczba czytelników korzystających z Biblioteki w 1995 r. osiągnęła stan 1619 osób. Wypożyczono 1442 pozycje. Na miejscu w czytelni skorzystano z 746 książek.

W 1995 r. zarówno członkowie WTN, jak i inne osoby przekazały do Biblioteki ponad 400 książek. Do grona osób, które przekazały największej książek, należeli m.in.: St. Sterkowicz, K. Rulka, I. Ponikowska, I. Cyrn, T. Spsychalski.

Biblioteka była organizatorem wieczoru autorskiego Krystyny Sarnowskiej i wieczoru wspomnień poświęconego Marii Danilewicz Zielińskiej.

Sprawy bieżące

Członkowie Zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego brali udział w zorganizowanej przez Urząd Wojewódzki w dniu 1 VI 1995 r. konferencji naukowej poświęconej 20-leciu województwa włocławskiego. Prof. Stanisław L. Bagdziński wygłosił referat pt. "Województwo włocławskie w procesie transformacji systemowej w Polsce", a mgr Stanisław Kunikowski przedstawił "Historię województwa włocławskiego w latach 1975-1995".

W konferencji, która odbyła się w sali konferencyjnej NOT we Włocławku, udział wzięło około 400 osób, w tym byli wojewodowie i wicewojewodowie województwa włocławskiego. Otrzymali oni z rąk Wojewody Włocławskiego okolicznościowe medale wybite z okazji 20-lecia województwa włocławskiego.

W dniu 12 VI 1995 r. przebywał w siedzibie WTN, na zaproszenie Zarządu Towarzystwa oraz Rektora Wyższej Szkoły Pracy Socjalnej we Włocławku Minister Pracy i Polityki Społecznej Leszek Miller. Ministra zapoznano z kierunkami rozwoju oraz problemami, przed jakimi stoi nowo uruchomiona uczelnia.

Zarząd Włocławskiego Towarzystwa Naukowego podpisał umowę z Państwową Inspekcją Ochrony Środowiska we Włocławku na zainstalowanie w budynku WTN urządzenia rejestrującego stopień zanieczyszczenia powietrza na Placu Wolności.

26 IV 1995 r. Akademia Medyczna w Gdańsku nadała tytuł doktora honoris causa Członkowi Honorowemu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego prof. Tadeuszowi Reichsteinowi.

28 XII 1995 r. Wojewoda Włocławski wręczył na ręce Prezesa WTN prof. Stanisława L. Bagdzińskiego list gratulacyjny oraz medal 20-lecia województwa włocławskiego za wkład Towarzystwa w rozwój regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

W siedzibie WTN odbyło się zebranie założycielskie członków Polskiego Towarzystwa Kardiologicznego Oddział we Włocławku. Pierwszym jej Przewodniczącym został wybrany dr nauk med. Wiesław Nowakowski, członek WTN. Jednocześnie, na wniosek Zarządu Polskiego Towarzystwa Kardiologicznego, Walne Zgromadzenie Oddziału przyznało tytuł pierwszego Członka Honorowego prof. Stanisławowi Sterkowiczowi.

Dr hab. Stanisław L. Bagdziński - Prezes WTN, otrzymał z rąk Prezydenta RP Lecha Wałęsy tytuł naukowy profesora nauk ekonomicznych.

Dr Mirosław Krajewski, przewodniczący Dobrzyńskiego Od-

WOJEWODA WŁOCŁAWSKI

Włocławskie Towarzystwo Naukowe

Upamiętniając jubileusz 20 - lecia powstania województwa włocławskiego, honoruję okolicznościowym medalem Włocławskie Towarzystwo Naukowe, które dla rozwoju naszego regionu wniosło znaczący wkład.

Niech ten pamiątkowy medal będzie symbolem przeobrażeń, jakie dokonały się w okresie minionego dwudziestolecia. W tym czasie województwo włocławskie zaistniało na mapie naszego kraju i wpisało się na trwałe zarówno w historię jak i w obecną rzeczywistość.

Doceniając dotychczasową pracę, pragnę podziękować tym, którzy tę instytucję organizowali i poświęcili jej swe siły i zdolności.

Składam jednocześnie wszystkim najlepsze życzenia wielu sukcesów oraz wszelkiej pomyślności, zarówno w pracy zawodowej jak i życiu osobistym.

Z wyrazami szacunku i uznania

Włocławek, grudzień 1995 r.

działu WTN w Rypinie obronił pracę habilitacyjną na UMK w Toruniu.

W 1995 r. prof. Stanisław L. Bagdziński powołany został na członka Podkomitetu Polityki Regionalnej i Rozwoju Obszarów Wiejskich przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów.

Klub Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej PTTK w Dobrzyniu nad Wisłą wręczył 28 XII 1995 r. pierwszą edycję nagrody im. Adama Adamandego Kochańskiego. Otrzymał ją prof. Mirosław Krajewski z Radzyna, Przewodniczący Dobrzyńskiego Oddziału WTN w Rypinie.

BIBLIOGRAFIA WOJEWÓDZTWA WŁOCŁAWSKIEGO ZA ROK 1994*

Opracował: Ireneusz Czarciński

* Bibliografia publikacji dotyczących województwa wrocławskiego uka-
zuje się w Zapiskach Kujawsko-Dobrzyńskich od 1976 roku:

MAKOWIECKI Adam: Bibliografia Kujaw i ziemi dobrzyńskiej za rok
1976, Zap. Kuj. Dobrz. 1978 Ser. A s. 263-267; Toż za rok 1977, Zap. Kuj.
Dobrz. 1979 Ser. B. s. 319-325; Toż za rok 1978, Zap. Kuj. Dobrz. 1980
Ser. C s. 371-382; Toż za rok 1979, Zap. Kuj. Dobrz. 1981 Ser. D s. 371-
378; Toż za lata 1980-1981, Zap. Kuj. Dobrz. 1985 Ser. E s. 277-306;
ZIELIŃSKA Jolanta: Bibliografia województwa wrocławskiego za rok
1982, Zap. Kuj. Dobrz. 1988 T. 6 Hist. s. 373 - 391; BYCZYŃSKA Danu-
ta: Bibliografia województwa wrocławskiego za rok 1983, Zap. Kuj. Do-
brz. 1988 T. 6 s. 391 - 406; BYCZYŃSKA Danuta: Bibliografia Kujaw i
ziemi dobrzyńskiej za rok 1984, Zap. Kuj. Dobrz. 1990 T. 7 s. 353 - 367;
BYCZYŃSKA Danuta: Bibliografia województwa wrocławskiego za rok
1985, Zap. Kuj. Dobrz. 1993 T. 8 s. 257 - 275; Toż za rok 1986, Zap. Kuj.
Dobrz. 1993 T. 8 s. 276-291; CZARCIŃSKI Ireneusz: Bibliografia woje-
wództwa wrocławskiego za lata 1987 - 1990, Zap. Kuj. Dobrz. 1993 T. 8 s.
292 - 311; Toż za lata 1991 - 1993, Zap. Kuj. Dobrz. 1995 T. 9 s. 355 -382.

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. **BIENIAK Janusz:** Gerward z Ostrowa h. Laska (ok. 1260-
1323), biskup kujawski // In: Słownik biograficzny Pomor-
rza Nadwiślańskiego T. 2/ pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN,
UG, 1994. - S. 37-40
2. **BIENIAK J.:** Gruszczyński Jan h. Poraj (1405-1473), bi-
skup kujawski, kanclerz koronny, arcybiskup gnieźnień-
ski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego
T.2/ pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 125-
127

3. **BIENIAK J.:** Jan zwany Pełła z Niewiesza h. Pomian (ok. 1370-1428), biskup kujawski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 271-275
4. **BIENIAK J.:** Kościelecki Mikołaj z Skępego h. Ogon (ok. 1405 -1480), wojewoda brzeski, kujawski, starosta dobrzyński // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T.2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 47 - 474
5. **CACKOWSKI Stefan:** Gembicki Jan h. Nałęcz (1602-1675); biskup płocki i włocławski (1674-1675) // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T.2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 30-32
6. **CACKOWSKI Stefan:** Gembicki Wawrzyniec (1559-1624) h. Nałęcz, biskup chełmiński (1600-1610) i kujawski (1610-1615) // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T.2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 32-33
7. **CZYŻEWSKI Andrzej, URBAŃSKI Andrzej, PIETRUSZCZAK Irena:** Znakowane szlaki piesze województw toruńskiego i włocławskiego. Bydgoszcz: COIT, 1988. - 48, [8] s.: mapy
8. **DYGDALA Jerzy:** Grabowski Adam Stanisław h. Zbiświcz (1698-1766), biskup chełmiński, kujawski, warmiński // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 94-95
9. **JASIŃSKI Kazimierz:** Jan zwany Kropidło (ok. 1362-1421), biskup włocławski w 1384-1389 i 1402-1421 // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 270-271
10. **KORZENIEWSKI Bogumił R.:** [SIEDEM] 7 dni w Ciechocinku: przewodnik turystyczny. Warszawa: Wydawn. PTTK "Kraj", 1989. - 41, [3] s.: 2 mapy, 2 plany
11. **KRAJEWSKI Mirosław R.:** Materiały do bibliografii historycznej ziemi dobrzyńskiej. Cz. 2. Rypin: Dobrzyński Oddz. WTN, 1993. - 85 s.

12. **KUSTUSZ Gaudenty A.**: Judycki Mateusz Jan (1603-1667), dr obojga praw i teologii, kanonik wrocławski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 325-326
13. **MANSFELD Bogusław**: Ciechocinek. Wyd. 2. Gdańsk: KAW, 1987. - 21, [3] s. fot. kolor.: 1 pl.
14. **MIETZ Andrzej**: Ksiądz Wacław Kneblowski w promieniach kultu królowej Jadwigi. Włocławek: "Pax", 1989. - 32, [3] s. 1 faks., 2 fot. 1 portr. [dotyczy Nieszawy]
15. **REJMANOWSKI Tadeusz**: Dr Jerzy Ernest (1922-1995) - wspomnienie pośmiertne. Biul. Infor. Kuj.-Pom. Izby Lekarskiej w Toruniu Nr 1/1995, s. 22
16. **ŚLIWIŃSKI B.**: Jan Lutek (Lutkowic) z Brzezia h. Doliwa (zm. 1471), biskup wrocławski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 281-282
17. **ŚLIWIŃSKI B.**: Jan Szafraniec z Łuczyc h. Stary Koń (zm. 1433), biskup wrocławski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 285-286
18. **ŚLIWIŃSKI B.**: Jakub z Sienna h. Dębno (1413-1480), biskup wrocławski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 264-265
19. [SZEŚCZDZIESIĄT] 60 lat leśnictwa na ziemi pomorsko-kujawskiej / Przew. kom. red. Zygfryd Kowalski. Aut. Bronisław Badera [et. al.]. Bydgoszcz: Centr. Ośrodek Inf. Turyst., 1989. - 200, [28] s.
20. [SZEŚCZDZIESIĄT PIĘĆ] 65 lat żeglarstwa na Pomorzu i Kujawach 1919-1984. [Oprac. Zbigniew Urbanyi]. Red. Jerzy Lisiecki. Bydgoszcz: Pomorze, 1989. - 130, [2] s.
21. **TOMCZAK Andrzej**: Kurozwecki Krzesław h. Róża (Poraj) (ok. 1440-1503), kanclerz wielki koronny, bp wrocławski // In: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego.

- T. 2 / pod red. Z. Nowaka. Gdańsk: GTN, UG, 1994. - S. 548
22. **UMIŃSKI Jan**: Ciechocinek i okolice. Wyd. 2 zm. i uzup. Warszawa: "Sport i Turystyka", 1990. - 131 s., [1]k. mapa: il. Biblioteczka Przewodników po Uzdrowiskach i Miejsco wościach Wypoczynkowych
23. **STATYSTYCZNA** panorama województwa - wrocławskie. Warszawa: GUS, 1993. - 55 s.
24. **WŁOCLAWEK**: plan miasta /red. Teresa Smółka: oprac. na podstawie mater. Wydz. Geodezji, Gosp. Gruntami i Rolnictwa UM we Włocławku. Warszawa, Wrocław: PPWK, 1991. - 1 mapa, kolor
25. **ZIEMIA Kujawska** / Pol. Tow. Hist. Oddz. w Inowrocławiu; red. nauk. Marian Biskup. Inowrocław. - 1993. T. 9. - 290 s.
26. **ZIEMIA Kujawska** / Pol. Tow. Hist. Oddz. w Inowrocławiu; red. nauk. Marian Biskup. Inowrocław. - 1994. T. 10. - 160 s.

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

27. **BABIŃSKI Zygmunt**: Transport rumowiska unoszonego i wlezonego dolnej Wisły w okresie eksploatacji stopnia wodnego Włocławek. Prz. Geogr. 1994 z. 3/4 s. 285-37, Summ.
28. **BADANIE** efektywności melioracji wodnych: (studium na przykładzie wybranych obiektów melioracyjnych w województwie wrocławskim). Toruń: UMK, 1993. - 170, [2] s., [6] k. tabl. złoż.: mapy
29. **BOJANOWICZ Jerzy**: Filtry z certyfikatem [Wytwórnia Filtrów Samochodowych AB we Włocławku]. Prz. Tech. 1995 nr 12 s. 12
30. **DOBROWOLSKI Andrzej, ŻELAZIŃSKI Janusz**: Operacyjna prognoza dopływu lodu do zbiornika Włocławek na Wiśle. Wiadomości IMGW 1994 z. 1 s. 75-82, il. rys.
31. **KORNAK Aleksander**: Środowisko naturalne we Włocławkiem. Zesz. Nauk. WSP Bydg., Stud. Przyr. z. 10 (1994) s. 111-116. Summ.

32. **KOROTAJ Maria J.:** Rozwój procesów abrazyjnych i ich rola w przekształceniu prawego brzegu Jeziora Włocławskiego. Warszawa: Wydaw. UW, 1990. - 107 s., [2] k. tabl.: 1 mapa, rys. wyk. err.
33. **KUCHARSKI Leszek:** Roślinność siedlisk marginalnych w krajobrazie rolniczym południowych Kujaw i jej znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 1994 z. 1. s. 98-104, il. mapa
34. **KUCHARSKI L.:** Szata roślinna gleb hydrogenicznych Kujaw południowych. Cz. 1. Zespoły i zbiorowiska roślinne pochodzenia antropogenicznego. *Acta UL Fol. Bot.* 1993 z. 10 s. 69-92, mapa, tab. Summ.
35. REGION bydgoski: studium funkcjonalno-przestrzenne / zespół aut. Julian Ziemkowski [et. al.]. Bydgoszcz: WBPP, 1993. - 170 s.: mapy.
m.in.: Włocławek i okręg
36. **ROCHNOWSKI Henryk:** Zróżnicowanie struktury gałęziowej i przestrzennej przemysłu miast i terenów wiejskich obszaru dolnej Wisły. Toruń: UMK, 1990. - 247 s.
37. **RÓŻYCKI Jacek:** Zarządzanie środowiskiem. [Zakłady Azotowe "Włocławek" S.A.]. Rozm. przepr. Dariusz Teresiński. *Prz. Org.* 1994 nr 6 s. 16-17, il.
38. **SKOCZYLAŚ Janusz:** Poszukiwania ropy naftowej i gazu ziemnego w Wielkopolsce i na Kujawach. *Kron. Wielkop.* 1993 nr 2 s. 56-71, il. rys.
39. **SZTEJN Janina:** Upper Jurassic and Lower Cretaceous limestones from the Łódź trough of the South-Eastern slope of the Kujawy Swell. *Bull. Pol. Acad. Sci. Earth Sci.* 1993 nr 2 s. 115-126, il. mapa. rys.
40. **SZYMAŃSKA Daniela:** Ewolucja miejskiej sieci osadniczej województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego. *Pomorze Nadwiślańskie* 1994 Biul. 9 s. 39-54
41. **SZYMAŃSKA D.:** Przemiany miejskiej sieci osadniczej województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego ze szczególnym uwzględnieniem miast małych. *Acta UNC Geogr.* 1983 z. 24 s. 181-199, mapy, tab. wyk. Summ.

42. **WIŚNIEWSKI Edward, MOLEWSKI Paweł:** Charakterystyka fizycznogeograficzna okolic Kościelnej Wsi // In: Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw. UŁ, 1994. - S. 9-24

III. HISTORIA

43. **BIENIAK Janusz:** Kościelna Wieś i jej dziedzice w średniowieczu // In: Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw. UŁ, 1994. - S. 41-106, + 1 tabl.
44. **BIENIAK J.:** Od wójtów Rypina do rodu szlacheckiego. Starorypińscy w XIV i XV w. // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 39-78
45. **BOGUCKI Andrzej:** Towarzystwo Gimnastyczne "Sokół" na Pomorzu Gdańskim i Kujawach Zachodnich w dobie Powstania Wielkopolskiego i walki o niepodległość Polski w latach 1918-1920. Bydgoszcz: RPK ZW PTTK, 1920. - 45 s.
46. **BOKINIEC Andrzej Z.:** Badania na stanowiskach z wczesnego okresu epoki brązu w Macikowie, gm. Golub-Dobrzyń i Zieleniu, gm. Wąbrzeźno // In: Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989-1992, pod red. J. Chudziakowej. Toruń: UMK, 1993. - S. 63-66
47. **BUDOWNICTWO** obronno-rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej / Tadeusz J. Horbach [et al.]. Łódź: Wydaw. UŁ. - Cz. 1: Zamek w Raciążku. Oprac. Leszek Kajzer. 1990. - 280 s., Zfassung
Cz. 2: Siedziby obronno-rezydencjonalne w powiecie kowalskim na Kujawach XIII-XVIII. 1991. - 214, [1] s., [6] k. tabl.: fot., mapy. pl. rys.
48. **CHACHLIKOWSKI P.:** Osiedla kultury pucharów lejkowatych w Podgaju, woj. wrocławskie. Poznań: UAM, 1994. - 240 s.
49. **CHUDZIAK Wojciech:** Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej // In: Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Poznań: 1992. - S. 85-96

50. **CZERNIAK Lech**: Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach. Poznań 1980.
Polem.: Grygiel Ryszard: Uwagi na marginesie polemiki L. Czerniaka i J. Piontka, *Archeol. Pol.* 1987 T. 32 z. 2; L. Czerniak, J. Piontek: Jeszcze w sprawie modelu opisującego organizację społeczną i gospodarczą ludności ceramiki wstęgowej, Tamże 1989 [druk: 1990] T. 34 z. 2 s. 436-442
51. **CZERNIAK L.**: Wczesny i środkowy okres neolitu na Kujawach 5400-3650 p.n.e. Poznań: PAN Inst. Archeol. i Etnografii, 1994. - 206 s.
52. **CZERNIAK L., KOŚKO Aleksander**: Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach. Poznań: UAM, 1993. - 172, 82 s. tabl.: mapy, rys. (Źródła do Studiów nad Prahistorią Kujaw; 11)
53. **DZIEDUSZYCKI Wojciech**: Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania powiązań Pomorza z Kujawami we wczesnym średniowieczu. *Slav. Antiqua* 1991/1992 T. 33 s. 41-63, Summ.
54. **FOGEL Jerzy, MAKIEWICZ Tadeusz**: Nieznany "import" etruski z Kujaw. *Archeol. Pol.* 1989 [druk: 1990] T. 34 z. 1 s. 127-159, Summ.
55. **GALKOWSKI Piotr**: Architektura średniowiecznego Rypina // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 27-37
56. **GALKOWSKI P., PIOTROWSKI Roman**: Kalendarium ważniejszych wydarzeń w Rypinie w latach 1945-1993 // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 415-441
57. **GÓRSKI Zbigniew**: Z dziejów starostwa rypińskiego // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 105-115
58. **GRYGIEL Ryszard**: Neolityczne materiały z Kościelnej Wsi // In: Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw. UŁ, 1994. - S. 25-40 + 1 tabl.
59. **GRYGIEL R., BOGUCKI Peter**: Neolityczna forteca na Kujawach: *Wiedza i Życie* 1994 nr 7 s. 6-9

60. **JAKUBOWSKI Henryk**: Analiza kości zwierzęcych z ba-
dań w Kościelnej Wsi (średniowieczny dwór obronny i wieś)
// In: Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź:
Wydaw. UŁ, 1994. - S. 177-184
61. **JASIŃSKI Kazimierz**: Genealogia Piastów dobrzyńskich
władców Rypina // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod
red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S.
9-25
62. **KAJZER Leszek**: Średniowieczna i nowożytna Kościelna
Wieś w świetle archeologicznych badań terenowych // In:
Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw.
UŁ, 1994. - S. 107-158
63. **KAJZER L.**: Szesnastowieczne "fortalicjum" wojewody po-
znańskiego Mikołaja Lubrańskiego w Lubrańcu na Kuj-
awach. Stud. i Mater. do Dziej. Wielkop. i Pomorza 1991 T.
18 z. 2 s. 57-77
64. **KALEMBKA Sławomir**: Epizod kujawsko-pomorski insu-
rekcji 1794. / aneks oprac. Ż.H. Nowak. Zapiski Hist. 1994
T. 59 z. 2-3 s. 31-47
65. **KALLAS Marian**: Zaginiony opis Rypina z 1820 roku // In:
Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego.
Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 219-239
66. **KOŚCIELNA Wieś na Kujawach**: studium osadnicze. /
Red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw. UŁ, 1994. - 189 s., Summ.
(Budownictwo Obronno-Rezydencjonalne Kujaw i Ziemi Do-
brzyńskiej. Cz. 3)
67. **KOZŁOWSKI Stefan K.**: Neolit preceramiczny na Kuj-
awach? Warszawa: UW, 1991. - 31, [2] s.: rys.
68. **KRAJEWSKI Mirosław**: Powstanie styczniowe między
Skrwą a Drwęcą. Włocławek: WTN, 1994. - 283 s.
69. **KRAJEWSKI M.**: Rypin na tle kształtowania się przyna-
leżności administracyjnej ziemi dobrzyńskiej // In: Rypin.
Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin:
Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 361-377

70. **KRAJEWSKI M.**: Rypin w okresie zaborów (1793-1918) // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 139-218
71. **KRAJEWSKI M.**: Spontaniczny i zorganizowany ruch w latach 1939-1945 w Rypinie i okolicy. Zarys dziejów // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 341-360
72. **KULTURA** amfor kulistych w rejonie Kujaw / pod red. A. Cofty-Broniewskiej. Poznań: UAM, 1990. - 436 s., [11]k. tabl.: mapy, rys., wykr. [Studia i Materiały do dziejów Kujaw, 4]
Z treści: **Lech CZERNIAK**: Kultura amfor kulistych a późnowstęgowy model kultury neolitycznych społeczeństw Nizy. Problem syntezy systemu; **Tenże, Marzena SZMYT**: Z badań nad periodyzacją rozwoju kultury amfor kulistych; **Aleksander KOSKO**: Kultura amfor kulistych a kultura pucharów lejkatych; **Danuta PRINKE, M. SZMYT**: Pozycja kultury amfor kulistych w procesie zasiedlania Kotliny Toruńsko-Bydgoskiej.
73. **LIBROWSKI Stanisław**: Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Wrocławku. Wrocław: 1994. - 287 s. T. 1: Lata 1232-1550
74. **ŁUCZAK Bogdan, LORKIEWICZ Wiesław**: Neolityczne szczątki kostne z Kościelnej Wsi // In: Kościelna Wieś na Kujawach / red. L. Kajzer. Łódź: Wydaw. UŁ, 1994. - S. 159-175
75. **MAKAROWICZ Przemysław**: Osada z początku interstadium epok neolitu i brązu w Smarglinie, woj. wrocławskie, stan. 53. Spraw. Archeol. 1993 T. 45 s. 113-146, mapa
76. **MAŁECKA-KUKAWKA Jolanta**: Materiały krzemienne z Radziejowa Kujawskiego, stan. 1, woj. wrocławskie. Spraw. Archeol. 1991 T. 43 s. 75-78
77. **MIETZ Andrzej**: Dawne inskrypcje i znaki symboliczne w farze rypińskiej. W kręgu kultury staropolskiej // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 93-103

78. **MIETZ A.:** Kościół i parafia św[iętego] Dominika w Chodczu: studium organizacji kościelnej i życia religijnego w małym miasteczku Diecezji Kujawsko-Pomorskiej w dobie staropolskiej. Chodecz: UMiG, Chodeckie Tow. Reg., 1992. - 163 s.: faks., fot., rys., err.
79. **MIETZ A.:** Wizytacja generalna parafii rypińskiej z 1781 roku // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 117-138
80. **MIETZ A., PAKULSKI Jan:** Świadczenia przeszłości Nieszawy: rzeźby, pomniki, nagrobki, tablice. Włocławek: MZ KiD, 1989. - 170, [5] s., [1]k. tabl. kolor.: fot., 2 pl.
81. **MIETZ A., PAKULSKI J., PAWLAK Marian:** Wpisani w dzieje Chodcza. Chodecz: UMiG; Włocławek: WTN, 1989. - 191, [1] s.
82. **MUSIAŁOWSKI Adam:** Monety z badań archeologiczno-architektonicznych w Strzelnie w świetle obiegu monetarnego na Kujawach w XIV-XVIII w. // In: Z badań nad architekturą Kujaw i Wielkopolski Wschodniej / pod red. J. Chudziakowej. Warszawa: ODZ, 1990.
(Bibl. Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Ser. B. T. 86)
83. **NEW TENDENCIES** in studie of Globular Amphorae culture / ed. by Aleksandra Cofta-Broniewska. Warszawa: UW, UAM, 1991. - 221 s., [3]k. tabl. złoż.: mapy, rys., wykr.
(Archeologia Interregionalis; 14)
84. **NOWAK Tadeusz:** Znaczenie budowli obronnych w Wielkopolsce, Kujawach, ziemiach dobrzyńskiej, łęczyckiej i sieradzkiej w działaniach wojennych w XIV w. (1313-1385). Acta U Łodz. Folia Hist. [z.] 36: Studia z dziejów feudalizmu 1989, s. 33-75, rés.
85. **OSIEK Rypiński:** dzieje parafii i gminy /Aut./ Michał M. Grzybowski [et al.]. Osiek Rypiński, Toruń: 1994. - 188 s.: tabl. 29
86. **PAKULSKI Jan:** Kilka uwag o dawnych pieczęciach i herbie Rypina // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 79-91

87. **PAKULSKI J.:** Lokacja Chodcza 2 XI 1442. Chodecz: UMiG, Chod. Tow. Reg., 1991. - 54, [2] s.: fot.
88. **POWSTANIE** Kościuszkowskie na Kujawach i Pomorzu Gdańskim. / pod red. M. Pawlaka. Bydgoszcz: WSP, 1994. - 156 s.
89. **RADZIWIŃSKI Andrzej:** Działalność i kariery archidiaconów dobrzyńskich w XIV i I połowie XV w. Stud. Płockie 1993 T. 21 s. 111-125. tab.
90. **REJMANOWSKI Tadeusz:** Dzieje Szpitala Powiatowego w Aleksandrowie Kujawskim (1918-1975). Biul. Inf. Kuj. Pom. Okr. Izby Lekarskiej w Toruniu nr 3/1994 s. 16-17; nr 4/1994 s. 17
91. **RODY** i działacze rzemiosła Pomorza i Kujaw. Bydgoszcz: "Pomorze", 1989. - 200 s.: faks., fot., portr. Rec.: JMK, Herald. 1991 [R.2] nr 3/4 s. 43-44
92. **RUTKOWSKA-PLACHCIŃSKA Anna:** Uwagi o uczestnikach bitwy pod Płowcami w świetle zapisów roczników polskich // In: Społeczeństwo Polski średniowiecznej. T. 5 / pod red. S.K. Kuczyńskiego. Warszawa: Wydaw. PWN, 1992. - S. 203-209
93. **RUTKOWSKI Henryk:** Zajęcie Kujaw przez Mieszka Starogo // In: Społeczeństwo Polski średniowiecznej. T. 5 / pod red. S.K. Kuczyńskiego. Warszawa: Wydaw. PWN, 1992. - S. 109-123
94. **RYPIN:** Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - 445, [3] s., tab. w teks. + tabl. XXXVIII
95. **ŚLIWIŃSKI Błażej:** Pogranicze kujawsko-pomorskie w XII-XIII wieku: z dziejów Bydgoskiego i Wyszogrodzkiego w latach 1113-1126. Warszawa, Poznań: Wydaw. PWN, 1989. - 216 s. (Prace Wydz. Nauk Humanist. Bydg. Tow. Nauk. Ser. C. Nr 32)
96. **SULKOWSKA-TUSZYŃSKA Krystyna:** Próba interpretacji funkcji naczyń na trzech nóżkach w świetle wybranych źródeł ikonograficznych // In: Z badań nad architekту-

- ra Kujaw i Wielkopolski Wschodniej / pod red. J. Chudzia-
kowej. Warszawa: ODZ, 1990. - S. 109-138
(Bibl. Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Ser. B. T. 86)
97. SYTUACJA społeczno-polityczna i gospodarcza obszaru
Okręgu Korpusu nr VII w Toruniu w latach 1933-1937: wy-
bór źródeł / wyd. Waldemar Rezmer, Piotr Stawecki. Toruń:
Wydaw. Adam Marszałek, 1992. - XIV, 232 s., [12]k. tabl.
złóż.: 1 mapa
98. [TRZECI] 3 Włocławski Pułk Pontonowy im[ienia] genera-
ła Karola Sierakowskiego. / red. T. Jendryczko. Pruszków:
"Ajaks", 1994. - 81, [1] s., [9] s. tabl.: 1 faks. fot., portr.
(Zarys Hist. Wojennej Pułków Polskich w Kampanii Wrze-
śniowej)
99. **TYC Georg L.**: Ludność i duszpasterstwo parafii św. Trój-
cy w Rypinie w latach niewoli narodowej // In: Rypin. Szkic-
ce z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Do-
brz. Oddz. WTN, 1994. - S. 241-258
100. **TYC Jerzy L.**: Rzymsko-Katolicka Parafia św[iętej] Trójcy
w Rypinie w latach niewoli narodowej (1793-1918). Rypin,
East Brunstwick: [nakł. autora], 1991. - 128 s.: fot., 1 mapa
101. URZĘDNICY dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII w. T.6. z.2
Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI-XVIII w. Kórnik 1990.
Rec.: **MINCER Franciszek**, Ziemia Kuj. 1994 T.10 s. 151-154
102. **WASZKIEWICZ Zofia**: Z dziejów międzywojennego Rypi-
na // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Kra-
jewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 259-306
103. **WITKOWSKI Antoni**: Rypin w dniach wojny polskiej 1939
roku // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Kra-
jewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 333-339

IV. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

104. **DOBRZELECKA Elżbieta, SZCZEPAŃSKI Waldemar**:
Prywatyzacja przedsiębiorstw w regionie pomorsko-kujaw-
skim. Wiad. Statyst. 1994 nr 3 s. 29-30, tab.

105. **JAWOROWSKI Piotr**: Przejmowanie gospodarstw rodzinnych przez młodych rolników i ich wpływ na rozwój produkcji żywności: (studium na przykładzie Pomorza i Kujaw). - Toruń: UMK, 1993. - 144 s.
106. **JAWOROWSKI P., SOBKÓW Czesław**: Gospodarowanie na trwałych użytkach zielonych objętych działalnością spółek wodnych w regionie pomorsko-kujawskim w latach 1966-1975. Toruń: UMK, 1994. - 101, [1] s.
107. **KRYS.**: VAT-em w filtry. [Wytwórnia Filtrów Samochodowych we Wrocławku]. Życie Gosp. 1994 nr 11 s. 42
108. **LEDWOSIŃSKI Marek**: Drut niezgody. [Prywatyzacja Fabryki Lin i Drutu "Drumet" we Wrocławku]. Prawo i Życie 1995 nr 11 s. 6
109. **ROSZCZYŃSKI Wojciech**: Modelowanie gospodarki surowcowej dla górnojurajskiej serii węglanowej struktury Zalesia. Warszawa: SGGW-AR; PIG, 1990. - 122 s., [6] k. tabl.: 1 mapa, rys., wykr.
110. WYNIKI spisu rolniczego 1992 w zakresie użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów i zwierząt gospodarskich. Wrocław: WUS, 1992. - 16 s.

V. SŁUŻBA ZDROWIA

111. **MALINOWSKI Andrzej, PEZACKA Małgorzata, STOLARCZYK Henryk**: Rozwój biologiczny dzieci i młodzieży szkolnej Wrocławka - standardy, warunki bytowe i uwarunkowania środowiskowe. Acta UL Fol. Anthrop. 1993 z. 1 s. 19-46, tab. wykr. Summ.
112. **PONIKOWSKA Irena, MARCINIAK Kazimierz**: Ciechocinek: terapia uzdrowiskowa. Warszawa, Poznań: Wydaw. PWN, 1988. - 137, [1] s., [6] k. map kolor.: fot., wykr.
113. **REJMANOWSKI Tadeusz**: Biskup Łubieński i jego szpital. Niedziela 1984 nr 21/8 s. 11
m.in. o szpitalach w Ciechocinku i Wrocławku

114. **STACHOWIAK-NOWICKA Czesława:** Najczęstsze wady rozwojowe dzieci z regionu pomorsko-kujawskiego. Warszawa, Poznań: Wydaw. PWN, 1989. - 79, [1] s.: rys., wyk. (Prace Wyzd. Nauk Przyrodn./ Bydg. Tow. Nauk. Ser. A. Nr 30)

VI. ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

115. **BYCHOWSKI Piotr:** Historia Spółdzielczego Klubu Sportowego "Start" we Włocławku". [s. 1.: s.n., 1992]. - 134, [10] s.: faks., portr.
116. **CHOJNACKI Ireneusz:** Lakierowany układ. [Kujawska Fabryka Farb i Lakierów "Nobiles" we Włocławku]. Gaz. Bank. 1994 nr 19 s. 5
117. **CHOJNACKI I.:** Przeciąganie liny. [Włocławska Fabryka Lin i Drutu "Drumet" S.A.] Gaz. Bank. 1995 nr 12 s. 23
118. **DRYLL Irena:** Kruchy interes. [Fabryka Porcelany Sp. z o.o. we Włocławku]. Życie Gosp. 1994 nr 7 s. 18-19, rys.
119. **FILIPCZYK Eugeniusz:** Sieć ze stalowych nitki. [Fabryka Lin i Drutu "Drumet" S.A. we Włocławku]. Polityka 1994 nr 26 s. 6
120. **JUCHNIEWICZ Zbigniew:** Prezydent w mundurze. [Konflikt między Wojskowym Inspektorem Obrony Cywilnej a Radą Miejską we Włocławku]. Prawo i Życie 1994 nr 47 s. 10, il.
121. **NAGÓRNIOWICZ Edward:** Rypińska Ochotnicza Straż Pożarna w latach 1881-1992 // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 379-397
122. **SZELIGOWSKA Teresa:** Sprzedaję, więc jestem. [Zakłady Azotowe "Włocławek" S.A.]. Rozm. przepr. Dariusz Tereński. Prz. Org. 1994 nr 6 s. 13-15, il.
123. **TURSKA Anna:** Kolorowy kogut. ["Nobiles" - Kujawska Fabryka Farb i Lakierów we Włocławku]. Życie Gosp. 1994 nr 20 s. 14, tab.

124. **ZALEWSKI Andrzej**: Produkcyniak z holdingiem w tle. [Zakłady Azotowe "Wrocław" S.A.]. Rozm. przepr. Dariusz Teresiński. Prz. Org. 1994 nr 6 s. 9-13, il.
125. **ZALEWSKI A.**: Wyjście na prostą. [Zakłady Azotowe "Wrocław" S.A.]. Rozm. przepr. Anna Turska. Zycie Gosp. 1994 nr 24 s. 46, il.
126. **ZBOIŃSKA Magdalena**: Klub Pracy - forma pomocy: (na przykładzie Wrocławka). Rynek Pr. 1994 nr 9 s. 46-49

VII. NAUKA. OŚWIATA. KULTURA. SZTUKA

127. **KARWICKA Teresa**: Rola tradycji w kulturze wsi kujawskiej. Roczn. Kult. Kuj. Pom. 1993 T. 12 s. 27-34
128. **KLEJZEROWICZ Anna**: Fajans wrocławski. To też są zabytki. Spotk. z Zabyt. 1994 nr 2 s. 36-37, il.
129. **KOSIEDOWSKI Wojciech, POPLAWSKI Wojciech**: Gospodarka Pomorza i Kujaw jako przedmiot badań naukowych prowadzonych na Wydziale Nauk Ekonomicznych // In: Miejsce Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w nauce polskiej i jego rola w regionie / pod red. S. Kalembki. Toruń: UMK, 1989. - S. 165-174
130. **LICEUM Ogólnokształcące (Rypin)**: dzieje rypińskiej szkoły średniej ogólnokształcącej w latach 1912-1962 / Roman Piotrowski. Rypin: Kom. Org. Zjazdu Absol. Lic. Ogólnokształc., 1988. - 24 s.
131. **MIETZ Andrzej**: Cmentarze chodeckie: dzieje i zabytki. Toruń: Nakł. autora, 1993. - 67 s.: il.
132. **MIETZ A.**: Kamieniarski ród Kuzów: tropem tradycji kutej w kamieniu. Bydgoszcz: "Arcanum"; Aleksandrów Kujawski: Prac. Kamieniarska J. Grzelińskiego, 1989. - 33, [10] s., [21] s. tabl.: 2 faks., fot., portr.
133. **MIETZ A.**: Późnobarokowy zespół sakralno-cmentarny w Chodczu: studium historyczno-architektoniczne fundacji szlacheckiej na Kujawach w końcu XVIII w. Wrocław: MZKiD, 1987. - 79, [1] s., [20] k. tabl.: faks., fot., pl., 1 portr. kolor

134. **MIETZ A.**: Stanisława Noakowskiego kujawskie spotkania cum monumentis et venitate vitae. /z esejem Henryka Dorskiego zamiast wstępu. Włocławek: TBJB; MZKiD, 1987. - 24, [4] s., [8] s. tabl.: il., fot.
135. **MIETZ Jadwiga, MIETZ Andrzej**: Biblioteki i księgozbiory chodeckie. Chodecz: UMiG, 1989. - 26, [2] s.: il.
136. **MROZEK Zdzisław**: Mały słownik pisarzy Kujaw i Pomorza (1920-1991). Bydgoszcz: "Metafora", 1992. - 150, [1] s. Biblioteka Metafory
137. OD WIEKÓW kształci pasterzy: Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku. [zespół red. Jerzy Bagrowicz et al.]. Włocławek: Wydaw. Diecez., 1994. - 115, [2] s. [10] s. tabl.: 1 faks. fot. portr.
138. **PĄGOWSKI Stefan**: Druczki okolicznościowe poświęcone Stanisławowi Noakowskiemu: [katalog wystawy]. Muzeum St. Noakowskiego w Nieszawie, sierpień 1985. Nieszawa; MSN, [1986]. - [8] s.: faks.
139. PIONIERZY szkolnictwa na Pomorzu i Kujawach w latach 1945-1950. [cz. 1-2]. Oprac. nauk. Mieczysław Skowroński. Bydgoszcz: IKN; ZNP, 1988. - 214, [3] s., 216-439 s. [cz. 2. Oprac. wspomnień Leon Kiewisz, M. Skowroński]
140. **PIOTROWSKI Roman**: Szkolnictwo Rypina w latach 1918-1939. // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 307-332
141. POLSKA Odrodzona w 1918 roku / pod red. S. Kubiaka. Bydgoszcz: WSP, 190. - 354 s.
Z treści: **Zdzisław MROZEK**: Ze studiów nad środowiskiem literackim Kujaw w latach 1920-1939.
142. **ROGO Bogusław**: Towarzystwo Śpiewacze "Lutnia" w Rypinie w latach 1922-1972 // In: Rypin. Szkice z dziejów miasta / pod red. M. Krajewskiego. Rypin: Dobrz. Oddz. WTN, 1994. - S. 399-414
143. **SARNOWSKA Krystyna**: Zdziwienie. Włocławek: WTN, 1994. - 110 s.
[Poezja]

**BIBLIOGRAFIA WYDAWNICTW
WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO
ZA ROK 1995**

1. **BAGDZIŃSKI** Stanisław L., **KONKEL** Jolanta, **SZYPLIŃSKI** Mieczysław: Rozwój lokalny i polityka gospodarcza władz samorządowych: (na przykładzie woj. wrocławskiego). - Wrocław, 1995. - 137 s.
2. **Corpus inscriptionum Poloniae**. - T.4: Województwo wrocławskie, z. 2: Ziemia Dobrzyńska: suplement / oprac. i wstęp Andrzej Mietz. - Rypin, 1995. - 64 s. (Miscellanea do Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej; T.2)
3. **KRAJEWSKI** Mirosław: W cieniu wojny i okupacji: Ziemia Dobrzyńska w latach 1939-1945. - Rypin, 1995. - 412 s.
4. **Kujawy Wschodnie i ziemia dobrzyńska**: w okresie przejścia pod zabór pruski w 1793 roku: materiały sesji naukowej we Wrocławku 25 XI 1993 r. / pod red. Stefana Cackowskiego. Wrocław, 1995. - 130 s.
5. **OLEWCZYŃSKA** Teresa: Moje katedry. - Wrocław, 1995. - 87 s.
6. **Postępy diagnostyki i terapii w kardiologii**: autoryzowany zapis XIV Konferencji Kardiologicznej Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej Wrocław, 17-18 czerwca 1994 r. / pod red. Stanisława Sterkowicza. - Wrocław, 1995. - 343 s.
7. **SARNOWSKA** Krystyna: Twarz: wybór poezji. - Wrocław, 1995. - 157 s.
8. **STERKOWICZ** Stanisław: Historia piętnastu konferencji kardiologicznych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego 1981-1995. - Wrocław, 1995. - 51 s.
9. **STERKOWICZ** Stanisław: Tadeusz Reichstein: życie i działalność naukowa. - Wyd. 2 zm. i uzup. - Wrocław, 1995. - 323 s.
10. **ZAPISKI Kujawsko-Dobrzyńskie. T. 9: gospodarka i społeczeństwo** / [Komitet red. M. Wojciechowski i in.]. - Wrocław, 1995. - 382 s.
11. **ZIEMIA Dobrzyńska: Zeszyty Historyczne Dobrzyńskiego Oddziału WTN. Z. 3 / Red. Mirosław Krajewski**. - Rypin, 1995. - 110 s.

12, -

1998

1998

Biblioteka Główna UMK

300002384106

131. NIETZSCHA, Friedrich Wilhelm
...
- 24. [4] s. [5] s.

132. ...

133. ...

134. ...

135. ...

136. ...

137. ...

138. ...

139. ...

140. ...

141. ...

142. ...

143. ...

144. ...

145. ...

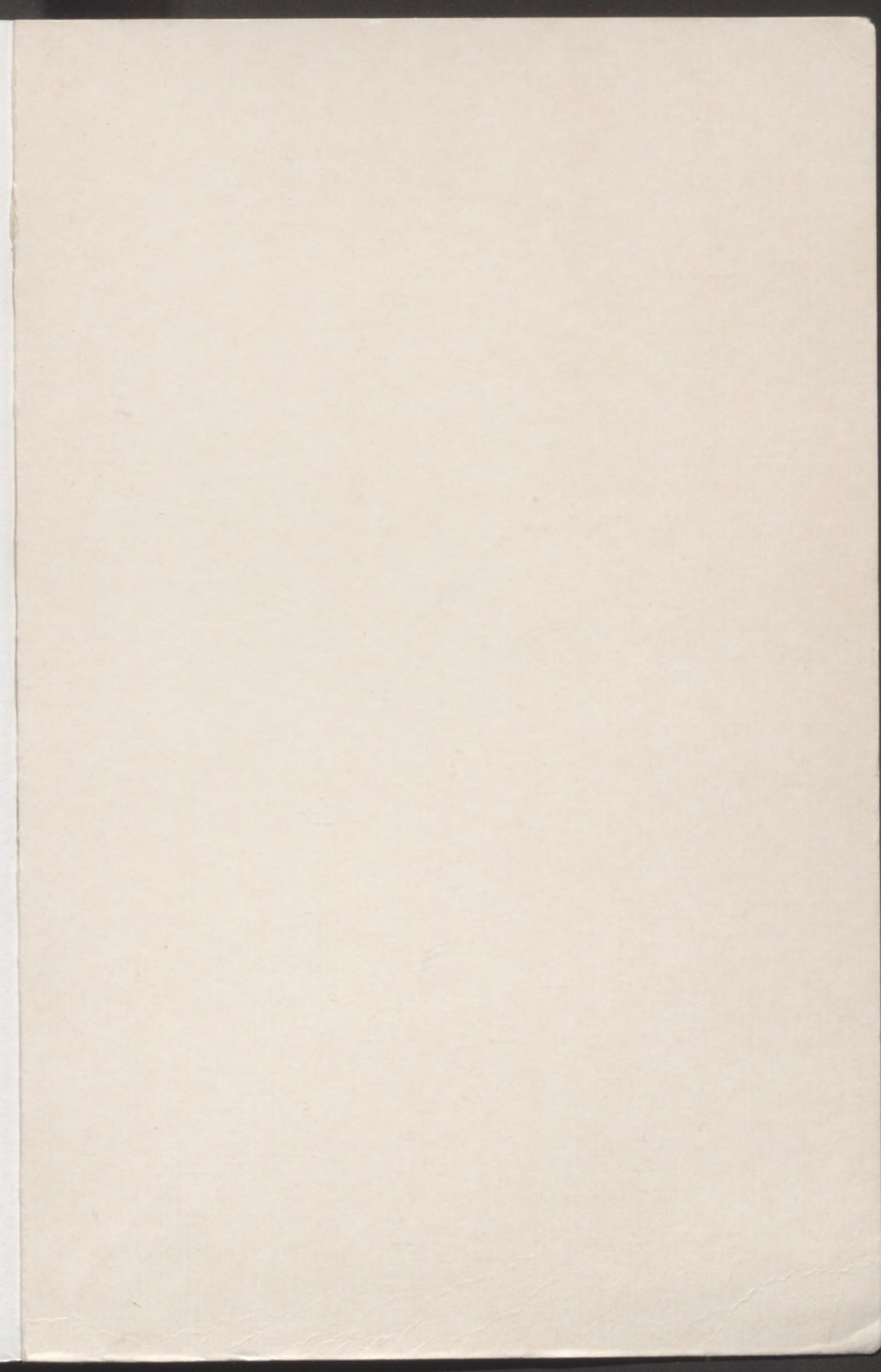
146. ...

147. ...

148. ...

149. ...

WŁOCŁAWSKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE